YENİ

ipek yolu

KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ

KONYA

ÖZEL SAYI
Aralık 2001

Editör: Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ

KONYA
2002

Hz. Mevlânâ'nın
728. Vuslat
Yıldönümü Anısına

YENİ

ipek yolu

KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ

ISBN 975-512-602-3

KONYA
IV

Editör
Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ
Selçuk Üniversitesi Öğretim Üyesi

ÖZEL SAYI
Aralık 2001

YENİ ipek yolu
KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ

Özel Sayı / Aralık 2001

Hz. Mevlânâ'nın 728. Vuslat Yıldönümü Anısına

KONYA IV

Editör
Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ
Selçuk Üniversitesi Öğretim Üyesi

KONYA 2002

yeni ipek yolu
KONYA TİCARET ODASI DERGİSİ

KONYA IV

Özel Sayı Aralık 2001

SAHİBİ
Konya Ticaret Odası Adına
Yönetim Kurulu Başkanı
Hüseyin ÜZÜLMEZ

YAYIN KURULU
Mustafa KABAKÇI - Ahmet POÇANOĞLU
Bülent KAŞDOĞAN - Seyit KARACA
Ahmet ÖZKAFA - Cengiz KAHVECİ
Kazım BÜYÜKERKEK - Hüseyin ŞENGEZER

BİLİM KURULU
Prof. Dr. Haşim KARPUZ - Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL
Prof. Dr. Orhan ÇEKER - Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ
Yrd. Doç. Dr. Caner ARABACI - Yrd. Doç. Dr. Bahtiyar EROĞLU
Yrd. Doç. Dr. Yaşar ERDEMİR - Yrd. Doç. Dr. Osman KUNDURACI
Dr. Hasan ÖZÖNDER

YAYIN YÖNETMENİ: Ahmet Şükrü KILIÇ

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Erhan YAYLALI

YAZI İŞLERİ
Sami KUL - İbrahim ÇAKIR - Şükran GÜMÜŞ

REKLAM ve HALKLA İLİŞKİLER
Mustafa AKGÖL

KAPAK TASARIMI
Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ - Selda KOCAGİL

DİZGİ
Bahçıvanlar Basım San. A.Ş., Konya (0.332.351 11 99)

BASKI - CİLT
İnci Ofset 0332 342 01 67, Şelale Ciltevi 0.332 342 00 02

ÖN KAPAK
1826'da L. de Laborde tarafından çizilmiştir.
Voyage de l'Asie Mineure, Paris 1838
(Doç . Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ'ın Arşivi'nden)

ARKA KAPAK
Eski Zamanda Konya
(A. Safa ODABAŞI'nın Arşivi'nden)

TELEFON: 0.332-351 21 25
0.332.353 48 50 (4 hat)

FAKS: 0.332.352 09 30

INTERNET: www.kto.org.tr
e. mail: kto@kto.org.tr
basyay@kto.org.tr

• Kitabın her hakkı Konya Ticaret Odası'na aittir.
• Dergimizde yayınlanan yazılar kaynak gösterilerek alınabilir.
• Makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarlarına aittir.

SUNUŞ

Odamızın süreli yayını *Yeni İpek Yolu*'nun ilk Özel Sayısı Konya I.'i "Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan" olarak, sayın Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ'ın editörlüğünde 1998 yılında yayımladık. Bilim çevrelerinden aldığımız olumlu tepkilerden cesaret alarak sırasıyla Konya II (1999), Konya III (2000)'ü, arkasından da Hz. Mevlânâ'nın 728. Vuslat Yıldönümü Anısına Konya IV'ü çıkarmayı başardık.

Konya, Anadolu Selçuklu Devleti ile Karamanoğulları Beyliği'ne başkent; Osmanlılar'a eyâlet merkezi olmuştur. Günümüzde ise, Anadolu'nun ortasında, sanayi, ticaret ve kültürel alt yapısıyla geniş bir alana hitap etmektedir. Şu anda da pek az Anadolu kentinde bulunan farklı özellikleriyle çevrenin câzibe merkezi konumundadır. Konya'nın özellikleri ile güzelliklerini ortaya koymayı, Odamızın başta gelen görevlerinden sayıyoruz. Bu nedenle Özel Sayı'da Konya ile ilgili bilimsel çalışmaları siz okuyuculara sunmayı görev addediyoruz. Bundan sonra da imkânlarımızı seferber ederek yeni sayıları yayımlama niyetinde olduğumuzu duyurmak isteriz. Konyamıza ne yapsak azdır.

Konya IV'ün basımına değerli zamanını ayırma lütfunda bulunan sayın Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ'a burada teşekkür ederim. Birbirinden ilginç makaleleriyle, Konya IV'e katkıda bulunan değerli bilim adamlarıyla araştırmacı-yazar arkadaşlarıma da teşekkürü borç bilirim.

Hüseyin ÜZÜLMEZ
Konya Ticaret Odası
Yönetim Kurulu Başkanı

İÇİNDEKİLER

Hüseyin ÜZÜLMEZ
Sunuş V

A. Safa ODABAŞI
İhsan Ahmed (Korucuoğlu)'in "Konya'nın Tarihçesi" ..... 1 - 18

Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ - Yrd. Doç. Dr. Caner ARABACI
Konya Vilâyeti 1915 Yılı Bütçesi ..... 19 - 32

Mehmed ZİYA
(Haz. Arş. Gör. Dr. Saim CİRTİL)
Konya Seyâhâti Hâtırâtından ..... 33 - 44

Yrd. Doç. Dr. Caner ARABACI
Konya'da İbtidâîlerden İlköğretim Okullarına Geçiş ..... 45 - 60

Av. M. Ali UZ
Konya ve Çevresinin Türkleşmesi-İslâmlaşması ve İlmin Yayılmasında Rolü Olan Bazı İlim Adamı ve Mutasavvıflar ..... 61 - 64

Yrd. Doç. Dr. Zeki ATÇEKEN
Karamanoğulları'na Kadar Konya'nın Kısa Tarihi ..... 65 - 70

Arş. Gör. Hüseyin MUŞMAL
XVII. Yüzyıl Ortalarında Konya Mahalleleri ..... 71 - 78

Yrd. Doç. Dr. Osman AKANDERE
Atatürk'ün Büyük Zaferden Sonra Konya'da Yaptığı Konuşmalarda Verdiği Mesajlar ..... 79 - 86

Öğretmen Dr. Mehmet Çetin AKIN
İtalyanların Konya ve Akşehir İstasyonlarını İşgali ..... 87 - 90

M. Sabri DOĞAN
Osmanlı Devrinde Konya'nın Su İletim Sistemi ..... 91 - 96

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
Konya Basınının Dili:1 Yeni Meram ..... 97 - 102

Prof. Dr. Recep DİKİCİ
Konya Mevlânâ ve Koyunoğlu Müzelerindeki Bazı Mühim Yazma Eserler ..... 103 - 104

Doç. Dr. Emine YENİTERZİ
Konyalı Şair Meşâmî'nin Konuşma Âdâbına Dair Bir Nasihat-Nâmesi ..... 105 - 108

Dr. Mustafa CAN
Şair Şem'î, Konya Folklor ve Kültüründeki Yeri ..... 109 - 112

M. Tahir SAKMAN
Konya Türkü Kültürü ..... 113 - 122

Karl MULLER
(Çev: Doç. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK - Mimar Şahabettin UZLUK)
Yakındoğu Kervansarayları ..... 123 - 166

Kay NEISS
(Çev: Doç. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK - Okt. Muallâ ÖZTÜRK)
Konya'da Selçuklu Eserlerinin Kısa Bir Sanat Tarihçesi ..... 167 - 174

Dr. Hasan ÖZÖNDER
Anadolu Selçuklu Emîri Beşare Bey ve Başarakavak ..... 175 - 182

Yrd. Doç. Dr. Nazım KOÇU - Arş. Gör. Zerrin KORKMAZ
Çevrenin Konya Alâeddin Camii'ne Etkisi ve Yapı Malzemesi Sorunları ..... 183 - 190

Prof. Dr. Haşim KARPUZ - Doç. Dr. Ali BAŞ
S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Tarafından Konya'da Yapılan Kazı ve Restorasyon Çalışmaları ..... 191 - 200

Arş. Gör. Dr. A. Deniz OKTAÇ
Anadolu Selçuklu Cami ve Mescitlerinde Doğal Aydınlatma: Konya Sırçalı Mescit Örneği ..... 201 - 206

Yrd. Doç. Dr. Çiğdem ÇİFTÇİ
Konya Erkek Öğretmen Lisesi / Dârü'l-Muallimîn ..... 207 - 212

Yrd. Doç. Dr. Bahtiyar EROĞLU
Konya'da Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Eğitim Yapılarından Birkaç Örnek ..... 213 - 224

Arş. Gör. Dr. Dicle AYDIN - Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAKIR
Hastanelerde Mekânsal Transformasyon Konya Numune Hastahanesi Örneği ..... 225 - 230

Doç. Dr. Kerim ÇINAR - Arş. Gör. Murat ORAL
Yakın Dönem Konya Cami Mimarisine Dair Genel Değerlendirme ..... 231 - 240

Yrd. Doç . Dr. Mustafa İNCESAKAL
Konya'da Devam Eden Bir Mimari Gelenek: Haydar Küçükbahçeci Bağ Evi Örneği ..... 241 - 244

Yrd. Doç. Dr. Mine ULUSOY
Dış Sofalı Plân Tipinde Geleneksel Bir Konya Evi ..... 245 - 248

Yrd. Doç. Dr. Fatma KOYUNCU
Konya Mevlânâ Müzesi Kalem İşi Süslemeleri ..... 249 - 256

Yrd. Doç. Mukaddes ELİBOL
Geleneksel El Sanatlarımızdan Keçenin Üretim Süreci ve Konyadaki Örnekleri ..... 257 - 260

Yrd. Doç. Mualla SEZGİN
Konya'da Bulunan Eski Bir Jile Örneği ..... 261 - 262

Yrd. Doç. Dr. Emine KARPUZ
Süsleme Sanatlarında Nar Motifi ve Konya Örnekleri ..... 263 - 266

Yrd. Doç. Şerife KÜÇÜKOSMANOĞLU
Osmanlı Dönemi Geleneksel Giyim - Kuşamı İçinde Konya Cepkenleri ..... 267 - 268

Öğr. Gör. Emine ESİRGENLER
Konya'da Eski Kadın Giyimleri ..... 269 - 272

Arş. Gör. Koray ÖZCAN
Anadolu Selçukluları Döneminde Konya'nın Yeşil Alanları ..... 273 - 276

Yrd. Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER
"Güncel Bir Yorumla" Mevlânâ'ya Göre Yöneticiler (Siyasetçiler), Halk ve Adalet ..... 277 - 282

Öğr. Gör. Mete SEZGİN
Konya Yöresinde Alternatif Turizm Potansiyeli ve Yapılabilir Turistik Yatırım Projeleri Üzerine Bir Değerlendirme ..... 283 - 289

İHSAN AHMED (KORUCUOĞLU)'İN "KONYA'NIN TARİHÇESİ"

A. Safa ODABAŞI*

Konya Tarihi'ni bütün yönleriyle anlatan kitaplar, geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmıştır. Bunlar arasında bir tarih kitabından ziyade seyahat rehberi niteliğinde olan "Konya Rehberi" adlı kitabı saymazsak, mufassal (ayrıntılı) özellik taşıyan ve 1944 yılında hazırlanıp1964'te basılan, merhum İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi* ile Mehmet Önder'in 1962 yılında yayımladığı, *Mevlâna Şehri Konya*'yı sayabiliriz.

Bunların dışında son senelerde akademisyenlerin belgelere dayalı olarak hazırladıkları Konya Tarihi ile ilgili tezlerini de burada zikretmek gerekir: Prof Dr. Tuncer Baykara'nın[1], Prof. Dr. Özer Gergenç'in [2], Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'nun[3], Doç. Dr. Yusuf Küçükdağ'ın [4], Doç. Dr. Muhiddin Tuş'un[5] çalışmaları, Anadolu Selçukluları'ndan itibaren 1850'lere kadar birbirinin devamı şeklindedir.

Son çalışmalarım esnasında basılı olarak bilinen bu eserlerin dışında, başka bir tarih kitabının da yazılmış olduğunu, noter kanalıyla karşılık yapılan protestolu yazışmalardan anlamış bulunuyoruz. Konuya açıklık getirebilmek için 8 Şubat 1938 tarihinde Halkevi Reisi Faik Soyman Bey tarafından Konya 2'nci Noteri Fuat Özkut nezdinde keşide edilen noter protestosunun özetine bir göz atalım:

"Konya Noterliği vasıtasıyla Encümen-i Vilâyet azasından Bayan Pertev Korucu'ya

Resim:1 İhsan Ahmed Bey.

Bay Vehbi'nin Konya Valisi bulunduğu sırada gerek şifahi gerek tahriri emirleri üzerine bize vermiş olduğu program dairesinde o vakit Konya İnhisarlar Müdürü olan zevciniz merhum Bay İhsan'la masarifi tab'iye vesairesi muhasebeyi hususiye bütçesine mevzu tahsisattan verilmek şartıyla Konya Tarihi'ni müştereken yazmayı teahhüt etmiş idik. Sizin de malûmunuz olduğu üzere, eser intişar sahasına geçtiğinde kabında müellifleri olarak her ikimizin isimleri yazılmış bulunmak, bundan hasıl olacak her türlü kazanç münasifeten taksim edilmek, eserin yalnız Mevlâna Türbesi'ne ait kısımiyle Selçukilerin medeniyetine dair olan bahislerin merhum Bay İhsan tarafından ve diğer bütün aksamının tarafımdan yazılmak şartları beynimizde kararlaştırılmış idi. Bana ait olan bahisleri ikmal ettiğim halde kendi üzerine aldığı Mevlâna ve Selçuk medeniyetine dair olan kısımları yazmağa vakit bulamadığını beyan ederek teklifi üzerine bu iki kısım da tarafımdan yazılarak eser ikmâl edilmişti.

Bay Vehbi'nin Dahiliye Vekaleti müsteşarlığına tayin olunması üzerine yerine tayin olunan Vali Bay Cemal Bardakcı'nın Konya'yı teşrifleri zamanında muhasebeyi hususiye bütçesine vazedilen tahsisatla bastırılması hususu arz edilmek üzere zevciniz merhum Bay İhsan'la birlikte İlbay Cemal Bardakcı'nın makamlarına gitmiş idik. Yazmış olduğum tarihi kendi elimle İlbaya taktim eylemiş idim.

---

* Araştırmacı-Yazar, Konya.

1 *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985.

2 *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.

3 *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1980.

4 *Lâle Devri'nde Konya*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989.

5 *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya, (1756-1856)*, Konya 2001.

Okumak üzere nezdinde kalan eserimi bir hafta sonra daire müdürü Bay Zarif ile zevciniz merhum Bay İhsan'a göndermiş ve bu suretle eser Bay İhsanın eline geçmişti. Bugün nezdinizde senesi hitam bulması hasabiyle bütçede mevzu tahsisatın imhası üzerine bastırılmayan ve tarafımdan yazılmış bulunan bir nüsha ile daktilo edilmiş iki nüsha ki cem'an üç nüsha bulunmaktadır.

Beynimizdeki şartlar baki kalmak ve eser tekrar gözden geçirilerek bastırılmak için merhumun kardeşi Atıf Korucu, kardeşiniz Arif Şahap ve Muhlis Koner vasıtasıyla ve ayrıca size yazdığım mektupla istemiş isem de vermediniz. Muhıs Koner vasıtasiyle bir takım vaitlerde bulundunuz. Şimdiye kadar müsbet bir cevap vermediniz. Bugün merhumun eserleri serisi altında Semih Lütfü Erciyaş Kitabevi vasıtayla neşrettiğimiz Kılınç Arslan ismindeki kitabın kabında Konya Tarihi'nin de neşdedilmekte olduğunu gördüm. Müellifi ben olduğum halde elinize geçen eserimi, herkesin benim eserim olduğunu bildikleri, elimde birçok vesikalar bulunduğu, sizin de bunlardan malûmatınız olduğu halde ne cesaretle bastırmakta olduğunuza hayret ettim.

Şayet bastırmakta ısrar ettiğiniz takdirde üç nüshadan ibaret olan bu protestonun bir nüshasının Bayan Perver Korucu'ya tebliğini ve bir nüshasının tebliğinden sonra tastikiyle tarafıma itisanı ve bir nüshasının da asıl makamında Noter dairesinde hıfzını dilerim. Hakkınızda kanunî yollara müracaat ederek bu yüzden vuku bulmuş ve bulacak bütün maddî ve manevî zararlarımla sizden ayrıca tazminat isteyeceğimi ve bütün masarifi muhakeme ve ücreti vekâlet ve protesto masarifi tarafınıza ait ve raci olduğunu beyan ederim.

Konya: Halkevi Reisi Faik Soyman."

Konya Vilayet Daimi Encümen Azası Pertev Korucu Hanım ise Konya Halkevi Reisi Faik Soyman'a hitaben 10.2.1938 tarihli bir mektubunda şöyle demektedir.

"Sayın Bay

Konya Noterliğnden bana tebliğ ettirdiğiniz 8 Şubat 938 tarihli ihbarnameyi okudum. Bu ihbarnamede söylediğiniz gibi merhum Zevcim Bay İhsan ile birlikte bir Konya Tarihi hazırladığınızdan ve tab ücretinin Muhasebei Umumiyeden verilerek intişar sahasına çıkacağından ve elde edilecek kazancın müştereken aranızda taksim edileceğini kararlaştırmış olduğunuzdan haberdar değilim. Merhum sağlığında bana böyle bir şeyden de asla bahs etmediler. Keza merhumun mevcut ve tab ettirmek istediğim eserleri arasında zatialiniz tarafından yazılmış "Konya Tarihi" adlı bir esere de tesadüf etmedim. Başkası tarafından yazılmış bir eseri zevcimin kendisine mal edecek bir yaradılışda olmadığını da çok iyi bilirsiniz. Zevcim vefat edeli beş seneye yakın bir müddet geçtiği halde şimdiye kadar böyle bir iddia dermiyan etmemişdiniz. İhtarnameyi size yazdıran sebep ve saikin neden ibaret olduğunu bilmediğim için ben de bu cesaretinize hayret ettim. Şunu arz edeyim ki: Zevcimin eserlerinden başka hiç kimsenin eserini tab ve neşr için vakit ve fırsat aramaya vaziyetimde müsait değildir. Binanaleyh herhangi bir vehme kapılmanıza da mahal yoktur. Bilvesile saygılarımı sunarım.

Konya Vilayet Daimi Encümeni Azasından

Pertev Korucu."

Araştırmamızın arkasını bırakmadık, sonuca varabilmek için Konya Selçuk Üniversitesi mahvillerinde ilgililer nezdinde de soruşturduk. Yard. Doç. Dr. Yakup Şafak, Selçuklu Araştırmalar Merkezi'nde İhsan Bey adında biri tarafından yazılmış ve zamanının imkânlarıyla teksir edilmiş muhtasar bir Konya Tarihi'nin bulunduğunu, istersem adı geçen tarihten bir fotokopi vereceklerini söylediler.

Selçuklu Araştırmaları Merkezi'ndeki Teksir Nüsha biraz silik olduğundan fotokopiyi aslıyla karşılaştırarak, silik kısımların ve benim okuyamadığım bölümlerin okunmasını Yakup Bey'in yardımlarıyla sağladım.

Tespitimize göre; İhsan Bey'in "Konya Tarihi" 1341 (1925) tarihinde yazılmış ve teksir edilerek bir nüshası Veled Çelebi'ye taktim edilmiştir. Bunu kitabın birçok yerinin Veled Çelebi'nin el yazısı ile tashih edilmesinden anlıyoruz. Ayrıca kitabın kapağına da Veled Çelebi kendi el yazısıyla, "Aziz ve mübarek vatanımın, sevgili Konya'mızın Tarihi" notunu düşmüştür.

İhsan Bey tarafından Veled Çelebi'ye sunulan teksir, Veled Çelebi'nin vefatından sonda diğer bazı müellefatı ile birlikte kızları Devlet Hanımefendi tarafından Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'a armağan edilmiştir. Feridun Nafiz Bey'in vefatından sonra aynı müellefat Nimet Uzluk tarafından Selçuklu Araştırmaları Merkezi'ne bağışlanmıştır. İhsan Bey'in teksir "Konya Tarihi" adlı kitabının bir sayfasında Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk tarafından şu açıklama not olarak yazılmıştır:

"Konya'da Reji Başmüdürü ve Çelebi Şahabeddin Efendi'nin damadı bir İhsan Bey vardı. Bu eser onun olacak. Konya Sıhhiye Müdürü Nazmi Bey 1338 (1922) senesinde bastırdığı (hükümetin tab etdirdiği) *Sıhhî-yi Coğrafya*'da bulunan bilgileri aynen buraya almışdır. Yeni birşey yokdur. Bu imza dahi İhsan Bey'indir."

Konumuza açıklık getirilmesi bakımından İhsan Bey'in biyografisi verildikten sonra "Konya'nın Tarihçesi" adlı eseri önce yeni Türk harfleriyle sonra tıpkı basımı aşağıda yayımlanacaktır.

İhsan Ahmed (Korucuoğlu) (Resim:1), 1889 yılında Konya'da doğdu. Konya'nın köklü ailelerinden Korucuoğlu Ahmed Efendi'nin oğludur. Konya İdadisi'ni ve İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi'ni bitirdi.

Şehabeddin Çelebi'nin kızı Perver Hanım'la evlendi. Biri kız, biri erkek iki çocuğu dünyaya geldi. 1934 yılında genç yaşta vefat etti.

İhsan Ahmed Bey, entellektüel bir çevrede yetişti. Atatürk'ün çevresinde yer aldı. Salin Bozok, Kılıç Ali gibi yakın arkadaşları vardı. Memuriyete Konya İnhisar Müdürü olarak başladı. Memuriyetinin yanısıra *Babalık Gazetesi*'nde yazı yazdı. Barika adlı bir dergi çıkardı. Yayınlanmış eserleri şunlardır: *Selçuk Sarayı'nda Prenses Tamara ve Mühriyar, III. İzzeddin Keykavus, Kılıç Arslan.*

Kızı Nevin Korucuoğlu'nun kerimesi Perver Hanım'dan naklettiği şu husus önemlidir. "Muhtasar Konya Tarihi" gibi İhsan Ahmed Bey, Konya ve genel tarih üzerine birçok kitap ve doküman toplamış, bunlar işe aldığı, kendisine yazılarını yazarak yardım eden ve sonradan ünlenen tarihçi şair Cemel Kutay'a geçmiştir.

(s.1) "KONYA'NIN TÂRÎHÇESİ
(Transkripsiyon)

Câmii: İhsan

Sene 1341

Konya şehri kurûn-ı vustâda Yunan muhâcirleri tarafından (Danaye) ismiyle inşâ olunup "Liokaonya" hıtta-ı kadîmesinin merkezi olmuşdur.

Esâtîr-i kadîmeye göre, gûyâ bu şehre bir ejderha musallat olup ikide birde hücûmla kadın ve kızlarını yediği halde "Jüpiter"in oğlu "Pereseyus" ejderhayı katl ile şehri bu âfetden kurtardığı için ahâlîsi şehrin bir kapısı üzerine resmini vaz etdiklerinden resim veya sanem demek olan "İkon"dan müştak olmak üzere şehre İkonyum nâmı verilmişdir.

Rum Selçukîleri bu şehri pâyıtaht ittihâz edip bunlardan Alâeddin-i evvel şehri sûr ve hendekle ihâta kule ve kal'alarla tahkîm edüp halefleri dahi cevâmi', medâris ve saraylar vesâir ebniye ve hayrâtlar yapdırmak sûretiyle Konya'yı ziyâdesiyle tevsi' etmişlerdir.

Devlet-i Selçukîye'nin zamânında Konya, şimdikinin birkaç misli daha büyük olduğunu târîhlerimiz gösteriyor.

Mevcud müessesât-ı kadîme mühim bir yekûn teşkîl eder. Bunlardan edvâr-ı kable'l-İslâm'a âid el-yevm yalnız bir mâ'bed görülebilir. O da Gâzîâlemşâh Mahallesi'nde ve Sırçalı Medrese ittisâlindeki (s.2) hânenin tahte'l-arz inşâ edilmiş bir kilisedir. Mezkûr kilisenin ne inşâ ne mimar ne de bânisi ve zamân-ı binâsına dâir bir kayd-ı târîhi görülememişdir.

Konya'nın edvâr-ı İslâmîyesi pek zengîndir. Âsâr-ı İslâmîyesi Selçukîler, Karamanîler, Osmanlılar'a âid olmak üzere üç kısma ayrılır. Selçukîlerinki san'at ve zînet itibâriyle birinci derecede bir mevki tutar. Binânaleyh âsâr-ı Selçukîye'yi âid malûmâtı diğerlerine tercîh eylerim.

"Bâkî Kalan Âsâr-ı Atîk":

Âsâr-ı atîkadan hâl-i aslîsini muhâfaza eden yalnız Türbe-i Celîle Hazret-i Mevlânâ'dır. Derûnundaki külliye kubbe fevka'l-âde musanna âsâr-ı makbûle-i nâdiredendir. Kubbe-i Hadrâ evvelce Hazret-î Pîr Efendimiz'in dervişi olan "Bedreddin Gevherpaş" cânibinden inşâ edilüp ba'dehû harâbe yüz tutduğu sıralarda Karamanoğulları'ndan "Alâeddin bin Halil" tarafından tekrâr ta'mîr edilmişdir ve hattâ rivâyet olunur ki bu Halil Bey huzûr-ı Mevlânâ'yı ziyâretle, "Yâ Mevlânâ Silifke'yi elde edersem türbene bir gök (kubbe) [6] çatarım diyerek münâcâtda bulunmuş ve akabinde nâil-i emel olunca va'dini ifâ etmişdir. Ba'dehû birkaç kerre harâb olup (Osmanlılar cânibinden)[7] ta'mîr kılınmışdır.

"Türbe-i Şerîfe Derûnundaki Nevâdir":

Türbe-i Celîle-i Mevlânâ derûnundaki nevâdir: Bir hayli kanâdîl ve şama'dan ve cidden emsâline (s.3) pek az tesâdüf edilen seccâdeler ve "Melik Eşref" zamânında Şam'da i'mâl eylediği zann olan yazılı ve çiçekli beş adet billur, kandîl, Nisan Tası denilen ve hiçbir madene benzemeyen acîb bir madenden ma'mûl ve üzeri gümüş kakma selâtîn-i kadîme-i İranîye veyahut Hindîye resimlerini muhtevî kapaklı gâyet nâdîde bir küp mevcûddur.

Bunlardan başka bazı kütüb-i nefîse ve rahle, şam'dân ve iskemle gibi birçok nefâis âsâr bulunmaktadır. Hazret-i Mevlânâ'ya ve Sultânü'l-Ülemâ'ya ve Sultan Veled hazretlerine isnâd olunan bir hayli elbise mahfûz olup senede bir defâ ba'zı havâs tarafından ziyâret edilmektedir.

"Türbe-i Şerîfede Medfûn olan Ekâbîr":

1. Hazret-i Mevlânâ Kuddese Sırruhû a'lâ Hazretleriyle, Sultan Veled Hazretleri ki ikisi bir Kubbe-i mahsûsa derûnunda medfûn olup sandukaları dahi birdir. İki zât medfûn olduğuna işaret olmak üzere sanduka üzerinde iki destarlı sikke-i şerîfe vardır.

2. Pederleri Sultânü'l-Ülemâ Hazretleri.

3. Hülefâ-yı Hazret-i Mevlânâ'dan Şeyh Selahaddin Zerkûbî-yi Konevî Hazretleri.

---

6 Gök kelimesi, Veled Çelebi tarafından ilâve edilmiştir.

7 Parantez içindeki yazılar Veled Çelebi tarafından kendi el yazılarıyla metine ilâve edilmiştir.

4. Hülefâ-yı Hazret-i Mevlânâ'dan Hüsmeddin Çelebi ki Hazret-i Pîr'in *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîri*'nde vesâir bi'l-cümle âsârını tahrîr ve te'lîfine sebep olmuş ve bir çoğu kendi eliyle yazılmışdır.

(s.4) 5. Şeyh Kerîmüddin Hazretleri

6. Cenâb-ı Pîr Efendimizin mahdûmu Muzafferüddin Emîr Âlim Hazretleri ki bunun sandûkası çiniden ma'mûl olup âsâr-ı Selçukîye'nin ve musanna' sandûkalarından olmak üzere memleket içinde cidden görülmesi şâyân-ı tavsîye olan ancak bu kalabilmişdir.

7. Sultân Veled Hazretlerinin evlâtları: Ulu Ârif, Âbid, Vâcid, Zâhid Çelebiler Hazarâtı.

8. Post nişînler ve kudemâ-yı çelebiyân ve evlâd-ı Mevlânâ'dan zükûr ve inâs olmak üzere yüze karîb sandûkalar vardır.

Huzûrun karşı ciheti mescid-i şerîf olup pek müzeyyendir.

"Hazret-i Mevlânâ'nın etrâfı":

Dergâh-ı Şerîfin etrâfı hücerât ile dâiren mâdâr çevrilmişdir. Tam vasatında bir şâdırvânı bir de Murad Paşa kerîmesi nâmına olan künbed el-yevm kütübhâne olmak üzere isti'mâl ediliyor. Bu kütübhâne Şeyh Hemdem Çelebi merhûmun kitâblarıyla teşekkül eylemiş olup huzûr-ı Mevlânâ'dan dahi biraz *Mesnevî-yi Şerîf* ve *Dîvân-ı Kebîr* çıkarılarak kütübhâneye vaz' edilmişdir.

Post-nişîn Cenâb-ı Mevlânâ Veled Çelebi cânibinden "500" cild kadar da tefsîr, hadîs, (s.5) tasavvuf, edebiyât vesâireye müteallik kütüb-i nefîse ihdâ edilmişdir ve etrâflı üç kapıyla girilir.

"Alâeddin Câmi-i Şerîfi":

Şehrin ortasında umûm Türkler'de âdet olduğu üzere Selçukîler tarafından yığılmış bir tepe "Höyük" mevcûd olup etrâfını kuşadan gâyet musanna' bir kal'ası sonra münhedim olmuşdur. Mevcûd iken ahîren hedm olunmuşdur.

(Münhedim mi olmuş? yoksa hedm mi edilmiş) [8]. Mezkûr tepe üzerinde cesîm ve altı kâmilen sahrnıç olan (okunamadı) bir câmi ve ona mulâsık olmak üzere Selâtîn-i Selçukîye'nin türbesi vardır. Selçukîye ümerâsı tarafından yapılub bakîyesi el-yevm mevcûd olan nefâis-i âsâra nazaran Selâtîn işbu yegâne câmi-i şerîfin (Resim:2) fevka'l-âde musanna olması iktizâ eder ise de mihrâb cihetindeki nefîs kubbe bakîyesinden mâ'dâ külliyen harâb olup bi'l-âhare âdî bir sûretde ta'mîr edilmişdir. Yalnız Alâeddin-i evvel zamânından kalma musanna minber el-yevm mevcûddur.

Selâtîn-i Selçukîye'den "Rükneddin Mes'ud" tarafından (550) târîhinde vücûda getirilen bir çeşme mevcûd (s.6) olup mimber abanozdan i'mâl edilmiş ve üzeri nukûş-ı bedî'a ve hutut-ı Kur'ânîye ve kitâbelerle tezyîn edilmişdir. İttisâlindeki türbe İkinci Kılaç Arslan'a âiddir. Derûnunda Selâtîn-i Selçukîye'den sekiz zât medfûndur. Alâeddin'e nisbet edilmesi orada medfûn olması i'tibâriyledir. Câmi-i Şerîf-i mezkûrun cebhelerindeki kitâbelerinde târîh-i inşâsı (616-617) seneleri görülüyor ve minber ile câmiin târîh-i inşâları arasında (66) sene kadar bir fark husûle geliyor. Câmi ve minberin esâsen müşârunileyh (Rükneddin Me'sud) tarafından binâ ve muahharan Sultân Alâeddin ve birâderi İzzeddin taraflarından ta'mîr ve ihyâ edildiği düşünülürse târîhlerce görülen bu fark ve mübâyenet ref'edilmişdir.

"Köşk Harâbesi":

Sultân Alâeddin'e nisbet edilen Köşk harâbesi İkinci Kılıç Arslan'a âiddir. Kable'l-inhidâm tesbit edilen kitâbesi bu âidiyeti nâtıkdır.

"Karatâsı Medresesi" (Kara Dâğî, Kara Tâî): [9]

Vüzerâ-yı Selçukîye'den Emir Celâleddin Karatası (Tâi) tarafından (649) târîhinde inşâ edilmiş bir müessese-i ilmîyedir. Mermerden ma'mûl kapusıyla, mozâyık çinilerle müzeyyen olan dâhili şâyân-ı zikr ve temâşâdır.

"Sırçalı Medrese":

Gâzi Âlemşâh Mahallesi'ndeki Dârü'l-Fukahâ'dır. Bedreddin Muslih nâmında meşâhîr-i Selçukîye'den bir zât tarafından (640) târîhinde inşâ edilmiş ve kubbesi daha evvelce inhidâm (s.7) etmişdir. Mescid-i Şerîf'in çinileri pek dil-rubâdır.

"Dârü'l-Hadîs":

İnce Minâre nâmıyla da yâd edilmekde olan bu müessese-i Latîfe'nin târîh-i te'sîsi mu'ayyen değildir. Yalnız bânisinin vüzerâ-yı Selçukîye'den Sâhib Atâ Hazretleri olduğuna göre yedinci asr-ı hicrî evâsıtına doğru binâ edilmesi iktizâ eder, kapusı pek müzeyyendir. İncelik i'tibâriyle âsâr-ı Selçukîye'nin en mühimmlerinden'add edilebilir. İki şerefesi ve çinili minaresine 1319 senesinde sâika isâbet etmiş ve birinci

8 Parantez içindeki açıklama Veled Çelebi'nindir.

9 Metinde "Karataşı" geçmektedir. Veled Çelebi, Karataşı'ya (Tâî) kelimesini ilâve etmiştir.

şerefesine kadar hurdehâş eylemişdir. Kubbesinin iç yüzünde tuğla san'atı vardır.

"Sâhibi Ata Camii":

Sâhib Atâ Hazretleri târîh-i hicrînin 648 senesinde irtihâl eden Sâhib Fahreddin Ali Bin Hüseyin ki Konya'da Sâhib Atâ diye tevsîm edilmişdir. Bu zâtın eser-i dînîsi de memleketimizde mevcûd olan müessesât-ı Selçukîye'nin en güzellerinden en ehemmiyetlilerindendir. Meram Caddesi üzerindeki kapusı gâyet kıymetdâr tezyînâtı muhtevîdir. Bânîsine ve zamân-ı binâsına dâir yukarısında bir de kitâbesi vardır. Bu kitâbeye göre müşârunileyhin ismi Fahreddin bin Hüseyin ve pederinin ki Ebubekir'dir, (656)'da inşâ edilmişdir. Arkasında bir hânkahı, câmi ile hânkah arasında ebedî hâbgâhı vardır. Hânkahın duvârları kısmen çinilidir. Hâbgâh-ı ebedîsi ise her türlü sitâyişin fevkindedir. (Sâhib Atâ) nâmı hükûmet tarafından kendisine verilmiş bir unvân-ı resmîdir. Müşârunileyh (684)'de irtihâl etmişdir.

(s.8) **"Sadreddin Konevi":**

Câmi ve türbesi el-yevm nâmına nisbet edilen mahallededir. Mozayık çinilerle müzeyyen bir mihrâbından başka san'at ve zîynet i'tibâriyle hiçbir fevka'l-âdelik görülmez. Kapusının üzerindeki kitâbesine nazaran burası (673) târîhinde yapılmış ve müşârunileyh inşâsından iki sene mukaddem irtihâl etmişdir. Derûnunda bir de kütübhânesi vardır. Oldukça kıymetdâr âsârı muhtevîdir. Hepisi de yazmadır.

"Hoca Fakîh Türbesi":

Zamân-ı inşâsı (618) sene-i hicrîyesine müsâdif olan Mebânî-yi kadîmemizden birisi de Hoca Fakîh Hazretleri'nin türbe-i şerîfesidir.

Türbe-i mezkûre, kasaba hâricinde aynı nâm ile ma'rûf olan Beyşehiri Caddesi üzerindedir. Hoca Fakîh Ahmed Hazretleri'nin kitâbesine nazaran bir şeyh-i kâmilden verilebilecek ne kadar evsâf ve unvân var ise hepsini câmi ve bütün merâtib-i kemâlîyeyi mutazammındır. Türbesi san'at ve ziynetden ârîdir. Câmi-i Şerîf'in yalnız cebhesi çinilidir.

"Abdü'l Mü'min Mescidi":

Bu nâm ile ma'rûf olan mescid de müessesât-ı Selçukîye'dendir. Mescid-i mezkûrede temâşâya şâyân bir fevka'l-âdelik yokdur. Bu mescide daha evvelce Mescid-i Meğâribe denildiğini ve bânîsinin Mahmud bin Emirü'l-Hâc nâm zât olduğu kapusının üzerindeki kitâbe gösteriyor. Meşâyih-i Karamanîye'den Abdü'l-Mü'min nâm zâtın burada ta'lîm-i tarîkatla iştigâlinden dolayı Mescid-i mezkûr ahîren bu nâm ile iştirâ etmişdir. Târîh-i binâsı (674)'dir.

"Beşâre Bey Mescidi":

Konya'nın Ferhûniye Mahallesi'nde vâki bir mesciddir. Hey'et-i aslîye-i binâîyesi (s.9) bir dereceye kadar muhâfaza etmekde olan mescid-i mezkûrun da emsâli gibi vaktiyle müzeyyen olduğu bazı mahallerinde görülen çini parçalarından istidlâl edilmektedir. Kapusının üzerinde elân kitâbesi mevcûddur. Vüzerâ-yı Selçukîye'den Beşâre Bey tarafından (616) târîhinde yapılmışdır.

"Hâtûnîye Minâresi":

Âbidât-ı Kadîme-i mahalliyeden biri de Hâtûnîye Medresesi dâhilindeki mescidin minâresidir. Bu minârenin oldukça ehemmiyet-i sınâîyesi vardır. Kitâbesine nazaran Bedreddin Mahmud tarafından (627) târîhinde inşâ edilmişdir. Minâre ile beraber yapılan mescid yıkılmışdır ve yerine şimdiki âdi mescid oturtulmuşdur.

"Pîr Es'ad Türbesi":

(662)'de irtihâl etmiş meşâyih-i Selçukîye'den bir zâtın türbesidir. Âhiren tecdîd edilmiş ve yalnız sandukası başında bir kitâbesi bırakılmışdır. Çukur Mahalle civârında ve aynı nâm ile ma'rûf olunan semtdedir.

"Şey Alman Türbesi":

(687) târîhinde inşâ edilmiş ise de el-yevm kapusı üzerindeki kitâbesinden başka eskiliğe âid birşey yokdur.

"Akıncı Mecsidi":

Ale'l-âde kerpiçden yapılmış bir mesciddir. Kapusının üzerindeki kitâbeye nazaran bu mescidin de müessesât-ı Selçukîye'den olduğu anlaşılıyor. (607) târîhinde Cemâleddin İshak nâm zât tarafından Gıyaseddin Keyhüsrev-i evvel zamânında inşâ edilmişdir. Vaktiyle üzerinde kubbe olduğuna dâir bazı emâret mevcûddur.

"Kadı İzzeddin Türbesi":

Üzeri toprakla örtülü bir türbedir. (654) târîhinde irtihâl eden İzzeddin Muhammed Râzî'ye âiddir.

(s.10) **Zâzâdin- Sasdin Hanı"** (Sadeddin):

Konya Aksaray Caddesi üzerinde şehre üç sâat mesâfede ve bir ovanın ortasındadır. (633) târîhinde Alâeddin-i evvelin evâhir-i saltanatında ümerâdan

Sadeddin Köpek tarafından binâ edilmişdir. El-yevm harâba müteveccihdir.

"Konya Sûr-ı Kadîmi":

(618) târîhinde Alâeddin Keykubâd-ı evvel tarafından şehrin etrâfına dâiren mâdâr inşâ edilmişdir. El-yevm Sâhib Atâ Câmi-i Şerîfi civârındaki ufak bir kıt'a sütundan başkası tamâmiyle tahrîb edilmişdir.

"Anberü'l-Habeş" Türbesi:

Ferîdiye Karakolu civârındadır. (663) târîhinde inşâ edilmişdir. Şahabeddin Anberü'l-Habeşîye âiddir. Civârındaki Çinili Câmi daha yakın zamânda yapılmışdır. (Hâliyâ Anber Reis yeni câmidir)[10].

"Ferhûnîye Tekyesi":

Aynı nâm ile ma'rûf olan mahallede İzzeddin Keykâvus'un kızı Fatma Hatun tarafından (706) târîhinde yapdırılmış ve ahîren ta'mîr ve tecdîd edilmişdir.

"Kara Arslan Türbesi":

Tüccârdan Hâcı Hamid Salih Efendi'nin hânesi dâhilinde müsemmenül-eşkal-i ehramî bir türbedir. Ümerâ-yı Selçukîye'den Emîr-i Kebîr Kara Arslan tarafından vücûda getirilmişdir.

"Bulgurcuk Tekyesi":

Bu da çarşı içinde bir tekyedir. İttisâlindeki mescid-i şerîfin vaktiyle çinilerle tezyin mebânî-yi Selçukîye'den iken ahîren dûçâr-ı harâb olmuş ve ta'mîr olunmuşdur. Bânîsi ve târîhi ma'lûm değildir.

"Dergâh-ı Hazret-i Mevlânâ":

Dergâh-ı Şerîfin bulunduğu mahall Alâeddin-i evvel tarafından (s.11) Hazret-i Mevlânâ'nın pederi Sultânü'l-Ulemâ'ya verilmiş bir bağçe idi. (628) târîhinde irtihâl buyurdukları zamân vasiyeti mûcibince oraya defn edilmiş idi. Selçukîler tarafından üzerine bir kubbe yapılıp yapılmadığı ma'lûm değildir. Muahharan Hazret-i Mevlânâ, Sultan Veled ve diğer umûm evlâd-ı zükûr hep oraya defn edilmiş ve defn edilegelmişdir.

Hazret-i Mevlânâ'nın üzerine birinci def'a olarak türbe yapdıran kendi müridlerinden Bedreddin Gevhertaş'dır. Âhiren Kubbe-i Hadrâ ile beraber sekiz kubbeden ibâret olan bu kubbe-i mübâreke Karamanoğlu Alâeddin bin Halil tarafından tecdid ve dâhili Bâyezid-i sânî tarafından tezyîn edilmişdir. İttisâlindeki mescîd Kanûnî ve semâhâne ise Gedik Ahmed Paşa tarafından yapdırılmışdır. Gümüş kapu demekle ma'rûf olan bâb-ı mu'allâ san'at ve zerâfet i'tibâriyla şâheser ıtlâkına sezâdır. San'atkâr-ı şehîr Diyarbakırlı Ahmed Çelebi merhûmun bir eser-i ibdâ'ıdır.

Sokulluzâde Hasan Paşa ve Diyarbakır vâlisi iken mûmâileyh Ahmed Çelebi'ye i'mâl etdirmiş ve dergâh-ı Hazret-i Pîre ihdâ eylemişdir.

Kabristân cihetindeki türbe Hasan Paşa'nın ve Kabristân medhalinin sağ tarafındaki türbe de Sinan Paşa'nındır. Ta'âmhâne ile yanıbaşındaki türbenin İbrahim Paşa'ya âidiyetini kapusı önündeki kitâbe irâe etmekdedir. Hücreler de Karamanoğlu İbrahim Bey'e âiddir. Şâdırvân Murad-ı râbi tarafından inşâ ve suyu da Yavuz Sultân Selîm tarafından isâle edilmişdir. Selahaddin Zerkûbî-yî Konevî ve Hüsameddin Çelebi gibi evlâd-ı Mevlânâ'dan olmayan ba'zı zevât-ı âliye de vaktiyle dergâh-ı şerîfin dâhiline defn edilmişdir. Bunlardan mâ'dâ evlâddan olmayan zât defn edilmişdir. (Fakat tahkîk lâzımdır) [11].

(s.12) Kabristân içindeki etrâfı açık kubbe Mustafa Paşa-zâde Mehmed Bey içün binâ edilmişdir. Müşârunileyhin Çoban Mustafa Paşa-zâde olduğu mervîdir. Kütübhâne ittihâz olunan türbe Murad Paşa kerîmesine âiddir. Hemdem Said Çelebi Efendi merhûm tarafından kütübhâne hâline ifrâğ ve kıymetdâr kitâblar ihdâ edilmişdir. Dergâh-ı Şerîf'in dâhilinde mülûk ve umerâ-yı İslâmîye tarafından intihâb edilmiş pek kıymetli eşyâ-yı nefîse vardır. Hâsseten Selçukîler, Karamanîler, Osmanlılar tarafından teberru' edilmiş, kütüb-i nefîse ve mesâhif-i şerîfe ve mefrûşât-ı sâire kemâl-ı i'tinâ ile muhâfaza edilmişdir.

"Has Bey Dârü'l-Hüffâzı":

Gâzi Âlemşâh Mahallesi'ndedir. Kapusı ve cephesi son derece müzeyyendir. Ümerâ-yı Karamanîye'den Hâs Beyoğlu Mehmed Bey tarafından 824 târîhinde vücûda getirilmişdir. Kâmilen çiniden ma'mûl olan mihrâbı pek zarîfdir.

"Turgudoğlu Türbesi":

Karaman ümerâsından Turgudoğlu Pîr Hüseyin ve âilesinin türbesidir. Sadreddin Konevî civârındadır.

Karamanoğlu İbrahim Bey'in emriyle (835) târîhinde yapılmışdır.

10 Parantez içindeki bilgi, Veled Çelebi tarafından metne ilâve edilmiştir.

11 Parantez içindeki açıklama Veled Çelebi'ye aittir.

"Ebû İshâk-ı Kâzerûnî":

Mukaddemîn-i meşâyihden meşhûr Ebû İshâk-ı Kâzerûnî'ye mensûb bir zâviyedir. Kapusının üzerindeki kitâbeden başka hâiz-i ehemmiyet bir binâ değildir. Karamanoğlu Mehmed Bey'in emriyle 821 târîhinde inşâ edildiği kitâbesinden anlaşılmakdadır.

"Hâcı Hasan Câmii":

Bu câmi-i şerîfin binâsı da Karamanoğlu Mehmed Bey devrine âiddir. (822) târîhinde binâ ve te'sîs edilmiş olduğunu kitâbe-i kadîmesinden öğrenmekdeyiz. Mürsel bin Mustafa tarafından yapdırılmış, muahharan nâmına izâfe edilmiş, Hâcı Hasan tarafından ta'mîr ve tecdîd edilmişdir.

(s.13) **"İplikci Câmii":**

Kubbelerinin tarz-ı inşâsı Selçukîlere âid olduğunu irâe eddiği hâlde iki kapı arasındaki kitâbesi daha sonra vücûda getirildiğini göstermektedir. (733) târîhinde inşâ ve ta'mîr edilmişdir.

"İplikci Medresesi":

Cami-i mezkûre muttasıl bir medresedir. Nâm-ı kadîmi "Altunpâ"dır. Umerâ-yı Selçukîye'den bu nâm ile meşhûr bir zât tarafından (598) târîhinde inşâ edilmiş ise de hey'et-i aslîyesi bozulmuş, bugün yalnız bir hücre kalmışdır. Hazret-i Mevlânâ'nın pederi (Sultanü'l-Ulemâ Hazretleri) burada müderrislik etmişdir.

"Tâc-ı Vezîr Türbesi":

743 târîhinde yapılmış, sivri bir türbedir. İttisâlindeki medrese-i kadîme münderis olmuşdur.

"Ulaş Baba Türbesi":

Mekteb-i Sultânî civârındadır. Tarz-ı Selçukî ve şekl-i ehrâmîde inşâ edildiğine göre âsâr-ı Selçukîye'den add etmek lâzım gelirse de bânîsi ve târîh-i binâsına dâir bir kayıd görülememişdir.

"Kesik Baş Baba Türbesi":

Bu da Ulaş Baba Türbesi şeklindedir. Bu bâbda hiçbir ma'lûmât elde edilememektedir. Şehrimizde daha birçok Selçuk ve Karaman müessesâtı vardır. Fakat bunların târîhçelerine henüz destres olunamamışdır.

"Şerafeddin Câmi-i Şerîfi":

Hükûmet civârındaki meşhûr câmi-i şerîfdir. Hâricen görünüşü ne kadar latîfse, tezyînât-ı dâhilîyesi de fevka'l-âde zarîfdir. Bânîsi Konya'nın Yediler Mahallesi (s.14) ahâlîsinden ve erbâb-ı servetden ve yesârdan Artık-zâde demekle ma'rûf Memi Bey'dir. (1046) târîhli görülen bir vakfiyesine nazaran o târîhlerde vücûda getirilmiş Osmanlı müessesât-ı dînîyesindendir.

"Sultân Selîm Câmii":

Dergâh-ı Hazret-i Mevlânâ civârındaki ma'bet-i mu'allâdır. Yavuz Sultan Selîm Hazretleri İran'a geçerken Konya'nın Osmanlı âsârından ve âsâr-ı 'imâretden hâli kaldığını görüp teessür etmiş ve câmi-i şerîf-i mezkûrun inşâsını emr eylemişdir. Meşhûr Mimâr Sinan'ın plânıyla başlandığı mervi olan bu ma'bed-i âlînin Kanûnî devrinde ikmâl edildiği rivâyet edilmekdedir. Kitâbe ve târîhi yokdur. İttisâlindeki kütübhâne Valide Kethüdâsı Yusuf Ağa'nındır. Yazma olarak pek kıymetdâr âsârı muhtevîdir.

"Azîzîye Câmii":

Câmi-i Şerîf-i mezkûr birinci def'a olarak (1090) târîhinde Müsâhib Mustafa Paşa binâ etmişdir. Muahharan muharrak olunca (1289) târîhinde Sultân Abdülaziz Han tarafından müceddeden ve gâyet latîf bir suretde inşâ edilmişdir. Gerek bu ma'bed-i şerîfin ve gerekse Şerafeddin Cami-i Şerîfi'nin yazıları hattât-ı şehîr Hamdî-zâde Mahbûb Efendi'nindir.

"Kapu Câmii":

Bu câmi-i şerîf de şehrin cevâmi-i meşhûresindendir. Tarz-ı binâsında bir sadelik, ma'neviyet ve kutsiyetinde bir fevka'l-âdelik vardır. Erbâb-ı Îmân diğerlerine tercîhan buraya şitâbân olur. Bu câminin birinci bânîsi Dergâh-ı Hazret-i Mevlânâ post-nişînlerinden Pîr Hüseyin Çelebi merhûmdur. Müşârunileyh burasını (1069) târîhinde yapdırmış diğer âsârına bunu da ilâve etmişdir.

(s.15) Sûr-ı Kadîmin At Pazarı Kapusı civârında bulunduğu içün bu nâm ile yâd edilegelmişdir.

Bu ma'bed-i şerîfin nâm-ı kadîmi (İhyâîye)'dir. Ahîren muharrak olan câmi-i mezkûr (1288) târîhinde tekrâr inşâ edilmişdir. Taşları kal'a enkazından taşınmış ve ahâlî-yi mahalliyenin de himmet ve mu'âvenet-i meşkûreleri görülmüşdür. Bânî-yi evveli Pîr Hüseyin Çelebi (1071)'de şehrimizde irtihâl etmişdir.

"Pîrî Paşa Câmii":

Sadr-ı esbak Pîr Mehmed Paşa tarafından inşâ edilmişdir. Harîminde imâretinin, seyyâhîne mahsûs hücerâtı vardır. İttisâlindeki türbe meşâhîr-i Selçukîye'den Siyâhpûş Veli nâm zâta âiddir. Türbenin ne kitâbesi ne de bir vakfiyesi görülememişdir.

"Saray Câmii":

Kışla civârındadır. Bir aralık kışlanın hükûmet dâiresi ittihâz edilmesi üzerine mezkûr câmi-i şerîfe Saray Câmiî ve imâmlarına Saray İmâmı unvânı verilmiş idi. Bânîsi Vilâyet-i sabıkadan Ayapanî Hüseyin Paşa'dır. (1235) târîhinde binâ edilmişdir. Ta'mîrine mübâşeret edildiği halde ikmâl edilememişdir.

"Ovalıoğlu Câmi-i Şerîfi":

Aynı nâm ile ma'rûf mahalledir. Konya'da üç def'a vâlilik eden meşhûr Çelik Mehmed Paşa merhûmun âsâr-ı hayrîyesindendir. Kıymet-i sınâîyesi yokdur. (1178) târîhinde inşâ edilmişdir.

"Şems-i Tebrîzî Dergâhı":

Müşârunileyh dergâhı da Osmanlılar tarafından inşâ edilmişdir. Banîsi ma'lûm değildir. Kıymet-i inşâîyesi yokdur.

"Nâmık Paşa Câmii":

Şeyhü'l-Vüzerâ Konyalı Nâmık Paşa merhûm tarafından (1306) târîhinde inşâ edilmişdir. Kışla civârındadır.

(s.16) Şehrimizde Sırçalı Mescid, Nakîboğlu Camiî, Pinti Hamid Mescidi, Tursunoğlu Câmiî, Beyhekim Mescidi gibi daha bânîleri ma'lûm ve gayr-ı ma'lûm birçok mebânî-yi Selçukîye ve Karamanîye ve Osmanîye mevcûddur.

Esâmî-yi Kütübhâne:

Konya'da Dergâh-ı Hazret-i Mevlânâ
Şeyh Sadreddin Konevî
Kethüdâ Merhûm Yusuf Ağa
Zincirli Medrese
İplikçi Câmiî
Sille'de Hacı Mustafa Bey
Hâdim'de Hâdimî Merhûm.
Karaman'da Âbid Ağa
Ilgın'da Lala Paşa
İsparta'da Halil Hâmid Paşa
Antalya'da Müslim Hacı Mehmed Ağa
Burdur Derviş Mehmed Paşa
Burdur Halil Hâmid Paşa
Burdur Küçük Şeyh
Eğridir'de Yeğen Mehmed Paşa
Nevşehir'de Damad İbrahim Paşa
Nevşehir'de Müslim Ağa
Elmalu'da Müslim Hacı Mehmed Ağa
Balya'da Yeğen Mehmed Paşa
Niğde'de Alâeddin Paşa
Arapsun'da Kara Mehmed Paşa

İhsan Sene 1341."

KONYA'NIN TÂRÎHÇESİ
(Tıpkı Basım)

٦

اولوب آبا نوفوذه امحای ایلمش واوزری نقوشه بیلیم وخطوط قرآنیه وکتابه لرله تزیین ایدلمشدر . اقتضاسنده کتربه ایکی قاپی آرسلانیه عائدمش در وسنده سلاطین سلجوقیه دن سکز وفات مدفونلر عداولدیغی بیلنیلیور اوراده مدفون اولمسی اعتباریله در جمیع شیخ منکوملی جبه فرمنده کی کتابه لرینده تاریخ انشای (٦١٦ ، ٦١٧) سنه لرینه کوزلیور وضع الید جامعلر تاریخ انشاری آره سنده (٦٦) سنه قدر بوفاصله کلیور . جمیع وضع یدلری اساسا شاه ایله (رکن الدین سعود) ذکر اسمی وطوغرا سلطنه علاء الدنیه وبعده کی عزالدنیه طرفلرندن تعمیر واحیا ایدلدیکی وشوبوفاصله سنه لرینه کوره بلوزه بوقوعه وصایانت رفع ایدلمش اولور

کوشک خواجکی : سلطنه علاء الدنیه کوشک خواجکی آخری قاپی آوزنده عمارت در قبل الاسلام تشیید ایدلمکله کتابه سی بوعمارتدن ناطقدر

قره طای مدرسه سی : وزیر سلجوقی ومدرسه جلال الدینیه قره طای طرفندن (٦٦٩) تاریخنده انشا ایلمش بر مؤسسه در . مرور دهور تحریبه موزیه عضو له فنیه اولمش واثار شایانه ذکر وتماشادر

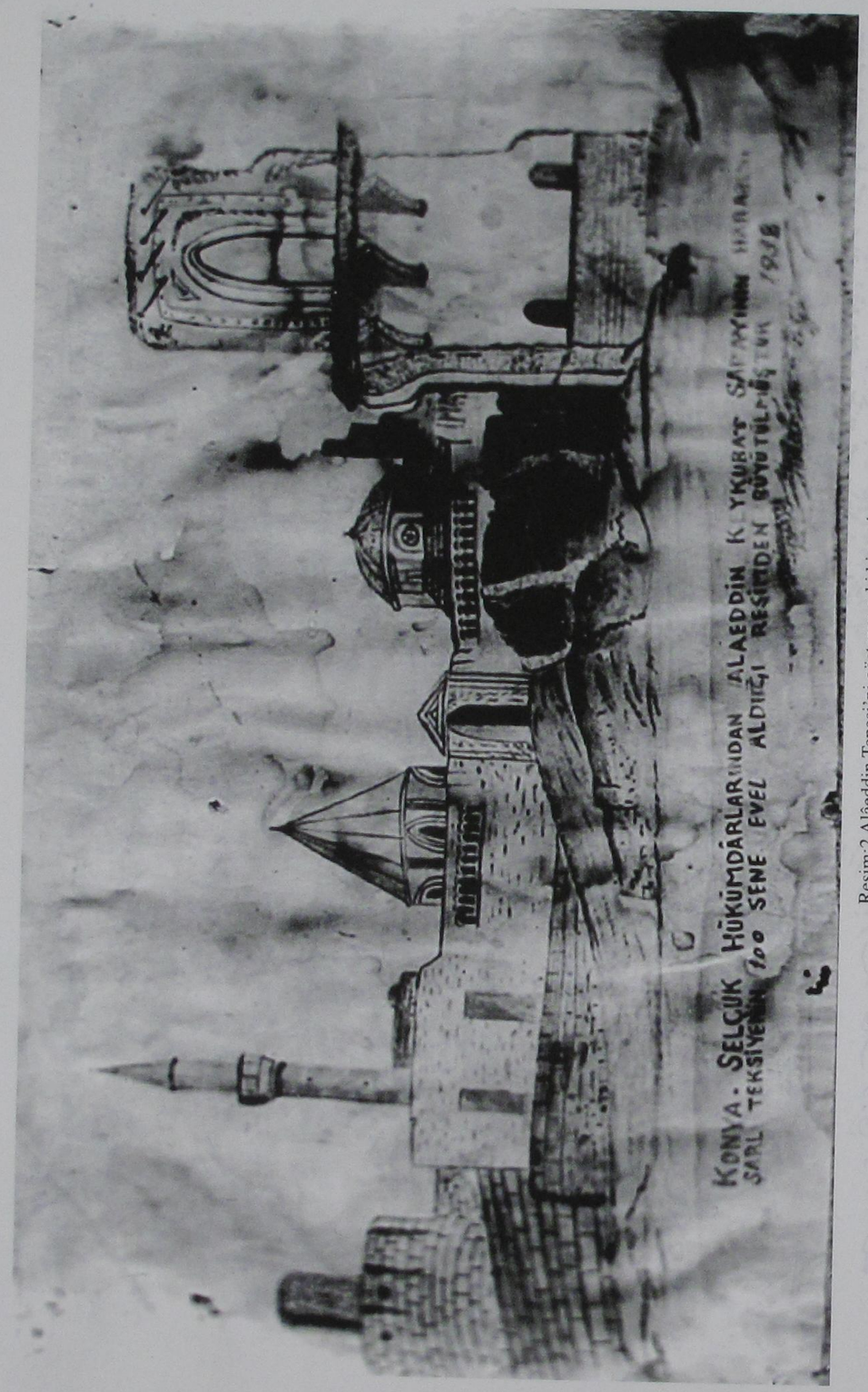
سیدی علی مدرسه سی : غازی علاء الدین محمد سنه کی وزیر اقتدارلرندن بدر الدین سلیمان طرفندن شاهنشاه سلجوقیه عائد بر وقف اولمق اوزره (٦٤٠) تاریخنده انشا ایلمش در

٧

ایتمشدر . مسجد شریف هیئت دارباردر .

دار الحدیثه : اینجه مناره نامیله دیار ایلکده اولدیغی بو مؤسسه الطیفه نک تاریخ تأسیسی معلوم دکلدر . لکن باشقه وزرای سلجوقیه دن صاحب آتا مفتولی اولدیغنه کوره بدخی صاحب آتا واسطه طوغرو بنا ایدلمسی اقتضا ایدر قاپوسی یک فرسخ اینجه لک احتمالیله آثار سلجوقیه دن اولمقدن عدا ایدیلیکی شرفاسی وضعیلی منارسی (٦١٩) سنه سنده صاحب احمد آتا طرفندن تجدیدا انشا ایتدیکی کتابه سندن قدر وفاسه ایلمشدر ، قبه سنک اینجه یونده طوغرغه ضمنده دار در .

صاحب آتا جامعی : بو صاحب آتا فخر الدین تاریخ کریمک (٦٤٨) سنه سنده انشا ایدیلمش صاحب فخر الدین علی به عائد اولمسی کوشک خواجکی ده ذکر اولنان صاحب آتا دیه تعریف ایلدیکی موزه لمعلوم اولمقله برابر مؤسسات سلجوقیه دن اولمسی ایجاب ایدر مؤسسه مذکوره مدخلنده کی کتابه ده مؤسسه

Resim:2 Alâeddin Tepesi'ni gösteren eski bir resim.

KONYA VİLÂYETİ 1915 YILI BÜTÇESİ

Yusuf KÜÇÜKDAĞ*
Caner ARABACI **

Bütçenin tarihi; işe "ayağını yorganına göre uzatma" anlayışı içinde bakılırsa, insanlığın ilk devirlerine kadar götürülebilir. İktisat, "sınırsız ihtiyaçların sınırlı imkanlârla" giderilme sanatı ise; zaten o türden bir "yorgan-ayak" dengesine gerek bulunmaktadır.

Kurumların, "belli bir zaman dilimi içindeki gelir ve giderlerini önceden tahmin ve tasdik" anlamında bütçe anlayışı da çok yeni değildir[1]. Devletin yıllık gelir ve giderlerinin birbirine denk olması "hep arzulanır. Hatta asgarî, giderlerin gelirleri aşmaması" istenir. Bu anlamda bütçe, devletlerin varlığına kadar götürülebilir.

Elbette devlet varsa, onun bir gelir-gider hesabı, dolayısıyla bütçesi de olacaktır. Bütçenin, günümüzdeki formatta yapılmaması, işin mahiyetinden çok tekniği ile ilgilidir ve olmadığını göstermez.

Osmanlı Devletinde Genel Bütçeler

Osmanlı Devleti de bu genel hükmün dışında değildir. Kaldı ki Osmanlı malî teşkilâtı var ve kurumlaşmıştır. Tazminattan sonra adı

Maliye Nezâreti (Bakanlığı) olan kurumun yerinde başdefterdarlık, defterdarlık teşkilâtı bulunmakta; bu teşkilât, devletin gelir-gider cetvellerini hazırlamaktadır. Osmanlı Devleti, modern anlamda bütçe geleneğini Tanzimat döneminde geliştirmiştir. Önceden İç-Dış Hazineler, Mansure, Redif Hazineleri, Hazine-i Amire gibi birimler vardır. 1840'ta bütün devlet gelir ve giderleri, tek hazine haline (Maliye Hazine) getirilir. Böylece diğer devlet kurumlarında olduğu gibi Maliyenin yönetimi de merkezden sıkı idareye başlanır. Bütçeler daha hakim hale gelir. Artık Maliye Hazinesi'nin kurulması ile Maliye Nezareti, bütün mali işleri kontrol eden kurum haline dönüşmüştür. Bu düzenlemeye, takvim uygulaması da eşlik eder. Malî Yılbaşı, Mart, Malî Yıl Sonu Şubat ayı olur. Hicrî ay esasına göre hazine hesarlarını tertip etme bırakılır. İlk uygulama da 1842 - 43 Haziran'ından itibarendir. Bu bütçeler, üç ana bölümden oluşmaktadır: Gelirler, giderler ve bütçe açık veya fazlasını gösteren kısımlar. Fakat, açık çıktığında belirtilmesine rağmen, bu açığın nasıl kapatılacağını gösteren bir kısım konulmamaktadır [2].

İşte o modern anlamdaki bütçeli dönem, Vilâyet bütçelerini de devreye sokmaktadır. 1915 yılına ait bir örneği sunulacak olan Konya Vilâyeti bütçesine geçmeden, vilâyet bütçelerinin "dün"üne de kısaca bakmakta yarar bulunmaktadır.

Osmanlı Döneminde Vilâyet Bütçeleri

Bilindiği üzere, II. Mahmut'tan itibaren Osmanlı yönetim anlayışı ve kurumlarında merkeziyetçiliğe kayan önemli değişiklikler olmuştur. Önceden merkez; alabildiğine saygın ve hakim de olsa, Osmanlı klâsik döneminde yerinden yönetimi veya yerel idareyi öne çıkaran bir anlayış vardır. Yalnız yerel yönetimin tepesi merkezden oluşturulmaktadır. Gönderilen yetkili; kurallar dahilinde inisiyatif sahibi kılınmakta, görev yerinde merkezin bir protitipi gibi çalışmaktadır. Bu yönetim anlayışı, kuşkusuz Maliyeyi de temelden etkilemektedir.

Öncelikle eyâlet veya vilâyetin başına, beylerbeyi veya vali gibi, merkezden bir "Hazine Defterdarı" gönderilmektedir [3]. Defterdar, görevlendirildiği yerde, gelir-gideri kayda geçirecektir. Gelir; yerinden yönetim anlayışınca, yerinde hemen giderlere harcanacak, varsa

* Doç Dr., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya.
**Yrd. Doç Dr., Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, Konya.

1 Mehmet Erkal, "Beytülmal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VI., İstanbul s.94.

2 1841 - 1861 arasını kapsayan yirmi yıllık bütçeler için bkz. Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841 - 1861)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989. İç-Dış Hazinelerin Yönetimi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayını, İstanbul 1986, s.257-258.

3 Yusuf Küçükdağ, *"Lâle Devri'nde Konya"*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989, s.121.

fazlası devlet merkezine gönderilecektir. Hatta bu vilâyet bütçe fazlaları, çoğunlukla devlet merkezine değil, denkleri çözülmeden ihtiyaç sahibi vilâyete doğrudan gönderilmektedir. Serhat eyâleti olan Budin (Budapeşte), fazlaları eriten yerlerdendir. Gelir fazlasını merkeze gönderen eyâletler 1570'li yıllarda şunlardır:

Budin, Tameşvar, Bosna, Kefe (Kırım), Karaman (Konya), Zülkadriyye, Diyarbekir, Van, Rum (Tokat-Sivas), Erzurum, Halep, Şam, Trablusşam, Bağdat, Basra, Yemen, Mısır, Kıbrıs ve Girit. Aslında salyâneli bir eyâlete benzeyen Kırım Hanlığı, Eflâk ve Boğdan Voyvodalıkları, Kafkas Melikleri, Erdel Krallığı, Dubrovnik Cumhuriyeti gibi özerk yönetim veya tâbi devletler de katılsa Osmanlı Devleti kadrosu içine en geniş dönemde giren eyâlet sayısı 40'tan fazla olmaktadır[4], bunlar devlete; vergi, cizye bedeli ödemektedirler.Yalnız, eyâlette tespit edilenden fazla gelir, yine belirlenenden fazla gider göstermek soruşturma sebebidir. Sorumlular, fazla harcamayı tazmin, yüksek geliri ikna edici şekilde açıklamak zorundadırlar [5].

Klâsik döneme has denebilecek bu vilâyet bütçe anlayışı, küçük değişikliklerle daha sonra da devam etmiştir. 1654 Ağustos değişikliği bunlardandır. Defterdar Zurnazen Paşa bu tarihte padişah huzurunda yapılan bir toplantıda gelirin yetersizliği ve idare işlerinin düzensizliği hakkında rapor okur. Toplantıdan sonra valilerden, vilâyet gelirinden kendilerine tahsis edilen miktarla yetinmeleri istenir. Bu isteği, normal sayılamayacak başkası takip eder: Mahallî gelir fazlası, "irsâliye" [6] adıyla İstanbul'a gönderilecektir. Böylece her vilâyetin, Mısır gibi yıllık bir irsâliye göndermesi gerekmektedir. İrsâliye miktarı, vali tayininde belirleyicidir. Tesbit edilen irsaliyenin gönderilmesini valinin taahhüt etmesi gerekmektedir. Ayrıca, "has, zeamet, paşmaklık ashabından" her biri, eline geçen paradan ihtiyaç fazlasını "kâmilen" hükümete terk edecektir. Karar, açıkça her vilâyet yönetimini, ihtiyaç fazlası bulmaya mecbur bırakmaktadır. Önceleri, varlıklı vilâyetlerden alınıp , ihtiyaç duyanlara doğrudan aktaran anlayış artık tarih olmuştur. Yeni uygulama, yönetimde suistimale de kapı aralamıştır. Daha sonra, 13 Nisan 1870 (1287) yılında kaleme alının bir nizamnâme ile devlete ve vilâyetlere birer "Muvazene Defteri" tutma mecburiyeti getirilir. Artık, gelir - gider belirlenerek denge (muvazene) sağlanacaktır. Bunun için vilâyetlere, defter tutmada esas alınacak kuralları içeren birer "tarifname" gönderilir. Üç yıl sonra (1290), "Malî Müvazeneyi" gösteren defterlerin her yıl düzenlenmesi için yeni bir nizamnâme yayınlanır [7].

4 Tabakoğlu, *aynı eser*, s.259, 262.

5 Halil Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu, IV/7-8, Ankara 1967, s.2, 4-5.

6 İrsâliye, eyâletlerden başkente gönderilen mukataa gelirlerine denirdi. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II., İstanbul 1993, s.81-82.

7 Ziya Karamürsel, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, s.118, 124.

1915'e kadarki yarım asra yaklaşan zaman diliminde malî durum ve düzenlemelerin hangi yönde gelişebileciğini tahmin etmek mümkündür. Zira bu süre içinde devleti, bir felaketten daha yıkıcı başka bir afete sürükleyen gelişmeler peş peşe sökün eder. Osmanlı-Rus Harbi olur, Mısır ve Kıbrıs elden çıkar, Düyun-ı Umumiye idaresi kurulur. Meşrutiyetlerle aranan kurtuluş yakalanamaz; Bosna-Hersek, Bulgaristan, Girit peşpeşe gider. Trablusgarb, Balkan Savaşları; Trablusgarb (Libya), 12 Adalar ve Balkan topraklarının elimizden çıkması ile sonuçlanır. Bitişe doğru sürükleniş, o her biri kendi başına birer âfet olan gelişmelerle durmaz. Onlara 1914 Seferberliği eklenir. Kademeli olarak Avrupalı devletlerin ekonomik, siyâsî denetimine açık hale gelen Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'ne girmekle, kaybettiği hükümranlık haklarına Almanya lehine olmak üzere Ordu ve donanmanın denetimini vermeyi ekler.

İşte 1915 Konya Vilâyeti bütçesine, bu sürükleniş ortamının merkezindeki bir malî belge olarak incelemek gerekmektedir.

Konya Vilâyeti 1915 Yılı Bütçesi

Bütçe, Birinci Dünya Harbi başlayıp, ona kadar cephede savaşa girdiğimiz bir dönemde hazırlanmıştır. Onun için barış zamanlarının rehaveti ve refahı sürülürken yapılmamış olduğu göz ardı edilmemelidir.

Özellikleri

Bütçe, "A" cetvelinde belirtildiği üzere "muhammen" (tahminî) bir bütçedir. Toplam matbu, 18 sayfadır. Bu hacme, başlık ve son sayfa olan "İrâde-i seniyye-i Hazret-i Padişahî evrakı meyânında bulunan nüshaya mutâbıkdır. Nezâret-i Umûr-ı Dâhiliye" yazılı tasdik kısım da dahildir. İki ana kısımdan oluşmaktadır. Onun için iki nizamnâmeli iki ayrı bütçe yapılmıştır. Birincisi normal (Muvazene-i Husûsîye-i Âdiye) bütçe ve nizamnâmesi, diğeri "Fevkalâde Bütçe" ve nizamnâmesidir.

Bütçeler, "Meclis-i Umûmî-yi Vilâyet" tarafından yapılmıştır. Kapağında da Vilâyet Umumî Meclisinin Reisi "Azmi" nin adı bulunmaktadır.

Âdî Bütçe: Gelirler

Adını, sadeleştirerek "Normal Özel Denge Bütçesi" veya "Vilâyet Normal Bütçesi" denebilecek olan Âdî Bütçe'de vilâyet geliri toplam 13.463.975 kuruştur. 9

maddelik nizamnâmesi ile bütçe esasları belirlenmiştir. Gelir-gider olarak iki ana kısımda yoğunlaşan bütçenin gelirleri üç kaynaktan toplanmaktadır: "Tekâlîf-i Emîriye, Vâridât-ı Husûsiye ve İ'lânât". Buna göre vergiler, özel idare gelirleri ile yardımlar toplamı, tahmini bütçeyi oluşturmaktadır. "A" cetvelinde özetle açıklanan gelirlerin ayrıntısı, "Nev-i Vâridat" (Gelir türleri çeşitleri) başlığı altında sunulur.

Gelirler, toplanan vergi çeşitlerinin vilâyet başına düşen miktarlar (6.192.000 kuruş), vilâyetin işletmeleri ve hizmetlerinden gelen pay (7.266.975 kuruş) ve "İ'lânât" başlığı altında gösterilen yardım miktarından (5.000 kuruş) oluşmaktadır. Yardımlar kısmındaki iki başlıktan birisi, "İ'lânât ve teberru'ât"tır. Karşılığında beş bin kuruş bulunmaktadır.

Diğeri, "bütce açığı için hazineden mu'âvenet"tir. Yalnız bunun karşılığı konmamıştır. Demek ki bütçe açığı da hazineden yardım da istenilmemektedir. Ancak devletin Birinci Dünya Savaşı'na hazırlanması nedeniyle ekoomik sıkıntı içinde bulunmasından dolayı yardım alınamayacağı düşünülerek hazine yardımına ayrılan hanenin boş bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Bütçede vilâyetin yetkisi dahilinde olan "Tarîk Bedel-i nakdîsi" de tespit edilmiştir. Buna göre 1915 yılında yol vergisi, para olarak 24 kuruştan toplanacaktır. Bunun dışında esasları kanun ve yönetmelik dökümü ile verildiği üzere fiyat koyma ve vergi toplamada bir değişikliğe gidilmeyecek, gidenler de sorumlu tutulacaklardır.

Giderler

Giderler, "B" cetvelinde yedi kalemde gösterilmektedir. Gider toplamı, 10.566.765 kuruştur. Giderlerin en yüksek kısmı 3.481.675 kuruşla eğitime ayrılmıştır. Eğitimden sonra harcama 1.977.150 kuruşla "turuk ve me'âbir" (yol, köprü ve geçitlere) ardından 1.769.500 kuruş çeşitli harcamalara, sonra ziraat, baytarlık ve sanayiye 1.332.840, hayır ve sağlık işlerine 1.274.350 ve Umumî Meclisle özel idare muhasebesine 486.750 kuruş ayrılır.

Giderlerin içinde, eğitime ayrılan payın mîktarı dikkat çekicidir. Zira gider toplamının üçte biri tek başına eğitime tahsis edilmiştir. Bu durum, savaş ortamında bile eğitime öncelik verildiğini göstermektedir. Bütçenin "Nev'-i muhassasât" kısmında eğitim giderlerinin ayrıntısı verilmiş olup burada eğitim harcamalarının nelere gittiğini detayıyla görmek mümkündür. Buna göre eğitim harcamalarının 2.091.275 kuruşla en yüksek kısmını ilkokullar teşkil etmektedir. İlkokullar içinde gayri Müslim okullarına da 45.000 kuruşluk bir pay ayrılmıştır. Bu miktar, Kız Öğretmen Okulu (Dârü'l-Muallimât) (Resim:1) öğretmenlerinin toplam maaşından (33.000 kuruş) fazladır. Yalnız bunun içinde gayri Müslim okullarında Türkçe öğreten öğretmenlerin maaşları da bulunmaktadır.

Harcama kalemindeki rakamlar, o dönemde temel eğitime öncelik verildiğine işaret etmektedir. Gayri Müslimlere ait ilkokullara ayrılan para, toplumda hiçbir ayrım yapmaksızın zimmîlerin eğitimine de önem verildiğini göstermektedir.

Burada dikkat çekebilecek bir durum; sayıları hiç de az olmayan sıbyan mektepleri ile medreselerin adının bile geçmemesider. Sadece Maarif Nezareti ile irtibatlı Müslüman okulları ile gayri Müslim eğitim kurumları bütçeye alınmıştır. Maarif Nezareti'ne bağlı olmayan Müslim okullarının alınmaması anlamlı bulunabilir. Hatta İmam, vâiz maaşlarının, cami-mescit masraflarının da girmemesine bakılarak dinî hüviyete sahip olduğu kabul edilen Osmanlı Devleti'nde, 1915 yılı Konya Vilâyet Bütçesi,günümüzden daha laik bulunabilir. Çünkü bu kurumlar, o zaman da halk desteği ve vakıflarla ayakta durmaktadırlar [8].

Yalnız bütçenin en iri kısmına dahil edilmeyen eğitim harcamaları da bulunmaktadır. Ziraat ve Baytarîye ve Sınâîye işleri kısmındaki "Çiftçilik Mektebi" ile 17. fasıldaki "Sanayi Mektebi" bunlardandır. Çiftçilik Mektebi'nin eğitim kadrosu ile birlikte diğer görevli ve masraflarına ayrılan miktar toplam 366.500 kuruştur. Yalnız Çiftçilik Mektebi'nin uygulama alanı olan "Numûne Tarlası"nın[9] tahsisatı yoktur. Görevli ve öğrencilerinin çalışarak devlete yük getirmemesi düşünülmüş olmalıdır. Ama bunun yanında bitki hastalıkları, meyveli-faydalı bitkiler ve tohumları için 50.000 kuruş ayrılmıştır. Ziraat Alet Deposu'ndaki "âlât ve edevât" için 86.800 kuruşun tahsis edilmesi uygulama faaliyetlerini kolaylaştırmalıdır.

Sanayî Mektebi (Resim:2); görevli maaşları, eşya bedeli ve masrafları için ayrılan toplam miktar ise 600.340 kuruştur. Böylece maarif kısmı dışında eğitime harcanan miktar toplam 1.103.640 kuruş olmaktadır. Bu rakam da maarif eklenirse eğitimin bütçe içindeki payı 4.585.315 kuruşla neredeyse yarıya yaklaşmaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere harp ortamı bütçesinin eğitim payı yüzdesi, şu haliyle günümüz bütçelerinde eğitime ayrılan miktar açısından anlamlı olmaktadır.

Bütçede, esasları belirlenen harcama miktarında

8 Geniş bilgi ve örnekler için bkz. Caner Arabacı, *Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya 19987. Ayrıca bkz. Yusuf Küçükdağ-Caner Arabacı, "Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s.81-134.

9 Numune Çiftliği 1320/1904'te kurulmuştur. Bkz. A. Safa Odabaşı, "Konya'da İlk Defa Açılan Numune Tarlası ve Tecrübe Çiftliği", *Yeni Gazete*, 6 Mart 2000.

(s.5) "T" Cedveli

Vilâyet vâridât-ı husûsîyesinin müstenidün aleyhi olan kavânîn ve nizâmât ve mukarrerâtı mübeyyindir.

Teselsül Numrosu	Fasl itibariyle merre numrosu	Kavânîn ve nizâmât ve mukarrerâtın Târîhi	Maddesi	Nev'i	Hulâsa-i Me'âlî
5	4	16 Kânûn-ı Evvel 329		Kanûn-ı Muvakkat	Ağnâm, deve, câmûz ve canavar [11] rüsûmuna munzam vilâyet hissesi
6	5	16 Kânûn-ı Evvel 329		Kanûn-ı Muvakkat	Ferâğ ve intikal harclarına munzam vilâyet hissesi
7	6	16 Kânûn-ı Evvel 329		Kanûn-ı Muvakkat	Efrâd-ı muvazzafa bedel-i nakdî-yi askerîsine munzam vilâyet hissesi
8	6	16 Kânûn-ı Evvel 330		Kavânîn-i Muvakkat	Efrât-ı ihtiyâtiyâtîye ve redîfe ve müstahfiza-ı bedel-i nakdî-yi askerîsine munzam vilâyet hissesi
9	7	27 Şubat 329		Kanûn-ı Muvakkat	Müsâfât vergisine munzam turuk-ı vilâyet hissesi
10	7	27 Şubat 329		Kanûn-ı Muvakkat	Temettû vergisine munzam turuk-ı vilâyet hissesi
11	7	27 Şubat 329		Kanûn-ı Muvakkat	Harp vergüsi kanûnunun üçüncü ve sekizinci mâddelerinde muharrer tevkîfâta munzam turuk-ı vilâyet hissesi
12	8	13 Mart 329		İdâre-i Umûmîye-i Vilâyet Kanûn-ı muvakkati	Tarîk-i bedelât nakdîyesi
13	8	330	10	Muvâzane-i husûsîye-i vilâyet nizâmnâmesi	Tarîk-i bedel nakdîyesi nesti
14	9				Zibhîye resmi vilâyet hissesi
15	9	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	Mürûrîye rüsûm ve bedelâtı
16	9	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	Ruhsâtîye resmi
17	10	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	Müessesât-ı zirâ'iye ve sınâ'iye ve ticârîye hâsılâtı
18	10	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	Mekâtib vâridâtı

11 Canavâr, koyun ve büyükbaş hayvana denirdi. Bkz. İlber Ortaylı, "Yanya Vilâyeti'nin Limanı Olarak 19. Asrın İkinci Yarısında Preveze", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim, Makaleler,* I., Ankara 2000, s.172.

19	10	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	Hastahâneler hâsılâtı
20	10	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	Matba'a ve Resmî Gazete hâsılâtı
21	10	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	Emlâk ve akar hâsılâtı
22	10	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	Satılan eşyâ bedeli
23	11	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	Zirâat Bankası hisse-i temettu'u
24	11	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	Şirketler hâsılâtından vilâyet hissesi
25	12	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	Hâsılât-ı müteferrika
26	14	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	İ'ânât ve teberru'ât
27	13	13 Mart 329	80	idâre-i umûmîye-i vilâyet kanûn-ı muvakkati	İstirdâdât

"S" Cedveli

Tahsîsât-ı mütehavvileyi mübeyyendir.

Fasl	Mâdde	Nev'-i Muhassasât
1	1	Meclis-i Umûmî a'zâsı yevmîyesi
23	-	Zirâat Bankası menâfi hissesi
23	1	Zirâat Bankası âidâtı
23	2	Vâridât-ı husûsîye masârıf-ı husûsîyesi
25	-	Masârıf-ı muhâkeme
26	-	Reddiyât

(s.7) **İdâre-i Husûsîye-i Vilâyet Vâridât-ı Âdiye Büdcesi**

Fasl	Mâdde	Nev-i Vâridât	1331 senesi varidât muhammenesi
		Birinci Kısım: Tekâlîf-i Emîrîye küsûrât munzamesi	
1		A'şâr hisse-i i'ânesi	
	1	Hisse-i menâfi muâdili hazîneden alınacak tahsîsât	1 500 000
	2	Hisse-i ma'ârif muâdili hazîneden alınacak tahsîsât	3 000 000
2	1	Musakkafât vergisi ma'ârif hissesi	250 000
3		Temettû vergisine munzam vilâyet hissesi	53 500
4		Ağnam; deve; câmûs ve cânavâr rusûmuna munzam vilâyet hissesi	600 000

	5		Ferâğ ve intikal harclarına munzam vilâyet hissesi	75 000
	6		Bedel-i nakdî-yi askerîye munzam vilâyet hissesi	500 000
	7		Turuk-ı vilâyet hisseleri	
		1	Musakkafât vergisine munzam turuk-ı vilâyet hissesi	150 000
		2	Temettû vergisine munzam turuk-ı vilâyet hissesi	53 500
		3	Harb vergisi kanûnunun üçüncü ve sekizinci maddelerinde muharrer tevkîfâta zamm olunan turuk-ı vilâyet hissesi	10 000
			Birinci kısmın yekûnu	6 192 000
			İkinci Kısım: Küsûrât-ı munzameden mâ'dâ vâridât-ı husûsîye	
	8	1	Târık-ı bedelât nakdîyesi	5 423 975
	9		Rüsûmât	
		1	Zibhiye resmi vilâyet hissesi	175 000
		2	Mürûriye rüsûm ve bedelâtı	800
		3	Zibhiye resmi seneyn-i sâbika tahsîlât mahminesi	35 000
		4	Ruhsatiye resmi	5 000
(s.8)	10		Müessesasât ve emlâk hâsılâtı	
		1	Müessesesât-ı zirâ'îye, sınâ'îye ve ticârîye hâsılâtı	500 000
		2	Mekâtib ücûrâtı	7 500
		3	Hastahâneler hâsılâtı	150 000
		4	Matba'a ve Resmî Gazete hâsılâtı	12 000
		5	Emlâk ve akarât hâsılâtı "ma'ârif akarâtı da dâhildir"	365 000
		6	Satılan eşyâ bedeli	2 500
	11		Vilâyete âid hisse-i temettu	
		1	Zirâat Bankası hisse-i temettu'u	400 000
		2	Şirketler hâsılâtından vilâyet hissesi	5 000
	12		Hâsılât-ı müteferrik	23 200
	13		İstirdâdât	162 000
			İkinci kısmın yekûnu	7 266 975
			Üçüncü Kısım: İ'ânât	
	14		İ'ânât ve teberru'ât	5 000
	15		Büdce açığı içün hazîneden mu'âvenet	
			Üçüncü kısmın yekûnu	5 000
			Cümle-i yekûn	13 463 975
(s.9)			**Birinci Kısım: Meclis-i umûmî ve muhâsebe-i husûsîye-i vilâyet**	
	1		Meclisi Umûmî Muhassasâtı	
		1	A'zâ yevmîyeleri	105 000
		2	Encümen-i vilâyet tahsîsâtı	72 000
			Birinci Faslın yekûnu	177 000
	2		Muhâsebe-i Husûsiye-i Vilâyet ve Encümen kalemleri ma'âşâtı	
		1	Muhâsebe-i Husûsiye müdîr ve me'mûrları ma'âşâtı	175 400
		2	Encümen-i vilâyet kalemi ma'âşâtı	40 800
		3	Müstahdemîn-i müteferrika	10 800
			İkinci Faslın yekûnu	237 000

	3		Masârıf-ı müterevvi'a	
		1	Harcırâh	6 000
		2	Mefrûşât	4 500
		3	Tenvîr ve teshîn	6 000
		4	Kırtâsiye ve evrâk-ı matbû'a	15 500
		5	Masârıf-ı müteferrika	3 750
		6	İdâre-i husûsiyeye âid muhâberât masârıfı	12 000
		7	İstatistik masrafı	25 000
			Üçüncü Faslın yekûnu	72 750
			Birinci kısmın yekûnu	486 750
			İkinci Kısım: Turuk ve me'âbir-i vilâyet	
(s.10)	4		Me'mûrîn-i fennîye ve müstahdemîn ma'âşâtı	
		1	Me'mûrîn-i fennîye ma'âşâtı	656 400
		2	Ketebe ve müstahdemîn-i müteferrika	60 000
		3	Ta'mîrci amele-i dâimesi	48 000
			Dördüncü Faslın yekûnu	764 400
	5		Keşfîyât ve Ta'mîrât	
		1	Ta'mîrât-ı mütemâdîye ve esâsîye	750 000
		2	İstikşâfât masârıfı	62 500
			Beşinci Faslın yekûnu	812 500
	6		Masârıf-ı Mütenevvi'a	
		1	Memûrîn-i dâime-i fennîye ve hey'et-i istikşâfîye hârcırâhı	96 500
		2	Levâzım-ı hendesîye ve kırtâsîye	30 000
		3	Devâir ve anbârlar îcârı ve müteferrika	4 150
		4	Silindir mübâya'ât ve masârıfı	242 000
		5	Alât ve edevât nakliyesi	25 000
		6	Tenvîr ve teshîn masârıfı	2 600
			Altıncı Faslın yekûnu	400 250
			İkinci kısmın yekûnu	1 977 150
			Üçüncü Kısım: Umûr-ı Ma'ârif	
	7	1	Ma'ârif müfettişleri	103 200
		2	Müfettişler masârıf-ı devrîyesi	39 600
			Yedinci Faslın yekûnu	142 800
(s.11)	8		Tedrîsât-ı tâlîye	
		1	Mekâtib-i i'dâdîye ma'âşâtı	548 400
		2	Mekâtib-i i'dâdîye masârıfı	36 600
		3	Vilâyet nâmına Sultânî Mektebine alınan meccânî talebe tahsîsâtı	72 000
			Sekizinci Faslın yekûnu	657 000
	9		Tedrîsât-ı ibtidâîye	
		1	Mekâtib-i ibtidâîye ma'âşı	1 964 375
		2	Mekâtib-i ibtidâîye masârıf-ı dâimesi	1 900
		3	Mekâtib-i husûsîye ikrâmiyesi	80 000
		4	Cemâ'ât-ı gayri müslime mekâtibi lisân-ı Osmânî mu'allimleri	

			ma'âşâtıyla cemâ'ât-ı gayr-i müslime mekâtibi tahsîsâtı	45 000
			Dokuzuncu Faslın yekûnu	2 091 275
	10		Dârü'l-Mu'allimîn ve Mu'allimât	
		1	Dârü'l-Muallimîn ma'âşı	136 700
		2	Dârü'l-Muallimât ma'âşı	33 000
		3	Dârü'l-Muallimîn masârıf-ı dâ'imesi	233 700
		4	Dârü'l-Muallimât masârıf-ı dâ'imesi	27 900
			Onuncu Faslın yekûnu	431 400
	11		Masârıf-ı Mütenevvi'a	
		1	Mekâtib masârıf-ı ta'mîrîyesi	60 000
		2	Harcırâh	30 000
		3	Mekâtib îcârâtı	30 000
		4	Villâyet Müzesi âsâr-ı 'atîka masârıf-ı naklîyesi	3 000
		5	Etfâl-ı fukarâya verilecek kitâb bedeli	20 000
			Onbirinci Faslın yekûnu	143 000
(s.12)	12	1	Ma'ârif dâiresi ketebesi	16 200
			Onikinci Faslın yekûnu	16 200
			Üçüncü Kısmın yekûnu	3 481 675
			Dördüncü Kısım: Umûr-ı zirâ'iye ve baytariye ve sınâ'iye	
	13		Çiftcilik Mektebi	
		1	Mekteb müdîr ve mu'allimîniyle müstahdemîni ma'âşı	64 800
		2	Mekteb masârıf-ı dâimesi	75 000
		3	Mu'allimîn-i zirâ'îye ma'âşâtı	166 200
		4	Mu'allimîn-i zirâ'îye yevmîye ve harcırâhları	45 500
		5	Mu'allimîn-i zirâ'îye tenvîr ve teshîn ve masârıf-ı metenevvi'a	15 000
			Onüçüncü Faslın yekûnu	366 500
	14		Numûne Tarlası	
		1	Me'mûrîn ve müstahdemîn ma'âşı	
		2	Masârıf-ı dâimesi	
		3	Âlât ve edevât ta'mîrâtı ve masârıf-ı müteferrikkası	
		4	Nebâtât hastalıklarının tedâvisi karşılığı	20 000
		5	Eşcâr-ı müsmire ve nebâtât-ı müfîde fidân ve tohumları	30 000
			Onüçüncü Faslın yekûnu	50 000
	15		Âlât-ı Zirâ'iye Deposu	
		1	Me'mûrîn ve müstahdemîn ma'âşı	27 600
		2	Masârıf-ı dâimesi	9 200
		3	Âlât ve edevât-ı zirâ'îye masârıf-ı naklîyesi	5 000
			Onbeşinci Faslın yekûnu	86 800
(s.13)	16		Damızlık Hayvânât Depoları	
		1	Me'mûrîn-i baytarîye ile depolar me'mûrîn ve müstahdemîni ma'âşâtı	112 200
		2	Me'mûrîn-i baytarîye harcırâhı	6 500
		3	Depolar müstahdemîni melbûsâtı	3 000
		4	Devâir-i baytarîye ve depolar tenvîr ve teshîn ve levâzım-ı mütenevvi'ası	11 000

		5	Aygır depoları yem bedelâtı	50 000
		6	Umûr-ı baytarîye masârıf-ı mütenevvi'ası	46 500
			Onaltıncı Faslın yekûnu	229 200
	17		Sanâyi' Mektebi	
		1	Müdîr ve mu'allimîn ve müstahdemîn ma'âşâtı	274 440
		2	Masârıf-ı dâime-i mütenevvi'a	275 900
		3	Hâm eşyâ bedeli	50 000
			Onyedinci Faslın yekûnu	600 340
			Dördüncü kısmın yekûnu	1 332 840
			Beşinci Kısım: Umûr-ı hayrîye ve sıhhîye	
	18		Hastahâneler	
		1	Ma'âşât	264 600
		2	Masârıf-ı umûmîye	373 450
			Onsekizinci Faslın yekûnu	638 050
	19		Vilâyet me'mûrîn-i sıhhîyesi	
		1	Tabîb ve kabile ve aşı umûrları ma'âşı	274 200
		2	Me'mûrîn-i sıhhîye harcırâhı	95 000
		3	Küçük sıhhîye me'mûrları vâsıtasıyla tevzî' olunan kinin ve cive mürekkebâtıyla pansuman levâzımâtı	28 600
		4	Vilâyet etıbbâsı âlât-ı cerrâhîyesi	4 000
			Ondokuzuncu Faslın yekûnu	401 800
(s.14)	20		Tebhîr-hâne	
		1	Ma'âşât	27 600
		2	Masârıf-ı dâime-i mütenevvi'ası	206 900
			Yirminci Faslın yekûnu	234 500
			Beşinci kısmın yekûnu	1 274 350
			Altıncı Kısım: Masârıf-ı muhtelife	
	21		Matbaâ-ı vilâyet	
		1	Ma'âşât	12 000
			Yirmibirinci Faslın yekûnu	2 000
	22		Zirâat Bankası'na âid a'şâr-ı hisse-i menâfi'i	1 500 000
			Yirmiikinci Faslın yekûnu	1 500 000
	23		Masârıf-ı tahsîlîye	
		1	Zirâat Bankası 'âidâtı	150 000
		2	Vâridât-ı husûsîye masârıf-ı tahsîlîyesi	
			Yirmiüçüncü Faslın yekûnu	150 000
	24		İdâre-i husûsîyeye âid emâkin ve 'akarât masârıfı	25 000
			Yirmidördüncü Faslın yekûnu	25 000
	25		Masârıf-ı muhâkeme	7 500
			Yirmibeşinci Faslın yekûnu	7 500
	26		Reddiyât	5 000
			Yirmialtıncı Faslın yekûnu	5 000
	27		Masârıf-ı gayr-i melhûza	70 000

		Yirmiyedinci Faslın yekûnu	70 000
		Altıncı kısmın yekûnu	1 769 500
		Yedinci Kısım: Müstakrazât	
28		331 senesi istikrâz-ı fâiz ve re'sü'l-mâl taksiti	244 500
		Yirmisekizinci Faslın yekûnu	244 500
		Yedinci kısmın yekûnu	244 500
		Masarıf-ı 'âdiye cümle-i yekûnu	10 566 765

(s.15) **Fevka'l-âde Büdce Nizâmnâmesi**

Mâdde 1 - Binüçyüzotuzbir sene-i mâliyesi içün merbût cedvel vechile onmilyonsekizyüzseksendokuzbindokuzyüz guruş tahsîsât-ı fevka'l-âde i'tâ edilmişdir.

Mâdde 2 - İşbu tahsîsât-ı fevka'l-âdeye mukabil merbut cedvel vechile onmilyonsekizyüzseksendokuzbindokuzyüz guruş vâridât tahsîs olunmuşdur.

Mâdde 3 - 1330 senesi zarfında tahakkuk edüb de te'diye olunamayan düyûn ve inşâ'ât ve te'sîsât-ı cedîdîye müte'allik olarak sene-i mezkûre büdcesine dâhil olub da sarf olunamayan tahsîsât bakîyeleri işbu büdceye zammedilecekdir.

Mâdde 4 - Büdceye mevzû olduğu üzere üçmilyon guruşu tecâvüz etmemek üzere istikrâz akdine vilâyet me'zûndur.

Mâdde 5 - İşbu nizâmnâmenin icrâsına Konya Vilâyeti me'mûrdur.

(s.16) **1331 Senesi Fevka'l-âde Büdce Vâridâtı**

Fasl	Mâdde	Nev-i Vâridât	Guruş
1		Âdî büdcenin fazla-i vâridâtı	3 897 210
2		İstikrâz hâsılâtı	3 000 000
3		330 senesi büdcesinden tasarrufen devri lâzım gelen nukud ve mebâliğ	4 992 690
		Yekün	10 889 900

(s.17) **1331 Senesinin Fevka'l-âde Büdce Masârıfâtı**

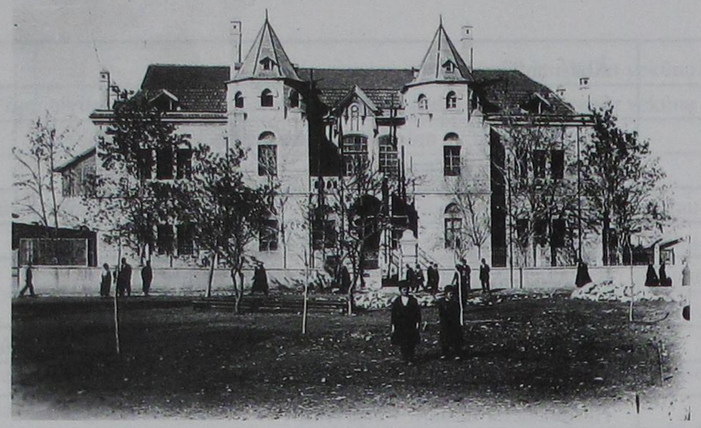
Fasl	Mâdde		Guruş
		Birinci Kısım : Turuk ve Ma'âbir	
1		İnşâ'ât-ı cedîde ve müdevvere ve tasîrât-ı esâsîye	7 500 000
2		Konkasör mâkinesi mübâya'ât ve masârıfâtı	215 000
3		Tamîrci kulübeleri inşâ'âtı	50 000
		Birinci Kısmın yekûnu	7 765 000
		İkinci Kısım : Umûr-ı Ma'ârif	
4		Mekâtib-i ibtidâiye masârıf-ı inşâîyesi	
5		Mekâtib-i İ'dâdiye masârıf-ı inşâîyesi	
6		Dârü'l-Mu'allimîn Mektebi masârıf-ı inşâîyesi	730 000
		İkinci Kısmın yekûnu	730 000
		Üçüncü Kısım : Umûr-ı Zirâ'at ve sınâyi ve ticâret	
7		Numûne tarlası masârıf-ı te'sîsîyesi	
8		Damızlık hayvânât deposu masârıf-ı inşâîyesi	
9		Mübâya'a olunacak damızlık hayvânât bedeli	117 500

10		Âlât-ı zirâ'îye bedeli	585 000
11		Seyyâr kiremit fabrikası âlât ve edevât mübâya'a bedeliyle inşâ'âtı	500 000
12		Ma'a teferru'ât ve müştemilât-ı saki ve İrvâ'ât Zira'at Ameliyât Mektebi inşâ'âtı	570 000
		Üçüncü Kısmın yekûnu	1 772 500
		Dördüncü Kısım : Umûr-ı Miyâhî	
13		Karaman'a ve sâir ihtiyâc-ı kesb-i müberremiyet edecek mahaller isâlesi	200 000
		Dördüncü Kısmın yekûnu	200 000
		Beşinci Kısım : Umûr-ı Hayrîye ve Sıhhîye	
14		Hastahâneler masârıf-ı inşâ'iyesi	422 400
		Beşinci Kısmın yekûnu	422 400
		Dördüncü Kısmın yekûnu	200 000
		Cümle-i Yekûn	10 889 900

(s.18) İrâde-i senîye-i Hazret-i Padişâhî evrâkı meyânında bulunan nüshaya mutâbıkdır.
Nezâret-i Umûr-ı Dâhilîye.

Resim:1 Konya Dârü'l-Muallîmâtı (A. Safa Odabaşı Arşivi).

Resim:2 Konya Sanayî Mektebi (A. Safa Odabaşı Arşivi).

Resim:3 Konya Dârü'l-Muallimîn (A. Safa Odabaşı Arşivi).

Resim:4 Konya Harası (A. Safa Odabaşı Arşivi).

KONYA SEYÂHATİ HÂTIRÂTINDAN

Yazan: Mehmed Ziya
Hazırlayan: Saim CİRTİL *

Mehmed Ziya (İhtifalci)

Mehmed Ziya, Evkaf memuru Osman Vasfi Efendi'nin oğludur. İstanbul muhtemelen 1865'te doğdu.

Mekteb-i Sultaî (Galatasaray Lisesi) (1886), Sanayi-i Nefîse Mektebi'ni (1890) bitirdi. Edirne, Halep'te öğretmenlik; Konya ve Bursa İdadileri'nde müdürlük yapmıştır. Daha sonra Maarif Nezarti Dördüncü Şube Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur.

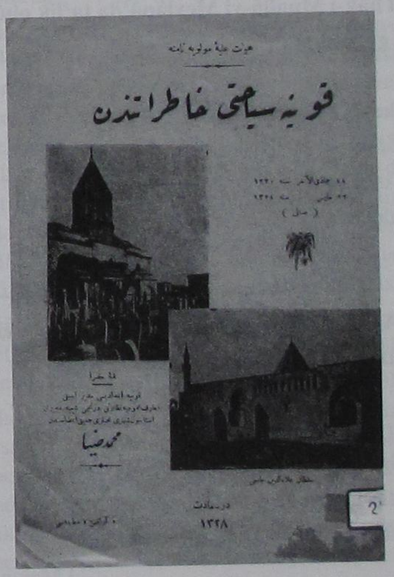
Mehmed Ziya Bey, 1911'de İstanbul Şehri Muhipleri Cemiyeti ve 1914'de Evkaf Müzesi kurucularındandır. Esas sevdiği eski eserlerle ilgili çalışma olanağına, 1917'de kurulan İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni'ne İstanbul Şehri Muhipleri Cemiyeti'nin temsilcisi olarak katıldığında kavuşmuştur. Bu encümende büyük şevk ve gayretle çalışmış, eserlere ait tescil fişlerini hazırlamak için eserleri incelemiş, resimlerini çektirmiş ve varsa kitabelerinin kopyalarını almıştır.

Mehmed Ziya Bey daha lise öğrencisi iken Mevlevîliğe büyük ilgi duymuş ve İstanbul'un iki büyük Mevlevî Dergâhı olan Galata ve Yenikapı mevlevîhânelerini zaman zaman ziyaret etmiştir. Mevlevîlikle ilgisi görev yaptığı yerlerde devam etmiş ve nihayet Konya'ya atandığında da Mevlevîliğe daha fazla yaklaşma imkânını bulmuştur. Eserlerinde Mevlevî büyüklerinin biyografyalarına da yer vermiştir.

Mehmed Ziya Bey'in oldukça başarılı resim çizme yeteneği de vardı. Çizdiği resimlerin, eserlerinde bazı örnekleri görülebilir.

Mehmed Ziya, 27 Mart 1930'da İstanbul'da ölmüş: cenazesi, Eyüp'te Dedeler Mezarlığı adı verilen yerdeki aile mezarlığına gömülmüştür. İstanbul'da Türk tarihinin önemli olayların yıldönümleri ile tarihimizin önemli şahsiyetlerinin ölüm yıldönümlerinde anma törenleri (İhtifaller) düzenlemesi nedeniyle "İhtifalci" lâkabı takılmış ve "İhtifalci Ziya" olarak tanınmıştır. Özellikle İstanbul şehri için bugün hâlâ kullanılan eserler bırakan Mehmed Ziya Bey, unutulmayanlar kervanına katılmıştır[1].

Mehmed Ziya, hazırladığımız *"Konya'ya Seyâhati Hatıratından,* (Araks Matbaası, Dersaadet 1328)" adlı kitabını Mevlevî Heyeti adına yazmıştır. Bu ziyaretin 18-20 Cemâziyelâhir 1330 / 22-24 Mayıs 1328 (Malî) tarihinde olduğu anlaşılmaktadır [2]. Konya'nın genel tarihi ve ziyaret ettiği yerler hakkında verdiği bilgilerden oluşmaktadır. 39 sayfalık kitapta kapağı dışında resim bulunmamaktadır..

* Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Konya.

1 Mehmed Ziya'nın hayatı ile ilgili bu bilgi, Semavi Eyice, İhtifalci, Mehmet Ziya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm nsiklopedisi*, III., İstanbul 1994, s.369-370'den özetlenerek alınmıştır.

2 Kitabın kapağının üzerinde "Hey'et-i Aliye-i Mevlevîye Nâmına" ibaresi yazılıdır. Bu heyetin toplu fotoğrafı yayınlanmıştır. Bu fotoğraf için bkz. Haşim Karpuz, *Geçmişte Konya*, Konya 1996, resim 98.

KONYA SEYÂHATİ HÂTIRÂTINDAN

(s.3) Düşerse kafle-i semt-hâne berdûşân
Tavaf koy hüdâvendigâra dek gideriz

- Sâkıb Dede-

---------- * ----------

Musul vâlî-yi esbakı fuzalâ-yi müellifînden Hacı Reşid Paşa'nın Huzûr-ı Pîr'de irticâlen söyledikleri medhiye-i belîğadır:

es-Selâmü ey pîr-i tarîk-ı Mevlevî
Pâdişâh-ı mülk-i dil, fermân-revâ-yı ma'nevî
Dinleyenler cân kulağıyla nefîr-i nâyı'nı
Vecd ile eyler semâ, şevk ile söyler Mesnevî
Ka'betü'l-uşşâka sevk etdi beni devrân-ı aşk
Cezbelendim, kûy-i yaranın şimdi oldum rehrevi
Feyz-i rûhun ta kıyâmet âlemi irşâd eder
Nûr-ı irfânınla memlû serteser dünyâ evi
Sad-hezârân terziye olsun revân-ı pâkına
Müstenîr etdi (Reşîdi) Şems evc-i manevî

---------- * ----------

(s.4) Yenikapı Mevlevîhânesi Postnişini Mehmed Abdulbaki Efendi tarafından inşâr edilüb huzûr-ı hâk-ı Muallâ-yi Mevlânâ'da ta'lik olunan levha-i garrâdır:

Hasret-keşânî-yi davet Mollâ-yi Rûm ile
Mirâc-ı sîm pâyesine sürdüler cebîn
Burhân olur kabûlüne bu bendegânının
Târîh-i tâm ziyâret-i Sultânü'l-âşkîn

- 1330 -

---------- * ----------

Sultan Alâeddin Selçukî Türbesi'nin hâtıra-ı ziyâret olmak üzere ta'lîk olunan levhadır:

Bu enver merkadi Sultan Alâeddin Selçuk'un
Sezâ-yı hürmet ve ta'zîm ve şâyân-ı ziyâretdir
Celâleddîn-i Rûmîye olan ihlâs ve tekrîmi
Revân pâkine sermâye-i gufrân ve rahmetdir.

24 Mayıs 1328

---------- * ----------

Küntü enhâküm an-ziyâreti'l-kubûrı elâ fezûrûhâ
Fe-ennehâ yüzhidüküm fi'd-dünyâ ve yüzekkiri-
kumu'l-âhire.

Ekâbîr-i ulemâ-yı sûfiyeden Sadreddîn-i Konevî hazretlerinin meşhed-i mübârekleri muvâcehesindeki hitâbem

---------- * ----------

Züvvâr-ı kirâm!

Fe fî-külli şeyin lehü âyetün tedüllü alâ ennehû vâhidün

---------- * ----------

Nükte-i irfânın rehber-i feyz u teâli ittihâzına sâ'î bizlere, eşyâda cestcû-yı hakîkat etdirirken, rûhun tasarrufâtını, bekasını, eşyâya sirayeti bir mu'âllim-i zî-kudretin, bir mürebbî-yi nâdire-i fıtratın eserinden, takrîrinden anlatan bir kuvvet değil midir ki, bu mu'âllim-i vâcibü't-ta'zîmin, bu heykel-i nûrânînin karşısında saff-ı beste-i ihtirâm etdiriyor.

İlmin hayât-ı sermedi-câhilin memât-ı ebedî olduğuna bu da bir şâhiddir ki, (659) sene mukaddem, şu meşhed-i mafzalda gunûde-i rahmet olan Sadreddin, bizim gibi nice büyük kafile-i uşşâka mevcûdiyetini, ebedîyetini tanıtmışdır!

Kütübhâne-i âlemi dolduran, Ebu'l-Me'âlî Muhammmed bin İshak Sadreddin el-Konevî, müellefâtında, dînin iki büyük rüknünden Şeyhi Ekber'e sıhriyet, Sultânü'l-Ârifîn, Şems-i Münîr-i Yezdân Mevlânâ Celâleddin'e (s.6) nisbet ve kurbet sa'yesinde feyz-yâb olduklarını ikrâr buyurmuşlardır.

Ne büyük feyz-i tecellîdir ki, bu iki vücûd-ı mukaddesden ötürü Konya mutâf-ı kudsiyân olmuşdur. Bunun için Konya Osmanlılığın feyz-i istikrârına menşe' olmuşdur, bunun için Konya gayr-ı kabil-i üfûl-ı Şems-i yezdânın matla'ı olmuşdur!...

Heman Cenâb-ı Hakk; Şems-i yezdândan iktibâs feyz-i zerîa-i hasene ittihâz buyuran pâdişâh-ı âlîcâh halife-i fezâil-i iktinâh Sultân Mehmed Reşâd Hân-ı hâmis efendimizi ve mülkünü ebedîyü'l-istikrâr olan feyz-i Mevlânâ ve rûhâniyet-i seyyidu'l-enbiyâ ile pâyidâr eylesün âmîn.

---------- * ----------

(s.7) Sultan Alâeddin-i Selçukî Türbesi'nde ve heyet-i âliye-i zâire muvâcehesinde kırâat eylediğim hitâbedir:

Efendiler!

Namları sahâif-i târîhe geçen ve havâtır-güzîdeleri sîne-i kadirşinâsân-ı milletde muhterem bir yer tutan ve şu sandukalar altında âsûde-nişîn ve muterakkıb lütf-ı celîl-i rabb-ı mu'în olan zevât-ı âliyenin huzûr-ı hâk-i mu'allâsında bir vaz'ı ihtirâmkârı ile fâtihalar ithâf

eyleyişimiz, onların sıfât-ı celîle-i hükümrânîlerine karşu bir tekellüf-i teşrîfâtı olmaktan ziyâde, Şems-i semâu'r-ra'fe, Sultanü'l-kâmilîn vâris-i ekmelü'l-mürselîn olan cenâb-ı Mevlânâ Celâleddin, -azmullahi zikrehû- hazretlerinin ezelî ve ebedî havâss-ı yârânından ve güzîde-i ashâbından bulunmalarından nâşîdir!

Nazarlarımızda pek donuk, fakat çeşm-i hakîkat beynde pek vesî' bir ibret-gâh olan şu türbe-i mu'allâ-yı sâkinîn mağfiret- hâhları meyânında, vâlid-i büzürgüvârı Hazret-i Mevlânâ-Sultânü'l-Ulemâ'yı Erzincan'dan avdetlerinde, maiyetinde erkân-ı devlet, ulemâ-yı âlâî-yi menkıbet, ekâbir-i memleket ve'l-hâsıl şeyh u şâbb, atlı piyade bütün sâkine-i belde bulunduğu halde ta Konya hudûdundan istikbâle şitâb ile [Altunpâ] Medresesi'ne kadar yaya olarak teşyî' eden Sultan Alâeddin Keykubâd-ı evvel, şâyeste-i tecaîl olduğu gibi –Monlâ-yı Rûm'un füyûz-ı sohbet ârîfânlarından her dem müstefîz olmakla beraber müşârunileyhin dost enâbetini tutub hayr duâlarını isticlâb eden Sultan Rükneddin Kılınç Arslan'da –şu önümüzdeki sanduka-i (s.8) kâşî altında huzûr-ı ma'nevî-yi Rabbülâlemîn'e karşu kemer-beste-i nazar ve ubûdiyet durmaktadır.

Bütün fikir ve endîşesi celb-i hoşnûdû-yi Mevlânâ'ya ma'tûf ve maksûr olan ve nihâyet pîr-i müşârunileyhin tahtırevân tâbût-ı mu'allâsına, reşk-âver firdevs-i berrîn bulunan hâbgân ve sâlına kadar gözlerinden dümû-yı te'sîr dökerek teşyî etmek suretiyle son vazife-i ihtirâm ve insânîyetini îfâ edüb târîh-i Mevlevî'de muazzez bir hâtıra bırakan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev-i sâlisde –kalbinde muhabbet-i sâfiyye-i Monlâ-yi Rûm meknûz olduğu halde– ihtişâm ve dağdağ-ı cihânın bî-renk ve beka olduğuna en büyük burhân ve şâhid olan künbedin dört duvarı arasında hâb-ı ebedîye varmışdır...

İşte saltanat-ı zâile-i Selçukîye ile hanedân-ı zekiyye-i Mevlevîye arasında bundan altı buçuk asır evvel küzerân olup menâkıb-ı fâhiresi sîne-i pâk-ı urefâda nakş-küzîn-i ihtirâm olan ve ihtimâl ki, bu gün mevcûdiyet-i mâddiyelerinden birkaç parça azm-i remîm kalan şu uzemâ-yı millet-i etrâkın muvâcehe-i ma'nevîlerindeki ihtifâlâtımız, zât-ı güzîde-safât cenâb-ı Mevlânâ hakkındaki hürmet-i mahsûsa ve tevcihât-ı hâlis-ânelerinin takdîr-i mâhiyyet-i asîlâne ve necîbânesinden mütahassıl bir nişâne-i teffekkûrât-âmîz olduğu gibi– nâmlarını şimdi zikr ve tevkîr eylediğim selâtîn-i kerem âyinden her birinin, ol zamân kabza-i tasarruflarında bulunan memâlik-i vesîa-i İslâmiye'de ve sîmâ-yi Konya-i belde-i târîhiyesinde vücûda getürdikleri müessesât-ı ilmiyye ve dînîyye ve muhalledât-ı medeniyye hasebiyle de, bilâ istisnâ kâffe-i kadr-şinâsân milletin lâyık-ı nazare-i tevkiri ve şâyeste-i metâf-ı tebcîlât-ı cedîri olduğunu hatırlatmak içündir.

Efendiler!

Birinci derecedeki ihtifâlâtımız âlem-i Mevlevîyete âid ise, ikinci tebcîlatımız bütün cihân, insâniyyet ve medeniyyete âid ve râcîdir...

Altıyüz bu kadar seneden beri mevcûdiyet-i fazîletkârîlerini, hasâil-i edeb-âmûzlarını şark ve garba tanıtdırmış olan Mevlevîler'de, bu ihtifâli edeb ve ilim ve fazîletin takdîr-i ulviyyetine bir nişâne-i asîlâne telakkî ederler!..

Âsâr-ı mevcûde-i beşerî zîr-i hâkk-i indirâs geçirmek kuvve-i muharribesi şanından olan asırlar, ulû himmet sâhibleri olan şu zevâtın efkâr ve niyyât-i hayriyyelerinin bir âbide-i üstüvârı olan âsâr-ı ilim ve medeniyyeti büsbütün hâk ile yek-sân edememişdir. İşte Konya şâhid!!

İnsan hakîkatde bir sözden ibârât olub, ancak o sözün lâ-yemût olabilmesi hâl-i hayâtında yâd-dâştî-yi mefâhir olmak üzere ihtilâfına terk edeceği âsâr-ı muhallede ve fezâîl-i ahlâkîye ile kabil olacağı cihetle, şu zevât-ı âliyede, sûret-i zâhirede medfûn hâk-i pâk iseler de, hâkikatde bütün ahlâfın sînelerinde nâm-ı hayırperverlerî birer mevki-i ihtirâm işgal etmiş ve bu sûretle [İzâ mâte ibn âdem inkata'a amelühû illâ min-sülüs... İlh] hadîs-i saâdet tahdîsinin mazmûn-ı âlîsine mâsdak olmuşlardır.

Her millet kendi menâkıb-ı fâhresiyle tezyîn-i havâtır ederek, bu sâyede efrâdının tekâmülât-i ictimâiyye ve medeniyyelerine vâsi bir sâha-i cevelân vere geldiği cihetle, biz de o eser-i celîle iktifâen, Türklerin haseben ve neseben ulularından olan şu zevâtı ziyâret ve ihtifâlât-ı fâikamızı neşr ve ta'mîme hizmetle devlet ve milletin teâlî-yi şevket ve sütûtı uğurunda hizmet bir güzîde-i vatan-perverâne (s.10) îfâ edenlere karşu evlâd ve ahfâdımıza – şu vesile-i haseneden bi-l-istifâde – numûne nemâ-yı ibret ve intibâh olmak istiyoruz!

Yâd-ı iâzam öyle bir düstûr-ı mübecceldir ki, milletlerin hâkk-ı hayâtı ona merbût ve vâbestedir. Yaşamak isteyen millet mefâhirîni ibcâl ve ihyâ eder...

Hulâsa-i kelâm, bizim bugünkü ziyaretimiz – resmî ve tesâdüfî bir ziyâret olmayub-ancak bize bir mîrâs-ı ma'nevî olan hâtıra-i kadîmeyi ihyâ ve bu hâk-i-pâk-i vatânda pek çok müesser-i medeniyye ibkasına muvaffak olarak, bu sâyede mâzînin silsile-i vukuâtı arasında bir nişâne-i tebcîlât olmak üzere esâmî-yi sâmîyeleri tarihin, o nisyân nâ-pezîr sahâif-i medeniyyetin sutûr müzeyyenesinde menkuş olanlar hakkında insâniyetin bize tahmîl ve hattâ icrâsını akdem vazîfe olarak teblîğ ve ihtâr eylediği lâzıme-i kadir-şinâsının icrâsı gibi bir haslet-i rûhîyyenin sâiki olduğundan, inşâallahu'r-

Rahmân, her senenin bu gününde şu ziyâretimizi tekrar îfâya muvaffakiyetimizi cenâb-ı müyesseru'l-umûrdan tazarru' ve niyâz eyler ve şu hitâbımı takdîr-i mezâyâ husûsunda haslet- güzîdeleri hasebiyle mütemeyyiz olan Konya ahâlî-yi muhteremesinde tevcîh eylerim.

1330 senesi Cemâziye'l-âhir 20

1328 senesi 24 Mayıs

- Perşembe -

-------*-------

(s.11) **Târîhin büyük mu'allim-i siyâsetdir, onun rahle-i tedrisinden hiçbir ferd istifnâ edemez**

Mekteb-i İ'dâdî'de tertîb eylediğim târîhî musâhebedir:

---*---

Efendiler!

Bu geceki hitâbemi birkaç kısma tefrîk edeceğim, bu kısımlar arasındaki silsile ve âhenk ve irtibâtı bozmamak için evvelâ – Konya'nın âhvâl-i kâdîme-i târîhiyyesinden başlıyorum:

Konya şehri, âsâr-ı atîkasıyla, mebânî-yi nefîsesiyle, meşâhîriyle iştihâr etmiş bir belde-i târîhîdir; pek kadîm bir rivâyete nazaran, Konya Ovası vaktiyle denizmiş! Eflâtun bu denizi kurutmuş imiş. Bazı mahallerde hayvânât-ı bahriye enkazına ve müstahâsâta tesâdüf edilmesi, on onbeş arşun kazıldığı halde bazen sağlam toprak bulunamaması bu vâsi' ovanın vaktiyle bir göl halinde olduğuna hükmettiriyor. Fakat bu hâdise-i jeolojiye kim bilir ne zamân vukua gelmişdir?!

1309 târîhlerinde, müdüriyetiyle mübâhî olduğum zaman Mekteb-i İ'dâdî bağçesinde kışın yağmur sularını toplamak üzere beş-altı arşun derinliğinde bir kuyu kazdırdığım halde, sağlam toprak bulunamamış idi, bu kuyu bir gece çöküverdi!

Fi'l-hakîka Konya Ovası suyu kurumuş bir göl hâlinde manzûr olur. Ancak Eflâtun'un bu gölü kurutup kurutmadığı (s. 12) keyfiyeti muhtâc-ı teemmüldür. Her ne ise vâsi' bir çölün ortasında âdetâ bir vâha gibi kalmış olan Konya Beldesi ve havâlîsi târîhin a'mâk-ı mechûlesinden biri –sahne-i medeniyyetde kendesinden ehemmiyetle bahsetdirmiş bir kıt'adır. Zamânımıza kadar hemen bilâ-tahrîf zebân-zed olan Konya Iconium tabirinin menşeini taharrî etmek içün edvâr-ı esâtîrîyeye kadar çıkmalı... Hurufât-ı Yunanîye'ye nazaran Konya Şehri pek eski bir zamânda Lykonia'dan hicret etmiş bir kabîle tarafından te'sis ve Daneene'nin kızı ismine izâfetle Danâiyâ nâmıyla tevsîm olunmuş, muahharen bu şehre bir hayvan musallat olarak zaman zaman bütün kadınları ve kız çocukları parçaladığından feryad ve figân manâsına olan (Teryanus) nâmı verilmiş ve ni hâyat Perse'nin oğullarından biri bu hayvanı parçalayup şehri kurtardığından sekene-i belde nişâne-i şükrân olarak şehrin kapusına bir (Meduz) Meduse kafası asmış olduğu cihetle, Konya (Belde-i tasvîr) diye yâd olunmağa başlamış ve az müddet zarfında fevka'l-âde tevsî' ederek (Onbinlerin Ric'atı) zamânında iştihâr etmişdir.

Demincek bunun kâdîm târîhine âid bazı esâmî zikretmiş idim; bunları da îzâh edelim ki, musâhebemiz arasında muzlim bir nokta kalmasun.

Yukarıda ismî-yi mezkûr Dânâe/Danaé Yunanistan'da kâin Argos Akrisiyos'un kızı ve Perse'nin vâlidesidir; Perse de, Yunan kahramanlarından ma'bûd-u Jüpiter'le Dânâe'nin oğludur. Medus da devr-i esâtîre âid eşhâsdandır; bu kadın fevka'l-âde bir hüsn ve âne mâlik olub, kıvrım kıvrım saçları da son derece letâfet-âver imiş. Bir gün Yunan-ı kadîm ma'bûdlarından (Minerva)

(s.13) Minerve'yi iğzab etdiğinden, o latîf büklüm saçlarını dehşetli yılan sûretine ifrâğ ve tahvîl etmekle beraber, her neye nazar ederse, onu taşa tahvîl etmek kuvvet ve hâssasını da bahşetmiş imiş. Fakat ma'bûd Jüpiter'le Dânâe'nin oğlu (Perse), mûmâileyh (Meduz)'un kafasını keserek, nereye sefer ettiyseler düşmanlarını taşa tahvîl etmek üzere kafayı beraber götürmüşlerdir.

Onbinlerin ric'atına gelince, bu da, kurûn-ı evveliye âid vakayi'-i mühimme cümlesinden olmak üzere zikrolunuyor; bu vak'anın sûret-i ceryânı şu şekildedir: İran şahlarından genç Keyhüsrev'e mu'âveneten mîlâddan mukaddem (401) târîhlerinde onbin kadar Yunanî Fırat Nehri civârında (Kunaksa) mevkiinde müşarunileyhin biraderi İkinci Ardeşir'le muhârebe etmişlerdi. Bunlar ba'de'l-muhârebe (Kleark) nâm zâtın kumandası altında olarak ric'atla Yunanistan'a avdet ederler. Esnâ-yi avdetde (Kileark), (Tisafern) Tissapherne tarafından katl edilmekle onbinler; meşâhîrden (Eksenefon)'un riyâseti altında memleketlerine dönmüşlerdir; Onbinlerin ricatı Yunan âleminde pek büyük bir sît ve şöhret bırakmış ve bi'l-âhâre İskender-i Kebîr'in hıtta-ı İran'a sefer etmesine zemin hazırlamıştı...

Konya'nın târîh-i kadîmine bir aralık İsauriya Sülâlesi de karışıyor; ez-cümle bu sülâleden (Belus) isminde biri hicret-i Nebeviyyeden tahmînen (2615) sene evvel Konya havalîsinde îsâl-dest nüfuz ve te'sîs-i mebnâ-yi hâkimiyet eylemiş idi.

Romalılar'dan evvel, Anadolu'da diğer akvâmın yerleşmiş olmalarına bakılursa, (Lakonya) isminin

bidâyeten onlardan tarafından (s.14) verilmiş olması ve (İkonium) ta'bîrinin de sonraları Romalılar cânibinde tahsîs olunmuş bulunması akla mülâyim gelir.

Coğrafiyûn-ı kâdîmeden Amasyalı meşhûr Istrabon, burasını (Lykonia)'nın cihet-i şimâliyesinde kâin vâsi' ve menbit bir kıt'ada geçen, fakat ma'mûr bir belde olmak üzere zikr ve tavattun ediyor.

Roma İmparatorlarından meşhûr Trajan zamanında (98-117) Konya büyük bir ehemmiyet kesb etmiş idi.

Ticaret maksadıyla haricden bir çok Rum ve Yahudi gelerek burada iskân ve tavattun etmişlerdir.

Havârîyûndan Aya Pavlı St. Paul âhkâm-ı İsevîyeyi neşr içün Kapadosya yani Kayseri havalîsine geldiği vakit bir müddet Konya'da kalarak şehrin sinagogunda yani Musevî ibâdethânesinde lisân-ı mahallî üzere va'z etmiş idi. Garibdir ki, bugün Konya'da Yahudi yokdur...

Ba'zı asâr-ı kadîme-i İsevîye'de, mûmâileyh Pavlı ile Havârîyûn Barnaba'nın, Akşehir Antioche de Piside'den Yahudiler tarafından tard ve teb'îd edilerek Konya'ya çekildikleri muharrerdir.

Demek ki, o târîhlerde Rumca, lisân-ı mahallî yerine kâîm olamamış-Pavlı'dan sonra, Hıristiyan mezhebini kabûl eden birtakım kimseler Konya'ya geldiklerinden, burası Ortodoks mezhebinden büyük bir reis-i rûhânînin merkez idaresi olmuş idi. Konya'da bu zamandan kalma pek az âsâra tesâdüf olunur.

İhtimâl ki, Alâeddin Tepesi'nde kâin olup el-yevm Sâ'at Kulesi olan binâ vaktiyle kilise imiş, tarzı inşâsına nazaran bunun (s.15) pek eski bir zamân yadigârı olduğu anlaşılıyor. Bu kulenin kapısı üzerindeki kitâbe şudur:

"*Rasadg*âh-*ı Eflâtûn'ken yapıldı kulle-i sâ'at*"

Mukaddemde beyân etdiğimiz vechile; Konya Ovası bir göl hâlinde iken, burasını Eflâtûn'un kurutmuş olduğu hakkındaki rivâyet ile, bu kule kapısı üzerindeki kitâbe münderecâtı arasındaki münâsebeti daha ziyâde ta'mîk edecek elde vesâîk olmadığından, bu rivâyeti böylece kabûl edüp geçmeden başka çaremiz yokdur.

Salifü'z-zikr (Pavlı) Konya Vilâyetinin kadîm ismi olan Lykonia ile, ehl-i salîb zamânında Toros silsile-i Cibâliyle Alâiye ve Silifke arasındaki kıt'ayi arâzîye alem olmuş olan Izorya/Isaurie kıt'asına o tarihte vürûd ederek ahâli tarafından hüsn-i kabûl gördüğünden –(Lystra) Kasabası'nda ilk defa olarak bir kilise yapılmış bunu müteâkib Konya'nın ba'zı beldelerinde de me'âbid-i İsevîye te'sîs edilmiş idi.

İşte İsevîyetin ilk şu'le-i intişârı bu iki merkezden doğmuşdur.

(Lytsra) Karaman Kasabası civârında bulunan Kilistra/Kilystra'dır ki, Rumca haritalarda (Lystra) diye muharrerdir.

Şu ma'lûmât-ı târîhîyeye nazaran, Lystra ile Derbe/Derbé kasabaları Hristiyanlığın ilk telkînâtını görmüş ve Bizanslılar zamânında dahi Derbe Dağları civârında epeyce manastır te'sîs olunmuş idi.

(s.16) Vaktiyle bir yanardağ olan Karadağ mâilelerinde asârı bâkiyesi görülen bu mebânyi kadîme bu havalîce (Binbir Kilise) nâmıyla meşhûrdur. Bizans târîh-i kadîminde hâiz-i ehemmiyet görülen bu manâstırlar Karaman Beldesi'nden şimâle doğru bir günlük mesâfededir.

Yukarıda ismini zikretdiğimiz Pavlı'nın Kapadosya/Cappadoce yani Kayseriyye'yi intihâb etmesinde bir sebeb ve hikmet vardır. Bu havâli o târîhde Roma kayserleri idâresinde idi. Binâenaleyh ahâlî-yi kadîmesinin Hristiyanlığı kolaylıkla kabul etmek istidadını anlayan Pavlı, neşr-i İsevîyet için bundan müsâid fırsat olamayacağını teyakkun etdiğinden hemen Konya'ya geçmişdir...

Fakat mîlâdın 41 târîhlerinde Konya'dan tard ve ihrâc olunduğundan (Derbe) yani (Divle) Diveley Kasabası'na gitmeğe mecbûr olmuşdur.

Târîh-i kadîm-i Yunânîde, (Antipatr Kal'ası) Fortressed'Antipater diye meşhûr olan (Divle), nâhiye merkezi olup Ereğli'nin cenûb-ı garbîsinde ve otuz kilometro mesafededir.

Burada Bizanslılar'dan kalma bir kal'a ve bir de kilise vardır. Müverrihîn-i kadîmenin rivâyetine nazaran, bu kilisenin içerisinde Eizze-i Nasârâ tâsvîrî varmış.

Bundan yedi sekiz sene evvel, Dersaâdet Müzesi'ne nakl edilen kebîr ve gayet müsenna lahid işte bu (Divle) Nâhiyesi'nin Ambar Karyesi'nde topraklar altından çıkarılmışdır. Bu nâhiyenin nüfûs-ı umûmîsi (3609) kadar olup kâffesi İslâm'dır.

Fakat maa't-teessüf bu lahdin bazı yerleri kırılmışdır. Bizde (s.17) garîb bir hâlet-i rûhîye vardır. Bizim köylüler bu gibi âsâr-ı kadîmeyi görünce, derûnunda mutlaka bir hazîne, bir defîne müdahhar olduğu zu'muyla; onu kolaylıkla elde edemezlerse baltaları, külüngleri alarak ötesini berisini kırmağa, parçalamağa başlarlar, işte bu lahidde böyle bir ta'arruza dûçâr olmuşdur. Fakat bu husûsda köylülerimize de biraz hakk verelim. Pek alâ bilürsiniz ki, ezmine-i kadîmede a'zâmî, küberâyı bu gibi lahidlere defn edilirken zî-kıymet evânî ve eşyâyı ve üzerindeki bahâdâr elbiseyi ve ekseriyâ zerr ve sîmden

ma'mûl eslihasını da birlikde gömerlerdi. İşte bu itiyâd-ı an'ane ile zamânımıza kadar geldiğinden –bu gibi âsârı tahrîbe cür'et- bahş olagelmişdir.

İstitrâd kabîlinden olarak şunu da söyleyelim ki, Hristiyanlığın bu havâlide ilk devre-i inkişâfında, onun intişârına mâni olmak için Romalılar'ın zâlim ve i'tisâf ve istibdâdlarından tahâşî eden yeni Hıristiyanlar dağlara, ıssız mahallere çekilerek ekseriya kayalar içinde iskân ile gizli dîn tutarlardı. Zulümden kaçarak gizli dîn tutanlara Anachorétes (Anahuret) derler. Bu ilk Hristiyanlar'ın altıncı ilticâ kâhî olan bu yerler (Friji) Phrygie yani Karahisar Ovası'nda, Çavdarhisar'da, Yapul Dağı'nda pek çokdur. Buradaki mağaralar hep bu devrin bakâyâ-yi âsârîdir.

İlk Hıristiyanlar, el-yevm Suriye ve Cebel-i Lübnan kabâilinden ba'zısının giydikleri elbiseyi ki –siyah yünden ma'mûl uzun bir cübbeden ibâretdir– çıblak vücûd üzerine giyerlermiş, Arablar'ın el-yevm giydikleri bornoz da o zaman isti'mâl olunurmuş.

(s.18) **Konya'nın Devri Selçukî'deki Ahvâli, Selçukî Edebiyâtı, Sınâyî-i Nefîsesi, İran Felsefe ve Edebiyâtının Selçukîler'in Ahlâk veTabâyi'ine ve Tarz-ı Mîmârî ve Edebiyâtına Te'sîri**

Konya'nın Hıristiyanlık devrindeki ahvâlini bir dereceye kadar tasvîre çalışdım, şimdi, devr-i İslâmiyetdeki hâl-i feyz-nisârını tetkîk edelim. Konya Beldesi, bir müddet a'mâk-ı nisyânda kaldıktan sonra, hicret-i Nebevîyenin (584) târîhlerine doğru Selçukîler, Konya'da te'sîs-i menbâ-yi hükûmet ederek kerek merkezde, kerek mülhakâtda pek çok müessesât-ı dînîye ve emâkin-i hayrîye ve medenîye vücûda getürmekle İslâmiyet'in te'yîdine ve envâr-ı medenîyetin intişârına cidden himmetler, hizmetler îfâ etmişlerdir.

Müverrihîn-i Osmânîye, Alâeddin Keyhüsrev'i Şecere-i Selçukîye-i Rûmîye'nin müessisi olmak üzere telâkki ve Konya'da mevcûd emâkin ve müessesât-ı kadîmeyi müşarunileyhe 'atf ediyorlar (M: 1192).

Fi'l-hakîka, tetkîkât-ı tarîhîyeden anlaşıldığı üzere sultân-ı müşârunileyh zamânında pek çok cevâmi', bîmârhâne, dârü'l-kütüb, medâris yapılmışdır ki, Amasya, Sivas, Niğde'de bu zamânın âsâr-ı imâreti görülür.

İmdi, müşârunileyhin türbesini ziyâretle ihtifâlâtımızı icrâ ve tevkîrâtımızı takdîm etmekde haklı değil miyiz?!

Selçukîler'de sınâyi-i nefîseye rağbet hevesi pek ziyâde idi. Bunun için vücûda getürdikleri âsârda (estetik) ta'bîr (s.19) olunan zevk-i bedî'a-perverînin daha doğrusu, hükûmet-i bedâyi'in tamâmî-yi mutâbakatına ihtimâm ve bi'l-hâssa Arab tarz-ı latîf mi'marisiyle Türk usûlü inşâ ve tezyîni mezce i'tinâ ile letâfet-i mi'mârîyeyi tezyîd ve tevsî'a çalışıyorlardı... Bunlar bir takım insân ve hayvânât tasvîrlerini de yapdıkları binâlarda kullanmışlardır.

Bu cümleden olmak üzere çifte kartal kuşu resmî Selçukîlerin 'alâmet-i mahsûsası yani arması idi, bu da Bizanslılar'dan intikal etmiş bir 'alâmet idi. Mekteb-i İ'dâdî Müzesi'nde bir taş görülür ki –üzerinde çifte kartal kuşu mersûmdır. Bu armanın iki tarafında diz çökmüş kanadlı başlarında eski Acemler'in giydikleri tâc gibi bir kalensöve iktisâ eylemiş insan resimleri vardır, âsâr-ı kadîmenin tetkîkinden hâsıl olan netîceye göre, âsâr-ı mi'mârîyede mermerden yontma hayvânât resimleri bulundurmak Selçukîler'e mahsûs bir keyfiyetdir. İran'da Keyhüsrev-i sânî devri âsârından olan kabartmalara benzeyen ve Konya Müzesi'nde ve şehrin bazı taraflarında tesâdüf edilen bu âsâr, Selçukîler'in usûl-i mi'mârîyde kendilerine mahsûs tarz ve şîveleri bulunduğunu gösteriyor. Selçukîler eserlerinde tezyînât makamında eşkâl-ı hendesîye kullandıkları gibi ma'nîdâr bir takım tezyînât dahi isti'mâl etmişlerdir. Bir fikr ve ma'nâyı ifâde edip (alegorik) denilen bu tarz-ı tezyîn akvâm-ı sâireden ziyâde Selçukîler'de görülür... Târîh-i edebiyâtda bu (alegorik) resimler gayet mühimdir. Çünki bu keyfiyet onu tatbîk ve isti'mâl eden kavmin ma'rifet ve sa'nata olan derece-i meyl ve isti'dâd ve kâbiliyet ve zekâsına âşikâr bir delildir. Fi'l-hakîka, Selçukîler (s.20) bu husûsda pek büyük âsâr-ı zekâ ve kabiliyet göstermişlerdir. Fakat burada tekrâr ediyorum. İran'ın te'sîr-i ma'nevîsinden bir türlü kurtulamamışlardır. Mamafih Selçukîler bu alegorik resimleri mebânî-yi dînîyede hiçbir zamân kullanmamışlardır. Tatbîk etdikleri yerler, kale kapu ve burclarıyla kervansaray kapularının üzerleri, direk başlıklarının köşeleri ez-cümle kurentiyen usûlündeki direk başlıklarının kıvrım münhanîsine tesâdüf eden cihetlerdir. Kartal, karakuş resimleri kuvvet ve kudretin timsâli telakkî olunurdu. Gerek Anadolu'da gerek İran'da tarz-ı mi'mârî-yi Arab üzere yapılan mebânî-yi kâdîmenin kâffesinde kartal kuşu resmi mersûm ve menkuşdur. Şu hal edvâr-ı muhtelifede yapılmış âsâr-ı atîkayı yek- diğerinden tefrîk için mühim bir noktadır. Çünki, nazar-ı tedkîkimize tesâdüf eden âsârda tafsîlât-ı sâire görülmese bile, bu kuş resmi o âsârın devr-i Selçukîye âid ya'ni mîlâdın (1086-1390) seneleri zarfında vücûda getirilmiş mebânî olduğuna kanâ'at hâsıl etdirir...

Şark müverrihleri, bayraklarda hilâl resminin nakış ve tersîmini Alâeddin Keykubad-ı evvele atf ve isnâd ediyorlar. Hilâl, şevket ve kudret-i İslâmiyeye berâ'at istihlâl addedildiği gibi kamer de bazı fezâîl-i hâfîye ve kudret-i serânîyeye 'alâmet makâmında telakki olunurmuş. Anadolu'nun bazı cihetlerinde hâlâ, kadınlarımızın başlarında hilâl şeklinde müzeyyenât bulundurmaları, hiç şüphe yok ki bu fikr-i kadîmeden neş'et etmişdir.

Şimdi biraz da, İran lisân ve felsefesinin bu diyârdaki (s. 21) tesîratına atf-ı kelâm edelim.

Konya'daki mebânî-i Selçukîye ile yine o devre âid olarak Konya İ'dâdîsi'nde hıfz edilmekde olan sâir ufak tefek bazı âsârın tetkîkinden anlaşıldığı üzere, İran-ı kadîm felsefe ve edebiyâtının Konya'da pek ziyâde nüfûz ve te'sîri olmuşdur. Mîlâdın onüçüncü asrı ibtidâlarında başlayan bu te'sîr, Alâeddin Keykubâd zamânında dâire-i nüfûzunu tevsî' eylemişdir ki, bunun neticesi olarak melik-i müşârunileyhin zamân-ı hükûmetinde inşâ edilen Konya ve Sivas kal'aları duvarlarına âyet-i kerîme ve hadîs-i nebevîden mâ'dâ *Şehnâme*'den birçok ebyât dahi hakk ve tahrîr edilmiş idi.

Şu hâl Gıyâseddin Keyhüsrev zamânında yani (634-644) târîhlerinde büsbütün göze çarpmışdır.

Şu derece ki, İran târîh ve edebiyâtı, ma'nevîyâtı, Selçukîler'e gereği gibi icrâ-yı te'sîr ve nüfûz ederek lisân, edebiyât, merâsim hep İranî oldukdan başka, Türkçe isimler de İranî olmuşdur.

Kılınç Arslan, Alp Arslan gibi şehâmetli Türk isimleri dururken, Keykâvus, Keyhüsrev, Keykubâd gibi – nesebi yabancı olan bir kavmik isimleri istiâre ve beşikde çocuklara varıncaya kadar şîr ü hûrşîd alâmetleri ta'lîk edilmişdi. Serpûş ve libâs hep İran'ın te'sîr-i ma'nevîsi cümlesindendir...

Asıl Selçukîler kendi lisânları olan Türkmence'ye riâyeti de unutarak Farisî'yi lisân-ı resmî ittihâz etmişlerdi; fakat lisân ve edebiyât nâmına şâyân-ı teşekkür-ı 'azîm vakâyi'-i mühimme-i millîyeden olmak üzere, (676) târîh-i hicrîsi Zilhiccesi'nin onuncu günü Konya'da, Lârende ya'ni Karaman ümerâsı tarafından akdedilen (s.22) bir büyük meclisde verilen karâr-ı musîb üzerine ba'demâ bi'l-cümle tahrîrâtın ve evâmirin ve kırâat olunacak evrâkın mecmû'ı lisân-ı Türkî üzere olması ve sâir elsine ile tekellüm edilmemesi keyfiyeti her tarafa emr ve tebliğ kılınmış idi... Bu karâr-ı musîbin infâz hükmi, Karamanlılar'ın Konya'da hükümrân oldukları zamâna mahsûs olmuşdu.

O zamanki Karamanlılar'ın saltanat-ı senîye-i Osmanîye'ye karşu olan vaz'iyet-i muhâlefetkârîleri târîhin, o münkad-ı bî-amânın pençe-i tenkîdinde olduğundan, burada ondan, melik u milletce bu muhâlefetden tevellüd eden 'azîm zararlardan bahs etmeyeceğim, binâenaleyh, Larendeliler'in defter-i seyyiâtında, bu ta'mîm lisân-ı Türkî husûsundaki ulu himmet-i milliyelerini bir fasl-ı takdîrkârî olarak yâd etmeyi de bir vecîbe-i vatanperverâne addederim...

Efendiler, hakâyik-i müsellimedendir ki, bir kavmin, bir milletin mevcûdiyetini idâme etmesi ancak lisânının muhâfazasıyla kabildir, lisânını ta'mîm ve takrîr edemeyen bir millet bu sahne-i 'âlemde mevcûdîyetini pek güçlükle muhâfaza edebilür; efrâdını terkîb eden anâsır-ı muhtelife arasındaki râbıta ve âhengi tutan hep lisândır; vatanı muhâfaza ve müdâfa'a husûsundaki tekayyüdât, lisânın tevhîdiyle husûl-pezîr olur... Hiss-i müşterek-i vatan-perverî, tevhîd-i lisân iledir!...

Hattâ eslâf hükemâ-yi İslâmiye'den (Zemahşerî) kelâmın şiddet-i te'sîrinden bahs ederken diyor ki: zamân-ı câhiliyetde seyf-i şerî'ata karşu duran müta'assıbîn Arab fesâhat ve belâgat-ı kelâma karşı duramadılar!... Demek ki, kelâmın (s. 23) ya'ni lisânın bu derece kuvvet ve te'sîri vardır. Muharrer-i âciz bin üç yüz dokuz tarihlerinde Haleb'de bulunuyordum, bir gün tesâdüfen Hristiyan mezârlığından geçiyordum. Taşlarına dikkat etdim kitâbe-i senk mezarlarında, Müslümanlar'ın mevtâlar lisânından Cenâb-ı Hakk'a karşu kullandıkları kelâmât ve ta'birâtı tazarru'-kârânedan ba'zıları makûk!... Acaba bu vahdet-i hissiyâtı tevlîd eden kuvvet nedir? Şübhe yok ki lisân-ı 'azâbü'l-elbeyân-ı Arab'tır...

O târîhde, Haleb İ'dâdî Mektebi'nin eczâcısı bulunan Fethullah Efendi'nin, Katolik olduğunu epey zaman sonra anlayabildim. Çünki bu zât, fasîh Arabca konuşur, 'uzmâ-yı millet beyzâyı terzîye eder, onlar hakkında Müslümanlar'ın kullandıkları lisân-ı ta'zîmi isti'mâl eder, bizim gibi selâmlaşır.... İşte, bu gibi meşhûdâtım leda sâbitdir ki, lisân her hissin fevkindedir; şâyân-ı şükrân olan bu hiss-i vatanperverî bütün Arabistan hıttasında muhsûs ve mevcuddûr... Hattâ buradaki rüesâ-yı rûhânîye de Arabca konuşulur, Rum memâlikinde gördüğümüz âsâr-ı taa'sub-ı câhilâneyi burada bulunan rüesâda göremezsiniz.

Demek ki, herşeyden evvel –lisânımızı ta'mîm etmeliyiz... Çünki, hiss-i müşterek-i vatanperverî bununla te'eyyüd edecek... Bu himmeti ise, biz, sizlerden bekliyoruz.

Kılınç Arslan-ı sânî'nin tasvîre fart meyli ve rağbeti görülürdü. Hattâ onun bu hâlinden dolayı Haleb hâkimi Nureddin Zengi kendisini epeyce levm ve tâ'rîz bile etmiş idi.

İşte İran kendi felsefesini, lisân ve edebiyâtını buralarda te'sîr etdirmekle beraber, diğer tarafdan tarz-ı mi'mârî-yi Arab'da (s.24) olanca nüfûz ve letâfetini ta'mîm ve teşmîl etmekde idi. Bu cihetle Suriye kıta'sından celb edilen mâhir ve mi'mâr ve ustalar Konya ve mülhakâtında cidden latîf, hakîkaten zarîf mebânî vücûda getürmişlerdir ki, Alâeddin Câmi-i Şerîfi'nin ikinci kitâbesinde muharrer (Havlânü'd-Dımışkî) kaydı buna delîl-i kâfîdir.

(Konya) nâmında Fransızca bir eser yazan (Huvart), bu kitâbında Sultânü'l-Ulemâ'nın, Alâeddin Keykubâd tarafından Konya'ya da'vetini bu tesîrât meyânında zikr ediyorsa da, bu doğru değildir. Çünki velî-yi müşârûnileyh Belh'den akrabasından İmâm Fâhreddin-i Râzî'nin istirkabından muztarr kalarak çıkmış, îfâ-yi farîze-i hacc etdikden sonra Şam'a, Erzincan'a ve nihâyet Konya'ya gelmişdir.

Selçukî Tarz-ı Mi'mârîsi

Konya'daki mebânînin hemen kâffesi altıncı asr-ı hicrîde ve otuz sene meyânında te'sîs edilmişdir. Kâffesinde usûl ve tarz-ı înşâca bir müşâbehet-i kâmile görülür. Bunun için birazda buradaki câmi-i şerîfden bahsedelim:

Buradaki câmi-i kadîmenin plânları bir çok noktadan birbirine benzer. Bu maâ'bîd eskiden kalma veyâhud sonradan yapılma muhtelifu'ş-şekl sütunlar üzerlerine istinât etdirilmiş, düz damla örtülüdür; Alâeddin Câmii ve Türbesi'nin cephesine dikkat edilürse, başka başka tarz-ı mi'mârîde mermer parçaları, müzeyyenât görülür.

(s. 25) Medresele ise: Bunların tarz-ı inşâları da sadedir. Ortada geniş bir meydân, bunun etrâfında müderris efendi ile talebe-i ulûma mahsûs hücreler vardır. Ortadaki geniş meydâna nâzır, oldukça vâsî' bir sofa mevcûtdur ki, burası dershânedir, ma'mâfîh cepheleri, kubbe ve sakıfları cihân-ı ma'rîfetçe en muhteşem müzeyyenât-ı hendesîye ile pür-zîb-i letâfet, ve en nazar -firîb çinilerle revnak- tırâzdır... İşte Sırçalı Medrese!

Bursa'da kaîn Yeşil Medrese bu tarzdadır. Bâ-husûs Semerkand'da, Buhara'da İran'da kâîn ba'zı medâris-i kadîme dahi bu tarzdadır. Semerkand'daki medâris-i 'ilmîyenin içerüleri bi'l-hâssa dershâneleri fevka'l-âde nazarrübâ bir sûretde çinilerle tezyîn edilmişdir.

Konya'da en eski müessese Gıyaseddin Keyhüsrev-i evvel zamânında hicretin (607) sene seferinde yapılan bir câmidir. Vaktiyle Ermeni Mahallesi'nde görülen bir kitâbede bu kayda tesadüf edilmiş ise de, mevzu' bahs olan bu câmiden bugün eser yokdur, ihtimâl ki yapılmamış! Bazı istitlâlâta nazaran Keyhüsrev'in vefâtı haberi Konya'ya vâsıl olduğu hengâmede bu kitâbe işlenmiş, hazırlanmış olacak. Bu taş bir hânenin dîvârında kalmışdı. Şimdi mektebin müzesindedir.

Konya'nın Selçukîler zamânından kalma fakat pek çok yeri harâb olmuş bir de Kal'ası vardır. Cami-i Kebîr ile âile-i Selçukîye'ye ait selâtînden ba'zısı buradaki türbede medfûndur.

(s. 26) Tatkîkâte nazaran bu türbede:

Sultan Rükneddin Mes'ûd-İzzeddin Kılınç Arslan-ı sânî -Gıyaseddin Keyhüsrev-i evvel-Rükneddin Süleyman-Rükneddin Kılınç Arslan-Alâeddin Keykubad-ı sânî-Gıyaseddin Keyhüsrev-i sâlîs.

(Konya) nâm eserin muharriri Huvart'a nazaran, bu türbede: Gıyaseddin Keyhüsrev-i evvel-Rükneddin Mes'ûd-Alaşehir'de Rumlar'la olan muharebede şehîd düşen Keyhüsrev'in oğlu Kılınç Arslan-ı evvel-İzzeddin Kılınç Aslan-ı sânî-Rükneddin Süleyman-ı sânî medfûn imişler.

Alâeddin Kasrı ve Sarayı da bu kal'anın içinde idi. Beş altı asırın bakiye-i hâtırâtı olan bu sarayın bir kısmı bir iki sene evveline kadar pâyidâr iken âsâr-ı nefîse ve atîkayı muhâfaza husûsunda mücerreb olan kayıdsızlığımızın cümle-i seyyiâtından olarak yıkılup mahvolmuştur. Târîh-i medenîyet, bundan dolayı bizi elbet muâheze eder!

Bu kaleyi hicretin (618) senesinde Alâeddin Keykubad-ı evvel yapdırmışdır. Bu kal'anın müştemilâtı meyânında hükûmet hapishânesi olmak üzere bir de vâsî zindanı vardı. Yakın zamâna kadar mevcûd idi. Fakat sonraları taşları sökülerek sâir işlerde ez-cümle Vali Said Paşa'nın zamân-ı idâresinde o târîhde yapılan Hükûmet Konağı'nın inşâsında kullanılmışdır.

Müverrihlerin ifâdelerine nazaran, bu kal'anın yek diğerinden (s.27) kırk kadem fâsıla ile dört köşeli (108) kullesi varmış. Her kullenin cephesi on, kalınlığı sekiz

metre imiş. Cephesi yedi sekiz metre irtifâ'ında ve üst tarafı ya'ni re's noktası sivri ogive kemer şeklinde büyük çârçeve ile müzeyyen imiş. Bu tarz-ı tezyîn hâlâ Alâeddin Câmi-i Şerîfi'nin cebhelerinde görülmekdedir. Bu çârçevelerin içerüsinde kitâbeler vardır.

Bu kulleler kâmilen beyâz yontma taşdan yapılmış, aralarında Bizans devrine âid direk kaideleri, sütun başlıkları yerleşdirilmişdir. Bu kal'anın duvarları üzerinde insân ve hayvân tesvîri, taşlar üstünde de geyik, fil, kanatlı ejderhâlar mersûm imiş. Mamâfîh bu masnûât meyânında kaba yapılmış birtakım metrûkât dahi vardır ki, bunlar Roma devrine âid şeylerdir. San'at-ı senktırâşînin inhitâta yüz tuttuğu bir zamânın mahsûlü olan bu âsârda Bizans âsârı gibi incelik ve zerâfet yokdur.

Kal'ânın târîhini hâvî olup iki tarafında balık resmi (bu resim Konya Beldesi'nin 'alâmet-i mahsûsesi olsa gerek) menkuş ve mersûm bulunan uzun ve ince bir taşda mektebimizin müzesindedir. Bu taş üzerinde (sene semân a'şr ve sitte mie 618 ibâresi menkuşdur). Diğer bir taş üzerinde Acemkârî, sakallı, başına sarığa benzer bir şey sarılmış, sağ elinde bir şahin kuşu tutar, sol eliyle dahi bir çocuğu okşar. İskemleye oturmuş bir insân resmi görülüyor. Bütün bu masnû'ât kal'anın Sille cihetindeki kapusı üzerinde bulunmuşdu.

Kal'adan çıkan bir taş üzerinde de iki tarafında şahin resmi mevcûd ve ortasında (es-Sultânî) ibâresi menkuşdur.

Kal'anın görünüşleri arasında da geyik, fil, kanatlı ejderha resimleri var...

(s. 28) Bunların her biri bir ma'nâya delâlet ettiği gibi birçoğu da İran ve Yunan esâtîrine âid işaret ve alâmetlerdendir...

Kal'anın cenûb tarafındaki kullede bulunmuş olan muz' bir mermer mezâr mektebin müzesindedir.

Alâeddin bu sûru inşâ etdirdikden sonra ümerâdan her birinin birer burç yapdırmasını emretmiş, işte yukaruda söylediğim (108) adet burç bu sûretle vücûda gelmişdir. Her burcun üzerinde ümerânın isimlerinin hakk edildiği gibi Lârende Kapısı üzerinde altın harf ile Alâeddin kendi unvân-ı fahirîni yazdırmışdır.

Kal'anın üzerine âyât-ı kerîme, ehâdîs-i nebevîye, ba'zı yerlerine *Şehnâme*'den ebyât ve eş'âr tahrîr etdirilmiş ve o zamânın mahsûsâtından olarak ba'zı resimlerde işlenmişdi. Bu kal'anın Alay Kapusı gayet muhteşem ve fevka'l-âde müzeyyen imiş.

Bütün seyyâhların nazar-ı dikkatlerini celbeden Alâeddin Köşkü Karatâî Medresesi'ne nâzırdır. Vaktiyle pek musanna' olduğu âsâr-ı bâkiyesinden anlaşılan bu Kasr-ı muhteşem, çinilerle müzeyyen idi. Birkaç seneye gelinceye kadar nazar-ı karîb bir güzellikle arz-ı endâm edüp duruyordu.

O târîhlerde, sınâyi'-i mi'mârîyenin bir mühim kısmı olan çini ile mozayik tarzında usûl-i tezyîn ve tecemmülün derece-i tekemmülü hakkında bir fikir peydâ etmek için bu köşkün sakıfına yakın tarafındaki çini mozayikların şekil ve tertîb-i intizâm kârîsini yıkılmadan evvel görmeli idi!...

(s.29) O zamânki tuğlalarla, çamur yığıntılarından ibâret olan şimdiki kerpiçler arasında ne kadar fark varsa, o târîhde yapılan mebânî-yi umûmîye ile sonradan vücûda getürilen bazı âmâkin beyninde san'at ve zerâfetce o derece azîm ve nisbetsiz farklar görülür... Mekteb-i İ'dâdî civârında kâin olup beş altı asrın bakîye-i hâtırât-ı ibret-âverî olan tuğladan ma'mûl menşûrîyü'ş -şekl künbedler en muhteşem numûnelerdir...

Kal'anın târîh-i inşâsı kat'iyen ma'lûm ise de, Köşk'ün hangi zamanda yapıldığı pek de kestirilemiyor. Gerçi bu Köşkü'n bir penceresindeki kitâbede: Kılınç Arslanlar'dan biri tarafından inşâ etdirildiği mahkî ise de hangisinin zamân-ı hükûmetinde yaptırıldığına dâir sarâhat yokdur. Ba'zı rivâyete göre, bu kasrı Kılınç Arslan-ı râbi' zamânında yapılmış imiş.

Kudemâ-yı müverrihînin rivâyetine göre, bu Kasr Konya'da i'mâl edilmiş bazı tuğlalarla inşâ etdirilmişdir. Bu tuğlalar beyaz bir mâddeden i'mâl edildiği hâlde tekrâr beyaz mâddeden çamura batırılarak daha ziyâde beyazlaşdırılmış.

Bu tarz-ı inşâ ile, Bizanslılar'ın tuğla inşâatı arasında bir müşâbehet vardır. Şu kadar ki, Bizanslılar kırmızı tuğladan yaparlar ve bu tuğlaları kırmızı bir çamur içine batırırlardı. Mustatîl bir dîvîndan ibâret olarak kalmış olan bu köşkün bir balkonu ve bir de penceresi vardı. Bu balkon şekil ve hey'eti itibârîyle Bizans tarzı mimârîsini andırır. Hattâ İstanbul'da, Edirne Kapusı civârında kâin Tekfur Sarayı Tribunal d'Hebdomon buna pek benzerdi. Bu köşkün alt katında (s. 30) dîvâr içine yarı beline kadar gömülmüş birkaç arslan heykeli vardır. Bu arslanlara Ferîzî arslanı derler.

Konya'da kerestenin nedreti hasebiyle doğramacılık san'atı bir dereceye kadar meçhûl kalmış idi. Burada mimârlara, sanayi-yi nefîse erbâbına kavâ'id ve tarz-ı inşâyı, malzeme-i inşaîyenin tabî'at ve mâhîyeti öğretmiştir. İşte oraya gelen mi'mârlar vücûda getirdikleri mebânînin üslûb ve tarz-ı inşâsını mahallinde buldukları mâlzemeye göre yapmışlardır. Daha doğrusu onlara bu hususda memleketin îcâbâtı, mevâdd-ı inşâiyenin tabî'at rehberi ma'rifet olmuşdur. Bunun netîcesi olarak bu

havâlîde ne yapılırsa kubbeli olarak yapmışlardır ki, mebânî-yi muhtelife kubbelerinde görülen farklar hep bundan neş'et etmişdir.

Mesâkin-i Husûsîye

Konya ve havâlîsindeki ahâli hâneleri hakkında tetkîkâta girişecek olursak, bunlar bugün ne hâlde ise, eski zamânda dahi böylece imiş. Hânelerin üzerleri ekin saplarıyla örtülmüş, dîvârları da samanlı kerpiçden yapılmışdır. Hattâ taşı mebzûl olan bilâd ve kasabâtda bile hâneler ahşâb yapılurdu.

Tâ ezmine-i kadîmden beri Anadolu'nun Hristiyan evleri bile harem ve selâmlık olmak üzere ayrı ayrı iki dâireden müteşekkil idi. Hânenin orta yeri ahşâb iki kalın sütuna istinâd etdirilür, dîvârlara da bazı eşyâ ve evânî vaz' etmek üzere, gömme râflar yapılurdu. Hânelerin hepsinde geniş bir havlu bulunurdu ki, şimdi de öyledir...

(s. 31) Burada mühim bir dakkîka-i mi'mârîyeyi zikr etmeden geçemeyeceğim. (Şarl Teksiye) Anadolu'nun ahvâl-i kadîme-i târîhîyesine dâir (Anadolu) nâmıyla yazdığı mufassal ve mussaver eserinde, Selçukî tarzı denilen dokuz köşeli ehrâmîyü'ş-şekl künbedlerden bahs ederken bu tarzın ne Arab ve ne de Türk olduğunu ve Kayseri ahâlî-yi kadîmesinin bu tarz-ı inşâyı Acemler'e 'atf ve isnâd etdiklerini yazıyor. Ba'zıları da İran Selçukîleri'ne âid idüğini söylüyor. Şarl Teksiye, Kars, Van, Erzurum ve havâlîsinde dolaşdığı zaman buralarda Konya, Kayseri ve civârında tesâdüf etdiği künbetlerin aynını görerek hayrette kaldığını söylüyor ve bu tarzda künbedlerin Selçukîler'den daha kadîm olduğunu ve onların havâlî-yi mezkûre ahâlîsiyle ihtilâtları netîcesi olarak mezkûr usûl-i mi'mârîyi kabûl ederek bi'l-âhare Konya ve havâlîsinde tatbîk eyledikleri netîcesini dermiyân ediyor.

Konya târîh-i sınâyi'-i nefîsesine dâir verdiğimiz ma'lûmât-ı mücmele, bu beldenin safahât-ı muhtelife-i mi'mârîyesi hakkında bize bir fikr-i esâsî verebilmişdir sanırım. Şimdi buranın edvâr-ı ma'rifetine nakl-ı kelâm edelim:

Konya'nın Edvâr-ı Ma'rifeti, Eski Medreseleri Şimendifer Hattının Temdîdinden Sonra Memleketin Hayât-ı İctimâîyesinde Meşhûr Olan Âsâr-ı İntibâh ve Terakkî

Konya şehri mine'l-kadîm makarr-ı ulemâ-u fuzalâ olup zamân zamân buradan epeyce ulemâ ve 'urefâ' neş'et ederek 'irfân-ı ümmeti tezyîd (s.32) ve bu suretle dîn ve devlet ve milletin teâlî-yi şeref ve şevketine hıdemât-ı güzîde îfâ etmişlerdir. Eslâf-ı ümmetin, burada şâyân-ı şükrân müessesât-ı dînîye ve müessir-i medenîyeleri vardır. Bu meyânda medâris-i İslâmîye bi'l-hassa zikr ve takdîre lâyıkdır. Eslâf-ı kirâmın ulûm-ı 'aliyye ve âliyenin tahsîline ne derece nasb-ı nefs-i ihtimâm buyurduklarına birer şâhid-i'â'dil, birer âbide-i muhteşem ve mu'azzam olan Sırçalı, Karatâî gibi medâris-i 'âliye-i Sultânîye ve dârü'l-huffâz gibi mehbit-ı envâr-ı sübhânîye olan dershâne-i hikmet o zamân feyz-i nişânın bakâyâ-yi âsâr-ı 'imâretdir.

Husûsiyle kütüphâneler, nâmlarını tevkîr etdiğim fuzalânın mefâhir-i celîlesini ihtivâ eder birer hazîne-i bî-bedeldir. Fakat bu künûz-i ma'rifetin muntazam fihristleri olmadığından Konya'nın edvâr-ı İslâmîyeye âid safahât-ı mübeccelesi hakkında bir fikir hâsıl etmek biraz müşküldür.

O zamânın ihtiyâcâtıyla, irfân-ı zamânıyla mütenâsib olarak bu medârisde ulûm-ı şerîfe ile, felsefe, tasavvuf, şi'ir ve edebiyât, tıbb tedrîs ve ta'lîm olunurdu... Başda zamânının ferîdi ve müftî-yi enâmı olan hazret-i Celâleddin-i Rûmî olmak üzere, Sadreddin-i Konevî, Kadı Siraceddin, Calinus-ı vakt olan Tabîb Ekmeleddin, Hoca Bedreddin-i Horasânî gibi kâmilîn-i urefâ ve fuzulâ hep bu medreselerde neşr-i envâr-ı füyûzât ederek, neşr ve ta'mîm-i ulûm hakkındaki evâmir-i şerîfe ve mukaddeseye tamâmî-yi temessüklerini yetiştirdikleri telâmîz-i irfânlarıyla isbât ve bu sûretle yediyüz bu kadar seneden beri nâmlarını hayr ile yâd ve tevkîr etdirmek gibi bir sa'âdet-i mazhariyetlerini te'mîn etmişlerdir...

(s. 33) İşte mücâhidîn-i eslâf-ı kirâmın: "insân olmaz, mevcûdiyet-i mâddîye ve ma'nevîyesini tarîk-ı rızâda sarf ve îfâ ederse hayât-ı ebedî ve sa'âdet-i sermedîye mazhar olur" dedikleri bu hayât-ı sâniyedir... Nitekim hazret-i Fahr-i Kâinât: "İzâ mâte ibn âdem inkata'a amelühû illâ min sâlese..." buyurdukları bu sırra işaretdir... Öyle ise ... biz de insanlığımızı, hayru'n-nâs olmağı öğrenelim, ebnâ-yı beşerin sa'âdetini te'mîn edecek hizmetlerde bulunalım, bir gün gelecek biz de; şu hakk-i siyehde münkalib-i remâd olacağız, fakat insânlığımızı bilerek, insânlara, insânlığa hâdim olursak, hiç şübhe yok ki, şu zevât gibi bizi de bir gün hayr ile yâd eden bulunur.

Fakat şurası da cây-i inkâr değildir ki, bu medârise zamân-ı inhitât ârız olarak bu müddet zarfında kapuları mesdûd denecek bir hâle gelmişdi.

Bu zamân, hikemiyât-ı İslâmîyenin ahkâm-ı ulvîyesi, fıkdânî-yi irfân hasebiyle –hakkıyla takdîr edilemeyerek şu cehâlet-i efkâra inzimâm eden kuru ta'assub, bizi bir iki asır vadî-yi tedennî ve tereddüdde bırakmış, bizim bu gibi atâlet-i fikir ve hissimize mukabil meftûn-ı kemâlât olan Garb akvâmı, eslâf-ı ümmetin hazâin-i 'ilim ve hikmetini toplayarak, ona, zamanlarının muhassala-i feyz ve irfânlarını da ilâve ederek önümüze etek etek feyz ve irfân saçmışlardır. Farazâ biz, düstûr-ı hikmetimizde hâlâ anâsır-ı erba'a üzerinde dönüp dolaşırken onlar, anâsırın dört değil, doksanı mütecâviz olduğunu tecârib-i sâbite ile bize irâe ve bu sûretle isbât-ı müddeâ eylemişlerdir.

(s. 34) Bir vakitler tertîb etdiğim bir istatistiğe nazaran, nefs-i Konya'da elli üç medrese mevcûd ve bunlara (2192) talebe müdâvim olduğunu anlamış idim. Allah adedlerini müzdâd ve muvaffakiyetlerini firâvân buyursun!

Mamafih, şu beş on sene zarfında Konya ulemâ-yı kirâmınca ta'mîm-i ma'ârif husûsunda masrûf buyurulan âsâr-ı cehd ve ikdâm-ı hakîka şâyân-ı şükrân bir derecededir; zamânımızın ihtiyâcât-ı fikrîye ve hissîyesi artık takdîr edildiği cihetle, mebnâ-yı İslâm, menbâ-yı hikmet-i a'lâm olan medârisimizin de asrımızın zâhire-i kemâlâtîyle perverişyâb-ı irfân olacağına ümîdimiz pek vâsi'dir... Islâh-ı medâris husûsunda muhît-i İslâm'da atılan metin hatveler istikbâl-i ümmet için berâ'at-ı istihlâldir...

Biraz da Hayât-ı İktisadîyeden Bahsedelim

Konya esâsen çiftci memleketi olmak hasebiyle zirâate ne derece ehemmiyet verilmek lâzım geldiğini de unutmayalım! Bunun için ne yapmak lâzım ise, el birliğiyle yapalım! Çiftliklerimizi, tarlalarımızı en yeni âlât ve edevât-ı zirâiye ile işledelim. Ve bu bâbdaki mesâimizi ta'mîm edelim, âlât-ı cedîde-i zirâiyeye henüz rağbet etmeyenleri bu işde teşvîk edelim.

Bu âlât ve edevâtdan muhtâc-ı ta'mîr ve tecdîd olanları ta'mîr içün demirciliğe de ehemmiyet verelim Bu san'atı da burada esâslandıralım. Vaktiyle büyük fedâkârlıklarla te'sîs edilen Mekteb-i Sınâi-yi ihyâ edelim – burada bu mektebin müessisi olan Vâli ve sadr-ı sâbık-ı esbâk Ferîd Paşa'nın şu himmet-i umrân-perverîsini lisân-ı takdîr ve şükrân ile yâd etmeyi vecîbe addeylerim.

(s. 35) Millî bir san'atımız olan halıcılığı unutmayalım; bu san'at-ı milliyenin ehemmiyetini ecânibin nasıl takdîr etdiğini, anlamak için yalnız Amerika Bâzâr revâcındaki rağbet-i 'azîmeyi göz önüne getirelim. Hicret-i seniyenin (318) senesi Saferi ve (317) senesi Mayıs içinde burada te'sîs edilen halıcılık sergisi –bu san'at-ı nefîseye bu diyârda nasıl bir sâik ve müşevvık olduğu henüz hâtır-ı nişânımız olsa gerekdir!

Akvâm-ı kadîmenin bir kısmı san'at ve ticâretle bir kısmı da gasb ve gâretle müte'ayyiş olduklarından tabî'î te'sîs etdikleri memleketleri de tarz-ı hayât ve usûl-i ma'îşetlerine elverecek sûretde yapmışlardır.

O zamân mu'âmelât-ı tüccâriye, emniyet-i umûmîyenin dâima taht-ı tehdidde bulunmasından dolayı, bahren icrâ edildiğinden tüccâr-ı akvâm ekseriyâ sevâhile yakın mevki'lerde, gasb u garetle me'lûf olanlar da sarp dağlar ve kayalar üzerinde te'sîs-i mebânî etmişlerdir.

Binâenaleyh, onlarca yollarda hâl-i menâ'tın muhâfazası birinci derecede vesâit-i tahaffuziyenin te'sîsi mertebesinde görülmüşdür.

Fakat medenîyet ve ma'rifetin terakkîsiyle ihtilât ve münâsebetdeki fevâid-i 'azîme derk ve takdîr olunageldiğinden tashîl-i medenîyete hâdim ve yegâne vâsıta-ı revâc-ı ticâret olmak itibâriyla hâiz-i ehemmiyet olanların ıslâhında hemt olunmağa başlamışdır. Fi'l-hakîka bir beldenin tezyîd-i 'umrânî, ahâlisinin istihsal-i refâhı sâir esbâb-ı medenîye ile beraber bi'l-hassa vasâit-i nakliyenin intizâm ve kesretiyle kabildir. Medeniyet demirleri denilen yollar ve bi'l-hâssa demiryolları geçtiği ve uğradığı memlekete etek etek feyz ve servet saçar.... Bunu (s.36) uzun uzadıya isbata hâcet yok. Konya'ya henüz şimendifer temdîd olunmadığı bir târîhde burada bulunmuş idik... Oturacak hasırlı bir sandalye, muntazam bir levha çerçevesi bulamamış idik. Altı yedi sâatlık bir mesâfeyi, iki üç günde, o da bin zahmet ve meşakkatle kat'etmiş idik... Hâlbuki, Konya demiryol hattının bu havâlîye temdîdinden sonra, bu şehr-i kadîm-i târîhî, pek ziyâde ehemmiyet kesb etdi; ictimâî ve iktisâdî tahvîlât görüldü, medâr-i vatanla doğrudan doğruya te'mîn edilen mürâsele ve muvâsele, terbiye-i ictimâiyenin seviyesini yükseltdi, irfân-ı memlekete daha ümîd-bahş bir veche-i istikamet verdi. Hülâsa, şehrin ahvâl-ı umûmîyesinde şâyân-ı şükrân âsâr-ı keremî ve faâliyet görüldü.

Turuk-ı muvâselenin hayât-ı ictimâiyeye olan te'sîrât-ı azîmesi cümlesinden olarak, efkâr-ı umûmîyede şâhrâh ma'rifete doğru gösterilen tehâlük bi'l-hâssa nazar-ı dikkate alınmağa şâyândır. İstikbâl-i memleket olan evlâd-ı vatanın şu tehâlük-i ma'ârif-perverîleri bu hâk-i pâk-i Osmanî'nin bünyân-ı sa'âdeti te'yîd ve şevketini a'lâ edecekdir. Bizim de medenî bir memleket olmak i'tibârîyle, ma'ârife olan ihtiyâc-ı şidîdemiz artık herkes tarafından teslîm olunmuşdur Ma'rifsiz bir milletin bu sahne-i cidâlnümâ-yi âlemde idâme-i mevcûdiyet

edemeyeceği ve şu hâlde sa'âdet-i darîn ancak nur-ı irfân ile, tenvîr-i efkâr ile istihsâl olunabileceği bilindiğinden sonra onun esbâb ve suver-i istihsâlîyesinde iltizâm-ı ciddiyet ve fa'âliyet olunması, kendi hayâtımızın te'mini nukta-ı nazarından farz-ı ayndır...

(s.37) "El hikmet-i dâlletü'l mü'min ahazehâ eynemâ vecedehâ"

Sözüme hâtime vermeden şunu da arz edeyim ki, biz her şeyden evvel mekârim-i ahlâk tahsîline çalışalım; âdâb-ı memdûha-i İslâmîye ve ahlâk-ı fâzile-i Osmanîye bizim rehber-i icrââtımız olsun, garbın irfân ve kemâlâtını alırken, ecdâdımızın bize bir mîras-ı ma'nevîsi olan târîhimizi, şanlı mazîmizi, an'anâtımızı sahâif-i medeniyetimizin baş tarafına yazalım... Çünki bizim mevcûdiyet-i milliyemiz ancak bu sûretledir, yoksa tetkîksiz, tahkîksız bir taklîd-i efkâr vâdisine saparsak, önümüz uçurum olacağına şübhe etmeyin...

---

6 Mayıs Efrencî târîhiyle Londra'dan Dersaâdet'de münteşir *(Hakk) Gazetesi*'ne yazılan birinci mektûbun bize âit fıkreâtı pek mühim olduğundan burada tekrârını mucib-i fevâid gördüm:

..... İngiltere'nin kendi içün çizdiği programı tamâmiyle ve kemâl-i sükûn ve istirâhatle icrâ ve tatbîk etmesine sebeb-i yegâne, mahzâ muhâfazakârlığına riâyeti ve İngiltere târîhinin kanla, cinâyetle muhammer o zabtnâme-i vakâyi-i sâbıkanın, hâl-i hâzıra tatbîkî kabil olanlarını ihyâya olan inhimâkîdir.

Acaba bizim târîhimizde şimdiki zamân-ı medenîyete kadar sürüklenüp meydâna konulacak hiçbir şey yok mudur? Bunu inkâr etmek haysiyet-i millîyemize karşu âdetâ bir hakâretdir... Biz Kanûn-i Esâsîyi ilân eder etmez gûyâ yapılacak başka ıslâhât, başka mesâil-i ictimâîye, başka ihtiyâcât yokmuş gibi, kendimizi meşrûtiyet, hürriyet kelimesiyle mest ve lâ-ya'kıl etdik... makam-ı Hilâfet-i (s.38) atebe-i şehriyarîye âid hukûk-ı esâsîye ta'dîl, "hümayun, senîye" kelimelerini ihraca kalkışdık, Ordû-yı hümâyûn, hükûmet-i seniyye diyenleri bir kahkaha-i müstehziyâna ile utandırmağa çalışdık. Mağdûr görülür müyüz?

Bilmem!...

Halbuki bin beş yüz sene evvel Britanya Adası'nda te'sîs eden İngiliz Milleti bugün bir ihtirâm ve âdâb ile:

"Zât-ı hazret-i kralının postası, zât-ı şevket-simât donanması, ordusu, zât-ı şevket-simât kralının hükûmeti.... ilah demekle iftihâr ediyorlar. İspanyalılar bile; ulu reîs-i vükelâ olsun, teâmül-i kadîm vechile fakîr bir kadına mektûb yazarken "kudâmunuzu takbîl ederim" dediği hâlde bir imzânın üstüne "bende" koymaya muğayir-i meşrûtiyet (!) muhâlif-i hürriyet (!) addetmek küstâhlığında bulunduk. Kendimizi hürriyet-i müsahhare, onu bir medeniyetle benam, mutalsım bir terakkî ile milel-i mütemeddinenin fevkinde gördük... Hummâ-yı hürriyet mi dediniz? İçecek ayranı olmayan bir milletin atla ...sı kuvve-i ulviye-i ta'zimi anlamadığını gösterir ve okuduğumuz kaç âdi ve gülünç Fransız romanlarına taklîddeki maymun iştâhımızı meydâna çıkarır...

Eğer insân olmak istiyorsak, mâzimizi, an'anât-ı târîhîyemizi, âdât-ı kadîmemizi tamâmıyla muhâfaza edelim. Meselâ îcâb ederse şalvar giymekden, sarık bağlamakdan utanmayalım... Bu dekaik-i mühimmeyi nazar-ı dikkate almayarak, bütün cehâletimizi, bütün nakâyıs-ı medenîyemizi, bütün müstekrehat hâzıremizi suveri, câlî bir halîta ile örteresek, tırnak ucuyla kazılan cildimizde yine bir levn-i asgar-ı bedevîyet buluruz. Kendimizi muvakkat (s.39) bir meserretle aldatmayalım!...

İşte târîh-i medeniyet meyânında, kendi menâkıb ve mefâhirîni, mekârim ve mehâsin-i millîyesini tezyîf ve istihkâr ederek bu sûretle itimâd-ı nefsini hiçe sayan kavimler pek çabuk zevâl bulmuşlardır. Bi'l-akis asabiyet-i kavmiyesine, milletinin mefâhirine, mekârim-i halkıyesine i'timâd ederek izzet-i zâtını her şeyden yüksek tutan millet daima ilerülemiş, muhît-i ictimâiyede kendi mevcûdiyetine hürmet etdirmişdir.

İşte Efendiler, bize ecdâdımızdan mevhûb ve mevrûs olup, fakat sû-yi tagaddî ile sür'at ve asâlet cevelânına bir müddet sekte ve atâlet ârız olan hûn-ı celâdet ve hamiyetin asâlet ve necâdet cereyânına sizler bâdi olacaksınız, bu millet-i mu'azzama-ı necîbenin de bu muhît-i ulvîde bir hakk-ı hayâtı, hem de asîl ve ulvî bir hakk-ı hayâtı olduğunu sizler göstereceksiniz, bunun içün şâhrâh-ı ma'rifetde metîn ve fakat vâkıfâne, kârşinâsı bütün manâsıyla âlimâne hatveler atalım ve bilelim ki, cehl ve nâdânî ve muhît-i ahlâkîden her zamân devr tutulmuş aceb ve gurûr-ı nâbecâ –her yerde her teşebbüsde pây-ı teşebbüsümüze engeldir! Biz böyle çalışalım, tevfîk Hudâ'dandır!...

Hakk yol aramak vâcibedendir akl-ı selîme
Tevfîkını isterse hüdâ râhber eyler!"

KONYA'DA İBTİDÂÎLERDEN İLKÖĞRETİM OKULLARINA GEÇİŞ

Caner ARABACI*

Bu çalışma ile Konya ilinin XX. yüzyıl sonu ilköğretim haritası çıkarılmak istenmiştir. Veriler 1998 yılına aittir. Bilindiği gibi 1998 yılı; ilköğretime, 28 Şubat 1997 tarihli sürecin damgasını vurduğu siyasal gelişmelerin de başlarıdır. Bazı yazarların "Postmodern Darbe" olarak değerlendirdikleri siyasi sürecin, eğitim üzerinde de nesiller boyu devam edecek etkileri olmuştur. İlköğretim, orta öğretim-meslek okulları, dini eğitim ve yüksek öğretimde yoğun hissedilen etkilerin, - niyet, sonuç olması gerekenler bazında - tahlili gereklidir.

Fakat burada sadece ilköğretimde Konya ili ile sınırlanan mevcut durumun tesbiti ile yetinilmiştir.

Bilgiler tamamiyle Konya Milli Eğitim Müdürlüğü orijinlidir. İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün emriyle, bütün ilçelerden toplanan resmi veriler değerlendirilmiştir. Onun için bu yazı da, Milli Eğitim Müdürlüğünce yayınlanmak üzere hazırlanmış fakat sorumlu makam üç yılı aşkın bir zaman içinde yayını gerçekleştirememiştir.

Burada ele alınan bilgiler, eğitim tarihimize düşülen bir not gibi değerlendirilebilir. Artık 1997 Ağustos'unda başlayan sekiz yıl uygulamasının ilk sonuçları alınmıştır. Ama yazıda hedeflenen; sonuçların tahlili değil başlangıçta durum tesbitidir. Ayrıca, eğitim seviyesi, bilimsel düşünce, psikolojik-sosyolojik yapı vb. durumları gözeten bir sonuç değerlendirmesi yapılmalıdır. Böylesine bir değerlendirme; eğitime - körpe dimağlara - yapılan "siyasal endişe" ile sınırlı müdahelelerin hangi neticeleri getirdiğini de gözler önüne serecektir. Zaten eğitim tarihimiz, "yaz-bozu" görülmemiş düzeyde yüksek müdahaleler tarihidir. İyi plânlanıp, geçmiş değerlendirilmeden, bilimin ışığı tutulmadan yapılan aceleci değişiklikler; kayıp nesilleri, mağdur miktarını artırmıştır. Artık sorumlu mevkilerde bulunanların, yele verilecek maddi varlığımızın, heba edilecek nesillerimizin kalmadığını görmeleri gerekmektedir. Önceleri "amele mektebi" olarak küçümsenen meslek okulları örneği bile yürekleri harekete geçirmeye yetecektir. 1980'li yıllar sınavla girilecek kadar aranan mesleki eğitim kurumları, bugün bitme noktasına gelmiştir. Resmi eğitim kurumlarının, resmen bitirilişi; herhalde bize has bir garabet olsa gerektir.

Onun için sonuçların çok yönlü değerlendirmesi gerekli ve ayrı bir iştir. Burada ise, ilköğretimde durum tesbitine geçmeden önce eğitimimizin 90 yıllık tarihi süreci üzerinde durmak yerinde olacaktır.

90 Yıllık Tarihi Süreç

Eğitim tarihimizde, ilkokul ve yakını eğitim kurumlarını birleştirerek ilk defa ilköğretim okullarını açma teşebbüsü 1913 yılında başlatılmıştır. 23 Eylül 1913 tarihinde çıkartılan "Tedrisât-ı İbtidâîye Kanûn-ı Muvakkati" adını taşıyan kanunla, esas itibariyle ilköğretim sistemleştirilmek istenmiştir[1].

Bilindiği gibi ilköğretim kurumları o dönem; sıbyan mektepleri, ibtidâiler ve elişleri mekteblerinden oluşmaktadır. Yukarıda üzerlerinde durulan, bu üç okul tipinden son ikisi; Tanzimat sonrası, yeni tip eğitim müesseseleridir. Sıbyan mektebleri ise ilkokul yerini tutmak üzere asırlardır hizmet veren eski eğitim kurumlarıdır. Yalnız hepsi de son zamanlara kadar yaşamışlardır. Sıbyan mekteblerini yetersiz görerek ibtidâîler açıldığı halde sıbyan mekteplerinin yaşaması bir garabet olarak görülebilir. Hatta daha ilerisini belirtmek gerekir. Sıbyan mektebleri, 1913'lere gelindiğinde ibtidâilerden çok daha fazladır. Sebeplerden en geçerli ve basit olanı şudur: Bunlar öğrenci velileri-halk ve

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, Konya.

1 Kanun Metni için bkz. Reşat Özalp, *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, İstanbul 1982, s.83-102.
Ayrıca, *Düstur*, ikinci tertip, C. V, s. 804-823'e de bakılabilir.

yakıflar tarafından finanse edilmektedirler. Her mahalle hatta her caminin yanında o çevrenin çocuklarını asgari seviyede okutmak üzere açılmışlardır. İbtidâîler ise, bahçeli-çok sınıflı, sıralı, eğitim araçları bulunan yeni okullardır. Giderleri, devlet hazinesi ve il özel idareleri tarafından karşılanıyordu. Devletin; eğitime bunca önem verme düşünce ve çabasına rağmen- dönemin zorlukları da gözönünde tutulursa- malî külfetin altından kalkması mümkün olmamıştır. Onun için fiziki şartların elverişsizliği, öğretmen yetersizliği vb. tenkitlere rağmen yenilenememiştir. Hâlâ da bazı yerleşim birimlerinde ahır veya ev bozması mekânların ilkokul olarak kullanıldığı düşünülürse; işin devasa boyutu kavranabilir.

Adını, "Geçici İlköğretim Kanunu" gibi sadeleştirebileceğimiz, 1913 tarihli kanun ne getirmiştir, niçin önemlidir? İşin tarihi seyrini vermek açısından bu kanun üzerinde durulmalıdır.

Bir defa kanun "geçici" hükmünü taşıdığı halde kendinden önce veya sonra çıkmış birçok kanundan daha uzun ömürlü olmuştur. Cumhuriyet devrinde de birçok maddesi yürürlükte kalmıştır[2].

Toplam yüzbir madde olan kanunun ilk hükmü; ilköğrenimin mecburi ve parasız (meccani) olduğu hakkındadır. Ayrıca konumuzla ilgili olarak; ilköğretim kurumlarının sınırını çizmiş olması önemlidir. Buna göre; "Ana mektebleri ve sıbyan sınıfları, ibtidâi mektebleri, elişleri ve ihtiraf (zanaat) mektebleri" ilköğretim kurumları olarak belirlenmiştir[3]. Toplam eğitim süresi, altı yıldır (Md. 5). Yalnız kanun, yukarıda sayılan kısımları tamamen kaldırmamaktadır. Yine ana okullarını, 4-7 yaş arası çocuklara tahsis etmekte (Md. 4), ana okulu olmayan yerlerde ise, ibtidâîye içinde 5-6 yaşındaki çocuklar için sıbyan sınıflarını açmaktadır.

Genel İlköğretim Mektebleri (Mekâtib-i Umûmîye-i İbtidâîye) adı verilen bu yeni teşkilâtta, eğitim üç devreye ayrılmıştır. İlk devre (devre-i ibtidâîye), 7-8 yaş; orta devre (devre-i vasatîye) 9-10, üst devre (devre-i âlîye) 11-12 yaşlarındaki çocukları eğitecektir (Md. 23). İşte, elişleri ve ihtiraf (zanaat=çıraklık) mektebleri; ilköğretimin bu üç devresini tamamlayan çocuklara hirfet (sanat) öğretmek, sanayi tezgâhlarında, fabrikalarda onları istihdam etmek üzere açılacaktır (Md. 6).

Kanun, sınıfların-okulun fiziki yapısı ile ilgili kurallar getirir. Artık bütün öğrenci; loş, havasız bir tek odada, yerde oturarak eğitim görmeyecektir. Sınıfların (dershane) "gayet aydınlık, sağlığa elverişli ve çocukların sayısı ile uyumlu bir genişliğe sahip olması şarttır. " (Md. 13). Bina içinde ve yüz metre çevresinde misafirhane, kahvehane olmayacaktır. Çünkü bunlar, talebenin terbiyesine, okulun sağlıklı haline etki edecek yerlerdir (Md. 14).

Sınıf mevcudu 50'den fazla olmamalıdır. Olursa sınıf iki şubeye ayrılmalıdır (Md. 10-11). Tabii öğrenci miktarı 50'yi aşan köy veya mahallelerde ayrıca bir kız mektebi açılacak, değilse kız mektebinin olmadığı yerlerde kız-erkek karma (muhtelit) okutulacaktır (Md. 8).

Kanun, ilköğretim işini sıkı takip etmek üzere vilâyetlerde, "Vilâyet Tedrisât-ı İbtidâîye Meclisleri" (Md 27-32), kazalarda "Kazâ Maârif Encümenleri"nin kurulmasını (Md. 33-40) zorunlu görmüştür. Öğretmenlerin taşımaları gereken sıfatları, maaşları, tayin ve görevden alınma, cezalandırılma şekilleri (Md. 41-64), gelir-harcama ve maaşların nasıl karşılanacağı (Md. 65-76) düşünülmüştür. Ayrıca öğrencinin, devam takibi de karara bağlanmıştır. Buna göre her çocuk, 7 yaşına girdiği yılın Eylülünden 16 yaşının Haziran başına kadar devam edebilecektir. Kızlar için bu mecburiyet, dört yaş daha aşağıya (12 yaş) çekilebilecektir (Md. 77). Kanunla okulların denetimi (Md. 91-92), kimler tarafından teftiş edilecekleri de belirlenmiş, teftiş edeceklere; 5-50 altın arası kadar para ve bir haftadan 3 aya kadar hapis cezası verme yetkisi tanınmıştır. Bu durum, teftişle idarenin yaptırım gücünü artırmaktadır.

İlköğretim okullarında, okutulacak dersler de tesbit edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim, din bilgisi (malûmât-ı dînîye), okuma (kırâât) ve hat (yazı), Lisân-ı Osmanî, Coğrafya (özellikle Osmanlı coğrafyası), hesap, geometri, tarih (özellikle Osmanlı tarihi), eşya dersleri, sağlık (hıfzıssıha), tabii bilimler ve uygulama (malûmât-ı tabiîye ve tatbikatı), medeni-ahlaki ve iktisadi bilgiler, elişleri ve resim, bir çeşit müzik (gına=ilâhî ve vatanî manzûmeler), beden eğitimi ve okul oyunları, askeri eğitim (erkeklere), ev idaresi ve dikiş işleri (kızlara) (Md. 23). Yalnız dersler konurken, Osmanlı'nın; öteden beri getirdiği hoşgörüsünü veya son dönem meşrutiyetle ifade edilen farklı inanış ve toplumlara hayat hattı tanıma anlayışını da görüyoruz. Zira özellikle, Kur'ân dersinin, Müslüman çocuklarına konduğu kanunda belirtilmiştir. Ayrıca din bilgisi de herkese aynı verilmeyecektir. Gayri Müslim çocuklarına, kendi dini usulleri gösterilecektir.

Millî Mücâdele dönemi; ilköğretim veya bütün eğitim kurumları için bir çeşit varlık-yokluk kavgasının verildiği

2 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, Ankara 1989, s. 294.

3 Akyüz, *aynı eser*, s. 294'te birleştirilen okullardan birinin (Rüşdî) olduğunu yazmıştır. Halbuki kanunda sayılan kurumlar içinde rüşdîye bulunmamaktadır. Aynı şekilde yazanlar daha sonra artmıştır.

bir zaman dilimidir. Herkes öncelikle vatan müdafaasını düşünmüş, ardından da ancak okulların yaşatılması, kapatılmaması başarı addedilmiştir. Kongrelerin genelde okullarda toplanması (Erzurum-Sivas), ilk mecliste 30 öğretmenin milletvekili olarak bulunması, cephelere savaşçı, şehit vb. olarak birçok eğitimcinin fiilen katılması ayrıca değerlendirelecek durumlardır. İlköğretimi ilgilendirecek en önemli gelişme, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde toplanan (15 Temmuz 1921) Maarif Kongresi'dir. Yalnız harp dolayısıyla bu önemli kongre, netice alamadan erken bitirilmiştir. İşgal altındaki yerlerimizin eğitim kurumlarındaki değişiklikler, genelde muhteva ile ilgilidir. Fransızlar, istedikleri gibi yürümeyen lise ve diğer okulları kapatırken; Yunanlılar tarih derslerinde değişiklik yapıp, malûmât-ı vatanîye derslerini kaldırmış, koydukları Yunanca dersinden sınıf geçme mecburiyeti getirmişlerdir. Tabii yabancı misyoner okullarının durumu daha da fecidir. Zira Merzifon'daki Amerikan Koleji'nin Türkçe öğretmeni Zeki Bey, okulun Rum öğretmen ve öğrencileri tarafından şehid edilmiştir. Bunun üzerine 1921 Martı'nda; Rum faaliyetlerine, yabancı öğretmenlerin yataklık ettikleri de gözönünde tutularak tüm yabancı okullar kapatılıp öğretmenleri yurttan çıkartılmıştır[4].

Neticede, Millî Mücâdele devrinde eğitimin önemi biliniyor olmasına rağmen ilköğretim ile ilgili büyük bir yeniliğin getirilmediği görülmektedir. Ama Millî Mücâdele'den gerekli dersler çıkartılarak, ilköğretim ile ilgili fevkalade önemli kararlar zaferden sonra alınır. 15 Temmuz - 15 Ağustos 1923 arası toplânıp eğitimi tartışan "Birinci Heyet-i İlmiye"de "Zorunlu eğitim yaşındaki çocukların yabancı okullara gidemeyecekleri" kararlaştırılır. İlköğretimin 6 yıla çıkarılması; ilkokul 1 ve 2. sınıf mevcutlarının 30, diğer sınıfların 40 öğrenciyi aşmaması kabul edilir[5]. Aynı toplantıda; orta (rüşdîye) ve liseyi (idâdî) birleştirerek "sultanî" adını alan ortaöğretim kurumlarının adı "lise"ye çevrilmiştir.

Cumhuriyet devrinde eğitim hayatını büyük çapta etkileyen gelişme "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"nun çıkartılmasıdır. 3 Mart 1924'te 430 sayı ile çıkartılan kanun; bütün eğitim kurumlarının, Maarif Vekaleti (Eğitim Bakanlığı) yönetimi altında toplânmasını hedeflemektedir. 7 maddelik kanun muhtevası içinde, herhangi bir eğitim kurumunu kapatma ifadesi yoktur. Fakat sonra bakanlığın emri ile Şer'iye ve Evkaf Nezareti'nden Maarif Vekaleti yönetimine geçen bütün medreseler kapatılır. Bunlardan okula elverişli olanlar ilkokula çevrilir. Olmayanların satılarak valiliklerce okul yapılması için komisyonlar kurulması kararlaştırılır[6]. İlkokullar şehirlerde 5, köylerde 3 yıl olarak kabul edilmiş, yatlı mekteblerin açılması düşünülür. Ama eğitim süresindeki "mecburî" kısım, ancak bu kadardır. Zira eğitimin henüz en önemli işi; okuma-yazma öğretmedir.

Harf İnkılâbı ile birlikte (1 Kasım 1928) okuma-yazma seferberliği başlatılır. Millet Mektebleri kurulur, bizzat Mustafa Kemâl, "Başöğretmenlik" unvanı ile yeni harfleri öğretme, yeni alfabe ile okuma-yazmayı yaygınlaştırma konusunda çalışmalar yapar. Hedef, herkese; "kadın-erkek, hamal-sandalcı" da dahil yeni harfleri öğretmektir. Millet Mektepleri örgütü Türk Ocağı'nın da kapatılması ile Halk Evleri'ne dönüştürülür. Halk Evleri, okuma-yazmadan, tiyatro, müzik faaliyetlerine, daktilo kursuna varıncaya kadar çok yönlü çalışan bir yaygın eğitim kurumu durumundadır. Tabiidir ki dönemin siyasî-sosyal yapısı ile irtibatlı olarak Halk Evi başkanları, genelde Halk Fırkası'nın da başkanıdır. Tek parti başkanı, ilin valiliği görevini de çoğunlukla üstlenmektedir. Son yıllar zayıflasa da 1950'ye kadar zengin bir yayım faaliyeti vardır[7].

İlköğretim kurumları, diğer okullar, Halk Evleri, aslında Cumhuriyet devrinin, inkılâpların benimsenmesini; yeni insan tipinin yetiştirilmesini sağlayacak müesseselerdir. Onun için devlet, özellikle istisnasız herkesin eğitiminden geçeceği ilkokullara önem vermektedir. 1932'den itibaren Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galib'in yazdığı and, her sabah ve hep bir ağızdan okunur[8]. Bugün de iki cümlelik bir ilâve ile "Türküm, doğruyum, çalışkanım. Yasam...." andı okunmaya devam edilmektedir. Haftanın ilk günü sabah, son günü öğleden sonra bayrak merasimi yapıp, ilkokullarda öğrencilere bayrağa sevgi ve hürmet duyurma uygulaması da 1929'dan itibaren yürürlüğe konmuştur. Milli bayram ve günler, özenle kutlanmaya devam edilecektir.

Ana hatları ile de olsa anlaşılacağı üzere, Cumhuriyet'in ilk elli yılını alan süre içindeki eğitim faaliyetleri, daha çok fikri muhteva ile ilgilidir. Yeni

4 Akyüz, *aynı eser*, s. 354, 358; aynı yazar, "Eğitim ve Kültür Alanında Millî Mücadele", *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* 1/1, Ankara 1992, s. 153. Ayrıca Yunanlıların Aydın Sultanîsi'ni kapatmaları sırasındaki insanlık ve ahlâk dışı davranışları için bkz. Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)*, C. I, Ankara 1994, s. 19.

5 Akyüz, *aynı makale*, s. 154.

6 Caner Arabacı, *Osmanlı Devri Konya Medreseleri (1900-1924)*, KTO yayını, Konya 1998, s. 609- 612. Konya merkezindeki Gazi Mustafa Kemal (Bunun bulunduğu yerde Karamanoğlu İbrahim Bey Medresesi yer alıyordu. Bkz. Yusuf Küçükdağ *"Lâle Devri'nde Konya"*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989, s.54.55) ve İsmet Paşa İlköğretim okullarının (Bkz. Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Ahî Evran Zâviyesi ve 1097 H/1687 M Tarihli Vakfiyesi", *Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi)*, Konya III, (Özel Sayı) (Aralık 1998) s. 68) yerleri, ilkokul yapılmadan önce medresedir.

7 Nurettin Güz, *Halkevleri Dergileri* ve aynı yazar, *Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri (1920-1927)*, Ankara 1991'e bkz.

8 Akyüz, *aynı eser*, s. 386.

sistemin benimsetilmesine dönüktür. Eldeki gücün en verimli kullanılması düşünülmüştür. Bu nedenle illköğretimde esaslı değişiklik için 1973'ün gelmesi gerekmiştir. Yalnız bu arada 5.01.1961 tarih ve 222 sayılı "İlköğretim ve Eğitim Kanunu" çıkarılmıştır. 51 maddelik kanun, ilköğretimi; "kız ve erkek çocuklar için mecburi ve devlet okullarında parasız" görme hükmünü kabule devam etmiştir (Md. 2). Mecburi ilköğretimin en az süresi 5 yıldır. 5 yıldan sonra ilkokul; üç yıl daha okursa ortaokul diploması verilecektir. Bu kanun, "Milli Eğitim Temel Kanunu" çıktıktan on yıl sonra 2917 sayılı ve 12.10.1983 tarihli kanunla önemli ölçüde değişikliğe uğratılmıştır. Toplam 51 maddeden 6'sı değiştirilmiş, 26'sının ise hükmü kaldırılmıştır. Yani değişim yarıyı geçmiş ama kanun o haliyle yürürlükte kalmaya devam etmiştir[9].

Asıl ilköğretim konusunda değişiklik, 1739 sayı ve 14.6.1973 tarihli "Milli Eğitim Temel Kanunu" ile gerçekleştirilmiştir. İlköğretime , "temel eğitim" diyen kanun, kesintili olabilecek tarzda ve toplam 8 yıl olarak ilköğretimi düzenlemiştir. Yine öğretim, kız-erkek bütün vatandaşlara (6-14 yaş arası) mecburi ve devlet okullarında parasızdır. 1983 değişikliği ile ilköğretim kurumları adının kullanılmasına rağmen, 5 yıllık ilkokulu bitirene ilkokul, 3 yıllık ortaokulu bitirene ortaokul diploması verilecektir. Kanunun dikkat çekici yanı, amaç ve ilkelerle ilgili 17 maddelik ilk kısımlarıdır. Burada, insan tipi tarif; "Türk Milli Eğitimin Temel İlkeleri" tesbit edilmiştir.

Milli Eğitim Temel Kanunu ile 8 yıllık eğitime hemen geçilememiş 1981-1982'de deneme halinde, 10 okulda başlatılmıştır[10]. 1982-1983 öğretim yılında 8 yıl uygulamasının 200 okula yayılması plânlanmıştır. 1984-85 öğretim yılında 794 okulda uygulama yapılacaktır[11]. 1997 Haziranı'na gelindiğinde ise ilköğretim okulu sayısı 6400 olmuştur[12].

Burada niçin, "ilköğretim okulu veya niçin uzun süreli ilköğrenim zorunluluğu getirildi", sorusu sorulabilir. Bu soruya çıkartılan kanunların amaç ve ilkelerle ilgili kısımları cevap vermektedir. 222 sayı ve 5.1.1961 tarihli "İlköğretim ve Eğitim Kanunu" amacı şöyle ortaya kor: "Kadın-erkek bütün Türklerin Milli gayelere uygun olarak bedeni, zihni ve ahlaki gelişmelerini ve yetişmelerini" sağlamak (Md. 1).

1739 sayı ve 14.6.1973 tarihli "Milli Eğitim Temel Kanunu" ise, önce de belirtildiği gibi amacı; çok daha kapsamlı ortaya koyar. 222 sayılı kanunun amacına ek olarak "Türk Milleti'nin bütün fertlerini" üç esasa bağlı "yurttaşlar" olarak yetiştirmek ister. Bunlardan birincisi, "Atatürk inkılâp ve ilkeleri ile Türk Milliyetçiliğidir" (1983 değişikliği ile "Türk Milliyetçiliği" yerine "Atatürk Milliyetçiliği" terimi konmuştur.) İkincisi; "Türk Milletinin millî, ahlakî, insanî, manevî ve kültürel değerleri"dir. Yurttaş, bunları "benimseyip, koruyacak, geliştirecek; aile-vatan ve milletini sevip daima yüceltmeye" çalışacaktır. Üçüncüsü ise; "demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti" olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilecektir" (Mad. 2/1). Bunlar sınırlardır.

Tabii bu arada; "hür ve bilimsel düşünme", "geniş bir dünya görüşüne sahip olma", "insan haklarına saygılı olma", "kişilik ve teşebbüse değer verme", "topluma karşı sorumluluk duyma", "yaratıcı-verimli kişiler olarak yetiştirme" de amaçlanmaktadır.

Onun için de "ilgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirmek", yurttaşları mutlu kılmak için "meslek sahibi" yapmak gerekmektedir (Md. 2/3).

Temel ilkelerde, özetle şunlar vardır: İmtiyazsız, dil-din-ırk, cinsiyet ayrımı gözetmeden eğitim kurumlarını herkese açmak (Genellikle Eşitlik İlkesi). Eğitim hizmetini "Türk toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenlemek", "Kadın-erkek herkese fırsat ve imkân eşitliği sağlamak", "Millî ahlâk ve millî kültürün bozulup yozlaşmadan kendimize has şekli ile evrensel kültür içinde korunup geliştirilmesine ve öğretilmesine önem vermek", "Türk dilini bozmadan öğretmek". Demokrasi bilincini vermek. Din kültürü ve ahlâk öğretimini laiklik esasını gözönünde tutarak okutmak. plânlı-bilimsel bir karma eğitimi, okul-aile işbirliği ile "her yerde" kazandırmaya çalışmak.

Peki, bugün bile çoğuna ulaşılamadığından özlem duyulan bu amaçları, hayata geçirmek için neler yapılmıştır?

Aslında bu soru, eğitimin günümüzde biriken çıkmazlarının nedenlerini yoklamaktadır. Fiziki yapı, maddî kaynak ile ilgili bir-iki durum burada ele alınabilir. İstatistik verilere göre beşli yıllardan üçünü, bütçe

9 Bkz. Komisyon, *Milli Eğitim Temel Kanunu ile İlköğretim ve Eğitim Kanunu,* (MEB yayını), Ankara 1990, s. 33-41; *Milli Eğitim Temel Kanunu- İlköğretim ve Eğitim Kanunu - Milli Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun - Özel Öğretim Kurumları Kanunu,* (MEB yayını), Ankara 1995, s. 49-68.

10 Akyüz, *aynı eser*, s. 386-387. Mehmet Sungur, *8 yıllık Kesintisiz Zorunlu İlköğretim (Tarihçe- Uygulama)*, Konya 1997, s.20'de 8 yıllık kesintisiz eğitim veren ilköğretim okullarının 1971'de pilot uygulama olarak 18 okulda başlatıldığını yazar. İlköğretimin 8 yıl halinde ve 5+3 şeklinde düzenlenmesi 1973'te Milli Eğitim Temel Kanunu ile olduğuna göre 1971'deki uygulamanın mahiyeti anlaşılamamıştır.

11 Akyüz, *aynı eser*, s. 387.

12 Sungur, *aynı eser*, s. 20.

açısından değerlendirmek yararlı olacaktır. 1965'te devlet gelirlerinin %3'ünün ilköğretim yatırımları için, 222 sayılı yasa gereği ayırılması gerkirken ancak % 1.7'si ayrılmıştır. Bu oran 1970'te daha da düşer. Bütçenin yine yasa gereği %3'ünün ayrılması gerekirken ancak % 0.6'sı gibi beşte bir azalarak ilköğretime harcama yapılır. 1975'te bütçeden ilköğretim yatırımlarına verilen ise %1.3'tür[13]. Şu durumun sonucu, eğitim çağına gelmiş, hızla artan nüfusa karşılık, okul-sınıf, öğretmen vb. konularda yetersizliktir. Eğitimin, millet geleceği açısından hayati önemi bilindiği halde yılların ihmali, âdeta sonraki nesillerin geleceğini tehdit eder hale gelmiştir. Örneklemek gerekirse, Konya ili dahilindeki 524 ilköğretim okulundan (15 Eylül 1997 itibariyle) ancak 16'sı bilgisayar destekli eğitim görebilmektedir. 1998 için bakanlığın 125 ilköğretim okuluna daha bilgisiyar laboratuarı kurma vaadi vardır. 1998-99 için 15.500 öğrenciye derslik ve donanım sağlanması gerekmektedir. 1997'de 8 yıllık zorunlu eğitim yasası ile birlikte 1073 derslik, 31 lojman, 31 büyük onarım, 200'er öğrencilik 2 pansiyon plânlanmış; bunlardan ancak 600 derslik inşaatı tamamlanabilmiştir[14]. Son rakamlar Konya iline hastır. 1998'den itibaren ilköğretime ayrılan ödenek, öğrenci-ihtiyaç arttığı halde sürekli gerilemiştir. İlköğretimde içerikle ilgili sık değişikliğe gidilmiştir. İlk eğitim programları; 1924, 1926, 1936, 1948, 1961'de değiştirilmiştir[15]. Buna 1968, 1973, 1983, 1997 değişimleri, arada buraya alınamayacak kadar sık gerçekleştirilen, ders-programlarla ilgili detaylar gözönünde tutulursa varılacak sonuç; ciddi uyarı olacaktır. Zira; önemli bir eğitim bilincimizin tesbitiyle, "eğitim süreçlerinden verim alınması zaman gerektirmektedir". Bu zaman ise normal olarak , "25 yıllık bir süredir"[16]. İnsanı eğitip, istenilen sonucu alacak bir mekanizmanın istikrara, güven ortamına "mutlak" anlamda ihtiyacı vardır.

8 yıllık zorunlu eğitim; daha doğrusu ilköğretim konusundaki son önemli gelişme 1997'de gerçekleştirilmiştir. 16 Ağustos 1997 tarih ve 4306 sayılı kanunla ilköğretim kurumları; kesintisiz 8 yıla çıkarılmıştır[17]. Artık diploma tek olacak ve 8 yılın bitirilmesi üzerine verilecektir. 11 maddeden oluşan kanun; zorunlu eğitimin getireceği maddi külfeti aşmak için 31 Aralık 2000 tarihine kadar bazı işlem ve hizmet alımlarından, "eğitime katkı payı" alınmasını da hükme bağlamıştır. Katkı payının, 1920'li yıllarda alınan eğitim vergisi gibi düşünülmesi gerekmektedir. Bütçeye katkısı azımsanmayacak seviyededir. İlköğretimin sadece fiziki şartlar açısından bile ciddi miktarda yatırımlara, toplum desteğine ihtiyacı açıktır. Zira 1997 yılı Ağustosuna kadar ilkokul olan bütün 5 yıllık eğitim kurumları; 1997-98 öğretim yılında 6 yıllık 1998-99 öğretim yılında ise yedinci sınıfların okuduğu, 7 yıllık okul haline gelmiştir. 1999-2000 yılında 8. sınıf okutulacak ve ilk defa "ilköğretim" diplomaları verilecektir. Şu hale göre; mevcut okullar, üst üste iki yıl mezun vermemiş ancak 2000 yılı baharında mezun vermişlerdir. Yukarıda değinildiği üzere bu birikimin çok yönlü külfeti olduğu gibi, eğitim-öğretim seviyesinde çıta yükseltilebilirse kazancı da olacaktır. Yalnız okulların mevcut durumları değerlendirilirken seviyenin de gözönünde tutulması gerekmektedir.

Konya İli İlköğretim Kurumları

Bu kısımda ilçe ilçe Konya ilinin bütün ilköğretim okulları hakkında özlü bilgi verilecektir. Bilgi kaynağı; Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün bütün ilçelerle Haziran 1998'de yaptığı yazışmalar sonucu toplânan verilerdir. İlçeler vasıtasıyla, bizzat okullardan alınan bilgiler, tasnif edilerek değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Yalnız yazışmalarla gelen, resmi yazı ekindeki formlardan faydalandığımız için; zamanında cevap göndermeyen okulların bulunması, sayılar konusunda eksiklikler oluşturmaktadır. Fakat, çok az da olsa bilgisi ulaşmayan okullar, genel durumu görmeye engel teşkil etmeyecektir.

Dikkat edilirse verilen bilgiler, öğretmen-öğrenci miktarları yönünden durumu tesbite yarayacaktır. Eğitim kalite ve seviyesi, uygulanan metod ve teknikler, başarı durumlarını değerlendirme, insanî ilişkiler - davranışlar, orta-yüksek öğrenime devam, ekonomik-sosyal hayata katkı gibi çeşitli yönlerden yapılacak incelemelere ihtiyaç vardır. Fakat en kaba hatları ile öğretmen-öğrenci miktarları bile eğitimin durumunu vermeye yardımca olmaktadır.

İlçeler, öncelikle üç merkez ilçe başta olmak üzere alfabetik sırayla ele alınmışlardır. Değerlendirme sadece il ve ilçe merkezleri ile sınırlı değildir. Kazalara bağlı bütün ilköğretim okulları da ortak değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır. Buna göre Konya ili içindeki ilçelerde ilköğretimin durumu şöyledir:

13 Fatma Varış, *Eğitim Bilimine Giriş*, A.Ü. Eğitim Fakültesi yayını, Ankara 1978, s. 147.

14 Sungur, *aynı eser*, s. 29-32.

15 Varış, *aynı eser*, s. 147.

16 Varış, *aynı eser*, s. 179.

17 4306 sayılı kanunun, uygulanması ile ilgili olarak burada, meslek liseleri, Kur'ân Kursları üzerinde durulmamıştır. Eğitim, toplumbilim açısından konu; ayrıca değerlendirmeye tâbi tutulacak boyuttadır. Eğitim tarihimizin, din eğitimi ile birlikte ele alınması faydalı olacaktır.

1. Karatay

Toplam 45 ilköğretim okulu bulunmaktadır. Alfabetik sırayla okulların adları, öğretmen ve öğrenci sayıları şöyledir[18].

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Akçeşme	27	687
2- Akif Paşa	29	802
3- Birol Polat	18	370
4- Büyüksinan	25	857
5- Cengiz Topel	15	516
6- Çatalhöyük	13	466
7- Feritpaşa	24	677
8- Gazi Mustafa Kemâl	5	136
9- Göçü Köyü	4	107
10- Hacı Yusuf Mahallesi Ahmet Haşhaş	11	315
11- Hacıveyiszâde Mahallesi Ahmet Haşhaş	12	468
12- Halil Bahçeci	12	383
13- Hürriyet	33	860
14- İsmil-Atatürk	21	369
15- İsmil-Cumhuriyet	?	239
16- İsmil-Fatih	5	122
17- İstiklâl	27	815
18- İsmet Paşa	14	291
19- İzzet Bey	26	850
20- Karaaslan Atatürk	7	250
21- Karaaslan Cumhuriyet	17	441
22- Karakaya Köyü	2	85
23- Koyunoğlu	24	669
24- Kurtuluş	33	1019
25- Mahide Koşukcu	8	230
26- Mahmut Şevket Paşa	33	847
27- Mustafa Aydın	18	298
28- Nakiboğlu	13	282
29- Namık Kemâl	27	699
30- 19 Mayıs	29	898
31- Saraçoğlu Ahmet Haşhaş	17	?
32- Şehit Albay İbrahim Karaoğlanoğlu	19	510
33- Şehit Sadık	18	616
34- Şehibe Aksu	11	235
35- Tatlıcak	9	256
36- Ulubatlı Hasan	23	624
37- Uluırmak	29	764
38- Vali Kemâl Katıtaş	5	150
39- Yağlıbayat	2	60
40- Yarma	11	147
41- Yaşar Doğu	22	478
42- Yavuz Selim	13	455
43 - 23 Nisan Egemenlik	73	2020
44- Yusuf İzzeddin Horasanlı	33	792
45- Zeliha Seymen	5	170

Eldeki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Konya merkez Karatay ilçesindeki 45 ilköğretim okulunda öğretmen ve öğrenci sayısı yönünden en kalabalığı 23 Nisan Egemenlik (eski Hakimiyeti-i Milliye - Mehmet Akif), en azı Yağlıbayat İlköğretim okuludur. Karatay ilçesi toplam öğretmen, öğrenci sayısı yönünden de hatırı sayılır bir potansiyele sahiptir.

2. Meram

İlköğretim okullarının en çok bulunduğu merkez ilçe Meram'dır. 58 ilköğretim okulunun alfabetik sıra ile 1998 Haziran'ındaki öğretmen ve öğrenci sayıları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Ali İhsan Dayıoğlugil	18	485
2- Abdüssamed -Fazilet Kuzucu	23	831
3- Ali Taşoluk	26	1200
4- Boruktolu Köyü	3	82
5- Cemâl Bardakçı	15	280
6- Çayırbağı	10	201
7- Çomaklı Talip Kahraman	4	92
8- Dere-Cumhuriyet	6	126
9- Dere-Zafer	8	235
10- Dikmeli	6	116
11- Evliya Tekke Köyü	1	22
12- Fatih Sultan Mehmet	20	260
13- Fevzi Çakmak	32	596
14- Güneydere	3	89
15- Hanefi Aytekin	?	258
16- Harmancık Mahallesi-Ahmet Haşhaş	11	255
17- Hatıp	9	150
18- Hatunsaray	12	105
19- İbrahim Hakkı Konyalı	14	550
20- İhsan Özkaşıkçı	44	1390
21- İkipınar Köyü	1	46
22- İnlice Kasabası	8	104
23- Karaağaç Köyü	21	18
24- Karadiğin Deresi	1	44
25- Karahöyük Mahallesi -Ahmet Haşhaş	11	352
26-Kaşınhanı-Cumhuriyet	18	210
27- Kavak Köyü	6	153
28- Kayadibi Köyü	1	23
29- Kemâl Hatipoğlu	31	622
30- Kızılören	13	137
31- Konya Özel İdeal	21	365
32- Lâlebahçe	15	381
33- Mehmet Hasan Sert	15	436
34- Mithatpaşa	27	985
35- Mümtaz Koru	36	1160
36- Necatibey	26	670
37- Orgeneral Tural	10	258
38- Öğretmen Ayşe İhsan	6	109
39- Özel İsmail Kaya	15	340
40- Özel Konya Meltem	9	129
41- Özel Lâle	14	354
42- Sare Özkaşıkçı	37	709
43- Sarıkız	1	21
44- Selçuk	28	870
45- Sehit Ahmet Senih Durum	10	145
46- Şeker	45	1462
47- Şükrü Doruk	24	696
48- Ticaret Borsası	26	901
49- Üresinler	13	270
50- Vali Necati Çetinkaya	53	1274
51- Yatağan Köyü	1	43
52- Yaylapınar	22	464
53- Yeşildere	5	93
54- Yeşiltekke	3	108

18 Başta ilçenin adı verildiği için okul adlarında ilçe adı, hepsi ilköğretim okulu olduğu için de "ilköğretim okulu" kelimeleri kullanılmamıştır. Verilerin Haziran 1998'e ait olduğu hatırda tutulmalıdır. Öğretmen sayısı içine okulun müdür, müdür yardımcısı gibi idarecileri de dahildir. Ana okulları, Halk Eğitim ve Çıraklık Merkezi değerlendirmeye dahil değildir.

55- 24 Kasım	38	1050
56- Yunus Emre	33	904
57- Zafer	32	852

Verilerden de anlaşılacağı üzere Meram ilçesinde tek öğretmenli 6 ilköğretim okulu bulunmaktadır. Bunlar genelde öğrencisi de az olan köy okullarıdır. Öğrenci mevcudu bini aşan ilköğretim okulu sayısı altıdır. 1462 mevcut ile, öğrencisi en çok olan okul Şeker'dir. Fakat diğerleri ile arasında aşırı bir fark gözükmemektedir. Bu durum, öğrenci dağılımının; dengeli veya yerleşim birimleri ile uyumlu olduğunu düşündürmektedir.

3. Selçuklu

Merkezde kapladığı alan itibariyle en büyük ilçe durumundaki Selçuklu'da ilköğretim okulu, sayı itibariyle diğerlerinden çok daha azdır. Yeni yerleşime açılan sahaların çokluğu, belli okullara yığılma gibi nedenler, Selçuklu'da öğrenci mevcudunun okullara dengeli dağılmasında etkili olmuştur. Selçuklu'da sayılarla durum şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Ahmet Karacığan	33	727
2- Ahmet Perihan Demirok	53	1502
3- Akıncılar Mahallesi-Ahmet Haşhaş	29	1196
4- Akşemseddin	46	1312
5- Alâeddin	29	1200
6- Ayşe Tümer	42	1414
7- Barbaros	30	1085
8- Büyük Hizmet Kent	45	1153
9- Cemile Erkunt	30	1050
10- Cumhuriyet Mahallesi-Ahmet Haşhaş	28	902
11- Dumlupınar Mahallesi-Ahmet Haşhaş	16	338
12- Eşrefoğlu	28	945
13- Hakim Ömer Onsun	25	785
14- Hazım Uluşahin	48	1901
15- Hocacihan	35	918
16- İbrahim Yapıcı	53	1550
17- İhsaniye	19	509
18- Kaşgarlı Mahmud	43	995
19- Küçük Muhsine	1	18
20- Mareşal Mustafa Kemâl	109	3523
21- Mehmet Akdoğan	27	984
22- Mustafa Bülbül	30	1251
23- Mustafa Hotamışlı	23	536
24- Mustafa Karaciğan	35	843
25- Nesrin ve Ayşegül Kardeşler	31	888
26- Oğuz Kağan	35	?
27- Orgeneral Bedrettin Demirel	29	954
28- Ova Un	19	330
29- Öğretmen Fethiye Onsun	21	554
30- Özel Elmas	10	317
31- Rebii Karatekin	46	1452
32- Selahattin Köyü	2	38
33- Sille	16	283
34- Şükrüye Onsun	52	1700
35- Tatköy	5	111
36- 100. Yıl Mahallesi-Ahmet Haşhaş	24	765
37- Zeliha ve Lütfü Kulluk	30	1207

Selçuklu ilçesinde diğer merkez ilçelere göre okul sayısı azdır. Eldeki bilgilere göre toplam 37 ilköğretim okulu vardır. Fakat bu okulların 15'inin mevcudu binin üzerindedir. Mareşal Mustafa Kemâl İlköğretim Okulu, 109 öğretmen 3523 öğrencisi ile Konya merkezinin en kalabalık ilköğretim okulu durumundadır. Selçuklu'nun bir öğretmen, 18 öğrencisi ile en az mevcutlu okulu Küçük Muhsine İlköğretim Okulu'dur. İlçe yeni yerleşim alanlarına açıldığı için genç nüfusu diğerlerinden çok barındırmaktadır.

Konya ilinin diğer ilçelerinde ilköğretimin durumu şöyledir:

1. Ahırlı

4 ilköğretim okulu bulunan bu yeni ilçemizin, okul dökümü şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Atatürk	15	247
2- Akkise-Atatürk	13	386
3- Akkise-Fatih	5	217
4- Bademli Köyü	3	58

Ahırlı ilçesinde, okul, öğrenci ve öğretmen sayısında fazlalık Akkise Kasabasındadır. İlçenin en eski okulu ise, kökeni 1920'den önce Sıbyan Mektebi olan, merkez Atatürk İlköğretim Okulu'dur.

2. Akşehir

Konya'nın okul zengini, büyük ilçelerinden birisi olan Akşehir'de 44 ilköğretim okulu bulunmaktadır. Alfabetik sıra ile okullar ve öğretmen-öğrenci durumu şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Adsız	14	354
2- 60. Yıl Mehmet Türkmen	14	278
3- Altuntaş Atatürk	9	107
4- Altuntaş Şehit Gürkan Arıtürk	7	53
5- Atakent	17	168
6- Atatürk-(Merkez)	53	1332
7- Bahçelievler	18	540
8- Beşkavak	6	120
9- Cumhuriyet	11	250
10- Çakıllar Kasabası	8	?
11- Çakıllar-(Merkez)	5	127
12- Çakılllar Kasabası-Vali Kemâl Katıtaş	6	156
13- Çamlı	5	354
14- Çimendere	1	23
15- Değirmenköy	4	77
16- Doğrugöz-Namık Kemâl	14	206
17- Doğrugöz-Şehit Turgut Makasçı	13	270

18- Engili Köyü	4	108
19- Gazi Mustafa Kemâl-(Merkez)	6	172
20- Gedil Köyü	4	53
21- Gölçayır Köyü	3	71
22- Haydar Tuna	29	812
23- Hüseyin Tekiner	4	97
24- Ilıcak Köyü	6	89
25- Karabulut	?	202
26- Karahüyük Köyü	7	216
27- Kozağaç	3	27
28- Mehmet Akif Ersoy	18	423
29- Merkez	39	1024
30- Mualla Nigar Yamaç	32	957
31- Nasreddin Hoca	25	817
32- Nihat Dayanık	13	845
33- Ortaköy	9	216
34- Özel Adile Hanım	9	107
35- Reis Kasabası	5	155
36- Savaş Köyü	3	68
37- Tipi Mahallesi	6	153
38- Üçhüyük Köyü	1	54
39- Yaylabelen Köyü	4	106
40- Yazla	10	259
41- Yeniköy	4	73
42- Yeşilköy	3	41
43- Yıldırım	44	1300
44- 24 Ağustos	11	224

Akşehir'in 44 ilköğretim okulundan, en büyüğü 53 öğretmen, 1332 öğrenci ile merkezdeki Atatürk İlköğretim Okulu'dur. En küçüğü ise, bir öğretmen 23 öğrenci ile Çimendere'dir. Yalnız bir öğretmenin 54 öğrenciyi okuttuğu Üçhüyük Köyü'ne karşılık, 3 öğretmene toplam 27 öğrencinin düştüğü Kozağaç gibi ilköğretim okulları da bulunmaktadır.

3. Akören

Toplam 7 ilköğretim okulu bulunan bir ilçedir. Okul dökümü şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Gazi Mustafa Kemâl	13	371
2- Kayasu	9	102
3- Karahüyük	2	42
4- Avdan Köyü	10	181
5- Mustafa Çetin	6	116
6- Belkuyu	2	58
7- Alan	2	52

4. Altınekin

Toplam 10 ilköğretim okulunun bulunduğu bir ilçedir. Alfabetik sıra ile okulları ve mevcut durumları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Cumhuriyet	7	191
2- Merkez	18	311
3- Akıncılar Köyü	10	327
4- Dedeler Kasabası	9	228
5- Hacınuman Köyü	7	123
6- Koçkaya Köyü	1	38
7- Oğuzeli	9	354
8- Ölmez Köyü	2	44
9- Sarnıç Köyü	2	73
10-Yenice	2	50

5. Beyşehir

46 ilköğretim okuluyla önemli bir okul-öğrenci potansiyeli bulunan ilçelerdendir. Okulların dökümü şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Ağılönü	2	46
2- Akburun	8	110
3- Akçabelen	10	282
4- Ali Akkanat	18	480
5- Ali Rıza Celeboğlu	19	545
6- Aşağıesence	15	222
7- Atatürk-(Merkez)	15	400
8- Avdancık	3	33
9- Bademli	2	49
10- Bayafşar	6	92
11- Bayındır Köyü	3	57
12- Bekdemir Köyü	2	31
13- Cumhuriyet	16	425
14- Çiçekler Köyü	2	74
15- Çiftlik Köyü	2	19
16- Çukurağıl Köyü	1	31
17- Damlapınar	1	29
18- Doğanbey	6	226
19- Eğirler	2	50
20- Emen	20	153
21- Eşrefoğlu-(Merkez)	10	275
22- Eylikler Köyü	1	307
23- Fasıllar	1	14
24- Gazi-(Merkez)	33	1295
25- Göçü Köyü	3	37
26- Gölkaşı Köyü	2	42
27- Gökçimen Köyü	6	100
28- Huğlu	14	466
29- Hüseyinler	1	28
30- İsa Köyü	2	28
31- Karaali	9	320
32- Karadiken Köyü	1	32
33- Karahisar Köyü	2	44
34- Kayabaşı	7	66
35- Kurucova Kasabası	6	172
36- Sadıkhacı	12	287
37- Sarıköy	2	37
38- Sevindik Köyü	5	140
39- Üçpınar Köyü	2	52
40- Üstünler	8	70
41- Üzümlü-Cengiz Topel	8	150
42- Üzümlü-Şehit Mehmet Ümitkesmez	13	381

43- Yazyurdu Köyü	1	44
44- Yenidoğan	14	165
45- Yeşildağ-Cemeller	2	46
46- Yunuslar Köyü	2	32

Beyşehir'in 7 tane tek öğretmenli ilköğretim okulu vardır. Öğrenci sayısı en az olan okulu Fasıllar (14 öğrenci), en fazlası 33 öğretmen 1295 öğrenci ile merkez Gazi İlköğretim Okulu'dur.

6. Bozkır

59 İlköğretim Okulu ile en çok okulu bulunan ilçelerden birisidir. Okul adları ve mevcut durumları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Akçapınar	1	8
2- Armutlu	3	101
3- Arslantaş	1	34
4- Atatürk	15	452
5- Aydınkışla	1	19
6- Ayvalca	1	36
7- Babuşçular	-	3 (taşımalı)
8- Bağyurdu	1	-
9- Bayboğan	-	- (Öğrencisi Üçpınar'a taşınıyor)
10- Boyalı	2	81
11- Bozdam	Kapalı	
12- Çağlayan	11	217
13- Dere	9	134
14- Dereiçi Kasabası	9	285
15- Derviş Mustafa Öztunç	7	180
16- Elmaağaç	Kapalı	
17- Hacılar	2	76
18- Hacıyunuslar	Taşımalı	
19- Hamzalar	8	270
20- Harmanpınar	4	59
21- Harmanpınar Ferhatlar	1	(Taşınıyor)
22- Hisarlık	10	244
23- Işıklar	2	58
24- Karabayır	1	(Taşınıyor)
25- Karacaardıç	1	(Taşınıyor)
26- Karacaardıç Köyü-Çeşme	1	31
27- Karacahisar	1	23
28- Karayahya	1	48
29- Kayacılar	2	-
30- Kayapınar	1	36
31- Kınık	2	49
32- Kızılçakır	2	44
33- Kildere	2	57
34- Kovanlık	1	(Taşınıyor)
35- Kozağaç	2	32
36- Kuşca	3	32
37- Küçükhisarlık		Taşımalı
38- Merkez-Cumhuriyet	8	176
39- Vali Kemal Katıtaş	8	191
40- Pınarcık	1	41
41- Sarıoğlan - Belören	5	62
42- Sarıoğlan Kasabası	2	42
43- Sarıoğlan - Kuzören	3	89
44- Sazlı	2	38
45- Soğucak	3	125
46- Sorkun	6	144
47- Söğüt	3	100
48- Tarlabaşı	1	(Öğrenci taşınıyor)
49- Taşbaşı	1	46 öğrenci
50- Tepearası	1	(Öğrenci taşınıyor)
51- Tepelice	1	16 (Öğrenci taşınıyor)
52- Ulupınar	2	73
53- Üçpınar Kasabası	13	293
54- Yalnızca		Kapalı
55- Yazdamı	2	89
56- Yazılıyurt		Kapalı
57- Yelbeği	2	52
58- Yeniköy	1	38
59- Yolören	1	(Öğrenci taşınıyor)

Eldeki bilgilerden de anlaşılacağı üzere 59 sayısıyla en çok okula sahip olan Bozkır, Konya'nın aynı zamanda okulu enfazla kapalı olan ilçesi durumundadır. 4 ilköğretim okulu kapalı, 10 okulunun öğrencileri bir başka okula taşınarak öğretimini sürdürmektedir. Bozkır, iki öğretmenine rağmen hiç öğrencisi olmayan bir okula (Kayacılar) da sahiptir. En kalabalık okulu ise merkezdeki 15 öğretmen 452 öğrencisiyle Atatürk İlköğretim Okulu'dur.

7. Cihanbeyli

Kapladığı alana göre, 13 ilköğretim okuluyla, okul sayısı az bir ilçedir. Alfabetik sıraya göre okulları şunlardır:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Damlakuyu	3	60
2- Hodoğlu	5	141
3- İnsuyu	7	258
4- Karabağ	11	481
5- Kırkışla	9	239
6- Kuşça	7	292
7- Kütükuşağı	10	355
8- Sağlık	9	205
9- Taşpınar	2	92
10- Turanlar	2	53
11- Vedat Kora	6	187
12- Yeniceoba	11	297
13- Yeniceoba 12 Eylül	5	170

13 ilköğretim okulundan tek öğretmen ve mevcudu 53 öğrenciden aşağı düşeni yoktur. En büyük okulu, 11 öğretmen ve 481 öğrencisi ile Karabağ İlköğretim Okulu'dur. Yakın çevre dışından öğrenci alan ender ilçelerimizdendir. Yeniceoba'daki ilköğretim okulları, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç eden ailelerin çocuklarını okutmaktadır.

8. Çeltik

7 ilköğretim okulu bulunan yeni ilçelerdendir. Okullar ve mevcut durumları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Fatih	6	174
2- Honamlı	5	221
3- Küçükhasan	10	274
4- Merkez	12	319
5- Torunlar	5	125
6- 3 Şehitler	11	310
7- 100. Yıl	5	158

9. Çumra

49 ilköğretim okulu ile okul miktarı, dolayısıyla yerleşim birimi çok olan ilçelerdendir. Alfabetik sıra ile mevcut okulları şunlardır:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Merkez-Atatürk	35	1001
2- Şehit Koçak	14	415
3- Abditolu Köyü	2	61
4- Adakale Köyü	2	64
5- Alemdar Köyü	2	40
6- Alibeyhüyüğü	22	452
7- 60. Yıl M. Yaymacı	11	200
8- Apa Köyü	2	75
9- Apa Saraycık Köyü	3	90
10- Arıkören Köyü	8	106
11- Avdul Köyü	2	75
12- Avşar Köyü	1	18
13- Balçıkhisar Köyü	2	41
14- Büyükaşlama Köyü	2	77
15- Çiçek Köyü	1	69
16- Çukurkavak Köyü	1	22
17- Dinek Köyü	11	96
18- Dinek Saray Köyü	2	44
19- Doğanlı Köyü	2	46
20- Dedemoğlu Köyü	1	44
21- Erentepe Köyü	2	45
22- Fethiye Köyü	1	33
23- Gökhüyük Köyü	6	115
24- Güvercinlik Kasabası	5	152
25- Hürriyet	15	320
26-İçeri Çumra-Mithatpaşa	22	471
27- İçeri Çumra-Ziya Gökalp	24	476
28- İhsan Çetinkaya	12	292
29-Karkın-Atatürk	17	396
30- Kuzucu Köyü	-	25
31- Küçükköy Köyü	3	72
32- Mustafa Onbaşı	11	258
33- Nuri Tomtom	12	166
34- Okçu Kasabası	12	280
35- Özkan Atik	10	157
36- Saliha Onbaşı	12	329
37- Seçme Köyü	1	22
38- Sürgüç Köyü	2	66
39- Tahtalı Köyü	1	18
40- Taşağıl Köyü	5	149
41- T. Karahüyük	3	81
42- Türkmencamili	5	96
43- U. Feriz	3	24
44- Uzunkuyu Köyü	3	88
45-3 Hüyük Köyü	2	88
46- Ürünlü Köyü	1	31
47- Yeni Mescid	1	27
48- Yenisu	9	200
49-100. Yıl Noman Danış	8	166

Çumra'nın, görüleceği üzere tek öğretmenli 8 okulu vardır. Fakat öğretmen ve öğrenci dağılımında; 11 öğretmene 96 öğrenci ile Dinek hariç tutulursa belli bir oranı yakalamış ilçedir. Öğretmensiz tek okulu; 25 öğrencili Kuzucu Köyü İlköğretim Okulu'dur. En az öğrencili (18 kişi) okulu, Tahtalı Köyü'nde; en fazla olanı ise Merkez Atatürk'tür. (35 öğretmene 1001 öğrenci)

10. Derbent

6 ilköğretim okulu bulunan bir ilçedir. Okulları, mevcut durumları ile birlikte şunlardır:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Çiftliközü	11	179
2- Değiş Köyü	1	53
3- Derbent	14	378
4- Mülayim Köyü	2	46
5- Saraypınar Köyü	3	65
6- Yassıören Köyü	2	72

11. Derebucak

Derebucak ilçesinin toplam 10 ilköğretim okulu bulunmaktadır. Okulları ve mevcut durumları (öğretmen-öğrenci) şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Aşağıkayalar Köyü	1	26
2- Barbaros	2	28
3- Çamlık Kasabası	13	313
4- Gencek-Şehit Orhan Parlakkaya	9	170
5- Pınarbaşı Köyü	3	42
6- Ş. H. Albaşgil	12	283
7- Taşlıpınar Kemâl Şahin	1	27
8- Tepearası	2	44
9- Uğurlu	2	22
10- Yukarıkayalar	8	132

12. Doğanhisar

18 ilköğretim okulu bulunan bir ilçedir. Mevcut durumları ile birlikte ilköğretim okulları şunlardır:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Atatürk	7	224
2- Ayaslar	12	190
3- Başköy	9	414
4- Cumhuriyet	7	202
5- Çınaroba	11	144
6- Davras	2	40
7- Deştiğin	10	170
8- Deştiğin Hürriyet	5	82
9- Eskiler	1	16
10-Furunlu	1	25
11- Hisar	6	63
12- İlyaslar	4	86
13- Karaağa	12	270
14- Kemer Köyü	2	58
15- Koçaş Köyü	7	150
16- Konakkale	10	?
17- Merkez	15	267
18- Uncular	4	79

13. Emirgazi

8 ilköğretim okulu olan yeni ilçelerdendir. Okullarının adları ve mevcut durumları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Demirci Kasabası	13	412
2- Ekizli Köyü	8	131
3- Emrulgazi	14	386
4- Işıklar	6	176
5- Kolak-Vali Kemâl Katıtaş	6	176
6- Mehmet Ali Ersoy	9	178
7- Merkez	9	189
8- Şehit Celâl Koçak	7	206

14. Ereğli

47 ilköğretim okulu olan Ereğli büyük ilçelerdendir. Haziran 1998'e göre okullarının adları ve öğretmen-öğrenci sayıları şöyledir :

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Alhan Köyü	7	168
2- Aşağı Göndelen Köyü	4	93
3- Atatürk	18	670
4- Ayvatlar	6	203
5- Barbaros Pansiyonlu	23	778
6- Belkaya	8	259
7- Belkaya Fatih	13	411
8- 500 Evler Talat Paşa	16	355
9- Cumhuriyet	18	450
10- Çakmak Köyü	2	33
11- Çimencik Köyü-Armağanlı	6	95
12- Dumlupınar	13	517
13- Fatih	7	186
14- Fevzi Çakmak	20	530
15- Gökçeyazı Köyü-Vali Kemâl Katıtaş	4	63
16- Hacı Memiş Köyü	4	64
17- Gazi	12	?
18- Kamışlıkuyu	4	75
19- Karaburun	2	41
20- Kargacı	4	38
21- Kâzım Demirel	15	301
22- Kâzım Karabekir	29	812
23- Kutören	14	366
24- Kuzguncuk Köyü	4	57
25- Mehmet Akif Ersoy	23	549
26- Melicek Köyü	3	49
27- Mithat Paşa	15	620
28- Namık Kemâl	32	1106
29- Orhaniye Köyü	6	154
30- Öğr. Abdurrahim	40	1340
31- Özgürler Köyü	4	93
32- Sazgecit	14	348
33- Selvili Köyü	3	?
34- Sulukuyu Yaylası	3	65
35- Sümer	18	750
36- Taşağıl Köyü	2	35
37- Toros	17	640
38- Tozlukuyu Yaylası	6	66
39- Türkmen Köyü	5	101
40- Yazlık Köyü	2	36
41- Yellice Köyü	3	81
42- Yeniköy	5	70
43- Yeni Zengen Yatılı	14	321
44- Yunus Emre	10	182
45- 100. Yıl Kurtuluş	8	245
46- Zengen Kasabası-Gazi Mustafa Kemal	5	150
47- Zübeyde İşeri	11	210

Tablodan da görüleceği üzere Ereğli, öğretmen yönünden zengin bir ilçedir. Tek öğretmenli okulu yoktur. Buna karşılık dört öğretmene 38 öğrenci düşen (Kargacı) okulları bulunmaktadır. En büyük okulu 40 öğretmen, 1340 öğrencisi ile Öğretmen Abdurrahim İlköğretim Okulu; en küçüğü ise 2 öğretmen, 33 öğrencisi ile Çakmak Köyü İlköğretim Okulu'dur.

15. Güneysınır

12 illköğretim okulunun bulunduğu yeni ilçelerdendir. Okulları ve mevcut durumları şöyledir :

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Ağaçoba Köyü	2	73Q
2- Alanözü Köyü	8	157
3- Aydoğmuş Köyü	2	45
4- Güneybağ	13	354
5- Güneysınır	2	52

6- Gürağaç	7	185
7- Karagüney Köyü	2	60
8- Karasınır	10	330
9- Kayaağzı Köyü	4	126
10- Kızılöz Köyü	3	100
11- Ömeroğlu Köyü	2	39
12- Örenboyalı Köyü	1	30

16. Hadim

15 ilköğretim okulu bulunan bir ilçedir. Okulları ve 1998 Haziran'ında mevcut durumları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Aşağıhadim	7	80
2- Bademli	13	248
3- Bağbaşı	8	168
4- Beyreli	1	11
5- Beyreli - Çamiçi	-	13
6- Bolat	10	209
7- Dedemli	10	215
8- Eşenler	7	164
9- Göynükkışla	8	180
10- Gülpınar Köyü	1	44
11- Kalınağıl	3	73
12- Korualan	8	210
13- Merkez	12	159
14- Yalınçevre	3	210
15- Yukarıkızılca	3	101

Hadim'in öğrenci sayısı en fazla olan okulu Merkez İlköğretim Okulu'dur. En küçüğü ise 1 öğretmen ve 11 öğrencisi ile Beyreli'dir. Yalnız öğretmeni olmayan 13 öğrencili bir ilköğretim okulu (Beyreli-Çamiçi) da bulunmaktadır.

17. Halkapınar

4 ilköğretim okulu olan yeni bir ilçedir. Okulları şunlardır:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Çakıllar Köyü	7	188
2- Halkapınar Pansiyonlu	21	388
3- Küsere	2	68
4- Yassıkaya	1	47

18. Hüyük

15 ilköğretim okulu bulunmaktadır. Haziran 1998 itibariyle bu okulların öğretmen ve öğrenci durumu şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Budak-Ali Keziban Baykal	7	93
2- Burunsuz	3	70
3- Çamlıca	6	135
4- Göçeri	3	54
5- İlmen Mehmet Başer	8	137
6- İmrenler	6	144
7- Kıreli	15	325
8- Hüyük-Mevlânâ	10	250
9- Hüyük-Yunus Emre	14	?
10- Mutlu	4	71
11- Pınarbaşı	2	45
12- Selki-(Merkez)	5	119
13- Selki-19 Mayıs	9	205
14- Suludere	6	113
15 - Tolca	1	45

19. Ilgın

32 ilköğretim okulu bulunan bir ilçedir. Okulları ve mevcut durumları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Aşağıçiğil	6	248
2- Aşağıçiğil 60. Yıl	5	187
3- Aşağıçiğil-Kâzım Karabekir	6	170
4- Ağalar	2	79
5- Argıthanı-Cumhuriyet	7	334
6- Atatürk-(Merkez)	16	481
7- Avdan Köyü	1	51
8- Balkı	6	150
9- Barakmuslu	2	48
10- Belekler Köyü	3	65
11- Bulcuk	4	50
12- Büyükoba	2	52
13- Cumhuriyet	7	193
14- Çobankaya	1	?
15- Eldeş	3	93
16- Ilgın-Fatih	27	561
17- Geçit Köyü	1	35
18- Gökbudak	1	41
19- Gökçeyurt	3	83
20- Gölyaka	1	40
21- Göstere	2	66
22- Halil Özkan	15	338
23- Kapaklı	4	69
24- Karaköy	2	68
25- Mahmuthisar	1	54
26- Mecidiye	2	41
27- Mehmet Akif Ersoy	7	269
28- Milli Egemenlik	13	632
29- Şehit Asker S. Aligür	16	480
30- Yoraşlar	1	?
31- Yunus Emre Pansiyonlu	13	?
32- 100. Yıl	19	541

Ilgın İlköğretim okullarının biri pansiyonlu, 15'i birleştirilmiş sınıflıdır. Birleştirilmiş sınıflı okullardan 7'si tek öğretmenlidir. Öğrenci sayısı yönünden en kalabalık okul Milli Egemenlik İlköğretim Okulu iken en küçükleri 41'er öğrenci ile Gökbudak ve Mecidiye İlköğretim okullarıdır.

20. Kadınhanı

30 toplam ilköğretim okulu bulunmaktadır. Bunlardan 10'u birleştirilmiş sınıflıdır. Şu hale göre ilçe ilköğretim okullarının üçte birini birleştirilmiş sınıflarda eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir. 1998 Haziranına göre Kadınhanı İlköğretim okuları ve durumları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Altınova	10	94
2- Atatürk	6	193
3- Atlant-Cumhuriyet	9	314
4- Atlantı-Gazi	6	156
5- 60. Yıl	8	172
6- Başkuyu	8	196
7- Beykavağı	2	56
8- Cumhuriyet	6	201
9- Çeşmecik Köyü-Vali Kemâl Katıtaş	5	140
10- Demiroluk	2	51
11- Hoca Ahmet Yesevi	6	240
12- Hacımehmetli	1	36
13- Hacıoflazlar	2	52
14- İsmet ve Ümmühan Önal	7	179
15- Karahisarlı Köyü	1	28
16- Kolukısa-Hurşit Güneş	7	165
17- Kolukısa-Osmanoğulları	9	293
18- Kökez Köyü	2	64
19- Mahmudiye	1	42
20- Meydanlı	2	39
21- Musa Uğur	9	311
22- Ertuğrul Gazi	6	230
23- Osmancık	11	255
24- Pusat	2	114
25- Raziye Hatun	16	637
26- Sarıkaya	9	108
27- Şahören	1	40
28- Söğütözü Köyü	5	116
29- Ülkü	6	232
30- Yağlıca Köyü	2	57

21. Kulu

Toplam 29 ilköğretim okulu bulunmaktadır. Bunlardan biri yatılı bölge, 4'ü birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okulu durumundadır. Okul adları ve durumları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1-Alparslan	6	212
2- Altılar Köyü	9	250
3-60. Yıl	26	810
4-Atatürk	5	167
5-Beşkardeş	9	220
6-Bozan	8	162
7-Canımana	8	317
8-Celep	7	276
9-Cumhuriyet	9	318
10-Dipdede	2	144
11- Fatih	7	248
12- Karacadere	1	100
13-Karacadağ	5	305
14-Kırkpınar	7	305
15-Kozanlı-Atatürk	9	300
16-Kozanlı-Cumhuriyet	5	210
17- Merkez	10	378
18- Şerefli	3	74
19-Tavşançalı-Atatürk	15	751
20-Tavşançalı-Uzunkaya	4	175
21- Tavşançalı-100. Yıl	8	352
22- Tuzyaka	8	264
23- Yazıçayırı	5	?
24- Yaraşlı	7	194
25- Yatılı Bölge	16	258
26- Yavuz Selim	10	250
27- Yeşilyurt	5	244
28-Yusuf Küçükgöl	6	227
29-Zincirlikuyu	10	317

22. Sarayönü

Toplam 15 ilköğretim okulu vardır. Bunların 1998 Haziranı itibariyle öğretmen-öğrenci sayıları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Bahçesaray	2	54
2- Boyalı Köyü	7	87
3- Cumhuriyet	13	345
4- Gazi	8	229
5- Halıcı-Atatürk	12	394
6- Halıcı-Cumhuriyet	11	292
7- Halıcı-İstiklâl	6	213
8- Kadıoğlu	6	227
9- Karatepe	3	71
10-Kurşunlu	5	124
11- Kuyulusebil	2	31
12- Merkez	16	560
13- Özkent Köyü-Hacı İsmet Önal	5	91
14- Yenicekaya-Abidin Türkseven	4	57
15- 100. Yıl	6	95

23. Seydişehir

30 ilköğretim okulu bulunan bir ilçedir. Haziran 1998 itibariyle bu okulların öğretmen-öğrenci mevcutları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1-Akçalar	5	77
2-Altmışevler	8	131
3-Alüminyum	21	584
4-Atatürk	23	720
5-Cumhuriyet	7	150
6-Çatmak Kaya Köyü	2	78
7-Çavuş	3	68
8-Dikilitaş	4	115
9- Gazi	8	210

10- Gevrekli Şehit Seyit Ali Karabacak	6	157
11-Halise Güney	6	74
12-İhsan Tekin	13	356
13- İncesu	2	53
14- İsmet Şen	15	?
15- Karacaören	2	38
16-Kavak	2	48
17-Kesecik	6	159
18-Kumluca	3	79
19- Mahmut Esat	34	917
20-Mehmet Akif Ersoy	8	88
21-Merkez	25	952
22- Ortakaraören-Cumhuriyet	14	370
23- Ortakaraören-Zafer	6	?
24-Selçuklu	12	272
25-Seyit Harun	8	180
26-Şehit Özgür Öncel	17	280
27-Vali Kemâl Katıtaş	6	168
28- Vedat Kesmen	8	115
29- Yaylacık Köyü	3	?
30-Ziya Gökalp	6	96

24. Taşkent

6 ilköğretim okulu bulunan bir ilçedir. Alfabetik sırayla okulları ve mevcut durumları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Balcılar	13	503
2- Bolay	4	79
3- Büyük Ilıcapınar	1	24
4- Çetmi	6	132
5- Sazak Köyü	1	11
6- Şehid Öğretmen A. Nafiz Özbağrıaçık	7	150

25. Yalıhüyük

Bu yeni ilçeye ait elimize bir ilköğretim okulu hakkında bilgi ulaşmıştır. Bu hali ile Konya'nın en az ilköğretim okulu bulunan ilçesi durumundadır. Yalıhüyük'ün tek okulu, Merkez İlköğretim Okulu'dur. 12 öğretmeni, 251 öğrencisi bulunmaktadır.

26. Yunak

16 ilköğretim okulu bulunmaktadır. Bu okulların Haziran 1998 itibariyle öğretmen-öğrenci sayıları şöyledir:

Okul Adı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1- Akşemseddin	6	234
2- Atatürk	11	362
3- Hacıömeroğlu	3	99
4- Hacı Tekin	8	175
5-Harunlar Köyü	3	130
6-Karataş	5	185
7-Kıllar Köyü	1	76
8- Koçyazı Kasabası	5	201
9-Koçyazı-Şehit İbrahim Bozoğlu	4	59
10-Kurtuşağı-Şehit Mustafa Erdil	7	159
11-Kuyubayı Köyü	1	58
12-Ortakışla	2	73
13-Piribeyli-Mehmet Akif Ersoy	4	121
14- Sıram Köyü	4	68
15-Sülüklü-Mimar Sinan	6	249
16-Turgut Kasabası	6	217

Yunak'ın en fazla öğrencisi bulunan okulu, 362 kişi ile Atatürk İlköğretim Okulu'dur. En az öğrencicilisi ise, 58 kişi ile Kuyubaşı Köyü İlköğretim Okulu'dur. Yalnız öğretmen dağılımında bir dengenin bulunmadığı gözükmektedir. Zira Kıllar Köyü İlköğretim Okulu'nda tek öğretmen 76 öğrenciyi okuturken, Koçyazı-Şehit İbrahim Bozoğlu İlköğretim Okulu'nun 59 öğrencisine karşılık 4 öğretmeni bulunmaktadır.

SONUÇ VE TEKLİFLER

Şüphesiz ülkelerin; yeryüzünde kapladıkları alanın miktarı, konumu, stratejik önemi, yeraltı-yerüstü zenginlikleri, sahip oldukları değerleri önemlidir. Fakat bütün bunlardan daha önemlisi, ülkenin insan unsurudur. Eğer nitelikli-iyi yetimiş insan unsuru yoksa, sahip olunan varlıkların da önemi yoktur. Zira kurtlar sofrasını aratmayan dünyada, zayıf-geri, güçsüz toplumlara hayat hakkı yoktur. Onun için Türk toplumu, 1683'ten bu yana elinde bulunan paha biçilmez varlıkları kaybederek çekilip, şu anki vatanda varlığını sürdüren millet olarak; iyi yetişmiş insanın önemini her toplumdan daha iyi anlamak durumundır. Osmanlı devrinden bu yana tadılan yenilgi ve acılar; nitelikli-vatansever, iyi yetişmiş insan unsurunun vazgeçilmez değeri kavranmış olmalıdır. Değişik seviyelerde gerçekleştirilen eğitim hamleleri, o "kavramanın" sonucudur denilebilir.

Mahalle mektepleri, taş mektebler veya diğer adıyla sıbyan metktebleri ile yola çıkılan temel eğitimde yeni adıyla ilköğretim okullarında karar kılınmıştır. Cumhuriyet başlarında köylerde üç yıllık eğitimle devam ettirilen temel öğretim, beş yıla çıkarılmış Ağustos 1997'den itibarense kesintisiz sekiz yıl yaplmıştır. Böylece ilkokul, ortaokul ayrı ayrı bitirilecek diploma alınmayacak, ikisi birlikte zorunlu olarak okunup sekiz yıllık eğitim süresi bitirildikten sonra diploma verilecektir.

Bu birçok yönden önemli bir uygulamadır. Zira 1997-1998'den sonra ilkokul beşinci sınıfı bitiren öğrenciler önceleri denemesi yapıldığı gibi 6, 7 ve 8. sınıflara devam edeceklerdir. Dört öğretim yılını dolduran bu uygulamanın sonuçları da ayrıca değerlendirilmelidir.

Geleceğe bir dökümanter bilgi sunulması açısından yukarıda bütün Konya ili ilköğretim okulları verilmiştir. Bunlar içinde beş öğretmenden az öğretmenle eğitime devam eden okulların varlığı dikkat çekecektir. Zira bir

ilköğretim okulunda öğretmen sayısının asgari seviyede (ki o da kabul edilemez) sekiz adet olması gerekmektedir. 1998 için bu rakam yediye çekilebilir. Ama 1999-2000 öğretim yılında en az öğretmen sayısı sekiz olmak zorundadır.

Halbuki tabloda da görüleceği üzere hâlâ öğretmensiz, tek öğretmenli, öğretmen sayısı beşten aşağı düşen ilköğretim okulları vardır. Bu durum, pratikte "birleştirilmiş sınıf" uygulaması ile çözülmeye çalışılmaktadır. Birleştirilmiş sınıflı, ilköğretim okulunun 524 olması (1997), üzerinde önemle durulması, çözüme kavuşturulması gereken bir haldir.

6-14 yaş arasındaki nüfusumuz iyi eğitilebilirse müthiş bir güç, gelir kaynağı olacaktır. Elbette aksini düşünmek, arzulanmaz. Ama sadece öğretmenlerin sayı yönünden yeterliği bile henüz sağlanabilmiş değildir. Cumhuriyet'in 78. yılında, şu problemin ortaya konması bile gelinen nokta açısından fevkalâde önemlidir. Birkaç bin öğretmenli -okullu yıllardan- bugünlere gelinmiştir. Nüfusla paralel artmayan okul- derslik - öğretmen sayısı, zamanla gözardı edilemez boyutlarda ihtiyaç haline dönüşmüştür. Artık önümüzdeki yıllarda bu konuların açmazdan kurtulması için bugünlerin verimli değerlendirilmesi gerekmektedir.

Burada netice olarak önemle, okur-yazar oranı ile birlikte; vasıflı okur-yazarın çoğaltılmasına dikkat çekilmelidir. Zira, okur-yazarın çoğalması, gelişmenin ölçüsü değildir. Küçükten metodlu çalışmayı öğrenen, hangi bilgiyi nereden araştıracağını bilen, bilimsel düşünce gibi en vazgeçilmez beyin işlevini kazanan insanlara ihtiyaç vardır. Tabii ki bu formda; "fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" bir nesil; ancak vatanı, milleti, devleti geliştirip yükseltecektir...

Osmanlı'nın son devri, Mütareke, Millî Mücâdele ve Cumhuriyet başlarında ilköğretimde değişik okul tipleri bulunmaktadır. Taşmektep-sıbyan-muallimhaneler ile ibtidâîler, hâfız mektepleri, inas-zükûr ibtidâîleri bunlardan bazılarıdır.

Eski tip ilkokuldan yeni tip ilkokula, sadece kızların okuduğu ilk veya orta okuldan karma veya sadece erkeklerin okuduğu okullara kadar uzanan bir çeşni. Bunun gayrimüslim okulları, medreselerin ihzarî kısımları gibi uzantıları da vardır. İlköğretim, II. Mahmut'tan itibaren "mecburî" ve "meccanî"dir. Ama özel ilkokullar vardır. İsteyen sadece kız, erkek veya karmayı tercih edebilmekte; ardından hâfızlık, orta mektep (rüşdîye) veya medreseye gidebilmektedir. Tek tipçilik yoktur. Cemaat okulları, şeyh yetiştiren mektepler, aşiret mektepleri, parti mektepleri vardır. 1923'ten sonra bütün kesimleri kapsayan cihan devleti formatından, ulus devlet sürecine geçiş, eğitime de yansımıştır. Tercih şansı tanıyan yapılanmadan kademeli olarak tek tipçiliğe geçilmiştir. Alternatifli eğitim anlayışı; seviyeyi düşürüp - rejim sendromuna dönüştürülmeden topluma sunulmalıdır. Mussolini İtalyası, Hitler Almanyası, Stalin Rusyası veya Mao Çini'nde kalıp tarihe malolan tek tipçiliğe kapılıp kalmaya gerek yoktur. Birbirinden çok farklı din, kültür ve ırklardan oluşan ABD insanı, özel-resmi istediği okulda çocuğunu okutabileceği gibi istemezse bunlardan birinde okutmama hakkına da sahiptir. Eğitim kurumlarını beğenmeme hakkı olan vatandaş, çocuğunu evinde kendi ortamında özel eğitim-öğretime tâbi tutabilmekte; sonra bu çocuklar, okullularda ortak sınava sokulmaktadırlar. Böylesine bir hak; rejimi de yıkmamaktadır. Tam tersi, alternatif arayışını yarışı hızlandırmaktadır. Kaldı ki benzeri örnekler, Osmanlı tarihine bakılırsa, geçmişte bolca bulunabilir.

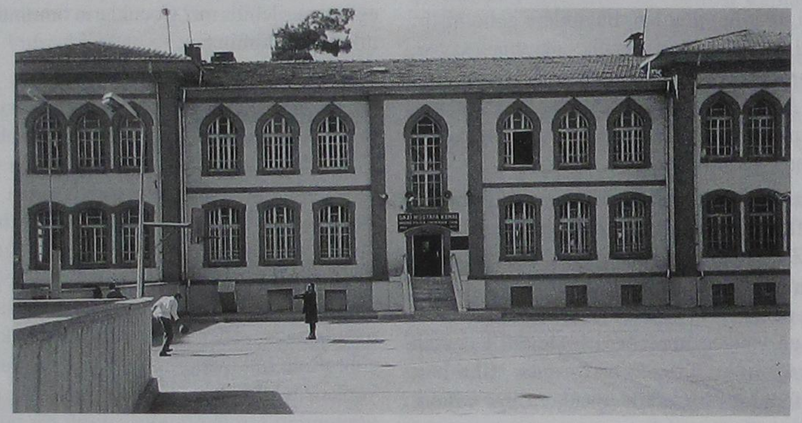
Normal olmayan (ikili -taşımalı), oturacak sırası oynayacak alanı, içecek suyu, nefes alacak atmosferi bulunmayan tıka-basa bir ortamda adı ne olursa olsun eğitim verilebilir mi? Çocukların ömrünü değil, geleceği tüketmeye kimin hak ve yetkisi vardır?

Eğitimde gelinen nokta hiç de iç açıcı gözükmemektedir. Hükümetlerin, uzun süre eğitim yatırımındaki ihmalleri, telâfisi zor problemler halinde Türk insanının önüne yığılmıştır. Bu durum, krizler devrinde daha da artmıştır. Eğitim yatırımındaki aksaklıklar, zihniyetteki bağnazlıkla daha da kördüğüm haline gelmektedir. Artık bilgi çağında; bilimsel düşüncenin öne çıkarılması için peşin hükümlü uygulamaların sona erdirilmesi gereklidir. Zira bu tür uygulamalar, gelişmenin de engeli olmaktadır. İnsanların şuuraltına hükmederek, kafa ve kalplerini fethederek yönlendirebilecek gücü elinde tutanların; çağdaş olmayan yöntemleri tercih etmeleri ayıplı bir tavırdır. Topluma güvensizlikten, dolayısıyla kendini toplumdan ayırmadan kaynaklanan bu tavrın da bırakılması gerekmektedir. Onun için yasaklı, yasakçı bir anlayış yerine insanları anlayan, alternatifli yaklaşımların öne çıkarılması doğru olacaktır.

Çeşni yönüyle zengin, değişik ihtiyaç ve arayışlara cevap verebilecek ama onları ölçme-değerlendirmeye tâbi tutarak yarıştıracak bir eğitim anlayışı geliştirilmelidir. Toplum desteğini yanına alan bir eğitim anlayış ve uygulaması, maddî engel tanımayacaktır. Eğitim sorununa, "temellerin temellenmesi" açısından toplumla kucaklaşan bir yaklaşımla çözüm aranmalıdır.

Resim:1 Hâkimiyet-i Milliye İlkokulu (B. Eroğlu'dan).

Resim:2 Gazi Mustafa Kemal İlkokulu (B. Eroğlu'dan).

Resim:3 İsmet Paşa İlkokulu (B. Eroğlu'dan).

KONYA VE ÇEVRESİNİN TÜRKLEŞMESİ - İSLÂMLAŞMASI VE İLMİN YAYILMASINDA ROLÜ OLAN BAZI İLİM ADAMI VE MUTASAVVIFLAR

M. Ali UZ*

İnsanlık tarihinde öyle olaylar cereyan eder ki, bunlar bazen dünya tarihinin akışını değiştirir, âdeta bir dönüm noktası oluştururlar. İşte böyle önemli dünya olaylardan birisi de Türkler'in İslâm dinine girişi ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasıdır. Türkler'in Müslüman olmaları sadece Türk ve İslâm açısından değil, dünya tarihi açısından da son derece önemli bir olaydır. Bu nedenle bunun üzerinde kısaca durulacaktır.

Türkler'le Müslümanlar arasındaki münasebet, İran'ın fethinden sonra VII. yüzyıl ortalarına rastlar. Emeviler'in Horasan valisi Ubeydullah bin Ziyat, 674 yılında Ceyhun Nehri'ni geçerek Buhara'yı kuşatır. Ancak Buhara'nın zaptı Kuteybe bin Müslim'in Horasan valiliği sırasında VIII. yüzyıl başlarında gerçekleşir ve Buhara'da ilk cami 713 yılında yapılır. Kuteybe, camiin yapılışına bizzat nezaret eder. İşte aşağı Türkistan'da İslâm'ın ilk yayılışı böyle başlar.

IX. yüzyıl sonlarına doğru Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han gördüğü bir rüya üzerine Müslüman olur[1]. Satuk Buğra Han'ın İslâmiyet'i kabul etmesi üzerine Türk Dünyası İslâmiyet'le kucaklaşmış olur. Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi'ne inanan Karahanlılar'ın resmen kabul etmesinden sonra İslâmiyet, Türkler arasında süratle yayılmaya başlar.

Bugün Türkistan'da zevkle okunan *"Satuk Buğra Han Tezkiresi"*nde mevcut menkıbeye göre : " Allah'ın Rasulü Mirac'a çıktığı gece peygamberler arasında tanımadığı bir kimseyi görmüş ve Cebrail'e bunun hangi peygamber olduğunu sormuş. Cebrail onun peygamber değil 333 yıl sonra , yani Miladî 944 yılında Türkistan'ı dininize sokacak Satuk Buğra Han'ın ruhu olduğu cevabını vermiş. Hz. Peygamber sonsuz bir sevinç içerisinde dönmüş, Türkler arasında dinini yüceltecek ve neşredecek olan Buğra Han'a dua etmiş." Menkıbe böyle devam eder gider[2].

İslâmiyet X. yüzyılın ilk çeyreğinde Oğuzlar arasında da süratle yayılmaya başlar. Bu ihtida olayı XI. yüzyıl başında tamamlanır. Türklerin İslâmiyeti iki asra yakın bir gecikme ile kabul etmelerinin sebebini, Emeviler'in güttükleri ırkçı siyasette aramak gerekir. Onların anlayışına göre Araplar'dan başkası "Mevâlî" yani köledir. Bu düşünce esarete alışık olmayan Türkler'e son derece ters gelir, Emeviler'e karşı kendilerini savunurlar.

Oğuzlar'ın Müslüman oluşu Türk tarihinde ayrı bir dönüm noktasıdır.960 yılında iki yüz bin çadırlık bir Türk halkı İslâm'a girer. Bu isteyerek ve büyük bir iştiyakla olur. Böyle bir din değiştirme, dünya tarihinde ender rastlanan bir olaydır.

Müslümanlar, Müslüman olan Oğuzlar'a Müslüman Türk manasında "Türkmen" demişler. Sonradan yerleşik Oğuzlar'a "Türk", göçebe olanlarına ise "Türkmen" denilmesi yaygın hâle gelmiştir[3]. Ancak Türkmen kelimesi hakkında daha değişik fikirlere de rastlamak mümkündür. Bir düşünceye göre, "Türkmen" Türk adı ile Farsça "mânend" kelimesinin "mân" ekinden meydana gelmiştir ki, Türk'e benzer demektir. El- Birûnî ve Kaşgarlı bu fikirdedir. İbn Kesir gibi bazı müelliflerin benimsediği diğer bir fikre göre de, Türkmen, Türk-i imândan gelir. Günümüzde ise kocaman, azman kelimelerinde olduğu gibi, men'in Türkçe mubalâğa eki olduğu ve Öz-Türk anlamına geldiği üzerinde de durulmaktadır[4].

Yukarıda belirttiğimiz şekilde Oğuzlar' ın Müslüman olması, çok büyük ve mesut neticelerin doğmasına sebep olmuştur. Nişapur'u fetheden Selçuk'un torunu Tuğrul Bey, 1038 yılında burada adına hutbe okutur. İki yıl sonra da Sultan Mesud, Dandânakan'da Gazneli ordusunu yenerek Malazgirt'in zeminini hazırlar. Tarihçilere göre, Dandânakan Zaferi, Türk tarihinin İstanbul'un fethi ve Malazgirt' ten sonra en önemli hadisesidir[5].

---

* Avukat, Konya.

1 Osmanlı' nın kuruluşunda ve burada olduğu gibi, Türkler'de rüya motifine pek çok önemli olayda rastlamak mümkündür.

2 Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1980, s. 241.

3 Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*,I., İstanbul 1977, s. 364.

4 Komisyon, "Türklerin Müslüman Olmaları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ yayınları, VI. İstanbul 1987, s. 41.

5 Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989, s. 75-76; Yusuf Küçükdağ - Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, (2. Baskı), Konya 1999, s. 20-22.

Bilindiği gibi bundan 31 yıl sonra, Malazgirt meydan muharebesini müteakip, Anadolu'nun kapıları Türkler'e ebediyen açılacak ve Anadolu Türk' ün ikinci yurdu olacaktır. Anadolu'nun Türk' ün Anayurdu olabilmesi için, buranın Türkleşmesi ve İslâmlaşması gerekiyordu. Sultanlar ve kumandanlar görevlerini tamamlamış iş diğer kesimlere düşüyordu.

Bir taraftan bu görevin en ağır yükünü Anadolu Selçuklu Devleti yüklenirken, diğer taraftan Haçlılar'a karşı göğüslerini siper edeceklerdir. Bu dönemde Batı, artık Türk'ün Kızılelması idi. Bu yüzden Anadolu'ya yüzyıllar boyu göçler devam etti durdu. Tabiatıyla bu arada dervişler, tasavvuf erbabı ve ilim adamları da boş durmadılar, İlahî bir şevkle Konya başta olmak üzere gurup gurup Anadolu'nun diğer şehir ve kasabalarında hatta en ücra yerlerde üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeye çalıştılar.

" Marifet iltifata tabidir / Müşterisiz meta' zayidir" fehvasınca Anadolu Selçuklu Sultanları da bu göçlere kucak açtılar. İlim ve tasavvuf erbabı merkez Konya olmak üzere, her yerde büyük bir hüsn-i kabul gördüler. İslâm âleminin her tarafından gelen ilim, fen, sanatkâr ve tasavvuf erbabı sayesinde Konya bir ilim, kültür ve cazibe merkezi haline geldi.

Bütün bunlar olurken bir şey daha oluyordu. Bir cihan imparatorluğunun , bir ulu çınarın tohumu yere düşmüş, büyük ıstıraplarla çatlamak üzeri idi. Türk dünyasından Anadolu'ya yönelen akınların en büyük sebebi bu olsa gerekti. Üzerinde çok durulan Moğol istilâsı, belki zahiri bir sebepti.

Şimdi gelelim Anadolu'nun Türkleşmesi, İslâmlaşması, birlik ve beraberliğin teessüsünde, ilim, irfan ve sanat faaliyetlerinin yaygınlaşmasında görev alan insanların yetiştiği yerlere. Türk ve İslâm dünyasında Semerkant âdeta bir semboldür. Buhara, Semerkant'ın hemen yanında yer almaktadır. Semerkant isminin "Semiz-Kent" kelimesinden geldiği söylenir. Zengin şehir demektir[6].Bazı kaynakların Maveraü'n-Nehr , bazılarının da Aşağı Türkistan dediği bölgede yer alan başta Buhara, Semerkant, Taşkent, Fergana, Tirmiz, bu bölgenin hemen güneyinde Belh, daha batıda Horasan bölgesi, Herat ve doğuda Kaşgar. Buhara'nın hemen kuzey batısında Harezm ilmin, irfanın, tasavvufun ve sanatın göz kamaştırıcı birer merkezi olmuştur. Uluğ Bey zamanında Semerkant, aynı zamanda hükümet merkezidir. Buralarda yetişen Türk asıllı ilim adamları tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi İslâmî ilimler yanında edebiyat, felsefe, hesap, hendese, lügat hatta astronomi alanında kıymetli eserler vermişler önce Merâga'da daha sonra Semerkant'ta rasathaneler kurulmuştur.

Zamanla, bilhassa Buhara ve Semerkant cami, medrese ve ribatlarla donatılır. Kurulan medreseler yani üniversitelerde din ilimleri ile müspet ilimler birlikte okutulur. Aynı uygulamayı Anadolu Selçukluları'nda, Konya'da da görüyoruz. Buraya dikkat çekmek istiyorum. Bu uygulama, ilmî düşüncenin ve Türk İslâm medeniyetinin kurulmasında en önemli âmil olarak karşımıza çıkıyor. Aynı durumu Osmanlı'nın yükselme dönemlerinde de görmek mümkün. Bu uygulamanın terkedilmesi, Osmanlı'daki gerilemesinin en önemli sebebini teşkil eder.

Yukarıda da anlatıldığı üzere buralar 2-3 asır içerisinde ilmî düşüncenin, irfanın ve tasavvufun merkezi olmuş, ilk dönemlerden beri İslâmî ilimlerin merkezi olan Bağdat, Basra ve Kûfe gibi ilim merkezlerini fersah fersah geçerek, bütün İslâm ülkelerine ışık saçmıştır. Bu da Türkler'in İslâm'a ne kadar samimiyetle bağlı olduklarını ve ilme verdikleri değeri ortaya koymaktadır.

İmam-ı Buharî, Tirmizî, Nesefî, Farabî, İbni Sina (Buhara), Birûnî (Hive), *Divan-ı Lûgati't-Türk*'ün yazarı Kaşgarlı Mahmut, Pir-i Türkistanî unvanıyla anılan Yesevî tarikatının kurucusu Ahmet Yesevî, İmam-ı Matüridî, Hadis İlminin büyük âlimlerinden Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail el Buhari, Şah-ı Nakşibendi, Hakim-i Semerkandî, Hanefî âlimlerinden Alâüddin Semerkandî, Mevlâna'nın babası Baha Veled, Yusuf Has Hâcip ve Şeyh Aliyü's- Semerkandî, İmam-ı Beğavî, cebirin babası olarak bilinen Harezmî ve daha sonra Uluğ Bey, bu bölgede yetişen ve hemen aklımıza geliveren büyük âlim, tasavvuf erbabı, veli ve ilim adamlarından bazılarıdır. Bilindiği gibi Yusuf Has Hâcip, Kutadgu Bilig yani " Mutluluk veren ilim veya Kutlu bilgiler kitabı" adı verilen meşhur eserin sahibidir. Ona göre bütün kötülüklerin anası cehalettir ve toplumlar ancak ahlâk sayesinde ayakta kalabilir.

Burada üzerinde durulması gereken son derece önemli bir mesele de şudur: Türk asıllı İslâm âlimleri, İslâmî ilimleri zirveye taşımakla kalmamışlar, onlar hem Anadolu'da, hem Asya'da Sünnî- Hanefî yolun yayıcısı ve teminatı da olmuşlardır.

Aşağı Türkistan ve civarında yetişen ilim ve tasavvuf erbabı, başta Yesevî Dervişleri olmak üzere gurup gurup Anadolu'ya akın etmiş, burada ilmin, irfanın yayılmasında, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında büyük görevler üstlenmişler, yeri geldiğinde de silaha sarılmaktan geri kalmamışlardır.

Osman Turan, bu büyük Türk muhacereti ile ilgili olarak; "Türkler'in İslâm dünyasına hakimiyeti, İslâmiyeti kabûlleri ile aynı zamanda başlayan büyük muhaceretin tabiî bir neticesi idi. Selçuklu

6 Zekeriya Kitapçı, *Orta Asyada İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler*, Konya 1989, s. 155.

İmparatorluğu'nun kurulmasına , Yakın Şark'ın ve hususiyle Anadolu'nun Türkleşmesine âmil olan bu büyük muhaceret olmasaydı ne Selçuklu İmparatorluğu ve ne de İslâm dünyasında bin yıl süren Türk hakimiyeti bahis mevzuu olurdu." der[7]. Bu son derece önemli bir tespittir.

O dönemde tasavvuf, nefs tezkiyesi yanında, toplumda birliğin, beraberliğin sağlanmasında büyük hizmet ifa ettiği gibi, insan yetiştiren birer ekol olarak da temayüz etmişlerdir. Anadolu'da bunun yüzlerce çarpıcı örneğine rastlamak mümkündür.

Yüzyıllar boyu bu akınlarda Konya'ya yönelen pek çok ilim ve tasavvuf erbabının da bulunduğu muhakkaktır. Başta Mevlânâ'nın babası Baha Veled ve ailesi olmak üzere, Cemel Ali Dede, Hoca Ahmet Fakih, Seydişehir'in kurucusu Seyyid Harun Veli, Selçuklu döneminin büyük âlim ve devlet adamı Mühezzibüddin Ali, Oğlu Muineddin Pervane, Şeyh Edebâli ve Şeyh Ali es- Semerkandî, Belviran Nahyesi Seydi Öyüğü köyünün kurucusu Seyit Bayram Veli[8] bunlardan bazılarıdır. Örnekler çoğaltılabilir. Büyük âlim ve velilerimizden Ebu Said Mehmed Hadimî'nın büyük dedesi Hüsameddin Efendi de Buhara'dan kalkıp Hadim bölgesine yerleşen aile reislerinden birisidir. Bunlardan Mevlânâ ailesi, Seyit Harun Veli, Şeyh Ali es- Semerkandî ve Ebu Said Mehmed Hadimî üzerinde kısaca durmak isterim.

Mevlânâ Celâleddin-i Rumî

Bilindiği gibi Mevlânâ'nın babası Sultânü'l-Ulema Bahâ Veled, yanlarında küçük Celâleddin de olduğu halde, ailesi ve bağlıları ile birlikte, Belh' ten çıkmış döne dolaşa, kona göçe önce Karaman'a, daha sonra Konya'ya gelip yerleşmiştir. Zaman içerisinde Hz Mevlânâ ilmiyle, irfanıyla ve eserleriyle sadece Konya'ya değil bütün bir dünyaya mesajlar veren bir âlim ve bir büyük veli olarak tanınmıştır. Vermiş olduğu eserler, günümüze kadar ışık saçmaya devam etmiştir.

"Ben, sağ olduğum müddetçe Kur'ân'ın kölesi ve bendesiyim,

Ben, Muhammed Muhtarın yolunun tozuyum,

Benim sözümden, bundan başkasını bir kimse naklederse,

Ben ondan da bıkmışım, o sözlerden de bîzarım." diyen

Mevlânâ' nın inancı ve yolu buydu.

1273 yılı, Aralık ayının 17. günü vefat eden Mevlânâ, sevdiklerinin göz yaşları arasında daha sonra Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlılar zamanında oluşturulan manzumedeki [9] türbenin bulunduğu yerde toprağa verildi. Ve o gece, gerdek gecesi anlamına gelen Şeb-i Arûs olarak kabul edildi. Çünkü Mevlânâ için ölüm, bir son değil, canla cananın buluşması idi.

Onun çocukları ve torunları döneminde Mevlevîlik teessüs etmiş[10], Konya başta olmak üzere bütün bir İslâm âleminde kurulan Mevlevîhâne ve dergâhlarda bir ekol olarak, toplumun muhtaç olduğu, faydalı insan tipleri yetiştirilirken bu arada, binlerce tasavvuf erbabı, âlim, fâzıl ve sanatkârın da yetişmesine vesile olmuştur. Mevlevî büyüklerinin pek çoğu hattat, şair ve sanatkârdır. Konya, hâlâ Mevlânâ sayesinde bir câzibe merkezi olmaya devam etmektedir. Mevlânâ'sız bir Konya ve Anadolu düşünülebilir mi?

Seyyid Harun Veli

Menakıbnâmelerden başka kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan büyük mutasavvıflarından birisi de Seyyid Harun Veli'dir. O, XIII. yüzyılda Horasan'dan gelip, Küpe Dağı eteklerine yerleşmiş ve zamanla da Seydişehir'in de kurulmasına vesile olmuştur.

Seyyid Harun Veli, menkıbeye göre, Horasan'da bir beydir. Almış olduğu bir manevî işaret üzerine makam, mevki, mal ve mülkünü terkederek yollar düşen taç ve tahtını dervişliğe ve manevî sultanlığa tercih eder. Harun Veli' ye verilen emir şudur: "Ya Harun! Rum'a çık, Karaman vilâyetinde Küpe Dağı dirler bir tağın şarkından yanına şehir yap. Ol şehrin halkı sulehâ ola, şakî olanın akıbeti hayır olmaya."

Seyit Harun Veli, yanında ailesi ve kırk kadar bağlısı ile Baha Veled'in göçünde olduğu gibi, kona göçe, yerleşecekleri ve kuracakları Seydişehir'e gelip yerleşirler. Seydişehir de böylece kurulmuş olur. Onlara bu yolculuklarında bir bulutun kılavuzluk ettiği rivayet edilir, çevresinde çok sayıda insan toplanır. Sohbetine katılanlar bir daha kendisinden ayrılamazlar. Müntesiplerinin sayısı her geçen gün artar[11]. Ömrünü ibadet ve insan yetiştirmekle geçirir. Anadolu'nun pek çok yerine halifeler gönderir. Bir ara müritleri ile birlikte Konya'da metfun Hoca Ahmed Fakih'in türbesini ziyaret eder.

Vefat tarihi 1320 yılı Rebülevvel ayının on üçüncü günüdür. Seydişehir'deki türbesinde metfundur[12].

Şeyh Ali es- Semerkandî

Soyca Hz Peygamber'e ulaşan Şeyh Ali, Şirvanlı Seyit Yahya adında bir zatın oğludur. Babası gençliğinde

7 *A.g.e.* s.247.

8 Seyit Bayram Veli'nin hayatı için bkz. A. Şeref Ceran,"Efendi Bayram Seydi Hazretleri", *Konya Ticaret Odası Dergisi, Yeni İpek Yolu*, Sayı:133 (Mart 1999), s.26-28.

9 Yusuf Küçükdağ, "1251 H/1835 M. Tarihli Mevlânâ Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı Tamir ve İnşası Defteri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı:2, (Mayıs 1996), s.181.

10 Geniş bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983.

11. Bağlılarından birisi de Eşrefoğlu Mehmed Bey'dir.

12. Abdülkerim bin Şeyh Mûsâ, *Makâlât-ı Seyyid Hârûn*, (Haz: Cemal Kurnaz), T.T.K. Yayınları, Ankara 1991, s.23.

Semerkant'a gitmiş ve orada evlenmiştir. Semerkantlı olan annesi de sâliha bir kadındır. Şeyh Ali, Semerkant'da bu evlilikten dünyaya gelir.

On iki yaşında annesini kaybeden Şeyh Ali, yedi yaşında iken hıfzını tamamlar. Genç yaşlarda tefsir çalışmalarına başlar. Babası ile Hicaz'a gider, hac görevini ikmalden sonra, babasının da müsaadesiyle bir süre Medine'de mücavir olarak kalır. Bu süre içinde oradaki âlimlerden ilim tahsil eder. Tahsilini tamamladıktan ve babasının kabrini ziyaret ettikten sonra, manevî bir ilham üzerine Şam'da **"Dem"** mağarasında inzivaya çekilir, halvete girer.

Almış olduğu bir işaret üzerine önce o zamanlar Karamanoğulları Beyliği'ne bağlı Zeyne kasabasına, daha sonra da Karaman Beyi İbrahim Bey ve danışmanlarından Zaviye Sultan adıyla meşhur Ahi Ahmet'in ısrarlı daveti üzerine Karaman'a gelip yerleşir. 30 yıldan fazla bir zaman burada talebe yetiştirir ve halkı irşâd eder. Devlet adamlarının ve halkın sevgisine mazhar olur. Son yıllarını ilk defa geldiği Zeyne 'de geçiren Şeyh Ali, 160 yaşları civarında olduğu hâlde 1456 yılında vefat eder. Zeyne'de metfundur[13].

Şeyh Ali'nin dört ciltten ibaret ve rivayet metodu ile kaleme alınan *Bahrü'l- Ulûm* isimli, yarım kalmış bir tefsiri vardır. Tanınmış müfessirlerden nakiller yapar. O, bu tefsirinden başka haşiye türünde eserler de vermiştir. Hâşiye alâ Şerhi'ş- Şemsiye, Hâşiye alâ Şerhi'l- Metâli ve Hâşiye alâ Şerhi'l-Mevâkıf diğer eserlerinden bazılarıdır. Şeyh Ali es- Semerkandî; Hanefî Mezhebi'ne mensup sofiler arasında yer almaktadır. Tefsir ilmi yanında mantık ilminde de söz sahibidir [14].

Ebû Said Mehmed Hadimî

Buhara'dan kalkıp Anadolu'ya gelen ailelerden birisi de Ebu Said Mehmed Hadimî'nin büyük dedesi Hüsameddin Efendi'dir. Hüsameddin Efendi, Buhara'nın tanınmış asil bir ailesine mensup âlim, fâzıl ve veli bir zattır. Bu soydan yüzlerce ilim adamı yetişmiş, ilmin Anadolu'da yayılmasında büyük hizmetleri geçmiştir. Hüsameddin Efendi'den Hadimî'ye kadar beş nesil gelip geçmiştir.

Bu aileden hakkında bilgi sahibi olduğumuz ilk ilim adamı, Mehmed Hadimî'nin babası, Fahru'r-Rûm Kara Hacı Mustafa Efendi'dir. Arşivimizde mevcut bir icazetnameden öğrendiğimize göre, Kara Hacı Mustafa Efendi icazetini, Mehmed bin Ahmed Tarsusî'den almıştır. Mehmed Hadimî'nin icazet aldığı ilk hocası da babası olmuştur [15].

Ebû Said Mehmed Hadimî, 1701 yılında Hadim'de dünyaya geldi. On yaşlarında iken hıfzını tamamladı ve ilk icazetini babasından aldı. İlk müderrisliğine 23-24 yaşlarında iken babasıyla birlikte kurdukları medresede başladı. İstanbul'a gidip Kazâbâdî'de okuyup icazet alması onun ilk müderrisliğinden sonradır. İstanbul'daki tahsilini tamamladıktan sonra, onun ikinci dönem müderrisliği başlar ve Hadim'de pek çok öğrenci yetiştirir. Eser vermeye başlaması da bundan sonradır. Bu arada pek çok da hayır müessesesi kurar [16].

Çocukları ve torunları döneminde kurdukları medrese daha da genişleyerek âdeta Hadim, bir ilim merkezi hâline gelir. Anadolu'nun her tarafından buraya okumak için öğrenci akın eder. Bu dönemde Hadim'de iki bin öğrencinin aynı anda okuduğu rivayet edilir. Bu öğrencilerin bütün iaşe ve ibateleri Hocaları tarafından karşılanır. Bu, ilme verilen değerin açık bir ifadesidir. Sadece Hadim ve Konya değil bütün bir Anadolu'nun bu aileye minnet borcu vardır.

İki Osmanlı Sultanı başta olmak üzere, bütün ilim adamlarının takdirini kazanan Mehmed Hadimî, 1762 yılında vefat eder. Kabri Hadim'de olup, çokça ziyaret edilen yerlerin başında gelir.

Otuzun üzerinde eseri vardır. Onun en ünlü eseri, *Berika*'dır. *Şerh-i Besmele, Haşiye-i Dürer, Risaletü'l-Misvak, Tefsîr-i Sûretü'l- İhlâs* eserlerinden bazılarıdır.

Âlim, fâzıl ve müttekî bir insan olan Mehmed Hadimî'nin ilâhî aşkını, Peygamber muhabbetini dile getiren tasavvufî şiirleri yanında, irfanına delalet eden;

Kâmil odur ki, koya her yerde bir eser
Eseri olmayanın yerinde yeller eser

tarzında şiirleri de vardır.

Sonuç

Asırlar boyu Aşağı Türkistan ve civar bölgelerinden Konya merkez olmak üzere, bütün Anadolu'ya devam eden akınlar, sadece Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasını temin etmekle kalmamış, buradan gelen insanlar; ilmin ve Türk-İslâm kültürünün de bütün bir ülke çapında yayılmasını sağlamışlardır. Onların çalışmaları sonucu Anadolu, Türk-İslâm diyarı haline gelmiştir. Türk insan tipinin doğmasını da onlar sağlamıştır. Bu nedenle Anadolu insanı varlık sebebi olan bu şahsiyetleri tanıyıp hayatına yön vermesi gerekir.

13 *M. Ali Uz, Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, I., Konya 1993, s. 50; D. Ali Gülcan, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-yüs-Semerkandî ve Ümmî Sinan*, Karaman 1987.

14 İshak Yazıcı, "Bahrü'l-Ulûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV., İstanbul 1991, 517-518.

15 Uz, *a.g.e.*, s.73.

16 Hayatı ve hayır eserleri içini bkz. Yusuf Küçükdağ "Hadimî Medresesine Dair Bir Vakfiye", *Vakıflar Dergisi*, XXVII., (Ankara 1998), s. 79-94; aynı yazar, "Hadimî, Ebû Said Mehmed", *Yeni İpek Yolu (Konya Ticaret Odası Dergisi)*, Sayı: 131 (Ocak 1999), s.33-36; Medresesi için bkz. aynı yazar, "Konya Hadim'de Hadimî Medresesi", *Yeni İpek Yolu (Konya Ticaret Odası Dergisi)*, Sayı:133 (Mart 1999), s.21-25.

KARAMANOĞULLARI'NA KADAR KONYA'NIN KISA TARİHİ

Zeki ATÇEKEN *

Konya, adını binlerce yıl sürdüren nadir şehirlerden birisidir. Hititlerden önce bu bölgeye hakim olan Luviler, Konya bölgesine kendi isimlerini vermişlerdi. Hititler zamanında ise buraya "Lugga" deniyordu. Bundan sonraki devirlerde "Lycaonya" ismiyle anılan bu bölgenin mekezi olan Konya şehrine[1] Frigler zamanında "Kawania" adı verilmişti. Yunan ve Roma çağlarında ise "Eikonieon" ve "İkonium" diye anılıyordu. Türkler Konya şeklini geç Bizans dönemindeki "İconium"dan Türkçeleştirmişlerdir. Aynı asrın Lâtin kaynaklarında Konya, "İconium" veya "Yconium" şeklinde geçer. Keza Batı kaynaklarında da "Coma", "Cunnyo", "Cogno", "Coine", "Coyne" ve "Con" şekillerinde yazılmıştır[2]. Arap coğrafyacıları ise "Kuniyye" olarak kaydetmişlerdir[3].

Klâsik eski çağ kaynaklarında şehre "İconion" denilmesi, mutâd olarak tasvir manâsına gelen "İcon" aslına bağlanmaktadır[4]. Hattâ bu hususta bir de efsane anlatılır; Şemseddin Sami'nin *Kamûsü'l-A'lâmı*'nda Konya hakkında verdiği bilgiye göre, gûya Konya şehrine bir ejderha musallat olur, kadın ve kızları yer. Nihayet Jüpiter'in oğlu Persiyus ejderhayı öldürerek halkı bu belâdan kurtarır. Halk da ona olan şükranlarını belirtmek için şehrin surlarının bir kapısı üzerine Persiyus'un resmini asarlar. Resim demek olan "İcon"dan dolayı şehre "İconuim" adı verilir[5]. Bizans döneminde de Konya'nın adı "İconuim" ve "Coniyeh" olarak okunmaktadır.

İlk Çağlarda Konya

Konya yöresinde bulunan Çatalhöyük'te yapılan kazılardan anlaşıldığına göre iskân M.Ö. 7000 yıllarına kadar inmektedir. Paleolitik yani Taş Devrine ait eserlere şimdilik raslanmamıştır. Neolitik yani Cilalı Taş Devri, diğer devirlere nisbetle daha açıktır. Hem Beyşehir-Çukurkent köyü höyüğünde, hem de Konya Alâeddin Tepesi'nde ve diğer sınır höyüklerde bu devre ait kalıntılara rastlanmıştır[6]. Arkeolog J. Melleart'ın Çumra'ya bağlı Küçük köy civarındaki Çatalhöyük'te 1961 yılında ele geçirdiği buluntular, Konya yöresi tarihin M.Ö. 7000 yıllarına kadar götürmektedir. Neolitik Çağı Kalkolitik Çağ takibeder. Anadolu'nun bir çok yerlerindeki höyükler bu döneme aittir. Bu arada Bakır Çağı'na ait höyükler de oldukça yaygındır. Proto-Hitit ve Hititler'le bu çağ, en verimli devrini yaşamıştır[7]. Burası Bakır Çağı'ndan Proto-Hitit devrine kadar sürekli olarak iskân edilmiştir. Fakat Alâeddin Tepesi'nde Hitit devrine ait iz yoktur. Ancak burada M.Ö. 1000 yıllarından itibaren yerleşim başlamıştır[8].

Konya, uzun zaman Hititler'in hakimiyeti altında kaldıktan[9] ve bu egemenliğin M.Ö. 1200 yılında çökmesinden sonra da Hitit tesiri Güney-Doğu Anadolu'da yaşamaya devam etmiştir. Konya-Ereğli-İvriz kabartmaları bu devrin özelliklerindendir.

Bir müddet Konya'ya Frigler egemen olmuşlardır. Hititler'e Batı'dan gelerek son veren Frigler, M.Ö. VIII. ve VII. yüzyıllardar Konya'yı önemli bir Frig şehri yapmışlardır. Alâeddin Tepesi kazılarında bol miktarda Frig çanak çömleğine ve kalın bir Frig iskânına rastlanmıştır. Artık bu devirde Konya'nın ismi bugünkü söyleyişe yakın olarak Kawania'dır[10].

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Konya.

1 Faik Soyman-İbrahum Tongur, *Konya Eski Eserler Kılavuzu*, Konya-1944, s.1.

2 Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Zamanında Konya*, Ankara 1985, s.15.

3 Mehmet Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, Ankara 1971, s.13.

4 Besim Darkot, "Konya", *İslâm Ansiklopedisi*, IX., s. 842.

5 Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, V., İstanbul 1314, s. 3782.

6 Fazla bilgi için bkz: Remzi Oğuz Arık, *Ankara - Konya - Eskişehir Yazılıkaya Gezileri*, T.T.K., Ankara 1956.

7 Önder, *a.g.e.*, s. 8.

8 Baykara, *a.g.e.*, s. 22.

9 Karahüyük, bu son devir başlarında Anadolu'da önemli şehirlerden birisi idi. Burada etrafı surlarla çevrili zengin bir şehir olduğunu 1954 yılından itibaren yapılan kazılar göstermiştir. Bkz. Sedat Alp, "Karahüyük Hafriyatı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, I., (Ankara 1956).

10 Önder, *a.g.e.*, s. 11.

Konya, bilahare Kimmerler'in Frigler'e son vermesinden itibaren Lidyalılar'ın eline geçti. Bir müddet Lidya hakimiyetinde kaldıktan sonra, Lidya Kralı Kreusos (M.Ö. 561-554) zamanında, Anadolu'nun büyük bir kısmı ile beraber Konya da Persler'in eline geçmiş ve Anadolu satraplığı içinde kalmıştır[11]. Bu tarihten Büyük İskender'in Anadolu'yu istilâsına kadar (M.Ö. 333), Anadolu'da birlik kalmamıştır. Burada kurulan bağımsız valiliklerinden birisi olan Sard, yani Lidya Satrabı II. Darius'un oğlu Cyrus, Anadolu'yu baştan başa geçerek Konya'ya gelmiş ve burada üç gün oturmuştur. Burası Frigya'nın son şehri idi[12]. Bu hareket zamanında Konya küçük, fakat güzel bir şehir olarak geçmektedir[13].

Konya, Büyük İskender'in Doğu Avrupa ile Batı Asya ve Kuzey-Doğu Afrika'yı birleştirmesinden sonra gelişmeye başladı. Çünkü Konya, bu üç istikameti birleştiren en önemli yol üzerinde bulunuyordu. Anadolu Selçukluları'nın Konya'yı başkent yapmış olmalarının bir sebebi de, Orta-Anadolu'da doğu ve batıya giden büyük yol üzerinde bulunmasıyla ilgilidir[14].

İskender'in ölümü (M.Ö.323) üzerine Konya, onun generallerinden Lysimachos'un kurduğu toprakların içinde kaldı. Selefkoslar, adı geçen bu yolu daha da geliştirdiler. Daha sonra sık sık el değiştiren Konya, Bergama Kralı I. Attalos tarafından ele geçirildi (M.Ö. 223). III. Attalos'un ölümünden sonra M.Ö. 133'de Orta-Anadolu'daki Likonya bölgesinin merkezi oldu. Daha sonra Konya, vasiyet icabı Roma İmparatorluğu'na devredilmiştir.

Roma çağındaki gelişmeler, Konya'yı zamanının önemli bir şehri yapmıştır. Artık bu devrede Konya, İconium adı ile Likaonya bölgesinin en önemli şehirlerinden birisi olarak görülür.Kuzeyde Galatia, doğuda Capadocia, güneyde Cilicia, Pamphillia ve Antiochia, batıda ise Phrygia ve Psidia bölgeleriyle çevrili bulunan Liconya M.Ö. I. yüzyılda Phrygia'nın bir kısmı ile birlikte Clicia eyâletine katılmıştı. Diğer taraftan Amyntas M.Ö. 40 yıllarında bu bölgede kurduğu krallığına Konya'yı merkez yaptı. Amyntas'ın ölümünden (M.Ö. 25) sonra Konya, Romalılar'ın Provincia Glatiası'na dahil edildi. M.S. 41'de şehrin adı Roma İmparatoru Claudius'un adına izafetle "Claudiconium" oldu. II. yüzyılda Hadrianus, Konya'yı bir Roma kolonisi yapmış ve bundan sonra adı sikke ve kitâbelerde "Colonia Aelia Hadriana Augusta İconiensium" şeklinde geçmiştir[15].

Konya ilk Hristiyan devrinde de önemli bir yere sahiptir. Pisidia Antiokheiası'nda (Yalvaç), bir havrada vaaz vermekte olan Havarium'dan Pavlus (St. Paul), 47 yıllarında barınamayınca Konya'ya gelmiş ve burada vaazlarına devam etmiştir[16].

Roma İmparatoru Büyük Theodosius, memleketini iki oğluna paylaştırdığından, onun ölümüyle devlet ikiye bölündü (395). Merkezi İstanbul olan Bizans İmparatorluğu Licaonya bölgesi ile Konya'ya hakim oldu. İstanbul'un Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olmasıyla birlikte, M.Ö. III. yüzyıldan beri Anadolu'da başlayan canlılık bozulmaya başladı. Batıda Efesos'a yönelen ve üzerindeki şehirleri canlandıran yollar ehemmiyetini tamamıyla kaybederek adi köy yolları derecesine indiler[17]. Fakat Konya, sadece Efesos'a değil İstanbul'a giden yolların üzerinde olduğu için varlığını sürdürdü.

Anadolu Selçukluları Devrinde Konya

Konya'nın kesin olarak ne zaman fethedildiği belli değildir. Ancak Türkler'in Konya şehriyle tanışmaları ilk defa 1069 yılına rastlar. Hakikaten Alp Arslan'ın büyük komutanlarından Afşin Bey, Anadolu içlerine girerek bu tarihî şehri yağmalamış (1069) ve bilâhare güneye hareketle Haleb'e çekilmiştir[18]. Bu seferler düzensiz olup keşif ve ganimet maksadıyla yapılıyordu[19].

Bununla beraber Konya'nın fethinin Malazgirt zaferinden sonra gerçekleştiği de malûmdur. *Anonim Selçuknâme*'ye göre Konya ve Gevale Kalesi Anadolu Fatihi Gazi Süleyman Şah tarafından alınmıştır[20]. Filhakika Alp Arslan'ın ölümünden (1072) sonra ortaya çıkan Kutalmışoğlu Süleyman Şah, kardeşi Mansur Bey'le Suriye'den Anadolu'ya girdiklerinde, babasına mensup Türmenler'le birlikte, karşılarına rastlayan ilk büyük kent Konya şehri olmuştur. Bu sırada Konya, Bizans'ın 21 askeri bölgesinden biri olan Thema Anatolika'nın merkezi durumunda idi[21]. Süleyman Şah,

11 Darkot, *a.g.e.*, s. 842.
12 Xenophon, *Anabasis (Onbinlerin Ric'atı)*, (Terc: Hayrullah Örs), İstanbul 1939, s. 9.
13 Charles Texier, *Küçük Asya*, (Terc: A. Suad), III., İstanbul 1340.
14 M. Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark II. Anadolu, En eski Çağlardan Ahamenişer İstilasına Kadar*, Ankara 1946.
15 Mükerrem Usman, "İconium Sikkeleri", *Anıt Dergisi*, Sayı: 5, *(Konya 1949)*.
16 Önder, *a.g.e.*, s.489.
17 W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 77'den naklen Baykara, *a.g.e.*, s. 23.
18 Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes*, T.T.K., Ankara 1971, s. 29.
19 M. Halil Yınanç, *Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 67; M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1962, s. 262.
20 Anonim, *Anadolu Selçukluları Tarihi*, (Haz. Feridun Nafiz Uzluk) III., Ankara 1952, s. 23; Yınanç, *a.g.e.*, s. 104; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 54.
21 Yınanç, *a.g.e.*, s. 32-34.

Konya'yı Mârtâvkûsta'dan, Takkeli Dağ'ın tepesindeki Gevale Kalesi'ni de Rûmânûs Makri'den aldı[22].

Konya'nın fethiyle alâkalı olan bir Türk rivayetine göre ise; Atatürk Kız Lisesi'nin arkasında şimdi bir tekkesi bulunan Ali Gâv, Konyanın asıl fatihi olarak bilinir. Çünkü Konya Kalesi'nin bir türlü düşürülememesi üzerine öküz postuna bürünün Ali Gâv, sığırların içinde gizlice kaleye girmiş ve gece kapıyı açarak şehrin ele geçirilmesini sağlamıştır[23].

Konya'dan Bizans'a doğru hareket eden Süleyman Şah, İznik ve havalisini fethederek Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurdu ve İznik şehrini devletine başkent yaptı (1075)[24]. Lâkin devletin kuruluşunu bundan birkaç sene sonrası gösterenler de vardır[25]. İ.H. Konyalı ise hemşehrilik saiki ile olsa gerek, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk başkentinin Konya olduğunu ve kuruluş yılını da 1076 şeklinde belirtir[26].

Fakat şurası bir gerçektir ki, 20 Haziran 1097 tarihinde Dorileon (Eskişehir) önlerinde Haçlılar'la yapılan savaşın kaybedilmesi üzerine Sultan I. Kılıç Arslan (1092-1107), kaybedilen İznik yerine Konya'yı başkent yapmış (1098), şehir devletin yıkılışına kadar bu özelliğini korumuştur[27].

Konya'nın "Kısmen merkezi vaziyeti, kısmen de civarının çevrede (Lyconia'da) nadir görülen letâfeti için" Selçuklular için başkent olarak seçildiği söylenir[28].

Sultan I. Kılıç Arslan'ın 14 Haziran 1107 tarihinde Büyük Selçuklu Devleti komutanlarından Emir Çavlı ile yaptığı savaşı kaybederek Habur nehrinde boğulması üzerine, Anadolu Selçuklu Devleti ikinci defa sultansız kaldı. Nihayet Kılıç Arslan'ın oğlu Şehinşah (1110-1116), İsfahan'dan gelerek Konya'da babasının tahtına oturdu. Fakat diğer kardeşi Mesud, Danişmendli Melik Gazi'nin yardımı ile idareyi ondan alarak Konya tahtını ele geçirdi (1116). I. Haçlı seferlerinin daha önce yaptığı tahribat ve moral çöküklüğü Sultan I. Mesud (1116-1155) ve onun oğlu Sultan II. Kılaç Arslan (1155-1192) zamanında düzeltilmiş ve Selçuklular bu dönemde kuvvetlenmişler, öyleki diğer Türk beylerini ve özellikle Danişmendoğulları'nı da itaat altına almışlardır. Bu dönem Selçuklu Devleti'nin köklenip güçlenmesinde etkili olmuştur. Bilhassa II. Kılıç Arslan devrinde Konya'nın etrafına ribatlar yapılmış ve böylece hem yolcuların barınmaları ve hem de korunmaları sağlanmıştır. Bu imar hareketine oğulları ve torunları zamanında da devam edilmiştir. Özellikle Konya-Kayseri yolu üzerinde kervansarayların sayıları çoğalmıştır[29].

İlk Haçlı Seferi'nde müthiş bir yağma ve tahribata uğrayan Konya[30], bir kere de III. Haçlı Seferi'nde Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa tarafından tahrip edildi. 18 Mayıs 1190'da Konya Kalesi önünde yapılan savaşı kazanan Alman ordusu, surları aşarak çarşıları, evleri yağma etti ve pekçok insanı öldürdüler. Nihayet İç Kale'de bulunan Sultan ve oğlu Kutbeddin Melikşah'la yapılan anlaşmadan sonra Haçlılar Kilikya'ya geçtiler[31].

Bu hadiseden sonra II. Kılıç Arslan Konya'yı imar etmiş, bir köşkle Alâeddin Camii içindeki türbeyi yaptırmıştır.

II. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra en küçük oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196) birinci defa Konya'da hükümdar oldu ise de, ağabeyi II. Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204), Konya'yı kardeşinden devralarak hakimiyeti ele geçirdi. Onun genç yaşta ölümü üzerine (1204), yerine oğlu III. Kılıç Arslan geçti. Takriben sekiz aylık saltanatının sonunda I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211), İstanbul'dan gelerek ikinci defa Konya'da tahta çıktı [32].

Fakat Keyhüsrev'in Bizans İmparatoru Alexios'un kışkırtmasıyla İznik İmparatoru Theodore Laskaris ile yaptığı Alaşehir (Phedelphia) savaşında şehid olması üzerine (1211), cenazesi Konya'ya getirilerek babasının kümbedine defnedildi[33]. Yerine oğlu I. İzzeddin Kaykavus (1211-1219) geçti. Böylece Selçuklu tarihinde yeni bir dönem başlamış oldu. Ülkenin Bizans'la olan sınırında yarım yüzyılı aşan bir sulh devri görüldü. Keyhüsrev'in oğulları döneminde Selçuklu siyasî gücü en yüksek derecesine ulaştı. Keyhüsrev'in güneyde Antalya fethinden (1207) sonra, I. İzzeddin Keykavus da 1214'te Sinop'u ele geçirerek ticaretin kuzey ve güneyde ferahlamasını sağladı. Ancak genç yaşta vereme tutulan Sultan'ın anî vefatı üzerine, yerine hayatını bağışladığı kardeşi I. Alâeddin Keykubâd (1219-1237) geçmiş oldu. "Uluğ Keykubâd" olarak anılan Sultan Alâeddin Anadolu Selçuklu Devleti'nin en büyük hükümdarı olmuştur. Onun zamanında ülkenin dış siyasî ehemmiyeti tamam olmuş ve içeride memleket imarı bilim ve diğer alanlarda büyük bir gelişme başlamıştır. Bu arada Alâiye'nin fethi (1223) ve diğer limanların fethedilmiş olması, Selçuklu ülkesinin iktisadî gelişmesini bir hayli etkilemiştir.

22 İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Konya Tarihi*, Konya 1964, s. 40.
23 Süheyl Ünver, "Yetmiş Yıl Önce Konya", *Belleten*, XXXI., (Ankara 1967).
24 Turan, *a.g.e.*, s. 54.
25 Anonim, *a.g.e.*, s. 23 dipnotta 1079;
26 Konyalı, *a.g.e.*, s. 40.
27 Önder, *a.g.e.*, s.19; T. Baykara, a.g.e., s.25.
28 Baykara, *a.g.e.*, s. 26.
29 Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (Terc: Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 167.
30 Konyalı, *a.g.e.*, s. 48.
31 Konyalı, *a.g.e.*, s. 58, Turan, a.g.e., s. 224; Önder, *a.g.e.*, s. 20.
32 Turan, *a.g.e.*, s. 266.
33 İbn-i Bibî, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, (Yay. M. Nuri Gençosman), Ankara 1941, s. 41.

Bu sıralarda Şeyh Şahabeddin-i Suhreverdî[34] Konya'yı ziyaret etmiş ve ayrıca Sultanü'l-Ulema Bahaü'd-Din Veled ve oğlu Mevlânâ Celâddin-i Rumî de yine onun zamanında Konya'yı teşrif etmişlerdir. Ayrıca Sultan Alâeddin bir çok Anadolu şehirlerinin ve özellikle Konya'nın etrafındaki harabe surları yeniletmiştir. Yarım kalan Alâeddin Tepesi'ndeki eserleri ve Kılıç Arslan Köşkü'nü de yeni baştan yaptırmıştır. Kendisine baş kaldıran beylerini Kayseri'de bertaraf ederek devlet otoritesini esaslı bir şekilde sağlamıştır. Konya, Alâeddin Keykubâd devrinde ihtişamının en yüksek derecesine ulaşmıştır[35]. Kerimeddin Aksarayî, Keykubâd'ın çok akıllı, güzel ahlâklı ve âdil olduğunu açıklarken, "Onun hayrat eserleri zamanının sahifeleri üzerinde ve cihanın her tarafında güneş ışığı kadar parlaktır" der. Aynı zamanda namına basılan altın sikkeler çok meşhur ve makbul idiler[36].

Ülkesini zirveye ulaştıran Uluğ Keykubâd'ın 1237 yılında ölümü üzerine yerine büyük oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev geçti. Bunun dönemi (1237-1246), ülkenin önce iç, daha sonra da dış tehlike ile mücâdele ile geçti. Zamanında Sa'deddin Köpek adlı bir emirin kışkırtması ile tecrübeli bazı devlet ileri gelenleri öldürülmüş, bazı beyler de Eyyübîler'e sığınmışlardır[37]. Bu kargaşadan ve Moğollar'ın önünden kaçanların meydana getirdiği sıkıntılardan doğan Baba İshak İsyanı (1240) bastırılmış[38], fakat ne yazık ki Keykubâd'ın en çok korktuğu şey gerçekleşerek, Selçuklu ordusu Moğol komutanı Baycu Noyan'a Kösedağ'da yenilmiştir (1243). Bu sebeple ülkenin askerî gücü büyük bir darbe yemiştir[39]. Bundan sonra Anadolu ancak vergi karşılığında Moğol istilâsından kurtulabilmiştir.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1246 yılında ölmesi üzerine yerine büyük oğlu II. İzzeddin Keykavus (1246-1249; 1249-1254; 1257-1259; 1259-1262) geçti ki henüz daha çocuktu. Diğer kardeşleri II. Alâeddin Keykubâd ve IV. Kılıç Arslan'ın naipleri de 1249'dan sonra saltanata iştirak ettiler. Böylece Konya'da üç çocuk sultan; II. İzzeddin Keykavus, II. Alâeddin Keykubâd (1249-1254) ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1254-1257; 1259-1262) ve müstakil olarak (1262-1266) tahta oturdular[40]. Bu üç kardeşin idarelerini zamanın en büyük devlet adamı Celâleddin Karatay sağladı. Sahib Ata Fahreddin Ali ile birlikte aldıkları yararlı tedbirler sayesinde devletin çökmesi geciktirildi. Bu devlet adamları, Konya'da çok kıymetli sanat eserleri bıraktılar[41].

Celâleddin Karatay'ın ölümünden sonda II. İzzeddin Keykavus idareyi tek başına ele alarak Moğollar'a karşı mücâdeleye başladı. 1256 yılında Moğollar'ın Anadolu Genel Valisi Baycu Noyan üzerine yürüdüyse de Sultan Hanı önlerinde yapılan savaşta yenildi. Bu savaşta Kadı İzzeddin de ölenler arasında idi. Buradan hareket eden Moğol ordusu Konya'yı kuşattı. Fakat şehir halkının tedbirleriyle Konya yıkılmaktan zor kurtuldu. Bu arada Konya surlarının bazı kuleleri yıktırılmıştır[42]. *Anonim Selçukname,* İbn-i Bibî'ye uygun olarak Konya'nın kurtuluşunu Nimazeddin Ali bin İl-Almış'ın dört katır yükü ağırlığında altın ve mücevherat götürerek şehri satın almasına atfeder. Baycu, derhal şehrin iç ve dış surlarındaki bütün burçların yıkılmasını emretmiş, fakat sultanların türbesini (Kümbedhane-i Selâtîn) ihtiva eden iç surlara dokunulmaması rica ve niyaz edilmesi üzerine yalnız dış surların burçları taprip edilmiştir[43]. Mevlevî kaynakları da bu olayları doğrular, ancak bunu Mevlânâ'nın kerametine bağlarlar[44].

Bu hadiselerden sonra ülke, 1260 yıllarında merkezi Tebriz olan İlhanlı hakimiyetine girdi. Ancak Muineddin Süleyman Pervane, İlhanlılar'la işbirliğine girerek bir süre sükûneti sağladı[45]. Bazen idareciler, bazen de İlhanlılar Selçuklu sultanlarını diledikleri gibi tahta çıkardılar veya öldürdüler. IV. Kılıç Arslan da 1266 yılında bu şekilde Süleyman Pervane eliyle Aksaray Sarayı'nda öldürülmüştür[46].

IV. Kılıç Arslan'ın yerine henüz küçük olan oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) geçti. Artık bu zamanda ülkenin iç ve dış güvenliğini İlhanlı ordusu sağlıyordu.

Selçuklu idaresinin "Uc" Türkmenleri ile münâsebetlerini olumsuz bir şekle sokması ve

34 İbn-i Bibî, *a.g.e.*, s. 93'deki dipnotta Uzluk, Şeyh Şahabeddin-i Suhreverdî hakkında, "... Şeyh Sadi, Bostan adlı eserinde ona intisabını hürmetle bildirir... " demektedir.
35 İbn-i Bibî, *a.g.e.*, s.93; Naci Fikret Baştak, "Garp Eserlerinde Konya", *Konya Dergisi*, Sayı: 131, (İkinci Kanun 1940), s. 1604-1607.
36 Turan, *a.g.e.*, s. 399.
37 İbn-i Bibî, *a.g.e.*, s. 190-191.
38 Bu hususta bkz: Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980, s. 125, 183.
39 Turan, *a.g.e.*, s.436; Baykara, *a.g.e.*, s. 29.
40 Turan, *a.g.e.*, s.458-467.
41 Yusuf Küçükdağ-Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, (İkinci baskı), Konya 1999, s.237-315.
42 Uzluk, *a.g.e.*, s. 35; Önder, *a.g.e.*, s. 24.
43 Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1958, s. 70.
44 Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri,* (Terc: Tahsin Yazıcı), I., s. 383 ve II., s. 167.
45 Bu dönem için bkz. N. Kaymaz, *Pervane Muineddin Süleyman*, Ankara 1970; Turan, *a.g.e.*, s.505-557.
46 Turan, *a.g.e.*, s.531.

Anadolu'nun İlhanlı idaresine girmesi, XIII. yüzyılın ortalarından itibaren bir kısım Türkler'in ve bilhassa bunların içinde Karamanoğulları'nın[47] güçlenmelerine yol açtı. II. Keyhüsrev zamanında Karamanoğlu Mehmed Bey; Muineddin Süleyman Pervane'nin idamı, Memlûk sultanı Zahireddi Baybars'ın Kayseri'ye kadar gelmesi ve Sultan ile Sahib Ata Fahreddin Baybars'ın Kayseri'ye kadar gelmesi ve Sultan ile Sahib Ata Fahreddin Ali'nin çekişmeleri gibi olayların çıkardıkları karaşıklıklar üzerine, Konya üzerine yürümüş[48] ve burada sağlam bir şekilde tutunabilmek için Cimri (Gıyaseddin Siyavuş)'yi ortaya çıkarmıştı. Konya'da bulunan devlet büyülerinden Konya Naibi Eminüddin Mikail ve diğerleri her ne kadar bu hadisenin önüne geçmeye çalıştılarsa da bir şey yapamadılar. At Pazarı ve Çaşnigar kapılarını ateşe vererek Konya'ya giren âsiler, Konya'da saltanat sarayının bütün mal ve hazinelerini yağmaladılar[49]. Ertesi gün Cimri[50]'yi şehre getirip sarayda tahta oturttular. Yakalanan Naib Eminüddin Mikail'e hazinesinin yerini söylettikten sonra şehit ettiler. Konya'nın ileri gelenlerine Cimri'nin sultanlığını kabul ettiklerine dair ant içirdiler. Her tarafa çıkarılan fermanlarla şu karar duyuruldu: "bugünden sonra divanda, bârgâhda, mecliste, meydanda Türkçe'den başka dil kullanılmayacaktır." (13 Mayıs 1277)[51]. Fakat Moğol takviyeli Fahreddin Ali'nin yaklaşması üzerine şehri boşalttılar. İlhanlılar'ın bunlara karşı takip ettikleri sert tepkileri ve şiddetli mücâdeleleri, Konya ve civarında olumsuz etkilere yol açtı. XIII.yüzyılın son çeyreği, Selçuklu sultanlarının İlhanlı idaresi altında bocaladıkları bir devirdir. Güvenliği sağlayacak bir askeri güçleri de bulunmadığından Konya şehri bu dönemde Ahî liderlerinin kontrolüne geçmiş gibiydi[52].

III. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1283 yılında Moğollar tarafından Erzincan'da öldürüldü. Bunun üzerine tahta II. Gıyabeddin Mesud (1284-1286 ve 1302-1310) oturdu. Bu devrede İlhanlı baskısı daha da arttı. Âsâyiş ve huzur günden güne bozuldu. Asi Moğol beyleri Anadolu'yu viraneye döndürdüler. Moğol hükümdarı Mahmud Han, II. Mesud'u Hemedan'a çağırarak burada tuttu. 1298'de Anadolu'ya hükümdar olarak III. Alâeddin Keykûbad (1298-1302) 'ı gönderdi. Alâeddin, yanında Moğol beyleri olduğu halde gelerek Konya'da tahta oturdu. Fakat emirlerin yer yer yaptıkları isyanları karşısında tutunamayıp Diyarbakır'a kaçtı. Alâeddin tekrar Konya'ya gönderilmişse de yolda Ürgüp'e kaçmış ve burada yakalanarak İsfahan'a götürülmüştür. Sultan orada öldürüldü. O'nun yerine Mesud ikinci defa tahta çıktı. Fakat varlığı ile yokluğu bir olan bu sultanın ölümü ile Anadolu Selçuklu Devleti son buldu.

Konya'da bozulan güvenliği Ahî liderleri sağlamaya çalışmışlar, ancak Karamanoğulları bu gibi kimseleri bertaraf ederek Konya'ya hakim olmuşlardır. Bu devirde Konya Karamanoğulları'nın başkenti olmamasına rağmen bir kültür şehri olarak varlığını devam ettirmiştir.

Sonuç

Konya, Anadolu'nun ortasında, dünyanın en eski yerleşim birimlerinden biridir. İlk çağlardan itibaren değişik devletler buraya hakim olmuş, Orta Anadolu'yu buradan kontrol etmek istemişlerdir. Selçuklular, 1071 Malazgirt Zaferi'nden kısa bir süre sonra burayı ele geçirmişler, İznik'in Haçlılar'ca işgali üzerine 1097'de Konya'yı merkez edinmişlerdir. Anadolu Selçuklu döneminde siyasî olayların merkezi haline gelen Konya'da Karamanoğulları dönemine kadar önemli uygarlık eserleri vücuda getirilmiş olup bunların bir kısmı günümüzde bile hâlâ ayaktadır.

47 "I. Alâeddin Keykubâd, 1228 yılında Ermenek ve havalisini kendi sınırlarına kattıktan sonra, oraya bazı Türkmen kabilelerini iskân etmiş ve bunların başına da kendi beylerinden Kerimeddin Karaman İbn-i Nuruh Sofu'yu getirmiştir. Karaman bir uc beyi idi. IV. Kılıç Arslan da 1256'da Ermenek Beyliği'ni Karaman'a vermiştir. İşte bu tarih Karamanoğulları'nın istiklâllerinin başlangıcıdır." Konyalı, *a.g.e.*, s. 60; Turan, *a.g.e.*, s.345.
48 M. Şahabeddin Tekindağ, "Karamanlılar", *İ.A.*, VI., s. 319.
49 Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, *Musameratü'l-Ahbar,* (Yay. M.N. Gençosman), Ankara 1943, s. 204-205.
50 "Vaktiyle Suğdak taraflarından kaçmış olan Sivaslı Taki adında bir adam, Cimri'nin II. İzzeddin Keykavus'un oğlu ve adı ile lâkabının da Gıyaseddin Siyavuş olduğunu söyledi. Ben Kırım taraflarında iken ondan yazı dersi aldım" diyerek şahitlikte bulundu" (İbn-i Bibî, s. 292); "Selçukoğulları hanedanıyla hiç bir münasebeti olmadığı halde bir takım fitneci müfsitler yalancı şahit dinlettiler." Bkz. Aksarayî, *a.g.e.*, s. 204.
51 İbn-i Bibî , *a.g.e.*, s. 294.
52 Baykara, *a.g.e.*, s. 30.

Resim:1 Selçuk Dönemi eserlerinden Mevlânâ Türbesi (Y.Küçükdağ arşivinden).

XVII. YÜZYIL ORTALARINDA KONYA MAHALLELERİ

Hüseyin MUŞMAL*

Konya ovasında 150 km. uzunluğunda ve 50 km. genişliğinde büyükçe bir gölün mevcut olduğu ve yaklaşık 8-9000 yıl önce kurumaya başlayınca ilk yerleşmelerin başladığı bilinmektedir [1].

Tarih boyunca bir çok yerleşmelere sahne olan Konya, 1071 Malazgirt zaferinin ardından 1077 de Anadolu Türk hakimiyetinin kurucusu Süleyman Şah tarafından alınarak o günden bugüne bir Türk şehri olma vasfını korumuştur. İlk defa Anadolu Selçukluları döneminde başkent olan Konya en canlı ticarî ve sosyal hayatını bu dönemde yaşamıştır [2].

Konya Bizans'tan Türkler'in eline geçtiğinde Alâeddin Tepesi çevresinde bir kasaba hüviyetinde olmalıdır. Bu özelliğini XI. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren değiştirmiştir [3]. Nitekim, Konya Anadolu şehirleri içerisinde, Anadolu Selçukluları'nın başkenti olması açısından özel bir yere ve öneme sahip olmuştur. Selçuklular zamanında ve özellikle XIII. yüzyılda yalnız Anadolu'nun değil dünyanın en modern ve düzenli şehirlerinden biri haline gelmiştir [4].

Selçuklular'dan sonra Karamanoğulları ve İlhanlılar arasında el değiştiren Konya, kesin olarak Karamanoğulları'nın vilayeti haline gelmiş[5] ve bu beyliğe de başkentlik yapmıştır[6].

Fatih Sultan Mehmed döneminde Karamanoğulları Beyliği'nin Osmanlı topraklarına ilhak edilmesinden sonra bu ilin genel bir evkaf ve emlâk tahriri yapılmıştır[7]. Böylece Fatih devrinde kurulma çalışmalarına başlanan Karaman Eyâleti, ancak 1512 yılında teşkil edilebilmiştir[8].

XVII. yüzyıl ortalarında, 1632-1641 yılları arasında Konya şehri Osmanlı idarî düzenine göre Niğde, Kayseri, Beyşehir, Kırşehir, Akşehir, Aksaray sancaklarından oluşan Karaman Eyâleti'nin paşa sancağı yani merkezidir[9]. Aşağıda, 1632-1641 yılları arasında Konya mahalleleri incelenecektir.

XVII. Yüzyıldan önce Konya Mahalleleri

Bilindiği gibi, İslâm şehrinin en büyük özelliği onun mahallere bölünmesiydi. Bazen toplumdaki etnik ve dinî farklar, bu bölünmeyi zorunlu kılardı. Türk şehirlerinde eskiden beri mahalleler, genellikle birbirini tanıyan sosyal ve ekonomik dayanışma yönünden bir bölüm teşkil eden aynı inançtaki kişilerin topluca yaşadıkları yerlerdi[10].

Selçuklu döneminde Konya şehir yerleşimi; Antik dönemde olduğu gibi hemen hemen aynı sınırları kapsamaktadır. Bizanslılar'dan harap bir halde geçen Konya Kalesi, XII. yüzyıl ortalarında sağlamlaştırılmış yeni durumun bir gereği olarak kalede kuzeyde Türkler'in olduğu bölüm oluşmuş, güneyde ise gayrimüslimler varlıklarını devam ettirmişlerdir. Alâeddin Tepesi'ndeki kale, 1221 yılında şehrin çevresine sur çekilince İç Kale durumuna düşmüştür [11]. XII. yüzyılın son çeyreğinde Konya şehrinin kale surları dışına hayli genişlediği

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiya Fakültesi Tarih Bölümü, Konya.

1 H. Bahar - G.Karauğuz - Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmalar I*, İstanbul 1996, s.43.
2 Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s.15.
3 Yusuf Küçükdağ - Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, (İkinci Baskı), Konya 1999, s.230.
4 Mikail Bayram, " Anadolu Selçukluları Zamanında Konya'da Dinî ve Fikrî Hareketler", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, S.Ü. Basımevi, Konya 1999, s.3.
5 Besim Darkot, "Konya", *İslâm Ansiklopedisi*, VI., Eskişehir 1997, s.848.
6 İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*, Ankara 1997, s.104.
7 Konyalı, *aynı eser*, s.111.
8 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III, Kısım I, Ankara 1997, s.291.
9 Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete –1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s.182.
10 Doğan Kuban, " Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişimi Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:7, (İstanbul 1968), s.54.
11 Yusuf Küçükdağ, "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", *Birinci Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler*, II., Konya 2001, s.83-91, 505.

görülmektedir. Böylece bu dönemde de şehrin surları dışında meskûn mahaller oluşmuştur [12].

Selçuklular devrinden günümüze kadar mahallelerin sayısı ve nüfus yoğunluğu, şehrin sahip olduğu eğitim, kültür, ve nüfus potansiyeli ile paralel bir seyir takip etmiştir. Bizans'tan Türkler'in eline geçtiğinde 3000-4000 civarında bir nüfusa sahip olan Konya'nın XIII. yüzyıl ortalarında Anadolu Selçukluları'nın başkenti olarak Anadolu'nun ilim ve kültür merkezi haline gelmesiyle 60.000 civarında bir nüfus barındırdığı belirtilmektedir. Bu tarihlerde Konya Bağdat kadar olmasa da İslâm dünyasının en büyük ilim merkezleri arasındadır. Anadolu'da İstanbul'dan sonra en büyük şehir haline gelmiştir. Baykara, eserinde 11 mahallenin ismini vermekte ve bu dönemde Konya'da 40-50 mahallenin bulunabileceğini bildirmektedir[13].

Osmanlılar döneminde de İç Kale çevresinden itibaren genişlemeye başlayan Konya, fiziki ve sosyal yapının vazgeçilmez parçaları olan çok sayıda mahalleye ayrılmıştır[14]. Yavuz Sultan Selim döneminde yapılan *Konya Tahriri*'nde (1518), Konya'nın 79 mahallesi bulunmaktadır[15]. Sultan III. Murad adına 1584 yılında yapılan tahrirde ise Konya mahallelerinin sayısının 119'a ulaştığı bilinmektedir[16].

XVII. Yüzyıl Ortalarında Konya Mahalleleri

XVII. yüzyıl Konya mahalleleri hakkında bilgilere ulaşabilmek için *Konya Kadı Sicilleri*'ne başvurulduğunda 1642 tarihli bir "Hâne-i Avârız" kaydından 111 mahallenin adı ve avarız haneleri tespit edilmiştir[17]. XVII. yüzyıl ortalarında *Konya Kadı Sicilleri*'nde yapılan taramalar sonucu "Hâne-i Avârız" kaydından ayrı olarak bir liste oluşturmak suretiyle mahalleler hakkında belirli bir veri tabanı oluşturulmuştur[18]. Bu listeye ayrıca yer verilmeyecek, avârız kaydını desteklemek üzere kullanılacaktır.

Bu dönemdeki mahalleler hakkında gerekli tespitleri yapabilmek ve çeşitli karşılaştırmalar yapabilmek için, XVI. yüzyıl sonlarında Konya mahallelerinin listelerine de yer verilmiştir. Böylece mevcut olan üç ayrı liste karşılaştırılmış ve Konya mahallelerinin sayısı ve isimleri ile XVII. yüzyılın ilk yarısında Konya şehri mahallelerinde beliren istatistiki değişiklikler tespit edilmiştir. Listelerde 1584 yılı tahririne göre, bazı hesaplamalara bir temel olması açısından vergi mükellefleri sayısı ve 1642 yılı avârızhâne sayıları verilmiştir. Avârızhâne sayıları ile 1584 tahriri vergi mükellefi sayıları doğrudan bir kıyas kabul etmeyecek şekilde birbirlerinden farklı olduğundan 1584 ve 1642 yılları arasındaki nüfus değişimlerinin mahalleler bazında kesin bir şekilde ortaya çıkarılması mümkün olmamış ama avârız vergilerinden muaf olanlar da göz önünde tutularak mahallelerin nüfus yoğunluğu hakkında yaklaşık bazı tespitlere ulaşılmıştır.

Aşağıdaki listelerden de anlaşılacağı üzere XVII. yüzyıl ilk yarısında Konya mahallelerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Konya'nın 1584 yılında mahalle sayısı 119 olarak gözükmektedir. 1642 tarihli "Hâne-i Avârız" kaydında ise bu sayı, 111 olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Hâne-i Avârız" kayıtları sağlıklı kayıtlar olmasına rağmen mahalle isimlerinin ve sayılarının tespitinde ihtiyatlı yaklaşılması gerekir. Zira bu listelere avârız vergisinden muaf olan mahalleler kaydedilmezlerdi. Nitekim avârız vergisi dışında tutulan Konya'nın en büyük mahallesi olan Türbe-i Celâliye Mahallesi, bu listede bulunmamaktadır. Bundan başka *Kadı Sicilleri*'nden müstakil birer mahalle olduğu anlaşılan Karakurt ve Sungur ile Şeyh Ahmed ve Yediler mahalleleri birlikte kaydedilmişlerdir. Bu mahalleler, 1584 tahririnde de ayrı olarak gösterilmiştir. Yine zaman zaman *Kadı Sicilleri*'nde müstakil bir mahalle olarak anılan diğer mahallelerin mülhakatından sayılan bazı mahalleler, Sarı Hasan, Zincirlikuyu, Çıralı Mescid avârız listelerine müstakil olarak kaydedilmemişlerdir. Bu durumlar göz önüne alınmaz ise avârız listeleri doğru, fakat eksik bilgiler verirler. Bu bakımdan XVII. yüzyıl ortalarına ait *Kadı Sicilleri* gözden geçirilerek eksik mahalleler tamamlanmıştır. Bunun dışında *Siciller*'e bu dönemlerde her hangi bir şekilde yansımamış mahallelerin bulunabileceği ihtimali de göz önünde tutulmalıdır.

İki ayrı listede ortak olan mahalleler için herhangi bir yoruma ihtiyaç hissedilmemektedir. Zira bu mahalleler XVI. yüzyılın sonlarında mevcut olduğu gibi XVII. yüzyılın ortalarında da aynı isimle anılmaya devam etmektedirler. Fakat 1584 tarihinde listelere yansıyan Cafer Hoca, La'l Paşa, Fahrünnisa, Musa Baba, Pir Sultan (Arabbaşı), Latif Çelebi, Şeyh Resul, Kurtoğlu, Değirmen Deresi, Müştak, Karaca, Mescid-i Hacı Veli, Hacı Memi, Çoban Abdal ve Gebran mahalleleri 1642 avârız kaydında ve *Kadı Sicilleri*'nde bu isimle anılmamaktadırlar. Ancak araştırmacılar bu mahallelerden Ubeyd Mahallesi'nin 1668 yılında ve Fahrünnisa Mahallesi'nin de Lâle devrinde bulunduğunu tespit etmişlerdir [19]. Bu iki mahalle avârız listesine muafiyetten dolayı girmemiş olabilir. XVI. yüzyılda adı geçtiği halde XVII. yüzyılda bu isimlerle anılmamaları, bu mahallelerin büyüyen ve gelişen mahallelere dahil olduğunu akla getirmektedir. Bu mahallelerin yerleşim yeri olmaktan çıkarak terk edilmeleri ihtimali zayıftır. Çünkü şu anda da bu mahallelerin bulunduğu semt, Konya'nın kalabalık mevkilerindendir.

1584 tarihinde ve XVII. yüzyıl *Kadı Sicilleri*'nde yer aldığı halde 1642 tarihli avârız kaydında yer almayan Alaca Mescid ve Attariye mahallelerinden Attariye Mahallesi aynı isimle Lâle devrinde de anılmaktadır [20]. Bu mahallenin avârız kaydına "nâm-ı diğer" ismiyle kaydedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. 1642 tarihli avârız kaydında bulunduğu halde 1584 tarihli listede bulunmayan Polatlar, Hacı Cemal, Şeyh Aliman, Aklan, Akbaş, Bağı Evliya, Yenice, Kuzgunkavağı, Nişantaşı, Turşucu, Nehr-i Kafir mahalleleri aynı isimlerle 1687 tarihinde ve Lâle devrinde de mevcuttur. Bu durum yeni mahallelerin teşekkül etmiş olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Nitekim avârız kayıtlarında diğer mahallelerin vergi mükellefleri ortalama 2.5 avârızhânesi iken bu mahallelerin çoğunluğunun nîm (yarım) veya 1 avârızhânesine sahip olmaları yeni bir oluşum ihtimali hissini uyandırmaktadır.

Konya'da kentin ticarî kesimi ile bağlantılı olan mahalleler ya bir külliyenin ya da bir imaretin etrafında oluşmuştur. Temeli Anadolu Selçuklu Devleti'ne dayanan Türbe-i Celaliye ve Şeyh Sadra'd-Din Konevî gibi mahalleler [21] ile Osmanlı döneminde inşa edilen Pîrî Mehmed Paşa Zâviyesi'nden adını alan[22] Pîrî Mehmed Paşa Mahallesi gibi mahalleler bunlardan sadece bazılarıdır. Bu mahallelerin 1584'te vergi mükellef sayıları incelendiğinde görülecektir ki, Konya'nın nüfus olarak en yoğun mahalleleridir. Ayrıca bu mahallelerde oturan insanlar avârız kaydındaki sayının azlığından da anlaşılacağı üzere avârızdan muaftırlar. Nitekim Şeyh Vefa Mahallesi ahalisinden bazıları caminin (20) bazıları da zâviyenin hizmetinde oldukları için avârız vermemektedirler [23]. Bunların sayısı 1643 tarihi için 23 nefer (2 hane 1 rub)'dir [24]. Bu tarihlerde Şeyh Vefa Mahallesi'nde avârızdan muaf olmayanların sayısı ise 15 nefer (1.5 hane)'dir [25].

Yine Pîrî Mehmed Paşa Mahallesi'nde avârıza dahil olanların sayısı 4 hane olup geriye kalanlar avârızdan muaftırlar [26].

Sonuç

Görüldüğü üzere Konya şehrinin "Hâne-i Avârız" kaydında 111 mahalle tespiti edilmiş ve bu listeye bu kayıtta yer almayan fakat *Kadı Sicilleri*'nde bahsi geçen 9 mahallenin de eklenmesiyle XVII. yüzyılın ortalarında yaklaşık 120 mahallenin isimleri tespit edilmiştir. Mahalle isimleri ve sayıları XVI . yüzyılın son çeyreği, XVII. yüzyılın ikinci yarısı ve Lâle devrine ait listelerdeki isimlerle karşılaştırılmış ve XVII. yüzyılın ilk yarısında Konya mahallerinde meydana gelen sayısal değişikliklere de ulaşılmıştır. Mahalle sayısının sürekli artış göstermesi, Osmanlı döneminde Konya şehrinin göç aldığı ve bu nedenle nüfusunun sürekli çoğaldığı sonucuna varılmıştır.

12 Baykara, *aynı eser*, s.20, 38, 42, 51.
13 Baykara, *aynı eser*, s.50, 138, 140, 142.
14 Yusuf Küçükdağ, "*Lâle Devri'nde Konya*", (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi) , Konya 1989, s.78.
15 Konyalı, *aynı eser*, s.248.
16 Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.44.
17 *Konya Şer'iye Sicili* (Kısaltma: *K.Ş.S.*) 6/8-1.
18 Bkz. Hüseyin Muşmal, *"Şeriye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın ilk Yarısında Konya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı, (1640-1650)"*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2000.
19 Küçükdağ, *aynı eser*, s.82.
20 *K.Ş.S.* 8/267-1. Küçükdağ, *aynı eser*, s.82.
21 Küçükdağ - Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, s.288; 296-298.
22 Yusuf Küçükdağ, *Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa*, Konya 1994, s.145-153; aynı yazar, " Konya'da Bir Mevlevi Manzumesi (Pîrî Mehmed Paşa Zaviyesi)", IX. *Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992, s.159-178.
23 *K.Ş.S.* 8/286-1.
24 *K.Ş.S.* 8/286-2.
25 *K.Ş.S.* 6/8-1.
26 *K.Ş.S.* 6/8-1.

XVII. Yüzyıl Ortalarında Konya Mahalleri'nin Listesi

1584 Konya Tahriri Mahalle İsimleri	Vergi Mükellefi Sayısı	1642 Tarihli Hane-i Avarız Kaydında Mahalle isimleri	Avarız Hane Sayıları
Türbe-i Celâliye	213	Türbe-i Celaliye[27]	
İç Kale	87	İç Kale İç Kale-i Zimmiyan İç Kale-i Müsliman	1.5 5 3 Rub
Mûin	77	Mûin	3
Dih-i Hüda	75	De Hüda	2
Pınâri	73	Binâri	2
Şeyh Sadred-Din	71	Şeyh Sadre'd-Din	3
Hoşhan	67	Hoşhavan	3
Cafer Hoca	67	----	
Göktaş	62	Göktaş	2 +Rub 1
İbn-i Salih	59	İbn-i Salih	2.5
Değirmen Deresi	59	----	
Piri Mehmet Paşa	56	Piri Mehmet Paşa	4
Medrese(Hanikah)	54	Medrese	5
Cullahistan	51	Cullahistan	1+ Rub1
Şeyh Vefa	51	Şeyh Vefa	1.5
Aynedâr(Kadı İzzeddin)	50	Aynedâr	2
Şeyh Ahmed	49	Şeyh Ahmed maa Yediler	2
Topraklık	48	Topraklık	2.5
Abdülaziz	47	Abdülaziz	1.5+ Rub1
Aksinle	46	Aksinle	4
Öyle Banladı	46	Öyle Bekledi	3
Sedirler	45	Sedirler	6
Zevle	44	Zevle	1+Rub1
Muhtar	43	Muhtar	3.5
Ahmed Fakih	43	Ahmed Fakih	2
Bağrı	43	Bağrı	2 +Rub 1
Beyhekim	42	Beyhekim	3+ Rub1
Debbağlar / Kubbeli Mescit	42	Debbağhane	2.5
Veled-i Tavuk	41	Tavuk	2
İbn-i Affan	40	Affan / Affan Sultan	2
Hoca Ferruh [28]	39	Hoca Faruk	1.5
Kalenderhane	39	Kalenderhane	5.5
Pürçeklü	39	Pürçeklü	4
Pir Sultan	38	----	

27 Bu mahalle avârız vergisinden muaf olduğu için avârız kaydında ismi yoktur.
28 Konyalı, Hoca Ferruh ismini Hoca Faruk'un yanlış bir telaffuzu olduğunu belirtir. Bkz. *Konya Tarihi*, s.248.

Hacı Emir	37	Hacı Eymir	3
Karaarslan	36	Karaarslan	1.5
Aksaray	36	Bab-ı Aksaray	2
Sakahâne	35	Sakahâne	1
ÇobanAbdal	34	----	
Çifte Merdiven	33	Çifte Nerdiban	2.5
Karakayış	33	Karakayış	2.5
Şeyh Resul	32	----	
Şükran	31	Şükran	2.5
Kalecik	29	Kalecik	2.5
İbn-i Tûti	29	İbn Tûti	2
İhtiyarad-Din	29	İhtiyara'd-Din	2.5
Çanlak	29	----	
Esenli	28	Esenlü	3
Devle	28	Devle	2+ Rub1
Biremâni	27	Biremâni	2 + Rub1
Şemsed-Din	27	Akşemse'd-Din	2
Kurugöl	27	Kurugöl	1
Seydiveli	26	Seydiveli	1+ Rub1
Durak	26	Durak Fakih[29]	
SarıYakup	26	SarıYakup	4
Seb'a Hevan	25	Seb'a Hevan	2.5
Ali Şerbeti	25	Ali Şerbeti	1
Şeyh Osman Rûmi	26	Şeyh Osman Rûmi	1.5
Türk Ali	25	Türk Ali	2.5
Übeyd	25	----	
Çirkâb	23	Çirkâb	23
Ali Gav	23	Ali Gav/ Ali Gav Sultan	2
Şems	23	Şems-i Tebrizi	2
Bordabaşı	23	Bordabaşı	2.5
Hoca Sahip	23	----	
Çavuş	22	Çavuş	1
Ferhuniye	21	Ferhuniye	1.5+ Rub1
Kürkçü	21	Kürkçü	2.5
Kerim Dede	21	Kerim Dede	1.5 +Rub 1
Mahelle-i Cedid	22	Cedidiye /CedidKurbu	2.5+Rub1
Pirebi	21	----	
İbn-i Şahin	22	İbn Şahin	Rub3

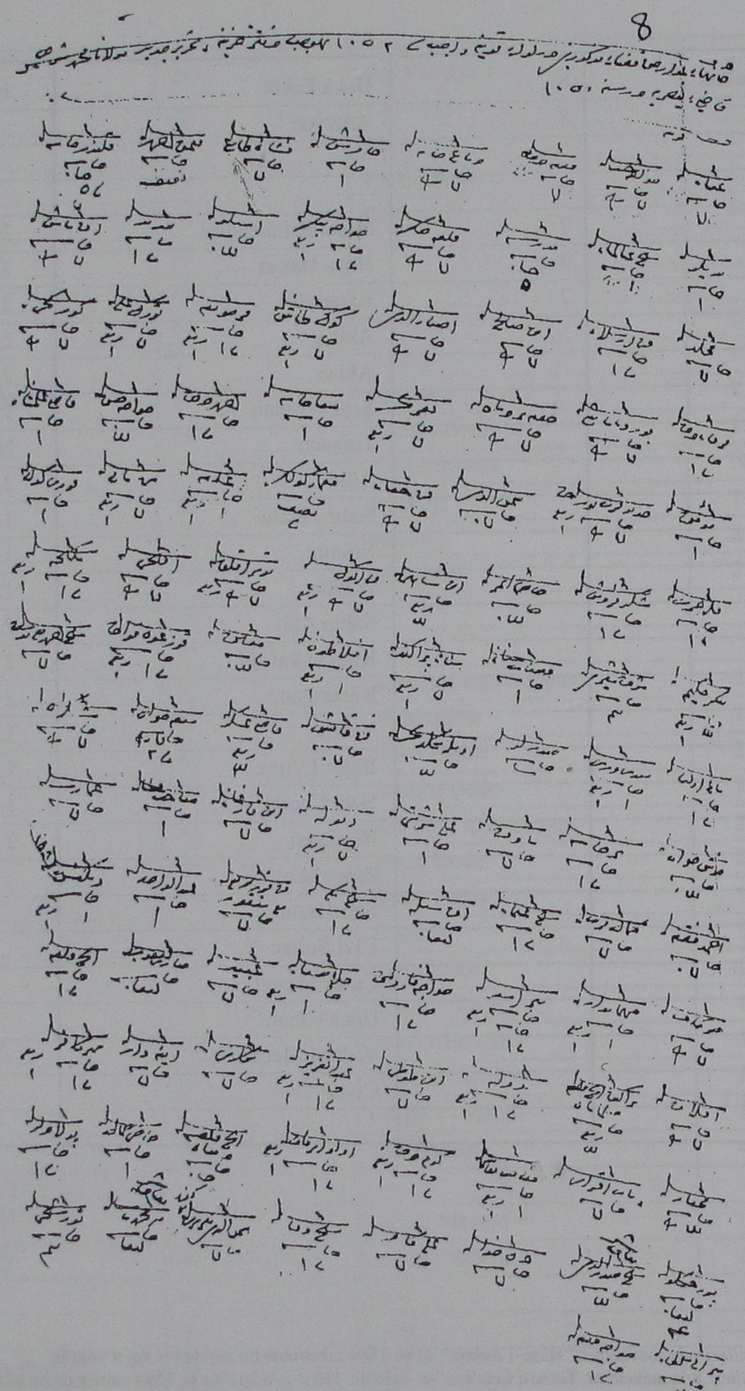
29 Bu isim *Kadı Sicilleri*'nde mevcuttur. "Hâne-i Avârız"da bu isimle ilgili bir kayıt yoktur.

Emin Kazgani	20	İbn Kazgani	2
Uluırmak	20	Uluırmak	1.5+ Rub1
Hoca Bey	18	Hoca Bey	1.5+ Rub1
Kale-i Cerb	19	Kale-i Cerb	1.5
Kadıasker	18	Kadıasker	3+ Rub1
Hacı Emrullah	18	----	
Musa Baba	17	----	
Tarhana	17	Tarhana	1.5
Yediler	17	Yediler	1
Zaviye-i Pir Esad	17	Pir Esed	1.5+Rub1
Furgan Dede	16	Furkan Dede	1.5
Külük	16	Mimar Külük	Nısf
Denkeş	16	Denkeş	1+ Rub1
İmâret	16	İmâret	2
Mücellid	16	Mücellid	2
Gebran	16	----	
Hacı Memi	16	----	
Sungur	15	Karakurt maa Sungur	2
Mihmandar	15	Mihmandar	1+ Rub1
Hoca Habib	15	Hoca Habib	2.5
Ahmed Dede	14	Ahmed Dede	1.5
Karakurt	14	Karakurt maa Sungur	2
Fakih Dede	14	Fakih Dede	2
Şeker Furüş	13	Şeker Füruş	1.5
Galebe	13	Galebe	2+ Rub1
Şeyh Bekir	13	Şeyh Bekir	1.5
Kassab Sinan	13	Kassab Sinan	1
Kadı Alemşah	13	Kadı Alemşah	1
Kemal Garib	11	Kemal Garib	2
Abdü'l vahid	11	Abdü'l –Vahid	1
Şeref Şirin	11	Şeref Şirin	4
Karaca	11	----	
Alaca Mescid	10	Alaca Mescid [30]	
Saray-ı Akıncı	9	Akıncı Sultan	2.5
La'l Paşa	9	----	
Fahrünnisa	9	----	
Mescid-i Hacı Veli	8	----	
Latif Çelebi	8	----	

30 Bu isim *Kadı Sicilleri*'nde mevcuttur. "Hâne-i Avârız"da bu isimle bir mahalle kaydı yoktur.

Hoca Fakih Sultan	8	Hoca Fakih	1.5
Attariye	8	Attariye[31]	
Müştak	7	----	
Kurtoğlu	7	----	
Sinan Çelebi	7	Sinan Parekendesi	2+ Rub 1
Hoca Hasan	4	Hoca Hasan	3
Karahöyük	2	Karaöyük	2.5 +Rub1
----		Akbaş	2.5
----		Aklan	2.5
----		Şeyh Aliman	1
----		Turşucu	Nim
----		Abid	2
----		Nehr-i Kafir	1.5+ Rub1
----		Eflatun	1+ Rub1
----		Polatlar	1.5
----		Sahip Ata	2
----		Kuzkunkavağı	2
----		Karacığan	2
----		Yenice	1.5+ Rub1
----		Bağ-ı Evliya	1.5
----		Hacı Cemal	1
----		Nişantaşı	2
----		Zincirlikuyu[32]	
----		Sarı Hasan[33]	
----		Ulvi Sultan [34]	
----		Çıralı Mescit	
----		Hoca Cihan[35]	
----		Vadî-yi Meram[36]	
----		Civar [37]	

31 Bu isim, *Kadı Sicilleri*'nde mevcuttur. "Hâne-i Avârız" da ve 1584 tahririnde bu isimle bir kayıt yoktur.
32 Bu isim, *Kadı Sicilleri*'nde mevcuttur. Türbe-i Celaliye'ye dahildir. Hâne-i Avârız'da ve 1584 tahririnde bu isimle bir kayıt yoktur.
33 Bu isim, *Kadı Sicilleri*'nde mevcuttur. Türbe-i Celaliye'ye dahildir. Hâne-i Avârız'da ve 1584 tahririnde bu isimle bir kayıt yoktur.
34 Bu isimler *Kadı Sicilleri*'nde mevcuttur. Hâne-i Avârız'da ve 1584 tahririnde bu isimle bir kayıt yoktur.
35 Bazen mahalle bazen mevzi olarak kaydedilmiştir.
36 Bazen mahalle bazen mevzi olarak kaydedilmiştir.
37 Bu isim, *Kadı Sicilleri*'nde mevcuttur. Türbe-i Celaliyeye dahildir. Hâne-i Avârız'da ve 1584 tahririnde bu isimle bir kayıt yoktur.

Belge:1 1051 H / 1642 M tarihli Konya şehri hâne-i avârız listesi (*K.Ş.S.* no.6, s.8-1).

ATATÜRK'ÜN BÜYÜK ZAFERDEN SONRA KONYA'DA YAPTIĞI KONUŞMALARDA VERDİĞİ MESAJLAR

Osman AKANDERE*

Millî Mücâdele yıllarında (3 Ağustos 1920- 20 Ağustos 1922) Konya'yı dört defa şereflendiren Atatürk[1], bu ziyaretlerinde Konya'da günlerce kalmış ve ağırlanmıştır [2]. Atatürk'ün Konya'yı beşinci defa ziyaret etmesi Büyük Zafer'in kazanılmasından sonra çıktığı yurt gezisi esnasında olmuştur.

14 Mart 1923 tarihinde Ankara'dan Adana'ya gitmek üzere,trenle Konya'dan geçmiş, dönüşte 20 Mart 1923 Salı günü öğleden sonra Konya'ya gelmişti. Beraberinde bir süre önce hayatını birleştirdiği eşi Latife (Uşaklıgil) Hanım, Konya Milletvekili Refik Bey (Koraltan), Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey, Başyaver Salih (Bozok) Bey, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi* sahibi Recep Zühdü Bey, *Yeni Gün Gazetesi*'nden İsmail Habib Bey (Sevük), Yaveri Muzaffer (Kılıç) Bey, Muhafız Taburu Kumutanı İsmail Hakkı Bey (Tekçe), doktoru Asım Bey ve diğer konukları bulunuyordu[3].

Hafif karlı bir hava olmasına rağmen,halk sabah saatlerinden itibaren İstasyon'a gelmeye başlamıştı. Karşılama töreni için protokol ve okullar da yerlerini almışlardı. Karşılama heyetinde Konya Valisi Kazım Müfid Bey, Belediye Başkanı M.Muhlis (Koner), Konya Milletvekilleri, Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa (Sabis), Mevlânâ Dergâhı Postnişini Abdülhalim Çelebi ve diğer zevat bulunmaktaydı. Yine Dârü'l-Muallimât (Kız Öğretmen Okulu), Dârü'l-Muallimîn (Erkek Öğretmen Okulu), Sultanî (Lise), Dârü'l-Hilâfe Medresesi, İdadî, Rüştiye ve ilkokul öğrencileri, Türk Ocağı üyeleri, dernek ve esnaf kuruluşları ile Mevlevî dervişleri yerlerini almışlardı[4].

Trenden inen Atatürk ve beraberindekiler, karşılayıcıların ellerini sıktıktan sonra halkın ve öğrencilerin çoşkun tezahürâtları arasında İstasyon meydanına kadar yürümüşlerdir. Misafirler, burada otomobillere binerek İstasyon Caddesi'ndeki kendilerine ayrılan köşke gelmişlerdir. Bir süre şimdi Atatürk Müzesi olan bu köşkte dinlenen Atatürk ve beraberindekiler vilâyete geldiler. Burada esnaf temsilcileriyle ayrı ayrı görüşen Atatürk, daha sonra Belediyeyi ziyaret etti. Şerefine verilen çayda Belediye Meclisi üyeleri ve şehir ileri gelenleriyle görüşmeler yaptı. Bu esnada Latife Hanım da Konyalı kadın temsilcileriyle görüşmeler yapmaktaydı. Aynı günün akşamı Vilayet Özel İdare Salonunda Atatürk ve beraberindekiler için şehir adına bir yemek veriliyordu. Yemekte dört sofra kurulmuş, bir sofra da ayrı bir odada Konyalı hanımlarla birlikte Latife Hanım'a ayrılmıştı. Belediye Başkanı M.Muhlis Bey ve esnaftan Kadızade Ahmet Efendi'nin samimi ve çoşkulu konuşmalarından sonra Atatürk ayağa kalkarak bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında önce Konyalılar'a kendisine karşı gösterdikleri sevgi ve bağlılık için teşekkür ederek şunları söylemiştir:

---

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Konya.

1 Atatürk'ün Millî Mücâdele yıllarında Konya'ya geliş tarihleri kronolojik olarak şöyledir:
Birinci gelişleri: 3 Ağustos 1920-5 Ağustos 1920;
İkinci Gelişleri: 1 Nisan 1922-4 Nisan 1922;
Üçüncü Gelişleri: 24 Temmuz 1922-25 Temmuz 1922;
Dördüncü Gelişleri: 19 Ağustos 1922- 20 Ağustos 1922.
Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Osman Akandere, "Atatürk'ün Konya'yı Ziyaretleri ve İlk Ziyareti İle İlgili Gözlemler", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV, Sayı: 40, (Mart 1998), s.147.

2 Konya, Atatürk'ün İstanbul ve İzmir'den sonra en çok geldiği ve ziyaret ettiği mutlu şehirlerden birisidir. Millî Mücâdele'nin başlangıcından ölümüne kadar olan süre içinde Konya'ya 13 defa gelmiş ve bu gelişlerinde toplam 33 gününü Konya'da geçirmiştir (Akandere, *a.g.m.*, s.147). Ayrıca bu konuda bkz. *Atatürk Konya'da*, Büyük Önder Atatürk'ün Konya'ya Gelişinin 64. Ve Selçuk Üniversitesi'nin Kuruluşu'nun 10. Yıldönümü Armağanı, Konya 1986, s.8 ; Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975,s.241.

3 *Atatürk Konya'da*, s.21; Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s.26.

4 *Atatürk Konya'da*, s.21; Önder, *Atatürk Konya'da*, s.26.

" ...Bundan evvelki ziyaretlerimde olduğu gibi,bu defa da muhterem Konyalılar'ın hakkımda gösterdikleri samimi ve hararetli tezahürattan dolayı çok mütehassisim. Bütün Konyalılar'a teşekkürlerimin bildirilmesini rica ederim. Konya halkı adına, Konya'nın uleması, esnafı tüccarı, adına şahsım için gösterdikleri takdir dolu duygulara da ayrıca teşekkür ederim. Memleketimizde, gidebildiğim her yerde, uğradığım her beldede muhterem halkımızın çok samimi, çok hararetli, çok kalbî tezehüratını, büyük ruhlu milletimizin her yerde muhabbet, emniyet ve itimadını görmekle mes'ud ve bahtiyarım. Fakat milletimin bu muhabbetine bu güven ve itimadına lâyık olduğunu iddia edemem. Bu güven ve itimada ancak bundan sonra da tarihe, millete, vatanıma karşı üzerime düşen namuslu görevi en son hadde kadar ifa ila layık olmaya gayret edeceğim..."

Atatürk'ün Konyalılar'a teşekkürlerini sunduğu bu sözlerinden sonra gerek bu yemek esnasında yaptığı konuşmasında, gerekse Türk Ocağı Salonu'nda Konyalı gençlere yaptığı hitabında ve yine ziyaretinin ikinci gününde Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Konya Şubesi Kadınlar Kolu'nun düzenlediği çayda ve Konya Sultanîsi'ni ziyaretinde yaptığı konuşmalarında değişik konulardaki fikir ve düşüncelerini dile getirmiştir

Millî Mücâdele'nin zaferle sonuçlanmasının üzerinden henüz çok bir zaman geçmeden yapılan bu konuşmalar, zaferden sonraki siyasal ve toplumsal hayatımızda gerçekleşmesi söz konusu olan konular hakkında önemli ip uçları vermesi bakımından çok önemlidir. Biz bu konuşmalarda ifade edilen hususları kısaca açıklamak istiyoruz.

I. Konya Esnaf ve Tüccarlarıyla Konuşması Esnasında Verdiği Mesajlar

1. İç Düşmanlar ve Onlarla Yapılacak Mücâdeleler

Büyük Atatürk'ün akşam onuruna verilen yemekte konuşmasında değindiği ilk husus; "iç düşmanlarımızın olduğu ve onlarla nasıl mücadele edeceğimizdir". Atatürk, kutsal vatan topraklarını her bir yerden işgal etmiş olan düşmanların milletimizin azmi,dayanışması ve kahramanlığı sayesinde vatan topraklarından atıldığını söylemiş ve artık dış düşmanlarımızın bizim için düşman olmaktan çıktığını belirtmiştir.Atatürk'e göre istiklâlimizi mahvetmek için çalışanlar,artık Türk milleti için korkulacak unsurlar değildir. Çünkü onların vatanımız ve milletimiz için tehlikeli olmaması için gereken bütün tedbirler,milletin birliği ile alınmıştır. Ancak Atatürk, Türk milletinin ve vatanımızın düşmanlarının sadece dışarıda olmadığını, içeride de , içimizde de milletimizin hayatıyla oynamak isteyen düşmanları olduğunu söylemiştir. İçteki düşmanlara karşı takip edilecek tutum hakkında Atatürk şunları söylemektedir:

"...Dış düşmanlara karşı aldığımız tedbirleri,, gösterdiğimiz birliği iç düşmanlara karşı daha da şiddetli, daha dikkatle sürdürmeliyiz. Süngü ile silahla, kanla kazandığımız zaferden sonra ilim, irfan, fen, iktisat gibi alanlarda başarılı olmak için çalışacağız..."[5]."

2. Milletin Kendi Egemenliğine Sahip Olması

Atatürk'ün onuruna verilen yemekte temas ettiği ikinci önemli husus, " milletin kendi egemenliğine sahip olması"dır. Atatürk'e göre milleti refah ve mutluluğa götürecek olan ilim, irfan, fen, iktisat gibi alanlarda başarıyla yürüyebilmek tek bir şarta bağlıdır. Bu şart bulunmazsa o alanlarda başarılı olmak imkânsızdır. Atatürk, bu şartın " milletin kendi egemenliğine sahip olması" olduğunu belirttiği konuşmasına şöyle devam etmektedir:

" ...Üçbuçuk dört seneden beri tatbik edilerek milleti kurtuluşa ulaştıran bundan sonra da ebediyyen uygulanması ile Milleti parlak günlere götürecek olan bu idare tarzı için tehlikelerin hepsi ortadan kalkmış değildir. Lâkin egemenliğe doğrudan doğruya sahip olmanın değerini pek iyi anlayan ve pek iyi gören bu millet, bu kutsal egemenliğine karşı baş gösterecek her tehlikeyi kahredecektir..."[6].

Görüleceği üzere Atatürk, millet egemenliğini yani " millî irade ve millî hakimiyet" esaslarının Millî Mücâdele yıllarında Türk halkına benimsetildiğini ve uygulandığını belirtmektedir. Yine O, milleti bağımsızlığına kavuşturan bu idare tarzının ebediyyen uygulanacagını söylemektedir. Bu sözleriyle yeni Türk devletinin siyasi rejiminin milletin doğrudan doğruya kendi egemenliğine sahip olması esasına dayanan "Cumhuriyet rejimi" olacağını bir kez daha müjdelemektedir. Ataürk, konuşmasında millet egemenliğine yönelik tehlikelerin henüz tamamen ortadan kalkmadığını ve devam ettiğini belirtmekte, ancak bütün bu tehlikelere karşı Türk milletinin eline almış olduğu egemenliğini sonuna kadar savunacağını ve bu yolda önüne çıkacak ya da baş gösterecek bütün tehlikeleri perişan edeceğini ve ortadan kaldıracağını söylemektedir.

5 Komisyon, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III (Bundan sonraki atıflarda *Söylev ve Demeçler* olarak kısaltılacaktır), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay. Ankara 1989, s.138-139.

6 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, s.139.

3. Kapitülâsyonların Kaldırılacağı ve Ticaretin Yabancıların Elinden Alınması

Onuruna verilen Akşam yemeğinde Konyalı tüccarlardan Kaşıkcızade Tahir Efendi'nin "Hükümetin ticareti geliştirmek için ne gibi tedbirler aldığını ve neler düşündüğünü" sorması üzerine tekrar söz alan Atatürk şunları söylemiştir:

" ...Efendiler! Ticaret hakkındaki düşünceleri iki şekilde tesbit eyliyorum. Biri bu güne ait ve bu günün gerektirdiği düşünceler. Eğer bugün ticaretimiz hakkında ne düşünüyorsunuz diye sorarsanız, bu suale tek bir cevap vereceğim. Bugün için düşündüğümüz yegane şey kapitülâsyonlardır. Maddeten, fiilen kanla kaldırılmış olan kapitülâsyonların bir daha dirilmemek üzere yokluğa gömülmesini sağlamaktır. Ticaretimizin de, sanayimizin de, her türlü iktisadiyatımızın da gelişmesi ve yayılması ancak bununla kaimdir. Bugüne ait olan bu cihet temin edildikten sonra yarına ait olan Türkiye ticaretinin dünya ticareti ile rekabet edebilmesi için, düşünülmesi lâzım gelen şeyleri tabiatıyla siz tüccarlar benden daha iyi bilirsiniz. Ticaret için iki şey lâzımdır. Biri harice çıkarılacak mahsullerin mercilerini sağlamaktır. Bu olmazsa ticaret yoktur. Bunları dışarı çıkarabilmek için seri ve güvenilir vasıtalara muhtacız. Dolayısıyla bütün kuvvetimizle bir an önce kamyonlar, şoseler ve demiryolları yapmaya mecburuz. Ticarette düşüncemiz ikinci iş, ihracat ve ithalâtımızı aracı durumda olan yabancıların elinden kurtarmaktır. Ne yazık ki bu ticaret kendimizde değildi. Millî ticaret meseleleri birer birer elimizden çıkmıştı. Artık halkımızın tüccar sınıfını zengin edebilmek için ticaretin hariç ellerde bulunmasını engelleyecek tedbirleri almak zorundayız. Arkadaşlar ithalâttan ziyade ihracatır ki, memleketi zengin yapacaktır. Halbuki ihracatımız ancak sahillerimize kadar gidiyor ve oradan bu ihracat ecnebi memleketlere sevkedilirken yabancıların eline geçiyor. Kazancımızın önemli bir bölümü bizden çıkıyor. Onun için ihracat kaynaklarımız bizden olan tüccarların elinde bulunmalıdır. İşte ticaretimiz için başlıca düşünülecek şey bunlardır..."[7].

Ticaretimizin, sanayimizin ve ekonomik faaliyetlerimizin gelişmesini tamamen kapitülâsyonların kaldırılmasında gören Atatürk, bu nedenle, kapütülâsyonların bir daha söz konusu edilmeyecek şekilde kaldırılmasını düşünmektedir. Bu konuda da kararlıdır. Ayrıca iç ve dış ticaretimizin yabancı tüccarların elinden kurtarılmasını ticaretimizin gelişmesinin en önemli adımı saymaktadır. Atatürk, ülkemizin zenginleşmesi için ithalâttan ziyade ihracat yapmanın zorunlu olduğunu ve ihracattın kendi tüccarlarımızın elinde olması gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca ülke kaynaklarının ve ürünlerimizin daha iyi değerlendirilmesini sağlayacak her türlü alt yapı ve üst yapı tesislerinin bir an önce yapılmasını ve kurulmasını da istemektedir.

7 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, s.139-141.

II. Konya Gençleriyle Konuşmasında Verdiği Mesajlar

1. Millî Benliğe Sahip Olmak

Atatürk, onuruna verilen akşam yemeğinden sonra beraberindekilerle birlikte Türk Ocağı'na gelmiş ve burada yaşları 16-24 arasında değişen Konyalı gençlere ve öğrencilere hitap etmiştir. Bu konuşmasının başında, milletimizin yüzyıllardır kendi arzusu, gaye ve menfeatleri dışında sevk ve idare edildiğini , bu nedenle de yaratılışındaki kabiliyetini gösterecek çalışma ortamına sahip olamadığını ve bunun sonucunda da bir çok felaketlere uğradığını belirtmiştir. Milletimizin son asırlarda karşılaştığı felâketlerin onu ölüme sürüklüyecek mahiyette olduğunu söyleyen Atatürk, bu felâketlerin milletimizde hayatî bir uyanma meydana getirdiğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında şunları söylemiştir:

"...Bu uyanma iledir ki, üç buçuk dört senedir milletin uyumlu mesaisi neticesiyle millet hepimizi memnun eden dünyayı hayrete, düşmanları dehşete düşüren zaferlere, başarılara ilerlemelere kavuştu. Bizi kendi benliğimize sahip yapan uyanışa, bize kendimizi bulduran bu hakiki ikazlara daha önce kavuşsaydık, daha eskiden kendi varlığımız, kendi selâmetimiz, kendi gayemiz için çalışmış olsaydık, bu günkü netice daha parlak olur ve biz son felâketlere düşmeyerek dünyanın en bahtiyar milleti olurduk. Milletimiz en yüksek medeniyet derecesinde, en parlak olgunluk mertebesinde, en şanlı izzet ve ikbâlde iken, diğer bir takım milletler ancak milletimizin darbeleri karşısında kendi benliklerini bularak o darbeleri geçirdikten sonra bugünkü durumlarını bulmuşlar, biz ise onlardaki uyanmaya bedel, çok derin gafletler içinde kalarak bugüne gelmişizdir..."[8].

Atatürk, Türkler'in milliyet fikirlerini uygulamada çok gecikmiş bir millet olduğumuzu söylemiş ve milletimizin milliyetinden uzaklaşmasının çok acı cezalarını çektiğini belirtmiştir. Osmanlı İmparatorluğu içindeki bir çok ulusun, millî inançlarına sarılarak milliyet idealinin gücüyle kendilerini kurtardıklarını, bağımsızlıklarına kavuştuklarını söyledikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

"...Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlardan yabancı bir millet olduğumuzu onlardan kovulunca anladık. Kuvvetimiz zayıfladığı anda bizi ezdiler. Anladık

8 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, 141-142.

ki, kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet etmesini istiyorsak, evvele bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen bütün eylem ve hareketlerimizle gösterelim. Bilelim ki, milli benliğini bulmayan milletler başka milletlerin avıdır.

Milli varlığımıza düşman olanlarla dost olmayalım. Böylelerine karşı bir Türk şairinin dediği gibi, " Türküm ve düşmanım sana. Kalsam da bir kişi" diyelim. Düşmanlarımıza bu hakikatı ifade ettiğimiz gün kanaatimize, idealimize, istiklâlimize yan bakan her ferdi düşman telakki ettiğimiz gün, millî benliğimize uzanacak her eli şiddetle kırdığımız, milletin önüne dikilecek her felâketi derhal devirdiğimiz gün, gerçek kurtuluşa ulaşacağız. Ve sizler gibi aydınlar, azimli, imanlı gençler sayesinde bu kurtuluşa ulaşacağımızdan emin bulunuyorum..."[9].

Atatürk, Türk Ocakları'nın esas gayesinin milletimize müsbet karekterler vermek olduğunu,yine bu ocaklardan beklenilenin milletin kültürü üzerinde önemli etkiler yapmak olduğunu söyleyerek, bu ocakların zaten bunu yapmakta olduklarını belirtmiş ve daha fazla çalışmaları hususunda temennilerini dile getirmiştir.

2. Aydınlarımızın Hususiyetleri ve Görevleri

Türk Ocağı'nda yaptığı uzun konuşmasının bir bölümünde de Atatürk, milletimizin büyük bir zaferi kazanmakla beraber, esas kurtuluşa henüz kavuşamadığını söylemiştir. Ancak O, bundan sonra yapılacak çalışmaların, milletimizi şimdiye kadar geri bırakmış olan sebeb ve amilleri tahlil etmeye ve meydana çıkarmaya yönelik olacağını ifade etmiştir. Kendisine göre milletimizin maruz kaldığı sefaletlerimizin kesin sebebi "zihniyet meselesi"dir. Bu konuda Atatürk "İnsanlar ve insanlardan meydana gelen cemiyetler her şeyden önce bütün fertleriyle sağlıklı bir zihniyete sahip olmalıdırlar. Zihniyeti zayıf, çürük, hastalıklı olan bir toplumun bütün çalışmaları boşunadır"[10] demektedir.

Atatürk, gerileyişimizin ana sebeblerinden birisinin de toplumumuzda meydana gelen iki ayrı sınıf arasındaki uyuşmazlık olduğunu söylemektedir. Bu sınıflardan birinin çoğunluğu teşkil eden halk, diğerinin ise azınlığı teşkil eden aydınlar olduğunu belirten Atatürk, bozuk zihniyetli milletlerde büyük çoğunluk olan halkın başka bir hedefe,aydınlar denen sınıfın ise başka bir zihniyete ve hedefe sahip olduğu görüşündedir. Atatürk'e göre,bu iki sınıf arasında tam bir zıtlık ve muhalefet vardır, aydınlar asıl kitleyi kendi hedeflerine çekmek ister, ancak halk kitlesi ve avam ise bu aydın sınıfına tâbi olmak istemez. Aydınlar sınıfının halkı, inandırıcılıkla ve öğütlerle kendi amacına göre inandırmayı başaramayınca, bu kez de halka hükmetmek, zor kullanarak halkı baskı altına almak gibi yöntemlere yöneldiğini söyleyen Atatürk'ün konuşmasının devamında şunları söylediğini görüyoruz:

"...Arkadaşlar! Bunda muvaffak olmak için aydın sınıfla halkın zihniyet ve hedefi arasında tabii bir uyum olmak lâzımdır. Yani aydınlar sınıfının halka telkin edeceği ülküler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. Halbuki bizde böyle mi olmuştur. O aydınların telkinleri milletimizin ruhunun derinliklerinden alınmış fikirler midir?

Şüphesiz hayır. Aydınlarımız içinde iyi düşünenler vardır. Fakat genellikle şu hatamız da vardır ki inceleme ve araştırmalarımıza temel olarak çoğunlukla kendi memleketimizi, kendi tarihimizi, kendi geleneklerimizi, kendi özelliklerimizi ve ihtiyaçlarımızı almayız. Aydınlarımız belki bütün dünyayı, bütün diğer milletleri tanır, lâkin kendimizi bilmeyiz

Aydınlarımız milletimi en mes'ut millet yapayım, der. Başka milletler nasıl olmuşsa onu da aynen öyle yapayım der. Lâkin düşünmeliyiz ki, böyle bir nazariye hiç birdevirde muvaffak olmuş değildir. Bir millet için saadet olan bir şey, diğer bir millet için felâket olabilir. Aynı sebep ve şartlar birini mes'ut ettiği halde diğerini bedbaht edebilir. Onun için bu millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, keşiflerinden, ilerlemelerinden istifade edelim, Lâkin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak zorundayız.

Milletimizin tarihini, ruhunu, geleneklerini, doğru, dürüst bir bakışla görmeliyiz. İtiraf edelim ki halka aydınlarımızın gençleri arasında halk ve avama uymak gerçekleşmiş değildir. Memleketi kurtarmak için bu iki zihniyet arasındaki ayrılığı durdurmak, yürümeye başlamadan önce bu iki zihniyet arasındaki uyumu doğurmak lâzımdır. Bunun için biraz avam kitlesinin yürümesini çabuklaştırması, biraz da aydınlarımızın çok hızlı gitmesi lâzımdır. Lâkin halka yaklaşmak ve halkla kaynaşmak daha çok aydınlara düşen bir vazifedir."[11].

Bu veciz konuşmalardan da anlaşılacağı üzere Atatürk, milletimizin geri kalışındaki en önemli sebeblerden birisi olarak aydınlarımızla halk arasındaki çok yönlü uyuşmazlığı göstermektedir.Bu ikiliğin ortadan kalkması konusunda her iki kesime de önemli roller düştüğünü belirtmekle beraber, esas olanın aydınlarımızın halka yaklaşması olduğunu söylemektedir.

9 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, s.147.
10 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, s.142.
11 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, s.144-145.

3. Din Adamlarının Hususiyetleri

Atatürk'ün Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada dile getirdiği bir diğer husus da, "din adamlarının hususiyetleri ve inkılâplar karşısındaki tutumları"dır. Milletimizin çok yetenekli olduğundan bahseden Atatürk, bu gerçeği göremeyen bazı insanların, halkımızın saf durumundan yararlanarak, halka zararlı fikirler verebilecekleri ve karıştırıcı mevkiinde olabileceklerini söylemiştir.

Bizim dinimizde özel bir sınıfın bulunmadığını, ruhbaniyeti reddeden dinimizin, inhisarı kabul etmediğini belirten Atatürk, dinî konularda halkı aydınlatma konusunun ulemaya veya bir başkasına ya da özel bir sınıfa ait olmadığını, zaten dinimizin de bunu kesinlikle redddettiğini söylediği konuşmasının devamında şunları söylemiştir:

"...O halde biz diyemeyiz ki, bizde bir özel sınıf vardır. Diğerleri dinen aydınlatma hakkından mahrumdur. Böyle telakki edersek kabahat bizde, bizim cehlimizdedir. Hoca olmak için, yani dinî hakikatleri halka telkin etmek için mutlaka dinî kısve şart değildir. Bizim ulvî dinimiz her müslümana ümmeti aydınlatmayla mükellef kılıyor.

Efendiler, bir fikri daha düzeltmek isterim. Milletimizin içinde gerçek din bilginleri, din bilginlerimiz arasında da milletimizin hakkıyla iftihar edebileceği bilginlerimiz vardır. Fakat bunlara mukabil ilim kisvesi altında hakikaten ilimden uzak, gereğince ilim tahsil edememiş, ilim yolunda lâyıkı kadarıyla ilerliyememiş hoca kıyafetli cahiller vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız.

Seyahatlerimde bir çok hakiki aydın dinî bilginlerimizle görüştüm. Onları en yeni ilim terbiyesi almış, sanki Avrupa'da tahsil etmiş bir seviyede gördüm. Ruh ve İslâm hakikatlerine vakıf olan din bilginlerimizin hepsi bu kemâl mertebesindedir. Şüphesiz ki, bu din bilginlerimizin karşısında imansız ve hain din bilginleri de vardır. Lâkin bunları onlarla karıştırmak isabetli olmaz...."[12].

Atatürk, gerçek din bilginleri ile, dine zararlı ulemanın birbirine karıştırılmaması konusunda İslâm tarihi ve Osmanlı tarihinden örnekler verir. Atatürk, özellikle Millî Mücâdele'de "milleti ve vatanı kurtarmak için kan döken aziz ordumuzun serkeşler sürüsü olduğuna dair fetvalar veren ulema kıyafetli kimseler çıktı. Onlar bu fetvaları Yunan tayyareleri ile ordumuzun içine atıyorlardı" diyerek ulema içinde böyle hainleri himaye, onların kötü hareketlerini şeriata uydurma, din kıyafeti ve şeriat sözleriyle milletimizi kandıran kişilerin her zaman olacağını anlatmak istemiştir. Atatürk, artık milletimizin uyanmış olduğunu, halkımızın artık öyle hoca kıyafetli sahte din adamlarının tezvirine önem vermeyeceğini söylemiştir. Kendisinin bu yapıdaki kişilerin düşmanı olduğuna işaret ederek, sözlerinin devamında şunları söylemiştir:

"...Onların menfi yönde atacakları bir adım, yalnız benim şahsi imanıma değil, yalnız benim gayeme değil, o adım benim milletimin hayatına karşı bir kasıt, o adım benim milletimin kalbine havale edilmiş zehirli bir hançerdir. Benim ve benimle hemfikir arkadaşlarımın yapacağı şey mutlaka o adımı atanı tepelemektir.

Şüphe yok ki arkadaşlar, millet birçok fedâkarlık, bir çok kan pahasına, en nihayet elde ettiği hayat dayanağına kimseyi tecavüz ettirmeyecektir."[13].

Sözlerinin devamında Atatürk, ülkemize ve milletimize karşı bu kabil olumsuz tutum ve tavır takınacakların karşısında hiç kimse kalmasa bile,kendisinin tek başına bunlarla mücâdele edeceğini,onları tepeleyeceğini ifade ederek, bu konudaki hassasiyetini göstermek istemiştir.

III. Konya Kadınları İle Konuşmasında Verdiği Mesajlar

Türk Kadınının Hak ve Hürriyetleri İle Millî Mücâdele'ye Yaptığı Hizmetler

21 Mart l923 Çarşamba günü öğleden sonra Atatürk ve eşi Latife Hanım, berabarlerindeki diğer konuklarla birlikte Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Konya Şubesi Kadınlar Kolu'nun düzenlediği çaya katılmışlardır.Burada yaptığı konuşmada kadınlarımızın çeşitli meseleleriyle ilgili fikir ve düşüncelerini açıklamıştır.

Atatürk, sözlerinin başında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile bu cemiyette faaliyet gösteren kadınlarımızın, askerî hareketlerde, Millî Mücâdele'nin başarıya ulaşmasında gösterdikleri yardım ve çalışmaların , ordumuza yapılan hizmetlerin en değerlilerinden birisini teşkil ettiğini söylemiştir. Bu nedenle başkomutan olarak bütün Türk kadınlarına teşekkür eden Atatürk, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da kadınlarımızın azimle çalışacaklarını ve memleketimize hizmet edeceklerini belirtmiştir. Son senelerde memleketimizin geçirdiği büyük fedakârlıklarla dolu mücâdele hayatında, milletimizin her ferdinin çalışması, gayreti, himmeti, fedakârlığı olduğunu belirten Atatürk, bunlar arasında en fazla söylenecek ve hatırlanacak olanının Anadolu kadınının göstermiş olduğu çok ulvi, çok yüksek ve çok değerli fedakârlık oldüğunu ifade ettiği konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

12 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, s.148.
13 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, s.150.

" ...Dünyanın hiç bir yerinde, hiç bir milletinde Anadolu köylü kadınının üzerinde kadın çalışmasını zikretmek imkânı yoktur. Dünyada hiç bir milletin kadını ' Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi zafere ve kurtuluşa götürmekte Anadolu kadınından daha fazla çalıştım' diyemez."[14].

Kadınlarımızın toplum hayatında erkeklerimizle her zaman yan yana yaşadıklarını belirten Atatürk, düşmanlarımızın ve Türk kadınının ruhunu bilmeyen sathi nazarların, kadınlarımıza bazı isnatlarda bulunduklarını belitmiştir.Bu kimselerin, kadınlarımızın hayatta atılane yaşadıklarını, ilim ile irfan ile münasebetleri bulunmadığını, medeni hayatla ve sosyal hayatla alakadar olmadıklarını,kadınlarımızın her şeyden mahrum kaldıklarını, onların Türk erkekleri tarafından hayattan, dünyadan ve insanlıktan uzak tutulduğunu söylediklerini belirtmiştir."Şüphesiz ki Türk kadınını bu suretle görmek, Türk kadınını görmemektir. Ecnebilerin ve bizi düşman nazarıyla görenlerin tarif ve tasvir ettikleri kadınlar, bu vatanın asıl kadını, Anadolu'nun asıl Türk kadını değildir." diyerek sözlerini sürdürmüştür.

Atatürk, düşmanlarımızı aldatan bu dış manzaranın, özellikle kadınlarımızın şeklinden, giyim tarzından ve örtünme durumundan kaynaklanıyor diyerek, daha ziyade yabancılarla temas edebilecek mevkide bulunan kadınlarımızın tavır ve hareketlerinin millî tavır ve hareketlerimize ters olduğunu,bu tip tavır ve hareketlerin daha ziyade Avrupa tavır ve hareketlerin taklidi olarak görüldüğünü belirtmektedir.Yine Atatürk'e göre memleketimizin bazı yerlerinde, en çok büyük şehirlerimizde, giyim tarzımız, kıyafetimiz bizim olmaktan çıkmıştır. Giyim ve örtünme konusundaki sözlerine Atatürk şöyle devam etmiştir:

" Şehirlerimizdaki kadınların giyinme ve kapanmalarında iki şekil meydana çıkıyor. Ya ifrat ya tefrit görülüyor. Yani ne olduğu bilinmeyen, çok kapalı, çok karanlık bir dış şekli gösteren giyim, yahut Avrupanın en serbest balolarında bile dış giyim olarak gösterilmeyecek kadar açık bir kıyafet., bunların her ikiside şeriatın tavsiyesi, dinin emri dışındadır. Bizim dinimiz kadını o tefritten, bu ifrattan uzak tutar. O şekiller dinimizin gereği değil, muhalifidir. Dinimizin tavsiye ettiği örtünme hem hayata, hem fazilete uygundur...Şer'i örtünme kadınlar için zoraki bir gerek olmayacak, kadınların sosyal hayatta, çalışma ve ilim hayatında erkeklerle ortaklaşa faaliyet göstermelerine engel bulunmayacak bir basit şekildir.Bu basit şekil toplumumuzun ahlâk ve geleneklerine aykırı değildir.

Örtünmeyi ifrata vardıranlar, kıyafetlerinde aynen Avrupa kadınını taklit edenler düşünmelidir ki, her milletin kendine has ananesi, kendine mahsus adatı, kendine göre millî hususiyetleri vardır.Hiç bir millet aynen diğer bir milletin taklitçisi olmamalıdır. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği milletin aynı olabilir, ne kendi milliyeti dahilinde kalabilir, bunun neticesi şüphesiz ki hüsrandır.

Bizim örtünme meselesinde nazarı itibara alacağımız şey, bir yandan milletin ruhunu, diğer yandan hayatın icabatını düşünmektir.Örtünmede ifrat ve ve tefritten kurtulmakla bu iki ihtiyacı temin etmiş olacağız...Biz başlı başımıza ferden her türlü şekilleri tatbik edebilir, kendi zevkimize, kendi arzumuza, kendi terbiye ve seviyemize göre istediğimiz kıyafeti kullanabiliriz.. Ancak mütün milletin şayanı kabul göreceği şekilleri bütün milletin hayatında uygulama imkânı olan kıyafetleri, her halde genel istekte aramak ve o şekillerin muvaffakiyetini genel istek doğrultusunda görmek lazımdır..."[15].

Kadınların, her milletde olduğu gibi, bizim milletimiz için de ne kadar yüksek önemi olduğunu söyleyen Atatürk, bizim milletimizde kadınların eskiden beri bu önemi gerçekten gösterdiğini belirtmiş ve kadınlarımızın genel anlamdaki görevlerinin dışında, kendileri için en önemli,en hayırlı en faziletkâr bir görevlerinin de iyi bir anne olmak olduğunu ifade etmiştir. Bu görevlerinde başarılı olabilmek için de Atatürk'e göre kadınlarımızın, erkeklerden daha çok aydın,daha çok feyizli,daha çok bilgili olmaları gerekmektedir.Atatürk, bu konuda konuşmasının devamında şunları söylemektedir:

"...Çok büyük şükranla görüyoruz ve görmekteyiz ki, her yerde hanımlarımız erkeklerle fikir ve nur yolunda müsabaka edercesine yürüyorlar. Yine şükranla ifade etmek lâzımdır ki, hiç bir yerde kadınlarımız, erkeklerin altında değildir. Hemen her yerde kadın ve erkek seviyesi arasında bir denge görmekteyim. Bu hal şayanı iftihardır."[16].

Atatürk, kadınlık meselesinde şekil ve dış kıyafetin ikinci plânda kaldığını, kadınlarımız için asıl mücâdele sahasının, şekilde ve kıyafetteki başarıdan ziyade onları nur, irfan, hakiki faziletlerle tecehhüz ve tezeyyün etmek olduğunu belirterek sözlerinin devamında "Ben muhterem hanımlarımızın Avrupa kadınlarının dûnunda kalmıyacak, bilakis pek çok cihetlerde onların fevkine çıkacak nur ve irfanla tecehhüz edeceklerine kat'iyen şüphe etmiyen ve buna suret-i katiyede emin olanlardanım" demiştir.

14 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, s.151-152.
15 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, s.153-154.
16 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, s.156.

IV. Lise Öğretmen ve Öğrencileri İle Konuşması Esnasında Verdiği Mesajlar

A) Cehaletin İzâlesi ve Ortadan Kaldırılması

Atatürk, Hilâl-i Ahmer Konya Kadınlar Kolu'nun Türk Ocağı Solonu'nda düzenledikleri çayda, öğretmen ve öğrencilere hitaben yaptığı konuşmasında cehaletin izâlesi ve ortadan kaldırılması meselesi üzerinde durmuştur. Atatürk, milletimizi yüzyıllardır geri bırakan en önemli düşmanın "cehalet" olduğunu,milletimizi kendi benliğine sahip çıkartmayan ve yine milletimizi asırlardır kendi hakkında gafil bulunduran şeyin cehalet olduğunu söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir:

"...Hakiki kurtuluşu istiyorsak herşeyden evvel, bütün kuvvetimiz, bütün sur'atimizle bu cehli izaleye mecburuz. Burada cehli yalnız okuyup yazma mânasına almıyorum; üç buçuk sene evvel kendisini esaret ve ölüme boyun eğmesi hakkında hükümdarının verdiği emirlere, neşrettiği fetvalara, gönderdiği ordulara karşı ayaklanma bu cehli yırttığını, bu cehilden sıyrıldığını isbat etti. Lâzım gelir ki millet bir daha o cehle düşmesin, hepimize düşen vazife, dimağları bir daha bu cehle düşmemek için hazırlamaktır, bunu yapmak için aklen mantıken şer'an hiç bir engel hayal edilemez. Bu yolda önümüze herhangi bir engel çıkarsa, sevap yolumuzda herhangi bir kara kaya çıkarsa derhal o engeli yıkmak, o kayayı parçalamak; memleketin şerefini, namusunu ve hayatını düşünenler için borçtur, farzdır, emr-i ilâhîdir. Bu hususta muvaffakiyetimizi kolaylaştıracak çarelerin başında tenvir ve irşad bulunuyor. Milleti , tenvir ve irşat yolunda yürütebilecek dindaşlarımız lehülhamd çoktur. Genç ihtiyar, bütün aydınlar,bütün memleketini sevenler bu nurlu vazifeye koşacaktır ve koşuyor..." [17].

Atatürk bu konuşmasının sonunda da :

" İşte heyetinizin karşısında bir daha ilân ediyor, bütün milletimin bilgisine ulaşması için, cihanın işitmesi ve dostun düşmanın duyması için bir daha arzediyorum ki, milletimin böyle aydın kuvvetinin, milletimin hakiki ulemasının, milletimdeki bilgin kişilerin aydınlatmalarına mazhar olarak, bütün seyahat ettiğim yerlerde şükran ile hamdü sena ile gördüğüm veçhile, milletin çiftçisiyle, esnafıyla, tüccarıyla, bütün köylüsüyle itimadına mazhar oldukça ileri, daima ileri, pervasızca ileri yürüyecek, attığım adımların yalnız benim adımlarım olmadığını bilerek, bütün münevver kitlenin, bütün hayırhah tabakanın, bütün saf ve büyük ruhlu halkın benimle beraber geldiğini bilerek kuvvetle, metanetle, azimle daima ve daima başarı ile yürüyeceğim.

Böyle adımların nasibi de, bittabi Allah'ın emrettiği, Allahın bu millete mukadder kıldığı zafer ve muvaffakiyet olacaktır."[18] demiştir.

Sonuç

Henüz Cumhuriyetin bile ilân edilmediği günlerde Atatürk, Konya'ya yaptığı bu ziyaret esnasında yaptığı konuşmalarda, yukarıda da izah edildiği üzere bir çok hususlara değinmiştir. Onun bu konuşmalarda Türkiye Devleti'nın yakın zamanda alacağı siyasî, sosyal, kultürel ve ekonomik yön ve şekillenmenin esaslarını görüyoruz.

Gerçekten de Atatürk'ün bu konuşmalarında ifade ve işaret ettiği bir çok husus, memleketimizin ve milletimizin hayatında bir süre sonra şekillenmeye ve uygulanmaya başlanacaktır.

Atatürk'ün bu konuşmalarında açıkladığı birçok esas ve ilkenin, Cumhuriyetin 78. yıldönümünün kutlandığı bu seneye kadarki gelişimine bakarak, O'nun ne kadar büyük bir devlet adamı, siyasetçi, reformist ve inkılâpçı olduğunu söyleyebiliriz.

17 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, s.158.
18 Komisyon, *Söylev ve Demeçler*, s.159-160.

Konya ziyareti sırasında Mevleviler arasında (A. Safa Odabaşı Arşivi).

İTALYANLARIN KONYA ve AKŞEHİR İSTASYONLARINI İŞGALİ

Mehmet Çetin AKIN*

Türk tarihinin en geniş ve ayrıntılı olarak incelenen kısmı şüphesiz Millî Mücâdele dönemidir. Ancak bu dönemin de tam olarak aydınlatıldığını söylemek zordur. Özellikle Anadolu'da üç yıl gibi bir süre kalan, İçanadolu ile Batı ve Güney bölgelerinde bazı vilâyetleri işgal eden, bunun yanında Tekirdağ, Muratlı, Eskişehir, Afyon, Kütahya, Alayuntlu, Konya, Akşehir, Kütahya gibi kentlerin istasyonlarını kontrolleri altına alan İtalyanlar'ın bu faaliyetleri pek ele alınmamıştır[1].

Millî Mücâdele'de İtalyanlar'la ilgili olarak daha çok uluslar arası siyasî platformda girişilen ilişkilerle yetinilmiştir.

Ancak İtalyanlar, işgalin belki de en tehlikelisini; halkın sempatisini kazanarak ya da halkı kendilerine borçlandırarak gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bunun yanında hemen her işgal ettikleri yerde, önce kargaşa çıkması için provakatörlük yapmışlar, daha sonra da bu kargaşayı bahane ederek işgali gerçekleştirmişlerdir. Takip ettikleri yumuşak politika, "hulûl-u muslihâne" ile halkı etkilemeye çalışmışlardır.

Bu makalede İtalyanlar'ın Konya Vilâyeti'ndeki faaliyetleri, bu faaliyetlerin nikelikleri, ortaya konmaya çalışacaktır.

Gizli Anlaşmalar ve İtalya'ya Yapılan Vaatler

Asya ve Avrupa'daki bütün milletleri sömürebileceklerini kabul eden emperyalist devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nu da birkaç defa paylaşmaya teşebbüs etmişlerdi. Bu teşebbüslerinde başarısız olan devletler, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlılar'ın kendilerine karşı cephede yer almasından istifade ederek paylaşma tasarısını tekrar gündeme getirdiler. Çünkü daha önceki paylaşma teşebbüslerinin sonuçsuz kalmasına sebep olan rakip devletler bu dönemde ittifak içine girmişler; kendi aralarında yaptıkları 1915 ve 1917 tarihli anlaşmalarla Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye etmişlerdi[2].

İstanbul Anlaşması: I. Dünya Savaşının başladığı yıl Ruslar, İtilaf devletlerinden boğazlar ve İstanbul üzerinde bazı istekler de bulundu. Müzakereler sonunda İstanbul ve Boğazlar'ın Ruslar'a verilmesi kabul edildi. Ayrıca Trakya ve Anadolu'dan da bazı topraklar Rusya'ya vaad edildi. Ancak bu anlaşmanın hükümlerinin Bolşevik İhtilâli'nden sonra bir anlamı kalmadı.

Londra Sözleşmesi: Bu anlaşma, İtalyanlar'ın savaşa girmesinden sonra imzalanmıştı. 26 Nisan 1915 tarihinde anlaşma imzalandı. Anlaşmaya katılan devletler İtalya, İngiltere ve Fransa idi.

Bu anlaşma, özellikle daha sonra yaşanacak olan Anadolu işgaline dayanak teşkil ettiği için konumuz bakımından çok önemlidir. Bu anlaşmanın Türk ve İtalyanlar'ı ilgilendiren hükümleri şöyledir. Zaten İtalyanlar'ın elinde bulunan Oniki Ada tamamen İtalyanlar'a bırakılacaktı. Ayrıca İngiltere, Fransa ve Rusya, Türkiye'nin Asya'daki topraklarını paylaşacak olursa İtalyanlar'a da Antalya ve çevresinde âdilane bir pay ayrılacaktı. Bu payın sınırları, daha sonra çizilecekti[3]. Eğer Osmanlı İmparatorluğu parçalanmayıp, sadece büyük devletlerden menfaat bölgelerinde değişiklik yapılacak olursa, İtalyanların çıkarları da göz önünde bulundurulacaktı.

Sykes-Picot Anlaşması: 26 Nisan 1916'da imzalanan bu anlaşma ile Osmanlılar'ın Asya'daki toprakları Fransa, İngiltere ve Rusya arasında paylaşılmıştı. Bu anlaşma gereğince Rusya, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetleri ile, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir kısmını alıyordu. İngiltere, Mezopotamya, Hayfa ve Akka limanlarını alıyordu. Fransa ise, Suriye kıyıları ile Kilikya, Harput ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin

* Öğremen Dr., Konya Lisesi, Konya.

1 Bu konuda bkz. Nuri Köstüklü, "Türk Arşiv Belgelerine Göre Anadolu'da İtalyan İşgal Metodu", *Askeri Tarih Bülteni*, (Ağustos 1989).

2 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I-IV., Ankara 1978, s.151.

3 Tansel, *age*, s.151-152.

bazı kısımlarını işgal edeceklerdi. İngiltere ve Fransa'nın nüfuz bölgelerinde bir Arap devleti veya konfederasyonu kurulacaktı. Ayrıca Filistin milletler arası bir idareye tâbi tutulacaktı [4].

İtalyanlar bu anlaşmadan haberdar olunca, kendilerine ayrılan bölgenin azlığından şikâyet ettiler ve İzmir veya Mersin'in de kendilerine verilmesini istediler. İtalyanlar'ın bu teklifi önceleri kabul edilmedi, ancak Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine Antalya ile birlikte İzmir ve Konya'ya kadar olan bölgelerin verilmesi kabul edildi. Fakat bu gizli anlaşmalara rağmen 1918 yılının başında İngiliz devlet adamlarının Osmanlılar hakkındaki düşüncelerini biraz değiştirdiklerini görüyoruz. 2 Ocak 1918'de Lord Curzon muhtırasında ve 5 Ocak 1918 tarihli beyanatında Türkiye'nin taksiminden vazgeçilmiş olduğu anlaşılmakta, hatta Türklere oldukça geniş haklar tanınmakta idi. Bu değişikliğin sebebi, İngiltere'deki Hint Müslümanları'nın etkisi veya gizli anlaşmaların açıklanmasının doğurduğu tesir olabilir. Ancak müttefiklerin savaşı kazandıktan sonra ilk düşüncelerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır [5].

İtalyanların Anadolu'daki İşgalleri

Mondros Mütakeresi'ni takiben İngiliz ve Fransızlar, güneydeki birliklerini Anadolu'ya göndermeye başladılar ve Urfa, Antep, Maraş, Adana, Mersin gibi vilâyetleri işgal ettiler. Bu yarıştan geri kalmak istemeyen İtalya da Antalya başta olmak üzere Muğla, Burdur, Konya gibi vilâyetleri işgal ettiler. Bu işgallerin bir kısmı istasyon işgalleri şeklinde oldu.

İtalyanların Anadolu'da işgal ettikleri bölgeler ve diğer faaliyetleri aşağıda verilmiştir[6].

13 Kasım 1918 : İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlılara ait 61 gemi İstanbul'a geldi, 3500 asker karaya çıktı.

15 Kasım 1818 : 470 İtalyan askeri İstanbul'a geldi, boğazlara yerleşti.

24 Kasım 1918: Marmaris'e bir İtalyan kruvazörü geldi.

29 Aralık 1918: Marmaris'e iki İtalyan kruvazörü geldi.

21 Mart 1919: İtalyanlar'ın Antalya'ya çıkartma yapacakları söylentisi yayıldı.

22 Mart 1919: İtalyanlar Antalya'ya asker çıkardılar.

28 Mart 1919: İtalyanlar Antalya'yı işgal ettiler.

31 Mart 1919: Osmanlı hükümeti işgal edilen yerlerin idarecilerine İtalyanlar'la iyi geçinin dedi.

2 Nisan 1919: Konya'ya bir tabur İtalyan askeri geldi.

8 Nisan 1919: İtalyanlar Burdur'u işgal ettiler.

21 Nisan 1919 : 264 İtalyan askeri Afyon'a geldi.

23 Nisan 1919 : İtalyanlar Marmaris'te kömür deposu kurdular.

24-25 Nisan 1919 : Konya'ya 1500 kişilik bir İtalyan kuvveti geldi.

1 Mayıs 1919 : İtalyanlar Selçuk'u işgal ettiler.

4 Mayıs 1919 : İtalyanlar Kuşadası'nı işgal ettiler.

17 Mayıs 1919 : İtalyanlar Söke ve Milas'ı işgal ettiler.

19 Mayıs 1919 : İtalyanlar Bucak'ı işgal ettiler.

23 Temmuz 1919 : İtalyanlar Muğla'ya asker çıkardılar, Ula'yı işgal ettiler.

15 Mart 1920 : İtalyanlar Silifke'yi boşalttı.

16 Nisan 1920 : İtalyanlar, Çine, Marmaris, Datça ve Ula'yı boşalttı.

10 Haziran 1920 : İtalyanlar Muğla'yı ve Milas'ı boşalttılar.

21 Haziran 1920 : İtalyanlar Fethiye'yi boşalttılar.

25 Mayıs 1921 : İtalyanlar Marmaris'i boşalttılar.

1 Haziran 1921 : Anadolu'dan İtalyan kuvvetleri tamamen çekildi.

Konya İstasyonu'nun İşgali

İtalyanlar'ın Anadolu'da iki değişik amaçla bulunduklarını görüyoruz. Bunlardan birincisi daha önce anlatılan fiilî işgal, ikinci ise bu bölümde anlatacak istasyon işgalleridir.

Gizli anlaşmalarda İtalyan nüfuzuna bırakıldığı halde Konya, sadece istasyon işgali şeklinde İtalyan denetiminde bulunmuştu. Konya'nın İtalyanlar tarafından hangi tarihte işgal edildiği tartışma konusudur. Sadi Borak, *Atatürk* adlı eserinde kaynak göstermeden 7 Ocak 1919 [7] olarak gösterir. Ancak bu bilginin yanlış olması gerekir. Çünkü İtalyanlar'dan önce Konya'da bulunan İngiliz birlikleri buraya 22 Ocak 1919 [8]'da geldiler. Zeki Sarıhan, Konya'daki İtalyan varlığının 2 Mart 1919 [9]'da başladığını söyler. Bütün bunlara rağmen İtalyanlar'ın Konya istasyonunu resmen işgalleri, Paris konferansında İtalyanlar'ın görüşmelerden çekilmesinden sonra olmuştur. Haydapaşa'dan tren ile gönderilen bir İtalyan taburu, 24 Nisan 1919'da [10] Konya istasyonunun işgalini tamamlamıştır. Konya'daki İtalyan askerî varlığının 1500

4 Tansel, *age*, s. 154.
5 Tansel, *age*, s. 154-155.
6 Godhard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1970; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Ankara 1983; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*.
7 Sadi Borak, *Atatürk*, İstanbul 1981, s.18.
8 Kocatürk, *age*, s. 18.
9 Sarıhan, *age*, s. 250.
10 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983.
11 Sarıhan, *age*, s. 250.
12 M Şevki Yazman, *İstiklal Harbi Nasıl Oldu*, İstanbul 1938.

kişiye ulaşması, 25 Nisan'da[11] gerçekleşti. Konya'daki İtalyanlar, kendilerine karargâh olarak Erkek Lisesi'ni seçtiler[12].

Konya, ulaşım bakımından oldukça önemli bir kentti. İstanbul-Bağdat Demiryolu üzerinde bulunduğu için İstanbul, Ankara ve Adana ile bağlantısı bulunuyordu. Ayrıca İzmir'le demiryolu, Bursa, Antalya, Nevşehir ve Kayseri ile de karayolu bağlantısı vardı. Bu konumu ile askerî açıdan stratejik değeri büyüktü [13].

Konya'nın bu konumunu daha da güçlendirmek isteyen İtalyanlar, Antalya-Fethiye-Muğla ve Konya'da demiryolu yapacaklarını açıkladılar [14].

İtalyanlar, Konya'da bulundukları süre içinde halkla iyi geçinmeye çalıştılar. 7 Temmuz 1919 tarihinde gönderilen bir raporda, "İtalyanlar'ın Konya vilâyeti ve civarında bulunmaları İslâm ahaliye tecavüz şeklini almadığı gibi kati bir mahiyet almadığı temin edildiğinden bu meselenin halline kuvvetle değil sulh konferansının hükümet lehine çevirecek siyasi teşebbüsler olduğu cihetle müdafaya kalkışarak mesele çıkarılmaması .." bildiriliyordu[15].

İtalyanlar, Konya halkı ile daha iyi geçinmek için Mevlevî Çelebisi ile yakınlaşmaya çalıştılar. 17 Aralık 1919'da düzenledikleri eğlenceye Mevlevî Çelebisi'ni, valiyi ve şehrin ileri gelenlerini de davet ettiler[16].

İtalyanlar'ın Konya Halkı'na iyi davranmalarına rağmen Türk-İtalyan ilişkileri, Konya'da hep dostça devam etmedi, zaman zaman halkla İtalyan askerleri arasında çatışmalar da vukuu buldu. ".... Bir eşkıya çeşme başında yüzünü yıkarken, İtalyan askerlerine kama ile hücum etmiş, birkaçını yaralamıştı" [17]. " İç mahallelerden birinden geçen dört beş neferi mahalle delikanlıları taşa tutmuşlardı" [18].

İtalyanlar'ın da zaman zaman halka karşı tavır aldıkları görüldü. Bunun en tipik örneğini Konya'da basılan *Öğüt Gazetesi*'nin kapatılmasıdır. Bu gazetenin Millî Mücâdele yanlı yazıları İstanbul'da İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığını rahatsız etti. Konya'daki İtalyan komutanlığına *Öğüt Gazetesi*'nin susturulması bildirildi[19]. Bunun üzerine İtalyan komutanı bir gün önceden gazete yetkililerine durumu haber verdi ve 26 Ocak 1920'de İtalyanlar matbayı bastı ve *Öğüt Gazetesi*'ni kapattı. Ancak baskı makinaları daha önce kaçırıldığı için gazete, *Nasihat* adı ile yayınlanmaya devam etti[20].

13 Komisyon, "Konya", *Yurt Ansiklopedisi*.
14 Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, I., Ankara 1959, s. 136.
15 Gökbilgin, *age*, s. 160.
16 Sarıhan, *age*, s. 57.
17 Yazman, *age*, s. 13.
18 Yazman, *age*, s. 160.
19 Komisyon, *Atatürk'ün Milli Dış Politikası İle İlgili 100 Belge*, Belge no:17.

Zaman zaman yanlış bilgiler dolayısı ile isyan eden Konya halkı, Millî Mücâdele'nin yanında olmuştu. Düzenlenen mitinglerde işgaller protesto edildi. Kurulan Kuvâ-yi Milliye cemiyetleri ile maddî ve manevî yardımlarda bulundu. Nihayet Konya'daki İtalyan birlikleri 13 Mart 1920'de Konya'dan ayrıldı[21].

Akşehir İstasyonu'nun İşgali

Millî Mücâdele yıllarında Konya vilâyetine bağlı olan Akşehir de Konya gibi, istasyonu İtalyanlar tarafından işgal edildi. İşgalin gerçekleştiği tarih 14 Mayıs 1919 idi. Akşehir'deki İtalyan askerî varlığı, bir subay ve 50 erden ibaretti[23].

Akşehir istasyonunda İtalyan askerleri gelmeden önce İngiliz askerleri bulunuyordu. İtalyanlar buraya gelince İngiliz askerleri istasyondan çekildi. İngilizler'in Akşehir istasyonunu İtalyanlar'a bırakmasının sebebi, gizli anlaşmalarda Konya ve çevresinin İtalyanlar'a bırakılmasıdır.

İtalyanlar, işgal ettikleri birçok yerde karşılaştıkları gibi burada da protestoya maruz kaldılar. Mahallî yetkililerden bu protestolarına karşılık olarak da "asker çıkarmakta kötü bir maksadımız yok, asayişsizlik yok ama ileride olabilir" cevabını verdiler [24]. Burada dikkati çeken nokta diğer yörelerde İtalyanlar kendi çabaları ile bazı asayişi bozan olaylar yarattılar. Ancak Akşehir'de böyle bir girişimde bulunmadılar. Bunun sebebi, Akşehir'de yalnızca istasyonu işgal etmeleri, böylece ileride İtilaf devletlerinin tepkisini çekmenin söz konusu olmaması, ikinci sebebi ise Akşehir'in İngiliz kontrolünde olmasıdır. Çünkü asayişi bozacak davranışta bulunsalar, İngilizler'in tepkisini çekebilirlerdi. Ayrıca bunun bir anlamı da olmazdı. Çünkü Mondros'un 7. maddesi, İtilaf Devletleri'nin kendileri için geçerli değildi.

Akşehir'deki İtalyan askerlerinin halk ile ilişkilerinin niteliği konusunda, İtalyan işgali döneminde 13-14 yaşlarında, doğma büyüme Akşehirli olan ve hâlen Kızılca Mahallesi'nde oturan Şayeste Hanım'la yapılan röportaj aydınlatıcı bilgiler vermektedir[25].

Şayeste Hanım'ın anlattıklarına göre İtalyanlar, Akşehir'de, diğer yörelerde yaptıkları gibi halkın sempatisini kazanmaya çalıştı. Akşehir halkına giyecek ve yiyecek dağıttılar, ayrıca halkı rahatsız edici davranışlardan kaçındılar.

20 Mehmet Önder, *Milli Mücadele'nin Yanında Ögüt Gazetesi*, Ankara 1986, s. 56.
21 Jeaschke, *age*, s. 93.
22 Sarıhan, *age*, s. 232.
23 *İstiklal Savaşı Gazetesi*, (Haz: Ömer Sami Coşar), I, s. 2.
24 Sarıhan, *age*, s. 232.
25 Şayeste Hanımla yapılan röportaj, Prof. Dr. Nuri Köstüklü'nün özel arşivindedir.

Şayeste Hanım'ın babasından dinlediklerine dayanarak anlattıklarına göre, İtalyanlar: "Bir gün Çınaraltı Mescidi'nin yanında bulunan büyük çınarda leyleklerin konmuş olduğu bir sırada İtalyan askerleri ateş etmişler ve sesi duyan etraftaki Akşehirliler, kadın-erkek sese çıkmışlar. Bunu gören İtalyan askerleri çok korkmuşlar ve halkın ayaklandığını sanarak Akşehir'den çekip gitmişlerdir".

İtalyanlar'ın Akşehir'i boşalttıkları tarih hakkında kesin bir bilgi yoktur, ancak Konya gibi Mayıs 1920'de boşaltılmış olabilir.

Sonuç

İtalyanlar; Antalya, Burdur, Marmaris gibi şehirleri işgal etmeden önce yaptıkları provakasyonlarla kargaşa çıkarmışlar ve arkasından işgalleri gerçekleştirmişlerdi[26]. Ancak Konya'da böyle bir provakasyon tespit edilememiştir. Bunun sebebi, İtalyanlar Konya'ya gelmeden önce Konya İstasyonun'da İngilizler vardı, İtalyanlar'ın yaptığı, işgal güçleri arasında bir devir teslimden ibaret olmasıdır.

Ayrıca Konya istasyonun işgali için gerekli hukuki gerekçe hazırdı. Çünkü Mondros Mütarekesi'ne göre İtilaf devletleri, diğer ulaşım ve haberleşme vasıtaları gibi istasyonları da kontrolleri altına alabileceklerdi.

Konya ve Akşehir'de de her ne kadar yapılan bir istasyon işgali ise de halkla iyi geçinmeye çalışmışlardır. Bunun sebebi ise ileriye dönüktür. Şartların değişmesine bağlı alarak Konya veya diğer bölgelerin işgali gündeme bir gün gelirse, halkın kendilerini tercih etmesini sağlamaya yöneliktir.

26 Buna sadece bir örnek olarak Antalya'nın işgali öncesinde yaşanan bir olayı verebiliriz. 26 Mart 1919 akşamı şehrin Hristiyan mahallesinde bir patlama olur, olay yerine giden güvenlik güçleri gürültünün bir kutu barutun patlatılmasıyla olduğunu anlarlar. Bu olaydan sonra İtalyanlar, Antalya'da sözde rahibelerin güvenliğini sağlamak için rahibelerin oturduğu binaya 200 İtalyan askeri yerleştirirler. Sonuçlarına bakılınca bu olayın provakasyon olduğu çok net ortadadır. Benzer olaylar, Burdur ve Marmaris'in işgalinde de yaşanır. İşgal olayı için bu tip provakasyonlara başvurulmasının sebebi, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesinde yatmaktadır. Bu maddeye göre İtilaf Devletleri, kendilerinin veya azınlıkların durumları tehlikeye düştüğü bölgeleri işgal edeceklerdi.

OSMANLI DEVRİNDE KONYA'NIN SU İLETİM SİSTEMİ

M. Sabri DOĞAN *

Konya, 1467 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı Devleti'ne katıldıktan sonra Karaman adıyla bir vilayet olarak idare edilmeye başlanmıştır. Fatih Sultan Mehmedin oğlu Sultan Cem, Konya Valisi bulunduğu sıralarda (1474-1481), "Konya Kalesinin dışına bir köşk yaptırarak su getirmiş ve bu su ile aynı zamanda köşk civarındaki bağ ve bahçeler sulanmıştır. Bugün yeri dahi bilinmeyen köşkün Hocafakih Mahallesi, Alavardı yöresinde olduğu-bugünkü Şeker fabrikasının güney batı cihetinde-ve son yıllara kadar Cimcime adı ile zikredildiğini M. Uğur kaydetmektedir"[1]. Sultan Cem'in vefatından sonra bu köşk, Kanunî Sultan Süleyman zamanına kadar kalmış ve köşke nezaret eden görevli, tahsis edilen sudan fazla su getirterek bostanlarını sulamaya başlayınca Kanunî, buna mani olmak için kanunnâmesine bir madde koydurtmuşur. Bu sırada adı geçen suyun geçtiği yerlerdeki halk, arklar açmak suretiyle suyu harcadığı, şehrin çeşme ve hamamlarına zarar verdiği için, suya tecavüz edenlerin cezalandırılmaları için hüküm konulduğunu öğreniyoruz. Bu kanunnâmede şöyle denmektedir; "...Ve Cem Sultan Kal'adan taşra bir köşk yapub asıl sudan köşküne bir miktar da su alub köşk havalisinde bağdaki idermiş. Sonra ol behane ile köşke nâzır olan kimesneler asıl sudan çok zayi idüp yolda bostanlar ihdas idüp harc iderlermiş. Müslümanların hamamlarına ve çeşmelerine hayli zarar ve noksan vaki olurmış. Öyle olsa mirab olanlar ve köşke nazır olanlar men olınub adet-i kadimden tecavüz itmiyeler eslemeyenleri kadî-yi şehr olan kimesne dergâh-ı muallaya arz eyleye" [2].

Bu kayıttan, Sultan Cem'in yalnız köşkü için su getirtmediği, ayrıca bazı çeşme ve hamamlara da su verdiği anlaşılmakta ve bu su, yollarda zâyi edildiği için çeşme ve hamamlara kafi gelmediği neticesi çıkmaktadır [3].

Cem Sultan ve onu takip eden Konya Valileri zamanında Konya'nın batı bölümü ihmal edilmiş ve adeta terk edilmiş bir görünüm arzetmektedir. Konya'nın bu bölümü son yıllara kadar "Yıkık Mahalle" olarak da anılmaktaydı. Bu bölüme su taşıyan Selçuklu Su İletim Sistemi de Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı Dutlu Su İletim Sisteminden uzun bir süre önce büyük ölçüde işlerliğini yitirmiş ve su ihtiyacı Meram Çayından, kuyulardan ve ufak sarnıçlardan sağlanmıştır [4].

Şehrin batı bölümünün tamamiyle ikbalden düşmesi, muhtemelen Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Dutlu Su İletim Sistemi Projesini hayata geçirmesi ile başlamıştır. Ayrıca eski Selçuklu Su Sistemi de zaman zaman tamir edilmesine [5] rağmen dumura uğramaya başladığı ve kentin hızla Mevlânâ Dergâhı yönünde gelişmesiyle de eski su sisteminin bir hayli zorlandığı ve artık yetmediği söylenebilir. Yavuz Sultan Selim, İran Seferi için Konya'dan geçerken Mevlânâ Türbesi'ni ziyareti sırasında tekkenin ve dolayısıyla da Konya'nın sudan zahmet çektiğini görerek şehirden dört saat mesafede bulunan Dutlu Kırındaki suyu getirtmiştir.Türbe suyu da denilen bu su, dergâhın ihtiyacını karşıladığı gibi[6], fazlası da civar mahallelere satılmıştır [7].

Konya'da Selimiye Camii inşasına padişah nezdinde tavassut eden Mesnevîhân Şeyh Sinan Dede menakıbnâmesi de *Mürşüdü't-Tâlibîn* adlı yazma eserde Mevlânâ Dergâhı'na Yavuz Sultan Selim tarafından getirtilen ve türbeye vakfedilen Dutlu Suyunun hikayesi şöyle anlatılmaktadır; "...Vüzera ve Pîrî Paşa hazretleri gelüb murâd-ı şerîf nedir deyu suâl olundukda Sinan Dede buyurduki: Bunda rûh-ı Hazret-i Munlâ işareti ile geldim. Onların makamların ta'mîr muradımdır, ol üstlerinin kurşunu olmamağla kubbeler helâk olmuşdur. Dâim bârân

* Araştırmacı-Yazar, Konya Koyunoğlu Müzesi, Konya.

1 Mehmet Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, Konya 1962, s.213.
2 Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki Ve Mali Esasları*, I, *Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 43.
3 Önder, *a.g.e.*, s. 213.
4 Mehmet Bildirici, *Tarihi Su Yapıları*, Ankara 1994, s.170.
5 Önder, *a.g.e.*, s.221-222.
6 Muzaffer Erdoğan, "Yavuz Sultan Selim Devrinde Konya", *Anıt Dergisi*, Sayı:15, (Mart 1950), s.11.
7 V. A. Gordelevski, "Konya İrva Ve İska Tarihine Dair Materyaller", (Çev: Hasan Ortekin), *Konya Dergisi*, Sayı:18-19, (Konya 1938), s. 1059.

oldukça damlar ve bir dahi su yokdur. Vakti salât ve tahârette su bulunmaz. Müslümanlar müzayeka üzeredir ve bir dahi Türbe-i Mutahharasının harem yokdur. Şehir halkının cümle tavarları kapusuna cem olur, abes ederler ve bir dahi vakıf azdır. Müsaade eylemez ve asil mâksud bana bir emr-i şerîf versinler ki bu asitânede benim dilediğüm kimesneler dursunlar ahir kimesne turmasın ve hem şehirde herkim hakim olursa bana muin olsunlar deyicek murad-ı şerîfleri üzre Padişah-i âlem-penâh görülsün deyü ferman edüb az zaman içinde kubbeleri kurşun edüb ve harem edüb ve Tutlu nâm pınarın suyun getürüb ve hazine-i müsliminden her sene 30 bin akça tayin ve emirleri üzere müekked bir hakim-i şerif verilüb merhum buyururlar idi ki: ol günkü emr-i şerif aldım andan padişah-ı âlem-penah Edirne'de olun vazifelerine göre Konya'da dahi ol kadar vazife tayin edüb..." [8].

Yavuz Sultan Selim'in dutlu suyu projesi taş lağımlarla şehre kadar getirilmiştir [9]. İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi* adlı kitabında Dutlu Su Sisteminden bahsederken "...Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı lağım teşkilatını şimdi de Dutlu'da görmek mümkündür" demektedir [10]. Bu su iletim sistemi XIX. yüzyılın sonlarına kadar kullanılmıştır [11].

Yavuz Sultan Selim, su yolu sistemiyle ilgili olarak 1584 tarihli *Konya Tahrir Defteri*'nde "...Zikrolunan çeşmenin menbaı Dutlu'da, ziraata ve maadaya sarf olunmayıp, hilaf-ı emir istimal edenin hakkından geline, asla şehir hanelerinden gayri sarfolunmiye. Çeşme bunlardır ki zikrolunur....." denmektedir [12]. Konya'da Dutlu Su İletim Sisteminin yanı sıra bu sistem içinde 10 adet çeşme [13] ve 1 adet şadırvan[14] yapılmıştır. Bunlar;

1. Devlet Hastanesinin doğu tarafından geçen, Konya Kalesi dış surlarının üstünde bulunan Ertaş Kapısı'ndaki çeşme ki, bugün mevcut değildir.

2. 1936 yılında kaldırılan, Alâeddin Tepesi ve Devlet Hastanesi arasındaki Kadı İzzeddin Camii yanındaki çeşme.

3. Hâlen mevcut olan ve 1524 tarihli Şems-i Tebrizî Türbesi yanındaki çeşme.

4. Eskiden İsmet Paşa İlkokulu yanında bulunan debbağlar[15] (dericiler) içindeki çeşme. Bu çeşmenin bulunduğu yere İsmet Paşa İlkokulu yaptırılmıştır.

5. Şimdi mevcut olmayan Musalla Mezarlığı yakınındaki Kalenderhane Çeşmesi.

6. Günümüzde mevcut olmayan eski Koyun Pazarındaki Miskinler yanındaki çeşme[16].

7. Dutlu su yolu üzerinde bulunan ve yakın zamanda yerine yenisi yapılan, Karahöyük Camii yanındaki çeşme.

8. 1516 tarihli Mevlânâ Dergâhı içindeki şadırvan.

9. Karatay Medresesi içindeki çeşme.

10. Pîrî Mehmed Paşa Camii yanındaki çeşme [17],

11. Selimiye Camii yanındaki çeşme ki bugün mevcut değildir.

Yavuz Sultan Selim, Dutlu Suyunu Konya'da akıttığı zaman, o günkü idarî teşkilâtta Konya'nın Hatunsaray nahiyesine bağlı olan ve Sultan Alâeddin Keykubad'ın kayınpederi eski Alaiye beyi Kirvat'ın adını yaşatan Girvat Köyü (bugünkü Kayaönü Köyü) bu suyun yollarını tamir ettirmek için vakfedilmiştir. Ayrıca 1524 tarihli Nişancı Mehmed Paşa'nın eserindeki bir kayda göre Kirvat Köyü'nün geliri az olduğu için Yavuz Sultan Selim'in Dutlu Su Yolu'nun daimi tamiratına yetişmemiş, ve Botsa Köyü geliri de vakfedilmiştir [18]. Bu husus Konya vali vekili Ahmet Muammmer'in Evkaf-i Humayun Nezareti Celilesine 11-Recep-330 (Miladi 1911) ve 13 Haziran 328 (Miladi 1919) tarihli resmi yazılarında da işaret edilmektedir. Bu belgeler, yazılar Konya Belediyesi ile Mevlânâ Dergâhı arasında meydana gelen Dergâha su saati takma ve su parası alma konusunda çıkan anlaşmazlığa çözüm bulmak için Müze Müdürü Necati Elgin tarafından 9-9-1963 tarihinde Konya Belediyesi'ne gönderilmiştir[19]. Bu yazılarda şöyle denmektedir; "...Konya'ya iki saat mesâfede kâin Dutlu nâm mevkiiden Dergâh-ı Hazret-i Mevlânâ'ya cerâyan eden su yollarının tamiri için Sultan Selim tâbe serâh hazretlerinin vakfeylediği Botsa Karyesi'nde kâin mezraa iki senede bir ekilmekde olduğu ve âşârından alınmakda olan beş,

8 Necati Elgin, "Konya Müzesi Yazmalarından Mürşid-il Talibin", *Anıt Dergisi*, Sayı: 20-21,(Mart-Nisan 1957), s.17-18. Bu olayın ayrıntısı için bkz. Yusuf Küçükdağ, *Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa*, Konya 1994, s.23-24, 30-31.
9 İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya1964, s. 987.
10 *A.g.e.*, s. 1017.
11 *A.g.e.*, s.1017.
12 *A.g.e.*, s.1017.
13 *A.g.e.*, s.1017 - 1019.
14 Yılmaz Önge, "Mevlânâ Dergâhı Şadırvanı", *2. Millî Mevlânâ Kongresi, Tebliğler, 3-5 Mayıs* 1986, Konya, s.60-70. Ayrıca bkz. Osman Özyurt, "Teknik Yönleriyle Bazı Konya Camilerinin Şadırvanları ve Bunların Türk Şadırvan Mimarisindeki Yeri", *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara 1991, s. 117-131.
15 Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Ahî Evran Zâviyesi ve 1097 H / 1686 M Tarihli Vakfiyesi", *Yeni İpek Yolu (Konya Ticaret Odası Dergisi)*, Konya II (Özel Sayı), (Aralık 1999), s.65-79.
16 Yusuf Küçükdağ, "Konya'nın Kültür Varlıklarına Sahip Çıkmak", *Ata Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Sayı:4 (1993), s.75.
17 Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Bir Mevlevi Manzumesi (Piri Mehmed Paşa Zaviyesi), *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992, s.161.
18 Konyalı, *a.g.e*, s. 1020.
19 Konya Büyükşehir Belediyesi A.R. İzzet Koyunoğlu Müzesi Arşivi, numarasız dosya.

altı bin kuruş da ancak mesârif-i dâimesini temin edebildiği cihetle mürûr-i zamânla kâmilen harâba yüz tutan mezkûr su yollarının tamiri esbâbının istikmali dergâh-i müşârunileyh postnişini Çelebi Efendi Hazretleri tarafından istid'a ve bu babdaki evrâk-i keşfıyye leffen takdîm kılındığı arz olunur efendim."

Yavuz Sultan Selim, Dutlu Suyu'nu getirtmesinden sonra Mevlânâ Türbesi'nde bir de şadırvan yaptırmıştır. Bu şadırvanda altlı, üstlü H.918 (Miladi 1512) ve H.1285 (Miladi 1868) tarihli birer kitâbe bulunmaktadır. Bunlardan eski olanı yapım, yeni olanı onarım kitâbesidir [20].

Yavuz Sultan Selim'in Dutlu Suyu İletim Sistemi ile birlikte yaptırdığı çeşmelerden bugün hâlen ayakta duran *Şems Çeşmesi*, Şemsi Tebrizi Türbesi'nin bulunduğu parkın kuzeyindedir. Çeşme yapısı kitabesi ile birlikte bulunmakta ve hâlâ su akıtmaya devam etmektedir. H. 961(Miladi 1519) tarihli kitabesi şöyledir; "Allah'ın yeryüzü kulları üzerindeki gölgesi olan büyük Sultan Bâyezıd'ın oğlu Şâh Selim Han bu çeşmenin yapımını emreyledi" H. 926 [21].

Dutlu Su İletim Sisteminden çeşmeler şunlardır: Bu devirden sonra Konya eşrafından ve Sultan Şehinşâh'ın adamlarından Yusuf oğlu Ahmed Çelebi, bir hamamla birlikte iki sebil ile Konya'nın Sarı Yakup, Hacı Ömerler Mahallesi'ndeki 1517 tarihli çeşmesi, hamam ve hanı civarında 4 çeşme yaptırmış ve bunların bakımı için vakfiyeler tanzim etmiştir. Ahmed Çelebi ibni Yusuf Ağa aynı zamanda Meram'dan Konya'ya hususi bir mecra ile su getirtmiştir. Ayrıca Seyyid İbrahim oğlu Ömer Ağa'nın Konya dış kalesi Yeni Kapı civarında çeşme de bu devre rastlar [22].

Daha sonraki Kanunî Sultan Süleyman döneminde Konya'daki çeşme sayısı artmıştır [23]. XVI. yüzyılda Kanunî devrinde Konya içme suyu çoğaltılarak su sarfiyatı kanunnâmelere bağlanmış, Mevlânâ Türbesi ve Sadreddin Konevî evkafına ait bağ ve bostanlar su resminden muaf tutulmuş, şehir içine yeni çeşmeler yapılmıştır [24]. *Konya Şeriye Sicilleri* arasında 1569 tarihli kayıtları bulunan çeşmeler şunlardır;

1. Kazasker Kadri Çelebi'nin yaptırdığı üç çeşme.
2. Hacı Emrullah'ın yaptırdığı çeşme.
3. Sarı Alioğlu'nun yaptırdığı çeşme.
4. Hoca Ali'nin yaptırdığı çeşme.
5. Sırçalı'nın yaptırdığı çeşme.

Bunlar dışında Seyid İbrahim oğlu Ömer Ağa gibi şahısların da çeşmeler yaptırdıkları, tarihî kayıtlardan bilinmekle beraber, günümüze gelemedikleri için yerleri belirlenememektedir [25]. Bugün mevcut olan çeşmeşler arasında ise Çadır Çeşme (Yatıkçı veya Gevraki Çeşme), Mehmet Ağa Çeşmesi, Müftü Çeşmeleri, Ali Paşa Çeşmeleri vardır [26].

Bu çeşmeler arasında kitabesine bakılarak, Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığı iddia edilen 1535 tarihli, Çadırcı Çeşmesi veya Gevraki Çeşmesi olarak da bilinen çeşmenin[27], üzerinde Arapça bir kitâbe bulunmaktadır. Kitâbede şunlar yazmaktadır: " Su akan çeşmeyi ulu Tanrı'nın rızasını isteyerek devlet halkından Yatıkçıoğlu Emirza Bey, Selim Han oğlu Sultan Süleyman için 944 yılında yaptı (M 1535)[28]". Konya'ya ticaret için gelen katarlar, haç mevsimlerinde hacı kafileleri buraya çadırlarını kurarlar, bu çeşmeden sularını alırlardı. Bu sebepten bu çeşmenin diğer bir adı da Çadır çeşmedir [29].

1553-1560 yılarında, Kanunî Sultan Süleyman döneminde Konya'da valilik yapan ve yardımsever bir kişi olan Ali Paşa iki çeşme yaptırmıştır. Bu çeşmeler [30];

Topraklık Mahallesindeki 1554 tarihli Akçeşme.

Fakih Dede Mahallesi'nde gene aynı isimde diğer bir çeşme yaptırmış ve bu eserler günümüze gelebilmiş olup, Yavuz Sultan Selim su yollarından beslenmektedirler.

Yavuz Sultan Selim'in getirttiği Dutlu Su İletim Sisteminden beslenen diğer bir çeşme Mehmet Ağa Çeşmesi, Konya'da Pîrî Mehmed Paşa Camii önünde, doğu tarafında ve biraz ileridedir. Kitabesinin tarihi H.998 (Miladi 1589)'dir. Kitabe manzum ve Türkçe'dir. "Dünya Padişahın Murat III'ün Mehmet Ağası, Sultanın vakıflarına nazır, bakan oldu Bakınız o Mehmet Ağa Mollay-ı Rumun çeşmesini gönül hoşluğu ile güzel yaptırdı. Derviş Kâzimî de çeşmenin tarihini söyledi. Ve " O çeşmenin temiz suyu kevserin aynı oldu" dedi".

XVII. yüzyıl içinde *Konya Şer'iye Sicilleri* arasında ismi geçen fakat yerleri belirlenemeyen çeşmeler arasında şu çeşmeler vardır [31];

1. Tabakhane Çeşmesi (1646).
2. Börekçi Hoca Çeşmesi (1660).
3. Hergele Çeşmesi (1660).
4. At Pazarı Çeşmesi (1670).
5. Topçu Çeşmesi (1670).
6. Fenari Çeşmesi (1672).

20 Konyalı, *a.g.e.*, s.1020.
21 Mehmet Önder, *a.g.e.*, s.224.
22 *A.g.e.*, s. 224.
23 *A.g.e.*, s. 214.
24 *A.g.e.*, s. 214.
25 Konyalı, *a.g.e.*, s. 987.
26 Önder, *a.g.e.*, s. 214.
27 M. Zeki Oral, "Çadır Çeşme veya Gevraki Çeşmesi", *Anıt Dergisi*, Sayı:3, (1946), s. 16.
28 Önder, *a.g.e.*, s. 224-225. Ayrıca bkz, Konyalı, *a.g.e.*, s.987-996.
29 Oral, *a.g.m.*, s. 16.
30 Konyalı, *a.g.e.*, s. 987. Ayrıca bkz. Bildirici, *a.g.e.*, s. 169.
31 Bildirici, *a.g.e.*, s.170.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda kentin büyümesi ile Konya'nın doğu kesiminde Yavuz Sultan Selim su yollarından beslenen 9 adet çeşme daha yapılmıştır [32].

Bunlar:

1. At Pazarı'ndaki Çelebi Çeşmesi (1656).

2. Karakayış Mahallesindeki Karakayış Çeşmesi (1675).

3. Polatlar Mahallesi'ndeki Ebubekir Çeşmesi (1630).

4. Terceman Mahallesi'ndeki Terceman Çeşmesi (1734).

5. Aksinne Mahallesi'ndeki Müsevit Çeşmesi (1775).

6. Kuzgun Kavak Mahallesi'ndeki Hacı Salih Çeşmesi (1780).

7. Orta Sinan Mahallesi'ndeki Kayacık Çeşmesi (1786).

8. Yanık Camii Mahallesi'ndeki Ömer Ağa Çeşmesi (1791).

9. Taş Cami Mahallesi'ndeki Taş Cami Çeşmesi (1799)'dir.

XVIII. yüzyıl içinde Konya Müftüsü Nakîbü'l-Hâc Seyit İbrahim Efendi (ö.1763) bugün mevcut olan üç çeşmesini ve Nakıboğlu Camii avlusundaki şadırvanını Konya'ya kazandırmıştır. Bunlar [33]:

1. İç Kara Arslan Mahallesi'ndeki Müfti Çeşmesi (1742).

2. Ahmet Fakih Mahallesi'ndeki Nakiboğlu Çeşmesi (1744).

3. Sadırlar Mahallesi'ndeki Sadırlar Çeşmesi (1744).

4. Ahmed Dede Mahallesi'ndeki Ahmed Dede Çeşmesi'dir (1744).

Gene bu yüzyıl içinde Konya Valisi Çelik Mehmed Paşa (ö. 1765) Konya suyunun çoğaltılması için çalışmalar yapmıştır [34]. 1769 yılında Mevlânâ Dergâhı Postnişini Ebubekir Çelebi (ö. 1785) ve Konyalı zenginler tarafından yeni çeşmeler yaptırılmıştır [35].

Dutlu Su İletim Sistemi'nin tam olarak nereden geçtiği tesbit edilmemekle bereber yol üzerinde bulunan ve bu su iletim sisteminden su alan Karahöyük'teki çeşme, hattın bu doğrultudan şehre girdiğini göstermektedir. Evliya Çelebiden iki yüz yıl sonra 1869 yılında Dutlu Su İletim Sistemi'nin hâlen çalışmakta olduğunun delili bu su yolu üzerindeki Harmancık köyündeki 1869 tarihli Harmancık köyü çeşmesidir. Bu su yolu ile XIX. yüzyılın sonlarına kadar Konya'ya su akıtılmıştır [36].

XVII. yüzyıl seyahatnâmelerinde Konya suyu ve çeşmelerine ait bilgiler verilmektedir. Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde Kale haricindeki kubbeli bir depodan şehre su taksimi yapıldığı, buradan 360 lüleye su verildiğini, bu suların cami, mescit, han, hamam, ve saraylardaki çeşmelere dağıtıldığını, su kaynaklarının Meram Dağları'nda bulunduğunu zikrederek şehirde mevcut 2700 su kuyusu ile bostanların sulandığını kaydeder. Kâtip Çelebi ise *Cihannüma* adlı eserinde yaklaşık aynı bilgileri verir. Bu bilgilerden anladığımıza göre şehir içme suyu, bağ ve bostanlara sarfedilmekte, belki de içmeye yetmemekte bu yüzden kuyu suyundan faydalanmakta idi [37].

Gene XVII. yüzyıla ait *Menasiki Hac ve Tuhfetü'l-Huccâc* adlı eserlerde ise bu konuya şöyle değinilmektedir; "...Ol mahalde bir sarnıç vardır. Suyu gayetle soğuktur. Bu sivadı a'zam selatini Selçukiyenin tahtgâhıdır. Mülkü Selçukiye'den Alâeddin Keykubad bir hüsrevin mevkii andadır" "...Konya'nın suları kürbünde dağlardan gelip 300 miktarı lülelerden şehre taksim olunur ve bağ ve bostanlara cari olan enharın ayağı inip bir göl olur. Ve ol göl dağları ihata eder. Konya akar suyu, bağ bahçeli seyri Meram'dır. Ve mesire-i saireli mahaldir. (Ve sair temaşagâhları ve her makamı alelhusus Meramı naziri heşti behişttir) [38]".

XIX. yüzyılda Konya Valisi Çelik Ahmed Paşa, Konya suyunun çoğaltılmasına çalışmış, 1769 yılında Mevlânâ Dergâhı Postnişini Ebubekir Çelebi ve Konyalı bazı kimseler tarafından yeni çeşmeler yapılmıştır [39].

XIX. yüzyılda, Konya Valisi Kel Hasan Paşa'nın su konusundaki faaliyetleri dikkati çeker.1848 yılında Konya'nın Zindankale Semtinin batısında yaptırdığı Şevk-abad adlı köşküne Havzan Su Deposu'ndan hususi suretle su almış, çeşme ve sebillere akıtmıştır [40]. Kel Hasan Paşa'nın Konya Valiliğinden azliyle, harab olan bahçeden geriye hiçbir iz kalmamıştır [41].

XIX. yüzyıl sonlarında Konya'da çeşme adeti 81'dir[42]. Bu çeşme adeti şahir içme suyu ihtiyacını karşılayamadığı için Meram Çay Suyu küplerde dinlendirilerek içilmiştir.Şiddetli yağmurlardan ve sellerden[43] sonra içilemeyecek kadar bulanık akan bu sular, büyük küplerde 3-5 gün bekletildikten ve süzüldükten sonra ayrı bir küpte

32 *A.g.e.*, s. 169.
33 Konyalı, *a.g.e.*, s. 987.
34 Önder, *a.g.e.*, s. 216.
35 *A.g.e.*, s. 216.
36 *A.g.e.*, s.170.
37 *A.g.e.*, s. 215.
38 A. Süheyl Ünver, "17. Asırda Konya Kalesi İçinde ve Dışındaki Binalar Hakkında", *Konya Dergisi*, Sayı:102-103-104, (Nisan-Mayıs-Haziran 1947), s. 4-7.
39 Önder, *a.g.e.*, s. 216.
40 Muzaffer Erdoğan, "Kel Hasan Paşa", *Konya Dergisi*, (Ocak-Şubat-Mart 1947), s. 99-100-101.
41 Önder, *a.g.e.*, s. 216.
42 *a.g.e.*, s. 217.
43 A. Süheyl Ünver, "Yetmiş Yıl Önce Konya", *Belleten*, XXXI / 122, (Ankara 1967), s. 211.

durulanarak içilmiştir. Bu süzülen çay suyunun leziz ve berrak olduğu 1302 (Miladi1884) *Konya Vilâyeti Salnamesi*'nde İstanbul'un Karakulak Suyu'yla mukayese edilebileceği söylenmektedir. Bunun dışında, bilhassa şehrin dış mahallelerinde oturan bir kısım halk da kuyu sularından faydalanmış, 7-8 metre derinlikte açılan bu kuyulardan su alarak su ihtiyaçlarını gidermişlerdir [44].

1898 ile 1902 yılları arasında, Konya'da valilik görevinde bulunan Ferit Paşa zamanında, şehir gene su sıkıntısı içine düşmüş ve yeni su kaynakları bulma yolunda yeni girişimler başlatılmıştır [45]. Hem Yavuz Selim su yollarının gerektiği gibi tamirat ve bakımının yapılmaması, hem de şehrin doğu kesimindeki 47 adet çeşmenin yetmemesi ve nüfusun artması, üstüne üstlük şehrin batı kesimindeki nüfusun da hızla gelişmesi ve bu bölgedeki halkın sağlıklı içme suyundan mahrum olması [46] -ki bölge halkı uzun zamandan beri çay suyu kullanmaktaydı- o zamanki Konya Valisini harekete geçirmiş ve Konya'ya su getirilmesi için bir Su Komisyonu kurdurmuştur [47].

1901 yılında "Tedarik Bedeli" parasından olan 10.000 lira ile işe başlanır. Buna ilave olarak vilayetten 2.000, halk da 6.000 lira katkıda bulunur. Toplam 18.000 lira toplanmıştır. Masrafların karşılanmasında Konyalı pek çok hayırseverin; Canbaz Deli Osman Ağa [48], Akbaşlı Pala Veli'nin Hacı Ömer, Hattat Kızılviranlı Seyyid Efendi ve Koyunoğlu Mustafa Efendi'nin maddi ve manevi yardımları etkili olmuştur [49].

Hemen işe koyulan Ferit Paşa padişahın da olurunu almış, iki yıl içinde Konya'nın 22 km güneyindeki Çayırbağı köyündeki kaynak suyunu önce İstasyona, sonra Alâeddin Tepesi'ndeki yeni yapılan depoya Belçika'dan getirtilen demir borularla aktarmıştır. Çayırbağı, Konya şehrinden 250 metre yüksek olduğu için Alâeddin su deposuna inen suyun tazyiki kolayca temin edilmiş, tesis 1902 yılında bitirilmiş olup, demir boru kullanılan ilk uygulamadır. Şehir içine de demir borularla şebeke döşenmiş ve büyük bir rahatlama sağlanmıştır [50]. Bu su sistemi ile 50 kadar çeşmeye su verilmiştir. Dolayısıyla çeşme sayısı da artmış, 1902-1923 yılları arasında 23 çeşme daha yapılmıştır [51].

Ferid Paşa'nın eseri olan Çayırbağı suyu 1905 yılında Konya Valisi Faik Bey tarafından tekrar ele alınmış ve 2.000 lira sarfıyla tesis genişletilmiştir [52]. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılında Cevad Bey'in valiliği zamanında çeşmelerin sayısı 150'ye çıkarıldı.Bir sene sonra 1909 yılında bu miktar halkın su ihtiyacına cevap veremiyordu. İlk müteşebbislerin daha geniş çaplı boru tercih etmemelerinin büyük bir hata olduğu anlaşıldı. Hicri 1326, Miladi 1908 yılında Cevad Bey'in[53], -1913 yılında ise Vali Hüsnü Bey'in teşebbüsleri ile [54] Mukbil, Bey Pınarı ve Sütlü kaynak sularının birleştirilerek demir boru ile şehre indirilmesine karar verildi. Fakat 1. Cihan Harbi başladığı için boru tedarik edilemedi ve iş yarım kaldı. 1921 yılında boruların döşenmesi tamamlandı[55].

Ferit Paşa'nın kurdurduğu su komisyonu 1926 yılına kadar görevini sürdürmüştür. Su komisyonuna bağış yapan ve hizmet edenlere evlerine yapılan çeşmelerle parasız ömür boyu su sağlanmıştır [56]. Ferit Paşa Konya'ya getirdiği Çayırbağı Su Sistemi ile Hatıp Yolu üzerinde Hatıp-altı denilen Pamukçuya bir çeşme [57] ile ilk önceleri Konya-Meram Gazi Lisesi güney cephesindeyken daha sonra yeri değiştirilen 1901 [58] tarihli bir başka çeşme daha yaptırmıştır.

Çayırbağı su sisteminin bir parçası olarak yapılan Alâeddin Tepesi üzerindeki kalın taş duvarlarla yapılmış su deposunun hacmi 500 m^3'tür. Üzerinde 1904 tarihli bir kitabe bulunmaktadır. Depoya 1927 yılında 250 m^3'lük iki gömme su deposu ilâve edilmişse de-yeni inşa edilen bu depoların oturduğu zeminde çökme meydana gelip su kaybına yol açtığı için bir süre sonra her iki depo da kullanılamaz duruma gelmiştir. Bu ek kısımlar 1944 yılında devre dışı bırakılmış, tüm depo ise 1954 yılında tamamıyla iptal edilmiştir.

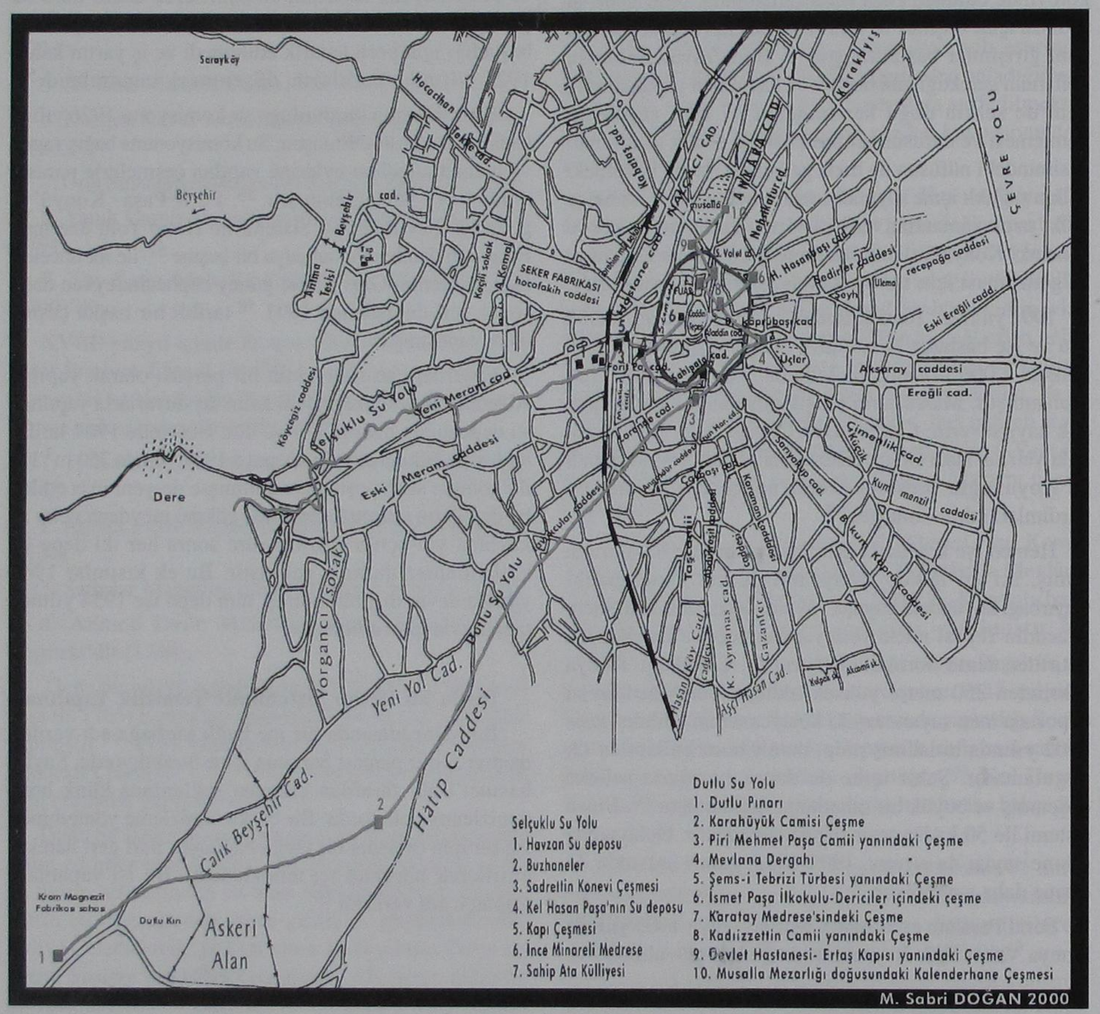
Dutlu Su İletim Sisteminde Temizlik Yapılması

İki roğar arasında bir ipe bağlı kurbağa adı verilen dairevi demir parçası borunun içine bırakılıyordu. Suyun basıncı öbür tarafdan çıkması sağlanınca künk boru temizlenmiş oluyordu. Bir başka temizleme yönteminde ise bir ipin ortasına bir tapğa bağlanıp, ileri geri hareket ettirilerek borunun içi temizlenirdi. Bu işi yapanlara Çaputçu adı verilirdi [59].

44 Önder, *a.g.e.*, s. 217.
45 Konyalı, *a.g.e.*, s. 988.
46 Hasan Önder, "Konya'nın Su Teşkilatı Tarihinde: Çayırbağı Suyu ve Canbaz Deli Osman Ağa", *Yeni İpek yolu (Konya Ticaret Odası Dergisi)*, Konya I (Özel Sayı) (Editör: Yusuf Küçükdağ), (Konya 1998), s. 195-196,
47 Konyalı, *a.g.e.*, s. 988.
48 Hanefi Aytekin, *İz Bırakan 100 Ünlü Konya Valisi* kitabında (s. 105) suyun getirilişini, o devirde yaşayanların torunları ağzından anlatmaktadır.
49 Özönder, *a.g.m.*, s. 200.
50 *a.g.m.*, s.199.
51 Önder, *a.g.e.*, s.217-218.
52 *a.g.e.*, s. 218.
53 Konyalı, *a.g.e.*, s.989.
54 Önder, *a.g.e.*, s.218.
55 Konyalı, *a.g.e.*, s.989.
56 Bildirici, *a.g.e.*, s. 173.
57 Özönder, *a.g.m.*, s.199.
58 Bildirici, *a.g.e.*, s.173 - 174.
59 Bildirici,*a.g.e.*, s. 170.

Sonuç

Selçuklu başkenti olması nedeniyle, daha o devirde Konya'da su tesisleri kurulmuş, Osmanlı döneminde de hayır sahipleri, çevredeki bazı kaynakların suynu künklerle sehre getirip mahallelerdeki çeşme ve hamamlara dağıtmışlardır. Osmanlı su yolları ve çeşmeleri, XX. yüzyılın başlarına kadar kullanılmış olup, bu yüzyılın başlarında şehrin su şebekesi yenilenmiş ve demir borular döşenmiştir. Dileğimiz, bu konuda arşiv belgelerine dayalı olarak çalışmalar yapılıp Konya'nın tarihî suları ile çeşmelerinin ayrıntılı bir biçimde ortaya konmasıdır.

Konya Su İletim Sistemi

KONYA BASININ DİLİ: 1 YENİ MERAM

Saim SAKAOĞLU *

Günümüzde pek çok yeniliğe açık olarak yayın yapan Anadolu basını, yakın zamana kadar daha çok, ilân almak veya basımcılığın yanında ikinci bir iş olmak üzere değişik amaçlarla ayakta durabiliyordu. Gerçek anlamıyla haber vermek amacıyla yayımlanan gazeteler de, mesleğin yüz akı olarak Konya'nın sesini duyuruyor, gururu oluyordu. Çeşitli sebeplerle tanıma fırsatığı bulduğumuz bazı gazetelerin nasıl yayımlandıklarını bildiğimiz için, zaman zaman Anadolu basını adına üzülüyor, zaman zaman da seviniyorduk. Bir gazeteden iki gazete çıkaran (!) sihirbaz Anadolu basın erbabının yanında, en iyiyi vermek için çırpınmaları elbette saygıyla anmak yerinde olacaktır.

Bilebildiğimiz kadarıyla Anadolu'da yayımlanan en eski gazete *Envâr-ı Şarkiyye*'dir. 1867 yılında Erzurum'da yayımlanan bu gazete 131 yıl öncesinin gururunu da taşımaktadır. Çeşitli sebeplerle kendilerini andığımız Anadolu gazetelerinin bazıları savaş ortamında millî bir ses olarak yükselmiş; bazıları da barış günlerinde bir kültür meş'alesi olarak ışık saçmıştır. Sayıları fazla olacağı için birkaç adla yetinmek istiyoru. Hüdâvendigâr (Bursa 1869), Ankara (1882), Ferda (Adana 1913), Açıksöz (Kastamonu 1919), İrâde- Milliye (Sivas 1919).

İncelememize esas olan *Yeni Meram* Gazetesi'nin yayın yeri olan Konya ilimizin gazetecilik hayatı da oldukça eskiye dayanır. Konya'da ilk matbaanın kuruluşu, İbrahim Müteferrika'dan 142 yıl sonrasına rastlamaktadır. *Konya Vilâyet Matbaası* 1869'da kurulmuş, başta *Konya Vilâyet Gazetesi* (1870-1932) olmak üzere pek çok gazete ve derginin basılmasına aracı olduktan sonra, 1933 yılında kapanmıştır.

Harf inkılâbından önce Konya'da yayımlanan gazeteler şunlardı: *Anadolu* (1906-1907), *Hakem* (1909-1910), *Meşrik-i İrfân* (1909-1910), *Şems* (1909-1910), *Babalık* (1910-1952), vb.

Aynı dönemin dergilerinden de şu birkaç adı vererek yayınların hayata geçirilmesiyle ilgili olarak tarih bilgisi vermiş olalım. Konya'da yayımlanan ilk dergi *Bârika*'dır. (1908-1912); diğerleri ise şunlardır: *Ufk-ı Ati* (1911-1912), *Şahap* (1911-1912), *Rehber* (1913), *Ocak* (1917-1918), *Öksüz Yurtlar* (1917), *Hak Yolu* (1919), *İş Ocağı* (1924-1925), *Yeni Fikir* (1924-1929), *Resimli Zaman* (1925-1933), *Yeni Sanat* (1928).

Bu arada, harf inkılâbından sonra yayın hayatına atılan, Konya basınında önemli yeri olan, ancak bugün yayın hayatına devam edemeyen bazı gazeteler de şunlardır: *Duygu* (Ocak-Mart 1930), *Yeni Ses* (1934-1940), *Ekekon* (1935-1950), *Selçuk* (1945-1951), *Özdemokrat Konya* (1957-1960), *Sabah* (1960-1966), *Şehir Postası* (1962-19..)vs.

Hâlen Konya'da günlük olarak yayımlanmakta olan altı gazete vardır: *Yeni Konya* (1949), *Yeni Meram* (1950), *Konya Postası* (1977), *Merhaba* (1990), *Manşet* (1996) ve *Yeni Gazete* (1997). Kurum, kuruluş ve okulların yayımladıkları gazeteler elbette bu sayıya katılmamıştır.

Yeni Meram, hâlen yayın hayatına devam eden Konya gazetelerinin en eskilerinden biridir. 28 Ağustos 1950'de Konyalıların "Takva" diye andığı Ahmet Bahçıvan'ın sahipliği ve Hulki Âmil Keymen'in yazı işleri müdürlüğü altında yayın hayatına başlamıştır. O yıllarda yayımına devam eden *Ekekon*, *Selçuk* gibi gazeteler vardı. Bugün (28 Kasım 2001) sahibi olarak A. Bahçıvan'ın oğlu Mustafa Yalçın Bahçıvan, sorumlu yazı işleri müdürü ise Ethem Öyken'dir.

Gazete son birkaç yıldan beri, "Geçmiş Zaman Olur ki" başlığı altında eski yıllara ait sayılarının ilk sayfalarını her gün ofset usulüyle aynen vermektedir; ancak bu işte sıra takip edilmemektedir. Bizim bu yazımızda incelediğimiz nüshalar 5 Temmuz-12 Ekim 1952 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Böylece 49 yıl önceki bir Konya gazetesinin dilini ele almış olacağız, (Gelecek yazılarımız, *Ekekon*, *Yeni Konya* ve *Özdemokrat Konya* gibi 40 yılın ötesinde kalmış gazetelerle ilgili olacaktır.)

Gazeteyi dili açısından ele aldığımız zaman şu gerçek ortaya çıkmaktadır: *Yeni Meram*, dil açısından herhangi bir duyarlılık göstermemektedir. Haberleri kaleme alan

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Konya.

kişiye göre dil değişebiliyor ve aynı anlama gelen kelimeler aynı sayıda kullanılabiliyor. Hatta bir haberde bile benzer durumla karşılaşabiliyoruz.

Demokrat Parti'nin büyük bir çoğunlukla iktidara geldiği ünlü 14 Mayıs 1950 seçiminden sonra, bazı konularda eskiye dönüşün başladığını, yaşı uygun olanlar bilirler; genç nesil ise bunları okuma yoluyla öğrenmiş olmalıdır. Bu eskiye dönüşlerden biri de Anayasamızda olmuştu. 1924 tarihinde Teşkilât-ı Esâsiye adıyla kabul edilen bu ana kanun, daha sonraki yıllarda (10 Ocak 1945) Anayasa adını almıştı. Ancak, bu değişiklik uzun sürmemiş. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra ad yeniden eski şeklini almıştı (24 Aralık 1952). Anayasa'nın sadece adı değiştirilmemiş, ruhu ve dili de değiştirilmişti. Milli Eğitim Bakanlığı, *Maarif Vekâleti*'ne; Genel Kurmay Başkanlığı, *Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne* çevrilmişi. Bugünkü neslin neyin veya hangi bakanlığın adı olduğu konusunda sessiz kaldığı bazı adlar yeniden gündeme getirilmişti: Nafıa, münakalât, vb. Neyse ki insanımız, hastahane servislerinden dolayı hariciye ve dahiliye terimlerini az çok biliyordu.

İşte *Yeni Meram*'ın dilinde bu değişikliğin izlerini bulabilirsiniz. Aslında, gazetenin sahibi ile yazı işleri müdürlerinin dünya görüşleri dil konusundaki tutumlarını ortaya koymaya yetmektedir. İncelediğimiz sayfalarda zaman zaman "Yazı İşleri Müdürü" olarak görülen Muhittin Kılıç, daha sonraki seçimlerde Demokrat Parti'den milletvekili seçilmiş ve 27 Mayıs 1960 hareketine kadar Konya'yı TBMM'de temsil etmiştir. Kısacası gazetenin bir dil politikası yoktur ve dilde sadeleşme konusunda herhangi bir çaba gösterilmemiştir.

40-45 yıl öncesine kadar, Ankara Radyosu, öğle yayını sona erdikten sonra (14.00 veya 15.00 idi), Anadolu basını için haber yazdırırdı. Bir taşra gazetesinin yazabileceği tempoda kelimeler yavaş yavaş okunur, özellikle yabancı adların harfleri teker teker söylenirdi. Dolayısıyla gazeteki haberlerin bir bölümü, bütün taşrada ortak bir dille yer alırdı. Bu arada başka kaynaklardan da faydalanma söz konusu olurdu. İncelediğimiz sayılarda haber metninin başında, parantez içinde yer alan bazı ajans adları şöyledir: *a.a.* (Atina, Londra, Washington, Kahire), *AFPJ* (Wahington), *Nafen* (Tokyo, Rangoon, Londra), *A.P.* (Londra, Washington), *BYHA* (Ankara Basın Yayın-Haber Alma'nın kısaltılması olabilir.) Bazı haberlerin kaynaığı ise "Özel" veya "Telefonla" şeklinde verilmiştir. Kaynak olarak radyonun gösterildiği haberler de vardır. Bu haberler genellikle alındıkları gibi, herhangi bir değişiklik yapılmadan verilmektedir.

Bu haberlerin büyük bir bölümü dış kaynaklı olup dilleri açısından ikinci derecede ele alınmıştır. Biz dala çok Konya ile ilgili olup gazete yetkililerince kaleme alınan haberlere ağırlık verdik. Bazı konuların örneklendirilmesinde ise gazetenin birinci sayfaları bir bütün olarak ele alınmıştır.

Gazetenin dili konusunda bir fikir verebilmesi için şu üç cümleyi dikkatlerinize sunmak istiyoruz. Bunlardan ilki aşağıdaki başlık altında verilmiş olup haber sadece bir tek uzun cümleden meydana gelmektedir: "Hastaya davet edilip icabet etmeyen doktorların isimleri Bakanlığa bildirilecek." Ve bu başlığın altında şu haber yer almaktadır.

"Memleketin sıhhat durumunu ve ihtiyaçlarını yakinen müşahede ve tetkik etmek üzere seyyahat eden ve bu seyyahatten de avdet etmiş bulunan Sıhhat bakanı Dr. Ekrem Hayrettin Üstündağ elde ettiği bir cümle malumatın neticelerini müsbet bir hale getirmek üzere faaliyete geçmiş ve Vilayet Sıhhat Müdürlükleri ile, bu mevzuda alakalı teşekküllere mağşuş gıda maddeleriyle çok sıkı mücadele edilmesini ve buna önem verilerek ammenin sıhhi durumunu tehdit eden bu gibi kimseler hakkında asla müsamaha edilmemesi katiyetle bildirilmiş ve bilhassa hastaya davet edilip icabet etmiyen doktorlarında isimlerini bakanlığa bir raporla bildirilmesini tamim etmiş olduğu memnuniyetle haber alınmıştır. " (6 Eylül 1952). [Bakanın adı Hayrettin değil Hayri'dir; düzeltelim].

Evet, tek cümlelik paragraf/haberi okudunuz. Altına, isterseniz "Asrî Veysî" veya "Nergisî" imzasını koyabilirsiniz.

Daha kısa olan ikinci ve üçüncü cümlelerimiz şöyledir:

"Program gereğince bu para ile memleketimizde yetiştirilmek için seçilmiş damızlık cins kümes hayvanlarının ithali, kuluçkalar için yumurta miktarının arttırılması, ilmî araştırma ve idareler için yapılacak çalışmalar ve kümes hayvanlarına musallat olan çeşitli mikroplarla mücadele işleri yapılacaktır." (9 Ağustos 1952).

"Millî gelirimize dolayısıyla memleket iktisadiyatına yılda ortalama olarak 1 milyar liralık zarar ika eden haşeratla mücadele mevzuunda, önümüzdeki istihsal yıllarında yapılması zarurî çalışmaların plânlaştırılmasını hedef tutan bu toplantıda görüşülecek meseleler şunlardı:" (23 Ağustos 1952).

Her cümlemiz birer pragraf olarak verilmiştir.

Acaba bu gazetenin 1997 bahar ve yaz aylarındaki sayılarının cümle yapısı nedir? Aynı özellikler 45 yıl sonra da devam etmekte midir?

İşte o yıllardan seçilen uzun cümle örnekleri:

"Şimdiye kadar herhangi bir can kaybına sebep olmayan ancak ağır yaralanmalara neden olan bu kazalar sonucu vatandaşlar yol yenileme çalışmaları için Karayollarının buraya daha fazla ekip yollanması gerektiğini ve mümkün olduğu kadar çabuk bu yolu bitirmeye çalışmaları gerektiğini vurgularken "Adam akıllı önlemlerin alınması için ille de ölümlü kazalar mı olması gerekiyor, herkesin gördüğü gibi bu yol trafiği

çekmiyor, bu nedenle yol çalışmaları bölüm bölüm yapılabilirdi" şeklinde konuşuluyor." (21 Haziran 1997).

"Yine aynı şekilde daha önce 3 bin adet basılan ve toplam 57 milyon 500 bin liraya mal olan Çocuk Yuvası tanıtım bültenin ambleminde "Başbakanlık" kelimesi yok gerekçesiyle iptal edilip piyasaya sürülmediği bildirilirken ayrı içeriğinin korunduğu ikinci baskıda birinci baskıda bulunan Mustafa Kemal Atatürk'e ait tüm özdeyişlerin kaldırıldığı da dikkat çekti" (5 Temmuz 1997).

Haberin dili, biraz da üslûbu değişmiş ama uzunluğu değişmemiştir. Bu örneklerden yola çıkarak bütün cümlelerin uzun olduğu görüşüne ulaşılmamalıdır. Artık günümüz haberciliği, konuya göre cümleleri uzatıp kısaltmaktadır. Pek çok ad ve unvanın sayılacağı bir cümle elbette uzun olacaktır.

Yeni Meram gazetesinin anılan sayılarından seçtiğimiz, bir bölümünü bugün de kullandığımız kelimelerle ilgili olarak düzenlediğimiz küçük bir liste aşağıdadır. Bunlardan bazıları üzerinde özellikle durulacak, içinde yer aldığı cümlesiyle birlikte verilecektir.

alâka, alâkalı, beyanat, ceryan, denî, derpîş olunmak, ehlivukuf, hakikat, haraket, hasredilmik, islah, islahat, idare, ika etmek, inbisat, inkişaf, iskân, istihsal, iştirak, kat'i, keyfiyyet, mağşuş, maarifet, menba, mevki, mevsuk, mevzu, mukabil, mukarrer, mübayaa, mücadele, mühim, mükâfat, müsaid, müstahsil, mütareke, naklıyat, neşretmek, neşredilmek, netice, radde, sual, talimatname, tamim, tediye etmek, teşkil edilmek, tetkik, tevziat, tezvir, vait, vekalet (bakanlık), vesait, zayiat, ziraat aletleri, zirai, vb.

Bu kelimelerden bazıları artık kullanılmaz olmuştur. Denî, derpîş olunmak, hasredilmek, ika etmek, inbisat, mağşuş, mevsuk, radde, tezvir, vesait, vb.

Önce ana listemizdeki bazı kelimeleri ele alıp daha sonra da küçük listemizdeki seçme kelimelerimize geçmek istiyoruz. Böylece bir Konya gazetesinin dilini incelerken, Türkçemizin geçirdiği değişiklikleri kelimeler açısından da değerlendirmiş olacağız.

Alâka : Bugün "ilgi" kelimesiyle karşıladığımız bu kelimenin, Türkçe olan ve olmayan eklerle türetilmiş pek çok türevi de vardır: alâkalı, alâkasız, alâkadar, alâkabahş, vb. Bu kelime de, "Hürmet" kelimesi gibi pek çok kişi tarafından anlamdaşı olan "ilgi" ile birlikte kullanılmaktadır. Özellikle konuşma dilinde, birilerinin "ilgi ve alâkalarını" beklediğimizi gibi cümlelerde kullanılmaktadır. (Pek çok konuşmanın açılışı "saygı ve hürmetlerin" sunulmasıyla başlayıp biter. Ayrıca pek çok yeni yıl ve bayram tebriklerinde de aynı kalıp söyleyişi basılı olarak görmek de bizi üzüyor).

beyanat: "Demeç" kelimesiyle karşılanmaktadır; ancak kelimemizin sonundaki -at çokluk eki anlamını kaybetmiştir.

ceryan: "Akım" kelimesiyle karşılanmaktadır. Daha çok elektrik kavramışla birlikte düşünülmektedir. Ancak günümüzde "hava cereyanı" olarak da kullanılmaktadır: Ceryanda kalmak fiili de buradan türetilmiştir. Örnek: Şehir ceryanı takviye ediliyor (29.09.1952)

ehlivukuf : "Bilirkişi" kelimesiyle karşılanmaktadır, ancak yine eski bir kelime olan "ehlihibre" yerine de "bilirkişi" kelimesi kullanılmaktadır.

hararet: "Isı" kelimesiyle karşılanmaktadır. Günümüzde az kullanlmaktadır.

inkişaf: "Gelişme" kelimesiyle karşılanmaktadır. Günümüzde pek az kullanılmaktadır. Örnek: Kümes hayvançılığının inkişafı için... (Başlık)

iskân: "Yerleştirme", "oturma" kelimeleriyle karşılanmaktadır. Bir zamanlar, "İmar ve İskân Bakanlığı" şeklinde bir bakanlığımız vardı; şimdi ise bu bakanlığı adı Bayındırlık ve İskân Bakanlığıdır. Örnek: Göçmenlerin iskânına geçen hafta başlandı. (13.03.1952)

istihsal: "Üretim" kelimesiyle karşılanmaktadır. Günümüzde pek kullanılmamaktadır. Örnekler: Çay istihsali dört misli artıyor (12.10.1952); kağıt istihsalimiz süratle artıyor (29.08.1952)

iştirak: "Katılım, katılma" kelimeleriyle karşılanmaktadır. Daha çok kooperatif, şirket gibi kuruluşların ortakları için kullanılmaktadır. Son yıllardaki şans oyunlarını oynayanlar da iştirakçi olarak anılmaktadır. Bu karşılık bazı toplantıların üyelerine "Katılımcı" denilmesi şeklinde de kullanılmaktadır. Örnek: Dün bu maksatla valimizin ve milletvekilimiz Hikmet Ölçmen'in ve dernek temsilcilerinin iştirakiyle bir toplantı yapıldı (09.08.1952)

keyfiyet: Daha çok "nitelik" kelimesiyle karşılanmaktadır. Çoğunlukla resmi bildirilerde görülen bu kelimenin yerini "durum" kelimesi almaktadır. Örnek: Ilgın Ortaokulu yakında açılıyor. Keyfiyet Bakanlıkça Vilâyete tebliğ edildi (12.10.1952)

menba: "Kaynak" kelimesiyle karşılanan bu kelimenin, biri canlılığını koruyan (menba suyunda olduğu gibi), diğeri oldukça zayıflanan (örneğimizde olduğu gibi) iki önemli anlamı vardır. Örnek: Kasden çıkarılan şaiyalar mevsuk menbalarca tekzib ediliyor (12.10.1952)

mukarrer: Kararlaşmış, kararlaştırılmış. Örnek: 3 gün sonra yurda dönmesi mukarrer erlerimizden biri şehit oldu (11.08.1952)

mübayaa: Satın alma. Geçtiğimiz yıllarda çokça kullanılan bu kelime artık pek az kullanılır olmuştur. "Alım" kelimesi ise iyice yerleşmiştir. Örnek: Hububat mübayaası hararetle devam ediyor. (23.09.1952)

mükâfat: "Ödül" kelimesiyle karşılanmaktadır; ancak bu kelimenin, "hediye" "armağan" gibi karşılıkları olduğu da unutulmamalıdır. Örnek: Mükafatlı hayvan sergileri (06.09.1952). Okul birincisine, dürüst şöföre veya bir

yarışmada birinci gelen sporcuya verilenin adı ne olacaktır? Ne yazık ki bu konudaki kargaşa devam etmektedir

müstahsil: "Üretici" kelimesiyle karşılanmaktadır. İstihsal kelimesi gibi bu da artık kullanılmaz olmuştur. Örnek: Müstahsile 225 milyon lira tediye edilmiştir (23.09.1952)

sual: "Soru" olarak kullanılmaktadır. Ancak bazı yazarlar ısrarla *süal* demeye devam etmektedirler.

tamim: "Genelge" olarak kullanılmaktadır. Yeni karşılık bulunan kelimelerdendir ve devlet yazışmalarında sıkça kullanılmaktadır. Örnek: Ders kitapları tamimde gösterilen fiatla satışa tutulacak. (28.09.1952)

tediye etmek: "Ödemek" olarak kullanılmaktadır. Ancak ödeme işlemi borçla ilgili olmayıp satılan bir nesnenin karşılığı olarak yapılmaktadır. Örnek: Müstahsile 225 milyon lira tediye edilmiştir. (23.09.1952). Metinde böyle yer alan kelime haberin başlığında "Çiftçiye 225 milyon lira ödendi" şeklinde yer almaktadır.

tevziat: "Dağıtımlar" anlamında olmakla birlikte, "dağıtma" anlamında teklik olarak kullanılmaktadır. Çokça kullanılan bir kelime olup daha çok toprak dağıtımı ile ilgili olarak kullanılmaktadır. Örnek: Köylüye toprak tevziatı devam ediyor. (29.09.1952); Karabük demir tevziatı (23.09.1952). Bu kelimenin de çokluk halinin -at eki taşıdığı unutulmamalıdır.

vekâlet: "Bakanlık" ve başkasının işini görmekte görevlendirilme. Bugün ilk karşılığı kullanılmazken, kelime ikinci anlamıyla hâlâ canlılığını korumaktadır. Örnek: Maarif Vekâletince yeni bir tercüme bürosu kuruluyor. (23.09.1952)

zayiat: "Kayıplar" anlamındadır. Daha çok taşra basınında kayıp ilânlarının başlıklarında teklik şekli olan zayi kullanılmaktadır. Bu tür ilânlar gazeteye ve ilân sahibine göre, ayrıca kayıp, yitik gibi başlıklarla verilmektedir. Örnek: Köylerde 110 ev yıkıldı nüfusça zayyiat olmadı. (06.09.1952)

İkinci ve küçük listemizde yer verdiğimiz kelimeler.

deni: "Alçak", "rezil" anlamlarındadır. Örnek: Menderes, açık bir cevapla ve şiddetle bu deni iftirayı reddetti. (05.091952)

derpiş olunmak: "Göz önüne alınmak" anlamındadır. Kelime uzun yıllar gazete haberlerinde ve o yıllarda tek radyo istasyonu olan Ankara Radyosu'nda, özellile "Radyo Gazetesi" saatinde sıkça kullanılırdı. Örnek: Bunun su işleri gibi kalkınma ve sosyal hizmetlere hasredilmesi derpiş olunuyor. (05.08.1952)

hasr edilmek: "Mahsus kılmak, kılınmak", "vakfetmek", "tahsis etmek", "ayırmak" anlamlarında kullanılmaktadır. Örnek: Yukardaki kelimenin örnek cümlesindedir.

ika etmek: "Yapmak", "genişleme" anlamlarında kullanılmaktadır. Örnek: .... 1 milyar liralık zarar ika eden haşaratla mücadele mevzuunda.. (23.08.1952)

inbisat: "Yayılma", "genişleme" anlamlarında kullanılmaktadır. Örnek: Hararetin tesiriyle rayların inbisatı neticesinde bazı kazalar olmuşsa da insanca zaiyat yoktur. (05.07.1952)

mağşuş: "Karışık", "saf olmayan" anlamlarında kullanılmaktadır. Örnek: Resmî bir beyandan alınan bu kelime, uzun cümlelerin ilk örneğinde yer almaktadır.

mevsuk: "İnanılır", "vesikaya dayanan" anlamarında kullanılmaktadır. Örnek: Kasden çıkarılan şaiyalar mevsuk menbalarca tekzip ediliyor. (12.10.1952)

radde: "Derece", "miktar" anlamlarında kullanılmıştır. Örnek: 1940 yılında 18.400 ton raddesinde olan kağıt ve karton istihsali 1952 yılında 23.00 tona yükselmişti. (29.08.1952)

tezvir: "Yalan dolan", "kovuculuk" anlamlarında kullanılmıştır. Örnek: Muhalefet gemisini tezvir, iftira ve yalanla yürütmek sevdasındadır. (11.08.1952)

vesait: "Vasıtalar", "taşıt araçları" anlamlarında kullanılmıştır. Örnek: Vesait kazalarına ait korkunç bir bilanço (23.08.1952) (başlık). Yazının içinde "motörlü nakil vasıtaları kazaları" şeklinde yer alan açıklamadan da anlaşılacağı üzere, henuz "trafik kazası" kavramı dilimize girmemiş veya Konya'ya kadar gelmemiştir. Ancak "trafik" kavramını gazetenin bir hafta önceki bir sayısında görebiliyoruz. Trafik kanunu ile alakalı çalışmalar ilerliyor. (17.08.1952, başlık)

İncelediğimiz gazetenin dilini sadece, bir bölümü artık sözlüklerde kalmış kelimelerle değil, bugün de yaşayan Türkçe kelimelerle ve batıdan gelen bazı örnek kelimelerle de ele almak istiyoruz. Bu örnekler gazetenin dili hakkında bir fikir verebilecektir.

alım: "Mübayaa" kelimesinin yer aldığı günkü gazetede, aynı haberin içinde yer almaktadır. Orada yazının başlığında "Hububat mübayaası" olarak geçen kelime, haberin içinde, "Alım kampanyasının başladığı tarihten..." şeklinde yer almaktadır.

basın toplantısı: Frank Pace, basın toplantısında Türk-Yugoslav-Yunan münasebetlerine de temas etti. (17.08.1952).

genel müdür: Milletvekillerimiz, Vali ve Vakıflar Genel Müdürü bir hasbihal yaptılar. (11.08.1952). Ancak birkaç gün sonraki bir sayfada "Emniyet Umum Müdürü" olarak da geçmektedir. (11.08.1952).

milli eğitim: Milli Eğitimde ıslahat (11.08.1952, başlık). Ancak bir süre sonra "Maarif vekaletince yeni bir tercüme bürosu kuruluyor." başlığı yer almaktadır. (23.09.1952).

ödenek: İl ve köy yollarına verilen ödenekler (17.08.1952 başlık). Ancak birkaç gün önceki sayıda, "... evvela 390 bin liralık bir tahsisat ayırmış..." şeklinde bir ifade yer almaktadır. (15.08.1952).

savunma: Orta doğu savunma projesi (29.09.1952 başlık).

uçak: Türkiye'ye verilen tepkili uçaklar (12.10.1952, başlık). Ancak daha önceki bir sayıda yer alan başlık ve onunla ilgili fotoğraf altı yazısı şöyleydi: "Atlantiği uçakla aşma rekoru/140 ton ağırlığındaki altı motörlü deniz teyyaresi" (29.08.1952). Demek ki uçak ve teyyare bir arada kullanılmaktadır.

Batıdan Türkçemize giren kelimelerden de birkaç örnek verelim. Bunların tamamına yakını artık dilimizin vazgeçemediği kelimeler olarak kullanılmaktadır. İçlerinde daha az kullanılanı ilki olup bugün de pek az kullanılmaktadır.

demonstrasyon: "Uygulama" anlamında kullanılmıştır. Günümüzde "gösteri" anlamı ağır basmaktadır. Örnek: Bu yıl da aynı şekilde kimyevi gübre demonstrasyonu yapılmak üzere Tarım Bakanlığınca ilimize 45 ton granüle süperfosfat tahsis edilmiştir. (17.08.1952).

granüle: "Tanecik" anlamında kullanılmaktadır. Kelime son zamanlarda diş macunu ve temizlik tozları reklamlarında kullanılmaktadır. Örneği yukardaki kelimededir.

Diğer kelimeleri bir liste olarak veriyoruz: *Firma, fon, fotoğraf, kooperatif, pakt, pavyon, plân, prensip, proje, stil,* vb.

Gazetenin bugünkü dilini de birkaç nokta ile dikkatlerinize sunmak istiyoruz.

Bugün de kullandığımız eski kelimeler: *Hizmet, irade, muayene, tahkikat, takviye, talimat, vakit,* vb.

Bir bölümü yakın zamanda türetilen, içlerinde daha eskilerden beri kullanılan Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır: *Araç, çözüm, görev, karşıt, ödenek, ödül, örgütlemek, seçenek, üretici, yönetmelik.* vb.

Batıdan gelen kelimelerin, özellikle reklâmlarda arttığı görülmektedir. Köşe yazarları da bu konuda reklamlardan geri kalmamaktadır. Haberlerden seçilen bazı kelimeler: *Alternatif, panel, parodi, plaket, platform, post modern, sezon, showroom,* vb.

Son olarak iki köşe yazarından alınan, üç cümle ile günümüzün dil anlayışına ışık tutmak istiyoruz.

"Ama o böylesi bir gayri yasallığı onuruna yediremedi." (05.05.1997).

"Kısa süreli dinlencemiz dün sona erdi.. ne kadar cezai müeyyide uygulanırsa..." (29.07.1997).

Sonuç: 1950 yılınddan beri, bir Konya gazetesi olarak yayınını sürdürmekte olan *Yeni Meram*'ın dün belirli bir dil politikası yoktu; bugün için de var olduğunu söyleyemeyiz. Gazeteye uzun yıllar başyazı yazmış olan Ali Rıdvan Bülbül'ün dil konusundaki tutarlılığını gazetede görmemiz mümkün olamamıştır. Bundan böyle daha özenli bir dil çizgisinin tutturulması, gazetenin dünya görüşüne de uygun düşecektir görüşündeyiz.

YIL: 2 SAYI: 729

Kuruluş T. 1 9 4 8

Cumartesi 23 Ağustos 1952

YENİ

Meram

Sabahları Çıkar Demokrat Gazete

Ziraî mücadele için bir program hazırlanıyor

Mahsuller hastalık ve haşereden tamamen temizlenecek

Mükafatlı hayvan serğileri

Ankara 5 (T.H.A.) - Tarım Bakanlığı, hayvan neslinin ıslahını teşvik maksadile tesis etti ğ i mukafatlı hayvan ser gisini, bu sene Eylûl ayı başı ile Ekim sonu ara-

Devamı S. 2 de

Hastaya davet edilip icabet etmiyen doktorların isimleri Bakanlığı bildirilecek

Ankara 5 (B.Y.H.A) = Memleket sıhhat durumunu ve ihtiyaçlarını yakinen müşahede ve tetkik etmek üzere seyyahat eden ve bu seyyahattende avdet etmiş bulunan Sıhhat bakanı Dr. Ekren Hayrettin Üstündağ elde ettiği bir cümle malumatın neticelerini müsbet bir hale getirmek üzere faaliyete geçmiş ve Vilayet Sıhhat Müdürlüklerile, bu mevzuda alakalı teşekkülere mağşuş gıda maddeleri rile çok sıkı mücadele edil mesini ve buna önem veri lerek ammenin sıhhı durumunu tehdih eden bu gibi kimseler hakkında asla masamaha edilmemesi katiyetle bildirilmiş ve bilhassa hastaya davet edilip icabet etmiyen doktorlarında isimlerini bakanlığa bir raporla bildirilmesini tamim etmiş olduğu memnuniyetle haber alınmıştır.

YIL: 2 SAYI: 716

Kuruluş T. 1950 | Cumartesi 9 Ağustos 1952

YENİ

Meram

Sabahları Çıkar Demokrat Gazete

Yeniden mühim miktar hububat ihraç ediyoruz

Kümes hayvancılığının ıslah ve inkişafı için

250 bin lira tahsisat ayrıldı

Topraksız köylüye toprak tevziatı için çalışmalar

54 No. lu komisyon tarla olmaya elverişli 45275 dekar arazi daha tesbit etti

YIL: 3 SAYI: 739

Kuruluş T. 1950 | Cumartesi 6 Eylûl 1952

YENİ

Meram

Sabahları Çıkar Demokrat Gazete

Muştaki zelzele

Köylerde 110 ev yıkıldı nüfusca zayiat olmadı

Muş, 5 (a.a,) — Dün burada vukubulan deprem, bir kaç kişinin yaralanmasına ve hasara sebep olmuştur. Sağlık ekibi ile birlikte sabaha kadar deprem bölgesini gezen Vali Zühtü Öner, Anadolu Ajansı muhabirine deprem hakkında aşağıdaki malûmatı vermiştir:

makamlardan 250 çâdır muhtelif yardım malzemesi istenmiştir. İhtiyaçlar halen tesbit edilmektedir,

Vesait kazalarına ait korkunç bir blânço

1952 nin altı ayında 440 ölü, 3511 yaralı tesbit edildi

Sıkı kontrol tedbirleri alınıyor

Ankara, 22 — Motörlü nakil vasıtaları kazaları gün geçtikçe artmaktadır. Bugün kendisile görüştüğüm Emniyet Umum Mü dürü Kemal Aygün, bana, rakamlara müstenid çok enteresan bir beyanat verdi Aygün diyor ki:

(*Devamı S. 2 de*)

KONYA MEVLÂNÂ VE KOYUNOĞLU MÜZELERİNDEKİ BAZI MÜHİM YAZMA ESERLER

Recep DİKİCİ *

Konya'da, Mevlânâ'nın etkisiyle Anadolu Selçukluları'nda başlayan ilmî faaliyetler, bilhassa Osmanlı döneminde Karaman eyâletinin paşa sancağı olması hasebiyle, Orta Anadolu'nun önemli bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Bunun sonucu çok sayıda medrese[1], tekke ve zâviye[2] açılmış, Osmanlı kentleri içinde tasavvufî ve ilmî hayatın en canlı biçimde yaşandığı yer olmuştur.

Mısırlıların ilgisini çeken Konya , 1832'de Osmanlı – Mısır mücâdelesine sahne olmuştur. Suriye'yi istilâ ederek , Anadolu'ya giren İbrahim Paşa ordusu Konya'yı işgal edince, İstanbul'dan Reşid Mehmed Paşa komutasında ona karşı gönderilen kuvvetler, Konya önünde bu ordu ile karşılaşmışlar ve muhârebede mağlûp olmuşlardır. Reşit Paşa'yı da esir alan (21 Kânûn 1. 1832) ve bundan sonra Kütahya'ya kadar ilerleyen Mısırlılar, yapılan anlaşma üzerine Konya'yı boşaltıp, Toroslar'ın gerisine çekilmişlerdir. Bu sırada Konya'da Kapan isimli meşhûr bir medrese tedrisata devam ediyordu[3]. Bu münâsebetle âdet olduğu üzere, Konya Türkleri ile Mısırlılar arasında ilmî teâtilerin olduğu düşünülebilir.

Bunun yanısıra Konya kütüphanelerindeki bazı nâdir ve yazma eserler de, Osmanlı döneminde Konya'da yapılan ilmî ve kültürel faaliyetlerin nedenli büyük olduğunu göstermektedir.

Mevlâna Müzesi'ndeki Mühim Yazmalar

1. El-İzâh (4381):

İbn el-Hâcib diye tanınan Ebû Amr Osmân b.Ömer (H. 646 / M. 1249)'in bu eseri , Cârullâh Ebu'l-Kâsım Mahmûd b.Ömer ez-Zemahşerî (H. 538 / M. 1143)'nin nahve dâir kaleme aldığı meşhûr eseri *el-Mufassal*'a yaptığı şerhdir. Bu eserin başka âlimler tarafından yapılmış şerhleri de mevcuttur. Başı :

بسم اللّه الرحمن الرحيم وبه العون

والتوفيق اللّه احمد علي طريقه

ايهاك نعبد تقديمًا للاهم ...

ile başlamakta; sonu :

وانما اولي من يتسع وتبقي باعتبار

شذودونهما واللّه اعلم بالصواب .

ile bitmektedir. Şemseli , zencirekli, mıklebi kopmuş açık kahverengi meşin cilt içinde bulunan nüsha , 220 varak ve 25 x 17 (18 x 12) cm. ebâdındadır. Kâğıdı aherli olup, 25 satırdır. Sayfalarda su ve kurt tahribi söz konusudur. Nüshada, fasl, kâle ve kavluhu sözleri, kalın siyah mürekkeple yazılmıştır.

Müstensih Efdaluddîn b. Abdussamed İbn Ebi'l-Vefâ, bu nüshayı Tebriz'de es-Salâhî medresesi'nde. H.707 / M.1307 yılında istinsâh etmiştir [4].

2. El-Vâfî (5800) :

Rukneddîn Hasan b.Muhammed el: Esterabâdî (H. 715 / M. 1315)'nin bu eseri, İbn el-Hâcib (H. 646 / M. 1249)'in nahve dâir yazdığı *el-Kâfiye* adlı eserin şerhidir. Bu eserin, başka şerhleri de vardır. Başı :

بسم اللّه الرحمن الرحيم الحمد

للهه ما انعماجوده وفضله ...

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Konya.

1 Osmanlı döneminde inşa edilip tedrisata açılan medreseler için bkz. Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s.81-134.

2 Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zâviyeleri", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s.135-155.

3 Besim Darkot , "Konya" , *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, VI, İstanbul 1977, s.850. Bu medrese, Karamanoğlu İbrahim Bey Medresesi idi. Kapan Hanı ile bir arada bulunduğu için Kapan Medresesi de deniyordu. Bkz. Yusuf Küçükdağ, *"Lâle Devri'nde Konya"*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989, s.18, 54-55.

Sonu :

لما يدخل الاسماء علي مايدخل الفعال ...

Kapakları ebrû kâğıt kaplanmış , sırtı meşin cilt içinde olan nüsha , 88 varak ve 24,5x16 (18,5x11,5) cm. ebâdındadır. Kâğıdı âbâdî olup, 18 veya 19 satırdır. Asıl metin siyah mürekkep ile yazılmıştır. Tamir görmüş olan nüshanın 1a varağında , Hâfız Muhammed Arab Efendi'nin ismi kayıtlıdır.

Müstensih,bu nüshayı nesih hattıyla H.670 / M.1271 yılında istinsâh etmiştir[5].

3. Hâşiye alâ Şerh Miftâh el-ulûm (6920) :

Ebu'l-Kâsım b. Ebi'l-Bekr el-Leysî es-Semerkandî (Ö. 888 H. / M. 1483)'nin bu eseri, es-Sekkâkî (ö. H. 626 / M. 1229)'nin belâgata dâir kaleme aldığı meşhûr eseri Miftâh el-ulûm'un şerhine yaptığı hâşiyedir.

Başı :

بسم اللّه الرحمن الرحيم الحمد

للّه الذي الهمنا حقائق المعاني

ودقائق البيان ...

ile başlayan eserin; sonu :

لكنّ اللّه جلت حكمته قد وفقنا

لاتمام وحقق لنا الفوز بهذا المرام

والحمد للّه علي التلخيص من كتابة

شرخ التلخيص ولرسوله افضل

ile son bulmaktadır. Sadece şirâzesi kalmış , kapakları kopmuş olup, 191 varak ve 30,5x19,5 (20,2x11) cm. ebâdındadır. Kâğıdı aherli olup, 19 satırdır. Başı tamir görmüştür. Mühim addedilen cümlelerin üstü kırmızı çizgi ile belirlenmiştir.

Müstensih, bu nüshayı nesih hattıyla Saray Kasabası'nda, H. 1003 / M. 1595 senesinde istinsâh etmiştir [6].

Koyunoğlu Müzesi'ndeki Mühim Yazmalar

1- El-Vâfiye (10022) :

Rukneddîn Hasan b. Muhammed el-Esterabâdî (H. 715 / M. 1315)'nin bu eseri, İbnüe'l-Hâcib (H. 646 / M. 1249)'in nahve dâir kaleme aldığı meşhûr eseri el-Kâfiye adlı eserine yaptığı şerhdir. Bu zatın büyük ve küçük olmak üzere, iki şerhi daha vardır. Fakat orta diye isimlendirilen ve en çok tanınan şerhi, *el-Vâfiye* adlı kitabıdır. Başı :

حمداً للّه على عظمة جلاله ...

وبعد فانى انشرحت كتاب الشافية

في النحو اوّلا ...

cümlesi ile başlayıp; sonu :

لم يعلم انّه بدل عن النون او الحذف .

ile bitmektedir. Şirâzesi dağılmış kahverengi meşin cilt içinde bulunan nüsha, 210 varak ve 19 x 13 (13 x 7) cm. ebâdındadır. Kâğıdı âbâdî olup, 19 satırdır. Sayfa kenarlarında ilâveler görülmektedir. Fekâle ve kavluhû lâfızları, kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

Müstensih, bu nüshayı talik hattıyla H. 776 / M. 1374 yılında istinsâh etmiştir [7] .

El-Şâfiye (10671) :

Bu eser, İbn el-Hâcib (H. 646 / M.1249)'in sarfa dâir yazdığı kitaptır. Bazı âlimler, bu esere şerh yapmışlardır.

Başı :

زيادة التوضيح بقوله يتوسط بينه

اي بين ذلك التابع وبين متبوعه

Sonu :

احد الحروف العشرة ...

قد استراح من كمد الانهاض ... تمت .

Şirâzeli ve bez cilt içinde bulunan nüsha, 88 varak ve 20,5 x 15,5 (14 x 7) cm. ebâdındadır. Kâğıdı aherli olup, 19 satırdır. Mevzû başlıkları, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarında şerhler bulunmaktadır.

Müstensih, bu nüshayı nesih hattıyla H. 1052 / M. 1642 tarihinde istinsâh etmiştir [8].

4 Bkz. Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul II, s. 1774 v.d.; Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen litteratur*, I., Leiden 1943, 25; aynı yazar, GAL, Supplementbandd, Leiden, 1937, I, 507; Ömer Rizâ Kahhâle, *Mucemü'l-muellifîn*, XII., Beyrut (tarihsiz), 186.

5 Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II,1370;GAL, I,304; *Brookelmann Suppl.*, I, 526; *Mucemü'l-muellifîn*, III,283.

6 Bkz. *Keşfü'z-Zunûn*, II,473 v.d.;GAL, II, 194; Suppl., II, 259-260; *Mucemü'l-muellifîn*,VIII., s. 103.

7 Bkz. Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II,1370; C.Brokelmann, *Geschichte der arabischen litteratur*, Leiden 1943, I 304; aynı müellif, *GAL, Supplementband*, I, 526;Ömer Rizâ Kahhâla, *Mucemü'-muellifîn, Mektebet el-musennâ*, Beyrut (tarihsiz), III, 283.

8 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II,1020 v.d.; *Brockelmann GAL*, I305; aynı yazar, Suppl., I, 535; Moh.Ben Cheneb, "İbnülhâcib", *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, V/II;856 v.d.

KONYALI ŞAİR MEŞÂMÎ'NİN KONUŞMA ÂDÂBINA DAİR BİR NASİHAT-NÂMESİ

Emine YENİTERZİ*

Konya, Türkler'in Anadolu'yu fetihlerinin ilk yıllarından itibaren Türk tarihinde önemli bir yere sahip, müstesna bir Anadolu şehridir. Hâlen Türkiye'nin yüzölçümü itibariyle en büyük ili olan Konya; geçmişte Selçuklular'ın başkenti olması yanında Karaman, Kırşehir, Niğde, Aksaray ve Mersinin bir bölümünü içine alan çok geniş bir alana yayılmış; orta Anadolu'da siyasî, idarî, coğrafî ve ticarî konumuyla özellik arz eden bir şehirdir. Osmanlı Devleti zamanında da şehzadelerin gönderildiği sancaklardan biri olan Konya; Mevlânâ, Yunus Emre, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadruddîn-i Konevî, Ahî Evren gibi ilim ve irfan mimarlarına bağrında yer vermiş; ilim, fikir ve sanatta seçkin bir kültürel ortama sahne olmuştur. Bilhassa toplumda denge unsuru olarak saltanatın daimî desteğini kazanmış olan Mevlânâ Dergâhının Konyada bulunması; başta edebiyat ve musiki olmak üzere hat, tezhip, ciltçilik, ebru vs bütün güzel sanatlar için son derecede elverişli bir zemin hazırlamıştır. Selçuklular döneminde ilk medreselerini kazanan Konyada XX. yüzyıl başlarında altmış üç medresenin bulunması da şehirde tesis edilmek istenen ilmî düzey için önemli bir göstergedir.

Böylesine bir ilim, kültür ve sanat birikimine sahip olan Konyada Osmanlılar zamanında özellikle XVI. yüzyılda edebî faaliyetlerin çok yoğun olduğunu, birçok Konyalı şairin bu dönemde eser verdiğini tespit edebiliyoruz. Makalemize konu olan Meşâmî de bu şairlerden biridir.

XVI. yüzyıl şairi Meşâmî, şuara tezkirelerinde aynı zamanda mahlâsı olan bu adla anılır, şairin başka bir isminden söz edilmez. Edebiyatımızda aynı mahlâsı kullanan başka bir şaire de rastlamıyoruz. Meşâmîye yer veren bütün kaynaklar şairin Konyada doğduğuna veya Konyalı olduğuna işaret ederler. Babası Kanunî'nin veziri Rüstem Paşanın kethüdası olan Mustafa Beydir. Bunun dışında şairin ailesiyle ilgili olarak verilen bir diğer bilgi de seyyid olduğudur. Şairin bir özelliği de Şehzade Selimin çevresinde oluşan edebî muhitte yer almış olmasıdır. Kanûnînin oğlu, müstakbel sultan II. Selim; 1542-1544 arasında iki yıl, 1558'ten sonra da dört yıl olmak üzere toplam altı yıl Konyada kalmış, kendisi de şair olan (Nihânî) Durak Çelebinin tavassutuyla; Hâtemî İbrahim Bey, Akşehirli Makâlî, Vusulî, Rahîmî ve Ulvî gibi şairler yanında Meşâmî de Şehzade Selimin etrafında oluşan bu edebî halkaya dahil olmuştur. Kaynaklar yine Durak Çelebinin desteğiyle Meşâmînin 40-50 bin akçelik bir zeamete sahip olduğunu ancak onun bir süre sonra tasavvufa meylederek zeameti terk ettiğini bildirirler. Hangi tarikata intisap ettiği açıkça belirtilmez ancak Konyada bulunması, ölümüne Mevlevî şair Türâbî Dedenin tarih düşürmesi, Mevlânâ Müzesinde Mevlevî veya Mevlevî muhibbi şairlerin şiirlerine yer veren bir mecmuada (Nu:2455) Meşâmînin de bir müsebba'ının bulunması şairin Mevlevîlik halkasına dahil olduğuna işaret eder mahiyetteki düşünceleri desteklemektedir[1].

Doğum tarihi hakkında bilgimiz olmayan Meşâmîden söz eden kaynakların bir kısmı şairin genç yaşta hayata veda ettiğini belirtirken, bazı kaynaklarda da vefatı için farklı tarihler verilir. Örneğin Riyâzî ve Kaf-zâde Fâizînin tezkirelerinde ölüm tarihi 993/1585 olarak verilmektedir. Muhtemelen bu tezkirelere dayanarak, Müstakîm-zâde, Şemseddin Sâmî, Mehmed Süreyyâ, Fâik Reşâd, Bursalı Mehmed Tâhir ve Nail Tuman da şairin ölümü için 993 tarihini gösterirler. Meşâmînin vefatına dair iki manzum tarih mevcuttur. Bunlardan biri Râzî adlı şaire ait beş beyitlik bir kıt'a, diğeri de Türâbîye ait bir beyittir. Râzî, şairin ömrünün baharında iken veba dolayısıyla şehitlik şerbetini içtiğini söyler ve "Ecel kurdı seni kapdı Meşâmî" mısraıyla tarih düşürür. Türâbî'nin tarih mısraı da: "Meşâmîye ecel bûyı irişdi" şeklindedir. Her iki tarih mısraı da 983/1575-6 yılına işaret etmektedir. Şairin genç yaşta vefat ettiği göz önüne alınınca, bu mısralarda belirtilen 983 tarihinin daha makul olduğu görülür. Tezkirelerde Meşâmînin vefat yeri belirtilmemiştir.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya.

1. Emine Yeniterzi, "On Altıncı Yüzyılda Konyalı Bir Şair: Meşâmî", *Türk Dili*, Sayı: 591, (2001), s. 317-328.

Yalnızca *Osmanlı Müellifleri'nde şairin Konya'da irtihal ettiği, Tuhfe-i Nâilî*'de ise Konya'da medfun olduğu kaydedilir[2].

Şuara tezkirelerinde Meşâmînin divan tertiplediğine veya herhangi bir eserinin varlığına ilişkin bilgi yoktur. Araştırmalarımız neticesinde şairin muhtelif mecmualarda ve tezkirelerde; 1 kaside, 3 gazel, 1 tahmis, 1 müsebba ve 8 beytini tespit etmiş ve "On Altıncı Yüzyılda Konyalı Bir Şair: Meşâmî" başlıklı makalede yayımlamıştık. Konyalı şairlere dair bir başka araştırmamız vesilesiyle Meşâmî'nin şiirlerini konu edinen 1937, 1941 ve 1945-1946 yıllarına ait üç makaleye tesadüf ettik. Bunlardan birincisi Abdülkadir Erdoğan'ın "Meram Bağları" başlıklı yazısıdır[3]. A. Erdoğan, bu makalede Meşâmînin Konya hakkındaki bir gazelini vermektedir. Şair, gazelinde Konyanın sahip olduğu güzellikleri övgüyle dili getirir. Bahar mevsiminde Konyanın cennet bahçelerinden daha güzel olduğunu, Mukbil suyunun bir damlasının ölülere can verdiğini, tozunun basîret sahipleri için Isfahan sürmesi kadar şifalı oluşunu ve Konyanın ariflerin bir araya geldiği bir ilim ve irfan merkezi olduğunu dile getirir:

"Cennet-âbâd oldu yine her kenârı Konyanın
Gülşen-i Firdevse ta'n eyler bahârı Konyanın

Aks-i bâlâ-yı bülendiyle sanavber-kadlerin
Gösterir Tûbâ misâlin cûybârı Konyanın

Nice makbûl olmasın bir katre âbın nûş eden
Mürdegâna cân verir Mukbil Pınarı Konyanın

Tozuna ta'n etmeyin ehl-i basîret olana
Tûtiyâ-yı Isfahânî dir gubârı Konyanın

Târumâr etti kara zülfü Karaman illerin
Abdî derler şimdi var bir şehriyârı Konyanın

Bâ'is-i cem'iyyet-i erbâb-ı irfânsın bugün
Geçmesin sensiz Meşâmî rûzgârı Konyanın"

Meşâmîden söz eden ikinci makalede Mesut Koman, şairin Karapınar ilçesindeki Selimiye Camii'nin çeşmesi üzerindeki tarih kıt'asını (H. 977) ve bir şiir mecmuasında rastladığı üç gazelini vermektedir[4]. Bu gazellerden biri daha önce tarafımızdan yayımlanan makalede mevcuttur.

Son makalede ise Muzaffer Erdoğan kaynak belirtmeden, muhtemelen bir şiir mecmuasından şairin sekiz gazelini nakleder[5]. Bu gazellerden biri "üstüne" redifiyle yazılmış, matla beyti birçok tezkirede yer alan ahenkli bir şiirdir. On sekizinci yüzyılda Rasihin aynı redifteki gazeli hayli popüler olmuş ve bazı edebiyat tarihlerinde ve antolojilerde Râsihin orijinal buluşu gibi gösterilmiştir. Bu gazelle Meşâmînin Râsihten iki asır önce bu redifi kullandığını, aynı ahenge ulaştığını, hatta Rasih'in Meşâmîden ilham aldığını söylemek mümkündür. Sözü edilen gazelin matla beyti tezkirelerde mevcut hâlinden biraz farklıdır. Gazelin tamamı aşağıda verilmiştir:

"Gönlüme her dem gelir hicrân hicrân üstüne
Tekkedir lâ-büd konar mihmân mihmân üstüne

Beylerin üzre geçip oturduğum ayb olmasın
Bî-tekellüf oturur yârân yârân üstüne

Sînede her yaktığın dâğ üzre gel bir yare gör
Beylere lâzım durur ihsân ihsân üstüne

Var iken dilde hayâlin gelmesin cânâ gamın
Konmak olmaz dostum sultân sultân üstüne

Pâdişâh-ı mülk-i nazm olmuş Meşâmî bendenin (bendegân?)
Âsitânında durur dîvân dîvân üstüne"

Bu üç makaledeki şiirlerin de eklenmesiyle şairin elimizdeki manzumeleri; 1 kaside, 1 kıt'a, 14 gazel, 1 tahmis, 1 müsebba ve 5 beyit olmak üzere yirmi üç parçadan ibarettir. Yurtiçi ve yurtdışındaki mecmualar tarandıkça, tezkire müelliflerinin övgüyle söz ettikleri şairin daha çok sayıda manzumelerine rastlayacağımızı ümit ediyoruz.

Meşâmînin, şairler arasında şöhret kazanmış bir diğer şiiri de; "Demler o demler idi zamân ol zamân idi" mütekerrir mısraıyla kaleme alınmış bir müsebba'dır. Üç şiir mecmuasında rastladığımız bu müsebba' Faik Reşâd'ın *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* adlı eserinde de kayıtlıdır[6]. Bu manzume; "Düşdük Meşâmî renc ü 'anâ vü sakâmete" mısraındaki mahlasın "Kuyûd-ı" şeklinde değiştirilmesiyle Erzurumlu İbrâhîm Hakkının *Marifet-Namesi*'nde yer almış[7], bu yüzden çok kişi şiirin İbrahim Hakkı'ya ait olduğunu zannetmişlerdir. Müsebba' aşağıdaki bendle başlar:

"Şol dem ki rûh tâ'ir-i kuds-âşiyân idi
Cân bülbülüne gülşen-i vahdet mekân idi
Kân-ı hafâda gevher-i cân bî-nişân idi
Ketm-i ademde âlem ü âdem nihân idi
Halvet-sarây-ı sırda gönül kâm-rân idi
Bir cân idi hemân u bir ol yâr-i cân idi
Demler o demler idi zamân ol zamân idi"

Meşâmînin yalnızca bir mecmuada tespit ettiğimiz, "Pend-Nâme-i Meşâmî" başlığını taşıyan kaside nazım şeklindeki 21 beyitlik manzumesi de konuşma adabına dairdir [8]. Az konuşmanın gereğini dile getiren bu nasihat-name türündeki şiirde bazı vezin hataları mevcuttur. İkinci bir nüshası elimizde olmadığı için karşılaştırma imkânı bulamadığımız manzumedeki hataların müstensihten kaynaklandığını düşünüyoruz, zira mevcut diğer şiirlerinde Meşâmî vezne hakim bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiiri ve günümüz diliyle nesre çevrilmiş hâlini aşağıda veriyoruz.

Pend-Nâme-i Meşâmî

1 Her şahsa lutf-ı tab' u te'enniyle ver cevâb
Tâ kim erişmeye sana nutkundan ıztırâb
(Herkese güzel huylulukla ve acele etmeden temkinlice cevap ver ki, sözün sebebiyle sana bir sıkıntı gelmesin.)

2 Söz gendümünün ağız olupdur değirmeni
İri öğütme cehd et onu misl-i âsiyâb
(Söz buğdayının değirmeni ağızdır. Onu iri öğütme, değirmen gibi gayret et. Yani "Büyük lokma ye, büyük söz söyleme." atasözünde olduğu gibi.)

3 Keşf etme söz arûsu cemâlini bî-direng
Olmak gerek nikâb-ı te'ennî ona hicâb
(Söz bir geline benzer. Söz gelininin yüzünü görmekte, duvağını açmakta acele etme. Yavaş, sonunu düşünen temkinli hareket söz gelininin peçesi olmalıdır.)

4 Hikmetle oldı halk-ı benî Âdem on boğun
Tâ kim dokuzda fikr edip onda ver cevâb
(Dokuzunda düşünsün, onuncusunda da cevap versin diye Cenab-ı Hakk'ın hikmetiyle insanoğlunun boğazı on boğum hâlinde yaratılmıştır. Bu beyit; "Boğaz kırk boğumdur, otuz dokuzunu yut, birini söyle." atasözünü hatırlatmaktadır.)

5 Dürc-i dehende dürr-i girân-mâyedir suhan
Sarfında kıl te'ennî sakın eyleme şitâb
(Söz, ağız hokkasında kıymetli bir incidir. Onu harcarken dikkatli ve sabırlı ol, acele etme.)

6 Çün sende Hak yarattı iki gûş u bir zebân
İki işitmeyince sakın verme bir cevâb
(Mademki Cenab-ı Hak sende iki kulak, bir ağız yarattı; sen de iki kere dinle, bir kere cevap ver.)

7 Bir kerre aç dehânını yılda sadef gibi
Dersen derûn-ı sînen ola bir dür-i hoş-âb
(Eğer gönlünün parlak, güzel bir inci olmasını istersen; istiridye gibi ağzını yılda bir kere aç. Sürekli konuşma, az konuş.)

8 Az söyle her ne denlü ki bisyâr-dân isen
Bir sözü yüz deme yüzü bir de budur savâb
(Ne kadar çok bilsen de az konuş. Bir sözü yüz kere söyleme, yüz sözü bir söz hâlinde söyle, doğrusu budur.)

9 Çok söz mesel durur bu ki Kur'ânda yaraşır
Sözün azıdır özü kelâmın kıl intihâb
(Bu bir atasözüdür ki çok söz Kur'âna yakışır. Sözün özü az olandadır, bu yüzden kelimelerini seçerek konuş.)

10 Söz kim dehende ola cidd et cestedür
Avdet eder mi şasta nişâna varan nüşâb
(Dikkat et, ağzındaki söz her an fırlayabilir. Hedefe ulaşan ok hiç geri döner mi?)

11 Tekrâr eyleme sözünü sükker olsa da
Düşer kesâda kesret ile olsa kand-i nâb
(Sözün şeker gibi olsa tekrar tekrar aynı sözü söyleme. Çünkü en halis şeker bile çok olunca ucuzlar.)

12 Şehd-i kelâmın eyleme erzân şân budur
Lâyık mı şehd-i nâb ola çün tu'me-i zübâb
(Bal gibi sözünün değerini düşürme. Saf balın sineklere yem olması uygun mudur?)

13 Olsun sözünde şefkat u rıfk u mülâyemet
Nutkun ucundan olmasın âzâr şeyh ü şâb
(Sözünde yumuşaklık, tatlılık, sevgi ve şefkat bulunsun. Genç, ihtiyar hiç kimse sözlerinden incinmesin.)

2. *A.g.m.*, s. 318-319.
3 Abdülkadir Erdoğan, "Meram Bağları", *Konya Dergisi*, Sayı: 7, s. 424-428.
4 M. Mesut Karaman, "Karaman Selimiye Camii Münasebetiyle Şair Mesâmî", *Konya Dergisi*, Sayı: V/35, (1941), s. 2074-2077.
5 Muzaffer Erdoğan, "Meşâmî'nin Şiirleri", *Konya Dergisi*, (1945-1946), X/86-87, s. 17-22.
6 Fâik Reşad, *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, I, İstanbul, s. 383-384
7 İbrahim Hakkı Erzurumî, *Ma'rifet-Nâme*, İstanbul 1280, s. 542.
8. *Mecmû'a-i Eş'âr*, Süleymaniye Ktp., Husrev Paşa Böl., Nu:503, vr. 61a.

14 Nutk iledir fazîlet-i insân devâbdan
Senden devâz yegdir sözün olmaya savâb
(İnsan konuşma kabiliyetiyle hayvanlardan üstündür. Ama eğer sözün doğru değilse, yalan söylersen; hayvanlar senden daha üstün olur.)

15 Gûş eyle gel bu nükteyi hikmet kelâmıdır
Söz sîm olursa söylememek oldı zerr-i nâb
(Söz gümüşse, sükut altındır. Gel bu hikmetli sözü dinle.)

16 Dersen ki hüsn-i hulk ile mahbûb-ı halk olam
Lutf ile ver cevâb edene unf ile hitâb
(Şayet güzel ahlâkla herkesin sevip saydığı biri olayım dersen; sana kabalıkla konuşana sen güzel sözlerle cevap ver).

17 Mânend-i kûh söyleyene ver cevâbını
Sen söyle sen işit demezem sana ey şebâb
(Ey genç, sen söyle sen işit demiyorum. Dağın sese yankı vermesi gibi, sen de sorana cevap ver).

18 Aslın bilen usûl-i 'ibâdâtı on demiş
Onun dokuzu samt u biri halktan ictinâb
(İbadetlerin aslını bilen kişi; ibadetin on prensibi olduğunu söylemiştir. Bunun dokuzu susmak, biri de insanlardan sakınmak, uzak durmaktır).

19 Tûtîyi etti habs-i kafes kesret-i kelâm
Kendüye oldu sözü yine bâ'is-i 'azâb
(Çok konuştuğu için papağan kafeste hapistir. Kendisine eziyet edilmesinin sebebi sözüdür).

20 Bülbül belâda nutku ucundan esîr ü zâr
Âzâde bâğ u râğda seyrân eder gurâb
(Bülbül sözü -ötüşü- sebebiyle esirdir. Karga ise bağda bahçede serbestçe gezer).

21 Gûş et Meşâmî sözlerinin nüktesin müdâm
Ârif odur ki her suhanı ola bir kitâb
(Meşâmînin sözlerindeki ince sırları, sözünün özünü daima dinle. Ârif, her sözü bir kitap olan kişidir).

Bu beyitlerde Meşâmînin, konuşma âdâbının genel kurallarını son derece özlü biçimde dile getirdiğini görüyoruz. Sözün; buğday, gelin, inci, ok, şeker, bal ve gümüş gibi benzetmelerle yer aldığı manzumede özellikle üzerinde durulan husus az konuşmaktır. Bilindiği üzere, "Ya hayır söyle, ya da sus" hadisi İslâmî kültürde konuşma âdâbının en veciz izahıdır. Halk arasında da; "Biliyorsan söz söyle sözünden ibret alsınlar / Bilmiyorsan sus da seni adam sansınlar" şeklindeki kafiyeli atasözü de aynı gerçeği dile getirir. İletişimin son derece hızlı ve yaygın olduğu günümüzde devlet adamlarının bir cümlesinin veya aslı olmayan bir haberin yayılmasının son zamanlarda ülkemizde sık rastlanılan krizlere sebebiyet verdiği malumdur. Dilinin esiri olan insan da çok konuştuğu zaman hata yapma oranı artar veya bıktırıcı olur. Bu yüzden Meşâmînin tavsiyesi; ihtiyaç olmadığı zaman konuşmamak, söylemektense susmayı tercih etmektir.

Konuşmak gerektiği zaman da düşünerek, acele etmeden ve her sözü tartarak sarf etmek esastır. İnsanla hayvan arasındaki en belirgin farklardan biri olan konuşma alelade bir iş değildir, özen gerektirmektedir. "Söz ola kese savaşı söz ola kestire başı" fehvasınca her söz sonucu düşünüldükten ve pişmanlık sebebi olmayacağına kanaat getirildikten sonra ağızdan çıkmalıdır.

Meşâmînin manzumesinde dikkat çekilen bir diğer husus da tatlı dilli olmaktır. "Sırça köşkte oturan başkalarına taş atmasın." atasözünün dile getirdiği gibi incinmeyi istemiyorsak, önce kendimiz başkalarını incitmekten sakınmalıyız. Zira "El yaresi geçer, dil yaresi geçmez." hükmünce söz süpürgesiyle gönle kondurulan tozların temizlenmesi güçtür. Diğer yandan şairin bize tavsiyesi bizi kıran acı sözlülere de tatlı dille, güzellikle cevap verme esasıdır. Olgun insanın şiarı olan kötülüğe iyilik prensibinin, uygulanması çok zor ama neticesinin mükemmel olduğu konusunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Zira atalarımızın deyişiyle yılanı deliğinden çıkaran tatlı dil herkes üzerinde müessirdir.

Şairin üzerinde durduğu diğer konular da yalan söylememek, doğru sözlü olmak, büyük konuşmamak ve aynı sözleri tekrar etmekten kaçınmak gibi herkesçe bilinen ama uyulmasında ihmal gösterilen hususlardır. Bu tavsiyelere uyma gereğiyle biz de sözümüzü kısa kesiyor ve Mevlânânın aynı konuda bir başka öğüdüyle yazımızı noktalıyoruz: "Ameli olmayanın hikmetli sözü, ödünç alınmış süslü elbise gibidir, öyle bil."

ŞAİR ŞEM'Î, KONYA FOLKLOR ve KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

Mustafa CAN*

Dokuz asrı aşan tarihiyle, derin ve mânidâr mazisiyle, engin ve zengin mânevi âlemiyle "Müslüman Türk Kenti" ve uzun yılların başkenti olan "Tarih şehri, kültür şehri, medeniyet şehri, sanat şehri, folklor şehri, turizm şehri tasavvuf şehri, feyz ve bereket şehri ilim-irfan şehri, Mevlâna şehri.. Konya", tarihi boyunca bolluk bereket, huzûr ve huşûnun menşei, ilim-irfan ve faziletin meşheri olduğu kadar, pek çoğunun şöhreti Konya ve Türkiye sınırlarını da aşan önemli değerli ve büyük şahsiyetleri bağrında barındırması ve onların hizmetleri, eserleri ve hatıralarıyla dolu olmasıyla da, milli kültür ve fikir hayatımızda ayrı bir mevkiye sahiptir.

Çünkü Konya, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin deyimiyle, O'nun teşhis, tespit ve temennisiyle "Medeniyetü'l-Evliyâ" yani "Veliler şehri"dir[1]. Türkler'e tam 211 yıl başkentlik yapmış olan Konya, Anadolu'nun ilim, irfan, kültür ve medeniyet merkezi, Türk-İslâm Kültürü'nün beşiği olmuş; Türkçe, ilk defa bu şehirde resmi dil olarak kullanılmıştır. Mevlânâ *Mesnevisi*'ni bu merkezde yazmıştır.

1071'den sonra Türkler'in eline geçerek sırasıyla 1076'da Anadolu Selçukluları'na, daha sonraları Karamanlılar'a başkentlik eden Konya, tarihi değeri haiz pek çok eserleriyle birlikte bir bilim, kültür ve sanat merkezi durumundadır. Çağın bir çok bilginleri, şairleri, mutasavvıfları, filozofları, mimarları, müzisyenleri, hekimleri burada toplanmıştır[2].

Bu çağda açılan medreseler, kurulan kütüphaneler sayesinde sanat, edebiyat, folklor, tarih, felsefe, tıp, kozmografya, teoloji, fıkıh alanlarında dünyaya ışık tutan büyük gelişmeler olmuş, hizmetler verilmiştir.

Anadolu Selçukluları Devri

Konya'ya asıl kültür, medeniyet, sanat anıtlarıyla Türk-İslâm damgasını vuranlar Selçuklu Türkleri olmuştur. Selçuklular Konya'ya çok büyük değer ve önem vermişler, Anadolu Selçukluları'nda 1097-1308 yılları arasında tam 211 yıl başkentlik yapan bu beldenin güzel olmasına çok gayret sarfetmişlerdir. Eşine ender rastlanan ve her biri mimari sanat şaheseri olan camiler, imaretler, medreseler, dârü'l-hadîsler, darü'l-huffâzlar, dârü'ş-şifâlar [3], kütüphaneler, kervansaraylarla Konya, Selçuklu sanatı tarihindeki seçkin yerini almakla kalmamış, Orta Doğu'nun da bir medeniyet, bilim ve kültür merkezi olmuştur [4].

Anadolu'nun muhtaç olduğu sükûn ve huzurun, güvenin sağlandığı Konya'da bilim ve ticari hayatın ilerlemesine paralel olarak Doğu'dan ve Batı'dan pek çok seyyah, bilgin, sanatçı, tâcir, asker, derviş gelmiş edebiyatın, güzel sanatların, felsefenin, tıbbın, İslâmî bilgilerin üstatları Konya'da yerleşmiş ve yetişmiştir [5].

1327'de tam bir istiklâle sahip olarak Konya'ya kesin şekilde yerleşen Karamanoğuları, Konya merkez olmak üzere Anadolu'da güçlü bir devlet olarak temayüz etmiştir. Bir yandan da diğer beyliklerle ve komşu olduğu Osmanlı Devleti'yle siyasi münasebetleri ve mücâdeleleri yoğunluk kazanmıştır [6].

---

* Uzman Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya.

1 Selçuk Es. *Konya'da Yatan Peygamberler ve Evliyalar*, (basım yeri ve tarihi yok), s.11.

2 Bunlarla birlikte Konya'da adları belli olan altı, mezarları belli olan onbir olmak üzere Onyedi peygamber, bir kısmı aynı zamanda veli olan ve sayıları üçyüz sekseni bulan şair medfundur. Geniş bilgi için bkz. *Mecmua-ı Enbiyâ'yı İzâm ve Evliyâ-yı Kiram*, Konya Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi, 2117 No'lu yazma eser.

3 Konya Alâeddin Dârü'ş-Şifâsı için bkz. Yusuf Küçükdağ, "Konya Alâeddin Dârüş-Şifâsı, Tıp Medresesi ve Mescidinin Yeri, Yapısı", *Osmanlı Araştırmaları*, IX., (1989), s.347-359.

4 Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayı., Ankara 1985, s.167.

5 Geniş bilgi için bkz. Yusuf Küçükdağ-Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, (2. Baskı), Damla Ofset Matbaası ve Tic. A.Ş., Konya 1999, s. 193-213.

6 Komisyon, "Konya", *Türk Ansiklopedisi*, M. Eğ. Bsm. XXII. Ankara 1975, s. 193-204.

1465-1466'da Konya Osmanlılar'ca zaptedilmiştir. Bu sırada Konya ve Lârende'deki bilim ve sanat erbabı ile ileri gelenler İstanbul'a sürülmüşlerdir [7].

XV. yüzyılda Konya, Osmanlı Devleti'nin en önemli bir eyâleti, İstanbul-Suriye yolunun uğrak yeridir. "Güneşin doğduğu memleket (Anatolia)" Türkleşen, İslâmlaşan Anadolu'nun kalbi Konya'ya Osmanlılar döneminde de gereken önem verilmiş, ünlü medreseleri[8], tekke ve zâviyeleri[9] ile Orta Anodolu'nun önemli bir kültür merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir[10]. Asırlarca Anadolu'nun ilim ve kültür merkezliğini yapan Konya, Türk geleneklerinin de en köklü kaldığı bir kenttir. Burada Konya halk müziği, Orta Anadolu halk müziğine damgasını vurmuştur. Halk edebiyatı gibi Divan edebiyatı ve Tasavvuf edebiyatı da çok gelişmiş ve zenginlik kazanmıştır. Ahmet Fakih, Hoca Dehhanî, Nesib, Yusuf.. gibi Divan edebiyatı şairleri, Mevlâna C. Rumî, Yunus Emre gibi Tasavvuf edebiyatı büyükleri Konya'da yaşamışlardır [11]. Mizah edebiyatının en büyük temsilcisi Nasreddin Hoca Konyalı'dır. Konya'da yetişen pek çok halk şairinin başlıcalarını Ümmi Sinan, Muhyî, Aşık Ömer, Aşık Şem'î, Silleli Aşık Sururî, Silleli Aşık Nigarî, Aşık Kenzî, Aşık Hikmetî, Aşık Devranî.. teşkil ederler.

Konya Kültür, Sanat ve Folkloruna Gönül Verenler

Bir gönül diyarı hükmündeki Konya'nın kültür ve folklorunun zenginliği, ona gönül verenlerin sayısının çokluğuyla da dikkat çekmektedir. Çeşitli kaynaklarda adları, eserleri ve başka hizmetleri de zikredilen bu gönül erbabının başlıcaları şöyle sıralanmaktadır [12].

Ebubekir Çelebi, Ezherî, Eflâkî, Emir Dede, Tarîkî, Emir Alim Çelebi, Emine Hanım, İbrahim, Ulu Arif Çelebi, Bostan-ı evvel, Bostan-ı sani, Burhaneddin İlyas Çelebi, Tahsin Efendi, Cemaleddin Çelebi Cemâlî (Karamanlı), Cemâlî (Karkınlı), Cevlanî, Hacı Arif Çelebi, Hafız Konevî, Hikmetî, Hasan Hüseyin, Hüsnü Efendi, Hüseyin Nesip Efendi, Derviş Pervane, Derviş Senayi, Derviş Hafız, Derviş Çelebi, Derviş Dede, Deştî, Derviş Himmetî, Derviş Senaneddin, Derviş-i Ma'nevî, Recep Dede, Rüşdî, Reşid Efendi, Rıza Efendi (Apalı), Remzî, Zarî, Zehrî, Bekir (Silleli), Sururî, Said Ağa, Sultan Veled, Seyid Ali, Şerife Hanım, Şeyh Vefa, Şevki, Şem'î, Sıdkî, Safderî (Salih) Tahir, Tahir Paşa, Arif oğlu Edib Raşid, Aşık Rıza, Adil Çelebi, Aşık Mehmed, Abdî, Ulvî, Gubârî, Gubrânî, Feşanî, Fığânî (Osman), Figânî-yi Kadim, Kasım (Silleli), Konevî (Sadreddin), Koca Ahmed, Kâmî, Gülizar Hanım, Kemal Ahmed Dede, Kenzî, Lokmânî, Mahbub Efendi, Mehmed Nazif, Merdânî, Mustafa Fikri Efendi, Matlubî, Mevlânâ, Naci Fikret (Baştak), Namdar Rahmi (Karatay), Nesip Dede, Nişancı Mehmed Paşa, Nushi, Nizâmi, Naim Hâzım, Niyaz Dede, Niyazî, Veled Çelebi, Helâlî, Hemdem Çelebi, Yusuf Dede. Yukarda zikredilenlerden başka meşhur daha pek çok ismin de kendini göstermiş olduğunu tarih otoriteleri belirtmektedirler [13].

Herbiri ayrı bir inceleme ve araştırma konusu olacak değeri ve önemi haiz bulunan ve değişik devirlerde yaşamış olan bu şairlerden "Konyalı Şair Şem'î", bu çalışmamızın konusuna teşkil etmektedir [14].

Konyalı Şair Şem'î

Türk aydını, ilim, fikir, sanat adamları, ülkesinin her alandaki yenileşme, yeniden oluşma ve hatta değişme dönemlerinde, bu hususta hamlelere katkıda bulunmak için kendini görevli hissederek çeşitli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu itibarla, o tarzdaki hizmetleri, faaliyetleri dikkatimizi çeken; kültür, edebiyat, (şiir), folklor sahasındaki özgün fikir ve düşünceleriyle bu sahaya etkide bulunan Konyalı Şair Şem'î'yi inceleme konusu yapmak gerekli görülecek bir husustur.

Şem'î'nin hayatı, Osmanlı Devleti'nin Batı'daki gelişmelere paralel olarak kendini yenilemesi, kalkınma hamlesini gerçekleştirmesi için gündeme gelen çeşitli fikirlerin tartışıldığı bir devre rastlamaktadır. Burada Şair Şem'î'yi çeşitli yönleriyle tanıtmaya çalışmakla beraber, ağırlığı O'nun şiirlerine (Şairlik yönüne), folklor ve kültüre katkıları ortaya konmaya çalışma şeklinde bir değerlendirme oluşturmaktadır. Ancak Şem'î konusunda yapılan araştırmaların azlığı dolayısıyle O'nun kendi eserleri (divanı), arşiv belgeleri, konuyla ilgili kaynak eserler üzerinde özellikle durulmuştur[15].

7 Besim DARKOT, "Konya", İslâm Ansiklopedisi, VII., s. 841-853.
8 Yusuf Küçükdağ-Caner Arabacı, "Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s. 81-134.
9 Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zâviyeleri", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s. 135-155.
10 İbrahim Hakkı KONYALI, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1964, s.1213.
11 Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*, II., İstanbul, 1971.
12 Saadeddin Nüzhet-Mehmet Ferid, *Konya Vilayeti Halkıyat ve Harsiyatı*, Konya 1926. Burada ayrıca, Konya vilayeti şairleriyle birlikte maniler, ninniler, türküler, ağıtlar bilmeceler, darb-ı meseller, fıkralar, tabirler, tekerlemeler, kitabeler, dilekler, ilençler, erkek kadın Türk isimleri de yer almaktadır.
13 Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmanî Yahut Tezkire-i Meşâhîr-i Osmaniyye*, I, II, III, VI., İstanbul 1311, 401 + 442 + 906 s.
14 Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Âlâm*, I-IV., İstanbul 1311, s. 2874.
15 Komisyon, "Şem'î", *Türk Ansiklopedisi*, XXX., Ankara 1981. s. 249. Ayrıca bkz. Hasan Özönder, *Konya Velileri*, Konya 1990.

Çeşitli kaynaklarda "Şem'î" mahlâsını kullanarak şiirler yazan üç şairden bahsedilmektedir. Birincisi eski Osmanlı Şairlerinden Perzerinli; "Vecd, hal, derd ve şevk sahibi bir merd-i kâmil ve şâir-i beliğ" olarak tavsif edilen, şiirleri âşıkâne ve yakıcı (suz-nak) bir kişidir. Bir süre Şeyh Vefa Efendi Tekkesi'ne devam etmiştir.

İkincisi "Taife-i Kazan"dan olup Anadoluludur. Şiirlerinde letâfet olmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuncusu da Osmanlı şairlerinden olup bu mahlâsla şiirler yazan Mevlevî Tarikatı'na mensup Konyalı Şair Şem'î (Ahmed)'dir [16].

Hayatı

Şem'î, Osmanlı dönemi Konyası'nda doğmuş olup doğum tarihi değişik kaynaklarda farklılıklar göstermekte ise de, 1198 H./1772 veya 1783 tarihi olabileceği anlaşılmaktadır. Ölüm tarihi ise 1255 H./1884 olarak belirlenmektedir.

Lâkabı ve Şöhreti

Asıl adı Ahmet olan , "Şem'î", mum, ışık anlamına gelen Şem'i mahlâsıyla tanınmaktadır. Çeşitli çevrelerce Türk halk şairi, Konya kültüründe mahfuz, gömülü (meknuz) bulunan "Gülzâr-ı Muhammedî'de bir gül fidanı olma mazhariyetine erişmiş, mumu sönmez, gülü solmaz yüce hak dostlarından, yüce erenlerden bir veli" olarak da, bilinmekte ve tanıtılmaktadır [17].

Şairimiz belirli bir öğrenim görmemiştir. Okuma yazmayı da yirmi yaşından sonra öğrenmiştir. Konya'da Mevlânâ Türbesi yakınındaki "Aşıklar Kahvesi"ni işleten halk şairi Dertli'nin yakın dostudur. Bu kahvede doğaçtan söylediği şiirler, hazırladığı muammalar, katıldığı atışmalar O'na ün kazandırmıştır. Şiirleri divan halinde taşbasması olarak bir kaç kez basılmıştır. Divanında koşma, destan, geleneksel halk şiirleri olduğu kadar gazeller de vardır. Dili oldukça ağır olan Şem'î, şiirlerinde aruz veznini de kullanmıştır. Bir çok şiirinde Mevlânâ sevgisini dile getirmektedir [18].

Şem'î, bir kaç kez İstanbul'a da gitmiş olup ününü geniş çevrelere yaymıştır. Padişah III. Selim'in huzurunda şiirlerinden çeşitli örnekler sunmak suretiyle padişahın iltifat ve teveccühlerine mazhar olmuştur[19]. Saz ve sözdeki kemâlinin İstanbul'da geniş çevrelere yayılması ve Saray'a aksi neticesinde, zaman zaman padişahın huzurunda tertib olunan saz meclislerinde şeflik eden Şem'î, sanatındaki maharetini bütün manâsıyla göstermek fırsatını bulmuştur. Padişah bizzat kendisine İstanbul'da kalması teklifinde bulunmasına rağmen "Koca Âşık" kabul etmeyerek Konya'da kalmayı tercih etmiştir. Bunun üzerine uhdesine "Çarşı Ağalığı" verilerek Konya'ya gönderilmiştir.

Şem'î, saz öğrenmek ve âşıklık etmekten başka, genç yaşta helvacılığa merak sarmış bu sanatta da başarı ve ilerleme sağlayarak usta olmuştur. Ayrıca su memurluğu görevinde de bulunmuştur. Çarşı Ağalığı görevi dolayısıyle Konya'daki sosyal mevkii de önem kazanmıştır. Esnafın bütün işleri Şem'î'ye ait oluyor ve her san'at sahibi artık O'nun emriyle hareket ediyordu. Uzun müddet bu görevde kalan Şem'î, nihayet öleceğini anlayınca, "kalbi dinlendireceğim" diyerek, defn edileceği yeri belirledi. Son defa olarak da;

"Yetiş ey bî-vefa helâllaşasın,
Şem'î ecel camın içti gidiyor'

beytiyle sonuçlanan koşmayı yazdıktan sonra, artık şiir yazmak nasip olmadı. 1255 H./1834'te elliyedi yaşında vefat etti. Kabri Konya'da Mevlânâ ile Üçler Mezarlığı arasındaki bulvarın yaya kaldırımı üzerinde bulunmaktadır [20].

Gerçekte Konya, Müslüman Türk'ün elinde bilim, irfan ve faziletin menbaı olarak pek çok mânâ erenlerine de otağ olmuştur. Ünlü Fransız Seyyahı Eugéne Pittard'ın "Konya mukaddes şehir" tesbit ve ifadesi; Türk Kültür ve fikriyatına büyük himmetlerde bulunan bağrındaki ulu erenlerin, gönüller üzerinde bıraktığı derin tesir ve nüfuzdan ileri gelse gerektir [21]. Şem'î'nin divanında yer alan ve sonradan çeşitli kişilerce "Konya Medhiyesi" adı verilen şiirin bazı beyitlerinde de bu husus şöyle ifade edilmektedir.

Aşk-u şevk ile kurulmuştur binası Konya'nın,
Anın için bâd-ı cennetdir hevâsı Konya'nın.

...

Hor gezer âdemleri ammâ veli irfan olur,
Hâfızı gayet çeri, âlimleri umman olur.

...

Şâh-ı kutbu'l-ârifîndir Hazret-i Mollâ-yı Rûm,
Şüphesiz makbul-ı hakdır evliyâsı Konya'nın.

...

16 Ahmet Eflakî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I, II., (Çev: Tahsin Yazıcı), İstanbul 1973. Geniş bilgi için bkz. Süheyl Ünver, "Yazma Mecmualara göre Konya'da Evliya Sayımı", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 89, (Aralık 1956), s. 1417-1420.
17 Özönder, *aynı eser*, s. I-IV.
18 S. Nüzhet, M. Ferid, *a.g.e.*, s. 55-57.
19 Komisyon, "Şem'î", *Büyük Laroussse*, XXI., İstanbul 1986, s. 11045.
20 Konya'da halk arasında; mana eri, veli, Koca Âşık, Şem'î Baba gibi isimlerle anılan şairin kabri çeşitli tarihlerde Konya'nın yol ve imar çalışmaları esnasında, nakedilmek istenmiş ise de bunun mümkün olamadığına dair çeşitli rivayetler ve olaylar anlatılmaktadır.
21 Mehmet Önder, *Seyahatnamelerde Konya*, Konya 1948.

Heft kişverde hezârân aşık ya hu çeker,
Zümre-yi nadan değildir müptelâsı Konya'nın.
...
Evliyâsın eyleyim dersen eğer bir bir hesap,
Eylesem icmâl tafsilin olur bin cild kitap.
...
Şem'î, aşkın yakar pervaz eder pervaneler,
Yaz olunca var Meram üzre sefası Konya'nın.

Şairin divanındaki şu şiiri de onu karakterize eder gibidir:

Bir şahin güzele ben oldum meftun,
Serinde fino fes şirazelenmiş.
Dil-i divanemi eyledi mecnûn,
Nevreste tıflıken mümtazelenmiş.
Aşıklar zümresi arar bu yolda,
Bulamaz emsalin sağ ile solda,
Üslûbu endamı birdir usûlde
Kameti serv ile endazelenmiş.
Taramış perçemin pek şirin olmuş,
Dolaşmış miyane yasemin olmuş.
Tab-ı mülden ruyi ateşin olmuş,
Dost bugün destine yelpazelenmiş,
Seni de defterden sildi mi şâhın,
Anınçün mü oldu ateş külâhın
Yakar asuman-ı feryâd ve âhın
Şem'î derûnunda derd tazelenmiş.

Şem'î bazı kaynaklara göre lâubali meşreb, deveci elbisesi giyen, kılık kıyafete önem vermeyen, her tanıdığı şahsa "muhabbet îzharını vazife telakki eden bütün hareketleri samimi" bir şahsiyet olarak tanıtılmaktadır.

Şem'î'nin bir de "Şem'î'nin kızı", "Şem'i'nin gelini" gibi mahlâslar kullanan, güzel eserler vücuda getiren, ekseri deyişleri hece vezniyle olan Emine Hanım isimli bir de torunu vardır.

Sonuç

Bu şirler söylendiği zamanlarda ve ortamlarda pek çok isim Konya'da kendini göstermiştir. Bunlar arasında o dönemlerin fikri gelişmelerinde, folklor, kültür ve edebiyat tarihinde eserleriyle bazı yeniliklere öncülük yapması bakımından Şem'î'nin önemi büyüktür.

Batı Türklüğü veya diğer bir söyleyişle Türkiye Türklerinin kültürüne Şem'i'nin de dahil olduğu şairlerin, sanatçıların, aydınların bir kısmının veya tamamının, ne de bir resmi kurum veya kuruluşun arzusu, gayreti ve emriyle oluşmadığı gibi bu tarzla da değişmeyecektir. Türk kültürü, dolayısıyla Konya kültürü, kendi tarihi ve tabii akışı içinde Türkler'in hayatını tanzim eden bir nizam olmaya devam edecektir. Bu itibarla söz konusu değişmelerin yönünü ve şiddetini, milletin devamlılığı açısından faydalı hale getirici çalışmalara ihtiyaç vardır.

Millî Kültür sadece sosyal bilimcilerin işi olmayıp herkesin şuurla yaklaşması gereken bir alandır. Bunun için felsefeci, hukukcu, edebiyatçı, siyasetçi, fenci, iktisatçı, işletmeci, sosyolog.. kendini kültürden sorumlu hissetmelidir. Aksi taktirde felsefeleşmemiş bir kültür, kavramları millî olmayan bir siyaset, terimleri Türkçeleşmemiş bir hukuk, iktisat veya sosyoloji milleti nasıl çağdaşlaştırabilecek ve yükseltebilecektir?

KONYA TÜRKÜ KÜLTÜRÜ

M. Tahir SAKMAN*

Toplumların dolayısıyla insanların, sosyal hayatlarında müziğin yeri daima başların üstünde olmuştur. Hangi toplumda olursa olsun, o toplumun yapısına uygun, o toplumun karakteristik özelliklerini taşıyan müzik türleri yüzyılların imbiğinden geçerek günümüze ulaşmıştır.

Hiçbir toplum yoktur ki; müzikten kendini soyutlasın. Yeryüzünde yaşayan bütün toplumlar günlük yaşantılarının, duygularının âdeta bir fotoğrafını çekerek ve bütün insanlığın yüzyıllardır kullandığı evrensel bir ses olan müziğin melodilerine nakış nakış işlemişlerdir.

Toplumlararası ilişkilerde bile müzik daima ön plâna çıkmış, insanlar müziğin evrensel kardeşliğinde kaynaşmışlardır. Tabii ki halk müziği toplumdan topluma değişen melodi yapısı yanı sıra, ulusların dinsel inançlarından tutunuz, gündelik hayatın sıradanlıklarına varıncaya kadar aktarıldığı ve o günün insanlarının ruhî hallerinin anlaşılabildiği önemli kaynaklar olmuşlardır. Şurası muhakkak ki; müzik insanlığın en büyük keşiflerinden birisidir. Müzik aletleri ise insanlığın en büyük icatlarından birisidir. Müziksiz bir hayatı düşünmek bile mümkün değildir. Müzik, doğanın kendisinde zaten vardır. Denizde dalgaların sesi müzik değil de nedir? Ya kuşların ötüşü, ya rüzgârın delice esmesi size neyi hatırlatır?

İnsanlar yüzyıllar boyu müzik ile arınmışlar, özlerine dönmüşlerdir. Denilebilir ki; eğer müzik olmasaydı insan yaşantısı çok ruhsuz ve monoton olacaktı...

Ancak müziktir ki; yürekleri büyülü nağmelerle bezeyerek bulutların üzerinde sizi yolculuğa çıkarır. Eğer Samanyolu'nda bir gezintiye çıkmak istiyorsanız; müzik dinlemelisiniz. Ay ışıklarının sesini duymak istiyorsanız yine müzik dinlemelisiniz. İç dünyanızda esen fırtınaların, kaynayan volkanların dinmesini istiyorsanız.... Aslında kısaca yaşamak istiyorsanız; müzik dinlemelisiniz...

Konya Müzik Kültürünün Tarihçesi

Her toplumun kendine özgü melodi ve ritmik yapısı müziğine de direk yansımıştır. Hatta öyle ki; özellikle halk müziğinde, aynı milletten olan insanların müziğinde bile farklılıklar gözlenmiştir. Türküler'in, Türk insanının sosyal hayatındaki önemli yeri yüzyıllardır azalmamış aksine artmıştır. Anadolu'nun değişik yörelerinde farklı tavırlarla söylenen türkülerimizin zengin ezgilerini duyup da, yüreği oynamayanımız yoktur.

Anadolu'da Türk Halk Müziği içinde ayrı bir yeri olan Konya türkülerine gelince, diğer yörelerin türkülerinden önemli farklılıklar gözlenir. Bu tabii ki doğaldır. Yörelerin iklim yapısından tutunuz ekonomik koşullarına, kültür ve sosyal seviyelerine göre yapılanan türkülerimizin farklı ritmik yapıları, kendini hemen belli eder. Yöreden yöreye değişen ağız da türkülerimizin karakteristik özelliklerindendir. Her yörenin kendine has tavrı, türkülerimizin zenginliğinin bir göstergesidir.

Konya türküleri, içinde bulunduğu coğrafyanın ve bin yılların imbiğinden geçip gelen bir kültür mirasının, günümüzdeki uzantıları niteliğini taşımaktadır. Konya türkülerinin kökleri Orta Asya'ya dayandığı kadar, bu toprağı oluşturan mozaiğin de katkılarını göz ardı etmemek gerekmektedir.

Konya'da hüküm süren Anadolu Selçukluları'ndan gelen büyük kültür birikimi, elbette ki Konya türkülerine de yansımıştır. Konya gibi köklü bir müzik geleneğinin yaşandığı bir muhitte, türkülerin de sağlam ezgilere dayanması kaçınılmaz olacağı gerçeği, gözden uzak tutulmamalıdır.

Konya türkü kültürünü tam olarak algılayabilmek için Selçuklu dönemini iyi irdelemek gerekmektedir. Bilindiği gibi Selçuklu'nun başkenti olan Konya' da, müziğin halkın üzerinde büyük etkileri vardır:

Keramat-ı Mevlânâ adlı eserde "Mevlânâ'nın bir gün

* Araştırmacı - Yazar, Konya.

Sultan Rüknüddin'e halk üzerindeki intibalarını göstermek üzere nakkareler, nefir, kûs ve zurna çaldırdığını ve bu ses üzerine halkın toplandığı..." [1] yazılıdır.

Askerî musikinin temeli de Konya'da atılmıştır. İleride mehterhane ismini alacak olan Tabilhane [Askeri Bando] Selçuklular dönemi Konyası'nda kurulmuştur[2]. Selçuklu Konyası'nda müzik o derece hayatın içine girmiştir ki, "Orada namaz vakıtlarında günde beş nevbet (nöbet) vuruluyordu" [3]. Namaz vakitlerinde; günde beş kere davul çalınması çok ilginçtir.

Selçuklu Konyası'nda musiki hayatı o derece canlıdır ki, yeni yeni müzik aletleri icat edilmektedir. Rebab adlı bir müzik aletine bizzat Hz. Mevlânâ tarafından iki kiriş ilâve edilmiştir: Yine"Nefir ve buk gibi adlarla da anılan ve Türk icadı olduğu muhakkak sayılan madeni borunun Konya'da Selçukîler devrinde icadedildiğini Evliya Çelebi nakletmiştir. Batının trompet denilen boruları tipinde olan böyle bir aletin o sıralarda yapılabilmiş olması çok düşündürücü bir keyfiyettir; çünkü uzun bir boruyu bükerek katlayabilmek sanatını Avrupalılar daha sonraları çalgılarda tecrübe edebildiler"[4].

Mevlânâ'nın müziğe ve semâa önem vermesi, bu şehirde müziğin daha fazla önem kazanmasına yol açmıştır. Özellikle Mevlevî Dergâhı'nın bir konservatuar gibi müzisyen yetiştirmesi, Konya'da müzik hayatının yüzyıllar boyu canlı kalmasına sebep olmuştur:

Görüldüğü gibi bu şehirde, köklü bir musiki geleneği vardır. Halk saza ve söze düşkündür. Mevlevî tarikatının ayinlerinde, musikinin ön plânda yer alması, bu şehirdeki musiki potansiyelini ortaya çıkarmıştır. Konya müzik hayatının bu denli canlı olması yüzyıllar boyunca oluşan bir müzik kültürünün doğmasına neden olmuştur. Evliya Çelebi: Konyalılar için "...saz, söz, ney, sema ve safaya düşkündürler" [5] demektedir. Bu etkiyledir ki Konya türküleri zengin melodi yapısına sahiptir. Klâsik sanat müziği eserlerinde yer alan ara nağme denilen bölüm, Konya türkülerinin pek çoğunda bulunması bunu göstermektedir. Yine Konya türkülerinin bir makama dayanması, onların ne kadar usta malı olduğunun bir göstergesi gibi karşımızda durmaktadır.

İmparatorluk görmüş ve bir imparatorluğa başkentlik etmiş olmanın onuruyla Selçuklu Türkmen Kültürü'nü üzerinde yüzyıllardır taşıyan Konya Halkı'nın türküleri de sanki o günlerin ihtişamını anlatan ezgiler gibi karşımıza çıkmakta ve belki de başkentliği elinden alınmış, imparatorluğu yıkılmış Konyalının, ruh hâlini yansıtmaktadır.

1 Mahmud Ragıp Gazimihâl, *Konya'da Musiki*, Ankara 1947, s.8.
2 Gazimihâl, *a.g.e.*, s.5.
3 Gazimihâl, *a.g.e.*, s.6.
4 Gazimihâl, *a.g.e.*, s.7.

Konya Oturaklarında Türküler

Konya türkü kültürünü irdelerken, Konya oturaklarına kayıtsız kalmak mümkün değildir. Zira Konya türkülerinin ve Konya türkü kültürünün günümüze gelmesinde etkin olan Konya Oturakları, sanki bu ruh hâlinin mahremiyetini taşımaktadır. Konya türkülerinin kıvrak nağmelerine rağmen Konyalılar, Konya oturaklarında asla ciddiyetini kaybetmemişler ve buna bağlı olarak Konya oturaklarında erkeklerin oyun oynaması ayıp sayılmış, oynayanlara da iyi gözle bakılmamıştır. Konya oturaklarında erkekler yoğun içki içmelerine rağmen asla oturakların töresine uygun olmayan ve oturağın yazılmamış diğer bir çok kuralını ihlâl etmekten son derece kaçınarak, Konya halkının manevî terbiyesini yansıtmıştır.

Aslında Konya oturaklarının başlangıcı Âşık fasılları/Âşık meclisleridir. Mahmut Ragıb Gazimihâl, Sadettin Nüzhet [Ergun], M. Ferit [Uğur] ikilisinin hazırladığı *Konya Vilâyeti Halkıyyât ve Harsiyyâtı* adlı eserden şu yorumu yaparak alıntı yapıyor:

"Bay S. Nüzhet Ergun, Konya halkıyatı hakkındaki kitabında âşık meclisleri hakkında-bölge kaydı koymadan- şu derli toplu bilgileri veriyor: Âşık meclislerinin umumi kaideleri vardır. Riyaset, en ihtiyar saz şâirini aittir. Muammayı o asar, gazele o başlar. Bu adam mevkiini kendi arzusu ile başka bir refikine bırakabilir. Evvelâ çaldıkları Çuhacıoğlu Peşrevi'dir. Bu, an'ane hâline gelmiş, Anadolu'nun hemen her tarafında ahenge o peşrevle başlamak adet olmuştur. Sonra meclisin reisi bir gazel okur. Bu terennümler rast, mahur, uşşak, karcığar ve muhayyer gibi mahdut makamlardan biriyle yapılır. Diğer âşıklar da birer gazel okumaya mecburdur. Fakat, ilk başlayanın seçtiği makam ve manaya ötekilerin bağlı kalması şarttır. Reis olan zat hakiki bir konu seçmişse ötekilerin de hakiki, yani ahret üstüne söylemesi gerekir. Okunulan nazımlar ya usta malıdır yahut bizzat kendilerinindir. Gazel bittikten sonra aynı usul takip edilerek divan, semai, kalenderi, koşma ve destan gibi kendilerine mahsus şekil ve ezgisi olan parçalar okur ve fasla bu suretle son verilir. Âşık faslında aranılan gaye yalnız zevk ve neşe değildir. Ara yerde bir de boy ölçüşme mevcuttur. Her âşık arkadaşlarına üstün gelmek ve hiç olmazsa onlara yenilmemek kaygısını taşır. Çünkü birbirlerine rakip olmuşlardır. Âşık namını taşıyan bir adamın yanlışını bulup çıkarmak toplantının levazımından sayılır. Böyle umumi kaidelerin her hâlde âşıkların çok gezgin oldukları eski zamanlara ait olduğu anlaşılıyor.

5 Nail Tan, "Konya Oturak Âleminin Folklorik ve Turistik Değerlendirilmesi", *Türk Folkloru Araştırmaları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:83, Ankara 1987, s.83.

Konya bölgesinin kendine mahsus fasıl parçaları-âşık peşrevleri-bulunmuş olduğu mevcut iz ve kalıntılardan hâlâ bellidir; ezcümle şu iki saz peşrevi var: 1) İçilli Peşrevi 2) Bülbül Peşrevi. Bir de işleme adıyla dinlediğimiz sözsüz parçanın fasıl ortasındaki dinlenmede çalındığını söylediler. Bütün bunlar, Konya âşık fasıllarının-belki de sonradan çıkarılmış-bir takım başkalıkları bulunmuş olduğuna delildir..."[6].

Bu peşrevlerden birisinin hâlen Konya'da şehir muhiti musiki meclislerinin vazgeçilmezleri arasında olması, Konya oturaklarının kökeninin âşık fasılları olduğunun bir delilidir. Son dönem Konya oturaklarında okunan divanlar ve koşmalar da o günlerden kalan bir hatıradır[7].

O dönemlerde Konya oturaklarının esasını teşkil eden âşık fasılları, zaman içinde yerini tamamen türkülere bırakmış, ancak içerisinde yukarıda bahsettiğimiz gibi bazı izler kalmıştır. Bu da geçmiş dönemlerde Konya'da çok yoğun bir şekilde sürdürülen âşıklık geleneğinin zaman içerisinde azalması ve hatta Konya şehir muhiti musiki meclislerinde yok olması neticesi oluşmuş olmalıdır.

Konya oturaklarında âşıkların tesiri azaldıkça onun yerine konulan türkülerle birlikte, zaten var olan kaşık oyunları, türkülerin ritmine ve oturakların havasına uyarak oyuncu kadınlar/oturak kadınları tarafından icra edilmeye başlanmıştır.

Burada akla bazı sorular gelebilir. Acaba âşık fasılları ile çalgılı-çengili eğlenceler farklı ortamlarda, farklı kültür ve sosyal çevrelerde mi yapılıyordu? Bu görüşümüzün de azımsanmayacak derecede doğru olma ihtimali yüksektir. Çünkü hakikatten bahseden âşıkların meclislerinde içki ve kadın gibi toplantının havasını değiştirip farklı mecralara çekebilecek unsurların olması, âşık fasıllarının ve dolayısıyla onların izleyicileri tarafından hoş karşılanmayabilir. Çalgı ve çenginin olduğu toplantılar ise bir başka sosyal ve ekonomik çevrenin gözetiminde yapılmış olmalıdır.

Zaman içinde bu iki meclis birbiriyle kaynaşarak, birbirinden etkilenerek ve âşık fasıllarının, belki de Konya'da âşıklık geleneğinin azalmasıyla birleşmiş olması ihtimali yüksektir. Esasen bu iki meclisi birbirinden ayırmak da bir hayli zordur.

6 Gazimihâl, *a.g.e.*, s.63.
7 Merhum Mazhar Sakman tarafından Konya Divan Ayağı'ndan okunan,Konya Methiyesi ile Dasitan-ı Konya, Mahbub Efendi'den; Koşma, Karamanlı Âşık Kenzi'den; Efendim, Âşık Şem'i'den; Bülbülden bir nida geldi güllere gibi eserler o dönemden kalanlardır.
8 Konya'nın Uluırmak Mahallesi, Maraş Sokakta yaşayan, aynı zamanda kadın hoca olan Âlim Hoca, evinde Cuma günleri kadınlara vazedip güzel sesiyle ilâhiler okurmuş.

Konya Türkülerinde Yöresel Motifler

Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi Konya türküleri de âşıklar veya saz ustaları tarafından yakılmıştır. Az da olsa müzikle hiç alâkası olmayan kişiler tarafından yakılan türküler de mevcuttur.

Seferberlikte (1914) kocasını ve iki oğlunu askere gönderen Alim Hoca'nın [8] yaktığı söylenen Menteşeli türküsü ve Bülbül Hoca namıyla tanınan Şerife Hanım'ın yaktığı Yemek Destanı (Yekte)[9] örnek olarak gösterilebilir.

Konya türkülerini yakından incelediğiniz zaman görürsünüz ki; pek çok türkü Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi bir olayı anlatır. Hatta bu olayların pek çoğu, bugün bile hâlâ dillerde dolanmaktadır. Konya'da gelip geçmiş yüzlerce âşığın söylediği mısralar, türkülerimize girerek Konya türkülerinin mısra yapısını sağlamlaştırmıştır. Ancak türkü metinlerinin zamanla oturak ortamında bozulması, değiştirilmesi veyahut başka söz döşenmesi sonucu mısra yapıları bozulmuştur. Konya türkülerinin nakarat kısımları incelendiğinde, bu eklentiler hemen kendini göstermektedir. Şöyle ki türkünün ana metniyle hiç alâkası olmayan isimlerin, konuların dile getirilmesi bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu, Konya türkülerinin mısra yapısını bozmuş olsa da, Konya türkülerinin geleceğe intikalini sağlamış olduğu asla unutulmamalıdır. Konya türkü kültürünü günümüze taşıyan en önemli etkinliği, Konya oturakları olduğu asla unutulmamalıdır. Konya oturaklarında yaşayan türküler günümüze intikal edebilmişlerdir. Konya türkü repertuarı demenin oturak repertuarı demek olduğu asla unutulmamalıdır. Bu türkülerin ortak özelliği hareketli ve oyun müziği oluşudur. İçlerinde aksak türkülerin olması bile bunu değiştirmez. Çünkü; o türkülerin bile kendine has figürlerle bir oyunu olduğunu kaynak kişilerimiz aktarmışlardır.

Konyalılar'ın yerleşik düzeninden olsa gerektir, yörede gurbet havasına hiç rastlanılmaz. Bir iki istisnanın dışında bozlak veya uzun hava da yoktur [10]. Bu aynı zamanda Konya oturaklarının şen şakrak havasını da yansıtır.

Konya halk türkülerinin Mevlevî müziğinden etkilenmemesinin mümkün olduğunu söyleyemeyiz. Bu etkiler özellikle Konya türkülerinin melodi yapısında kendini gösterir. Konya türkülerinin hemen hepsinde bulunan -Sanat Müziğinde- aranağme denilen bölüm;

9 Konya'nın bir kadın hocası daha... Sesinin güzelliğinden dolayı Bülbül Hoca lâkabı takılan Şerife Hanım, araştırmacı-yazar İ. Aczi Kendi'nin kayınvalidesidir.
10 Bunların isimleri; 1. Aman Allah gurbet elde alma canımı; Eşgin atlar gibi eşdiğim zaman (Gonya Bozlağı); 3.Şakir Efendi dedim yüzüme baktı (Şakir Efendi Bozlağı).

Konya türkülerini, diğer Anadolu türkülerinden hemen ayırır. Bu özelliğiyle Konya türküleri, Halk Müziği ile Sanat Müziği arasında bir köprü gibidir. Bu ayrıcalık Konya türkülerinin Mevlevî Dergâhı'nda yetişen müzisyenler tarafından elden geçirildiğinin kanıtıdır [11]. Gazimihâl da bu görüşü savunmuştur:

"...Söylemiye bile lüzum yok ki Mevlevî musikiciler dergâh dışındaki musikiye de (besteler vererek, veya mevcut bestelerin yetkiyle icrası için fasıllara katılarak) asırlar boyunca daima hizmet etmişlerdir. Bu itibarla Konya şehrinin musiki hayatında da her zaman içli dışlı müessir olmuşlar, daima "nezih sanat" telâkkisinin mürşitleri kalmışlardır..." [12].

Esasen o dönemlerde dergâhta yetişen Mevlevî müzisyenlerinin halk müziğine kayıtsız kalmaları zaten düşünülemez. Hatta Konya oturaklarına katılan Çelebilerin olduğunu biliyoruz. Dahası bu işi âdet haline getirip ileri gidenler bile oldu. Bunların üzerine türkü bile yakıldı [13].

Konya, Selçuklular'ın başşehri, Mevlevîler'in de merkezi olmasından dolayı geniş bir kültür birikimine ve potansiyeline sahiptir. Bu nedenle Konya türkülerinin Anadolu folklorunda ayrı bir yeri vardır. Ayrıca Konya türkülerinin tarihî özelliğini de unutmamak gerekir.

Ünlü folklorcu merhum Mazhar Sakman'a göre Anadolu kökenli en eski türkülerimizden biri olan "Emmiler Emmiler Türkmen Emmiler" türküsünün ana temasını incelediğimiz zaman, hakikaten türkudeki tarihî dokuyu ve buna bağlı olarak Türkmen yaşantısından kesitler görmek mümkündür. Konya türküleri içerisinde ayrı bir yere sahip olan bu türkünün gerek icrasının ve gerekse yorumunun, Konya türkülerinde belli bir yere gelmemiş sanatçılar tarafından yapılması bir hayli güçtür. Konya tavrında belli bir aşamaya gelen kişilerin azlığı nedeniyle, günümüzde çok ender okunan bu türkü de korunması gereken ezgilerden bir tanesidir. Bu türküyü dinleyenler bilirler; bu türküyü diğer Konya türkülerinden ayıran pek çok özellik vardır. Bunların başında ezgisinin, diğer Konya türkülerinden ayıran çok farklı nağmeler taşımasıdır. Seslendirmesi bir hayli zordur. Karışık bir melodi yapısı vardır. Bu türkü yüzyılların imbiğinden geçip gelen bir sanat eseridir.

Türkünün sözleri de çok ilginçtir."Uzun Uzun Entarili Salma Yenliler"den bahsetmektedir. Kimdir bu insanlar? "Galeden galeye urgan gererler/Atları çayırda yayan gezerler". Bu güfteyi dinlerken, uçsuz bucaksız Orta Asya steplerine bir anlık da olsa gitmeniz mümkündür.

"Bir oğlum olsa da versem hocaya/Okusa okusa varsa heceye/Can mı dayanır garanlık geceye", cehaleti karanlık geceyle bir tutan ,olsa olsa bir Türkmen Kocası'dır! Ve bu türkü aslında türkü değil, bir büyük medeniyetin günümüze yansımasıdır.

"İğne ipliğinen mercan dizen/Galeden galeye şahin uçuran,"yaylaktan yaylağa göçen, dumanlı dağların başında kar sularıyla, hayat bulan bu insanlar elbette ki,"Çıktım düz ovaya yolum şaşırdım"diyecektir.

Emmiler türküsü başlı başına bir ekoldür. Bu türkümüzü eğer bu güne kadar dinlememiş iseniz hemen dinlemenizi, eğer dinlemiş iseniz bir defa da, Selçuklu Türkmen Kültürü şuuruyla dinlemenizi öneririm. Kendinizi bir başka iklimde hissedeceğinizden eminim....Mazhar Sakman'ın bant kayıtlarından çözdüğüm bu türkünün sözlerini, onun okuduğu şekliyle sunuyorum;

Emmiler Emmiler (vay anam) Türkmen (Türkmen) emmiler
(Türkmen emmiler)
Uzun (uzun) entarili (vay) salma (salma) yenliler (gızım)
salma salma yenliler)
Hep bir araya gelmiş ağa pullu yollular
(Türkmen emmiler)
Ne diyelim ağlıyalım
Ya kimlere söyliyelim
Yazımız (da) gareli(emmiler)
Ciğerimiz yareli

Galeden galeye (emmiler)urgan gererler(urgan gererler)
Atları çayırda (vay anam) yayan (yayan) gezerler (emmiler
yayan yayan gezerler)
İğne ipliğinen mercan dizerler(mercan dizerler)
Ne diyelim ağlıyalım
Ya kimlere söyliyelim
Yazımız (da) gareli (Emmiler)
Ciğerimiz yareli
Bir oğlum olsa (da) versem hocaya (versem hocaya)
Okusa okusa (emmiler) varsa heceye
(yavrum varsa heceye)
Canlar mı dayanır (gızım) garanlık geceye
(garanlık geceye)
Ne diyelim ağlıyalım
Ya kimlere söyliyelim
Yazımız (da) gareli (Emmiler)
Ciğerimiz yareli

11 Kaynak: Merhum Mazhar Sakman babam'dır.
12 Gazimihâl, *a.g.e.*, s.44.

13 Gözelce lâkablı bir kıza baskına giden Çelebi'nin hikâyesi. Olay üzerine Saffet Efendi türküsü yakılmıştır.

Türkünün bu sözlerine ilâve olarak, Mazhar Sakman'ın türkü defterinde ilâve şu üçlük yazılıdır;

Kaleden kaleye şahin uçurdum
Ah ile vah ile ömrüm geçirdim
Çıktım düz ovaya yolum şaşırdım

Konya Türkü Repertuarı [14]

- Aksine dönderdi (döndü) devrân-ı felek (Aksinne)
- Ali'min habası var (Aslan Ali'm)
- Alime'yi samanlıkta bastılar
- Aman Allah gurbet elde alma canımı (Uzun hava)
- Annem beni güldürmedi gülmesin (Urfalı)
- Aşk u şevk ile kurulmuştur binası Konya'nın (Konya Methiyesi)
- Atım araptır benim
- Bahçelerde enginar (Leylim yâr)
- Bahçelerde mor meni (Tinimini Hanım)
- Barakanın alt yanında bahçeler
- Ben atımı nallatırım
- Beni şad etmedi şu çark-ı felek
- Bülbülden bir nida geldi güllere
- Cezayir
- Çadır altı minare (Helvacı)
- Çay kenarına bostan ektim sel aldı
- Çek deveci develerin yokuşa (Kesik Develi)
- Çevrilir cihan başıma dar olur (Efendim)
- Çıkabilsem şu galeden saraya
- Çıktım Gozan'ın dağına (Kozanoğlu)
- Çubuk benim tel benim
- Çukur Mahalle'de bizim evimiz (Nafile)
- Dağları deleyim mi (Edalı bebek)
- Edirne'nin yolları daştan (Acemoğlu)
- Elif gızın mendiline mestine (Gabak)
- Elinde cura (Doktor Civanım)
- Elinizden elinizden (Gaymakam gızı)
- Elmaların yongası
- Emirdağı birbirine ulalı
- Emmiler Emmiler Türkmen Emmiler
- Eremedim vefasına dünyanın (Aksaray develisi)
- Eşgin atlar gibi eşdiğim zaman (Konya Bozlağı)
- Eşmegaya'nın gavakları gölgeli
- Evlerinin önü ak dut ağacı
- Evlerinin önü hamam gapısı
- Evlerinin önü nane (Uyan Ali'm)
- Evvelâ yörüttük baştan çorbayı (Yemek destanı / Yekte)
- Fırın üstünde fırın
- Gahvenin önünde dabakam galdı (Memed'im)
- Galenin ardı bostan (Memberi)
- Gamayı vurdum yere
- Gapıları galındır (Cemile)
- Gar yağar saçaklara (İçme beyim)
- Gara bahtım kem talihim
- Gara biber aş olmaz (Gara biber)
- Garanfil oylum oylum
- Garanfilim saksılarda çanakta (Aslan Garam)
- Garşı garşı yaptıralım hanları
- Geçinmeye niçin minnet eyleyim (Meslek destanı)
- Gözelce'nin köşededir odası (Saffet Efendi)
- Gurbet üzre gözlerim ağlar o yârin semtine (Divan)
- Hafız mektepten gelir
- Hani benim elli direm bulgurum (Gonyalı)
- Haydin gidelim sazlara
- Hem okudum hemi yazdım
- İki durnam gelmiş aklı gareli (Durnalar)
- İmaret iki yoldur
- İmin Oğlan tireden giyer çorabı
- İnce (Kesik) çayır biçilir mi
- İnginli yüksekli gayalarımız
- İstanbul'un ortasında Beşiktaş (Yazma Mülazım)
- Kalkar kalkar sedirlere dayanır
- Kap'ardına asa koymuş kazanı (Dağlara hanım Ayşe'm)
- Karaman'ın alt yanı dere (Karamanlı)
- Keşkem seni görmeyeydim
- Keten gömlek dize dek (Meneler)
- Küstüm türküsü
- Makarada ipliğim (Madam)
- Mapusânelere serdim postumu (Eski mapusâneler)

14 Bu repertuar, Mazhar Sakman'ın ulaşabildiğimiz bant kayıtlarından çözülen türkülerden oluşturulmuştur. İçinde varyant türküler de vardır. Konya türkülerinin tamamı elbette ki bu kadar değildir. Konya türkülerinin sayısının iki yüz elli civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bunların bir çoğunun ezgisi kaybolmuştur. Günümüzde okunan türkü sayısı yüz dolaylarındadır. Bunların da acilen notaya alınmaması durumunda bu sayının ellilere, altmışlara düşme ihtimali yüksektir.

- Menteşeli Menteşeli
- Merdivenin başındayım (Tatar)
- Merzifon'un bağlarında
- Meyhanenin şişeleri parlıyor (Doktor/Cerrah)
- Mezar arasında ganlı gasaplar (Kâzım)
- Muhtar Paşa çıkmış Gars'ın yoluna (Osman Paşa)
- Okutur âlimleri mantık meâni Konya'nın (Dâsitan-ı Konya)
- Penceresi yeşil perde (Eğmelendi)
- Sabahın seher vaktinde görebilsem yârimi
- Sağıra selâm ver yanına varma (Koşma)
- Sandıklının tarlaları hendekli
- Sarı lâle mor menekşe zamanı
- Ser encamı dillim eylesem tahrir (Koşma)
- Su gelir daşa değer (Elmalı)
- Süpürgesi yoncadan
- Sürmelinin gaşlarına mâilim (Gonya sürmelisi)
- Sütlüce'ye gidersin (Fıkır fıkır fıkırdama)
- Şâkir Efendi dedim yüzüme baktı (Şâkir Efendi bozlağı)
- Şerif Hanım su doldurur dereden
- Şu dere yonca (Ali'm)
- Şu derenin armıdı (Ustan kimidi Şeker oğlan/Şabab oğlan)
- Şu Sille'den dün gece geçtim
- Tokat yaylasında yaylıyamadım
- Tosun at yorulur gönül yorulmaz
- Üç gözel oturmuş iskambil oynar (Nizamlar)
- Varın gidin şu yaylanın düzüne (Atlı geliyor)
- Yaban ellerinde eğlendim galdım
- Yaylı geldi gapımıza dayandı (Necip Oğlan)
- Yeşil m'olur gemilerin direği (Yeşilim)
- Yil eser gum savrılır (Arzu ile Gamber)
- Yörüdü yar yörüdü (Caminin müezzini)
- Zülfün belik beliktir (Limo)

Konya Türkülerinde Yöresel Tavır

Konya türkülerinin tamamına yakın bölümünün, şehir folklorunun ürünleri olduğundan bahsetmiş ve dolayısıyla şehir insanının duygu düşünce ve zarafetini yansıttığını yazmıştık.

Ancak, ne yazık ki Konya türküleri icra edilirken - özellikle son dönemlerde - gereğinden fazla hızlı çalınmakta, usûlünün dışına çıkılmaktadır. Ünlü folklorcu merhum Mazhar Sakman hayatında bunun mücadelesini vermiş, Konya türkülerinin pek çoğunun usûlünün dışına çıkılarak çok hızlı çalınmasının yanlış olduğunu bir çok plâtformda dile getirmiştir.

Mahalli sanatçılarımızdan solist Nuri Büyükbahçıvan'a (Cennet) göre Konya türküleri iki şekilde icra edilmektedir: Gökmen Ekolü, Sille Ekolü. Bizim tespitlerimize göre ise, Konya şehir merkezindeki şehir muhiti musiki meclislerinde/ Konya oturaklarında, Konya türküleri üç şekilde icra edilmektedir:

1.Gökmen Ekolü:

Olması gerektiği gibi, usûlüne uygun ağır ve sakin bir şekilde türkülerimizin icrasıdır. Gökmen ekolü denilmesinin nedeni, mahalli kanun sanatçısı Gökmen Hasan Hüseyin Ağa'nın ve onun baranasının/saz arkadaşlarının bu şekilde çalmasından dolayıdır.

Gökmen Hasan Hüseyin Ağa'nın baranasında şu ünlü isimler vardır: Çopur İsmail Ağa (Divan saz), Mühürcünün Tahir (Divan saz), Mazhar Sakman (Divan saz), Gıcık Mustafa Ağa (Divan saz).

Bilindiği gibi ünlü bir kanun sanatçısı olan Gökmen Hasan Hüseyin Ağa, Aksinne Mahallesi Külâhçı Sokağı'nda yaşamış ve dönemin türkülerine mührünü vurmuştur. Merhum Mazhar Sakman'a göre "Eremedim Vefasına Dünyanın" ve "Gaymakam Gızı" adlı türküleri Gökmen Hasan Hüseyin Ağa yakmıştır.

Hayatını yapı ustası olarak kazanan Gökmen Hasan Hüseyin Ağa "İnce Çayır Biçilir mi" türküsünün hikâyesinde geçen Vali Yaverinin (Kaymakam) ruhuna saygı duruşu olarak "Es" koyacak kadar ince bir zekâya sahiptir [15].

Çelebilerden kız seven Vali Yaverinin, Meram'da vurulması üzerine yakılan bu türkü iki şekilde okunmaktadır. Normal okunmasının dışında, bir de kesik okunmaktadır. "Kesik İnce Çayır"da müzik susmakta, oyuncu kadın hangi figürdeyse o figürde donmaktadır. Eğer oyuncu kadın müzik başlamadan hareket ederse, huvardalar (hovardalar) tarafından vurulduğu ve buradaki "Es"i, yaverin ruhuna bir saygı duruşu olarak Gökmen Hasan Hüseyin Ağa'nın koyduğu söylenmektedir.

Böylesine zarif bir eylemi, bir başka yörede görmeniz mümkün değildir. Sadece bu bir örnek bile, Konya türkülerinin zarafetini göstermektedir.

15 Mazhar Sakman Mahalli Divan Sazı Sanatçısı (1330-1994) M. Ali Apalı, Avukat, (1905-1987); Kâmil Uğurlu, "Bir Konya Türküsünün Doğuş Hikâyesi: Kesik Çayır Biçilir mi?", *TFA*, S.172, (Kasım 1963), s.3222.

2.Sille Ekolü

Gökmen ekolünün aksine, Sille'deki [16] baranaların ve onların Konya'daki uzantıları tarafından, türkülerimizin daha hareketli ve ezgilerinin daha farklı çalınmasıdır. Konya'ya çok yakın bir yerleşim birimi olmasına rağmen Sille harsı, Konya harsından farklılıklar gösterir. Konya Folkloru'nda Sille ayrı bir ekoldür. Sille'de yetişen yüz dolayındaki saz şâirinin de Sille ekolü üzerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir.

3.Bozkır Ekolü

Konya türkülerinin Bozkır Ekolü [17] icrası ise, usûlünün çok dışına çıkılarak hareketli çalınmasıdır ki bu, Konya türkülerinin özüne hiç uymamaktadır. Günümüzde çok revaçta olan bu usûl, ne yazık ki türkülerimizin yozlaşmasına neden olmaktadır. "Konya türküleri hareketli olur" gibi anlaşılmaz bir hükümle, "Çala mızrap" çalınan türkülerimizin zarif ezgileri, bu son sürat atılan mızraplar yüzünden anlaşılamamakta, kulağımıza hiç hoş olmayan-ama asla türkülerimizde bulunmayan- kötü nağmeler gelmektedir.

Belki de Bozkır folklorunu ayrı değerlendirmek daha gerçekçi olacaktır. Çünkü Konya oturaklarında erkeklerin oynamama âdetine karşılık, Bozkır'da erkekler kaşıkla oynamaktadırlar. Bozkır'ın kaşık oyunları meşhurdur.

Konya Türkü Kültürü içinde Peşrevler

Çok zengin bir repertuara sahip olan Konya türküleri, zaman içinde gerek hukuki yaptırımlar ve gerekse müzik anlayışının farklılaşması sonucu işlevini yitirirken maalesef derlenmemiş, notaya alınmamış bir çok ezgi de unutulmuştur.

Bilindiği gibi Konya oturakları, "Çuhacıoğlu Peşrevi" ile açılmaktadır. Onsuz Konya oturaklarını düşünmek mümkün değildir. Enstrümantal olarak icra edilen bu peşrev, Klâsik Türk Müziği'ndeki anlamıyla bir peşrev değildir. Bu bir girizgâhtır, gösteriştir. Konya oturaklarında genel olarak enstrümantal olarak icra edilen bu peşrev, zaman zaman:

İndim yârin bahçesine gülleri var fincan gibi
Yanağında üç beni var her biri mercan gibi
Sarılalım sarmaşalım ikimiz bir can gibi
İkimiz kavledelim ya onu sev ya beni [18].

İndim yârin bahçesine
Gül topladım yârin bohçasına
Mâil oldum çehresine
Yandım anam yandım ben sana yandım [19].

İndim yârin bahçesine
Gül doldurur bohçasına
Öpüp sevip okşar iken
Elim değdi kopçasına
Ah o güzel benim olsa
Katlanırım akçasına [20].

diye başlayan sözlerle nâdiren de olsa okunmaktadır. Çok ilginçtir Çuhacıoğlu Peşrevi sadece Konya oturaklarında değil, yurdun değişik yörelerinde de, vokal enstrümantal olarak okunmaktadır. İstanbul'un âşık kahvelerinde, Kastamonu'da âşık fasıllarında [21] hatta Trabzon'da da sözlü olarak yorumlanmaktadır. Bu, Şenel tarafından da belirtilmiştir:

"...Müteallim iptidâ meşhur Çukacıoğlu Ali Paşa pişrevini, üstadının gösterdiği veçhile terennüme başlardı. Karcığar ile başlayan bu peşrev, meyânede hicâz nağmelerine uğrar ve âhengin bu tehâlüfü pişreve başka bir letâfet verirdi. Âşık Fevzi Efendi, bundan çeyrek asır evvel Trabzon'da, Orta Hisar'da iki çöğür, bir keman bir de santurla bu peşrevi çalarken dinleyenlerin fevkalâde mütehayyiç olarak hüngür hüngür ağladıklarını rivayet ediyor. Muhtelif âşıklar toplanarak icra-yı fasıl ettikleri vakit, iptidâ bu peşrev çalınırdı..." [22].

Bu da gösteriyor ki, yurdun bir çok yerinde âşık meclisleri, şehir muhiti nezih müzik meclisleri bu tür bir peşrevle başlamaktadır. Ancak bu peşrev Konya oturaklarıyla özdeşleşmiş, adeta Konya oturaklarının simgesi olmuştur. Belki de bu nedenle günümüze kadar ulaşmıştır. Çok hoş bir ezgiye sahip olan bu peşrev sanki daha sonra dinleyeceğiniz güzel Konya türkülerinin bir habercisi olarak gönüllerde yer tutar.

Çuhacıoğlu Peşrevi hakkında yazılı kaynaklarda fazlaca bir bilgi yoktur. Nerede ne zaman çıktığı diğer halk ezgilerinde olduğu gibi bilinmemektedir. Kaynak kişilerden de peşrev hakkında fazlaca bir bilgi edinmek mümkün olamamıştır. Tek kazancımız Konya oturaklarının uzantısı niteliğindeki şehir muhiti musiki meclislerinde hâlâ icra ediliyor olmasıdır...

16 Günümüzde Konya'nın bir mahallesi olan Sille, antik çağa dayanan bir yerleşim merkezidir. Önemli tarihî eserlere sahiptir. Kök boyalı halıları, el örmesi yün çorapları ve testisi meşhurdur. Geniş bilgi için bkz. Hasan Özönder, Sille, Konya 2000.
17 Konya'nın güneyinde bir ilçedir. Dağlık bir bölgede yer almasından dolayı, iklimi gibi insanı da sert mizaçlıdır. Elması meşhurdur.
18 Ahmet Özdemir'den derlenmiştir.
19 Nuri Büyükbahçıvan'dan (Cennet) derlenmiştir.
20 A. Cenap Kendi, "Folklorcu Gözüyle Konya ve Yöresi Türküler ve Anılarım", *Yeni Meram Gazetesi*, 19 Mart 1987.
21 Süleyman Şenel, *Trabzon Bölgesi Halk Musikisine Giriş*, İstanbul 1994, s.133.
22 Şenel, *a.g.y.*

Çuhacıoğlu Peşrevi'nden başka Konya oturaklarında icra edilen üç adet Peşrev ismi daha geçmektedir:

1) İçilli Peşrevi

2) Bülbül Peşrevi...".

Yazılı kaynaklarda ismi geçen "Mevlevî Peşrevi[23], Bülbül Peşrevi ve İçilli Peşrevi'dir" [24]. Bunlardan Mevlevî Peşrevi denilen eser günümüzde çalınan Mevlânâ Peşrevi denilen eserin olması kuvvetle muhtemeldir. Bu Mevlânâ Peşrevi ise bir bestedir ve Konya ile alakası isminden öteye geçemez. Ancak tüm çabalarımıza rağmen diğer iki peşrevin ezgisini bilene, hatta ismini bilene rastlayabilmemiz mümkün olamamıştır, ta ki Divan sazı sanatçısı Orhan Kurşun'a soruncaya kadar. Konya Şehir muhiti musiki meclislerinin döneminde aranılan bir ismi olan Sayın Orhan Kurşun, Bülbül Peşrevi'ni, Konya Türküleri'nin kaynak kişilerinden merhum Mazhar Sakman'ın icra ettiğini ondan başka kimsenin bilmediğini, hatırlamaktadır. Ancak ezgisini hatırlayamamakla beraber, Âşık Şem'i'nin Konya oturaklarında okunan Bülbülden Bir Nida Geldi Güllere adlı türküsüyle alâkasının olmadığını sorumuz üzerine anlatmıştır. Merhum Sakman'ın bant kayıtlarını taramamıza rağmen böyle bir peşreve rastlamamız mümkün olmamıştır. Bu peşrev merhum Sakman'la tarihe gömülmüştür...

Selçuk Es'in adı geçen makalesinden anladığımıza göre, o dönemlerde Konya sazının ünlü ismi Çopur İsmail Ağa'nın söz konusu peşrevlerden sadece Mevlevî Peşrevi'ni icra ettiğini anlamaktayız [25].

Konya Türkü Kültüründe Divanlar, Koşmalar

Konya oturaklarında Çuhacıoğlu Peşrevi'nin ardından âşıklar tarafından okunan divanlar, zaman içerisinde Konya oturaklarından âşıkların çekilmesi neticesi divan ve koşmalar saz ustaları tarafından devam ettirilmiştir. Ancak zaman içerisinde oturaklarda okunan divan ve koşmalar azalmıştır.

Divanların ağdalı bir lisanla yazılmış olması, divan okunmamasının nedenleri içinde sayılabilirse de, koşma okunmamasının bir izahı yoktur. Çünkü koşmalar duru bir Türkçe ile kâleme alınmışlardır.

"Eski Konya oturak âlemlerinde anonim halk müziği örneklerinden başka, âşık tarzı divan ve koşmalar da okunurmuş. Divanlar aruz vezni kalıplarında ve ağdalı bir dil ile yazıldığından, zamanla Osmanlıca kelimeler yabancılaşmış ve unutulmaya yüz tutmuştur. Son dönemde divan okuyan halk sanatkârlarımızdan Mazhar Sakman'ın vefatından sonra, divanlarımız yok olma sürecine girmiştir. Milli veznimiz hece vezniyle yazılan koşmaların oturak âlemlerinde daha uzun süreli yaşaması gerekirken ne yazık ki onlar da unutulmak üzeredir." [26].

Son dönemlerde divan ve koşma okuyan yerel sanatçılarımızdan, kaynak kişi Mazhar Sakman'ın vefatından sonra divan ve koşma okuyan sanatçımız kalmamıştır.

Merhum Sakman'ın okuduğu divanlar şunlardır: Âşk u Şevk İle Kurulmuştur Binası Konya'nın (Konya Methiyesi) [27], Gurbet Üzre Gözlerim Ağlar O Yârin Semtine Sözleri [28], Okutur Âlimleri Mantık Meâni Konya'nın (Dasitan-ı Konya) [29].

Mazhar Sakman tarafından Konya oturaklarında okunan koşmalar ise şunlardır: Bülbülden Bir Nida Geldi Güllere [30], Çevrilir Cihan Başıma Dar Olur (Efendim)[31], Sağıra Selâm ver Yanına Varma [32], Ser Encamı Dillim Eylesem Tahrir [33]..

Dünün şehir muhiti musiki meclislerinden Mazhar Sakman'la bugüne taşınan bu divan ve koşmalardan bugün ancak bir kaçı okunmaktadır ve onlar da unutulmak üzeredir...[34]

Sonuç

Görüldüğü Konya türkü kültürü oldukça yüksek bir kültürün izlerini taşımakta ve âdeta bin yılların imbiğinden süzülüp gelerek geleceğe ışık saçmaktadır. İmparatorluk süreci geçirmiş bir ilin ve tarihi Çatalhöyük'e dayanarak

23 S"...meclisi Mevlevî Peşrevi ile sona ererken sabah ezanları okunur, vaktin nasıl geçtiğini bilemezlermiş." Selçuk Es, "Halk Musikisi Sanatçıları; Konyalı Saz Üstadı Çopur İsmail Ağa", *TFA*, S.166, (Mayıs 1963), s.3063-3065.

24 Gazimihâl, *a.g.e.*, s.63.

25 M.Tahir Sakman, *Dünden Bugüne Konya Oturakları*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2001, s 67.

26 Mehmet Tahir Sakman, *Konyalı Mazhar Sakman'dan Türküler*, T.C. Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Konya 1999, s.35.

27 Sözleri Âşık Şem'î'ye ait olan Konya Methiyesini merhum Mazhar Sakman kendisinin bestelediğini söylerdi. Ancak İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Sanatçı Öğretim Görevlisi Sayın Süleyman Şenel, merhum Sakman'ın yaptığının beste değil, Konya Divan Ayağına, var olan bir ezgiye söz döşemek olduğunu ve bunu kendisine anlattığını ve Sakman'ın bunu kabul ettiğini anlatmıştır. Yine Süleyman Şenel, Mazhar Sakman'dan önce böyle bir methiyenin okunmadığını belirtmiştir.

28 Silleli Sürûrî'ye ait olan bu divanı da Mazhar Sakman Konya Divan Ayağına döşeyerek okumuştur.

29 Bu divanın da sözleri Âşık Şem'î'ye aittir. Bu divan da, "Konya Methiyesi" ve "Gurbet Üzre Gözlerim Ağlar O Yârin Semtine" gibi, merhum Sakman tarafından, Konya Divan Ayağına sözleri döşenerek okunmuş olup, bugün okunmamaktadır.

30 Âşık Şem'î'nin (1783-1839) ölmeden önce son söylediği koşma.

31 Sözleri ünlü Âşık Karamanlı Kenzî'ye ait.

32 Sözleri Karamanlı ünlü Âşık Gufranî'ye aittir.

33 Sözleri Konyalı meşhur hattat ve şair Mahbûp Efendi'ye aittir.

34 İsimleri verilen divan koşmaların metinleri için bakınız; M.T.Sakman, *a.g.e.*

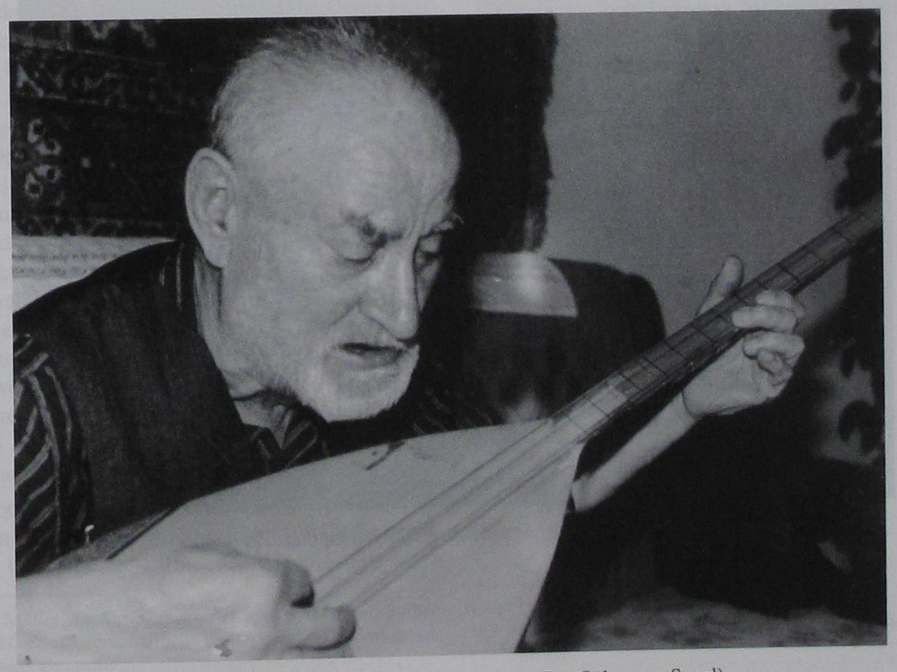
dokuz bin yıl öncesine giden bir ilin türkü kültürü de elbette ki; zengin kültür dokusuna ve mozaiğine uygun olacaktı ve öyle olmuştur. Konya'da bir arada hoş görü içinde yaşayan toplumlar ve inançlar, kendi kültürlerini sanki Konya türkülerinde yoğunlaştırarak yaşatmışlardır. Geçtiğimiz yüzyılda bir çok Ermeni ve Rum'un saz çaldığını ve Konya türkülerini icra ettiğini bilmekteyiz. Hatta yakın tarihimizde, Ermeni asıllı bir Türk vatandaşı olan Kasap Farsıh isimli bir şahsın, Konyalı saz ustaları arasında bileğinin hakkıyla yer tuttuğunu biliyoruz. Bu bir tek örnek bile Konya türkü kültürünün zenginliği hakkında önemli ip uçları vermektedir.

Ancak üzülerek ifade etmeliyim ki; Konya türkü kültürü son dönemlerde anlaşılmaz bir sebeple adeta gerilemiştir. Dünün müzik hayatı çok canlı ve üretken olan Konya, bugün âdeta kendi müziğini bile çoğu zaman bilmemekte, bu da şehir kültürünün, metropol bir şehre aday bir şehir olan Konya'nın büyüdükçe yerel kültürüne, türkü kültürüne ilgisiz kaldığı şeklinde değerlendirilebilir.

Konya türkülerinin icrasındaki zorluklar neticesi ve günümüzde insanların popüler müziğe karşı olan aşırı ilgileri de bunu körüklemiştir. Konya'da türkü kültürünü canlı tutmak için, son yıllarda zaman zaman bazı kişilerin şahsi gayretleri dışında bir çalışma yapılamaması, Konya türküleri açısından kaygı verici bir durumdur. Daha düne kadar iki yüz elli civarında olan Konya türküleri bugün seksenlere doksanlara düşmüştür. Eğer derhal notaya alınmazsa, bu sayının çok yakın bir gelecekte ellileri kırklara düşme ihtimali yüksektir. Bugün bile en çok bilinen türkülerimiz dışında bir çok türkümüz okunmamaktadır. Bugün en çok okunan türküleri şöyle kabaca bir tararsak, bunların sayısının ancak yirmi, otuz olduğu görülecektir ki; bu da Konya türkülerin geleceği açısından tehlikenin çok yakınımızda olduğunu göstermektedir.

Konya türkülerini ve konya türkü kültürünü gelecek yüzyıllara taşımak her Konyalıya ait olduğu kadar, bütün kültür adamlarına görevler düşmektedir. Bin yılların töresini taşıyıp gelen bir türkü kültürünün yok olmasını önlemek, bütün türkü dostlarının görevi olmalıdır. Konya türkü repertuarına sahip çıkılmalı, onların yaşaması ve gelecek nesillere intikali için gençlerimize, gerek yerel ve gerekse ulusal sanatçılarımıza aslına uygun bir şekilde icrası için çalışmalarda bulunularak, yurt düzeyinde Konya türkülerinin, dolayısıyla Konya türkü kültürünün yaşaması sağlanmalıdır.

Burada tabii ki; öncelikle bu şehirde yaşayan insanlara yani Konyalılar'a büyük görevler düşmektedir. Atalarımızın sesi olan türkülerimizin sesinin kesilmesi demek, atalarımızı sesinin kesilmesi demek olacağından, onların sesinin kesilmemesi için bütün imkânlar seferber edilmeli, Konya türkü kültürünü anlatan geceler yapılarak Konya türküleri sürekli gündemde tutulmalıdır.

Resim:1 Mazhar Sakman türkü söylerken (Fot. Süleyman Şenel).

Resim:2 Yeni nesil Konya oturaklarından (Barana) bir görünüm.

Resim:3 Koyunoğlu Konya evinde bir TRT çekiminden görüntü.

YAKINDOĞU KERVANSARAYLARI*

Yazan: Karl Müller**
Çeviren:Ali Osman Öztürk***
Şahabeddin Uzluk****

ÖNSÖZ

Camilerin ve medreselerin yanında Kervansaray, Doğulu'nun ve özellikle tacir ve hacıların genel yaşamında önemli bir yer tutar. Fakat bugüne kadar, Friedrich Sarre (Reise in Kleinasien, 1895)'nin tarihi gelişim hakkındaki kısa notları hariç tutulursa, kervansaraylar hiçbir yerde topluca değerlendirilmemiştir ve gezginlerin verdiği münferit bilgilere ve resimlere, çoğunlukla da fotoğraflara muhtaç durumdayız. Doğuda eski konut mimarisi gitgide kaybolduğundan ve Avrupaî otel ve binalarda oluklu sac kullanımı yaygınlaştığından, yazılı kaynaklardan elde etmiş olduğum resmi, topladığım malzeme ile tamamlamaya ve eski zamanlarda yapılıp da günümüze kadar korunmuş olanları, birçoğunun başına geldiği gibi, harabe halini almadan gözden geçirmeye çalıştım.

1909'dan 1912 tarihine kadar Babil'de Alman kazı heyeti ile birlikte, kısa bir araştırma gezisi sırasında önce Irak'taki hanları inceleme fırsatı buldum. 1912'de Babil'den Musul ve Diyarbakır yolu ile Haleb'e yapmış olduğum gezide, topladığım malzemeyi zenginleştirdim. 1912 sonbaharından 1914 ocak ayına kadar Tel-Halaf'daki araştırmalarında bulunmak suretiyle doğudaki ikinci ikametimde bunları tamamlamış oldum. Harp zamanında da ordunun F grubu ile Türkiye'de bulunduğum sırada topladığım malzemeyi daha mükemmel bir hale getirebildim. Kimden alındığı belirtilmeyen resimler ve fotoğraflar tarafımdan hazırlanmıştır. Arapça isim ve deyimler, çok gerekli oldukları yerlerde ve Reuter'in "Das Wohnhaus in Bagdat und anderen Staedten des Irak" adlı eserinden yapmış olduğum alıntılarda, çeviri yazı sistemlerindeki kullanımları dikkate almaksızın, fonetik yazımla verdim.

Beni bu çalışmaya teşvik eden ve Bağdat'taki Ortma Hanı'ndan çektiği fotoğrafı lütfeden dostum Dr. Reuter'e teşekkür borçluyum. Elimdeki malzeme, Dr. Max Freiherr von Oppenheim'ın gezi heyeti tarafından tespit edilip fotoğrafı çekilen Tektek Dağı'ndan birkaç kervansarayın ve Rakka yakınlarındaki bir hanın şimdiye dek henüz yayımlanmamış olan plân ve fotoğraflarıyla bir hayli zenginleşmiştir. Savaş şartları nedeniyle geciken bu gezi ile ilgili yayının yakın gelecekte yayımlanması söz konusu olduğu halde, sayın Dr. Oppenheim, bu notları benimkilerle birlikte yayınlamama büyük bir nezaketle müsaade etmişlerdir.

Nihayet savaş esnasında Suriye, Batı Arabistan Ordusu'nun eski eserleri koruma birliği kumandanı sıfatıyla Dr. Wiegand'tan, Şam'daki Esat Paşa Hanı'nın Dr. Wulzinger ve Prof. Watzinger tarafından düzenlenmiş plânlarını kullanmak üzere teslim aldım.

Şu veya bu kaynaktan gelen tüm plân ve fotoğrafların yanında, kimden alındığı belirtilmiştir.

Gerek tavsiyeleri gerekse yardımlarıyla bana destek olan herkese kalbî teşekkürlerimi sunmak benim için zevkli bir görevdir.

Berlin, Sonbahar 1919, Karl Müller

İÇİNDEKİLER

(1. Bölüm)

I. Kervansarayın Tarihi
II. Karayollarında Kervansaraylar
a) Irak ve Iran
b) Anadolu'daki Kervansaraylar
c) Çeşitli Küçük Yapılar

III. Şehir Kervansarayları
a) Açık Yapılar
b) Kapalı Yapılar
c) Mısır ve Hindistan

* Karl Müller, *die Karawanserai im vorderen Orient*, Berlin 1920 (=Bauwissenschaftliche Beiträge, Bd. 6) baskısı çeviri için esas alınmıştır.

** Dr. Müh.
*** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Konya.
**** Mimar.

IV. Kervansarayda bulunan tesisler
a) Camiler
b) Çeşmeler
c) Odalar ve Ahırlar

V. Son Söz
Kaynakça
Levhalar
Şekiller

I. Kervansarayın Tarihi

Han ve kervansaraylar, Doğu ülkelerinin kültürü, ticareti ve ulaşımı kadar eski yapılardır. Daha Herodot bile Susa'dan, Sardes üzerinden Efes'e giden büyük Kral Yolu'nu tasvir ederken aşağı yukarı 30-40 km.'lik mesafelerle kurulmuş "en güzel mola yerlerinden ve misafirhanelerden" bahseder [1].

Herodot bu hanların birçok yerlerde eşkıyanın baskınlarına karşı kuvvetle muhkemleştirilmiş, asker nöbetçilerle muhafaza edildiklerini, bunların aynı zamanda posta hizmetleri için dayanak noktaları olarak görev yaptıklarını anlatıyor. Cyrus'un yaptırdığı benzer tesislerden, Suriye yollarında da görmüştür.

Romalılar zamanında, hakim bulundukları Doğu memleketlerinde birbirinden aşağı yukarı 75 km. aralıklarla yapılmış, yolculara mahsus odaları ve posta menzil atları için ahırları bulunan mansiones veredariorum denilen hanlar bulunurdu. Bu misafirhaneler, önceleri sadece Romalı memurların güvenlik içinde seyahat etmelerine mahsus resmî binalar olarak yapılmış olup, Julia Kanunu gereğince burada parasız kalınırdı. Fakat diğer gezginlere de para karşılığında barınma imkânı sağlanırdı. Cicero da Attikus'a yazdığı mektuplarda Klikya hakkında şöyle der [2]: Scito ne modo nos foenum aut quod de lege Julia dare solet non accipere. Sed ne lignum quidem, nec praeter quattuor lectos et tectum quemquam accipere quisquam, multis locis ne tectum quidem et in tabernaculo monere plerumque – (Bil ki, biz Julia kanunlarınca verilmesi gereken ne ot ve ne de eşya, 4 barınak ve başımızı sokacağımız çatıdan başka odun bile almadık. Birçok yerde başımızı sokacak yer bulamadık, çoğumuz çadırda kaldı).

Bizanslılar zamanında Avrupa'nın doğusundaki ülkelerde de Ortaçağ'a kadar devam eden ve gelişme gösteren kervansaraylar vardı. Bunlara Ortaçağda Xenodochien adı verilirdi. Bizans İmparatorluğu'nda büyük yollardaki kervansarayların aralarındaki mesafe 50 km. idi. Marco Polo'da, bütün yollarda posta atı temin edilen yerlerden, ulaklardan ve verilecek malzemenin nasıl istendiğinden ayrıntılı olarak bahsediyor.

"Kambalu'dan değişik vilâyetlere birçok yol ayrılırdı; bunların her birinde, yani ana yollarda 25 veya 30 mil aralıklarla yabancıları barınması için Jamp veya posta evleri denilen binaları olduğu istasyonlar bulunurdu. Bunlar geniş ve hoş binalar olup, yüksek tabakadan kimseler için zarurî olan eşyaları kapsayan ve ipek halılarla döşenmiş odaları vardı. Hatta krallar bile bu istasyonlarda rahatça kalabilirdi; çünkü bütün ihtiyaçlar yakındaki şehirlerden ve müstahkem mevkilerden temin edilebilirdi. Bazı eşyaları, bizzat saray tedarik ederdi. Her istasyonda 400 adet çevik beygir hizmete hazır bulunurdu. Bu suretle imparatora haber getiren ve onun emirlerini götüren bütün postalar ve memurlar yorulmuş atlarını yenileri ile değiştirebiliyorlardı. Hatta yollardan uzak, köy bulunmayan dağlık yerlerde bile imparator gerekli eşya ile döşenmiş ve atlar bulundurulan binalar yaptırmıştı. Orada yaşayanlara ziraat yapmaları ve postaya hizmet etmeleri emri verilmişti. Bu suretle kısa bir zamanda büyük köyler ortaya çıkmıştı. İmparatorluk dahilinde 200 binden fazla posta beygiri hazır tutulurdu ve her çeşit eşya ile döşenmiş 10 bin bina vardı...

Yukarıda anılan posta evlerinin arasındaki mesafede, her 3 milde bir köyler vardı ve buralarda posta tatarları otururdu."

Burada Kervansaray yerine kullanılan "Jamb" kelimesi, Marco Polo'nun seyahatini kaleme almış olan Dr. Lemke'ye göre Moğol asıllı olup, misafirhane veya postahane anlamına gelen Farsça "Jam" kelimesiyle aynıdır. Aynı eserde Şah Rokh'ın elçilerinin bir raporu anılmaktadır. Orada "Katayer'in rahatı, kervan başkente yaklaştıkça arttı. Kervan her akşam bir Jamb, yani iyi bir konaklama yeri buldu" denmektedir.

Bağdat'ta XIV. yüzyıla ait Ortma Hanı'ndan elde edilip yayınlanmış olan bir kitabede, bu bina "al-Jam" diye nitelenmektedir. Bugüne kadar bu ad ile tanınan yegâne bina budur. Bugün İran'da bulunan kervansaraylara Taparhane denilmektedir. Kervansaraylar yalnız Akdeniz ve Doğu Avrupa ülkelerinde değil, bu binaları Çinliler'den almış olan Moğol memleketlerinde de bulunmaktadır. Dünya fatihlerinin tarihini yazmış olan İranlı yazar şöyle naklediyor: "Cengiz Han, Çinliler gibi, büyük anayollarda memurların, postaların ve elçilerin seyahatini kolaylaştırmak için posta istasyonları yaptırmıştı." Bugün Çin'deki konaklama evlerine "tchan" denilmektedir.

Türkler, Küçük Asya'daki bölgeleri ele geçirdikleri

1 *Geschichten des Herodot*, V. Buch, s. 52.

2 Cicero, *Briefe an Attikus*, V. Buch, Kapitel 16.

zaman bu yönden yeni bir şey yapmak zorunda kalmamışlar, sadece bu eski fikirleri kullanmışlar ve bunları geliştirmişlerdir. Türkler, güvenli konaklama yerlerinin büyük değerini ve bu suretle ticaret yollarının emniyet altına alınmasını takdir etmişler ve yalnız eskileri kullanmakla kalmamışlar, yenilerini de yapmışlardır.

Bilhassa en ihtişamlısı I. Keykubat (1219-36)'ınki olmak üzere, en nefis kervansarayları Selçuklular yaptırmışlardır. Bu hükümdar, sanat ve bilimin en hararetli teşvikçilerinden biri idi ve Moğollar'dan kaçan İranlı âlim ve sanatkârları kabul ve himaye ediyordu. O kuvvetli bir hükümdar olarak bütün memlekette müstahkem mevkiler yaptırıp, buralarda asker bulundurmak ve yolcuların bir dam altında rahat etmelerini temin etmek sureti ile eşkıyalara fırsat vermemiştir. Böylece ticaretin gelişmesine çalışıyor ve liman şehirleri ile ticarî ilişkiler sağlamak üzere yeni yollar yaptırıyordu. Payitahtı olan Konya'da ve memleketin çeşitli yerlerinde birçok handan başka meşhur "Sultan Hanı" yaptırmıştı. Kapısının üstündeki bir kitabeye göre o tarihte kervansaraya "al derub" da denilirdi, ki sözcük karşılığı "yol" anlamındadır.

İran'da da Ortaçağ'da memleketin her tarafını dolaşan yollarda büyük ve ihtişamlı kervansaraylar vardı. Büyük Şah Abbas, bunlardan 999 tane yaptırmıştı. Ermenistan kralı Melih ibn Leon "memleketin ve yolların hakimi" ve "yol kalelerinin koruyucusu" adını almıştı, zira o doğudan Suriye'ye, Bağdat'a Kuzey İran ve sair taraflara giden yollara hakimdi. Bu yollarda bulunan birçok han, tahkimatla muhafaza altına alınmıştı. Zamanımızda bile Yakın Doğu'da kervansaraylar hâlâ yol işaretleri olup, yerli yolcuların ve tacirlerin başlıca konakladıkları binalardır. Bugün mevcut kervansarayların birbirine olan mesafesi genellikle bir günlük, yani kervan için aşağı yukarı 25 km. hesap edilmiştir.

110 km. uzunluğunda olan Bağdat-Hille yolunda 3 istasyon vardır. Mahmudiye, Hasve Hanı ve Mahauvil Hanı ile bu yol hemen hemen birbirine eşit 4 kısma ayrılmıştır. Keza Esat Hanı, Bir-en-nus ve Nasriye Hanı yolu 4 bölüme ayırmakta; bunlardan birincisi bugünküne göre biraz kısa, sonuncusu ise yaklaşık 1,5 saat uzuncadır. Hanların konumu ve bugünkü yerlere nakli, su kaynaklarının değişmesiyle ilgilidir.

Daha Romalılar zamanında yolcuların seyahatini kolaylaştırmak, özellikle de aynı cinsten malın muhafazası için hanlar vardı. Şam'da ve Beyrut'ta bu gibi kervansaraylar, Caesarea sözcüğünden türetilen "Kaisariye" adıyla bilinirdi. Bu nitelemeden, aynı cinsten malların satıldığı mağazalarla çevrilmiş bir avlu anlaşılır. Bu binalar ya sahibinin ismi ile veya orada satılan malın cinsine göre anılırdı; örneğin Beyrut'ta Kaisariyet-al-siag , yani Kuyumcu Hanı'nı görüyoruz. Başka şehirlerde bu binalara han denilir ve bunlar aynı şekilde satılan mala göre veya onu yapanın adıyla ayırt edilirdi. Mısır'da kervansaraylara Wakalla denilirken, Avrupalılar bunu Okella'ya çevirmişlerdir. Örn. Bu kurumlar Fas dahil Mağrib memleketlerine kadar yayılmış olup, bunlara "Fonduk" adı verilmiştir. Bu isim Kafkasya'da da kullanılmaktadır.

Eski devirlerde çoğunlukla devlet binayı yapan ve idare edendi; önceleri yalnız kendi postalarının ve memurlarının seyahatini düşünmüşken, sonraları yolcuların ve tacirlerin de buralarda güvenle konaklamasına müsaade etmiştir. Daha sonraları bu ülkelerin yöneticileri, ticareti teşvik eden böyle hanların yapımını önemsemişler ve memlekette güvenliği korumak üzere bu yerleri küçük birer kale haline getirmişler ve buralarda muhafız asker bulundurmuşlardır.

İslâmî devirden ve İslâm'ın mukaddes topraklarına gidip gelen büyük hacı kervanlarından itibaren kervansaraylar yalnız hükümdar tarafından değil, aynı zamanda itibarlı ve zengin kimseler, nazırlar ve tacirler tarafından da dini kurumlar olarak kurulmuştur. Bunlar Müslüman ülkelerde vakıf denilen özel bir yönetime bağlıdırlar. "Vakıf, Cenab-ı Hakk'a verilen şeydir. Vakfı yapan kimse mülkiyetini sınırsız olarak Allah'a devrettiği kurban anlamına geldiği gibi, verilen kurbanların tümünü kontrol eden idareyi de ifade eder" [3]. Vakfa ait cami, hamam, çarşı, kervansaray gibi genel binalar kendi gelirleriyle veya geliri yoksa, diğer vakıfların fazla geliri ile idare edilirler ve satılamazlar. Dinî mahiyette olan bu gibi kervansaraylar da, her yolcu serbestçe para vermeden konaklar. Şayet yanında erzak taşımıyorsa, yalnız kendi ihtiyaçlarını ve hayvanları için yemini satın alır. İran'dan Bağdat'a, Kerbela'ya ve Hille'ye giden Mezopotamya yollarında hemen bütün kervansaraylar dinî vakıflarla ilgilidir.

Son yüzyılda büyük ticaret yollarındaki bazı hanlar özel kişilerin girişimi ile yapılmıştır. Buralarda herkes kendi durumuna göre ücret karşılığı konaklayabilir.

II. Karayollarında Kervansaraylar

a) Mezopotamya ve İran

Umm el-Valid'deki, Romalılar'dan kalma han, kervansarayların en basit şeklini temsil eder[4]. 31 m. uzunluğunda 4 köşe bir avludan her türlü simetriden uzak, kapılarla çeşitli büyüklükte bir veya iki odalı meskenlere girilir. Bunlar bütün olarak tek sıra halinde avluyu çevrelemektedir. Avlunu kapısı güney cephesinin ortasındadır ve dümdüz olan duvardan dışarı taşmaz.

3 C. Gurlitt. *Die Baukunst Konstantinopels*. Berlin 1912, s. 48.

4 Brünnow u. v. Domaszewski: *Die Provincia Arabia*, II, s. 87 vd.

Buranın aşağı yukarı bir eşini XIII. ve XIV. yüzyıllarda yapılan Fırat kıyısındaki Rakka'da bulunan Al-Han'da görebiliriz (Şekil:3). Böyle olmakla beraber, avlunun kuzey ve güney cephelerinin ortasında açık mekânlar, yani odaların arasında İran-Arap binalarına mahsus eyvanlar bulunur. Yola bakan kapıya, dönemeçli bir merdiven ile girilir. Lut Denizi'nin doğusundaki Umm er-rasas'da Romalılar'dan veya Bizanslılar'dan kalma Es-Sebib Hanı aynı büyüklük ve plânda olup, dışarıya çıkıntılı ve yanları 1.75 metrelik dört köşeli kuleler ve güney cephesinde iki taraftan sütunlarla vurgulanan bir kapı ile kendini gösterir.

Tektek'te kesme taşlardan, Roma mimarisini taşıyan Serçe Han (Şekil:4)'da köşe kulelerinden başka cephelerinin ortasında 4 m. genişlikte ve iç mekânları han odaları ile bağlantılı büyük bir kule vardır. Köşe kuleleri yekpare olup, sadece 1.80 m. genişliktedir. Bunlarla, yanların ortasına düşen kule arasında güzel yontulmuş taşlardan 1,10 m. genişliğinde birer sütun vardır. Dış duvarlarda büyük harabiyet sonucu, oda taksimatına ait hiçbir ayrıntı ayırt edilemez bir hale gelmiştir. Bunun eşi binalarda olduğu gibi, güney doğu köşesinde uzunluğuna boş yerlerin ahır vazifesini gördüğü ve bunların arasındaki kapalı yerlerin ise oturma odaları olduğu kabul edilebilir. Burada dikkati çeken nokta, avlunun ortasında, diğer kervansaraylarda görülmeyen tek odalı yapıdır. Bağdat yakınlarındaki Esat Han'da, kervan yüklerinin hırsızlardan korunması amacına hizmet eden benzer bir yapı var olmalıdır [5]. Romalılar zamanına ait, yontma taşlardan yapılmış Eghedir Hanı (Şekil:5) ise, Tektek dağlarındaki kuzey ve güney cephelerinde yalnız birer geniş kule, doğu cephesinde ise iki dar kule vardır. Batı cephesinde bir kule ve biraz çıkıntılı olarak bu türden diğer binalarda olduğu gibi, cephenin en azından kulelerle simetrik olarak bölünmesi için ortaya düşmeyen kapısı mevcuttur. Burada da duvarlar harap olmuş, yalnız avlunun etrafında sıralanan odaların varlığı tespit edilebilmekte, yoksa bunların dağılımı ve büyüklüğü anlaşılamamaktadır.

Araplar'a ait olması muhtemel Es-Sebib Hanı'nın ikinci binasında, doğu cephesindeki kapı oldukça geniş ise de, ileriye çıkıntılı değildir [6]. Tristram'a göre batı tarafta da bunun eşi bir kapı bulunması lâzım geliyor. Bu handa göze çarpan şey, köşelerdeki üç çeyrek dairelik yuvarlak kulelerle vücuda getirilen tahkimattır. Diğer yanda ise her cephede köşe kulelerinden ve kendi aralarında eşit uzaklıkta yarım daire şeklinde kuleler vardır. Kulelerin Es-Sebib Hanı'nda olduğu gibi yekpare olarak yapılıp yapılmadıkları veya sonradan yapılanlarda olduğu gibi, odaları ihtiva edip etmedikleri belirlenemiyor.

Burada görülen yuvarlak kuleler Romalılar'dan alınmıştır. Şark usulü değiştirilmiş yapısının şekli, handakine büyük benzerlik gösteriyor [7]. Romalıların ilk Castrumları'nda bu binalar tahkim edilmiş 4 duvarın içinde serbest olarak bulunurdu. Romalılar'ın doğuda uyguladıkları plân, bu ülkenin tek kapı ve ortasında boş bir meydan olmak üzere en eski "avlu sistemi"ne (Hoftypus) dayanmaktadır. Buna karşılık doğulu mimarlar "Castrum"dan yuvarlak kule motifini alarak yerli bina yapımına sokmuşlardır. O kadar ki "Castrum"ların ve hanların temel yapı plânları birbirinden farklı değildir ve ilk olarak ne amaca hizmet ettikleri, bize intikal eden isimlerinden anlaşılmaktadır.

Dicle kıyısında, Tigrit'in yukarısında XIII. yüzyıla ait Chernina Hanı'nın[8] harap halinden anlaşıldığı kadarıyla, yukarıda tarif edilen hanlara benzer bir yapıdadır. Hemen hemen 4 köşe bir avlunun etrafında kapalı basit odalar vardır. Güney cephesinde ahır olması muhtemel, üzeri sivri kubbeli uzun bir boşluk vardır. Güney cephesinin ortasında 9,50 m. genişliğinde bir eyvan bulunur. Bunu arka duvarında bol tezyinatlı kıblegâh yeri vardır. Burası, hanın cami olarak kullanılanı yeridir. Batı cephesinin ortasında da eyvanı andıran bir bölüm vardır ve handaki küçük odalar buraya dahildir. Bu bölümün bir benzeri kuzey tarafında da bulunuyor olmalıdır. Doğu tarafında olduğu tahmin edilen kapı (çünkü eski kervan yolu önünden geçmektedir) tam olarak tespit edilememiştir. Çevre duvarları yarım daire şeklinde kulelerle tahkim edilmiştir, ki bunlardan güney cephesinde 4 tane ölçülmüştür.

Son yüzyıllardan Yeniçağ'a kadar İran ve Irak'taki bütün kervansaraylar, Romalılar ve Bizanslılar zamanına ait olanlar gibi aynı plânı muhafaza etmişlerdir: Büyük bir avlu ve bunun etrafında insanlar ve hayvanlar için barınak yerleri ve dış duvarı kapalı ve çoğunlukla kulelerle tahkim edilmiş kale gibi bir yapı yığını. Eski kervansaraylarda hakim olan kapalı odalar ve ahırlar yerine, daha sonraları avluya açılan hücreler tarzında "kunc" denilen odalar görülüyor. Avluya nazır bir sıra hücrenin bulunduğu ya da hücrelerin kemerler içinde dağıldığı yapı tarzını ben yalnız çok küçük hanlarda gördüm. Kerbela'nın batısında birden bire çukurlaşan Arabistan çölünün arkasındaki Şefathe vahasından atla üç saatlik mesafede bulunan Ahmed bin Haşim Camii'nin yanında aynı ismi taşıyan handa, yükselen kayaya eklenmiş kemerler vardır, ki bunlardan, birbirine bitişen kuzey batı ve güney batı bölümlerinin üçer kirişi

5 Oppert. *Expédition scientifique en Mésopotamie 1851-1854*, Vol 1.
6 Brünnow u.v. Domaszewski, *a.g.e.* s. 76 vd.
7 Thiersch, *Pharos*, Berlin 1909, s. 239 vd.
8 G.L. Bell, *Amurath*, s. 219.

günümüze kadar kalmıştır (Levha:I). Halep yakınlarındaki Al-Asal Hanı, bu yörede sıkça rastlanan kayalık zeminde mağara gibi çukurlara yapılmış olup, genişlemesi tabii olarak engellenmiştir. Yanları 13,50 m. olan kare avlunun etrafında, her kenarda kısmen arkadaki yarısı kaya oyuğundan meydana gelmiş üç hücre bulunur; hücreler avludan sonra taşlarla örülmüş sivri kemerlerle tamamlanmıştır (Levha I). Güneye açık olan kapı yalnız mimari açıdan kendini göstermekte olup, kayalık zeminin sathı olması muhtemel girişinde bir üst kısım bulunmaktadır. Han XIII. yüzyılda yapılmış olup, kapı kemerinin üstünde bulunan iki atlı madalyonun arasındaki kitabeye göre Hicri 744 (1343)'de, ikinci bir kitabeye göre 971 (1563)'de tamir görmüştür. Bu kervansarayda dikkati çeken nokta, genel olarak Irak'taki hanlarda görülmeyen tasvirli süslemelerin bulunmasıdır.

Burada her iki madalyondaki atlı (Şekil:l) (Zincirli'nin doğusundaki bir handa da buna benzer tasvirler vardır) binanın yapılış maksadını daha dışardan ifade etmektedir. Bu temsili tasvirler Sincar'daki[9] Hicri 631-657 (1234-1259) senelerine ait olup, Bedreddin-i Lü'lü tarafından inşa edilen Al-Han'ın kapısındaki her iki sivri kemer alınlığında da vardır (Levha:II). Kabartma resim bir ejderha ile mücadele eden Hızır Aleyhisselâm'ı göstermektedir. O yörenin ahalisinin çoğu Hıristiyan olduğundan, Hıristiyanlığa ait St. Georg ile münasebeti olan bu tasvirlerin varlık sebebini anlamak kolaydır. Bundan başka Hızır Aleyhisselâm, Müslümanlar'a göre gezginlerin koruyucusu olduğundan, böyle bir azizin tasviri, handa konaklayan gezginleri de korur diye düşünülüyor. Bu handa da, kare şeklindeki avluya bir sıra kemerli odalar açılmaktadır.

Çok yağmur yağan ve kervan hayvanlarının da barındırılması gereken yerlerde en basit çözüm, avlunun etrafında sıralanan niş veya odaların önünde yapılmış üstü kapalı ahırlardır. Hicri 615 (1215) senesinde Tektek'te Hüsameddin Ali el-Aşrafî tarafından yaptırılmış olan Barur Hanı'nın avlusu etrafında (Şekil:6), 2 m. derinliğinde odalar sıralanmıştır. Öndeki kubbeli ahır koridoru her taraftan üç kapı ile avluya açılır. Bu koridor, kuzey tarafın ortasında ana kapı yoluyla, güney tarafında ise ahır koridorunu kesen bir eyvanla kesilir. Dış duvar, köşelerinde dörtgen şeklinde kuleler ve cephe ortasında düz dikdörtgen kule çıkıntıları ile tahkim edilmiştir. Kapı binası güçlü bir şekilde dışarıya doğru çıkıntılıdır ve her iki yanında odalarla özellikle sağlam görünümlü yapılmıştır (Levha:II). Bu odalardan batı yönündeki bir camidir.

İşlek yollarda bulunan ve bu nedenle birçok eşya, yük hayvanı ve insanı barındırmaları gereken tüm kervansaraylar, sadece odaların basitçe sıralanması ile yetinmemişlerdir.

Bağdat'tan Hille'ye giden yol üzerinde bulunan Nasriye Hanı (Şekil:7) buna basit ve açık bir örnektir. Keppel, burayı 1824'te ziyaret etmiş ve bu hanı yaptırmış olan zengin bir İranlının ismine izafeten Nahar (Kanalı) kıyısında Süleyman Hanı diye zikretmiştir. Yan duvarları 37 m. uzunluğunda olan avlusuna İran işi sivri kemerlerle bir sıra oda açılmıştır. Bunu arkasında binanın bütün çevresinde ahır bulunur (Levha:III). Bu koridorun, genişlik bakımından avlu hücrelerine uyan kirişleri, başlıklarla kubbelenip, sivri kemerlerle birbirinden ayrılmıştır. Bu ahır koridorundan sonra açılan dışarı doğru ikinci bir kemer nişleri dizisi vardır. Ahır koridoru, ışığı avlunun arka duvarındaki pencereden ve avlu cephesinin ortasındaki kapılardan alır. Hanın kapısı, batı kanadındadır (Levha:III). Kapı avlu hücresinden daha geniş olduğundan kapıya bitişik odalar diğerlerine göre daha dardır. Kapıdan, güneye doğru iki basamakla üç hücre genişliğinde ve ahırdan alçak bir duvarla ayrılmış ve bir mihrap bulunan namazgâha girilir (Şekil:8). Kapıdan kuzeye doğru, içinde ocak bulunan ve ısız hanın kahvesi olarak hizmet gören kubbeli bir odaya girilir. En dışta, dış duvardan ve iki nişten biraz yüksekte olmak üzere, kapı açıklığının yanında kapı binası göze çarpar. Binanın geri kalan dört duvarı tamamen düzdür ve yalnızca çatı siperliğinin altında, yağmur olukları yüzünden bozulma meydana gelmiştir.

Dam ve dam siperliği üzerinden yükselen kubbeleri, binaya uzaktan özel bir görünüm vermektedir. Avlunun ortasında 3/4 m. yüksekliğinde taht veya "deçe" denilen seki vardır, ki yolcular yazın bunun üzerinde yatarlar. Köşelerde nişlerin dik açıyla bitişmesi sonucu işe yaramayan bir kübik mekanların oluşması nedeniyle, han yapan mimarlar büyük güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Nasriye Hanı'nda dıştaki niş sıralarının köşeleri masif duvar olarak bırakılmış olup, bunlar avludan geçişi olan ve başta tuvalet amacıyla kullanılan küçük hücreler olarak kullanılmıştır; sonraları bunun için sekiye, özel bir yer bitiştirilmiştir.

Bağdat-Hille yolu üzerinde, şimdiki üçüncü istasyon olan Mahauvil Hanı yakın zamanlarda yapılmış olup, muhtemelen Oppert tarafından bildirilen eski bir hanın yerinde durmaktadır. 52 x 55,60 m. boyutunda olan genişliği ve temel planı, hemen tamamıyla Nasriye Hanı'na uygun gelmektedir. Köşelerdeki masif duvarı azaltmak üzere, köşeler şevli olarak kesilmiştir (Şekil:9). Binada hakim durumda olan ve üst katında "balak hane" denilen bir odayı içeren kapı binası tüm dikkati üzerine çekmektedir (Şekil:2).

9 Sarre ve Herzfeld, *a.g.y.*, I, s. 13 vd. ve 205.

Daha yakın zamanlarda da kervansarayların, dış duvarların kulelerle sağlamlaştırılması sayesinde ortaya çıkan kalevari karakterinin vurgulandığını, Irak'ın en büyük hac merkezlerinden olan Kerbela'dan Necef'e giden eski yol üzerinde aşağı yukarı 150 sene önce yapılıp da şimdi yıkılmış olan Cetan Hanı göstermektedir (Şekil:10). Bu hanın her köşesinde daire biçiminde yükselen yuvarlak birer kule vardır. Kulelerde yer alan mazgal şeklinde dışarıya açılan yedi pencereli oda her tarafa hakimdir. Hanın yapılışında bu odaların tuvalet olarak düşünülüp düşünülmediği anlaşılamıyor; fakat yine de iki amaçlı bir kullanım düşünülebilir. Binanın plânındaki açık düzenlilikte, odaların dağılımı özel çözümler gösteriyor. Batı yönündeki kapı, cephede ileri çıkıntılı olmayıp, yalnız yukarı da balkon tarzında bir yapı göstermektedir. Bunun arkasında nöbetçi için bir sahanlık vardır. Kapının sağında ve solunda, içinde ocak bulunan birer büyük niş vardır. Kuzeydekinden bir merdivenle binanın çıkıntılı üst kısmına çıkılır. Her iki nişten hareketle, derin ve dikdörtgen biçiminde birer odaya girilir, ki her birinde avluya ve ahıra açılan kapılar vardır. Buraların herkesle beraber bulunmak istemeyen kibar kimselere mahsus olduğu anlaşılıyor. Kapı binası karşısında bir eyvan ve bunun arkasında kibar misafirlere ayrıldığı anlaşılan kapalı bir yükseltilmiştir. Böylece ahır koridoru, her biri kapıdan eyvana giden iki bölüme ayrılmış olmaktadır. Buradaki odaların konumu şimdiye kadar anılanlara benzer. Girişler, avlunun kuzey ve güney tarafındaki köşelerin yanındadır. Köşeler kesiktir ve nişlerle yarım sekizgen olarak faydalanılmıştır. Doğu köşesindeki küçük nişlerin yanındaki bir merdivenle dama çıkılır. Dış köşelerin duvar blokları içinde yuvarlak kuleye çıkan dar geçit bulunur.

Passengan Hanı daha kuvvetli bir yapı plânı göstermektedir (Şekil:11). Pascal Coste (Pascal Coste: Monuments modernes de la Perse.) tarafından yayınlanmış olan bu han Tahran'dan İsfahan'a giden yol üzerinde ve Kum civarında olup, 1805'te Kazvinli zengin bir tacir olan Hacı Muhammed Bakar tarafından yaptırılmıştır. Nasriye Hanı ve Cetan Hanı'nın yapıldığı tarihe rastlar ve onlar gibi aynı açık ve düzenli plândadır. Enine ve boyuna 50 m. olan büyüklüğü, kapı binası ve avlunun diğer kenarlarının ortasına düşen eyvanlar sayesinde, ahır koridorunun dört eşit bölüme ayrılmasına neden olmuştur. Kapının karşısında bulunan eyvan, avlu cephesi kanadının bütün derinliğinde olup, diğerleri önden açık bir hole ve bunu arkasında kapalı bir mekan olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Köşe sorunu bu handa, koridor girişlerinin şevli kesilen köşelerden verilmesiyle halledilmiştir. Birbirine bitişen avlu cephelerinin köşelerinde içeriye giriş imkânı veren ve odalar kadar geniş olmayan iki geçit, ahır koridoru ile payanda oluşturur, ve bu payandanın içinde dama çıkan dönemeçli merdivenler vardır. Payandaların karşısında bulunan dış duvar içindeki dar nişlerde tuvalet yer almaktadır. Yarım daire şeklindeki kulelerle güçlendirilmiş olan dış köşelerin duvar blokları masiftir.

Yüksek kapı, İran ve Mezopotamya'nın anıtsal mimarisine ait tipik özelliklere sahiptir. Yüksek bir kaşlı kemer boşluğu içine yerleştirilen sivri kemerli kapının yanında birbiri üstünde olmak üzere ikişer dar niş bulunur. Aşağıdaki niş, bir dükkân, yukarıdaki ise sathi bir niştir. Kapıdan girince Cetan Hanı'nda olduğu gibi, yalnız kapı tarafından girilebilen iki oda vardır. Avluda altında bir çeşme bulunan yedi metrelik kare şeklinde küçük bir seki anılmaya değer.

Buraya kadar anılan han plânları, kervan trafiğinin barınma odaları bakımından özel talepleri gerektirmeyen ve hanların dış çevresinin 50 metreden fazla olmayan yerlerde uygulanmıştır. Örneğin hac yollarında mübarek günlerde olduğu gibi, yolcu kalabalığı ile başa çıkmak üzere iki çareye baş vurulurdu: Kervansaray yaptıranların yalnız amacı yerine getirmekle kalmayıp, gururlarını mimari süslemelerle de tatmin ettikleri eski tarihlerde, gerek avlu alanını ve gerekse kapalı odalar sayısının artırıldığı büyük binalar yapılmıştır. Zamanımızda ise bir çok küçük odaların yer aldığı, plânda basit ve benzer yapılarla yetinilmektedir, ki bunlar bir su kaynağı etrafında küçük bir köy oluştururlar. Büyük bir hanın görevi, gerek yazın, gerekse kışın birçok yolcuyu, onların binek ve yük hayvanlarına barınak ve korunak sunmaktan ibarettir. Kervan yolcularının açık havada, sekinin üstünde yattıkları sıcak yaz geceleri için avlu sahasını geniş tutmak yeterli geliyordu. Yağmurlu ve soğuk havalarda ise odaların sayısını aynı ölçüde artırmak gerekiyordu. Bunun nasıl olduğu Esat Han'ın plânından anlaşılıyor (Şekil:12). Bu han, Bağdat'tan güneye giden ve daha sonra Hille ve Kerbela'ya olmak üzere ikiye ayrılan yol üzerinde bulunan ilk istasyondu. Bu han da muhtemelen zengin ve dindar bir İranlı tarafından yapılmış olup, anıtsal genel yapısı ve ayrıntılardaki süsleme tarzı ile Irak'ın en güzel hanlarındandır. Keppel, bu hanı ve aynı yol üzerindeki diğer kervansarayları, ihtişamları dolayısıyla, Herodot'un zikretmiş olduğu 111 mansione'li (konaklama yeri) Kral Yolu ile bir tutuyor. Esat Hanı, 74 m. genişliğinde ve 92,20 m. uzunluğunda bir dikdörtgen olup, avlusunun genişliği 48,40, uzunluğu ise 63,60 metredir. Dört kanadın hepsi 12,80 ve 14,30 m. derinliğindedir. Halbuki küçük kervansaraylarda kanatlar en fazla 9 m derinliğe sahiptir. Kapalı mekânın bu derinliğinden, ahır ile avlu arasına, ahır koridorundan girişi bulunan üçüncü bir sıra niş yapılmak suretiyle faydalanılmıştır. Nişlerin derinlik ve genişliği bu şekilde küçük kervansaraylardakiler ile aynıdır. Avlu cephelerinin

ortası, uzun oda dizilerinin yeknesaklığından kaçınmak için dikkate değer bir kesintiye, küçük binalarda olduğundan da daha çok ihtiyaç duyar (Levha:III). Üç eyvan da, kapı binası gibi, nişlerin boyutuna göre yarım ölçek daha geniştir. Ayrıca bu eyvanlar iki taraftan dar geçitlerin eklenmesiyle kanat binalardan 1 m kadar yüksektir. Avluya doğru ortaya çıkan basık kemerlerle üstü kubbelenmiş geçitlerden biri, eyvanın arkasında bulunan kubbeli bir odaya gidiyor, diğeri ise dama çıkan bir merdivene yöneliyor. Nişlerin ve eyvanın üstündeki İran işi sivri kemerin ayağı ile, her iki geçidin basık kemerleri aynı yükseklikte bulunmaktadır, öyle ki dar ve alçak geçidin girişi sayesinde eyvanın geniş ve yüksek girişi özellikle vurgulanmış olmaktadır. Barınma mekanı, eyvanlar ve kapı binası sayesinde dört bölüme ayrılmıştır; her birinin girişi, şevli kesilen köşelerde bulunmaktadır. Buralardan itibaren koridorlara giden girişler arasında avluya doğru çift niş sırası sonucu, doğal olarak daha büyük bir duvar ayağı ortaya çıkıyor ki, bu, aralarında konaklayanlar için bir sekinin yer aldığı dört ayağa dağılmaktadır.

Bundan başka Esat Han'ın iki katlı olan süslü kapı binası dikkati çekmektedir. Avlu tarafından, tıpkı eyvanlar gibi göze hitap etmektedir. Kapı binasının her iki tarafındaki dar geçitler ile dama çıkılır. Yola bakan cephesinde her iki tarafta birbiri üstünde iki oda ile kapı binası genişletilmiştir. Kafes kemerli olan asıl kapı üç metre kadar içerdedir. Her iki kata kadar yükselen 4,60 metrelik geniş bir niş, bir sivri kemer ile örtülüdür. Kemer ayağı yüksekliğinde arka duvarda, tepeye kadar uzanan zengin istalaktit bezeme hoş bir geçiş sağlamaktadır. Kapı nişlerinin her iki tarafında zemin katta ikişer m genişliğinde, tıpkı kapı gibi hafif kafes kemerle kapatılmış birer niş bulunur. Bunların üstünde kubbeli birer oda vardır, ki bunlar cephede kemerli pencerelerle ifadesini bulur. Bu odaların caddeye bakan yüzleri, şimdi tamamen yıkılmış olup, yan duvarlarla ilgisiz olarak yapılmış parmaklık duvarla kapanmıştır. Plânda kapı binası üç kısımdan meydana gelmiştir: Kapı ve iki tarafında niş, nişlerle birlikte kubbeli hol ve yandan merdivenle avluya giden eyvan benzeri çıkış kapısı. Ahır ve kapı koridorlarının mihverinde bulunan kubbeli oda, köşeleri kesik kare şeklindedir; bu karenin doğu ve batı duvarları, kapı kemerleri ile kesintiye uğramıştır. Güney doğu köşesinden yukarı kattaki odalara çıkan bir merdiven vardır; geri kalan beş tarafta duvara uygun gelmek üzere uzunluğuna ve derinliğine nişler vardır, ki burada yolcuların gıda ve diğer ihtiyaçlarına hizmet eden dükkanlar bulunur. Esat Hanı'nı yapan mimarın binanın anıtsal tertibatına ne kadar dikkat etmiş olduğunu yola bakan cephede, her iki taraftan kapı binasını süsleyen sathi kemerler göstermektedir (Şekil:13).

Aynı yol üzerinde Esat Hanı'ndan bir saatlik mesafede ve bugünkü yolun ikiye ayrılmasından evvelki istasyonu teşkil eden yerdeki büyük Mahmudiye Hanı (Şekil:14), genişlik ve plân itibariyle Esat Hanı'na tamamen benzemektedir. Burasının, Mahmudiye kanalının seyrindeki değişiklik ile istasyonun değişmesi mecburiyeti karşısında harap olmuş olan Esat Hanı'nın tam bir kopyası olarak inşa edilmiş olması muhtemeldir. Bugün bu han, duvarsız avluları bulunup, kısmen deve hanları hizmeti gören küçük kervansarayları, çeşitli kahvehaneleri, çarşıyı (sûk) ve Bağdat-Hille yolcu durağı ile değişik meskenleri kapsayan büyük bir köyün merkezinde bulunmaktadır. Mahmudiye Hanı'ndaki köşeler doldurulmuş olup, dörtgenimsi bir boşluk tuvalet olarak kullanılmıştır. Kapı binası, beş büyük pencereli ikinci bir katla yola daha hakim bir duruma getirilmiştir (Şekil:15).

Irak'taki, örneğin Necef ve Kerbela yolu üzerinde bulunan Mosalla ve Hamat hanları ile Bağdat'tan Bakuba'ya giden yol üzerindeki Beni Saad Hanı gibi büyük kervansaraylar, Mahmudiye ve Esat hanları gibi yapılmıştır. Bakuba'daki han Oppert'e göre[10] Hacı İsa tarafından yaptırılmış olup Bağdat'ın beş saat kuzeyindedir. Görünüşü ve sivri kemerle bezenmiş süslü kapı binası ile göze çarpar; kapının nişlerinde dış köşeler şevli kesilmiştir (Levha: III). Nişin arka duvarındaki kapının yatay sövesi üzerinde kafesli bir kemer vardır. Bunun yukarısındaki odanın kapı genişliğince üç yüksek yuvarlak kemerli penceresi vardır. Kapı kemerinin iki yanındaki duvar yüzeyleri birbiri üzerine binmiş üçer tane, tezyinatlı sathi nişle ayrılmıştır; bunlardan altta olan ikisi alçak sivri kemerle, en üstteki ise dikey dikdörtgen bir pano şeklindedir. Taç kapının en üstü, iki sıra tuğladan oluşan bir "kirpi saçağa" sahiptir. Bunun üstünde ise "dendan dizisi" gelmektedir.

Şimdiye kadar bahsedilen yapılar arasında ve zaman zaman aynı şekilde büyük hacı kafilelerinin geçtiği yolda bulunan Meşahida Hanı'nda köşelerdeki mekan dağılımı başarılı bir şekilde çözümlenmiştir [11]. Cetan Hanı'nda olduğu gibi binanın dört köşesinde yarım daire şeklinde dışarı çıkıntılı ve içerisi niş sırasına dahil edilmiş bulunan yuvarlak kuleler vardır. Birbiri ile kesişen ve basık bir kubbe ile örtülü bulunan koridorlardan meydana gelmiş kare biçiminde kapalı oda her iki taraftan takriben 70 cm. kadar genişletilmiştir ve köşeler az kesiktir. Kuleye doğru yönelen her tarafta da koridor genişliğinde ve kuledeki diğer nişlerin derinliği kadar birer niş vardır, ki kulenin yarım dairelik yüzeyine dek uzanarak, onun gereksiz duvar kütlesini azaltır. Her iki niş arasında

10 J. Oppert, *a.g.e.*, Cilt 1.

11 Plân için bkz. Sarre ve Herzfeld, *a.g.e.*, II.6.

bugün kullanılmayan ve kubbeli mekanın kesik köşesinden girişi bulunan tuvalet vardır. Meşahida Hanı'nda ahır koridoru bütün yapı boyunca kesintisiz devam eder. Zira avlu cephesinin ortasındaki eyvanlar, yalnız her iki iç nişin derinliği kadardır. Koridordaki eyvan genişliğine, basık bir kubbe ile örtülü bir oda tekabül ederken, ahır koridorunun diğer dikdörtgen bölümü manastır tonozuyla örtülüdür. Kapı binasının kubbeli mekanı koridorla doğrudan doğruya bağlantılıdır, fakat son zamanlarda eklenen bir duvarla iki yandan ayrılmıştır. İki katlı olan kapı binası (Şekil:17) dışarıya doğru, diğerlerine göre daha geniş olarak göze hitap etmektedir, zira diğerlerinde olduğu gibi, düşey olarak binadan dışarıya çıkıntı yapmamış, aksine 45°C'lik bir eğimle duvarlara eklenmektedir.

Bu suretle meydana gelen duvar kütlesinde, zemin katında yarım sekizgen biçiminde birer niş bulunmaktadır. Bunun üstünde yukarı katta, aynı şekilde yüksek kapı nişlerinin yanındaki odalar gibi dışarıya doğru pencereli bir duvarla ayrılmış olan aynı biçimde bir mekan vardır. Bina dışardan yuvarlak kuleleri ve sivri çatısı ile bir kaleyi andırır.

Bugün Bağdat-Hille yolu üzerinde olup, başkaca bir özellik göstermeyen Hasve Hanı'nda köşe meselesine ilginç bir çözüm yolu bulunmuştur (Şekil:18). Dıştaki niş sırası köşelerin etrafında dairevi olarak geçirilmiş ve bunun arkasındaki duvar köşesi keskin şevli biçimde kesilmiştir. Hemen hemen kare şeklinde olan (56-62 m) binanın tekmil cephesi uzunluğundan 7 metresi her köşede şevli kesintiye tekabül etmektedir. Ahır koridoruna girişler de aynı şekilde köşelerdedir ve gidiş yönü itibariyle orta köşe nişin geniş cephesinden diyagonal olarak içeri gitmektedir. Diğer açılardan binanın şekli basittir. Binada yalnız batı tarafındaki avlu cephesinde bir eyvan vardır ve avlu tarafındaki her iki niş sırasının derinliğine sahiptir. Kapı binası (Şekil:19) yol cephesinde gerçi çıkıntılıdır ve han duvarına mailen birleşen nişlerle süslenmiştir, ama üçgen cephesinde sivri kemerli sathi bir niş bulunan tezyinatıyla bina boyundan yüksektir. Üçgen cephe arkasındaki merdivenle küçük bir balkona çıkılır. Kapı binasında bulunan kubbeli mekan, yanlarındaki nişleri ile pek düzgündür.

Fevkalade gösterişli ve oldukça simetrik bir şekle sahip olması bakımından Bir-en-nus Hanı da anılmaya değer; fakat burası Hasve Han'ı yapıldıktan sonra gereksiz görülmüş ve hemen tamamıyla harap olmuştur (Şekil:20). Bu handan Keppel de bahsetmiş ve Oppert 1851-1854 gezisinde burasını ziyaret etmiştir. Kapı binası ile birlikte yol üzerindeki kanat ve her iki tarafta bulunan odalar diğer üç avlu kanadından tamamen ayrılmıştır. Avlu kanatları yalnız bir iç ve avlu kenarında olmak üzere iki sıra yatacak odaları havi olup, buralara avlu cephesinin ortasından girilmektedir. Hanın küçük olması dolayısıyla eyvan mevcut değildir. Doğu cihetinde yol üzerindeki kanatta, büyük kervansaraylar gibi, koridorlara açılan iki sıra, ve bir de avluya açılan tek sıra odalar vardır. Kapı binası ortadan biraz daha kuzeyden olup, bu suretle güney kısmında köşe nişlerinden hariç dört oda, kuzeyde ise ancak 3 oda vardır. Cephe şeklinde kapı binasında simetriye dikkat edilmemiştir (Şekil:21). Basık kemerli geniş ve derin kapı kapı nişine daha alçak, caddeye doğru açık, arkasında kapı cephesinin düşey olarak arkadaki bina cephesine birleşen bir mekan eklenirken, bina cephesi güneyden kapı nişinin arkasında düşey olarak geri doğru yarım metre derinleşir, ki böylece bir nişe yer açmak üzere han duvarlarıyla çapraz biçimde birleşir. Kapı binasındaki niş, basık ve yarım bir kubbe ile örtülüdür; bu ise örgülü bir kubbe ile dikdörtgen ana plâna birleşmektedir. Ortada hafif kavisli kemer üzerinde de artık okunamayan bir kitabe vardır. Kapı iç alanı, köşeleri kesik kare şeklindedir. Şevli olan yanlara, diyagonal olarak duran derin nişler açılmaktadır. Kare köşelerden doğu ve batıda olanlar, caddeye ve avluya bakan kapı kemerlerini, kuzey ve güney yönündekiler ise cadde kanadının koridorlarına giden girişleri bünyesine alır. Bütün mekan güzel bir tuğla kubbelerle örtülüdür. Eliptik kubbeler üç-dört kemer üzerine oturmakta, yanlardaki mekânlar "beşik tonozla" örtülüdür. Bunlardan barınma odalarının ön duvarlarına ve koridorun güney sonundaki nişlerine geçişi aynı şekilde eliptik yarım kubbeler sağlamaktadır. Avluya doğru kapı binası biraz çıkıntı yapar ve kapı yolunun güney yanında bir tuvalet, kuzeyde ise kubbeli mekandan girişi olan karanlık bir oda bulunmaktadır. Herhalde bir üst kat mevcut idi, ama bunun temel plânı da tıpkı kapı yüksekliği gibi tespit edilememektedir.

Buraya kadar sözü edilen kervansaraylar örneğin köşelerin değerlendirilmesi, kapı binalarının yapımı, kulelerle tahkim edilmek gibi farklara rağmen, ahır ve odaların, ortasında büyük bir avlu bulunan kare veya dikdörtgen plan içinde olması bakımından şekil birliği gösterirler. Bunlar ihtiyaca göre büyük veya küçük inşa edilmiş, yan cephe 90 m. uzunluğa kadar ulaşmıştır. Bundan daha büyük bir hanın pek pratik görülmemiş olduğu anlaşılıyor. Evvelce belirtmiş olduğumuz gibi son zamanlarda, aynı yerde birçok küçük bina ile yetinilmiştir. Bunun böyle oluşunun nedeni, kervansarayların evvelce olduğu gibi, kuruluşlarını vakıflara değil de, ticari girişimcilere borçlu olmasında aranmalıdır. Böyle olmakla beraber, her iki hal arasında kervansaraylara olan büyük talebi karşılamak üzere, dışarıya aynı şekilde kapalı iki avlulu, anıtsal binalar da vardır. İsfahan'dan Tahran'a giden yolda Saad Abad Hanı ve Necef'ten Kerbela'ya giden yoldaki Mossala Hanı (Şekil:22), bu şekilde yapılmıştır. Mossala Hanı, 88,50 m. genişliğinde ve 146 m. uzunluğunda muazzam bir dikdörtgendir. Köşeler lüzumsuz duvar kütlesine yer bırakmamak üzere kesiktir. Üç tarafın ortasında birer yarım daire şeklinde kule, doğu cephesinin ortasında ise kapı binası vardır. Bu kapıdan 80 m. genişliğinde ve 59 m. derinliğinde olan ve dört tarafında basit nişler bulunan bir dış avlu karakterini taşıyan birinci avluya girilir. Bu birinci avlu, üzeri örtülü bir çeşme hariç olmak üzere tamamıyla boştur. Bir sekinin bulunmaması ve yatacak odaların az olması, buranın başlıca pek az refakatçisi, ama çokça yük hayvanı olan deve kervanları tarafından kullanıldığına işaret etmektedir. Batıdaki dış avlu duvarının ortasındaki bir kapıdan, 58 x 50 m. ebadında olan iç avluya girilir. Bu avlunun etrafında kapalı odalar bulunur, ki içeride kesintisiz devam eden ahır koridoru ve üç sıra yatacak nişler vardır. İç avlunun köşelerinden ve dış avlunun kapısından girilen ahırlar, dış avlunun kuzey ve güney batı köşelerine açılır. Yuvarlak kuleler, içerde tekabül ettikleri nişlerin yarım daire şeklinde bir genişlemesi olarak görünmektedir. İç avluda, güneyde kıblegâhlı iki sekiden başka bir de açıkta iki adet tuvalet ve bir adet dış avludakinin eşi çeşme vardır. İki kat olan kapı binası, istalaktit süslemeli sütun başlığı olan ve sırlı tuğlalarla bezenmiş dört yarım sütunla oluşturulmuş ve yüksek kapı nişinin kemeri üstünde Horasan harcıyla karıştırılmış parçalarla süslenmiştir.

Necef'ten Kerbela'ya giden yolun ortasındaki Hamat Hanı'nda beş avlunun bulunması, Mossala Hanı biçiminde iki bağımsız binanın birleştirilmesi esasına dayanmaktadır (Şekil:35). Hamat'ın her iki kervansarayında kapılar aynı cephede doğu yönündedir. Dış avlular yalnızca dar taraftadır, iç avlular yönünde tek sıra nişler bulunduğu halde, yol tarafındaki koridorlarda çift sıra nişler yer almaktadır. İç avluların etrafında da üç sıra niş, ahır koridoru ve bilinen yapıda girişler bulunur. Her birinde iki seki, kıblegâh ve tuvaletler vardır. İki kervansarayın arasındaki küçük avlu, dış avlular gibi yapılmıştır. Gözetleme kulesine benzer kapı binaları Hamat Hanı'nda yoktur, buna karşılık binanın dış ve iç avlularını ayıran kanadı üzerinde, kat yüksekliğinde ve kapı yolu genişliğinde bir kule yapılmıştır. Bu kule, basık kemerlerle bağlanmış dört ayak üzerinde bir iç merdivenle ulaşılan ve dekoratif olarak düzenlenmiş parmaklıkları olan bir terası taşımaktadır.

Daima mevcut simetrinin olmayışına göre bütün binanın aynı tarihte yapılmış olması ihtimali yoktur. Hâlâ dört köşesinde yuvarlak kuleler bulunan güney batıdaki avlu belki en eski kısmıdır. Bunun kuzeyinde, cephe ortalarındaki yuvarlak kuleleri olan yeni büyük bina herhalde mevcut kabristan sebebiyle aynı istikamette inşa edilememiş ve bu yüzden caddeye doğru çapraz bir kanat ortaya çıkmıştır. Nihayet her iki bina bir sıra nişleri olan iki avlu ile birbirine birleştirilmiştir.

Kervansarayların büsbütün başka bir çeşidi de İsfahan'dan Şiraz'a giden yol üzerinde bulunan Amin Abat Hanı'nda görülmektedir. Bunun plânı, alışıldığı gibi, dikdörtgen ya da kare değil, sekizgendir (Şekil:24). Buranın resmini çekmiş olan Pascal Coste[12], İran'daki gezisinde ancak üç defa gördüğü bu şeklin nadir olduğunu söylüyor. Ben Irak'ta böyle bir plâna tesadüf etmedim. Binanın genişliği 58 metredir. Yüksekliği mazgâlları ile birlikte 6,5 m. olan çevre duvarı, kapı binası hariç düzdür ve her sekiz köşede hemen hemen tam daire şeklinde çıkıntılı kulelerle donatılmıştır. Sekizgen binanın bir yanı, görkemli ve iki katlı kapıyı kapsamakta ve bütün cephe boyunca nişlerle ve sathi kemerlerle kaplanmıştır. Dikdörtgen çerçevesi yukarıdan yuvarlak kabartmalarla süslü ve basık kemerle örtülü kapı nişleri üst katı 3 m. kadar geçmektedir. Her iki tarafta birbirinin üstünde yarım sekizgen ikişer niş bulunup, bunlardan üstteki yukarı kattaki odaların bir nevi balkonunu teşkil eder. Dikdörtgen kapı binasından çevre duvarına geçiş, içinde bir niş bulunan kesik köşeyle sağlanmıştır. Sivri kemerli olan kapıdan girince her iki tarafta bekçi için birer oda ve yukarı katlara ve çatı katına çıkan merdivenler bulunur ve nihayet gezginler veya gıda maddeleri satıcıları için ön tarafta nişleri bulunan birer mekan vardır. İçerdeki oda dağılımı, diğer kervansaraylardakilere benzemektedir. Sekizgen olan avlu, binanın ortasında olup, yine aynı şekilde sekizgen küçük bir sekisi vardır. Avlunun etrafında nişler sıralanmıştır, bunların arka duvarında bir odaya açılan kapıları vardır. Avlunun köşelerinde yükselen üç köşeli duvar bloklarının içinde dairesel mekânlar bulunur ki, bunlara yandaki nişlerden girilir. Kapının karşısında bulunan ve buna düşey gelen avlu yanlarında bütün nişlerin ve odaları derinliğince bir eyvan vardır. Her iki eyvanın arkasında yıldız kubbe ile örtülü sekiz köşeli bir mekan bulunur, ki bu, ahır koridorunu dört kısma ayırır. Eyvanın her iki tarafında bir niş ve bunun yanında ahıra açılan bir kapı vardır. Koridorla dış duvar arasında bir sıra niş daha görülür, fakat bunların yerinde eyvan tarafında kapatılabilir odalar bulunmaktadır. Burada anıtsallıktan ziyade süslemelere diğer binalardan daha çok önem verilmiştir. Eyvan kemerlerinin bitişme noktası ve koridor girişlerinin alçak kemerleri üzerindeki alanlar gibi özel yerler tuğla örnekleriyle süslenirken, kapı kemerinin üstünde üst kat zemini yüksekliğinde, yazı şeridi uzanmaktadır.

12 Pascal Coste, *a.g.e.*, s. 45.

İran kervansaraylarına bir misal olmak üzere en son Bisutun'da bulunan ve cephesi genel olarak Amin Abad Han'ınkine benzeyen bir handan bahsetmeliyim (Levha:IV). Ziyadesiyle çıkıntılı olan kapı binası, üç katta yüksek nişlerin yanında ince sathi kemerleri ihtiva etmektedir. Esas han odalarının yerine göre kapı binası oldukça geniştir. Dar kısımdan geniş kısma geçiş, iki katta yarım sekizgen nişlerin yer aldıkları diyagonal duvarlar ile sağlanır. Amin Abad Hanı'nda, Bağdat'taki Esat Hanı'nda olduğu gibi cepheler yalnızca mimari etki amacıyla sathi kemerlerle yapılandırılmışken, bu hanın mimarı cephede derin nişlere yer vermiştir; bunlar gecelemek için değilse de, kervanların kısa molalarda dinlenmesi ve her türlü satıcı için dükkan olarak kullanılmak amacıyla düşünülmüştür. Köşelerde üç çeyrek dairevi kuleler bulunmaktadır, ki bunlar hanı kat yüksekliği ölçüsünde geçmekte ve yanlarına cephe kanadında, öne doğru açık ve bir niş genişliğinde birer kübik mekan eklenmektedir.

Bu kervansarayların inşası hakkında bazı açıklamalarda bulunmak yerinde olacaktır. Irak ve İran'daki hanların çoğunun tüm bölümlerinde pişmiş tuğlalar kullanılmıştır. Binada kullanılan taş kırıntılarının, çölün dik yamaçları arkasında ve genellikle kireç harcı ile karıştırılarak kemerlerde kullanıldığı görülür. Ancak Samarra'nın kuzeyinde, duruma göre taş türleri diğer tüm mevcut duvar inşasında da kullanılmaktadır. Bisutun Hanı'nın inşasında hem tabii hem de suni taş olmak üzere iki tür inşaat malzemesi de kullanılmıştır. Sekilerin zemin yüksekliğine kadar temel, taş kırıklarıyla yapılmış, seki alınlıkları ve zeminleri, tıpkı ana kapı duvarlarında olduğu gibi iyi yontulmuş taşlarla döşenmiştir. Bunun üzerindeki tüm duvar inşaatı hep suni taşla gerçekleştirilmiştir. Bina tepesinde ise iki sıra taş şerit üst üste dizilmiştir.

Asterabad'ın doğusunda Sebsevar[13]'daki Şah Abbas Kervansarayı da, eski Mezopotamya tesislerine benzer. Avluda sivri kubbeli nişlerin arkasında kubbeli küçük odalar vardır ve bunların arkasında kapı binasının ve eyvanın ikiye ayırdığı ahır, bütün binayı dolanır. Buna karşılık ahır koridorunun dış tarafındaki derin yatacak nişleri yoktur. Bundan başka sadece kapı binası değil, girişin karşısında bulunan eyvan da iki katlıdır.

Eski Cürcan-Meşhed yolu üzerindeki Sencas [14] yakınlarında yapılmış bulunan ve E. Diez'in çanak-çömlek buluntularına göre XVI. - XVII. yüzyıla ait olduğu düşünülen Ribat, şimdiye kadar anılan kervansaraylardan farklı olmakla birlikte, plânındaki fikir aynıdır. Sultan Hüseyin Baykara'nın veziri Emir Ali Şir (ölümü 1509) tarafından aynı yol üzerinde 14 misafirhane yaptırılmıştı. Bunların altıncısı, Sencas yakınlarındaki Ribat-ı Işık'tır ki, şimdiki harabe ile aynı olması lazım geliyor. Bu on dört hanı tespit etmek mümkün olmamıştır. Bir kısmı halâ harabe yığını halindedir, çünkü düzlük arazide killi tuğla ile inşa edilmiş, bu nedenle tamamen harap olmaya mahkum kalmışlardır.

Sencas'ın dağlık arazisinde bulunan Ribat – Ribat, Farsça "kervansaray" anlamına gelir – bilakis horasan harcıyla karıştırılmış kırık taşlarla inşa edilmiş olduğundan, yüzyıllarca dayanıklılığını muhafaza etmiştir. 43 m. uzunluğunda ve 28 m. genişliğinde (Şekil:25) olan ve derin bir kapı kanadı ve bunun karşısında tek sıra odalar bulunan basık bir binadır. Yan kanatta avluda, önlerinde nişler bulunan odalar ve bunların arkasında 40'ar m. uzunluğunda ve dış duvarda basık nişleriyle ahır bulunur. Ahır, kapı tarafında girişinin olduğu yerde genişler, ki böylece iki kanatlı yapı görünümü verir. Güneydeki uzun yan taraf, ortasında mihraplı bir mescit ile bölünmüştür. Güney batı köşesinde üzeri kubbeli bir hamam vardır. Binanın genel planı, buranın memur olarak gezi yapan beliril üst düzey yolculara mahsus olduğunu gösteriyor, ki yol üzerinde bulunan 14 Ribat da onlar için yapılmıştır. Çok sayıda kervan için düşünülmüş bir barınak yeri olmayıp, bunun yerine ön hollü ya da holsüz kapalı odalar yapılmıştır. Yalnızca konaklama için yapılan kervansaraylarda görülmeyen bir banyo odasının mevcut olması, konforlu bir düzeye işaret eder.

Ribat'ın ön kısmı tıpkı üç çeyrek daire biçiminde yükselen köşe kuleleri gibi iki katlıdır. Yukarı kata çıkan merdivenler bu köşe ve kapı kulelerindedir. Bina kırıntı taşlarla yapıldığı halde, binası düzgün yontulmuş kesme kum taşlarıyla harç kullanılmadan oluşturulmuştur. Kapı üzerindeki kitabe, kare biçiminde kireç taşı üzerine yazılmıştır.

b) Anadolu'daki Kervansaraylar

Anadolu'da, esas itibariyle Mezopotamya ve İran'dakilerden oldukça farklı tarzda han binaları vardır. Bu hanlarda da yolcuların, hayvanların ve eşyanın korunması ve güvenliği hususlarındaki talepler aynıdır. Buna karşılık, genellikle güneydeki bölgelerden daha yağmurlu ve soğuk gecelerin hüküm sürdüğü iklim, daha ziyade kapalı yerlere ihtiyaç göstermektedir.

Anadolu'da mimari bakımdan dikkate değer kervansaraylar XIII.-XIV. yüzyıllarda Selçuklu Hükümdarlığı zamanında yapılmış olup, gerek içeride Konya'ya giden yollarda ve gerekse Akdeniz kıyısında

13 E. Diez. *Churasanische Baudenkmäler.* S. 22.

14 *A.g.e.*, s. 85-86.

uzanan yollarda aynı şekildedir. Şimdiye kadar bunlardan daha eskileri bulunamamıştır. Selçuklu hükümdarları dönemindeki parlak zamanlardan sonra ticaretin ve trafiğin azalması ile, büyük yollarda o anıtsal hanların harabeye dönüşmesi ile birlikte gerçekleşmiştir. Yakın zamanlarda ihtiyaca yetecek denli, çoğunlukla sadece Selçuklular'dan kalma binaların korunması ile yetinilmiş veya yeni gelişen ticaret yollarında şöyle böyle amaca uygun zevksiz binalar yapılmıştır. Anadolu kervansaraylarının araştırılmasında, konuyu, haklı olarak aynı tarzda yapılmış birkaç Selçuklu Hanı ile sınırlandırmak gerekecektir, çünkü çoğu Sarre[15] ve v. Lanckoronski[16] tarafından anılmış ve kısmen de planları ve görünüşleri bakımından ortaya konulmuştur. Aşağıdaki bilgiler genel olarak sözü geçen eserlerden alınmıştır, çünkü benim Anadolu'da kısa süren seyahatim esnasında kervansarayların resimlerini almaya fırsat bulamadım.

Selçuklular'dan kalma olup bütün unsurları oldukça iyi muhafaza edilmiş olan bir kervansaray, İzmir'den Aydın'a giden demiryolu üzerindeki istasyonların biri olan Goncalı'daki[17] Ak Han'dır. Bu devrin birçok mimari eserinin inşasında, harap olmuş eski şehirlerinden yararlanıldığı noktasından, bu da civardaki Laodicaea'nın yontma mermerleri ile yapılmıştır. Ak Han, dışarıdan bakılınca değişik büyüklükte iki kareden meydana gelen ve kulelerle teçhiz edilmiş bir kale izlenimini verir. Bu hanın planı (Şekil:26), biri yaklaşık 19 m^2'lik alanında değişik mekanları olan kare şeklinde bir avlu ile diğeri 12 m. genişliğinde ve 13,5 m. uzunluğunda, iki sütunla üç kısma ayrılmış kubbeli bir bina olmak üzere iki bölümden ibarettir. Hanın heykeltıraşlık süslemeleri ile donatılmış kapısı güneydoğu yönündedir (Levha:IV). Bu kapının karşısında, kubbeli binanın aynı şekilde süslenmiş kapısı vardır. Sütun ve sütun başlıklarında Bizans ve Doğu süslemeleri karıştırılmıştır. Romalılar'ın son devirlerine ait bir Gorgon başı dışarıya doğru konmuş olduğu halde, kapı sütunlarının üstündeki başlıklarda kuşlar, avluda ise iki aslan başı taşıyan konsollar, hanla birlikte yapılmış görünmektedir. Selçuklular, Sünnî oldukları halde, çoğunlukla binalarında hayvan figürleri kullanmışlardır. Bunun açıklaması, Selçuklular'ın İranlılar'a karşı besledikleri ilgi ve Bizans Hristiyanlığı'na daha yakın bulunan bazı Selçuklu hükümdarlarının dine olan kayıtsızlıkları ile mümkündür. Antalya'daki İncir Han'ının (1238'de yapılmıştır) kapısının her iki tarafında ikinci Hüsrev tarafından bastırılan madeni para üzerinde de kullanılan armanın resmi vardır: Yürüyüş halinde bir aslanın üzerinde güneş.

15 *A.g.y.*
16 Lanckoronski, *Städte Pamphyliens u. Pisidiens.*
17 Sarre, *a.g.e.*, s. 10, 11.

Diğer Selçuklu kervansarayları, Ak Han gibi yapılmıştır. Bunlar genellikle malları korunmasına ve kervan hayvanlarının yüklerinin indirilmesi ve yüklenmesine hizmet eden bir dış avludan ibarettir. Avlunun etrafındaki odaların çoğu, mağaza, ve sıcak mevsimler için açık ahırlar veya dükkan, depo gibi hizmet gören hancı odalarıdır. Alan itibariyle küçük olan kubbeli yerde ise sadece seyahat edenler ve hayvanları barınır. Mezopotamya kervansaraylarında olduğu gibi, insanların gecelediği yer zeminden takriben bir metre kadar yüksektir.

Anadolu'daki hanların farkı, sadece büyüklükte ya da ayrıntılarda ortaya çıkan az veya çok anıtsallık ve süslemelerdedir. Konya ile Sultanhan arasında olup, muhtemelen XIII.- XIV. yüzyıldan günümüze intikal etmiş bulunan Obruk Han'ı, cephesinin heybetli manzarası ile kendini gösterir (Levha:IV). Kapı binası, yukarıdaki pencereleriyle Mezopotamya'daki büyük kervansarayları andırır.

Antalya'dan Isparta'ya giden yol üzerinde bulunan Susuz Han'daki[18] kubbeli binada, yolculara mahsus seki bulunur. Susuz Han'ın ön avlusu ancak kubbe ve duvar başlangıçlarından tanınabildiği halde, yanındaki hemen hemen kare şeklinde, üzeri kapalı bina sağlam kalmıştır. Bu binanın açıkta duran üç duvarı kısmen yuvarlak, kısmen köşeli sekiz kule ile teçhiz edilmiştir, ki bunlar yalnızca duvarı kuvvetlendirme amacına hizmet etmektedir. İçeride 26,58 m. uzunluğunda ve 25,74 m. genişliğinde olan kubbeli bina, hanı beş kısma ayıran dört köşeli 16 sütunu içermektedir. 4,85 m. genişliğindeki orta kısım 10 m. boyuyla en yükseğidir ve bir kuşakla desteklenmiş sivri kemerli tonoz kubbe ile örtülüdür; bu kubbe ise orta alanın üstünde, pandantifler üzerine dayanan başka bir kubbe ile kesintiye uğrar. Bu kubbe dışarıdan sekiz köşeli bina gibi görünür ve dış duvarda küçük pencerelerin yanında, tambur içinde bir pencereden binanın biraz ışık alması sağlanır. Sözü edilen ve yerden 1 m. yükseklikte bulunan iki seki, orta kısmın iki yanındaki sekizer ayağın arasında bulunmaktadır. Dış duvarda hayvanlar için yemlikler konulmuş ve onları bağlamak için halkalar takılmıştır. [Taç] kapı, Konya çarşısının kapısındaki gibi elbiseleri dalgalanan kanatlı çifter siren tasvirleriyle süslenmiştir.

Anadolu'daki kervansaraylardan mevcutları içinde en muhteşemi ve Selçuklu mimarisinin en nefis eserlerinden biri olan, Konya'nın doğusundaki Aksaray civarında bulunan Sultan Han'dır[19]. Bu kervansarayın cephesi 60,63, toplam uzunluğu 118,70 m. olup, Selçuklu

18 v. Lanckoronski, *a.g.e.*, s. 24.
19 Sarre, *a.g.e.*, s. 76 vd.

devrinin en büyüğüdür. Kayseri ile Sivas arasında Conte de Chalet [20] tarafından sözü edilen 200 m uzunluğunda ve 100 m. genişliğinde olan ve "Arap sanatının en güzel Asya numunesi" diye belirtilen Sultan Han, başka hiçbir yerde anılmamıştır.

Sultan Han (Şekil:27) en önemli Selçuklu hükümdarlarından olan Sultan I. Alaeddin Keykubat tarafından 1229'da yaptırılmış olup, Aksaray (Archilais)'a giden Ankara (Ancyra), Ladik (Laodicaea) ve Konya (Iconium) gibi önemli üç yolun stratejik kesişme noktasında bulunmaktadır. Gerek hanın büyüklüğü ve gerekse binanın gösterişli tezyinatı böylece açıklık kazanmaktadır. 2,55 m. kalınlığında olup alınlık tarafı, dolgusu horasan harcıyla karışık rasgele kırık taşlardan harç ile yapılmış dört köşe taşlardan meydana gelen dış duvar kısmen dört köşeli ve kısmen sekiz köşeli, yan uzunluğu 3-4 m. olan 24 adet kule ile tahkim edilmiştir. Ön avlusu kaldırımlı olup, üç tarafında odalar vardır. Kuzey tarafında takriben 10 m. derinliğinde, 7 m. yüksekliğinde sivri kemerle avluya açılan ve ahır olarak kullanılan on adet tonoz kubbeli mekan vardır, bunlar kendi aralarında 2 ve 4 metrelik yüksek kemerlerle bağlantılıdır. Güney tarafında, kapıları avluya açılan kısmen mağaza, kısmen kapalı yatacak yer olarak kullanılan derin odalar vardır. Kapı tarafında, han bekçisine veya nöbetçi askere mahsus ocaklı bir oda bulunur. İshaklı Hanı'nda ve diğer şehir kervansaraylarında da olduğu gibi avlunun ortasında çapraz tonozlu, kare plânında küçük bir cami vardır.

Avludan gayet süslü kapı ile girilen kapalı bina içerden takriben 29 m. genişliğinde ve 53 m. uzunluğundadır. Uzun mihverin ortasında tonozlu yüksek bir aydınlık feneri ve bundan her iki tarafa doğru ikişer kemerle birbirine bağlı dokuz adet daha alçak tonozlu bölümler bulunur. Ortada, üstünde dışarıya doğru alt yarısında dört köşe, yukarısında sekiz köşeli olarak görünen ve basık bir piramit çatıyla örtülü yüksek kaideli bir kubbe yükselir. Bu türden diğer kervansaraylarda olduğu gibi, avlu binasının kapısından ve kubbeli binanın avluya bakan kapısından verilen ana girişi dışında, küçük bir de yan giriş mevcuttur.

Konya'daki Horozlu Han, Termenos'taki Evdir Han ve Antalya'daki İncir Han gibi Selçuklu kervansaraylarından bugün sadece kubbeli binaları görülebilmektedir. Kubbe ve cephedeki duvar temellerinden, evvelce açık avlu binalarının mevcut olduğu veya hiç değilse plânlanmış olduğu, bu suretle kubbeli binaların başlı başına bir han tipini temsil etmedikleri anlaşılmaktadır.

20 Conte de Chalet. *Voyage en Turquie d'Asie*, Paris 1892.

a) Çeşitli Küçük Yapılar

Özellikle daha az işlek yollardaki yeni kervansaraylarda, eski hanlardaki anıtsal karakter tamamıyla terkedilmiştir. Bunlar hiçbir mimari özelliği bulunmayan ve sadece amaca uygun olarak yapılmış gösterişsiz binalardır, öyleki mekan itibariyle genişlikleri gereğinden daha büyük değildir. Diyarbakır'dan Siverek'e giden yol üzerindeki Genaci Hanı'nda (Şekil:28) olduğu gibi, arazinin her yönden genişlemeye müsait olduğu yerlerde, eski dört köşeli şekil muhafaza edilmiştir. 51,60 m. uzunluğunda ve 30,40 m. genişliğinde olan bu han, bir avlu etrafında üç kanattan ibarettir. Avlunun güneyden bir kapı girişi vardır. Önünde kemerler bulunan güney ve batı kanatlarında ahırlar, ikişer odalı bina kompleksiyle yer değiştirir; avlu yanındaki odaya kemerler tarafından, dış taraftaki odaya ise ahırdan girilir. Kuzey kanadın avluya açılan dört odası vardır ve ortada, içinden geçilerek dış duvar tarafında ve kanat boyunca uzanan ahıra giriş imkânı veren bir ön avlu bulunur. Odalar ve ahırlarda eski binalarda hiç görülmeyen biçimde, dışarıya açılan pencereler vardır. Mimar sadece dış duvarlara, kirişlere ve galerinin alınlık kemerine özel bir önem vermiştir. Kemerler, ahır ortalarındaki gibi yontma taşlardan yapılmıştır. Dam, kavak ağacından direkler üzerinde, sıkıştırlmış toprak tabakadan meydana gelmektedir.

Eski barınaklarla yerin zaten dar olduğu köylerde, yola bakan cephesi veya iki kanatta iki katlı yapılır; burada yabancılar için bir oda bulunur. Fırat ile Urfa arasındaki (Levha:V) Suruç Hanı'nda olduğu gibi, zemin kat cadde tarafında açık dükkanlar vardır. Avlunun etrafında, ahırlardan başka genellikle yolcuların eşyalarını koymak için yerler yapılmıştır. Bunun gibi, üst katına dıştan verilmiş taş merdivenle çıkılan Der-es-Sor Hanı, Diyarbakır önlerindeki Han Ahbar (Şekil:29) ve daha birçokları iki katlı yapılmıştır. Urfa ve Viranşehir arasında bulunan Tektek Dağları'ndaki Muhammed Han'ın plânı daha da basittir (Şekil:30). Kayalık mevkii, binanın her yandan genişlemesine müsaade etmediğinden ve yolcu trafiği küçük bir hanı gerektirdiğinden, 6 m. genişliğinde ve üzeri kemerli tonozla örtülmüş uzun bir ahır yapılarak, batı ucuna, iki yolcu odası, bir hancı odası ve bir de ön avluyu kapsayan küçük bir bina eklenmiştir. Kayalık dağda bulunan Muhammad Han da doğal olarak taştan yapılmıştır. Toroslar'daki Kilikya önlerinde, ormanlık dağlarda barınak odaları aşağı yukarı benzer plânda olmak üzere, ahşap malzemeden yapılmıştır (Şekil:30). Bu binalar, kervansaraylardan ziyade, bizim ülkelerdeki küçük misafirhanelere benzer.

VI. Şehir Kervansarayları

a) Açık Yapılar

Doğudaki şehirlerde, amaçlarına göre iki tür kervansaray ayırt edilebilir. Bunlardan bir bölümü tıpkı karayolundaki hanlar gibi, kervanların konaklamasına imkân verirken, diğerleri kervanların getirdiği malların muhafazası ve bunların alınıp satılması amacına hizmet eder. Büyük şehirlerdeki hanlar çoğunlukla şehir dışında yapılmıştır, çünkü buralardaki sınırsız inşaat alanları, bir araya gelen çok sayıda yük hayvanı için büyük avlu yapımına imkân vermektedir. Buna karşın ticaret için yapılankervansaraylar hep şehir içindedir ve çoğunlukla alıcıların, satıcıların ve yük hayvanlarının girip çıkabileceği şekilde iki caddeye de kapısı olan köşe binalar halinde yapılmıştır. Anlaşılacağı gibi, böyle bir hanın planı, kervansaraylarınkine çok benzemekle birlikte, binanın yapılış şekli, farklı şartlara göre değişmektedir.

Sadece kervan trafiğine hizmet eden kervansaraylar, binaları itibariyle bir özellik taşımaz. Bunlar çoğunlukla etrafında, kervancılar için basit odaların yer aldığı büyük avlular halindedir. Buna karşılık Doğulu mimarlar tüm sanat yeteneklerini, cami ve medrese binalarıyla boy ölçüşebilecek derecede güzel olan depolama amaçlı hanlarda sergilemişlerdir. Çeşitli malların pazarlarda türlerine göre ayrı ayrı sergilenmesi gibi, hanlar da aynı ve tek bir malın depolanması için ayrılmış ve aynı tür malı satan dükkanların olduğu yerlerde yapılmıştır. Bu şekilde "ipek hanı, demir hanı, tuz hanı" vs. gibi türler ayırt edilebilir. Çok defa han, burayı yaptıranın veya bitişiğinde bulunan caminin ismiyle anılır.

Böyle bir sehir hanı için herşeyden önce satıcıların oturacağı büro ve mallarını koyacağı bitişik yerler ön şart olarak ortaya çıkar. Ayrıca, aynı zamanda kervanların da konaklaması için gereken yerlerde misafir odaları ve tabi ahırlar da olmalıdır.

Beyrut'ta Hicri 1163 (1750)'te Süleyman Lemah tarafından yaptırılan El-Barut Hanı (Barut Hanı), bu türden basit bir binadır (Şekil:32 ve 33). 20 m. enindeki Han, ancak yakın zamanlarda genişletilen ve küçük bir yan sokağın bitişiğinde olan 22 m. derinliğindeki pazar yolu üzerinde bulunmaktadır. 7,5:5,6 m. ebatındaki küçük avlunun etrafında, köşeleri şevli kesilmiş kare direkler üzerinde oturan revaklar sıralanmaktadır.

Ana kapının iki yanında, direk yerine antik sütunlar vardır. Sütunların arkasında her taraftan avluya bakan ve baştan beri dükkân olarak iş gören niş gibi odalar bulunur. Sadece köşelerde, daha büyük boyutta, iki tanesi kuzey ahırların olması muhtemel kapalı odalar yer almaktadır. Üst katta her taraftan revaklara bakan cepheden kapı ve pencerelerle donatılmış misafir odaları veya bürolar sıralanmıştır. Çoğu şehir kervansaraylarında olduğu gibi, bu hanlar için karakteristik olan husus, Pazar sokağına organik olarak bitişen derin odaların cadde tarafına yapılmış olmasıdır. Bu haliyle odalar 3 m. derinliğinde olup, arka tarafı depo amacıyla kullanılmakta, ön tarafta ise satıcı malını pazarlamaktadır. Kervansarayın ana girişi, ana cadde üzerindedir. Kuzeyden küçük bir kapı girişi yan sokağa çıkmaktadır. Kuzeydoğu köşedeki ahıra, sokaktan doğrudan ve geniş bir giriş vardır. Suriye şehirlerinde genel olarak görülen iki renkli taş mimariyle yapılan ana girişin, bir yonca yaprağı kemeriyle örtülü kapısı dikkat çekicidir. Kapı binası, kapı nişleri dışında avluya bakan iki küçük oda ve ortada yukarı çıkan bir merdiveni ihtiva etmektedir.

Çoğunlukla ticareti ellerinde bulunduran Bizanslılar'dan ve Rumlar'dan kalan Bursa hanları, karayollarındaki kervansaraylara benzer şekilde yapılmıştır. Bursa'daki hanlarda kare biçimindeki avlunun etrafında revaklar vardır; bunların avlusunda da bir dizi odalar mevcuttur. Aynı şekilde şehrin tüm kervansaraylarında var olan üst kat da yapılmıştır. Dam düzdür ve caddeye doğru eğimli veya semer çatıdır. Ayrıca El-Barut Hanı'nda da olduğu gibi avlularda basit çeşme tertibatı bulunur ki, Bursa'daki İpek Han'da çeşme bir kubbe ile örtülü olup üzerinde küçük bir cami kuruludur.

En eski zamanlardan beri süregelen şehir kervansarayı planı için, XII. yüzyıldan kalan Selanik Hanı tipiktir [21]. Bu bina genellikle Sultan Murat'a mal edilmekle birlikte, Texier ve Pullan, sadece kapısı ve birkaç önemsiz restorasyonun onun işi olduğunu, binanın ise yapısı itibariyle Bizans döneminden kaldığını kabul etmektedirler. Selanik Hanı (Şekil:34), kullanımı bakımından üç bölümden oluşmaktadır. Bir çeşmeyle süslenen avlu her taraftan iki katlı revak, büro veya odalarla çevrilidir. Bir tarafta boylu boyunca uzanan ve direklerle iki bölüme ayrılan büyük bir ahır binası bulunmakta; ahırın sokağa bakan duvarında pencereler açılmıştır. Önlerinden aynı şekilde cadde geçen üç tarafta da, han avlusunun etrafında bulunan odaların derinliğince dükkan nişleri vardır. Portal, ahırın karşısındaki bina kanadındadır, ama ortada değildir. Bu plânla herhalde avlu ortasında bulunan çeşme nedeniyle, kapıdan girilince trafiğin rahatsız edilmeksizin, aynı şekilde ortada bulunan ahır girişinden gerçekleşmesi amaçlanmış olmalıdır. Dükkânlar ve ahır tek katlı yapılmış olup, böylece üstteki odalar caddeye bakan pencerelerinin muhafaza

21 Texier et Pullan, *L'architekture byzantine*.
De Beylié, L'habitation byzantine.

edebilmiştir. Yukarı çıkan merdiven, kapı yolunun ve ahır girişinin yanındadır.

Diyarbakır, güzel kervansaraylarla özellikle donatılmıştır. Şehrin konaklama binaları, plânları bakımından belli bir düzen arz eder ve iki renkli taş kullanımıyla dıştan oldukça çekici görünürler. Selanik Hanı ile büyük benzerlik gösteren Deliller Hanı'nın planı, bu şehir için tipiktir (Şekil:35). Bu han, büyük ve açıkta duran, nerdeyse kare biçiminde avlu ve odaları havi binadan oluşan tam bir dikdörtgendir; güneyden, büyük dikdörtgen bir ahır binası eklenmiştir. Derin nişlerle donatılmış anıtsal giriş (Şekil:36), ana binanın ortasından avluya yönelir ve girişin avlu tarafında üst kata çıkan merdivenler bulunur. Avlunun diğer tarafında, portalin karşısına düşen eyvanın iki yanında iki merdiven daha vardır. Bu eyvan bugün tuvalet olarak kullanılmaktadır. Avluda, sivri kemerlerle bağlanmış sağlam ayaklardan oluşan revaklar mevcuttur. Üst katın revakları avlu tarafında taş parmaklıklarla sona erer ve eyvan üzerinde avlu cephesine kadar uzanan kapalı bir mekan ile kesilir; bu kapalı mekanın dış duvarı, siyah-beyaz taşların düzenli değişimiyle dekoratif olarak süslenmiştir (Şekil:37). Revakların arkasında, her biri şömine ve duvar nişleri ile donatılmış ve tonoz örtülü küçük odalar bulunmaktadır. Her odanın avluya bakan yüzünde kapı ve penceresi vardır. Ana binanın zemin katında caddeye bakan tarafta geceleri ahşap kapılarla kapatılan ve cephenin mimari düzenlenmesine uyum gösteren dükkanlar vardır. Asıl cephe süslemesi (tiriz), basit konsolların taşıdığı ve öne çıkıntı yapan taş plakalardan oluşmuştur. Avlunun güney cephesinde, bir oda büyüklüğündeki geçit, büyük ve çok düzenli olan ahıra gider. Bu ahır beşik tonozla örtülü altı bölümden meydana gelir; bu bölümler yedişer adet yekpare ve kendi aralarında sivri kemerlerle bağlantılı 1,30 x 1,70 m.'lik ayaklarla ayrılmıştır. Ahır, bir sokağa açılan doğu tarafındaki altı küçük pencere ile aydınlatılmıştır. Güney tarafında ise küçük bir yan kapı, yan sokağa açılır.

Avlusunda bugün çoğunlukla tahıl pazarı kurulan ve üst katında ise el zenaatkarları ve imalathanelerin bulunduğu Hasan Paşa Hanı (Şekil:90), hafif sütunlu ve başlıklı avlu kemerleriyle çekici bir görüntü verir. İki yan cephe eyvanlarla ortadan vurgulanmıştır; ortadaki şadırvan yapısı da çok güzel çalışılmıştır. Yarısı yer altında bulunan ahır özellikle dikkat çeker. Kuzeybatı köşesinde, eyvan benzeri ve içinde tuvaletlerin yer aldığı bir mekandan, doğu yönünde binanın kuzey ve doğu kanatlarının yarısından aşağıda uzanan ahıra doğru bir rampa iner. Bu hal, bu tür yapının tek çözüm yoludur; bu da binanın oturduğu alanın, daha büyük bir ahır için gerekenden daha küçük olmasıyla açıklanabilir.

Musul ve Urfa gibi şehirlerde çoğunluk ahşap kulübeler yapılmışken, Mardin'de olduğu gibi, Diyarbakır'da da dükkânlar anabina ile organik bütünlüktedir.

Dağlık mevkii sebebiyle çok az düz yüzeye sahip olan ve tek cephesi yola bakan Mardin Hanı (Şekil:38 ve 39, 40)'nda, caddeye dikey duran her iki kanatta da birer uzun ve dar ahır bölümü buluyoruz. Tüm yol cephesi, açık dükkânlara ayrılmıştır. Avlu ekseni üzerinde bulunan portalin karşısında, kuzey kanadın güçlü bir şekilde ileri taşmış orta bölümü durmaktadır; bu bölüm, başta avluya bakan eyvan olarak düşünülmüş, ama daha sonra zayıf ve pencerelerle donatılmış bir duvarla avludan bölünmüştür (Levha:V). Bunun yanında kaya duvarın dibinde, içinde az akan, ama iyi içimli bir su kaynağı bulunan bir mekan vardır.

Bunun dışında, Mardin'deki evlerin bir çoğunda olduğu gibi, avlunun doğu yarısının ortasında, basit şekilde çevrilmiş bir çeşme vardır ki, yağmur yağdığı zamanlarda kullanım suyunun biriktiği bir sarnıca akar.

Saraybosna Hanı (Şekil:41), Sûk ile daha sıkı bağlantılıdır. Bir yanında şimdi modern bir otel yükselmektedir. Franje Josipa Ulica'nın bitişiğinde, hanın önünde zemin katta derin dükkânlar vardır; hanın ortasındaki kapı yolu avluya gider. Kapı yolunun karşısındaki geçit, aşağı yukarı giriş tarafındaki dükkanların derinliğine tekabül eden ve aynı şekilde sadece zemin katta yapılmış olan iki bölümlü ahıra gitmektedir. Han, Kuyumculuk Çarşısı'na bakan dördüncü cephesinden bir pazarla bağlantılıdır. Diğer tarafında yine dükkanlar bulunan kubbeli Pazar sokağına açılan dükkanlar, doğrudan kervansaraya bitişiktir. Kuyumculuk Çarşısı'na açılan dükkânlar da yine bunlara bitişiktir. Adı geçen sokaktan gelen kapı yolu, kervansarayın avlusuna gider.

Şehir hanlarının çok gösterişli bir örneğini İsfahan'daki Şah Sultan Hüseyin Hanı'nda görürüz [22]. Şimdi adını taşıdığı şahın annesi tarafından yaptırılıp vakfedilmiştir. Dış çevresi 128 m. uzunlukta, 93 m. genişliktedir. İçerde ise iki avlusu olup, birinin etrafında odalar sıralanmakta, diğerinin üç tarafında ahırlar ve kervancılar için odalar bulunmaktadır. Köşeleri şevli kesilmiş dış avlu ise üst üste binmiş iki sıra revakla çevrelenmiştir. Alt sütun sırasının zemini, avlu tabanından aşağı yukarı 1 m. üzerindedir ve teras gibi galerinin önüne uzatılmıştır. Bu terasa çıkış sekiz yerden, dört basamak merdivenle mümkündür. Ana portal, binanın Pazar içindeki kuzey kanadının ortasındadır. Güneydoğu

22 Pascal Coste, *a.g.y.*, s. 27.

ve kuzeydoğu köşelerinde olduğu gibi, üç cephenin ortalarında hanın en iyi odaları bulunmaktadır. Yukarı odalara giden sekiz çıkış, hep eyvanın iki yanında yer almaktadır. Avlu, batıdan doğuya akan ve komşu bir medreseden gelip odaların ve avlu ortasındaki sekiz köşeli sekinin altındaki bir tünelden geçen bir kanal ile ikiye ayrılmıştır. Bu kanal 6,50 m. genişliktedir; Üç basamaklı merdivenden itibaren iyi kesilmiş taşlarla kaplanmış olup, namaz kılmak isteyenler buradan aşağı abdest almaya inebilirler. Bütün yapı Necef'teki Mosalla Hanı'nı anımsatmaktadır ki, bu sonuncusu sadece oldukça anıtsal bir donanıma sahip olmakla farklıdır.

Şehir kervasarayları, şimdiye dek tasvir edilenler gibi hep düzenli yapılmamıştır. Çünkü her yerde istenilen ölçüde dikdörtgen bir yapıyı kondurmak için yeterli alan yoktur. Misafirhaneler, genellikle mevcut cadde hizasına ve ev sıralarına uyum sağlamak durumunda kalmıştır. Nitekim çok eğri büğrü dar sokaklı bir şehir olan Musul'da kervansarayların büyük bir bölümü küçücük evlerin ve kulübelerin arasında sıkışıp kalmıştır. Temel yapı planı, diğer düzenli dikdörtgen binaların planlarına benzer. Han el-Paşa denilen ve aşağı yukarı yüz yıllık bir geçmişi olan Hacı Kasım Ağa Hanı, Musul için tipiktir. Adı geçen han, Alman büyükelçi yardımcısının tercümanı Davud Çelebi'ye aitti ve bu sayede çoğunlukla depo olarak hizmet gören odalara girmem çok kolaylaştı. Esas bina cadde gerisinde, zemin kat önünde sıralanan dükkanların arka derinliğindedir ve sadece kapı binasıyla dar cadde üzerine taşmaktadır (Şekil:42 ve 43). Kapı girişinin iki tarafında üçer dükkan daha vardır. Köşeleri kısmen şevli kesilmiş düzensiz bir dikdörtgen biçimindeki avlu etrafında (Levha:V), hepsi kilitlenebilen ve satıcılar için depo ve büro olarak kullanılabilen çift sıra odalar bulunur. Işıksız büyük odaların oluştuğu köşelerde, odalar aslında Doğulu mimarların işinde büyük rol oynayan dikdörtgen biçime hiç dikkat etmeksizin oldukça düzensiz bir araya getirilmiştir. Avlunun dar yanlarının birinden giriş yolu, yan tarafa yapılmış olan ve hiçbir şekilde her hangi bir düzenlilik göstermeyen ahırlara yönelir. Taş parçalarından örülüp dökülerek meydana getirilen ayaklar ve kemerler, büyüklük ve kalınlık bakımından çok dengesizdir, öyle ki, üç yetersiz tepe penceresiyle loş biçimde aydınlatılan ahır bölümleri, insan eliyle yapılmış bir binadan ziyade bir mağaraya benzemektedir. Avlu cephesinin önüne konuşlandırılmış iki merdivenle çıkılan üst katta, arkasında misafir odalarının bulunduğu çepe çevre revaklar dolanmaktadır. Ahır bölümlerinin üzerinde küçük bir yan avlu vardır, tepe pencereler buradan açılmıştır. Bu yan avlunun etrafında sıralanan küçük odalar şimdi esas itibariyle her türlü pılı pırtı eşyanın konduğu yerler olarak hizmet görüyorlar. Bu hanın duvarları ve kubbeleri horasan harcıyla karıştırılmış parça taşlardan meydana gelmektedir. Göze görünen bütün cepheler ve oda duvarları alçıyla sıvanmış olup, hiçbir süsleme görülmez. Sadece portal ve avludaki depoların küçük kapılarının çerçeveleri Musul mermeri ile yapılmış ve çekici süslemelerle bezenmiştir. Kubbeler, revaklar üstünde döküm başlıklar iken, sadece kapı yolu üzerinde, dikey duvara çift sıra mukarnasla bağlanan sivri kemerli tonozlar halinde bulunmaktadır.

Üç tarafı serbest ve bir taraftan komşu araziye bitişik yapılmış olan Halep el-Vezir Hanı, plânda benzer olmakla birlikte, karşılaştırılamayacak ölçüde anıtsal bir özelliğe sahiptir (Şekil:44). Üç taraf oldukça düzgün biçimlenmiş ve tam dikdörtgen odalarla donatılmış, dördüncü tarafta ise yamuk biçimde yan yana dizilmiştir. El-Vezir Hanı, caddeye bakan bildik dükkânları ihtiva etmediği gibi, portal de binayı birazcık aşan yüksekliği ile caddeye taşmaz. Derin nişlerin yer aldığı kapının iki yanından yukarı kata merdivenler çıkar. Düzgün olmayan bir dörtgen biçimindeki avlunun etrafında, kuzey ve güney cephede iki sıra odalar arka arkaya yer alır; bunlardan iki, hatta üç arka oda, iki kat büyüklükte bir ön odayla bir oda grubu meydana getirir. Kuzey cephenin dış yüzeyi, daha büyük dik açılı sahanlıklara sahip olup, bu sayede, inşa edilen binanın derinliği her defasında birkaç metre artmaktadır. Kuzeybatı köşedeki kanatta tek bir mekan var iken, ortada arka arkaya duran iki oda vardır ve güneybatı köşede ikinci çıkıntıdan sonra bir de ahır eklenmiştir. Esas ahırlar, doğu kanadının odaları arkasında bulunur ve buraya üst kata çıkan merdivenin yanından geçen basit bir kapı yoluyla gidilir. Üst katta avlunun üç tarafında revaklar dolanır. Bunlar avluya doğru İran işi basık sivri kemerle nihayetlenmiştir. Kemerler, doğu yarısında yekpare direklerle desteklenmişken, batı yarısında hafif sütunlar üzerine oturmaktadır (Levha:VI).

Halep'teki diğer kervansaraylar plân itibariyle benzer yapılmıştır. Ortada, portalin karşısında, her iki kata da uzanan bir eyvanı olan Hoppa Hanı da (Levha:VI) dikkate değer bir yapıdır. Eyvanın iki yanında, cepheden de görülebilen merdivenler yukarı kata ve eyvan binasında, üst katın biraz üzerinde yer alan odalara çıkar. Halep'teki hemen bütün hanlarda, maalesef yakın zamanlarda çoğunlukla ya yıkılmış ya da modern tadilatlarla kapanmış bazı yapı bölümleri vardır. Nitekim el-Vezir Hanı'nda şimdi yarısı kapanmış güzel bir şadırvan, El-Gumruk Hanı'nda ise bir cami vardır. Halep kervansaraylarının dekoratif süslenmesi, örn. El-Vezir Hanı'nın anıtsal kapı binası ve Sabun Hanı'nın bir penceresinde (Levha:X) görüldüğü üzere, çoğunlukla gösterişlidir.

Çok eski yüzyıllardan beri, şehrin önemine uygun olarak, çok sayıda kervansarayın bulunduğu İstanbul'da da farklı yapılar yoktur. Şehrin hanları, yenilerde ayrıntılı

olarak C. Gurlitt'in *"Die Baukunst Konstantinopels" [İstanbul'da Mimari Sanat]* adlı kitabında ele alınmıştır. O nedenle burada özel durumların söz konusu olduğu ölçüsünde bazı değinmelerde bulunulacaktır. Kervansarayların çoğu caddeye bakan yüzlerinde basamaklıdır; bunu nedeni, yamuk bir inşaat alanına dikdörtgen bir avlunun yerleştirilmiş olmasıdır. Avluya dikdörtgen odalar eklenmekte, bunlar da verev geçen caddeye uygun olarak belli aralıklarla köşeli çıkıntı yapan oda duvarları oluşturmakta ve böylece bina cephesi de basamaklı bir görünüm kazanmaktadır.

Büyük Yeni Han, Hasan Paşa Hanı (Şekil:45) ve diğer bazılarında durum böyledir. Hanların caddeye bakan yüzü çoğunlukla pencerelerle donatılmış olup, bu Türkiye'nin Asya yakasında hiç görülmeyen bir düzenlemedir. Bu sayede cadde üzerinde bulunan kervansaraylar bir ev görünümü kazanmaktadır. Suriye ve Mezopotamya'dakilere göre kat sayısı, İstanbul'da daha fazladır. Çoğu kervansaray, zemin kat dışında iki üst kata daha sahiptir. Büyük Yeni Han'ın ise üç katı vardır. Kervansarayların temel alanı çoğunlukla geniştir, bu durumda mekan, çok sayıda avlu yapımıyla (XVII. yüzyıldan kalma Valide Han'da avlu sayısı üçtür) özellikle değerlendirilmiştir. Dıştan ev görünümüne sahip kervansaraylar, içten avlu manzarasıyla tipik Orta Çağ hanlarının görüntüsünü verir. Zemin katta depolar, ahırlar ve odalar yer alır; üst katlarda ise avlular etrafında, kesme taşlardan sütunlu ya da direkli yuvarlak kemerlerle avluya bitişen revaklar vardır. Öne çıkıntı yapan alınlıklar, çoğunlukla sıvanmış tuğladandır. İstanbul kervansaraylarının ilginç bir özelliği de köşelerdeki kule görünümlü bölümlerdir. Bu tür bir kule yapısı Vezir Han ve Valide Han'ın arka köşesinde hala vardır. Valide Hanı'ndaki yapı 25 m. yükseklikte, tekniği bakımından Bizans döneminden kalma sağlam dikdörtgen bir kuledir.

İstanbul'daki diğer yapılarda olduğu gibi, kervansaraylarda da karakteristik olan husus, mimari yapı tekniğidir. Bu teknikte iki sıra tuğla tabakası devamlı bir sıra kesme taş ile yer değiştirir. Haznedar Hanı'nın cephesi bu şekilde biçimlenmiştir. Kat yüksekliği oldukça önemlidir. Örn Valide Hanı'nda bu 6 m.'dir; 70,75 m.'yi bulan cadde tarafındaki uzunluğu ile bina, dar yollar üzerinde oldukça anıtsal bir manzara oluşturmaktadır.

Anılan kervansarayların hemen hepsi XV.-XVII. yüzyıldan kalmadır. Mimari düzenleme tarzı ise, çoğu daha basit biçimlerde de olsa, daha yeni dönemlere kadar intikal etmiştir. Konya demiryolu üzerindeki Ilgın'da, uzun ve derinliğine doğru daralan avlusuyla muazzam bir modern han[23] vardır. Taş sütun ve kemerler yerine ikinci katta da havadar ahşap galerilere yer verilmiştir. Zemin katta ise sadece ahırlar bulunmaktadır.

Kule görünümlü köşe yapıları, Bağdat'ta Kadhimen hükümet binasının karşısında duran Hacı Hanı'nda (Şekil:46) vardır. Bu han zemin katta caddeye bakan ve alana bakan yüzünde dükkânlarla donatılmış, avluda, arkasında odaların ve ahırların bulunduğu revaklardan meydana gelir. Üst katta avlu tarafındaki revaklardan girilebilen ve alana bakan cephede, doğru gidilince ahşap bir balkona açılan geniş birer kapıya sahip olan misafir odaları vardır. Zemin kat üzerinde, köşelerde iki adet basık kat oturtulmuş olup, alttaki ahşap konsollar üzerinde öne çıkıntı yapmış ve dışarıya doğru pencerelerle donatılmıştır. Bu köşe yapının her bir katı, küçük bir merdivenden başka, hep dörder odaya sahiptir.

b) Kapalı Yapılar

Şam'daki kervansaraylar, şimdiye kadar bahsedilen binalardan çok farklıdır. Geniş ve açık avluların yerine burada üstü kapalı, çoğunluk kubbeyle örtülü bir hol vardır. İlk türden kervansaraya örnek olarak, Şam'daki El-Harir Hanı (İpek Hanı) ve Es-Seid Hanı (Yağ Hanı) ilgi çekicidir. Diğer birçokları ise, aralarında Süleyman Paşa Hanı ve arka arkaya dizilmiş büyük kubbeleriyle El-Tütün Hanı'nın öne çıktığı üstü kapalı binalardır. Bu hollerin ortasında kural olarak büyük poligonal bir su havuzu (baher) vardır, ki bu Şam evlerinde de adettendir.

Şam'daki kapalı kervansarayların en önemlisi ve büyüğü Sûk el-Bisuriye'deki (Baharat Pazarı) Esat Paşa Hanı'dır. Kapısı üzerindeki kitabeye göre Hicri 1166 (1753)'te yapılmıştır. En görkemli yapısına rağmen o da örnek teşkil edebilecek, ihtiyaçlara en ince ayrıntısına kadar cevap verebilecek yeterlikte kullanışlı bir binadır. Üzeri dokuz kubbe ile örtülü ve etrafında satıcılar için odaların sıralandığı kare biçimli orta hol, binanın çekirdeğini oluşturur (Şekil:47). Kapı yolu batı kanadının ekseninde bulunur ve beş dükkân nişi dışında, hancı odasına giden kapıyı ve iki simetrik olarak ayrılmış merdiven çıkışını ihtiva etmektedir. Girişin kuzeyinde eski bir ibadet mahalli, onun yanında iki kabir üstünde bir kubbe, abdest çeşmelerinin olduğu avlu ve tuvalet, binaya eklenmiştir ki, buraya Sûk el-Bisuriye'den özel bir kapıdan girilebilir. Orta holün etrafındaki odalardan mümkün olduğunca çoğuna doğrudan giriş sağlayabilmek için, holden itibaren beş dar koridor yapılmış, bunlardan dördü köşelerde olup, holü küçük bir avluya bağlayan beşincisi ise kuzey taraftadır.

Üst katta (Şekil:48), bir galeriyle birbirine bağlantılı olan odalar bir halka oluşturmaktadır. Sadece batı kanadındaki daha büyük bir derinlik, iki odanın arka

23 Sarre, *a.g.e.*, s. 23.

arkaya bulunmasına müsaade eder. Kapı nişinin tam üzerinde, diğer odalara göre birkaç basamak yüksekte olmak üzere hancı bürosu bulunmaktadır. Beş yan koridor, mümkün olduğunca çok sayıda odaya açılma amacını en iyi şekilde karşılamak üzere yönlerini kısmen değiştirmektedir.

Holün aydınlatılması (Şekil:49), kubbe kaidesinde sıralanan pencereler ve kubbe tepesindeki yuvarlak aydınlık kulecikleri ile sağlanmaktadır. Kubbelerin yükseldiği dam yüzeyini rüzgardan olabildiğince korumak için, bugün de karayolları üzerindeki kervansaraylarda olduğu gibi, dış duvarlar çepe çevre yükseltilmiştir.

Sadece ince sütunlarla desteklenmiş kapı kemerinin üç misli geri çekilmesi ve nişlerin derinliğinde bulunan sanatlı mukarnasları ve de etkileyici deseni ile demirle kaplanmış kapı kanatlarıyla, Yakın Doğu'nun en güzel portalini temsil eden görkemli giriş nişleri[24], ön cephede dekoratif olarak süslenmiştir. İç mekan da aynı şekilde etkileyici bir tarzda dekor edilmiştir. Dört direk, dik ve düzgün biçimde yükselir. Kemerleri tutan konsol süslemeleri ve iyi tanzim edilmiş pencereler ve güzel kapılar dikkate alınmazsa, mekan süslemesinde ana görev malzemeye yüklenmiştir. Göz önündeki bütün duvarlar, sarıya boyanmış mermer kireci ve koyu lacivert kara mermerin düzenli değişimi ile elde edilmiş bir duvar işçiliğini yansıtmaktadır. Aynı renkli duvar taksimatı, en azından portal binalarında, Beyrut ve Halep'teki hanlarda da görülmektedir; Diyarbakır'da ise aynı şekilde tüm ön cepheler bu şekilde resim gibi düzenlenmiştir.

Şam'ın Türkler tarafından fethinden öncesine işaret eden kapalı han biçimi tespit edilememiştir. Bu tipin ancak ülkenin yeni sahibi Türkler'le birlikte ortaya çıktığına dair kanıt olarak, bu tarzın tam akademik biçimi de gösterilebilir. Bu tarzı Türk rönesansına dahil etmekle ve Büyük [Mimar] Sinan ekolüyle yükselip zirveye ulaşan ve toparlayıcı mekan etkisini ve açık olduğu kadar titiz bir plân dağılımını hedef edinmiş olan hareketin son tanıkları olarak görmekle hata etmiş olmayız.

Bağdat'ta da Hicri 760 (1359)'da bitirilen [25] Ortma Hanı'yla, kapalı han tipi bir kez temsil edilmektedir. Orta hol burada, köreltilmiş köşeleriyle 11,35 x 30 m. boyutunda uzun ve dikdörtgen şeklinde bir mekândır ve bunun etrafında zemin katt 22 dükkân yer almaktadır. Yol cephesinde, kitabede de anılan dükkânlar vardır. Ortasında tavan penceresiyle donatılmış çekici bir kubbeli mekânın bulunduğu kapı yolunun yanında bir sıra oda vardır. Batı kanatında hol tarafındaki sıraya, yol cephesinde bulunan bir koridorla girilen ikinci bir oda sırası eklenir. Yol cephesinde öne çıkıntı yapan kapı nişinin üstünde hancının bürosu vardır. Üst kattaki odalarla bağlantı, öne çıkıntılı tuğla tabakaları ve mukarnas biçimli konsollar üzerine oturan balkon benzeri bir galeriyle sağlanmaktadır (Levha:VII). Holün üstündeki kubbe (Şekil:51 ve Levha:VII), damı yedi dar dikdörtgen alana ayıran sekiz yüksek beşik kemerden meydana gelmektedir. Bu alanlardan her biri duvarlarda yüksekte duran pencereler üstünde yan tonozlarla kubbelenmiş olup, bu tonozlar da ortada bazilika gibi diğer bir yan kemer tonozuyla aşılmıştır. Bu tonozların uçları pencere olarak açık bırakılmış, ortaları da tonoz tepesini aşan sekizgen bir tekne tonoz ile, tavan pencereli küçük trompla kesintiye uğramıştır. Ortadaki geniş alan dört taraflı bir tekne tonoz, dıştaki bölümler ise çapraz tonozla örtülmüştür. Batı yönündeki kalkan duvarda (Şekil:51) üç pencere varken, doğudaki (Levha:VII), üst kısımlarında parmaklık gibi kesilmiştir. Çok sayıda üst üste açılan bu pencere dizileriyle, tuğla ile yapılmış hol, içinde gerçekleşen alım-satım trafiğini mümkün kılacak şekilde yeterince aydınlatılmaktadır. Sadece hole açılan kapıları olan alttaki odalar ise oldukça karanlıktır; bu ise depo olarak kullanılmaları söz konusu olduğundan sorun çıkartmamaktadır.

Şam Esat Paşa Hanı'ndaki mekan etkisi, mimari plânı dışında malzeme yardımıyla duvarların iki renkli tanzimi ile sağlanmışsa, Ortma Hanı'nda kuşak kemerin ve ara damın cüretli yükselişi ve çatı duvarlarının simetrik dağılımı, anıtsal etkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bu mimari özellik, konsol, pencere ve kapı kaideleri ile kubbe gibi sıvanmış tuğla duvarla oluşan bütün yapı bölümlerinin etkileyici biçimde dekorasyonuyla daha da belirginleşmektedir.

Ahır bölümleri Ortma Hanı'nda da tıpkı Şam Esat Paşa Hanı'nda olduğu gibi azdır. Bu da zaten bu binalardan beklenemez, çünkü kitabesinde yazıldığı gibi, [Bu mukaddes postanenin ve dükkânların yapımı için... Amin el din Mercan Ağa.. emretti...] bina tam anlamıyla, Marco Polo'nun imparator postaları için misafirhane olan ve nadiren ahırları ihtiva eden "El Jam" olarak nitelenmektedir.

c) Mısır ve Hindistan

Mısır'da kervansaraylar, Suriye ve Mezopotamya'daki aynı düzeni gösterirler. Burada da, bir veya daha çok katta, etrafında odaların sıralandığı büyük avlular vardır. Şehirlerdeki eşya hanları, çoğunlukla dört yandan caddelerle çevrili olup, zemin katta hem cadde hem de avlu tarafından satış dükkanları ve mağaza olarak

24 H. Saladin, *a.g.e.*, (Şekil:116).

25 Sarre u. Herzfeld, *a.g.e.*, II, s. 187 vd. Plan için bkz. (Şekil:218).

düzenlenmiştir. Üst katı bir mescit olan küçük bir şadırvan hemen her zaman avlu içinde bulunmaktadır.

Cadde kenarındaki serbest konum İstanbul'da olduğu gibi, cephelerde bol pencere kullanımını mümkün kılmakta; bu sayede üst katlardaki misafir odaları ve bürolar, Suriye ve Mezopotamya'daki kapalı kervansaraylara göre daha iyi aydınlatılma imkânı bulmaktadır.

Bu türden en büyük ve en güzel hanlardan biri olarak, Kahire'deki Bab el-Nasr kıyısında 1468 yılında yapılan (Levha:VIII) Kait Bey [26] Vakallası anılmalıdır. Bu bina dört katlıdır. Katlardan ilki ile üçüncüsü, zemin kat dükkanlarının ayırma duvarı üstüne bindirilen geniş konsollar üzerine ileri çıkıntılı yapılmıştır. Pencereler, zengin ahşap parmaklıklarla donatılmıştır. İkinci kata kadar uzanan portal yonca yaprağı biçiminde üçlü kemerle nihayetlenmekte ve az süslüdür. Üçüncü kata ait, portalin iki yanındaki konsollar çok yüksektir ve mukarnas biçimli yapılmıştır.

Yakın Doğu kervansaray tipinin Hindistan'da da kabul gördüğünü, Jalondhar Doab (Şekil:52)[27] eyaletindeki Nur Mahal Sarayı göstermektedir.

Aslında saray olarak düşünülen bu bina bir han gibi inşa edilmiş ve batı kapısının sağ tarafındaki kitabeye göre böyle kullanılmıştır.

Kitabede şöyle denilir: "Yolculardan ücret almak yasaktır, çünkü eyalet valisi Nawab Sakariye Han Bahadur onları bu yükümlülükten kurtarmıştır. Eyaletin bir Fojdar'ı böyle ücret almaya kalkışırsa, onun kadınlarına lânet olsun".

Saray, 551 ayak uzunluğunda sekizgen köşe kuleleriyle bir dikdörtgen biçimindedir. Giriş, batı ve doğu kapılarından sağlanır. Avlunun kuzeyinde bir cami, ortasında, müminlerin abdest alması için yapılmış zarif bir çeşme vardır. Güney tarafın ortasında asil kurucusunun özel kullanımı için düşünülmüş olan üç kat yüksekliğinde bir bina yer alır. Maiyetindekiler ve diğer yolcular için yapılan misafir odaları, her yanda 32 adet ve nişlerden oluşmak üzere, büyük avlunun etrafında sıralanmaktadır. Bu nişlern arka duvarlarında bulunan bir kapı, birer kapalı, hemen hemen kare biçiminde odaya açılır. Şevli kesilen avlu köşelerindeki girişler, bir yandan diyagonalde arka arkaya duran iki odaya gider ki, arka oda kule içini doldurmaktadır. Diğer yandan diyagonalin iki tarafındaki dar odalara da giriş verilmiştir. Bu bina Hicri 1028-1030 yıllarında Jalanda valisi Sakariye Han tarafından Cihangir Paşa'nın eşi Nurcihan'ın emri üzerine yaptırılmıştır.

26 H. Saladin, *a.g.e.*, s. 164.

IV. Kervansarayda bulunan tesisler

a) Camiler

Bu ülkelerin , daha çok, Müslüman olan yolcularının dini ihtiyaçlarını karşılamak için kervansaraylarda hemen her zaman ibadet yeri (musallâ) yapılmıştır. Yakınlarında cami olan şehir hanlarında buna her zaman gerek duyulmaz.

Mezopotamya kervansaraylarında alışıldığı gibi, han avlularındaki sekilerin üzerinde bir duvar parçası olarak duran ve Mekke yönünü gösteren bir mihrabın yapılmasıyla bu iş halledilir. Mahauvil Hanı'ndaki (Levha:VIII) mihrap, yarım sekizgen plânında ve tuğla deseniyle döşenmiş bir şeritle çerçeve içine alınmış ve üstü sivri kemerle donatılmış bir nişten ibarettir. Nişin iç tavan çeperi ve sivri kemerin alınlığı da desenlenmiştir. Aynı yapı Mahmudiye, Meşahide vb. hanlarında da vardır. Açıkta duran kıblegâh ancak yakın zamanlarda ortaya çıkmış olmalıdır. Eski binalarda normal olarak kıblegâh ile belirtilmiş olan bir mekân mescit olarak kullanılmaktaydı. Bu mekan, Nasriye Hanı'nda girişin güneyindedir (Şekil:7). İki basamak yukarıda bulunan, üç oda uzunluğunda ve bitişikteki ahır girişinden alçak bir duvarla ayrılmış olan bir mekâna (namazgâh) girilir. Bu duvarı ortasında serbest olarak duran ve renkli tuğlalarla süslenmiş olan mihrap yükselir. Tektek'de El-Barur Hanı'nda, kapı yolunun batısında tamamen ayrılmış ve bu kapıdan girilen bir mekân, güney duvarında yarım daire biçiminde bir kıblegâh ile mescit olarak belirlenmiştir. Fırat kıyısındaki Chernina Hanı'nda, bol süslü, üç küçük sütunla yanları donatılmış ve tepesi İran işi beşik kemerle tamamlanmış olan mihrap, binanın güney tarafında diğer odalarla bağlantılı olmayan özel büyük bir odaya yerleştirilmiştir (Şekil:53). Bu odanın önden nasıl kapalı olduğu, şu anki harabe durumundan çıkarılamıyor. Urfa'daki El-Sagoban Hanı (Şekil:54), üst katta, kapı yolunun üzerinde, dışarıdan yanında çan kulesine benzeyen kubbesinden anlaşılan tamamen bağımsız bir cami vardır. Örneğin Babil'in güneyindeki Kefil gibi, başka yerlerde han doğrudan oranın camiine bitişik yapılmıştır ve özel bir ibadethaneye gerek kalmamıştır. Burada, eski cami, kervansarayın güney kanadının bir bölümünü kapı yolunun yanında içine alır ve girişi de avludandır.

Anadolu'nun Selçuklu kervansaraylarında, camiler çoğunlukla ön avlunun ortasında bağımsız bir bina olarak durur ve binanın özellikle zengin süslenmiş bölümüne dahildir. Hem Anadolu demiryolu üzerinde bulunan Çay'daki, 1220 cıvarında II. Keykavus tarafından yaptırılan İshaklı Hanı'nda hem de Sultan Hanı'nda, haç

27 Archaeolog. *Survey of India. Volume XIV.*

biçimindeki örtü üzerinde oturan üst kata sahip ve bir mesciti ihtiva eden kare şeklinde bir yapı buluyoruz. (Şekil:55). Bunun altında genellikle abdest için düşünülmüş çeşmeler bulunur. Bu bina Bursa'daki İpek Han[28]da günümüze tam olarak intikal etmiştir. Cami binasının yuvarlak kemerlerle bağlanmış sekiz direği arasındaki bütün mekânı su yalağı kaplamakta ve bina yalağın ortasındaki yuvarlak sütunla desteklenmektedir. Camiye, ayrıca kurulmuş bir ahşap merdivenle çıkılabilmektedir; bunu Sarre[29], merdiveni artık tespit edilemeyen Selçuklu hanlarının camileri için de bir özellik saymaktadır. Anadolu kervansaraylarında basit mescitlerin de yapılıyor olması, Goncalı'daki ön avlunun bir köşesinde camii bulunan Ak Han'da görülmektedir.

b) Çeşmeler

Her kervansaray için su temini önemli bir sorun, kervan yolları üzerindekiler içinse belki de en önemli sorundur. Bu nedenle kervan yolları üzerindeki kervansaraylar hep yolların su kaynaklarına yakın bölümleri veya Mezopotamya'da olduğu gibi, ülkeyi dolaşan ve sulayan kanalların kesiştiği yerlerde kurulmuştur. Bağdat'tan Kerbela ve Hille'ye giden yol üzerindeki bütün istasyonlar bu büyük kanalların kıyısındaydı ve hala öyledir. Bunlardan biri ihmal sonucu kumla dolar, Fırat ve Dicle'den artı su gelmezse, kıyısında bulunan hanın işi biter, ve yol suyu akan diğer kanallara göre beliren yeni güzergahlara dağılır. Bu şekilde Esat Han, Bir En-Nus (yolun yarısında bulunan pınarın adı=Orta Pınar), aynı adı taşıyan kanalın kenarındaki Nasriye Hanı gibi eski görkemli kervansaraylar bırakılmış ve yıkılmaya terk edilmiştir. Yolcu trafiği Mahauvil, Hasve ve Mahmudiye Hanı gibi yeni binalara kaymıştır. Hatta Mahmudiye Hanı, resmî bir numune arazisinin yanında bulunduğu için bakımı garanti altında olan bol sulu bir kanalın kıyısındaki uygun konumu nedeniyle küçük bir köy halina gelmiştir.

Eski hanların terkedilişini ve kervan yolunun değişmesini, Kerbela'dan Necef'e giden yol üzerinde de görmek mümkündür. Cetan Hanı, suyun yakınından geçen bugünkü yolun güneyinde aşağı yukarı yarım saatlik bir mesafede bulunmaktadır.

Su, kanallardan insan eliyle ve eşeklerle su geçirmez kırbalarla hana taşınır ve metrelik gözenekli küplere boşaltılır. Küpler gölgeli yerlerde muhafaza edilir, buharlaşma sonucunda sıcak yaz aylarında bile su serin kalır. Dört mevsim suyun akışının garanti edilemediği yerlerde, kuyu açmak gündeme gelir; bu da tabiatıyla güvenlik sebebiyle kervansarayların avlularında olur. Bu kuyuların en basit şekli, ucunda aşağıya salınmak üzere, bir sac kova ya da kırba takılı olan bucurgatlı kuyudur. Necef yakınındaki Mossala Hanı'nda her iki avluda da, üstü kapalı bir merdivenle girilen ve üzeri kubbe ile örtülü olan birer kuyu vardır (Şekil:56). Kubbenin üzerinde dört adet pencerevari açıklığı olan ve üstte yine kubbeyle nihayetlenen ve sayesinde kuyu deliğinin havalandırılıp aydınlatılan bir tepeliği vardır. Pencereler öyle yerleştirilmiştir ki, güneş ışığı kuyuya direk olarak düşmez.

İran'daki Passengan Hanı'nda kuyu, avlu ortasındaki sekinin altındadır.

Kuzey bölgelerde, özellikle kuyu açmanın büyük zorluklarla karşılaşacağı dağlık yerlerde yağmur suyu, kurak aylar için büyük depolarda toplanırdı. Nitekim Tektek Dağları'ndaki Barur Hanı'nda, kesme taşlarla yapılıp resimlerle süslenmiş duvarlar içine yerleştirilmiş ve çok miktarda suyun depolanabileceği bir havuz kullanılmaktadır. Şehir kervansaraylarının misafirleri için de, handa yeterli miktarda su bulunması ve hayvanları sulamak için uzaklara götürmenin gerekmemesi bir avantajdır. Dağın yamacında kayalar üzerine yapılmış olan Mardin Hanı'nda, su temini esas olarak vadiden yük hayvanlarıyla gerçekleşmekte, bu ise, su gibi önemli bir yaşam kaynağının doğal olarak pahalılaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bir çok evde kuyu veya sarnıç bulunmaktadır ve şehrin tek hanı, yolcuları en azından iyi bir içme suyuyla tatmin edecek pınarın olduğu bir yere yapılmıştır. Pınarın önünde duran mekanın arka duvarı, bir sivri kemerle kesilmiştir. Akan su daima küplere doldurulur.

Urfa'daki El-Gümrük Hanı (Levha:IX) ve İsfahan'daki Şah Sultan Hüseyin Hanı, tabiatın sağladığı bol imkânlarla her türlü talebe fazlasıyla cevap verebilecek yeterliliktedir. İkisinin de ortasından bol sulu bir kanal geçer ve bu kanalın üstü kısmen, üzeri avlu zemini ile kaplı olan yan tonozlarla örtülüdür. Açık olan bölümlerin kenarı kesme taşlarla basamaklandırılmış olup, aşağı su yüzeyine kadar inilebilmektedir. El-Gümrük Hanı'nda kanal 1 m. genişliğinde ve iki basamakla ulaşılabilmektedir. Şah Sultan Hüseyin Hanı'nda ise 6,50 m. genişliğindeki kanala üç basamakla inilir. Burada kanal, kervansarayın iki avlusundan da geçer ve ilkinde öncelikle müminlerin abdest almasına, ikincisinde ise kervan hayvanlarının temizliği ve sulanması amacına hizmet eder. El-Gümrük Hanı'ndaki kanal eskiden beri orada imal edilen ve boyanan pamuklu bezlerin yıkanmasında da kullanılmaktadır.

Çoğu kervansaray, avlularında bulunan az ya da çok

28 H. Wilde, *a.g.e.*, (ayrıca resim)

29 Sarre, *a.g.e.*

derinlikteki kuyu tertibatıyla yetinmek zorundadır. Bunların üstü açık veye kapalıdır ve taşradaki gibi su kovalarının çekilmesi için düzenekle donatılmıştır (Levha:IV).

Mümkün olan yerlerde, yakınlarda bulunan su menbalarından veya nehirlerden han avlusuna su yönlendirilip, orada yuvarlak ya da çoğunlukla sekizgen havuzlara doldurulur. Suyun bol olduğu şehir Şam'da, Urfa ve Diyarbakır'daki evlerde olduğu gibi, aynı şekilde her handa "baher" denilen su havuzları bulunur. Şam'dakilerin üstü, kapalı hollerde bulundukları için, daima açıktır. Halep, Diyarbakır ve diğer şehirdekiler ise zevkli yapılarla örtülmüştür (Şekil:57 ve 58).

c) Odalar ve Ahırlar

Bütün kervansaraylarda odaların iç düzeni, düşünülebilecek en basit haliyle yapılmıştır. Yatak, masa ve sandalye gibi mobilye hiçbir yerde yoktur. Hemen hiçbir şeye ihtiyaç duymayan Doğulu insan, uyumak, yemek-içmek, ve rahat etmek için ihtiyaç duyduğu eşyayı yanında taşır. Birkaç halı-kilim ve yastıkla, zenginler çıplak odanın içinde geceleyebilecek yeri hazırlar, fakir de paltosunun içinde kıvrılır, başının altına torba koyup uyur. Yemeklerde ekmek ve meyveyle yetinir. Eğer yakında kahvehane yoksa, kahveyi her yerde hancıdan temin etmek mümkündür. Zengin kişi kendine sıcak yemek pişirebilir veya küçük yerlerde çoğunlukla kebabçı gibi yerlerden birşeyler temin edebilir. Bu nedenle hiçbir kervansarayda, yemek pişirmek için özel bir yer yoktur. Kahve pişirmek için karayolu üzerindeki çoğu handa, hancı odasında veya kapı holünün yanında, tuğlalarla çevrili bir yer, ateş yakılmak üzere hazırlanmıştır; ocakta hemen her zaman kuru deve tezeğiyle beslenen ateş yanmakta ve yanında da hemen her zaman metal kahve cezvesi durmaktadır. Çoğunlukla yarım daire biçiminde ve sivri kemerle örtülü ve de yukarı doğru bacayla donatılmış bir şömine, odalarda pişirme ocağı olarak yapılmıştır. Böyle bir ocağın zengin bir tarzda örneğini, küçük Mahmudiye Hanı'ndaki şömine göstermektedir (Levha:IX).

Açık oda nişleri ve kapalı odalarda sadece çıplak, çoğunluk sıvanmış duvarlar vardır. Nişlerin zemini, avlu sekilerinde olduğu gibi, zeminden 1 m. yüksekliktedir ve açık tarafta, uzunlamasına dar kenarı üzerine dizilmiş tuğlalarla kapanmıştır; diğer yüzeyler şekilli tuğlalarla kaplanmış veya alçı sıva ile süslenmiştir. İçeri giriş, öne ya da içeri kurulmuş bir veya iki yüksek merdivenle sağlanmaktadır. Bütün odaların duvarlarında, çoğunluk üst üste yapılmış, yolcuların içine eşya koyduğu düz nişler vardır (Şekil:59 ve 60). Kuzey bölgelerdeki kervansarayların kapalı odalarında, çoğunlukla yarım daire biçiminde, dama baca deliği olan şöminesiyle bir niş bulunur ki, burada gerektiğinde ısınmak için açıkta ateş yakılabilir. Anadolu şehirlerinde, üst kattaki odalarının önü ahşap parmaklıklarla kapalı olan bazı kervansaraylarda, bu bölüme yerleştirilen masa benzeri küçük tahtalar, yolcuların yemek hazırlar ve yerken rahat etmeleri için hizmet görür.

Damlar düz olup, bir çok merdivenle çıkılabileceği için, öncelikle sıcak yaz aylarında gecelemek için de kullanılabilir. Buraları rüzgâra karşı korunmak ve caddeden görülmeyi önlemek için, çevre duvarı dam yüzeyinden oldukça yüksek yapılmıştır. Yağmur suyunun akıtılması, ya çevre duvarı boyunca dışarı ya da dam kenarından avluya yönelen oluklarla sağlanır. Bu oluklar şehirlerde taştan, Mezopotamya'dakiler ise hemen hep tuğladan bir araya getirilmiştir (Şekil:61).

Karayolları üzerindeki kervansaraylarda kapı binası içindeki dükkânlarda odalar gibi düzenlenmiştir. Ticaretin canlı olduğu hareketli yollarda, satış zemini ahşap veya taştan bir döşeme ile genişletilir ve burası kapı yolunun dışında basit bir siperlikle güneşten korunmuştur. Geceleri bu dükkân nişleri, pazardaki dükkânlar gibi, önlerine dikilen ve gündüzleri de çoğunlukla döşeme olarak kullanılan tahtalarla kapatılır. Kervansarayların şehir pazarlarına yapıldığı ve yol cephesi dükkânlarla donatılmış olduğu yerlerde, iç donanım daha iyi değildir (Levha:VII).

Tıpkı odalar gibi ahırlar da basit yapılmıştır. Hayvanlar, olabildiğince sahiplerinin yakınında dururlar. Bu nedenle sekilerin her yerinde, avludaki odaların önünde, basamakların iki yanındaki ahır koridorlarında nişlere, yular bağlanan küçük tahta parçası veya demir halkalar yerleştirilmiştir. Hayvanlar, başları odalara dönük olarak durur, yem torbaları da ya sekinin kenarında ya da odaların zemininde muhafaza edilir; böylece hayvanların rahatlığı dışında ayrıca yem vaktinin ayarlanması ve başka kervancıların yapabileceği yem hırsızlığının da önüne geçilmesi mümkün olmaktadır. Cetan Hanı'nda ahır koridorunun avlu tarafındaki duvarına, koridorun öbür tarafında bulunan odaların her biri için ikişer tane olmak üzere, yemlik olarak yarım dairelik ve yarım kubbeli özel nişler konulmuştur (Şekil:62). İki yemlik arasında yuların bağlanması için ağaç direk bulunur. Hacılar şehri Kerbela'da bir handa gördüğümüz gibi (Şekil:63), tek bir hayvan için görece büyük yemliklerin, bir duvar boyu uzandığı ahır biçimi ender rastlanan bir durumdur. Bu ahırdaki yemlikler 1,10 m. uzunluğunda ve 0,40 m. genişliğindedir.

d) Tuvaletler

Kervansaraylar için tuvalet sorunu hiç de önemsiz değildir. Söz konusu mekanlar, Doğu'da son derece ilkeldir ve buna ilâveten nadiren çok temiz tutulur, öyleki yolcular mümkün olan yerlerde, araziye kaçmayı tercih ederler. Eski kervansaraylarda tuvaletler (Kenef veya edephane) bina içindedir ve binanın çoğunlukla, odalara göre çok küçük olan bölümlerindedir (Şekil:64). Bu bölümler, öncelikle dış taraftaki dört köşe, nadiren de Mahmudiye Hanı'ndaki gibi, oda nişlerinin oluşturduğu sıraların kesişmesiyle ortaya çıkan duvar bloklarının olduğu içteki dört köşededir. Binanın kulelerle sağlamlaştırıldığı yerlerde, Cetan Hanı veya Passengan Hanı'nda olduğu gibi, kuleler çoğunlukla tuvalet olarak düzenlenmiştir.

Binanın iç mekân ve odalar arasındaki düzeni, geçen yüzyılda artık taleplere yetmemiş görünmektedir. Bina içinde tuvaletlere hiç yer verilmeyen kervansaraylar sadece yeni tarihli olanlar değildir, aynı zamanda eski yapılarda da avlu içinde sonradan konulan abdesthaneler vardır. Bu tesisler doğrudan sekilere bitişik yapılır, veya seki ile odalar arasındaki mekânda tamamen bağımsız dururlar. Mevcut plânlar ve böyle bir bölümün görüntüsü Şekil:64, üçüncü sırada ve Levha:X'da gösterilmiştir.

Şehirlerde zemin katta, avluya tamamen açık büyük bir mekânda genellikle biribirinden küçük duvarlarla ayrılmış bir çok tuvalet bir arada bulunur. Mardin Hanı'ndaki tuvalet zemin ve üst katta, avlunun güney doğu köşesinin sağlam köşe direklerinin içindedir. Bütün bu kirli yerlerin içinde, sadece nerdeyse her türlü isteği karşılayabilecek yeterlikte olan El-Gümrük Hanı, dikkat çekicidir. İlk kez Buckingham'ın[30] 1828'de şehri ziyaretinde tespit ettiği bu han hala ayaktadır. Kemer girişinin arkasında içinde akarsu akan küçük bir kanal geçer. Buradan boruyla her tuvalet deliğine devamlı su akar. Tuvalette oturanın sol tarafında bir su borusu daha vardır ki, temizlik ibriğinin yerini tutar. Bu plân, doğanın sağladığı olanaklarla kolay uygulanmıştır, çünkü han taşla kenarı örülmüş haliyle avlunun ortasından akan bir kanalın üzerine kurulmuştur ve kanalın suyu söz konusu amaçlar için kolayca sağa sola dağıtılabilmektedir. Şah Sultan Hüseyin Hanı'nda her iki avlunun ortasında, yukarda belirtildiği gibi, bol sulu bir kanal geçtiği için, benzer bir sistem kurulmuştur.

V. Son Söz

Elinizdeki eserde bir araya getirilen ve ayrıntılardaki tüm farklılıklarına rağmen, genel plân itibariyle büyük tekdüzelik gösteren kervansaraylardan Yakın Doğu'nun diğer binalarıyla da geniş ölçüde benzerliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Suriye'deki Roma yollarında her yerde harabeleri bulunan Roma Castrum'larının temelinde de geniş dikdörtgen avlu fikri yatmaktadır. Asıl Roma plânında, birliklerin barınma mekânları bu avlunun etrafına serpiştirilmiş ise, bu ordugah mimarları mevcut kervansaray tipine zamanla uyum sağlamış görünüyorlar. Binayı da bir avlu etrafında toplanmış mekân bloku halinde inşa etmişlerdir. Hanları yapanlar da kendilerine pratik gelen Castrum plânını, Romalı tekniğinden öğrendikleri gibi üstlenmişlerdir. Nitekim sağlam ve savunma amaçlı kulelerin köşelere ve bina kompleksinin ön cephe ortasına dikilmesi de Roma'dan alınmış olmalıdır.

Aynı şekilde yatak odalarını ve derslik olarak açık holleri bir avlu etrafında birleştiren medreseler de bazı detaylara varıncaya dek kervansaraylara benzer biçimde yapılmıştır. Geniş bir alanı kapsayan camiler de dikdörtgen bir avlunun etrafına toplanan bölümlerden meydana gelir. O halde Doğulu, özellikle de Arap mimarların tercihi, belli bir amaca adanmış yaşam ve çabalarını içinde sürdürdüğü avlu yapımından yana olmuş; bu avlu dışarıya kapalıdır. Doğulu'nun kendi özel yaşamını kapalı, yol üzerinde hemen hiç penceresi olmayan ve bir veya birkaç avlu etrafında toplanmış evlere sığdırmış olduğu gibi, burada da yol trafiğinin gürültüsünden uzak bir ortam yaratmıştır.

30 I.S. Buckingham. *Reisen in Mesopotamien.*

KAYNAKÇA:

1. G. L. Bell: *Amurath to Amurath*. London 1911.
2. Général L. d. Beylié: *L'habitation byzantine*. Paris 1903.
3. Brünnow und von Domaszewski: *Die Provincia arabia*. II. Straßburg 1905.
4. J. S. Buckingham: *Reisen in Mesopotamien*. Berlin 1828.
5. Cicero: *Briefe an Attikus*.
6. Pascal Coste: *Monuments modernes de la Perse*. Paris 1867.
7. A. Cunningham: *Report of a tour in the Punjab in 1878-1879*. Archaeological Survey of India. Volume XIV. Calcutta 1882.
8. E. Diez. *Churasanische Baudenkmäler I*. Berlin 1918.
9. *Expédition scientifique en Mésopotamie 1851-1854 par Fresnel*, Thomas, Jules Oppert. Paris.
10. Franz Pascha: *Die Baukunst des Islâm*. Handbuch der Architektur. Darmstadt 1886.
11. Cornelius Gurlitt: *Die Baukunst Konstantinopels*. Lieferung V. Berlin 1912.
12. *Geschichten des Herodotos* (übersetzt von Fr. Lange). Leipzig.
13. Karl Graf Lanckoronski: *Städte Pamphyliens und Pisidiens*. Wien 1890.
14. *Die Reisen des Venezianers Marco Polo im 13. Jahrhundert*. Hamburg.
15. O. Reuter: *Das Wohnhaus in Bagdat und anderen Städten des Irak*. Beiträge zur Bauwissenschaft, herausgegeben von C. Gurlitt, Heft 16, Berlin 1910.
16. H. Saladin: *Manuel d'art musulman. I. L'architecture*. Paris 1907.
17. F. Sarre: *Reise in Klein-Asien, Sommer 1895*. Berlin 1896.
18. F. Sarre und E. Herzfeld: *Archäologische Reise im Euphrat- und Tigrisgebiet*. Berlin 1911 und 1919.
19. Ch. Texier et P. Pullan: *L'architekture byzantine*. London 1864.
20. H. Thiersch: *Pharos, Antike, Islam und Occident*. Leipzig 1909. H. Wilde: *Brussa. Beiträge zur Bauwissenschaft*, herausgegeben von C. Gurlitt, Heft 13, Berlin 1909.

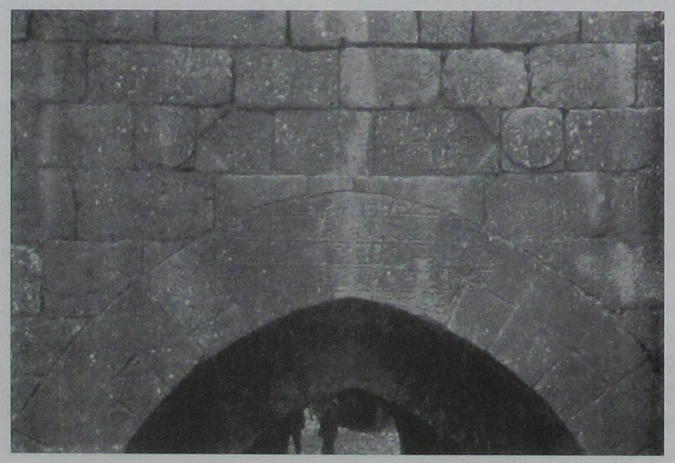
Levha I.

1. Ahmet ibn Haşim Hanı.

2. Halep El Asal Hanı. Avlu.

3. Halep El Asal Hanı. Portal.

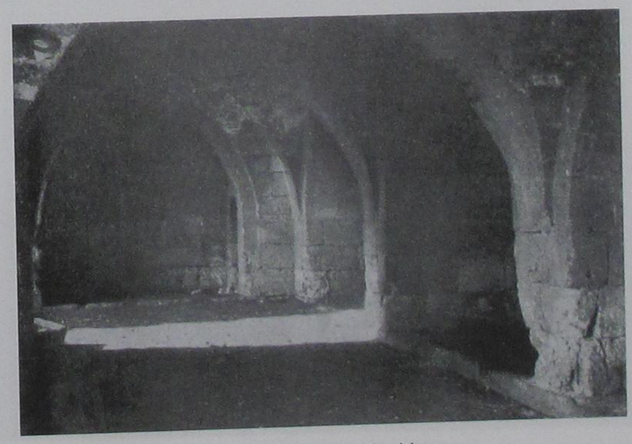
Levha II.

1.Sincar'daki El-Han. Portal.

2. Barur Hanı. Dıştan görüntü.

3. Barur Hanı. Ahır koridoru.

Levha III.

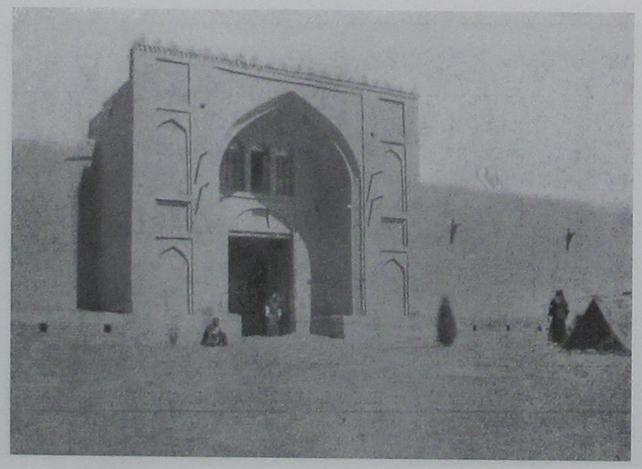
1. Nasriye Hanı. Ahır geçidi.

2. Nasriye Hanı. Portal.

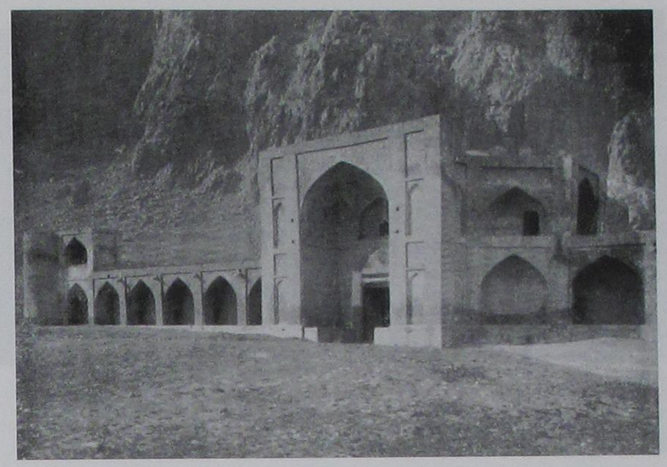

3. Bağdat Esat Hanı. Avludan görüntü.

4. Beni Saad Hanı. Kapı binası.

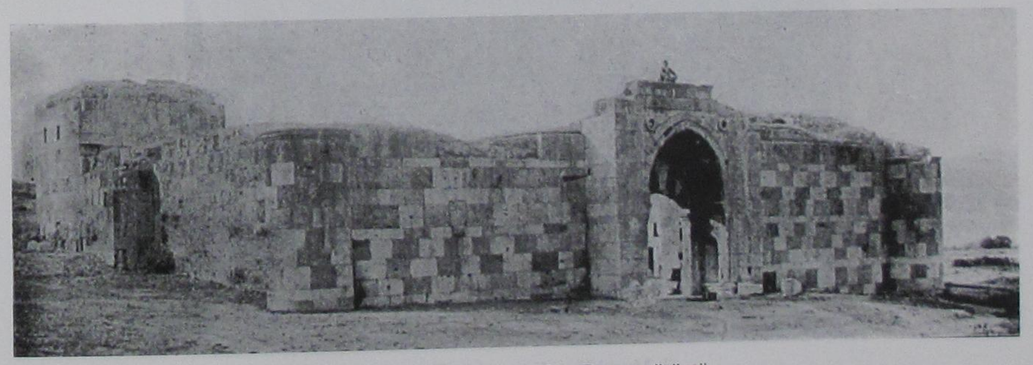
Levha IV.

1. Bisutun Hanı. Dıştan görüntü.

2. Obruk Hanı. Dıştan görüntü.

3. Goncalı yakınında Ak Han. Dıştan görüntü.

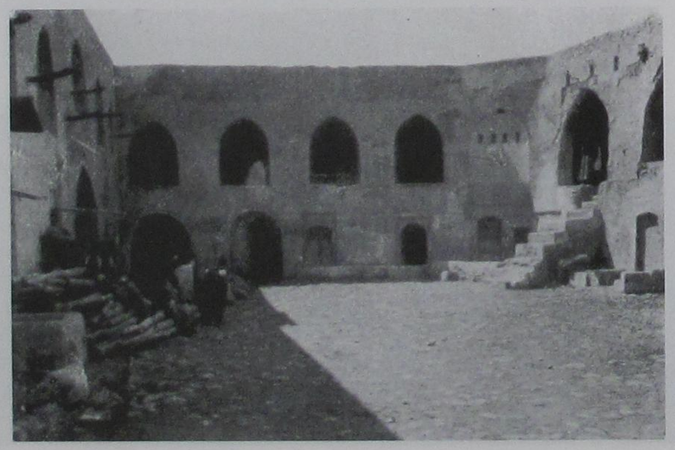
Levha V.

1. Eski Seruc Hanı. Dıştan görüntü.

2. Mardin Hanı. Avlu.

3. Musul Hacı Kasım Ağa Hanı. Avlu.

Levha VI.

1. Halep El-Vezir Hanı. Kapı ve avlu.

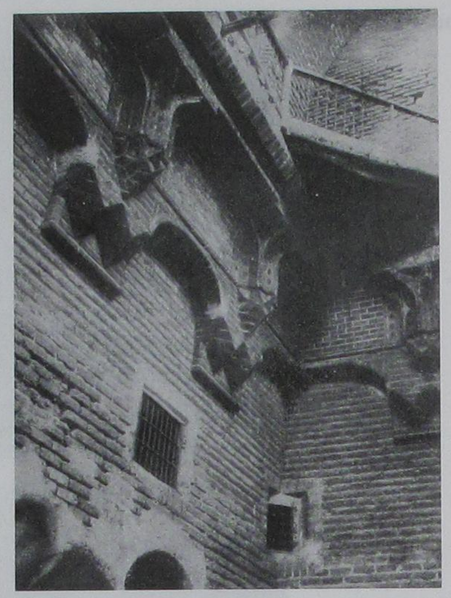

2. Halep El-Vezir Hanı. Kapı ve avlu.

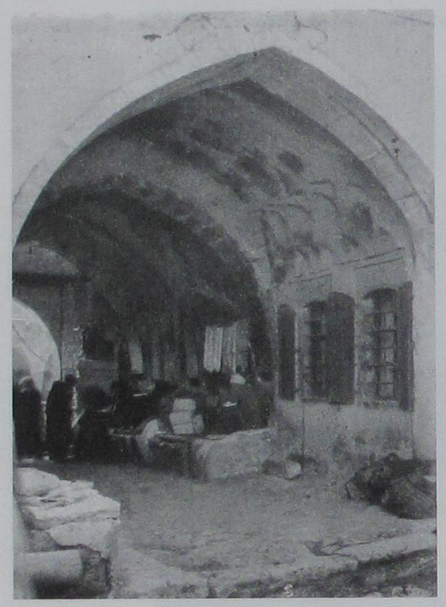

3. Halep, Hoppa Hanı. Avlu.

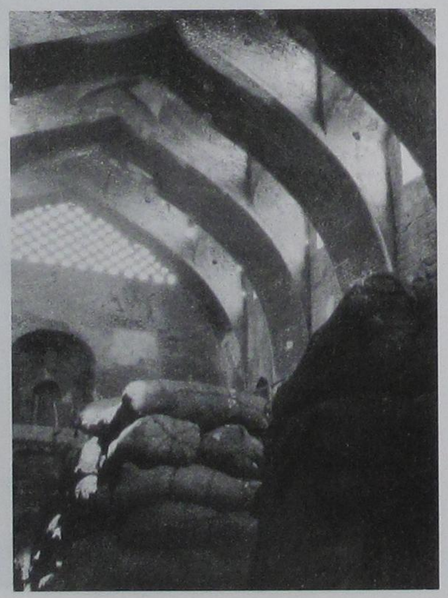
Levha VII.

1. Bağdat, Ortma Hanı. Galeri.

2. Bağdat, Ortma Hanı. Kubbe.

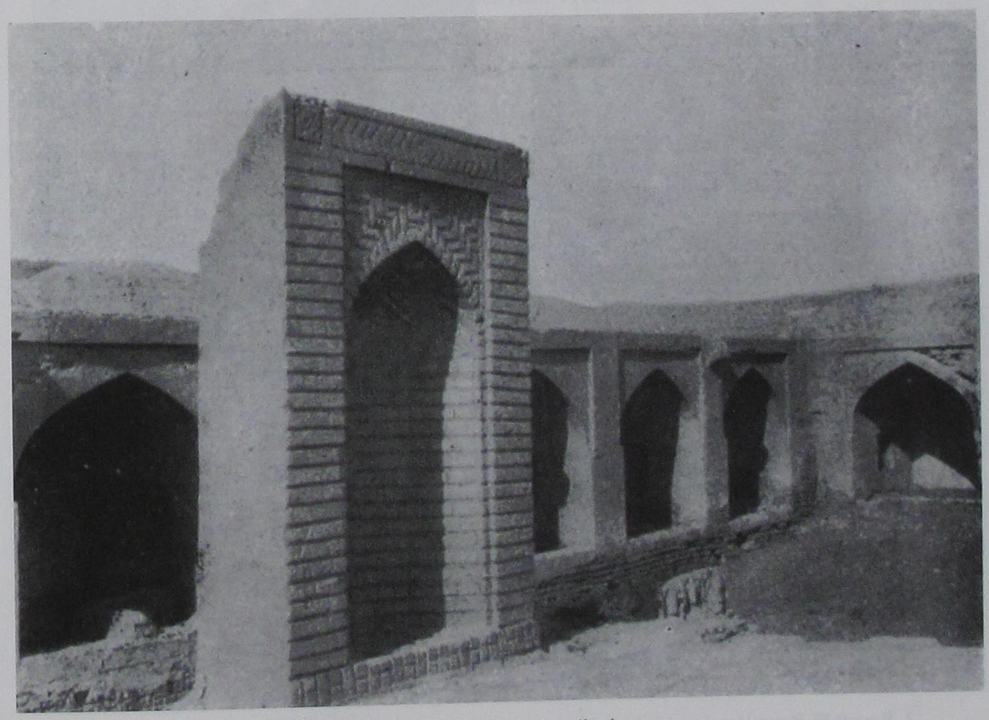

3. Hacı Kasım Ağa Hanı. Kapı Yolu.

Levha VIII.

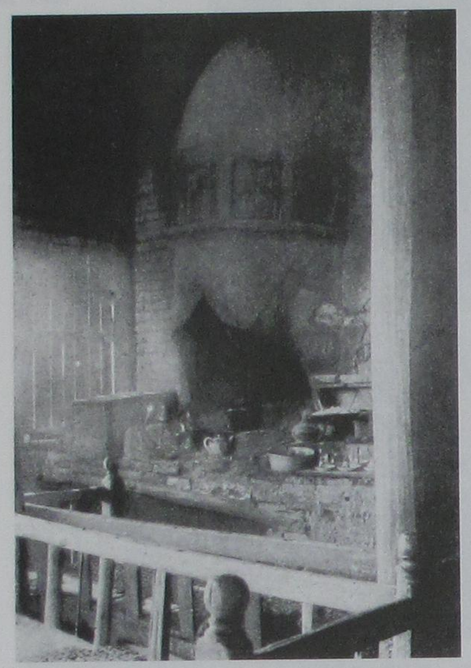

1. Kahire, Vakalla Kait Bey. Dıştan görüntü.

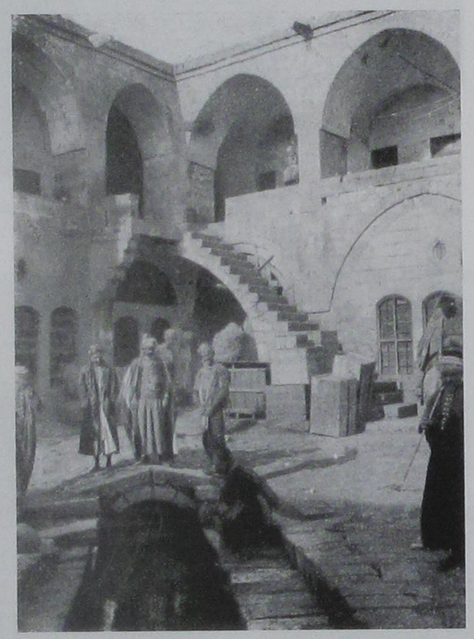

2. Mahauvil Hanı'nın mihrabı.

Levha IX.

1. Küçük Mahmudiye Hanı'nda kahve ocağı.

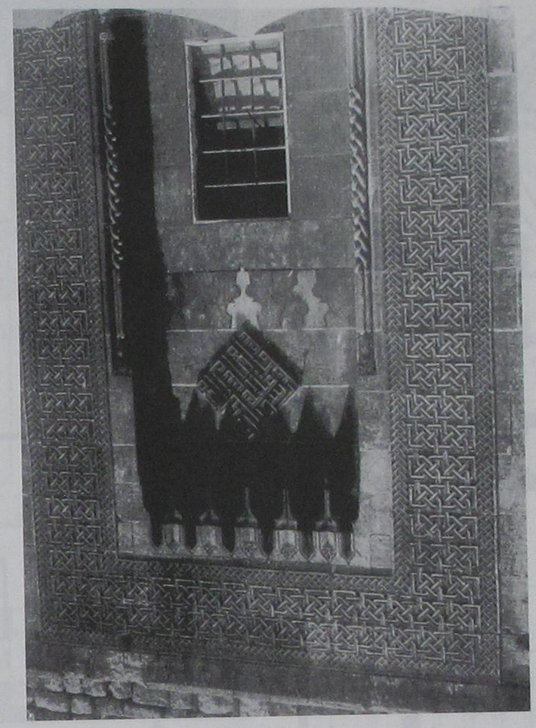

2. Urfa El-Gumruk Hanı. Avlu.

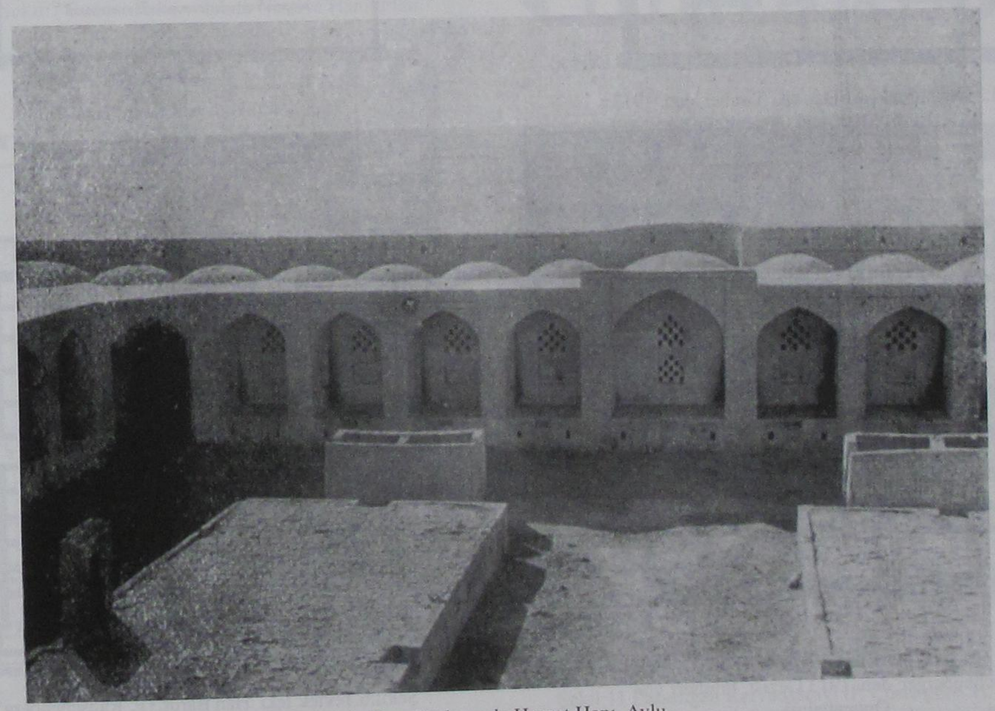

3. Beyrut El-Barut Hanı'nın kuyusu.

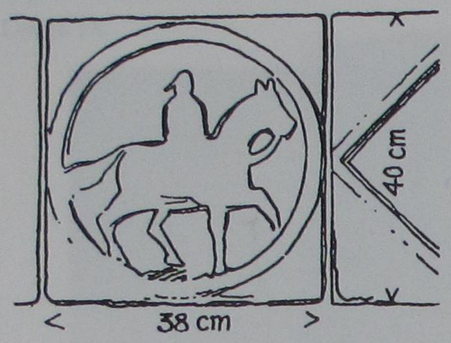
Levha X.

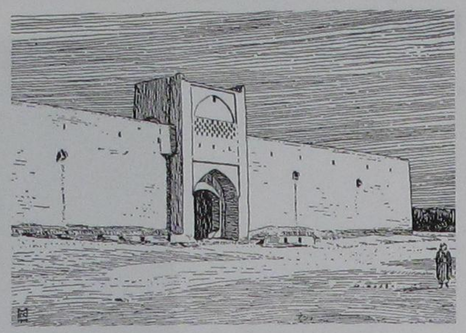
1. Halep Sabun Hanı. Pencere.

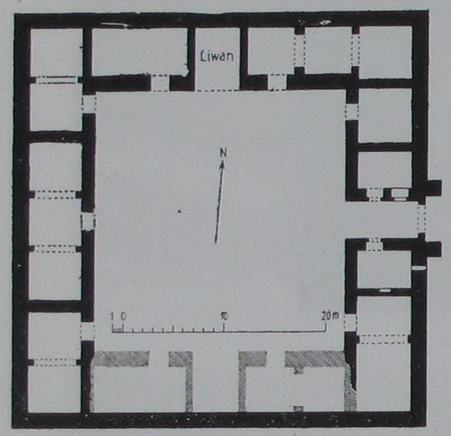
2. Necef yakınında Hamat Hanı. Avlu.

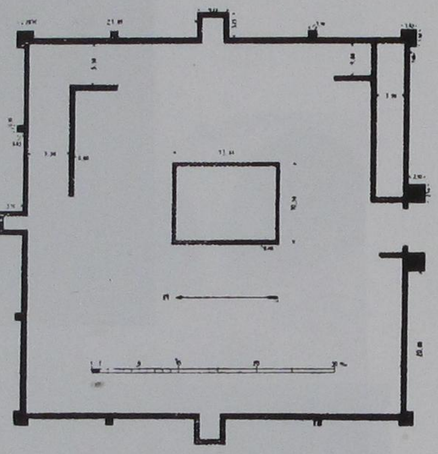
Şekil:1 Halep'te Al Asal Hanı. Kapı Üstünde Süvari Madalyonu (1913 Gezisi, Freiherr von Oppenheim).

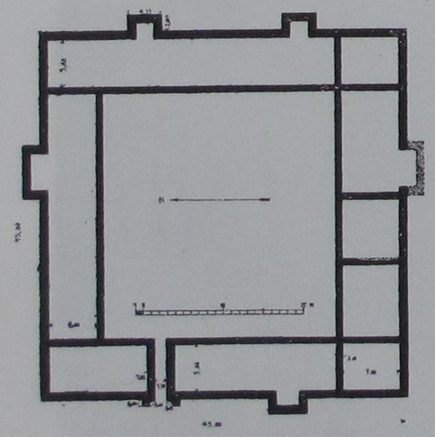
Şekil:2 Bağdat-Hille yolunda Mahauvil Hanı.

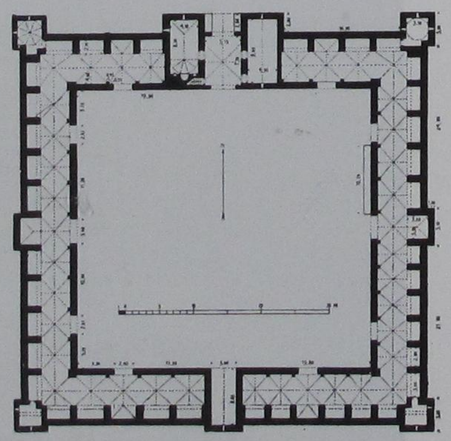
Şekil:3 Rakka'daki Al-Han (K. Tischer'den. 1913 Gezisi. Freiherr von Oppenheim).

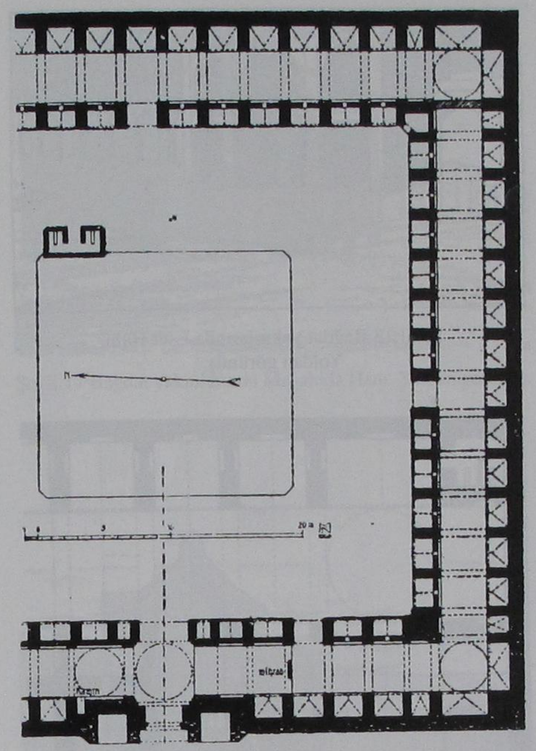
Şekil:4 Tektek'teki Serçe Han (E. Rauschenberger'den. 1913 Gezisi. Freiherr von Oppenheim).

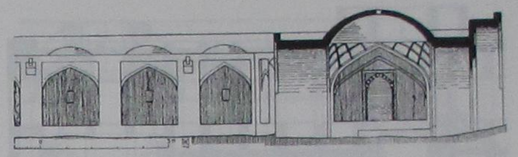
Şekil:5 Tektek'teki Eghedir Hanı (E. Rauschenberger'den. 1913 Gezisi. Freiherr von Oppenheim).

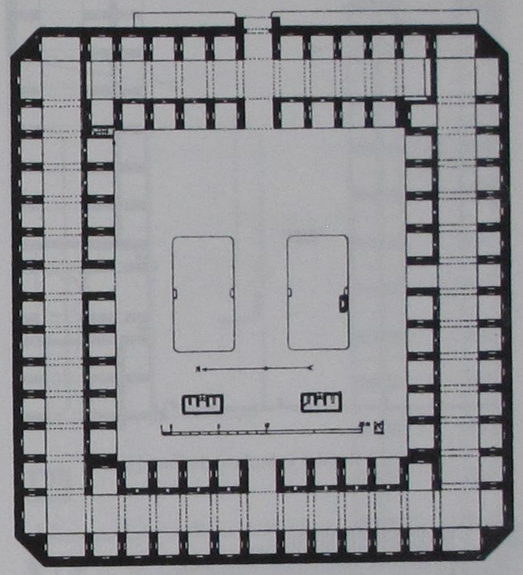
Şekil:6.Tektek'teki Han Barur. (E. Rauschenberg'in çizimi. 1913 gezisi. Freiherr von Oppenheim).

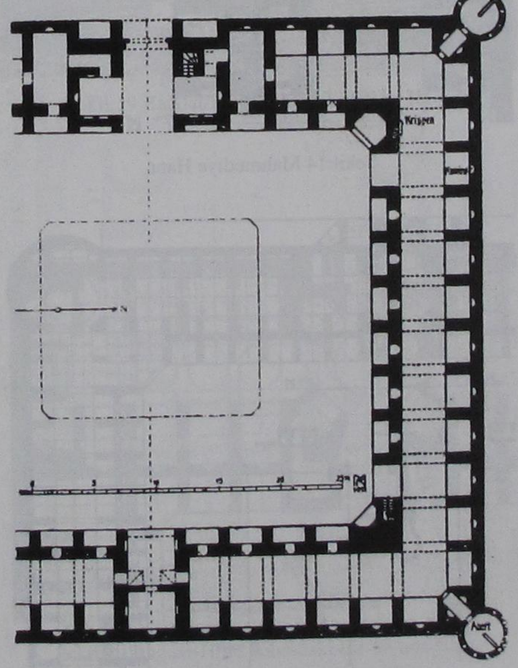
Şekil:7 Bağdat-Hille yolunda Nasriye Hanı. Plân.

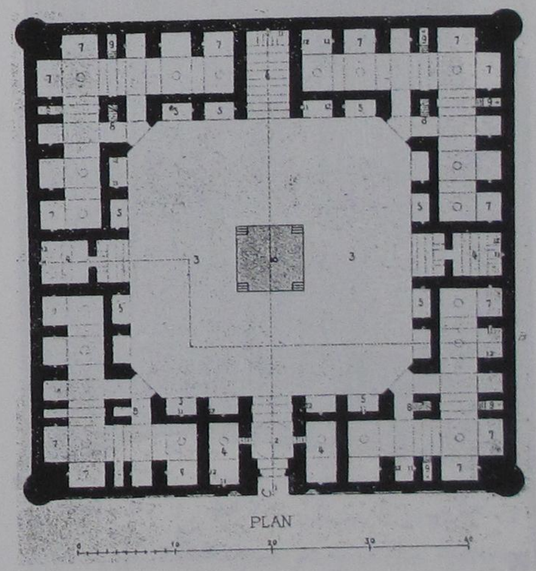
Şekil:8 Nasriye Hanı, Kesit.

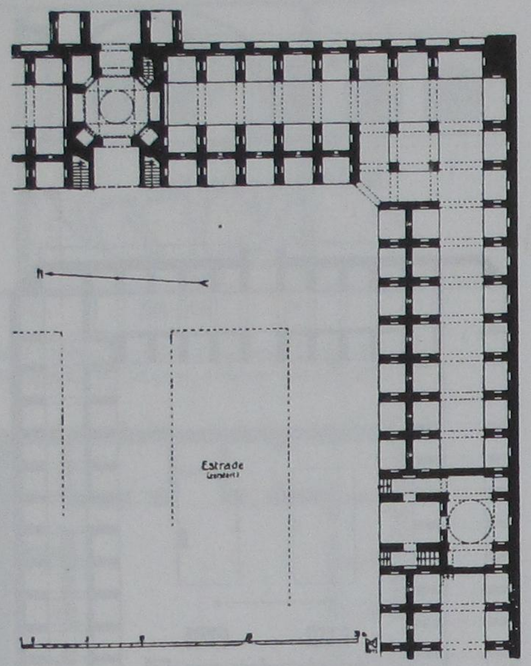
Şekil:9 Bağdat-Hille yolunda Mahauvil Hanı. Plân.

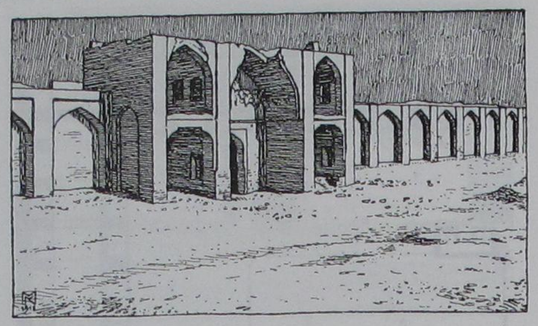
Şekil:10 Kerbela-Necef yolunda Cetan Hanı. Plân.

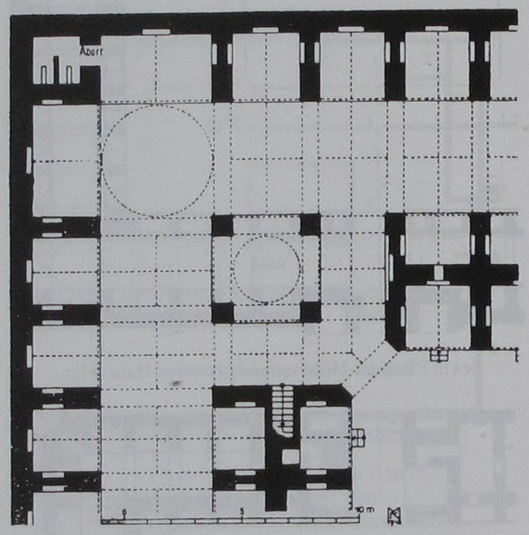
Şekil:11 Passengan Kervansarayı (P. Coste göre. H. Thersch'den, "Pharos". Verlag B. G. Teubner, Leipzig 1909).

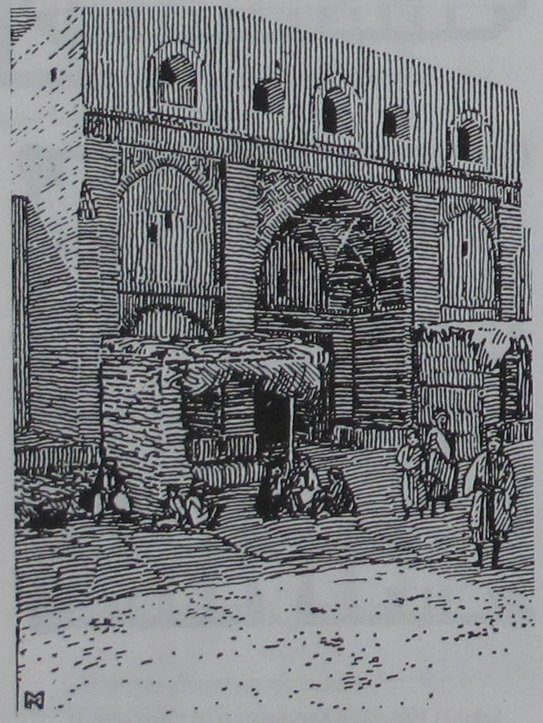
Şekil:12 Bağdat yakınlarında Esat Hanı.

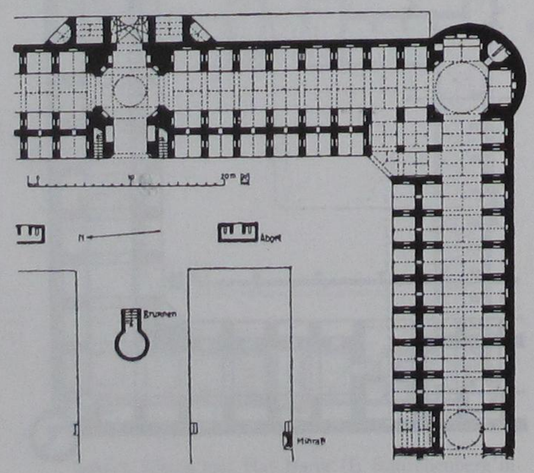
Şekil:13 Bağdat yakınlarında Esat Hanı.
Yoldan görünüş.

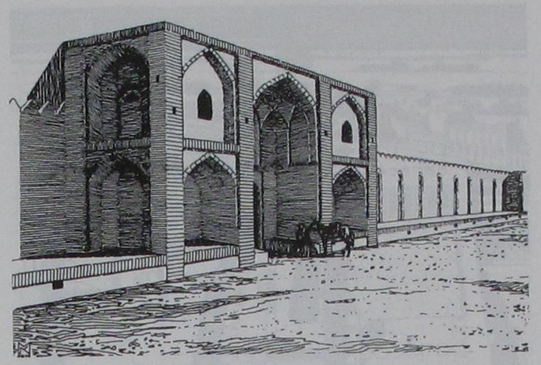
Şekil:14 Mahmudiye Hanı.

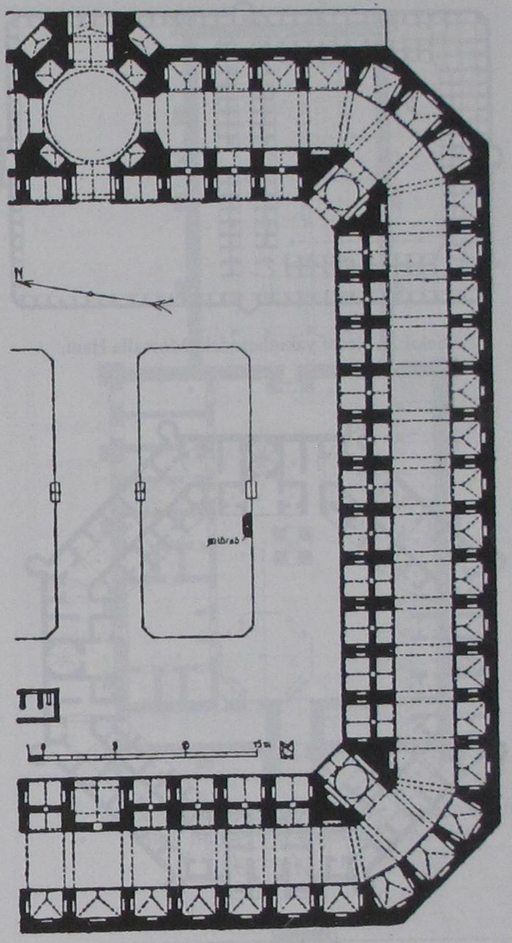
Şekil:15 Mahmudiye Hanı. Kapı.

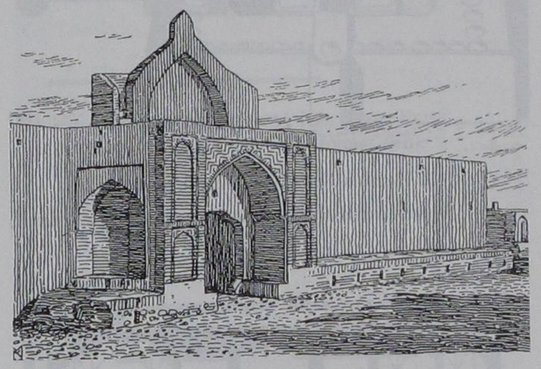
Şekil:16 Bağdat yakınlarında Meşahida Hanı.

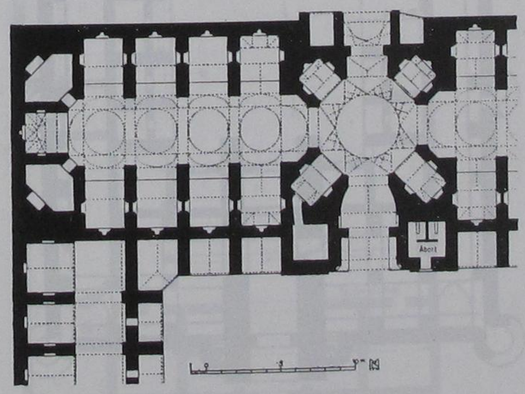
Şekil:17 Bağdat yakınlarında Meşahida Hanı. Yoldan görünüş.

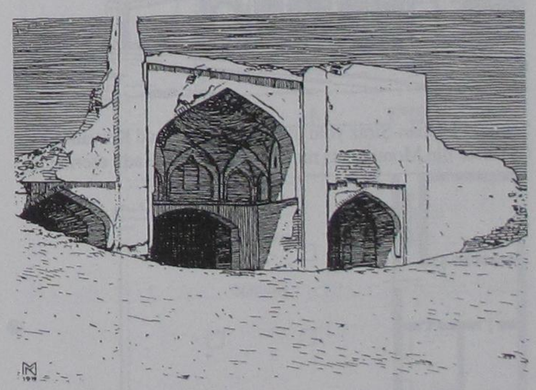
Şekil:18 Bağdat-Hille yolundaki Hasve Hanı.

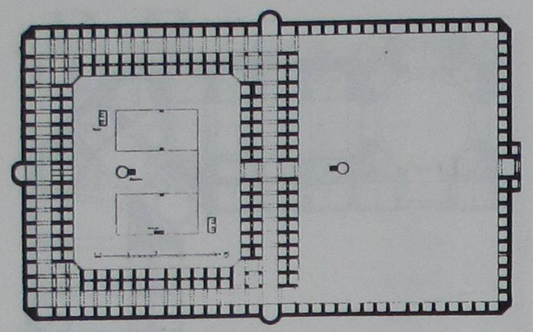
Şekil:19 Bağdat-Hille yolundaki Hasve Hanı.

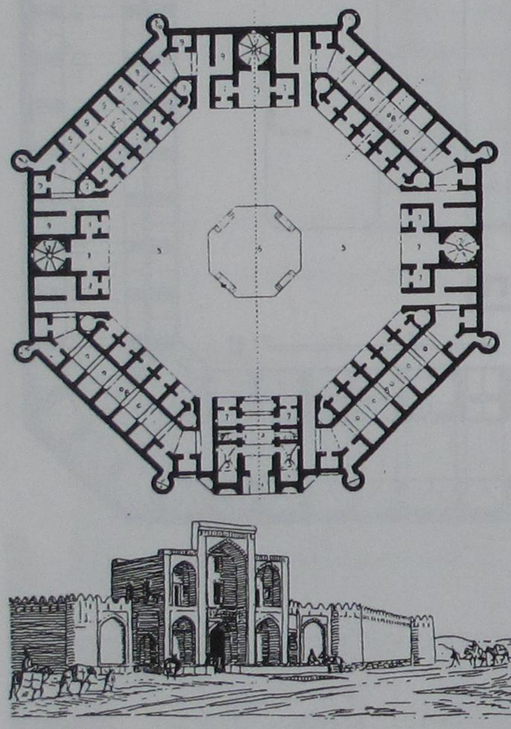
Şekil:20 Bağdat-Hille yolundaki Bir-en-nus Hanı.

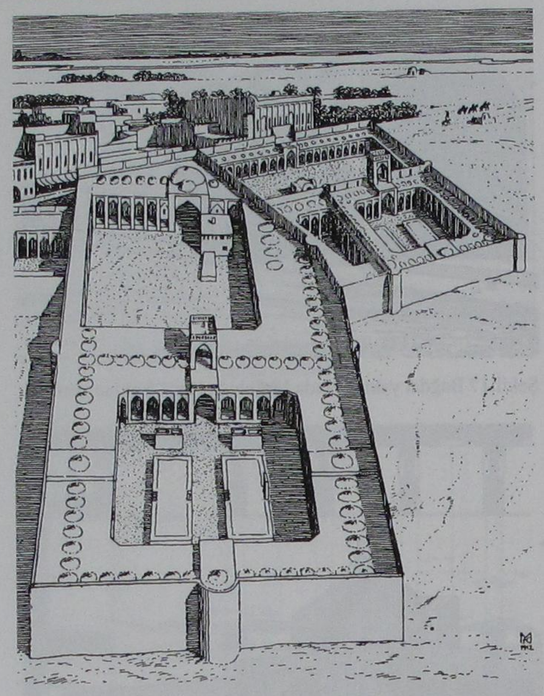
Şekil:21 Bağdat-Hille yolundaki Bir en-nus Hanı. Kapı binası.

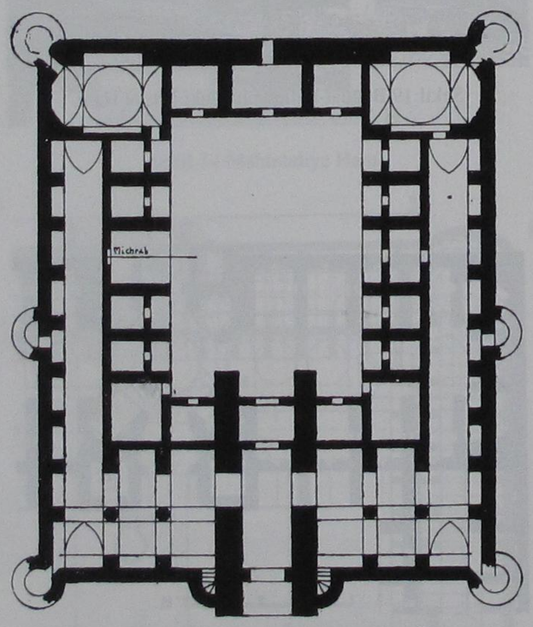
Şekil:22 Necef yakınlarındaki Mossalla Hanı.

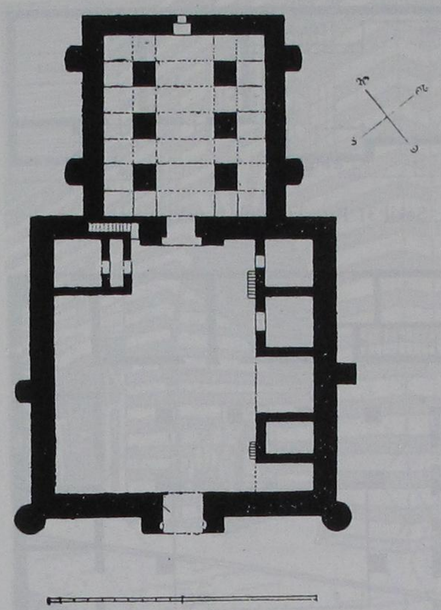
Şekil:24 İsfahan-Şiraz yolu üzerinde Amin Abad Kervansarayı. (P. Coste'nin Monuments modernes de la Perse adlı eserinden).

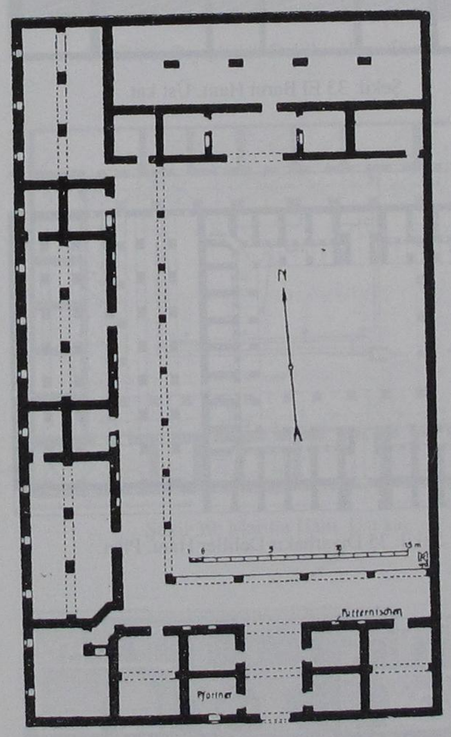
Şekil:23 Kerbela-Necef yolu üzeride Hamat Hanı.

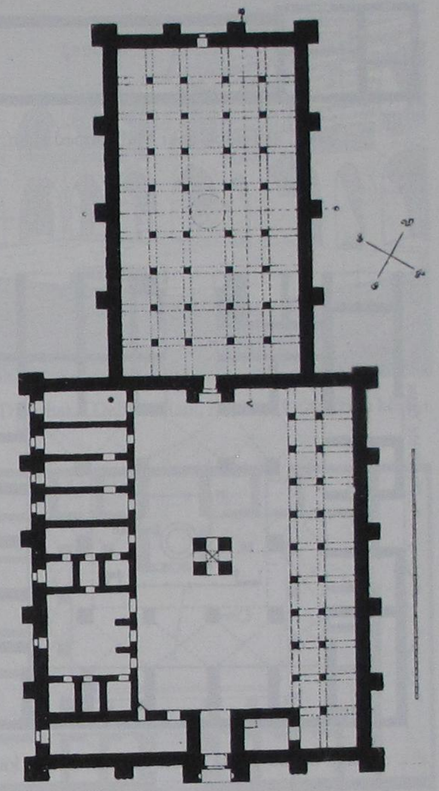
Şekil:25 Senchas yakınlarındaki Ribat (E. Diez: Churasanische Baudenkmäler I. Şekil 39. Berlin 1918. D. Reimer).

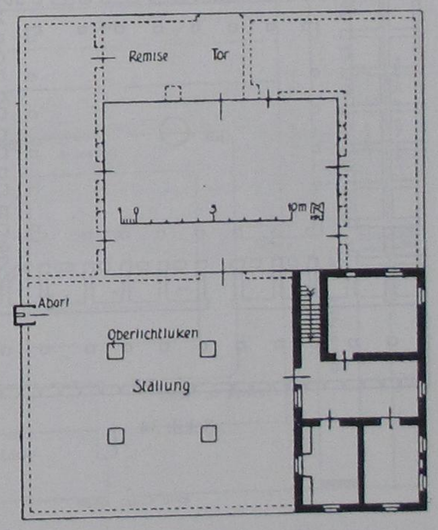
Şekil:26 Goncalı yakınlarında Ak Han (Sarre: Reise in Klein-Asien. Berlin 1896, D. Reimer'den).

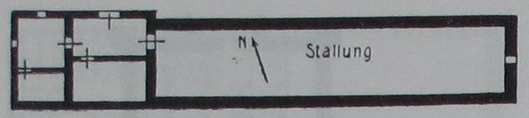
Şekil: 28 Diyarbakır-Siverek yolu üzerinde Genaçi Hanı.

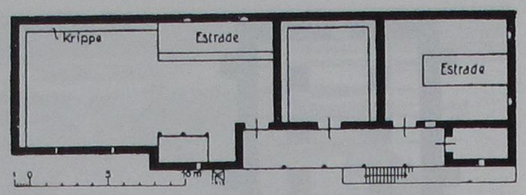
Şekil:27 Sultan Han'ın plânı (Sarre: Reise in Klein-Asien. Berlin 1896, Dietrich Reimer'den).

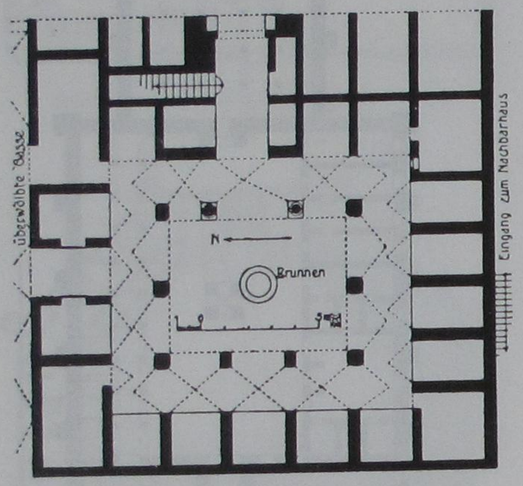
Şekil:29 Diyarbakır yakınında Ahbar Hanı, üst kat.

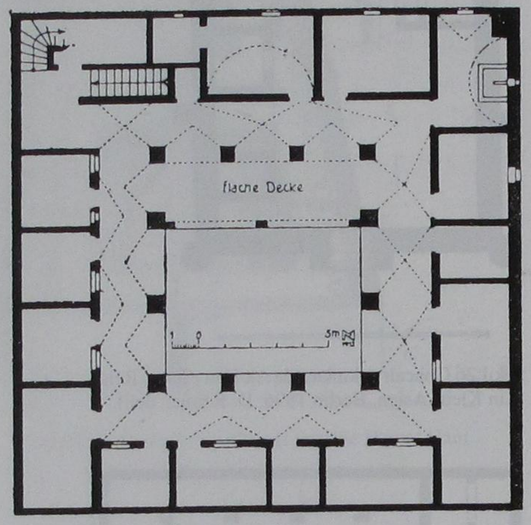
Şekil:30 Tektek'deki Muhammed Hanı.

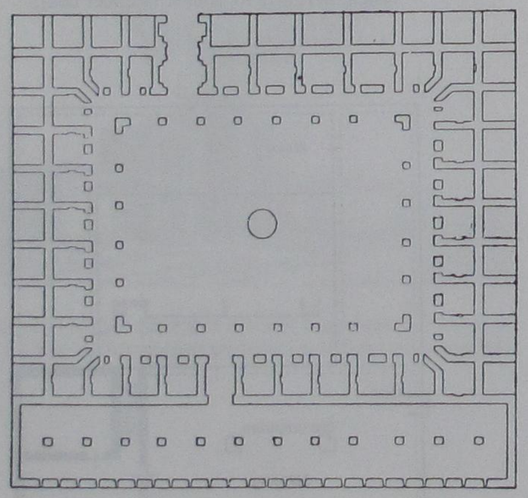
Şekil:31 Toroslarda bir konaklama evi.

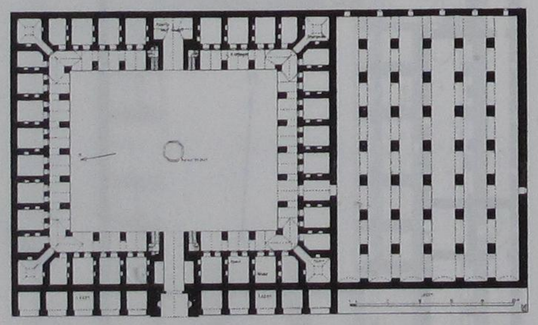
Şekil: 32 Beyrut'ta El Barut Hanı. Zemin kat.

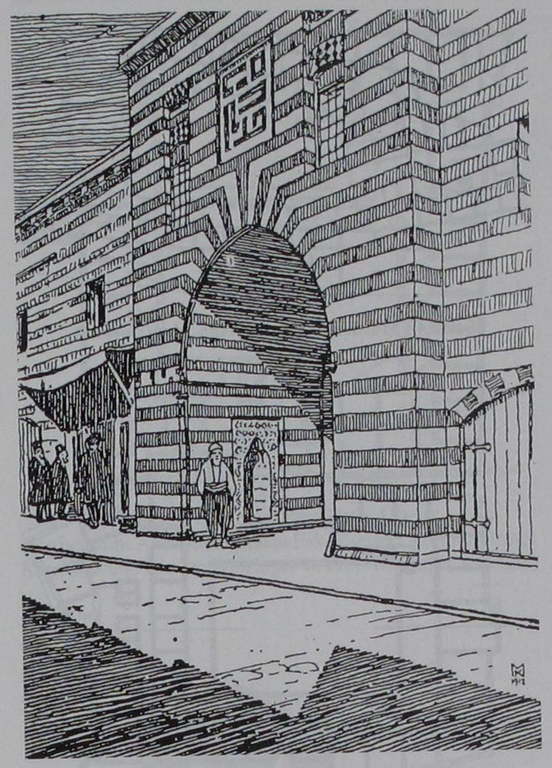
Şekil: 33 El Barut Hanı. Üst kat.

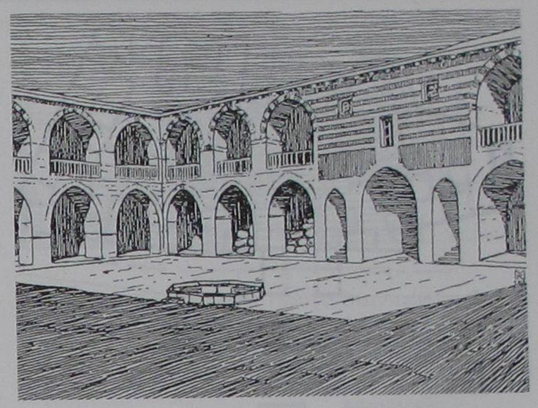
Şekil: 34

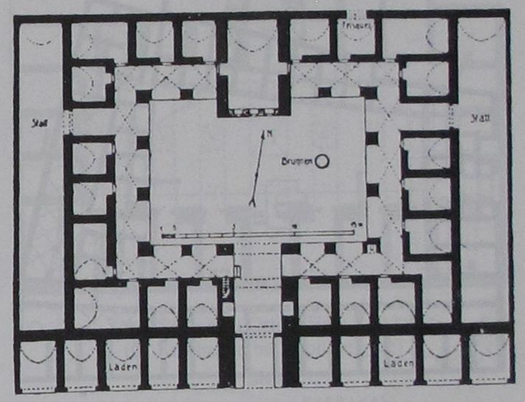
Şekil: 35 Diyarbakır Deliller Hanı. Plân.

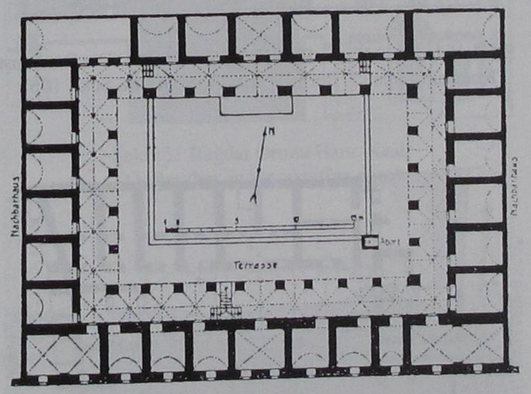
Şekil 36: Diyarbakır Deliller Hanı. Portal.

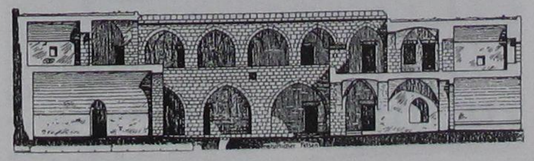
Şekil 37: Diyarbakır Deliller Hanı. Avlunun kuzeydoğu köşesi.

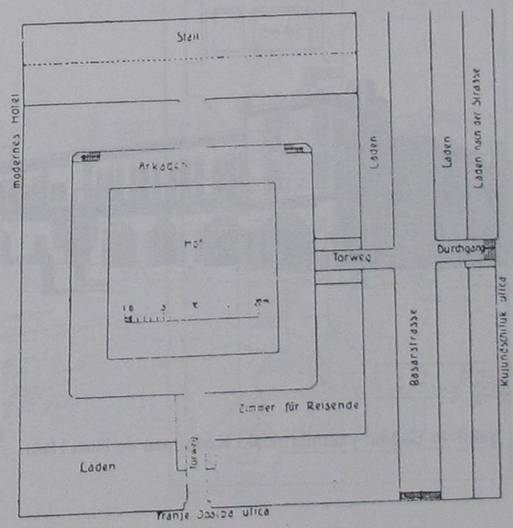
Şekil 38: Mardin Hanı. Zemin kat.

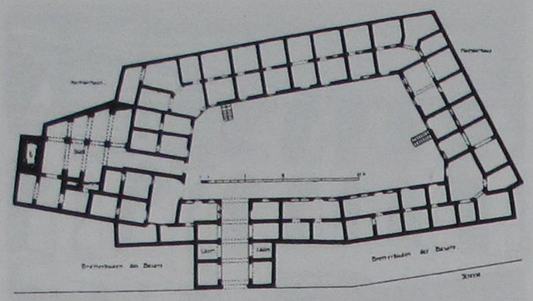
Şekil 39: Mardin Hanı. Üst kat

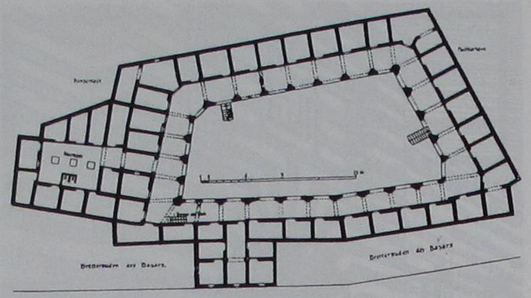
Şekil 40: Mardin Hanı. Kesit.

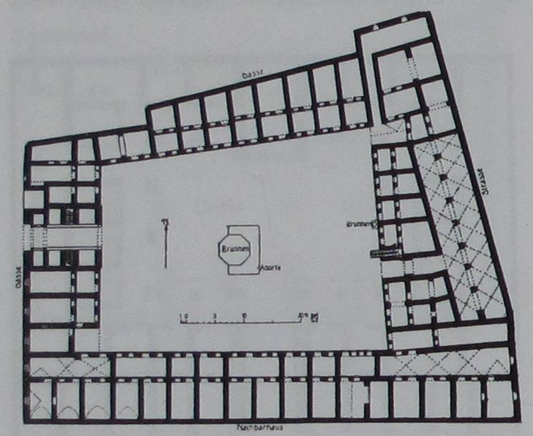
Şekil:41 Saraybosna Hanı (Arch. Hengerer'den).

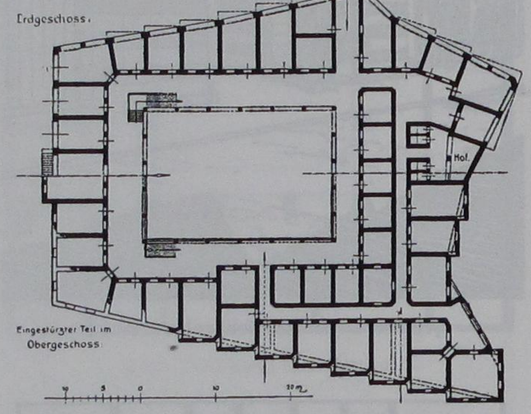
Şekil:42 Musul Hacı Kasım Ağa Hanı.
Zemin kat.

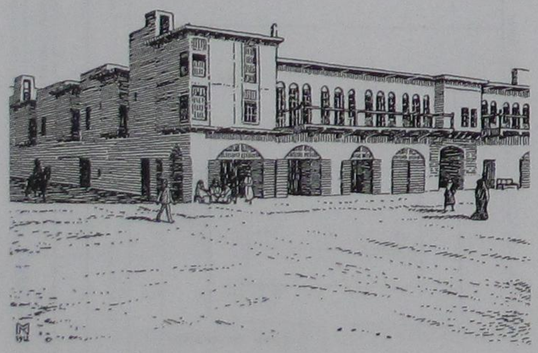
Şekil:43 Musul Hacı Kasım Ağa Hanı. Üst kat.

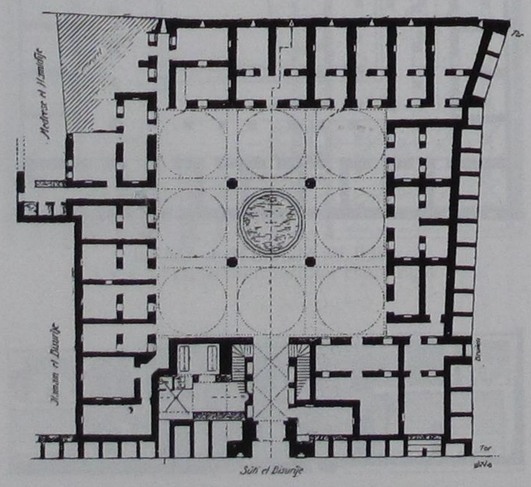
Şekil:44 Halep El Vezir Hanı.

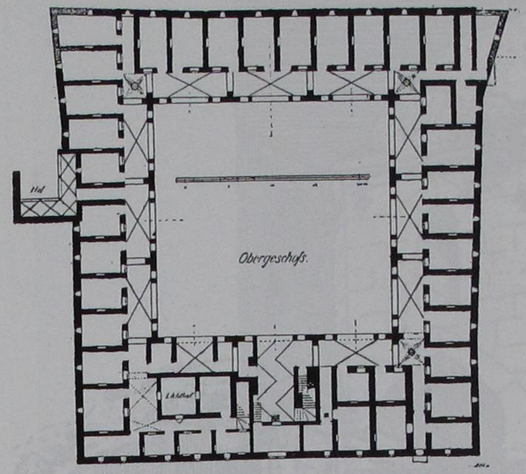
Şekil:45 İstanbul Hasan Paşa Hanı. (C. Gurlitt: "Die Baukunst Konstantinopels". Berlin 1912. E. Wasmuth. Şekil 106).

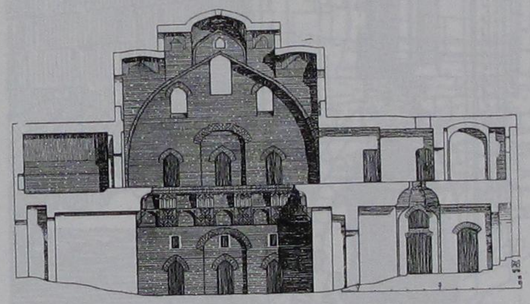
Şekil:46 Bağdat yakınlarındaki Kadhimen'de Hacı Hanı.

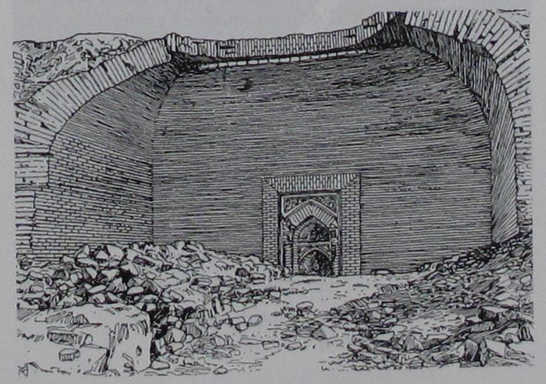
Şekil:47 Şam Esat Paşa Hanı. Zemin kat.

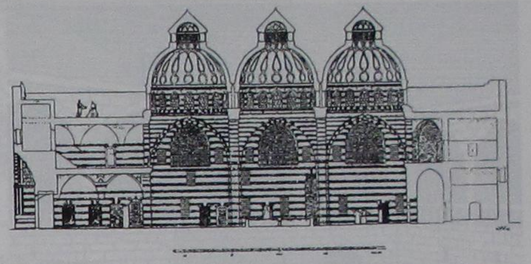
Şekil:48 Şam Esat Paşa Hanı. Üst kat
(Suriye, Batı Arabistan Ordusu Eski Eserleri Koruma Birliği Kumandanlığı için Dr. Wulzinger ve Prof. Watzinger'in çizimi)

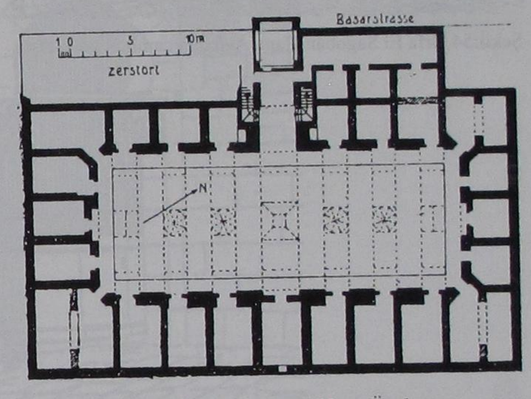
Şekil:51 Bağdat Ortma Hanı. Kesit
(O. Reuther'in bir tespitine göre).

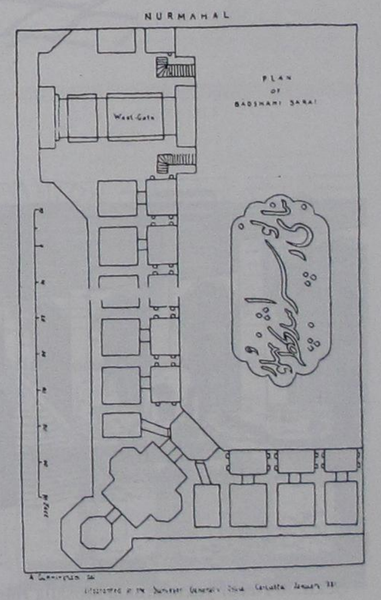
Şekil:53 Dicle kıyısında Chernina Hanı'nın camii.

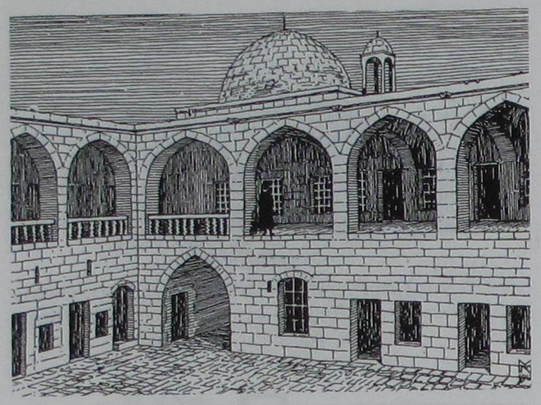
Şekil:49 Şam Esat Paşa Hanı. (Suriye, Batı Arabistan Ordusu Eski Eserleri Koruma Birliği Kumandanlığı için Dr. Wulzinger ve Prof. Watzinger'in çizimi).

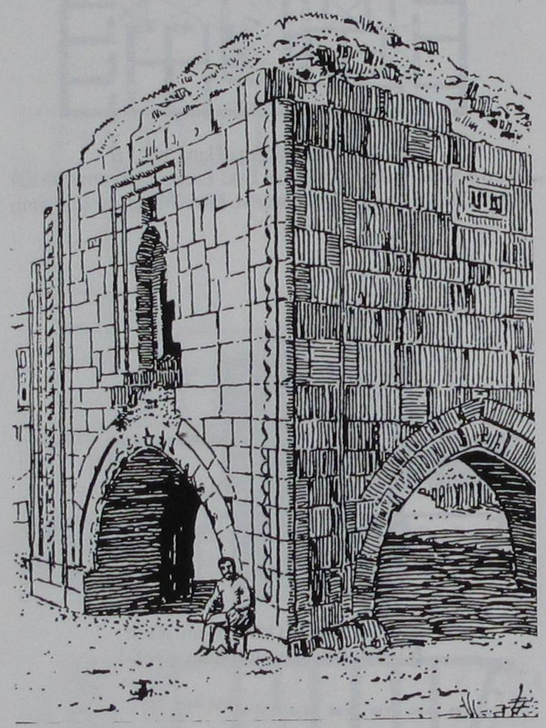
Şekil:50 Bağdat Ortma Hanı. Üst kat
(O. Reuther'in bir tespitine göre)

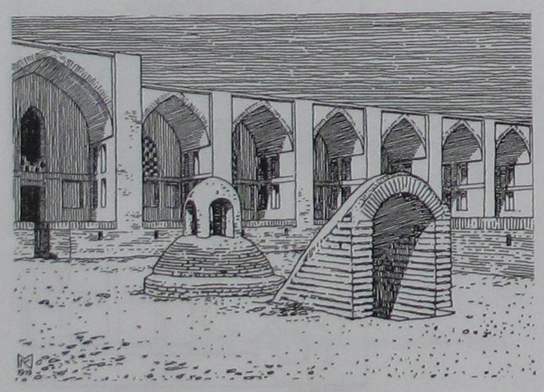
Şekil:52 Nur Mahal Sarayı (Archaeolog. Survey of India. Vol XIV'dan).

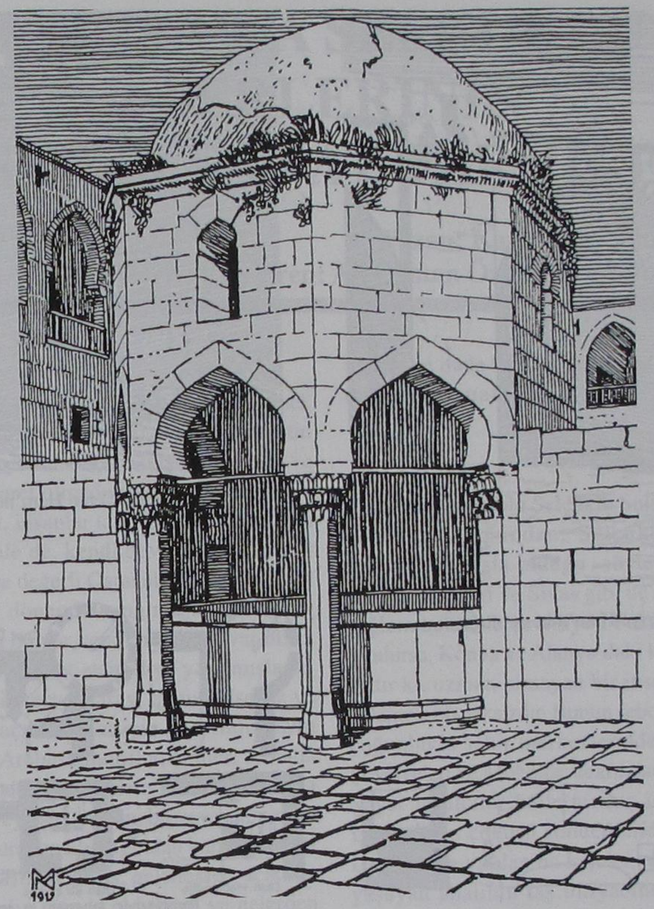
Şekil:54 Urfa El Sagoban Hanı. Avludan caminin görünüşü.

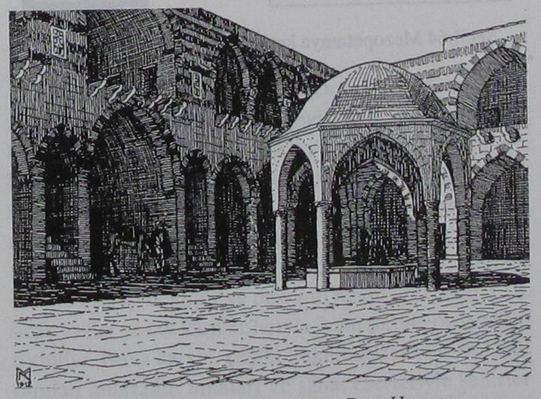
Şekil:55 İshaklı Han. Avludaki cami (Sarre, Reise in Klein-Asien 1895. Tafel VIII'deki bir fotoğrafa göre çizilmiştir).

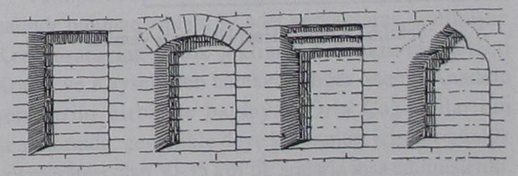
Şekil:56 Necef yakınlarında Mosalla Hanı'nın kuyusu.

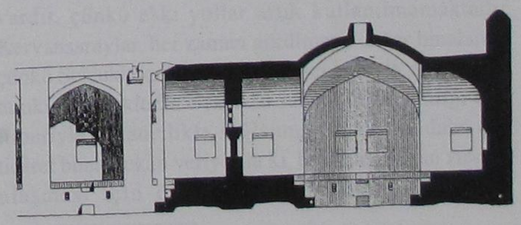
Şekil:57 Halep El Vezir Hanı'nın kuyusu.

Şekil:58 Diyarbakır Hasan Paşa Hanı. Avludaki kuyunun görünüşü.

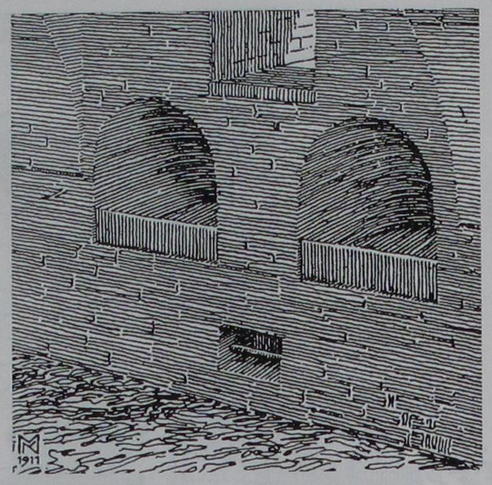
Şekil:59 Misafir odalarındaki niş biçimleri.

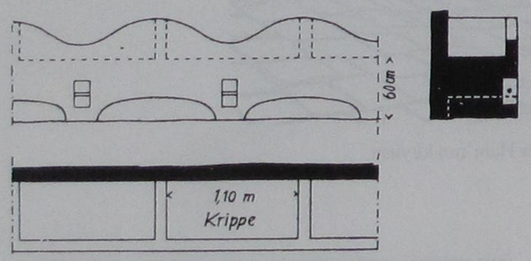
Şekil:60 Bir kervansarayın oda ve ahır koridorundan kesit ve görünüş.

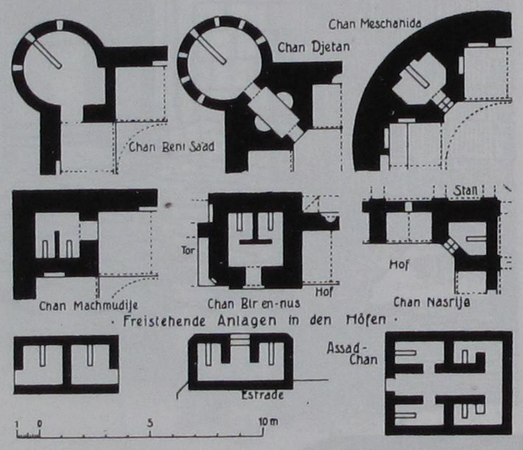
Şekil:61 Nasriye Hanı'nda su oluğu.

Şekil:62 Cetan Hanı'nda yemlik.

Şekil:63 Kerbela Hacı Hanı'nda yemlik.

Şekil:64 Mezopotamya kervansaraylarında tuvaletler.

KONYA'DA SELÇUKLU ESERLERİNİN KISA BİR SANAT TARİHÇESİ*

Yazan: Kay Neiss - Christoph Steiner
Derleyen ve Çeviren: Ali Osman Öztürk - Muallâ Öztürk*****

Giriş

Bir çokları için, kubbelerin kavisli ahengini seyretmek ve birini diğerleriyle karşılaştırmak kuşkusuz bir zevktir. Fakat sanat tarihinin kubbelerden, bakış açılarından ve renk nüanslarından ibaret olmadığı gerçeği çoğunlukla dikkatten kaçar. Sanat, insanlar tarafından insanlar için yaratılan ve bu nedenle de, kendi devrini yansıtan bir üründür. Çok zengin ve değerli Osmanlı sanat hazineleri ve anıtları, parlak bir dönemin zenginliğini ve estetik bilincini yansıtır; ama bunlar kendi başlarına var olsun diye değil, bir amaca hizmet etsin diye yapılmışlardı. Bu ise özellikle cami, kervansaray, hamam, saray ve kaleler gibi kamuya açık binalar için geçerlidir. Aynı zamanda süslemeler, Arabesk motifler, çiniler, ve hatta minyatür ve elbise modası bile bizlere Türkler hakkında bir şeyler anlatır. Bu veya şu desenin, bu veya şu mimari tarzın şuradan veya buradan alındığından bahsetmek lâf olsun diye yapılmaz. Bu bahsediş, gelenekleri açıklığa kavuşturmak, Türkler'in nerede olduğunu ve nelerden hoşlandığını göstermek durumundadır. Diğer yandan, Anadolu'da yalnızca geleneksel olan değil, kendine özgü yeni bir sanat da vardır.

1. Selçuklu Sanatı

Anadolu'da XIII. yüzyılda Orta Çağ İslâm sanatı zirveye ulaşır. Bu sanatın gelişmesi için temel ön şartlar hiç de uygun değildir, çünkü Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklular'ın sadece bir koludur ve komşu ülkelerle (Bizanslılar, Haçlı Şövalyeleri, Ermeniler ve nihayet Moğollar'la) devamlı bir çatışma halindedir. Hükümranlık sahası büyük olmakla birlikte, sağlam sınırlara sahip değildir ve devamlı tehdit altındadır. Çok sıcak yazlar ve bol karlı kışlarıyla iklim şartları olağanüstü zorludur. Buna karşın, çeşitli hükümdarlar yönetiminde yapılan muazzam binaları ve sanat eserleriyle şehirler sanat merkezleri haline gelmiştir. Bu çalışmaların bireysel üslûbu ve ifade biçimlerinin zenginliği, diğer eski İslâm dünyası sanat başarılarını geride bırakmıştır.

1.1 Kaleler

Konya Anadolu Selçuklu Sultanlığı öncelikle askeri bir güç olduğundan, Selçuklular'ın, kale inşası bakımından usta olduğu söylenebilir. Gerçekten de Konya, Kayseri ve Sivas gibi üç önemli Selçuklu şehri, sağlam kalelerle çevriliydi. Fakat Kayseri'deki istisna tutulursa, Konya ve Alanya'daki kalelerin kalıntıları öyle azdır ki, uzman olmayan bir insanın bunlardan bir şey anlaması olanaksızdır. Bunun sebebi gayet açıktır. Kaleler çoğunlukla şehir merkezlerindedir ve özellikle Haçlı Şövalyeleri ve Moğollar tarafından tahribata uğratılmıştır. Şayet işgalciler halletmemiş ise, zamanla Selçuklu Devleti'nin çöküşü sonucu önemlerini yitirmişlerdir. Daha sonra yıkılan bu kaleler, ahşap ve kerpiç evlerde yaşayan ahalinin taş ihtiyacını karşılar olmuşlardır.

1.2. Kervansaraylar

Türkiye'de 58'i iyi durumda ve geri kalan 39'u yıkıntı halinde bulunan toplam 97 adet kervansaray sayılmıştır. Kervansaraylar, yıldız şeklinde, Selçuklu merkezleri Konya ve Kayseri'den hareketle diğer önemli Anadolu şehirlerini birbirine bağlayan Orta Çağ yollarının kenarlarında, genellikle deve kervanları için bir günlük yol mesafesi olan 30-35 km'lik aralarla inşa edilmişlerdir. Buna karşın bugün kısmen bulunması zor kervansaraylar vardır, çünkü eski yollar artık kullanılmamaktadır. Kervansaraylar, her zaman görülmeye değer binalardır, çünkü Selçuklular'ın sadece savaşçı bir halk olmadığına tanıklık etmektedir. Selçuklu sanatının zenginliği esas itibariyle talancılıkla sağlanmıyor, aksine daha çok ticaret buna imkân veriyordu ki, böylece sanatın zirveye ulaşması için ön şartlar hazırlanmış oluyordu.

---

* Bu yazı, *Die Türkei. Auf den Spuren der Osmanen* [Türkiye. Osmanlıların İzinde]. München 1989 künyeli kitaptan derlenmiştir. Ç.N.)

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Konya.
*** Okt., Selçuk Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, Konya.

Kervansarayın plânını Selçuklular daha önce Mezopotamya'da öğrenmiş olmalılar. Kervansaraylar orada dikdörtgen, çokgen ya da yerel yapı plânına uydurulmuş tesislerdir. Görece serbest bir plân dağılımından Selçuklular sağlam ve Anadolu'ya özgü bir yapı ortaya çıkarmışlardır. Dışarıdan bir kaleyi andıran penceresiz dört duvar, dikdörtgen avluyu meydana getirirken, buna daha küçük ebatta yine dikdörtgen şeklinde ahır bölümü eklenmiştir. Böylece bir yapı kompleksi içinde, kervanlar, etrafta cirit atan eşkıya çetelerinden korkmaksızın ve belli bir konfor içinde geceleyebilirdi. İçeriye, yani kervansarayın avlusuna, zengin süslemeli bir [Taç] kapıdan girilir; kapının iki tarafında, gölgelik yapan revaklar arkasında oda, dükkân, mutfak, banyo ve atölye gibi mekânlar vardır. Taç kapının karşısında ve onunla bir mihver oluşturacak biçimde ahırlara giden bol süslemeli bir giriş açılır ki, merkezi holü üzerindeki kubbeli tavanı ve büyüklüğü ile Orta Çağ katedrallerini anımsatır.

Konya ve Aksaray arasındaki Sultanhanı, Kayseri'nin kuzey doğusunda bulunan Bünyan yakınındaki Karatay Hanı ve Antalya'dan çıkıp Toroslar üzerinden Burdur'a giden kervan yolu üzerindeki kervansaray en önemlilerindendir.

Kervansaraylardan en az onu, sultanlar veya onların eşlerinin isteğiyle yapılmıştır. Bâni olarak diğer yüksek rütbeli memurların veya özel kişilerin de adını görürüz; bunlar mevcut problemler için bir çözüm bulmuşlar, bunun sonucunda, işlevselliği ve mimarisi bakımında diğer Orta Çağ İslâm dünyasında benzeri olmayan binalar ortaya çıkmıştır.

2. Dini Yapılar

2.1. Camiler, İbadethaneler

İslâm'ın ana kurallarından biri, yüz, kulak, boyun, eller ve ayakların yıkanmasını (abdesti) takiben, Mekke'ye yönelinerek, günde beş vakit namaz kılmaktır. Buna göre islâmî ibadet yerleri yapılmıştır. Burada, emredilen beden temizliğini gerçekleştirmek için bir şadırvan veya çeşme zorunlu olmaktadır. Mekke'ye dönük olarak inşa edilen ibadet yeri, abdest mahalline bitişik olmakla birlikte, ondan ayrılmıştır.

İbadethaneye giriş, sembolik bir davranışa denk düşer: bedenen ve ruhen temizlenmiş olmak, dış dünyadan kutsal mekânın ilâhî atmosferinde Allah'ın huzuruna çıkmak. Mümin kişi ibadet için caminin herhangi bir yerinde yüzü Mekke'ye dönük olarak dikilir; başını sağa ve sola çevirerek, onu daima ve görünmeden takip eden koruyucu meleklerine müteşekkir olduğunu belirtir. Gerçekten tüm duyu organları ve kalbiyle İslâm'ın öğretilerine hazır olduğunu göstermek için, ellerini kısaca kulaklarına, ağzına ve göğsüne götürür ve böylece esas ibadet başlar. Elleri havaya kalkık dua eder ve Allah'ın adını zikrederken, Ona teslim olmuştur. Secdeye vardığında, alnını saygıyla yere değdirir. Müslümanlar için kutsal Cuma günü ya da diğer belirli zamanlarda namaz topluca kılınır. Bu durumda ibadetin hızını imam belirler ve dua ve surelerin bir kısmını seslice okur.

İslâm dünyasının kuralları için gereken mimari çözüm yolları oldukça çeşitlidir ve ülkeden ülkeye değişir. Bunun sebebi farklı coğrafi ve iklimsel koşullardır.

Caminin ilk şekli herhalde, bir yerin esas itibariyle erkek nüfusuna toplanmak için yeteri kadar geniş bir mekân sağlayan, bir çok ağaç direğin üstüne kurulmuş bir çadır olmalıdır [bilindiği gibi, Hz. Peygamber'in evi ilk mescittir]. Şurası kesin ki, büyük bir meydanda merkezi bir konumdaydı, etrafı da ya çitle ya da hendekle çevriliydi; böylece günlük hayatın gürültüsünden uzaklaşılmış olunuyordu.

2.2. Camilerin Sosyal Görevi

Bu ortak çadır, kabile ve aile bağlarıyla yaşayan İslâm dünyasına aynı zamanda bir tür sosyal tesis olarak da hizmet ediyordu. Burada sadece ibadet edilmiyordu. Denilebilir ki, her şeye kadir Allah'ın huzurunda ve korumasında, Onun manevî varlığıyla bu ayrı ortak kutsal mekânda kabilenin sorunları görüşülüyor, çocuklar eğitiliyor ya da misafirler ağırlanıyordu. Bu ise camiye geniş bir rol düştüğü anlamına gelmektedir. Zaman içinde sadece dini değil, aynı zamanda sosyal görevleri de yerine getirmek durumuna geldi, bu da doğal olarak mimari de kendini gösterdi ve caminin ilk şekli değişime uğradı.

2.3. Cami Mimarisinin Gelişimi

Selçuklular XI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya geldiklerinde, İranlı ve Suriyeli mimarlarla yapı ustalarını yanlarında getirmekle kalmadılar, aynı zamanda kendi sanat ve el becerisi geleneklerini kullanan yerli el zanaatkarlarına de iş verdiler. Sonuç; sadece dinî değil, sosyal taleplere de cevap veren farklı çözüm yolları oldu. Her şeyden önce cami mimarisi, Anadolu'nun yeni iklim koşullarına uydurulmak zorunda kaldı.

Selçuklular, İran'dan ilk olarak Eyvan Camii modelini getirdiler. Bu modelde çoğunlukla, duvarlarla çevrili bir avlunun güney tarafında, avluya doğru tonozla örtülü açık bir eyvan mekânı vardır; bu mekânın nihayetinde kubbeli bir bölüm ve duvar ortasında Mekke'ye yönelişi gösteren ve Mihrap denilen bir niş bulunur.

İç avlu tarafına doğru açık olan mekân, belli sayıda cemaate namaz yeri sağlayabildiğinden, açık avlu da ibadet yeri olarak kullanılmak durumundaydı. Sıcak İran'da mümkün olan bu hal, Anadolu'nun sert iklim koşullarında geçerliliğini yitirdi. Bu şekilde caminin açık avlusu hemen çatıyla örtüldü, ama önce küçük bir açıklık bırakıldı ve zaman içinde bu daha da küçüldü. Çatıyı taşımak için bir sürü direk kullanmak zorunluluğu doğmuştu. Daha sonraları bu açıklık yerine geniş bir kubbe yapıldı. Selçuklu cami biçimi için ek bir argüman Mihrap denilen nişin tanzimi oldu. Mihraba doğru bakış açısını olabildiğince çok sayıda kişi için açık bırakma çabası, Selçuklular'dan beri görülmektedir. Ahşap ve taş çatı örtüsünün bir çok sütun tarafından taşındığı ilk Selçuklu camilerinden başlayarak, Konya'daki Alâeddin Camii veya Sivas'taki Ulu Cami'de olduğu üzere, mekân içindeki dinî önemine uygun olarak mihrabın vurgulanması ve ona mimari bir üstünlük verilmesine dönük bir çaba kendini belli etmektedir. Bu çaba 1555'te Mimar Sinan'ın Osmanlı anlayışı içinde zirveye ulaşmıştır. Bunun temelinin Selçuklular zamanında atılmış olduğu tespit edilmelidir. Bunu, bir Selçuklu camiinin kapısından içeri adımınızı attığınızda görürsünüz. Mihrap ile aynı eksen üzerinde bulunan giriş kapısı, tüm süsleme ve desenleriyle, içeri giren kişiyi, onu camide neyin beklediği hususunda hazırlar. Aynı zamanda bu bol süslü giriş kapısı, bayramlarda camide yer bulamayan cemaate yedek bir mihrap işlevini yerine getirir.

Taç kapının bu karakteri aynı zamanda, çoğunlukla çift olarak kapının sağına ve soluna yerleştirilen minarelerle vurgulanmıştır. Daha Selçuklu hükümdarları zamanında müezzin ezanı, o yerin en yüksek çatısından okurdu. Çok geçmeden minareler inşa etme konusunda en büyük özen gösterilmeye başlandı. Örnek olarak Sivas'taki Gök Medrese, Çifte Minareli Medrese ve minaresi olmayan Buruciye Medresesi, görkemli taç kapılarla süslenmişlerdir. Gerçi bunlar tam cami sayılmaz, medrese binalarıdır, fakat taç kapıları, bir camiye düşen görevleri yerine getirmektedir.

2.4. Medreseler

Medreseler, içinde kelimenin dar anlamıyla sadece Kur'ân Tefsiri ve Hadis gibi dinî problemlerin çözümüyle uğraşılmayan, aynı zamanda ilâhî kitabın daha derin anlaşılması amacıyla, gramer de öğretilen yüksek ilâhiyat okullarıdır. İslâm, kanun ve kurallarıyla toplumsal yaşamı, beşikten mezara kadar düzenlediği, vergi miktarını ve günün akışını belirlediği için, medreseler doğal olarak İslâm'ın ilâhî hukukunun öğretildiği kurumlardır. Dersler arasında tabiat bilimleri de vardır; Doğanın bilimsel olarak gözlenmesine dayanan matematik, tıp ve astronomi bunlardandır.

Eskiden dersler bizzat camilerde yapılırdı. Fakat camiler kamuya açık yerler olduğundan, dersler bölünebiliyor, rahat yapılamıyor, birden çok hoca ders yapmaya kalkınca, yer sıkıntısı oluyordu. Hoca ve öğrenciler zaten camide yatıp kalkmadıklarından, erken dönemde hemen özel binalar yapılmaya başlandı; bunlar yatıp kalkmaya uygun, ibadet edilen ve öğretim yapılan medreselerdir.

Bu binalar, daha çok yatılı yüksek okullarla ya da insanın kendini esas eğitime adadığı bir tür manastırla karşılaştırılabilir. Genellikle bir taç kapıdan dikdörtgen avluya girilir; avlunun etrafında gölgelik yapan revaklar arkasında hücreler, küçüklü büyüklü dershaneler sıralanmıştır. Çoğunlukla binanın baş tarafında küçük bir cami eklenmiştir. Bu bina tipinin de doğal olarak çeşitleri vardır. Daha sonra artan öğrenci sayısıyla baş edebilmek için, iki katlı hücre dizileri de yapılmıştır. Diğer değişikliklerin sebebi iklim koşulları olmalıdır. Anadolu'nun çok sıcak yazları ve soğuk-karlı geçen kışları avlu üstünün örtülmesini gerekli kılmıştır. Çoğunlukla, camilerde olduğu gibi, çatı bir kubbe ile örtülmüştür.

Bu bağlamda, böyle medreselerin masraflarının nasıl karşılandığı, öğrenci ve hocaların geçiminin nasıl sağlandığı ve çok sayıda yardımcı personelin ücretini kim verdiği belirtilmelidir. Medreselerde durum, kervansarayla ve camilerde olduğu gibidir. Bunlar da sultanın, devlet büyüklerinin veya zengin olmuş özel kişilerin vakıflarıdır. Özel kişiler de bu şekilde kendi adlarını ölümsüzleştirmektedirler. Onların türbesi (aşağı bkz.) çoğunlukla bu vakfın bitişiğindedir. Vakfın genellikle küçümsenmeyecek büyüklükte bir arazisi vardır, buradan elde edilen gelirle, medresenin giderleri karşılanır.

Medreselerin Selçuklular dönemindeki siyasî önemi büyüktür, çünkü buralarda ulema yetiştirilmektedir. Bunların yardımıyla, o zamana kadar ağırlığı olan askeriyeye karşı bir denge kurulmuş olmaktadır. Kadıların eğitimi "devletçe" kontrol edilirdi; bu da kolay olurdu, çünkü hocalar maaşlarını, öğrenciler burslarını vakıf sahibinden, yani çoğunlukla sultandan almakta olduğundan, onlara bağımlıydılar. Bu yöntemi daha sonra Moğollar ve Osmanlılar da kullanmışlar, hakimiyetlerini muhafaza ve garanti altına almak için yeni medreseler açmışlardır. Vakıf medreseleriyle bir taşla iki kuş vurulmaktadır: Bir yandan eğitim ve araştırma kontrol altına alınmakta, diğer yandan sosyal ve dinsel bir görev

yerine getirilmektedir. Nihayet, zenginin fakire bir şeyler vermesi ve topluma faydalı olması gerektiği Kur'ân'da belirtilmektedir.

En önemli Selçuklu medreseleri Sivas, Amasya, Erzurum, Konya, Kayseri ve Mardin'de bulunmaktadır.

2.5. Türbeler

Cami ve Medrese gibi, tüm binaların çoğunluğunu oluşturan yapıların yanında, hemen hemen her yerde görülen daha küçük kutsal binalar vardır ki, bunlara Türbe denir ve önemli kişiler için anıt mezar hüviyetini taşırlar. Çoğu türbeler iki bölümlüdür; altta bir kripta (mezar odası) ve üstte ise ziyaretgâh (temsili mezar, sanduka) bulunur. Dıştan yuvarlak veya sekizgen olup, konik bir çatıyla örtülüdür. Bu yapılar bir arazide tek başına bulunabileceği gibi, bir cami ya da medreseye bitişik de olabilir. Genellikle, görece ince bir kemer rölyefiyle süslenmiştir. Duvarları da bazen diğer geometrik, bitki ve hayvan süslemeleriyle bezenmiştir, öyle ki aynı süslemeyi çatıda da bulmak mümkündür.

Bu türbelerin şekli herhalde göçebe çadırlarından alınmış olmalıdır.; benzer yapılar Azerbaycan'da vardır ve Ermeni kiliselerinde de bazı benzerlikler görülür. Alışılagelen türbe yapısı tek bir istisna ile bozulmuştur: Mutasavvıf Mevlânâ Celaleddin-i Rumî'nin türbesi. Konya'da yaşayan ve orada ölen (1273) Mevlânâ'nın mezarının üzerinde yükselen kubbe, yuvarlak ve konik bir çatıyla örtülü olan türbenin yuvarlak yapısını andırır.

2.6. El Sanatları

Tüm mimari yapı ve sanat eserlerinde, Selçuklular'ın özel yetenekleri kendini göstermektedir: Miras aldıkları Orta Asya kültür değerlerini, İran motifleri, Ermeni etkisi ve temasa girdikleri Bizans gelenekleriyle harman ederek kendine özgü bir üslûp ortaya çıkarmak. Binaların özel cazibesi, aslında düz hatlara sahip yapıların zengin, ama tasarruflu, amaca dönük bir şekilde yapılmış süslemesinde yatar. Kaba duvar bölümleri, geometrik düzenlenen, oraya buraya yerleştirilmiş çinilerle yumuşatılmıştır; çinilerin açık mavi veya yeşil rengi, koyu kahverengi çıplak duvarlarla çekici bir kontrast oluşturur. Taç kapıların ve pencerelerin etrafındaki süsleme, örneğin daha önce andığımız Sivas'ın üç camiinde olduğu üzere, neredeyse barok tarzını andırır bir biçim senfonisi gibi yoğunlaşmıştır.

Sanatlı taş oymacılığı, Selçuklular'ın ağaç oymacılığında da usta olduklarını düşündürüyor. Buna gerekçe teşkil eden kanıt yeteri kadar vardır: ahşap mihraplar (kündekari), oyma kürsüler (minber), rahleler, duvar oymaları vs. Özellikle Ankara'daki Etnografya Müzesi'nde nefes kesen örnekler bulunmaktadır.

Fakat insanı en çok şaşırtan şey, Selçuklular'ın çini resmi ve sırlanmasında ulaştıkları sanat düzeyidir. Osmanlıların daha sonra yüksek bir sanat haline getirdikleri bu becerinin kökü Selçuklular'dadır; belki daha az incelikli, ama daha orijinaldir. Bir araya getirilince çeşitli yıldız ve bitki motifleri oluşturan tek renkli turkuvaz çini parçaları, kamusal ve dinî binalarda ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Çiniler üzerinde hayvan ve hatta insan figürleri de bulunmaktadır. Bu, resmi yasaklayan bir toplumda şaşırtıcıdır. Ama aynı zamanda asker hükümdarların dine, görece daha esnek baktıkları anlamına geliyor. Resme, en azından dinde hayır denirken, özel yaşamda dünyevî olana müsaade edilmektedir. Bu muhteşem çinileri Türkiye'de, Selçuklu eserleri bakımından en güzel çini müzelerinden olan Konya Karatay Medresesi'nde görebilirsiniz.

3. Konya

Anadolu Selçukluları'nın eski başkenti Konya, Orta Anadolu'nun en büyük ve en gelişmiş şehirlerinden biridir ve eski mimari anıtların restorasyonundan sonra Selçuklu sanatı için âdeta bir açık hava müzesi gibidir. Konya aynı zamanda Mevlevî dervişlerinin şehridir ve Mevlânâ Celaleddin-i Rumî'nin türbesi Konya'nın sembolüdür.

3.1. Tarihçe

Antik şehir Ikonion daha o zamanlar önemli bir yerleşim yeri idi. Aziz Paulus burada kalmış ve Bizanslılar döneminde şehir bir piskoposluk makamına ev sahipliği yapmıştır. VII. ve VIII. yüzyıldaki Arap akınları şehri harap etmiştir, öyle ki, eski ihtişamından geriye hiçbir şey kalmamıştır. Selçuklular'ın şehri ele geçirmelerinden aşağı yukarı yüz yıl sonra, Haçlı Şövalyeleri Friedrich Barbarossa'nın idaresinde buraya geldiler. Kalenin önlerinde Selçuklular'ı püskürttüler, ama kaleyi ele geçirmekten vazgeçip yollarına devam ettiler. Bu bir hataydı. Barbarossa, Göksu'da boğuldu ve Selçuklular özellikle I. Keykubat'ın yönetiminde bugün restore edilmiş kalıntılarını bile hayranlıkla izlediğimiz hızlı ve canlı bir imar çalışmasına başladılar. Moğol istilâları sonucunda kaçınılmaz olan Selçuklu Hükümdarlığı'nın çöküşünden sonra Karamanlılar şehirde hakimiyeti ele geçirdiler ve bu İstanbul'un fethinden 14 yıl sonra, Fatih Sultan Mehmed (II. Mehmed) tarafından Konya'nın Osmanlı topraklarına katılmasına kadar sürdü.

3.2. Şehri Ziyaret

Aşağıdaki yer tarifleri, şehrin ortasında bulunan Alâeddin Tepesi'ne göre yapılmıştır.

3.2.1. Alâeddin Camii

Bu cami, Selçuklu mimarisinin en eski ve usta eseri olarak kabul edilir. 1116'da yapılmaya başlanmış, hemen hemen 100 yıl sonra eklemeler ve değişikliklerle tamamen bitirilebilmiştir. Ahşap çatı, Bizans başlığı taşıyan 42 adet sütun üzerinde durmaktadır.

Taban pırıl pırıl halılar ve kilimlerle kaplıdır. Abanoz ağacından yapılmış kündekari minber özellikle kayda değer. 1156 tarihli bu eser Türkiye'de en eski minberlerdendir. Sultan Türbesi, camiye bitişik olarak yapılmıştır.

3.2.2. Sultan Türbesi

Burada, çinilerle süslenmiş sandukalarda sekiz Selçuklu sultanı yatmaktadır.

3.2.3. Karatay Medresesi (bugün Çini Müzesi)

(Ziyaret Saati: Pazartesi dışında 09.00-12.00, 13.30-17.30)

Alâeddin Tepesi'nin kuzeyindeki bu müzede, Osmanlı ve Selçuklu çinileri arasında büyük farklar olduğu görülebilir. Osmanlı çinileri hem renk ve biçim, hem de desenlerin karışıklığı bakımından daha incelikli işlenmiştir. Ama Selçuklu çinilerindeki sadelik ve açıklık bunlarda yoktur. Selçuklu çinisinde kavisli çizgiler henüz var olmakla birlikte, düz çizgiler ağır basar. Hangi tarz insanın hoşuna gider, sade olan mı, yoksa ince işlenip zirveye taşınan mı, karar vermek zor.

3.2.4. İnce Minareli Medrese (Selçuklu Taş ve Ahşap Eserler Müzesi)

(Ziyaret Saati: Pazartesi dışında 09.00-17.30)

Alâeddin Tepesi'nin batısındadır. Bir zamanlar göğe yükselen minare, 1901'de düşen bir yıldırım sonucu, birinci şerefesine kadar yıkılmıştır. Geometrik desenler ve örgü şeritler ile bolca süslenmiş olan Taç kapı, Selçuklu süsleme sanatının en güzel örneklerinden biri olarak tüm dikkati üzerine çeker. Bugün Selçuklu heykel ve ahşap işçiliği müzesi olarak kullanılmaktadır.

Bu müzedeki insan ve hayvan rölyefleri ve mitolojik figürler, İslâm'daki resim yasağı dolayısıyla görenleri şaşırtır. Buradaki aslan heykelleri, bir zamanlar Selçuklu kalesini süslüyordu.

3.2.5. Sırçalı Medrese (Mezar Anıtları Müzesi)

(Ziyaret Saati: Pazartesi dışında 09.00-17.30)

Alâeddin Tepesi'nin güneyindedir. 1242 yılında yapılan bu iki katlı medrese, hâlâ o kadar çok çini süslemeye sahip ki, kendi zamanında tamamen sırla kaplı çinileriyle görenlerin üzerinde ne tür bir etki bıraktığını tahmin edebiliriz. "Sırçalı" kelimesi de zaten sırlı çiniyi ifade etmektedir. Medresenin içinde mezar taşları sergilenmektedir.

3.2.6. Mevlânâ Türbesi (ya da Dönen Dervişlerin Dergâhı)

(Ziyaret Saati: Pazartesi dışında 09.00-17.30)

Alâeddin Tepesi'nin doğusundadır. II. Selim tarafından 1566'da inşa ettirilen Selimiye Camii'nin karşısında yeşil sırlı çinileriyle bir kubbe parlamaktadır ki, bu Konya'nın sembolü, Mevlevi Dergâhı'nın kurucusu Mevlânâ'nın türbesidir.

Atatürk, diğer tekke ve zâviyelerin yanında bu dergâhı da kapatınca, kompleks 1927'de islâmî bir müzeye dönüştürüldü.

Binanın bugün görünen hali, XVI. yüzyıldan kalmıştır. O zamanlar dergâh, manevî bir merkez, müzik ve edebiyatın zirveye ulaştığı bir yer, ama aynı zamanda somut politik ve ideolojik tartışmaların yapıldığı bir ortam haline gelmişti. Binanın sadece yeşil kubbesinin altındaki bölümü 1274'te yapılmıştır. Burada Mevlânâ bir sanduka içinde ebedî istirahatgâhındadır. Yanında, dergâhı organize eden oğlu yatmaktadır, daha arkada ise babası. Kabirlerin solunda, bugün müzik enstrümanlarının ve diğer eşyaların sergilendiği eski sema salonu vardır. Çıkışa yönelince, sağdaki ilk odada eşi olmayan bir halı sergisi görülecektir. Çiçeklerle süslü avlu, eski derviş hücreleri ile çevrilidir. Hücrelerden birkaçı eski haliyle bırakılmıştır: Küçük, çıplak, sade; içerde dervişi tefekküre dalmaktan alıkoyacak hiçbir şey yoktur.

3.2.7. Mevlânâ Dergâhı

Mevlânâ kelimesi Arapça'dır ve "Efendimiz" anlamına gelir. Bu lâkap ile dergâhın kurucusu Celaleddin Rumî yüceltilmektedir: Kendi yaşadığı çağda bu denli çok saygı gören ve öldükten sonra hakkında bu kadar efsane anlatılan başka pek az sufî olmuştur. Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, ailesiyle birlikte 1219'da Moğollar'dan kaçarak Anadolu'ya gelmiş, ve 21 yaşında iken 1228'de Konya'ya yerleşmiş, burada babasından aldığı eğitim ve karşılaştığı diğer derviş ve âlimler sayesinde en büyük Türk mutasavvıfı, düşünürü ve şairi olmuştur. Almanya'da, "Dönen Dervişler Dergâhı" diye

çok popülerdir. Bu kendine özgü, duygulu müziğin ve yerlere kadar uzanan kıyafetleri ve uzun keçe külâhlarıyla monoton bir şekilde dönen dervişlerin arkasında göründüğünden daha derin bir fikir dünyası vardır.

Mevlânâ'nın büyüklüğü, 1273'te ölümüne kadar üzerinde çalıştığı, baş eseri *Mesnevî*'nin her çağa hitap eden özelliğinde kendini gösterir. 25624 beyitten oluşan bu eser 6 cilttir. Kullanılan kafiye şeması kendine özgüdür, öyle ki, Doğu dünyasında bu eserin adıyla anılır. Kur'ân ve Hz. Muhammed'in sözleri olan Hadislerden sonra bu eser, İslâm dünyasında önem itibariyle üçüncü sırada yer alır.

Mesnevî'nin ana teması ölümdür. Ölüm Mevlânâ için, insanın Tanrısı ile buluşma şölenidir. Bunun imgesi, ney'in kamışa duyduğu özlemdir:

"Dinle, bu ney nasıl şikayet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor. Diyorki: Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımla kadın da ağlayıp inlemiştir, erkek de. Ayrılıktan parça parça olmuş bir gönül isterim ki aşk ve özlem derdini anlatayım ona. Aslından uzak kalan kişi buluşma zamanını arar durur. Ben her toplulukta ağladım, inledim. İyi hallilerle de eş oldum, kötü hallilerle de. Herkes kendi zannınca dost oldu bana. İçimdeki sırlarımı ise kimse aramadı. Benim sırrım, feryadımdan uzak değil, fakat gözde, kulakta o ışık yok. Beden candan, can da bedenden gizli değil; fakat kimseye canı görmeye izin yok."

Bu eserde her çağda güncel olan şey, Mevlânâ'nın sınırsız düşünce özgürlüğü ve insanların kaynaşmasına gösterilecek saygıdır. Mevlânâ için, insan sevgisi Tanrı sevgisi ile aynı değerdedir.

"İnsanı seven Allah'ı da sever."

Bu mesaj herkes için, hatta inançsızlar için dahi anlaşılır. Mevlânâ için bunun nihaî sonucu, sevgiye ve bağışlanmaya lâyık olmayan insan yoktur:

"Gel, yine de gel,
Ne olursan ol, İster Mecusi, ister Putperest
[...]
İster yeminini yüz kere bozmuş olsan da,
Yine de gel, yine de gel..."

Mevlânâ felsefesinde, şiirin yanında müziğin de önemli bir yeri vardır. Mevlânâ Dergâhı'nın ritüeli "semâ" olarak nitelendirilir; bu Arapça kelime "müziği dinlemek" veya "okunanı tam kavramak" anlamına gelir. Kelimenin bu iki anlamlılığı, Mevlânâ'nın amaçlarına tam olarak uyar. Müzik dinlemek duygusal bir olaydır. Okunanı anlamak ise ancak beyinle gerçekleşir. Dervişlerin dönerek gerçekleştirdikleri sema, duygu ve düşünceyi, insanın Tanrısıyla buluştuğu düzeye getirmeye çalışır. Dervişler bu aşamaya gelinceye kadar, çok uzun zaman katı münzevi bir yaşam sürerler, bu ise dans (Tanrı ile buluşma) eylemi için bir hazırlık dönemidir.

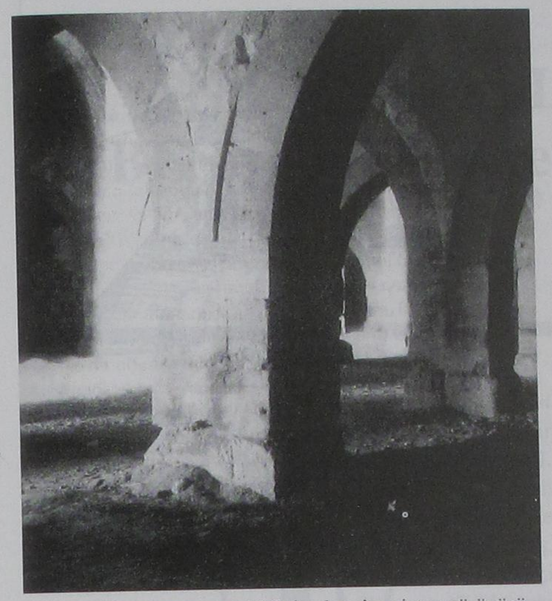
Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled, onun ölümünden sonra dergâhı organize etmeye başlar. Mevlânâ Celaleddin-i Rumî'nin Konya'daki kabrinin bulunduğu bu ana dergâhtan başlayarak tarikat hızla tüm Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yayılır. Bu gelişmeyi kolaylaştıran bir husus, Avrupa'daki keşiş tarikatlarında olduğu gibi, insanın bu dünyaya tamamen sırt çevirmemesi gerçeğidir.

Konya'daki Mevlevîhâne'yi ziyaret etmek isteyenlerin, eğer bu şansı yakalayabilirlerse, Aralık ayının ortasında orada olmaları tavsiye edilir: Sema gösterilerini, Dönen Dervişlerin törenini, Mevlânâ'nın "Şeb-i Aruz"unu görmek o zaman mümkündür.

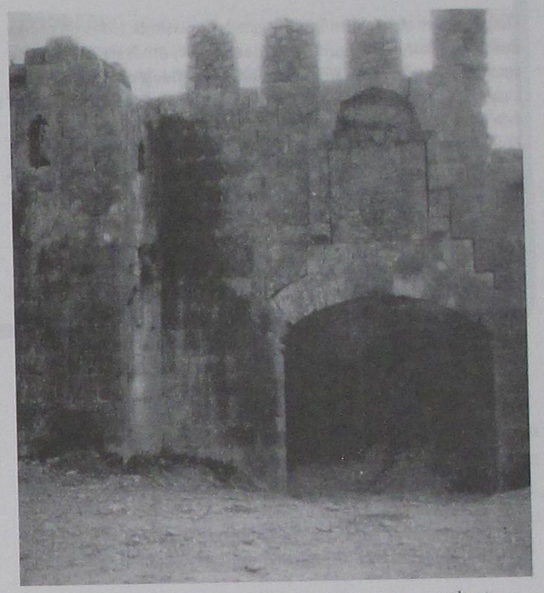
4. Sonuç

Selçuklular, İslâm diniyle birlikte Anadolu'ya, Selçuklu Hanedanlığı'ndan bile daha sürekli olan bir şey getirdiler. Öyle bir düzen yarattılar ki, bu düzen nerdeyse 1000 yılı aşkın bir süredir devam etti; yani yeni düzenlemelerle de olsa, Osmanlılar tarafından da üstlenildi. Selçuklular'ın kurduğu medrese denilen ilâhiyat yüksek okulları ağında yetişen müftüler, Orta Çağ Almanyası'ndaki rahiplere benzer biçimde, hem hanedanlığın hem de ordunun üzerinde olan tutarlı ve etkili bir yönetim geliştirdiler.

Bu düzenin dayandığı ve "ulema" denilen bilim adamlarınca günün şartlarına göre yeniden yorumlanabilen İslâm dini, Bizans kültürünün hakim olduğu Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Türk kültürünün zafer kazanmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

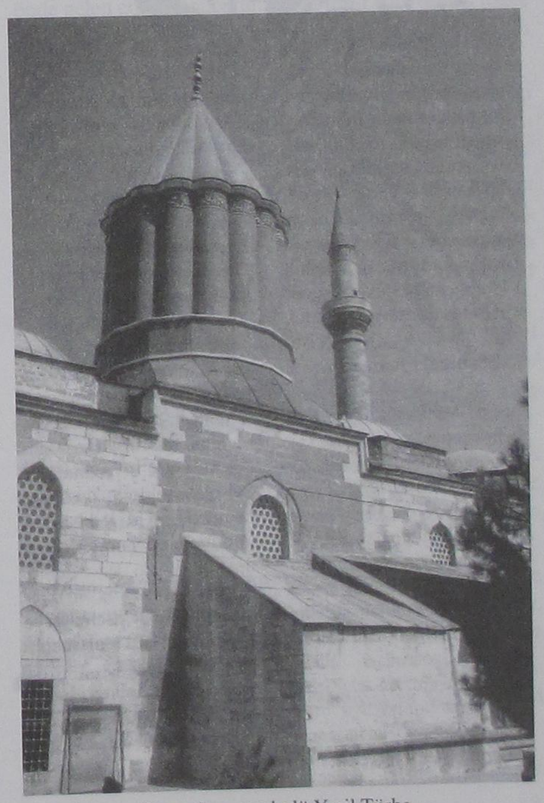
Konya-Aksaray arasındaki Sultanhanı'nın içten görünüşü.

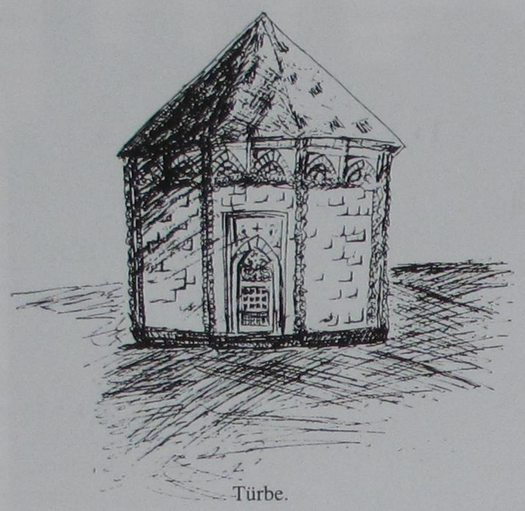
Alanya yakınındaki Alara Han kervansarayının yıkıntısı.

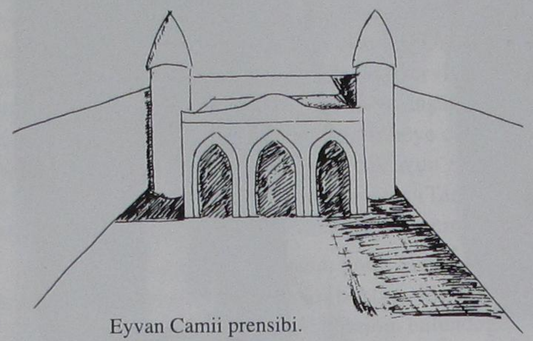
Anadolu yaylasında bir köylü kadın.

Konya'nın sembolü Yeşil Türbe.

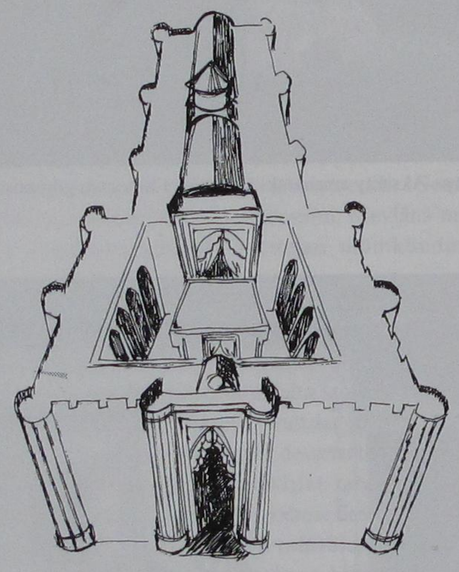
Türbe.

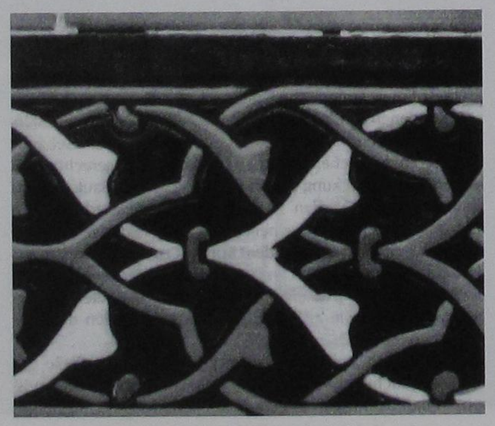
Eyvan Camii prensibi.

Dönen Derviş.

Kervansarayın tipik yapısı.

Bursa Yeşil Türbe'den sırlı çini detayı.

ANADOLU SELÇUKLU EMÎRİ BEŞARE BEY ve BAŞARAKAVAK

Hasan ÖZÖNDER*

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ünlü simalarından birisi olan Beşare Bey hakkında bugüne kadar yeterli bir araştırma ve yayın yapılmamıştır. Halbuki o, Sultan I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubâd yıllarının çok önemli bir devlet adamıdır. "Emir-i Ahur"dur. Niğde valisidir. Konya surlarının inşasına katkıda bulunmuş, stratejik önemi müdrik bir yöneticidir. Konya'daki Beşarebey (Ferhuniyye) Mescidi'nin ve Niğde'deki Alâeddin Camii'nin yaptıranıdır. Devletin Karadeniz'e açılma politikasının uygulama projelerinden birisini teşkil eden Sinop'un takviyesinde, kalenin güçlenmesi, genişletilmesi için mimari desteklerde bulunmuş bir saray mensubudur.

I. İzzeddin Keykâvus ile I. Alâeddin Keykubâd'ın aralarında geçen taht kavgasında, isabetli karar ve tavırları ile devletin zarar görmemesini sağlayan emirler heyetinde yer ve taraf almıştır.

I. İzzeddin Keykâvus'un ölümü üzerine bir yönetim boşluğu meydana gelmemesi için diğer emirlerle elbirliği ederek, daha önce yanında yer almadığı halde I. Alâeddin Keykubâd'ın tahta getirilmesine muvafakatla, muameleyi kolaylaştırma olgunluğunu da göstermiştir.

Görüldüğü gibi, devlet ve millete ait birçok hayırlı, faydalı ve gerekli hizmet, atılım ve yatırımlarda imzası bulunan bu büyük devlet adamı, sarayın ikbal mevkilerinde yaşamıştır. Ama siyasetin ezici çarklarından kurtulamayarak sonunda idbara düşmüştür. Saraydaki çevresi, halk ve ordu arasındaki geniş sempatisi ve sahip bulunduğu büyük mal ve emlâki sebebiyle ileride taht için mahzurlu görüldüğünden, hayatına Sultan'ın emri ile son verilmiştir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin diploması tarihinde böylesine varlıklar gösteren, devlet hayrına çok önemli görevlerde bulunan Emir Beşare Bey'in hayatı 6 Haziran 1223 tarihinde noktalanmıştır.

Bu yıl, onun ölümünün 777. yıldönümüdür. Biz bu yazımızla, hem o ikbal zirvesinden, idbar zindanına düşürülen bu büyük devlet adamını gündeme getirmek, hem de sekizyüz yıl sonra da olsa onun iade-i itibarını sağlamak istiyoruz.

Beşare Bey'in Tarihdeki Yeri ve Önemi

Beşare (Beşşare) Bey, başkent Konya Sarayı'nın önde gelen emirlerindendir. Başta İbn-i Bibî olmak üzere çeşitli Selçuklu kaynaklarında kendisinin sık sık adı geçer.

Kimliği, hayatı hakkında bize fazla belge ve bilgi ulaşamamıştır. Kitabelerde geçen kadarıyla adı "Zeyneddin Beşare"dir. Babasınınki ise, "Abdullah"dır.

Liyakati sebebiyle Saray'a alınmış; zekâsı, otoritesi ve üstün yöneticilik vasıflarıyla yükselerek "Emir"lik makamına kadar gelmiştir. I. İzzeddin Keykâvus'un daha şehzadelik günlerinde hayatında etkileri olmuş bir şahsiyettir. Lalası olmuştur.

Kendisine tevdi ve teslim edilen görevleri en iyi şekilde yerine getiren Zeyneddin Beşare, bu üstün görev ve sorumluluk anlayışı sebebiyle Sultan tarafından "Emir-i Ahur"luk makamına getirilmiştir.

Emir-i Ahurluk, seçkin devlet adamlığı görevlerindendir. Sultan'ın, saray erkânının ve bir ölçüde ordu ricâlinin mübrem ihtiyacı olan kaliteli atları yetiştirmek ve eğitmekle görevli bir bakanlıktır.

Aynı zamanda sultanın sır-dostudur. Devletin iç ve dış siyaset konularında onun görüşüne başvurulmuştur. Posta ve istihbarat teşkilâtı bakanlığını yaptığını da öne sürenler olmuştur.

Saraydaki mevkiinin yüksekliğinin ve Sultan'a olan

* Dr., Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi, Konya.

yakınlığının bir nişanesi olarak Emir-i Ahur göreviyle, merasimlerde ve yabancı devlet adamlarını kabul törenlerinde, sultan atının geminden tutup götürmek gibi bir teşrifat mazhariyetine de sahip idi.

Gerek o çağlarda "at'ın askerlik alanındaki önemi, kıymeti ve gerekse Türk Milleti'nin Orta Asya'dan beri "at"a verdiği değer sebebiyle Emir-i Ahurluk, sarayın önde gelen bakanlıklarından idi. Ünlü Türk bilgini Kaşgarlı Mahmud'un ifadesiyle "At, Türk'ün kanadıdır". Dinî, askerî, siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardaki çeşitli, doğrudan doğruya ve dolaylı olarak yüklendiği görev ve hizmetler sebebiyle Orta Asya Türk Medeniyeti'ne "Atlı Medeniyet" adını veren ilim adamları vardır. Kısacası "at", çağın en revaçta ulaşım, taşımacılık ve askerlik araçlarının başında geliyordu.

Bütün bu önem ve özelliklerden dolayı Anadolu Selçukluları da "at" üretim ve eğitimine son derecede özen göstermişlerdir.

Bu devlet politikası sebebiyledir ki, Konya'nın çevresinde yetiştirilen atlar "Karaman Atları" adıyla ün yapmıştır. Bey ve sultanların doğum, sünnet, evlenme, tayin, cülûs törenlerinde hazırlanan nadide hediyeler arasında "Karaman Atları"nın özellikle bulundurulduğunu biliyoruz.

O dönemde "Karaman"dan maksat, Konya ve çevresidir. Bugünkü Karaman'ın o zamanki adı "Lârende" idi. Binaenaleyh "Karaman İli", Konya merkez olmak üzere, Lârende, Ereğli, Aksaray, Koçhisar, Akşehir dolaylarını içine alan geniş bölgeye verilen adtır. Bu geniş çevrenin menşei ve merkezi Konya idi. "Esp-Keşan" (At Çekenler)'ların bu bölgede geniş arazileri vardı. Devlete at yetiştirmekle görevli idiler.

Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus da bu devlet politikasına uyarak, kaliteli at üretimine ve eğitimine gereken önemi vermiştir. Aldığı bu büyük sorumluluğu hakkıyla yerine getirmek üzere harekete geçen Beşare Bey, en elverişli yerleri aramakla işe başlamıştır. Başkent Konya'ya, Saray'a ve Sultan'a yakın ama stratejik yönden fazla göze batmayacak bir coğrafyaya; havası, suyu, bitki örtüsü en güzel bir araziye sahip olan yerler üzerinde durmuştur. Sonunda bu yatırımlara en müsait arazi olarak, bugünkü Başarakavak'ın bulunduğu yer belirlenmiştir.

Burası, engebeli arazisiyle gözden uzak kalabilen; Konya'ya yakınlığı ile avantaj sağlayan; Aynı zamanda bitki örtüsü, havası, suyu mükemmel bir coğrafyadır. Bizans döneminin tali dereceli yollarına yakın, az sayıda gayrimüslimin küçük yerleşimlerinin bulunduğu bir arazidir. Tepeleri ormanlarla kaplıdır. Yaylaları güzeldir. Suyu gayet bol, havası elverişlidir.

Beşare Bey, idealine uygun bu arazide at çiftlikleri kurar. Gayet geniş teşkilâtlı bu büyük çiftliklere liyakatlı insanları görevlendirir. Kalitenin en üst seviyede olması için emirliğin bütün imkânlarını seferber eder.

Sonunda dünyaca ünlü "Karamanlı Atları"nı yetiştirmeye muvaffak olur. Burada üretilen ve eğitilen atlar o kadar kıymetli, ünlü ve önemlidir ki, başkent Konya'ya gelen bazı yabancı devlet temsilcileri, görevleri bittiği halde, şehirde birkaç gün oyalanarak kendilerine bir at'ın saraydan ihsan edilmesi ümidini taşırlardı.

Sultan, bu önemli görevi hakkıyla yerine getiren Emir Beşare'yi, Niğde Valiliği gibi bir başka hayatî önem taşıyan göreve tayin etmiştir. Niğde, devletin askerî ve siyasî stratejisi bakımından son derece ciddi bir yerdi. Çünkü Niğde, Kilikya Torasları'ndaki önemli sınır boyuna yakındı. Toroslar'ın izin verdiği birkaç boğazın, geçidin önünde bulunuyordu. Orta Doğu'yu, Batı'ya bağlayan anayollar buradan geçiyordu. Selçuklu ülkesi ile Kilikya diyarı arasında bir eşik durumunda olan Niğde'nin son derecede uyanık, dirayet, siyaset, diyalog kabiliyeti üstün valiye ihtiyacı vardı. Beşare Bey, bu özelliklerini taşıyan bir devlet adamı olduğu için bu göreve en uygun şahsiyetti.

Nitekim Beşare Bey, hem komşu devletlerle sağlam ve sağlıklı münasebetler kurmuş, hem şehri mamur ve müreffeh hale getirmiş ve hem de halkın huzur, rahat ve güvenliğini en iyi şekilde sağlamıştır.

Güzel bir "Cuma Mescidi" özelliğini taşıyan Niğde Alâeddin Camii, onun Niğde'deki unutulmaz eserlerindendir.

Zeyneddin Beşare, Niğde valisi iken, ordunun Sinop seferinde de yerini almıştır.

Sinop, devlet için son derecede önemli idi. Çünkü, Karadeniz'e açılmak politikasının çıkış noktası durumunda bulunuyordu. Onun elde bulundurulması devlete çok geniş faydalar sağlayacaktı. Samsun ve Sinop limanlarının Türk hakimiyetine geçmesi, gelecek politikalar için elzemdi.

Canik Tekfuru (Trabzon İmparatoru) Kir Alexis de rahat durmuyordu. Selçuklu topraklarına tecâvüz ederek, halkın mal ve can kaybına sebebiyet verdiği haberleri geliyordu.

Bunlar fırsat ve sebep bilinerek Sivas'dan kalkan ordu ile Sinop ve dolayları ele geçirildi. Fethi takiben başlatılan yoğun imar ve inşa faaliyetlerinde, kendisine gösterilen bölgede Beşare Bey de gereken çalışmalarda bulundu. Buna dair, mimari eserlerindeki kitabeler bugün de mevcuttur. Sinop kalesinin genişletilmesi, iç kale (ehmedeh) inşası, surların tahkimi bu faaliyetlerdendir.

26 Cemaziyel Âhir 611/3 İkinci Teşrin 1214 tarihinde gerçekleşen Sinop başarısı, devletin Karadeniz'e açılmasını, Selçuklu denizciliğin yeni boyutlar

kazanmasını, Karadeniz kıyılarına sahip devletlerle yeni temasların kurulmasını temin eden bir büyük gelişmedir. Beşare Bey'in bu başarıda etkinlikleri büyüktür.

I. İzzeddin Keykâvus'un ölümü üzerine devleti başsız bırakmamak, yönetici boşluğu meydana gelmemesini sağlamak, bir taht kavgasına fırsat vermemek için Beşare Bey'in diğer emirlerle elbirliği ederek gösterdiği otorite ve sağladığı görüş birliği her zaman takdirle anılacak bir diplomasi örneğidir. I. Alâeddin Keykubâd'ın tahta lâyık görülmesi bile, daha önceki üzücü olayları unutmasını bilen bir fedakârlık ve fazilet numunesidir.

Ölümü

Buna, "öldürülüşü" demek daha yerinde olacaktır. I. Alâeddin Keykubâd, şehzadelik günlerinde, babasının vefatı üzerine tahta talip olmuştu. Ama sarayda hakim durumunda olan Beşare Bey başta olmak üzere diğer emirler, kardeşi I. İzzeddin Keykâvus'u uygun görmüş ve desteklemişlerdi.

Keykubâd bunu hiçbir zaman unutmadı. Tahta geçince, yıllar önce kendisine tavır alan bu elit emirlerin, kendi açısından cezalandırılmaları gerektiğine inanıyordu.

Onların ellerinde bulunan, geniş arazi, mal ve salâhiyetlerini; halk ve ordu arasındaki derin sevgi ve bağlılık duygularını, devletin geleceği açısından tehlikeli görüyordu. Şahsî kırgınlıkları da buna eklenince Sultan, bu emirler otoritesine son vermeye karar verdi. Kayseri'de verdiği bir ziyafette onları teker teker yakalatarak, hepsini öldürttü. Beşare Bey'i de küçük bir hücreye kapatıp, hayatına son verdi. (4 Cemazıye'l-Evvel) 620/6 Haziran 1223, Pazartesi).

Başarakavak

Saray ve devletin seçkin atlarını yetiştirmek üzere Beşare Bey, bu günkü Başarakavak'ın bulunduğu elverişli boş arazide, büyük at çiftlikleri kurmuştu.

Bu çiftliklerin çevresine, daha sonra devlet tarafından çeşitli Türk ailelerinden oluşan aşiret, boy ve soylar getirilip iskân edilmişlerdir. Özbe öz Türk boyu olan bu insanlar, hem arazinin iskânı ve hem de çevredeki gayrimüslimlerin kontrolü ve onların azınlıkta kalmaları için buraya yerleştirilmişlerdir. Bu devletin o zamanlarda öngördüğü yaygın bir iskân politikası idi. Mesela: Başarakavak'ın hemen yakınındaki Sille'ye bağlı Saray Köyü, Orta Asya Türk boylarından olan Kıpçaklar'dan Monguş Boyu'nun "Saray" oymağında insanların buraya yerleştirilmesinden dolayı bu adı almıştır. Yazır köyü, yine bir Türk soyunun adını taşır. Gedik Tepesi, ünlü Türk oymağı Kalaclar'ın izlerini taşır. Sille/Bilecik'in batısındaki Kızıltepe, Türkmen aşiretlerinden Yomutlar'ın kolu olan Kızıllar'ın hatıralarına sahiptir. Ulumuhsine, Kiçimuhsine, Oğuz Türkleri'nin geleneğine göre isim almış yerleşim alanlarındandır. Kiçimuhsi'ne Obruk'un yaylası idi. Halkı, kışı Obruk'ta geçirir, yazın Kiçimuhsine'de yaylaya çıkarlardı.

Görülüyorki Başarakavak ve çevresi, devlet tarafından zaman içerisinde çeşitli Türk aileleri getirilip yerleştirilmek suretiyle iskân edilmiştir.

İskânın ilki olan At çiftlikleri giderek karye (köy) halini almış. Adına da, kurucusu olan Beşare Bey'in adı verilmek suretiyle "Beşare" diye anılmaya başlanılmıştır. Asırlar boyu bu isimle bir köy olarak Beşare, Batı ile temaslar ve imlâ kurallarını değişmesi sebebiyle "Başara", daha sonra da "Başara-kavak" şeklini almıştır.

Kısacası Başarakavak, sekizyüz yıldan beri bir Türk köyüdür.

Başarakavak, Konya'nın batısında, 35 km. mesafededir. Yer yer tepelik, bunların arasında derin olmayan vadiler bulunur. Bir zamanlar araziyi tamamiyle kaplayan ormanlar zamanla hayli azalmıştır. Toprağı yumuşaktır. Bu sebeple gerek tabiat ve gerekse insan eliyle yapılan "in"ler vardır. Arazi dağlık ve sulaktır. Yayla ve tarlalar halkın geçim kaynağıdır. Köyü (Beldeyi) bir baştan bir başa sulayıp geçen ırmaklardan oluşan Uluçay, Altınapa Barajı'nı besler. Memoğlu, Üçpınar, Ketenlik, Çabutlu en meşhur su kaynaklarındandır.

Tesadüfen ortaya çıkan arkeolojik eserler, Türk-İslâm öncesi dönemlere ışık tutan belgeler olarak Konya Arkeoloji Müzesi'nde koruma altına alınmışlardır. Hüyüklerinde ve Manastır dolaylarında yapılacak ilmî kazı ve araştırmaların çok değerli materyalleri gün ışığına çıkaracağına inanıyoruz.

Başarakavak'da sosyal hayat, Türk-İslâm kültürüne dayanır. Gelenek ve göreneklere bağlılık göze çarpar. Doğum, sünnet, askerlik, düğün, hac, ölüm âdetleri büyük ölçüde eski haliyle yaşatılmaktadır.

Köy hayatında sıcak ve samimi bir komşuluk hüküm sürer. Yardımlaşma, dayanışma duyguları gayet kuvvetlidir. Kadınlar da günlük çalışmalarında erkeğinin yanındadır. Ev, bağ, bahçe işlerinde kendine düşen görevi yerine getirerek, hayatın zorluk ve ağırlıklarını paylaşır.

Halk son derece misafirperverdir. Hemen her mahallenin bir "Köy Odası" vardır. Gelen misafirlerin ağırlandığı misafirperverlik mimarisi olan odaların çoğu ayaktadır. Ünlü ilim ve sanat adamı Friederich Sarre, 1895 yılındaki incelemelerinde Başarakavak köy odalarından uzun uzadıya ve hayranlıkla bahseder.

Halk, sağlam, sağlıklı ve uzun ömürlüdür. Çalışmayı sever. En büyük zevki tarla ve bahçesiyle meşgul olmaktadır.

Yaklaşık yarım asra gelinceye kadar köyde "at" ve "atcılık" son derecede yaygın, ünlü ve önemli idi. Dolayısıyla "cirit" gibi at sporları meşhur idi. Bunlar, zamanla değişen sosyal ekonomik şartlar sebebiyle kaybolmuş gibidir.

Halkın geçimi daha çok tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Yapıcılık ve yapı ustalığı ile meşgul olanlar, iş ve sanat hayatının diğer meslek ve ticaretiyle uğraşanlar arasında ayrı bir üne sahiptirler.

1997 sayımına göre beldenin nüfusu 1967'dir.

Köyde bulunan vakıf arazilerinin gelirleri, tarih boyunca hem köydeki ve hem de Konya'daki dinî, sosyal ve kültürel eserlerin masraflarını, ihtiyaçlarını karşılamıştır. Celaliyye Evkafı'na ait olanlar bunlardandır.

İlim, fikir ve kültür konularında birçok değerli insanlar yetiştiren Başarakavaklılar, inanışlarına, törelerine bağlıdırlar.

Büyük mezarlık ve Yukarı Mezarlık adıyla bilinen iki mezarlıkta, bu meşhurların kabirleri, türbeleri sık sık ziyaret edilir.

Yardımlaşmayı, dayanışmayı düzenlemek için kurulan "Başarakavaklılar Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği" (BAŞDER), iki yıldan beri yerinde bir kararla, Beşare Bey'i Anma ve Başaralılar Günü Törenleri düzenlemektedirler.

Yemen, Sina, Kanal harekatlarında asker veren Başaralılar, Çanakkale, Dumlupınar, Sakarya muharebelerine de katılarak, Kurtuluş Savaşı'nda yerlerini almışlardır.

Başara'da, dokumacılık yaygın mesleklerden idi. Özellikle "halı" dokumacılığı meşhurdu. Kendine has teknik ve kompozisyona sahip Başara halıları, geniş ve tüylü halılar gurubundadır. Gerek kaliteli yünü, gerek tabii boyaları, gerekse motif ve konpozisyonundaki özellikleri, güzellikler sebebiyle, "Konya Halıları" arasında seçkin bir yer ve değere sahipti. Yastık, heybe, eğer örtüsü, kilim, cicim, dokumaları da ünlüdür.

Yaklaşık elli yıldan beri, dokumacılık ihmal edilmiş, bunun yerini bahçe ve tarla uğraşısı almıştır.

Zahide Hanım ve Hacı Osman Ağa camileri, dinî mimarî yapıların başında gelir. Kavak Hanı, Derbent yolu üzerinde tarihî bir konaklama yeridir.

Taş temel üzerine tuğla, kerpiçle yapılmış; kalın ahşap hatıllı, çıkmalı, düz toprak dam örtülü Başara evleri, sivil mimarinin coğrafyaya yatkınlığını gösteren güzel örnekleri oluştururlar. Genellikle iki katlıdırlar. Köyün içinde bulunduğu vadiye göre, teraslama tarzında, meyilli bir konum gösterirler. Kapı, pencere, dolap, yüklük, taban döşeme ağaçtandır. Eski örneklerde nefis ahşap işçiliği görülür. Mahallî tabirle anılan, "Karanlık Oda" "Hırçıt Evi", "Çardak", "Aşana" "Hanay" "Tahtaboş", "Mabeyn", "Harim" gibi kısımlardan meydana gelmişlerdir. Ahır ve samanlık evin ayrılmaz unsunlarındandır.

Akarsu bakımından zengin olduğu için, tarihi boyunca su değirmenlerine önem verilmiştir. Çoğu zamanla harap olmuşsa da, "Hasan'ın Değirmeni" o günlerin hatıralarını yaşatmaktadır.

Kurulduğundan beri köy için "su" hiç problem olmamıştır. Yukardaki yaylalardan ve vadinin çeşitli yerlerinden çıkan sular, hem çeşme ve hem de çay suyu olarak köyün ihtiyacını bol bol karşılamıştır. Orta mahalle, Lök-oğlu, Hacı Hafızlar, Künkönü başlıcalarındandır.

Coğrafi konumu ve sosyal yaşantısı bakımından köprü, harım, develik gibi yapılar halkın günlük yaşantısını kolaylaştırmışlardır.

Başara'nın "kuru fasuleyesi" meşhurdur. Yağ, yoğurt, peynir, bal, yumurta, balık halkın ürettiği gıdaların başında gelir. "Kabak Tiridi", "Acılık Aş", ünlü yemeklerdendir.

Şen, sakin, çalışkan, sıcakkanlı insanlar olan Başarakavaklılar, çağdaş hayatın gereklerini de yerine getirmektedirler. Modern ev ve mutfak araç gereçlerini; telefon, radyo, televizyon günlük hayatın vazgeçilmez imkânlarındandır.

Okul, Kur'ân Kursu, Biçki-Dikiş Kursu, özel ve resmî kurum ve kuruluşlarla birlikte halka yardımcı olmaktadır. Tarım ve hayvancılık daha çok modern aletlerle yapılmaktadır. Belediye, köyün ihtiyaçlarını karşılamak için modern araç ve gereçlerle hizmet etmektedir.

Sonuç

Sekiz asrı bulan tarihi içerisinde Başarakavak, temiz, sessiz ve sakin coğrafyasında halkına huzur vermiş bir beldedir. Selçuklu emirlerinden Zeyneddin Başara tarafından, "At Çiftlikleri" tesisi ile başlayan kuruluşu, bir süre sonra buraya yerleştirilen Türk boy ve aileleri ile bir "karye" (köy) halini almıştır. Dinî, askerî ve sivil mimarîde halkın ihtiyacını karşılayan tarihî eserlere sahip bulunan Başarakavak'ta müslim ve gayrimüslim cemaatlerden oluşan halk, yüzyıllar boyunca büyük bir anlayış, sevgi, saygı, hoşgörü, yardımlaşma, dayanışma ortamı içerisinde yaşamışlardır.

Günümüz insanını sarsan hava, çevre kirliliği; su, yakacak sıkıntısı; trafik sıkışıklığı; gürültü, kalabalık ortam gibi ömür tüketen zarar ve tehlikelerden uzak, bir sükûnet köşesi olan Başarakavak yakın gelecekte yoğun bir yerleşme talebine hedef olacaktır. Manzarası güzel, coğrafyası bereketli, havası, suyu, toprağı bol ve temiz sessiz, sakin, tenha Başarakavak, her geçen gün bunları

arayan ve muhtaç olan insanların sığınağı haline gelmek üzeredir.

Tertemiz ve huzurlu havası ile Konya'nın akciğerlerinden olan Başarakavak'ın, bu ısrarlı talepler karşısında endazeyi kaçırarak hızlı, kalabalık, yanlış ve kaçak yapılaşmalara fırsat vermemesi temenni edilir.

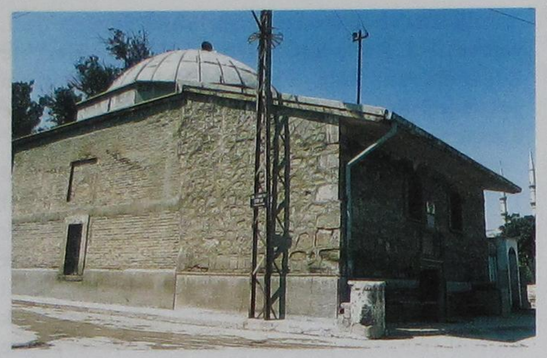
Sekiz yüz yıldan beri sahip bulunduğu sosyal ve kültürel değerlerini, gelenek ve göreneklerini yaşatmasını bilen, bu bilinç içerisinde çağdaşlanmayı da beraberinde götüren Başarakavaklılar, kurucuları olan Emir Beşare Bey'in hatıralarına sahip çıkmakla, gelecek nesillere en kıymetli kültür mirasını armağan etmiş olacaklardır.

Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait tarihî yapılar; Türk kültürüne dayalı gelenek ve görenekleri, mahallî âdet ve an'âneleri, temiz havası, suyu, çevresi, yemyeşil dağları, tepeleri, yaylaları, vadileri ile Başarakavak, Konya'nın saklı kalmış turizm potansiyellerinden biridir. Günümüzde çağdaş imkân ve donanımdan yararlanmaktadır.

Birbirinden nefis "Köy Odaları" ele alınacak; tarihî Türk sporlarından atcılık, binicilik, yarış ve cirit müsabakaları diriltilecek olursa hem millî kültürümüz ihya edilmiş ve hem de turizm potansiyeline dinamikler kazandırılmış olacaktır. Yerli, yabancı her turist Başarakavak'ın sahip bulunduğu tarihî değerlerden, Türk Kültürü ve Medeniyetine dair çok güzel ve fevkalâde değişik bilgi ve görgüler elde edeceklerdir.

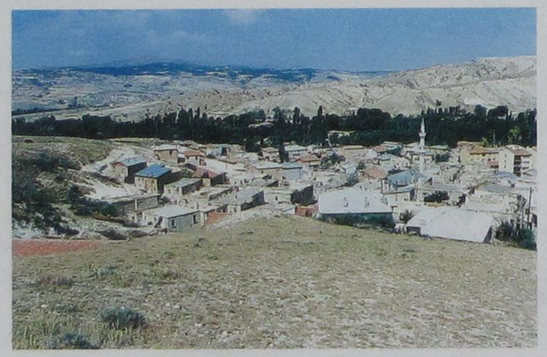
Başarakavak

Resim:1 Beşare Bey'in Konya'daki Beşare Bey (Ferhuniyye) Mescidi.

Resim:2 Beşare Bey'in Niğde'de yaptırdığı Alâeddin Camii.

Resim:3 Başarakavak'ın genel görünümü.

Resim:4 Bizans döneminden kalma küp.

Resim:5 Yukarı Cami (Hacı Osmangil'in Camii).

Resim:6 Uzun yıllar halkın huzur ve istirahatini temin eden eski evlerden biri.

Resim:7 Evlerde ve Köy Odalarında ahşap işçiliğinin nefis örnekleri olan dolap, aynalık ve testilikler, yabancıların da son derece takdirini kazanmaktadır.

Resim:8 Köyü meydana getiren her mahallede bulunan köy odalarından "İshakgil'in Odası".

Resim:9 Belediye Parkı'nda bir pazar günü. Havuzbaşı'nda sohbet.

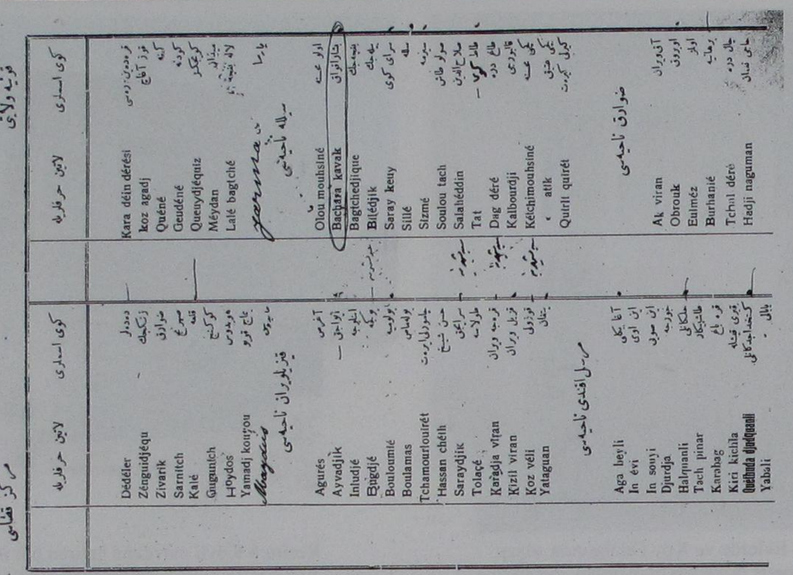
Resim:10 Tarihî Konya Halıları arasında seçkin yeri bulunan Başara halılarına nefis bir örnek.

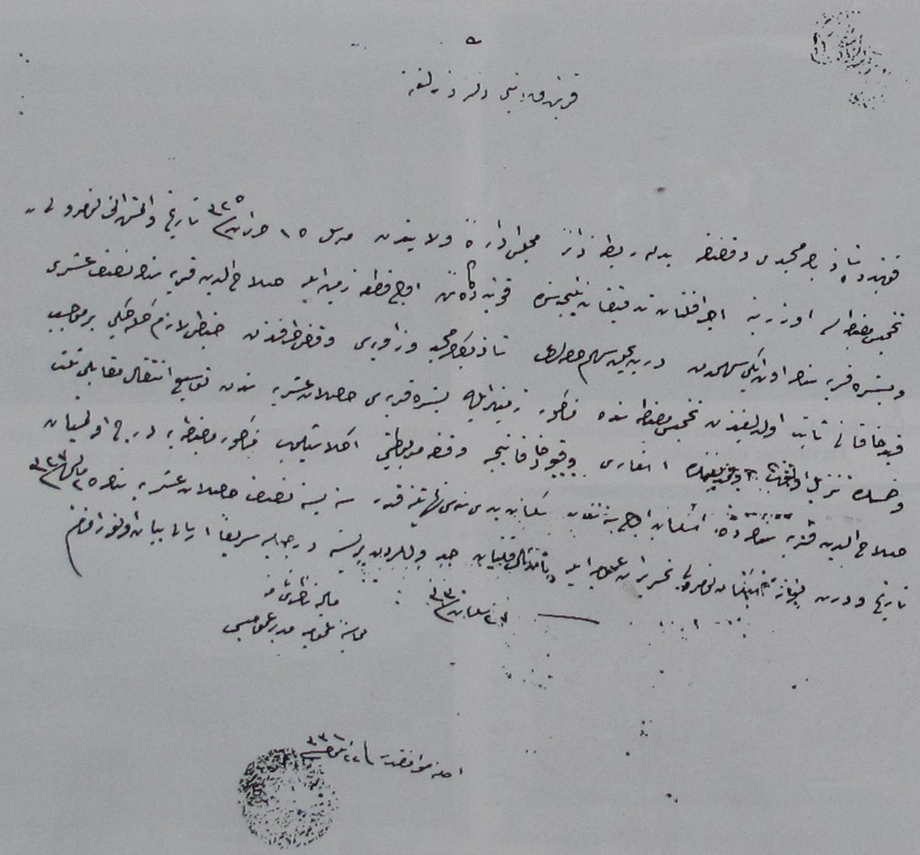
Resim:11 Ünlü Başara dokumalarından biri de yastık yüzleridir.

Resim:12 Teklifimiz üzerine memnuniyetle kabul edilerek uygulamaya konulan ve "Kasabamızın Kurucusu Beşare Bey'i Anma Toplantısı ve Yemek Şöleni" olarak gelenekleşen Başarakavaklılar Günü (4 Haziran 2000).

Belge:1 Otantik belgelerde Beşare (kavak) olarak geçen kelimenin Latin Alfabesi'nin kuralları ile Başara (kavak) halini alışı.

Belge:2 Konya'daki Şaz Bey Mescidi'nin, Beşare'deki vakıf arazisiyle ilgili olarak, Konya Defterdarlığı ile Maliye Nezareti Muhasebe-i Umumiye Müdürlüğü arasında geçen yazışmalardan biri (Tarih: 27 Şaban 1330/11 Ağustos 1912).

ÇEVRENİN KONYA ALÂEDDİN CAMİİ'NE ETKİSİ ve YAPI MALZEMESİ SORUNLARI

Nazım KOÇU*
Zerrin KORKMAZ**

Selçuklu döneminin Konya'daki en önemli eserlerinden biri Alâeddin Tepesi üzerine yapılmış Alaeddin Camii'dir. Fakat bu tarihi ve kültürel mirasımız üzerinde çevre sorunlarından hava kirliliği, atmosfer etkileri ve fiziksel şartlar yapı malzemelerine olumsuz yönde etki etmiştir. Günümüze kadar zor şartlar altında ayakta kalabilmiş Alâeddin Camii'nde çevre sorunları hala çözümlenmiş değildir. Camide en büyük problem olarak zemin sorunu görülmüş bütün onarım ve restorasyonlar bu bağlamda yapılmıştır. Yapılan incelemelerde, yapı malzemesi özellikleri ve iç yapı araştırılmasının yapılmadığı ortaya çıkmıştır.

Bu araştırmada; Konya Alâeddin Camii'nin konumu, tarihçesi, zemin sorunları, yapılan onarımlar, camiide kullanılan yapı malzemeleri ve tekniği, çevrenin doğal taş yapı malzemesi üzerine etkisi ve sorunları konusu incelenmiştir.

Yapılar üzerinde zararlı etkileri olduğu bilinen çevre sorunlarından hava kirliliği, atmosferik etkenlerle birleştiğinde gerek tarihî ve kültürel mirasları, gerekse günümüz yapı malzemelerini olumsuz yönde etkilerler. Hava kirliliği-atmosferik etkenler kombinasyonu ile oluşan kimyasal reaksiyonlar, yapı malzemelerinin yüzeyinde veya iç yapısında hasar ve bozulmalara neden olurlar. Ancak bu tür hasarlar ve bozulmalar uzun sürede ortaya çıktığı için malzemelerde ani değişmelere yol açmazlar. Uzun süre sonunda gözle görülebilen bozulmalar ortaya çıkar.

Yoğun bir yaya ve taşıt trafiğinin yaşandığı Zafer, Alâeddin Tepesi ve çevresi, Selçuklu döneminin eşsiz eserlerine sahiptir. Bunlardan Konya Alâeddin Camii, Anadolu Selçuklu devrinin en büyük ve önemli camilerindendir. Camii'nin inşasına Selçuklu Sultanı I. Rükneddin Mesut'un son zamanlarında başlanmış, II. Kılıçarslan (1156-1192) döneminde inşaata devam edilmiş ve Sultan Alâeddin Keykubat tarafından 1221 yılında tamamlanmıştır.[1]

Günümüze kadar zor şartlar altında ayakta kalabilmiş camii, çevre sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Birçok onarımların yapıldığı caminin hâlâ çevre sorunları çözümlenmiş değildir. Yapılan bu araştırmada; Konya Alâeddin Camii'nin konumu, tarihçesi, zemin sorunları, yapılan onarımlar, yapı malzeme tekniği, çevrenin doğal taş yapı malzemesi üzerine olumsuz etkileri ve karşılaşılan sorunlar incelenmiştir.

Türkiye'nin en önemli kültürel mirasından birine sahip olan Konya'daki tarihî eserlerden Konya Alâeddin Camii'ne çevre etkilerinden zemin ve atmosfer etkileri önemli bir sorun oluşturmaktadır. Caminin kuzey taç kapısı doğal taş işlemeciliğinin en eşsiz örneklerini sergilemektedir. Taç kapıda Sille andezit taşları, kalker kökenli ($CaCO_3$) beyaz ve mor renkli mermerler büyük bir ustalıkla kullanılmıştır. Yapı üzerinde ise zeminin ve çevrenin olumsuz etkileri olduğu gözlemlenmiştir (Resim:1). Atmosfer etkilerinden hava kirliliği ve buna bağlı olarak asit yağmurları tarihi eserlerin bozulmasını hızlandırmış, böylece taş yüzeylerde kirlenmeler, kabuklanmalar ve aşınmalar tespit edilmiştir.

1. Konya Alâeddin Camii'nin Konumu ve Tarihçesi

Konya'nın ilk kurulduğu yer olan, Alâeddin Tepesi, yapı olarak bir höyüktür. Ancak bu tepenin gerek kent merkezinde kalması, gerekse üzerinde tarihî değer ifade eden önemli yapıların bulunması, yeterli araştırma kazılarının yapılmasına bugüne kadar imkân vermemiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Konya.
** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Konya.

1 Yusuf Küçükdağ-Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Konya 1999, s. 242-244.

Bu bölgede, Frigler dönemine kadar uzanan bir yerleşme olduğu sanılmakta, öncesi bilinmemektedir [2].

Anadolu Selçuklular döneminin Konya'daki ilk eserlerinden biri olan Alâeddin Camii (Şekil:1), kent merkezindeki suni bir tepe, höyük üzerinde inşa edilmiştir. Önemli bir bölümü miladi XII. yüzyılda tamamlanan ve değişik tarihlerde ilâvelerle büyümüş olan cami, muhtelif devirlerde gördüğü tamirlerle, yer yer asli karakterlerini kaybetmiştir. Camii hariminin doğu bölümü, kûfe tipi plânlı olup, mihrap duvarına paralel, kemerli altı destek sırasıyla birbirinden ayrılmış yedi sahından oluşmuştur. Bu kemerler doğuda ve batıda duvarla bitişik devşirme sütunlara oturtulmuştur. Doğu duvarına bitişik sütunlar tuğla mantolarla sarılarak ayak biçimine dönüştürülmüştür. Batı bölüm, doğu bölümden boyut olarak daha küçük tutulmuş olmakla birlikte, yine enine gelişen bir mekân şeklindedir. Güneybatı köşede tuğla ayaklar ve tuğla kemerlerin taşıdığı bir sultan mahvili yer almaktadır. Orta bölüm ikisi kıble duvarıyla bitişik, ikisi haçvari plânlı ayaklara oturtulmuş sivri kemerlerin taşıdığı üçgen bingili kâgir kubbe ile buna bağlı eyvanı anımsatan, iki sütunun taşıdığı üç kemer gözüyle kapatılmış düz dam örtülü bölümden oluşmuştur.

Cami beden duvarı, kuzey cephe, orta ve doğu bölümü haricinde içte sıvalı moloz taştan inşa olunmuştur. Kuzeyinde yer yer yüksekliği 9 metreyi aşan taş duvarlarla çevrilmiş bir avlu bulunmaktadır. Bu avluya kuzey duvarlarda yer alan biri çok mükemmel, iki kapıdan girilmektedir[3].

Alâeddin Camii, Selçuklu başkentinde şehrin tarihî çekirdeğini oluşturan en önemli tepesi üzerindedir. Konya'nın sembolü durumunda olan bu eşsiz eserde günümüze kadar en büyük sorun olarak zemin problemi üzerinde durulmuş ama yapı malzemelerinin onarımı ihmal edilmiştir. Çevre sorunları ile ilişkisi konusunda ise hiçbir bilimsel çalışma yapılmamıştır.

2. Konya Alâeddin Camii'nin Zemin Sorunları ve Yapılan Onarımlar

Konya Alâeddin Camii, temel ve taban zemini ile ilgili sorunların tarihçesi çok eskilere uzanmakta olup, özellikle son 29-30 yıl içinde cami taşıyıcı elemanlarında çeşitli zemin hareketlerinden dolayı şekil değiştirmeleri görülmüştür. Bu süre içinde çeşitli onarım çalışmaları ve özellikle 1967-1972 yılları arasında temelleri de içine alan önemli bir güçlendirme ve takviye işlemi yapılmış olmasına rağmen yapı taşıyıcı elemanları ile ilgili problemler devam etmiş ve sorun çözülemediği gibi gözlenen yapısal hasarın zamanla artması sonucu toptan bir göçmeyi önlemek üzere 1980 yılında cami taşıyıcı elemanları askıya alınmış, bu nedenle ibadete kapatılmıştır. Camii üst yapısında oluşan çatlaklardan yatay yönde deformasyonların olduğu görülmüştür. Bu durumun üst yapıya sonradan yapılan eklemelerden ve restorasyon amacıyla alınan önlemlerden kaynaklandığı sonucuna varılabilir. Temel zemininden kaynaklanan düşey yöndeki deformasyonlar, yatay yöndeki deformasyonlara yol açmıştır. Caminin, geçmişte doğu ve batı kesimlerindeki taş kolonların altındaki kaidelerinin betonarme bağ kirişleri ile birbirine bağlandığı ve bu kesimlerin çatılarının kaldırılarak betonarme döşeme şeklinde tekrar döküldüğü belirtilmektedir. Uygulanan bu önlem, yapının kısmi çökmesine yol açabilecek deformasyonlardan ötürü hasar görmesini engellemiştir. Bunun yanı sıra yapının kısmi çökmesine mani olurken problemin daha geniş bölümde yayılmasına kaynak teşkil etmiştir. Konya Alâeddin Camii zeminini güçlendirmek için kazık çalışmaları yapılmıştır. Bu proje kapsamında; DSİ Genel Müdürlüğü tarafından toplam 6092 m. derinliğinde 221 adet enjeksiyon kuyusu açılarak toplam 836388 kg. çimento enjeksiyonu yapılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından taban ve zemin enjeksiyonları ve taşıyıcı elemanlarla mini kazıkların bağlantılarını sağlamaya yönelik eğimli mini kazık çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, cami içinde ve dışında yerleştirilen ölçüm ve gözlem aletleri ile gerçekleştirilen mini kazık yükleme ve çekme deneyleri için toplam 2207 m. uzunlukta 59 adet delik-kuyu açılmış ve bunların bazılarına toplam 6880 kg. çimento enjekte edilmiştir [4].

Konya Alâeddin Camii taş duvar ve kolonlarda mevcut çatlakların ve zeminde oluşabilecek deformasyonların, zemin enjeksiyonu sırasında davranışı ve hareketini gözlemek amacıyla, cami içinde ve dışında hassas ölçüm aletleri yerleştirerek bir ölçüm ve gözlem sistemi oluşturulmuştur.

Tabii zemin 26-33 metre arasında değişmektedir. Yığma zemin içerisinde kömür cürufu, tuğla, kiremit parçaları, bazen kum, çakıl, blok büyük taşlar ve hatta kemik parçaları bulunan fazla miktarda killi topraklı dolgu zemin bulunmaktadır.

Avlu tarafındaki duvar temeli avlu zemininden yaklaşık 2.95 m. aşağıya kadar inen çok intizamsız ve şakülünde olmayan horasan harçlı kâgir temel mevcuttur. Takriben 1.10 m. aşağıda temel duvarlar içinde ahşap

2 A. Alkan, *Konya Tarihi Kentin Planlama Sorunları*, Selçuk Üniversitesi Müh.-Mim. Fakültesi, Konya 1994.

3 O. N. Dülgerler-M. Y. Kaltakcı, "Konya Alaeddin Camii Restorasyon Projesi Uygulamaları", *Alaeddin Camii Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müd., Ankara 1996, s.193-217.

4 T. Durgunoğlu, vd.,"Konya Alaeddin Camii Temel Zemini Islahatı ve Temel Takviyesi", *Alaeddin Camii Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müd., Ankara 1996, s.171-192.

hatıllar mevcuttur. Ancak, zemin içinde kalan hatıllar çürümüştür [5]. Duvardaki ahşap hatıllar üzerine ise bilinçsiz olarak gri renkli portland çimentosu sıvanmıştır (Resim:2).

Cami düzgün bir plâna sahip değildir. Güneye isabet eden mihrap cephesi 86.40 m., kuzeye isabet eden avlu cephesi ise 29 m. kadar düz devam etmekte olup 3.63 metrelik bir dilatasyonu takip eden aralıktan sonra, bu cephede 8.85 ve 13.77 metrelik iki türbe vardır. Doğuda giriş kapısının bulunduğu cephe, 32.70 m., batı cephesi ise 28.9 m. uzunluktadır. Avlunun iç ölçüleri ortalama 23x57.5 metredir. Avlu serbest yüksekliği yer yer 9 metreyi geçebilen kâgir duvar ile çevrilmiştir. Minare, kuzeydoğu köşesinde olup, dilatasyonla çevre duvarlarından ayrılmış haldedir. Kolonlar, 40 cm. kadar çapta muhtelif cins mermerlerden yapılmıştır. Mihrap hattına paralel kemerlerin mesnetleri mevcut tabandan ortalama 3.05 m. yüksekte bu kolonlara oturmaktadır. Kolon başları gerek mihrap hattına paralel gerekse aksi istikamette ahşap gergilerle bağlanmıştır. Camide meydana gelen sorunlar ;

- Tamamen dolgu bir zemin üzerine oturtulan kolon ve gerekse dış duvarların temellerinde 1.0 kgf/cm'ye varan taban gerilmesinden dolayı meydana gelen oturmalar,
- Dış suların uygun şekilde drene edilmemesinden dolayı meydana gelen zararlı etkiler,
- Üst yapı ve temel yapısı malzeme ve işçilik bakımından iyi ve üniform bir durumda olmamasının doğurduğu sorunlar,
- Gerek temel zemininin üniform bir karakterde olmaması ve gerekse yüklerin durumu, inşaatın farklı zaman ve sistemlerde yapılmasının münferit temeller arasında doğurduğu büyük farklı oturmalar, yapıda başlıca sorunlar olarak sıralanabilir [6].

3. Konya Alâeddin Camii'nde Kullanılan Yapı Malzemeleri ve Tekniği

Selçuklular, yapılarında taş malzemeyi büyük bir ustalıkla kullanmışlardır. Taşla birlikte tuğla malzemeyi de kullanmışlardır. Cephelerde, kapılarda, zafer taklarında, sütunlarda, sütun başlıklarındaki söve kısımlarında, taş veya mermer kaplamalar kullanıldığı halde, minarelerde, iç tezyinatta, duvarlarda, kubbelerde, işlenmesi kolay tuğla kullanılmıştır. İnşaat malzemesi ve tekniği olarak iki tabak kesme taş ve bunların arasında bir dolma tabakası vardır. Bu dolma tabakası birbirine harçla kenetlenmiş muntazam olmayan çakıl taşlarından olup, böylece son derece sağlam bir kütle meydana gelmiştir. Kesme taşlar genellikle harap olmuş antik binalardan sökülmüş mermerlerdir. Çok defa duvarlar tuğladan yapılmış ve üzeri mermer plaklarla kaplanmıştır. Tuğlalar ortalama olarak eski zamanlarda, Bizans devrindeki büyüklükte olup, aralarındaki harç kısmı kalın bir tabakadır. Bazen bir kesme taş tabakası, bir tuğla tabakası olmak üzere değişmeli yada taşların tuğlalarla çevrilmesi biçiminde bir duvarcılık tekniği kullanılmıştır. Caminin dış duvarında tuğla malzeme kullanılmış fakat yanlış onarım tekniği uygulanmıştır (Resim:3). Selçuklu binalarında çıplak tuğla nadir görülür ki, bu tuz ihtiva eden tuğlaların hava şartlarına karşı mukavemetini düşürmesinden dolayı olabilir. Minalı tuğla kullanımının bununla bir ilgisi olabilir; çünkü kaplanmış tuğla dış tesirlere dayanıklı hale gelmektedir [7].

Konya Alâeddin Camii'nin 835 yıllık ağaç işleme minberi bugün yerindedir. Alâeddin Camii'nin mimari değeri bir yana, bu minber başlı başına bir Türk şaheseridir. Minbere tek bir çivi vurulmadan, işlemeli küçük parçalar birbirine geçerek bütünleşmiş, böylece minber, yüzyılların problemlerine dayanabilecek güçte bir esneklik kazanmıştır. Minberin yan yüzleri, geometrik ve rumî motiflerle, kûfî ve sülüs yazılarıyla süslüdür [8].

Minber abanoz ağacından birbirine geçmiş olup, Anadolu Selçuklu ahşap işlemeciliğinin en güzel örneklerindendir. 1155 yılında Ahlatlı Mengum Berti tarafından yapılmış bir şaheserdir.

Anadolu'nun fethinden sonra Selçuklular burada yaşayan antik geleneklerin etkisi ile doğal taşı sanat amaçlarına uygun malzeme olarak seçmiş, onu yapılarında giderek artan bir ustalıkla kullanmışlardır. Konya ve çevresinde çok bulunan kalker taşı yapıların ana malzemesi olmuştur. XII. yüzyılın sonunda Selçuklular'ın İran'da tuğla üzerine kullandıkları formları Anadolu'da taş malzemeye geçirdikleri söylenebilir. Taş oymacıların, değişik yerlerde yapılan eserler yüzünden bir takım gezici gruplar halinde çalıştıkları düşünülebilir. Selçuklu yapılarında çok kullanılan bir gelenek olarak, antik yapılardaki taş malzemenin aynen alınarak veya çok az değişiklik yapılarak, kendi yapılarının uygun yerlerinde kullanıldığı görülmektedir. Duvarlarda ve sütunlarda böyle antik taş parçalarına çok rastlanmaktadır. Taç kapılar, duvarların seviyelerini aşarak anıtsal bir görünüm alan, dikdörtgen kütlelerdir. Bu kütle iki bölümde

5 E. Kılıçbay, "Konya Alaeddin Camii Temel Etüdü Raporu", Vakıflar Genel Müd., Belge No 2, 1964.

6 N. Kumbasar, vd., " Teknik Rapor", Vakıflar Genel Müd., Belge No 5, 1967.

7 H. Karpuz, "Friderich Sarre'nin Konya'daki Selçuklu Anıtları Adlı Kitabın Çevirisi Üzerine", *Yeni İpek Yolu, K.T.O.Dergisi*, Özel Sayı; (Aralık 1999), s.102-129.

8 Z. Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanımı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

incelenebilir; taçkapının esasını teşkil eden portal nişi ve onun dikdörtgen çerçevesi, taçkapının içinde kemerli bir kapı açıklığı vardır. Kapının iki yanında çok defa küçük nişler açılmıştır. Portal nişin etrafında bir veya birkaç şeritli dikdörtgen çerçeve bulunur. Duvarlarda kullanılan taşlar, ince yonu tekniği ile işlenmiş ve kaplama örgü şeklinde yapılmıştır. Taş bloklar arasındaki derz aralıkları sıfıra yakındır[9].

Taşların ocaklardan çıkarılması antik yöntemlere benzer şekilde, murçlarla sık ve sıralı deliklerin açılarak taşın ana kayadan ayrılması, kopan blokların orada kabaca yontularak yapı alanına taşınması gibi işlemlerden oluşuyordu.

Toprak yüzeyine yakın yerlerden çıkartılan taşlar, ince tabakalı ve daha dayanıksız olmaları nedeniyle genellikle moloz taş olarak kullanılmıştır. Ocağın derin yerlerinden çıkartılan taşların işlenmeleri ilk anda daha kolay olduğundan büyük ölçüde ocakta işleniyor, şantiyeye daha az iş bırakılıyordu. Yapılan incelemelerde muhteşem Alâeddin Camii kuzey taç kapısının bu şekilde yapıldığı söylenebilir.

4. Çevrenin Konya Alâeddin Camii'ndeki Doğal Taş Yapı Malzemesi Üzerine Etkisi ve Sorunları

Konya Alâeddin Camii avlusuna açılan kuzey taç kapısında yapı malzemesi olarak Sille andezit taşları, kalker kökenli ($CaCO_3$) beyaz ve mor renkli mermerler kullanılmıştır. "Akcegizlenmez" tabir edilen yapım tekniğiyle taşlar birbirine büyük bir ustalıkla oturtulmuştur. Fakat yağış suları, hava kirliliği gibi faktörler sonucu taş yüzeyinde bozulmalar görülmüştür. Ayrıca yüzeyde kabarmalar, kabuklanmalar dökülmeler tespit edilmiştir. Mor renkli mermerlerin beyaz mermerler ile birlikte ustalıkla kullanılması örneğini bu eserde görmek mümkündür [10].

Konya Selçuklu dönemi tarihî eserlerin yüzeyleri genellikle girintili, çıkıntılı, oymalı ve kabartmalı olarak yapılmıştır. Özellikle güneş ve gölgeye göre yönlendirme iyi düşünülmüştür.

Günümüzde ise atmosferde bulunan zararlı gazlar ve tozlar ile iç içe kalan eserlerimizde bozulmalar hızlanmıştır. Girinti çıkıntılar üzerine düşen kurum, duman, aerosol, sis gibi partiküller malzemelerin bozulmasına neden olmuştur. Atmosferdeki kirleticilerin özellikle kalker kökenli taşları daha fazla bozduğu görülmüştür. Konya'da yapılan yağmur suları analizinde geçmiş yıllarda pH'ın 7'den aşağı düştüğü ve asitik özellik taşıdığı tespit edilmiştir.

Taş yüzeylerinde yetişen alg, liken ve yosunlar taş yapı malzemeleri üzerinde, ince organik bir madde tabakası meydana getirir ve bütün yüzeyleri kaplayarak parça kopmalarına neden olurlar. Nitritli ve kükürtlü anaerobik bakteriler de taşlarda bozulmaların başlamasına ve devam etmesine neden olabilirler[11].

Özellikle yerel koşulların da yapı biyolojisi açısından uygun malzeme seçmekte önemli bir etken olduğu görülmektedir [12].

Suyun yapı malzemesinin bozulmasına neden olan özelliğinden birisi güçlü bir çözücü olmasıdır. İyon alışverişini kolaylaştırarak malzemenin bozulmasına neden olur. Bozulma, su içinde bulunan NO_3, SO_4, Cl gibi serbest iyonların CO_2, SO_4, SO_3 gibi gazların varlığı nedeniyle meydana gelmektedir[13].

Tarihî mimarimizin en son kalıntıları olan duvarlarında ise onarımlar bilinçsizce yapılmış, duvar malzemeleri ve harçları üzerinde fiziksel, mekanik ve kimyasal analizler yapılmadan tamirat yönüne gidilmiştir. Onarımlarda portland çimentosu kullanılmıştır. Taş örgü sistemi geleneksel örgü sisteminden farklılık arz etmektedir (Resim:4). Zemindeki çekmeler ve duvarlardaki çatlaklar nedeniyle onarımlarda çelik ve portland çimentosundan kaçınılmamıştır (Resim:5).

Hava kirleten gazlardan SO_2, gaz halinde kuru veya ıslak taş yüzeylerde depolanarak veya aerosol halinde sülfüroz asit olarak bu ortamda reaktif yapı taşı yüzeylerine etki eder. En çok etkilenen doğal taşlar; kireçtaşları, mermerler, traverten ve kalsit bağlayıcı kumtaşlarıdır[14].

Gaz kirleticilerin yanı sıra partikül kirleticiler de tarihi eserlerin bozulmasında etkilidirler. Aerosol bir gaz ortamında katı veya sıvı olarak asılı olan partiküllerin dispersiyonlarıdır. Hava kirliliği, taş bozulmaları yoluyla tarihî belge niteliğindeki detayların yitirilmesine yol açmaktadır.

9 T. Esin, "*Konya Çevresindeki Tarihi Eserlerde Doğal Taş Malzemenin Bozulma Nedenleri ve Onarılmasında Kullanılacak Uygun Taş Seçimi İçin Bir Çalışma*", (S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmış Doktora Tezi), Konya 1990.

10 N. Koçu, "Konya'da Çevre Etkisiyle Bozulan Tarihi Eserler ve Yapı Fiziği Sorunu", *Yeni İpek Yolu, Konya Ticaret Odası Dergisi*, Sayı: 142,(Aralık 1999) s. 22-25.

11 E. Gürdal, "Anıtlarda ve Yapılarda Kullanılmış Doğal Taşların Bozulma ve Korunmaları", *Röleve-Restorasyon Dergisi*, Özel Sayı, (1982), s. 27-29.

12 M. Eriç-H. Y. Ersoy,"Yapı Biyolojisi Ekolojik Denge ve Yapı Malzemesi İlişkisi", *Yapı*, Sayı: 163,(1995), s. 83-86.

13 H. Akıllı, " Taş Eserlerin Tahribatına Neden Olan Etkenler", *Röleve Restorasyon Dergisi*, Sayı: 6, (1987) s.129-134.

14 A. Ersen, "Doğal Yapı Taşlarındaki Bozulmalar", *Yapı*, Sayı:195, (Şubat 1998), s. 94-97.

Konya çevresinde özellikle konut ve yapıların ısıtılmasında fosil yakıtlar kullanılmaktadır. Fosil yakıtların yanmasından kükürt oksitler meydana gelmektedir. Petrol ve kömür gibi fosil yakıtlar yaklaşık 0,5-6 oranında kükürt ihtiva ederler. Yanmaları durumunda kükürtdioksit şeklinde atmosfere karışır. Kükürtdioksitin oksidasyonu (SO_2+ H_2O+O_2), sonuçta havadaki su buharıyla sülfirik asitle (H_2SO_4) sonuçlanır. H_2SO_4 kuvvetli bir asittir. Karbonatların ve silikatların H_2CO_3 'e göre daha hızlı bir biçimde bozulmasına neden olur [15].

Atmosferde CO_2 oranının artması durumunda su ile reaksiyona girer ve H_2CO_3 (çok zayıf bir asittir) bu koşullarda karbonatları ($CaCO_3$), magnezyum karbonatları, kireç harçlarını, mermerleri bikarbonata dönüştürerek yavaş yavaş eritir.

Konya'da yağış sularının analizi yapılmıştır. Yağış suyunun içindeki maddeler atmosferin içindeki maddelerle ilgilidir. Yağmur suyu bünyesinde aerosol absorbe etmektedir. Bunun için sisli havaların daha zehirleyici etkileri vardır. Ayrıca donma derecesine yakın soğuk su 25oC'lik sudan iki kere fazla karbondioksit çözebilmektedir. Çözünmüş karbondioksitin, silikatlı taşların ayrışmasını hızlandırdığı ve karbonatlı taşların çözünebilirliklerini etkilediği için su içerisindeki miktarı önemlidir.

Tarihî Selçuklu yapılarında görülen metin, zarif tuğla ve kiremitler bugün yapılmamaktadır. Bu sanatta işçilik, el, ayak ve çamur kalemleri gibi iptidai şekiller kullanılmıştır[16].

Kış sezonu itibarıyla Konya'da hava kirliliği 1986-1995 10 yıllık dönemi incelendiğinde P.M. olarak sınır değerlerin aşılmadığı, SO_2 itibariyle ise 1989-1990 sezonunda 308 ile 1990-1991'de 363 , 1993-1994'de 251 ile sınır değerleri aşmıştır [17].

Konya kentinde hava kirliliği hâlâ risk olmaya devam etmektedir. D.İ.E.'nin 10.06.1996 tarihinde yayınladığı bültene göre; Konya 1995-1996 kış sezonunda hava kirliliğinin yüksek olduğu iller sıralamasında ortalama değerlere göre SO_2'den 3. sırada, P.M.'de ise kısa vadeli sınır değerlerin aşıldığı günlere göre 3. sırada olduğu açıklanmıştır.

Fabrika, yapıların bacalarından ve eksoz borularından salınan gazlar hâkim rüzgâr yönünde Konya il merkezine taşınmaktadır. Su ile birleşen bu gazlar asit yağmuru şeklinde yapı yüzeyine düşmektedir. Sülfirik asitin ve nitrik asitin yağmurla beraber yeryüzüne ulaşması durumuna asit yağmuru adı verilmektedir[18]. Yapı yüzeyine düşen asit yağmurları ise tarihî eserlerimizin bozulmasını hızlandırmaktadır.

H_2SO_4 (sülfirik asit) kuvvetli bir asittir. Karbonatlı ($CaCO_3$) taşların veya silikatlı taşların hızlı bir biçimde bozulmasına neden olur.

$CaCO_3$ kökenli doğal yapı taşlarının, atmosferde bulunan gazların etkisiyle bozulması sonucu tarihî eserlerimiz tahribata uğramaktadır. Bu atmosferdeki zararlı gazlar 25 yılda kalker kökenli malzemeleri 1mm yüzey erozyonuna uğratabilirler. Konya Aleâddin Camii kuzey taç kapısında bu şekilde yüzey erozyonu tespit edilmiştir. Hava kirliliği neticesinde oluşan sülfatlar yapı taşlarını bozmakta ve bu gözeneklerde $CaSO_4$ (kalsiyum sülfat) oluşmaktadır. Böyle durumdaki yapı taşları bünyesine su aldıkça şişer, kuruması sırasında ise büzülür. Gözeneklerin sürekli şişip küçülmesinden dolayı iç gerilmeler oluşur. Kalsiyum sülfat gözeneklerde bulunur, yağışlı havalarda ise doğru, kuru havalarda dışa doğru hareket eder. Bunun sonucu tuzlanmalar oluşur. Tuz ise suyu sever, tuz bünyesinde nemi tuttuğu için CaCl (kalsiyum klorür) ve $CaSO_4$ tuzlarını buharlaşma ile malzeme yüzeyine taşır. Böylece yüzey yumuşar ve nemli olur. Yüzeyde şişme ve büzülme olayı meydana gelerek yapı malzemelerinin bozulmasına sebep olur.

Konya'daki tarihî eserlerden Alâeddin Camii taç kapısı ve duvarları girintili çıkıntılı olarak yapılmıştır. Girintiler üzerine düşen kurum, duman, sis gibi partiküller doğal yapı taşlarının bozulmasına sebep olmaktadır.

Sonuç

Konya'daki yağış sularının analiz sonuçlarına göre hava kirliliği ve asit yağmurlarının varlığından bahsetmek mümkündür. Atmosfer içinde serbest olarak dolaşan duman, kum, toz, kükürtdioksit, karbonmonoksit vs. havanın nemi ile reaksiyona girmektedir. Bu durumdan çevre ve kültürel miraslarımızdan olan tarihî eserler de zarar görmektedir. Şehir atmosferi içinde bulunan çeşitli gazlar, yağmurlu, sisli havalarda H_2CO_3 ve H_2SO_4 şeklinde asit haline dönüşür. Bu ise tarihî eserlerin yüzeylerinde kimyasal reaksiyonları başlatmakta ve yapılara zarar vermektedir.

Konya Alâeddin Camii'nde geleneksel malzemelerin kompozisyonları, fiziksel, mekânik, kimyasal özellikleri ve mikro yapıları buna bağlı olarak yapıdaki fonksiyonları

15 K. Çınar-N. Koçu, "Konya Kentindeki Hava Kirliliğinin Sebepleri ve Sonuçları", *Kent Yönetimi İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu 99*, İstanbul 1999, s.624-632.

16 E. Yaylalı,"Tarihi Gelişim Sürecinde Konya'da Ticaret", *Yeni İpek Yolu*, Sayı:155, (2001), s.36-46.

17 M. Bilgiç, "Konya İl Merkezinin Hava Kirliliği Raporu", *Selçuk Üniversitesi ve Çevre*, Konya 1997, s.10.

18 İ. Akalan, "Asit Yağmurları", *Çevre Koruma*, Sayı:19, (Ocak 1984), s.25.

19 H. Karpuz, *Konya'nın Selçuklu Devri Yapıları*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları No:24, Konya 1998, s.26-41.

ile onarımlarda kullanılan yapı malzemelerinden farklıdır. Bu nedenle restorasyon ve onarımlarda kullanılan malzemeler, geleneksel yapı malzeme özelliklerinde veya bu özelliklere yakın değerlere sahip olmalıdırlar.

Konya Aleâddin Camii restorasyonunda kullanılan malzemelerden harçlar, sıvalar, şerbetler taş malzemelerin fiziksel ve mekanik özellikleri Selçuklular döneminde kullanılan yapı malzemelerinden uzaktırlar.

Konya kentinde hava kirliliği sorununa paralel olarak tarihi çevrenin ve yapıların korunması için gereken hususların yerine getirilmediği yapılan incelemelerle ortaya çıkarılmıştır. Başta hava kirliliğinin giderilmesinde bireylerin bilinçlendirilmesi çok önemlidir. Bireylerin de yerel yöneticilere ve ilgili makamlara yardımcı olması gerekmektedir. Tarih hepimizin, çevre hepimizin, kültür hepimizin kültürüdür. Herkes bu mirasların korunması için özenle, bilinçle çalışmalıdır.

Yapılan araştırmalarda Konya Alâeddin Camii'nin restorasyonunda yapı malzemeleri konusunda gerekli bilimsel deney ve araştırmaların yapılmadığı ortaya çıkmıştır.

Tarihî eserlerin onarımında fiziksel deneyler (özgül) kütle, özgül yüzey, açık hava tesirlerine dayanım, asit ve tuzlara dayanım, rutubet tayini, kızdırma kaybı, sertlik, birim hacim ağırlığı, kılcallık, su emme, kompasite (doluluk), porozite (gözeneklilik), ısı iletkenlik katsayısı ve buhar geçirgenlik direnci, mekânik deneyler (eğilme ve basınç dayanımları ile donma çözülme deneyi sonrası basınç dayanımları) yapılmalıdır. Kimyasal özellikler ve mikroyapı araştırmasında ise yüzeylerin petrografik muayenesi, polarizan mikroskopta inceleme, optik mikroskopta inceleme, taramalı elektron mikroskop ile inceleme (SEM), X-ışınları difraksiyonu ile analiz (XRD) yapılmalıdır. Çevrenin tarihî eserler üzerine bozucu etkilerinin araştırılmasında ayrıca biyolojik etkiler de araştırılmalıdır. Özellikle onarımlarda kullanılacak harç ve yapı malzemeleri konusunda izlenecek metotlar bilimsel olarak ortaya konmalı ve üniversiteler ile araştırmalara devam edilmelidir.

Deneyler İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yapı Malzemesi Laboratuarı ve ilgili birimleri ile TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Yapı Malzeme laboratuarında yapılmaktadır.

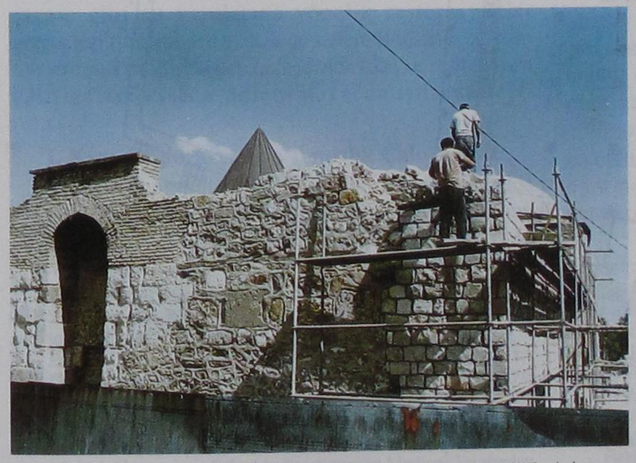
Resim:1 Konya Alâeddin Camii'nin kuzey duvarında çevre sorunlarıyla ilgili bozulmalar görülmektedir.

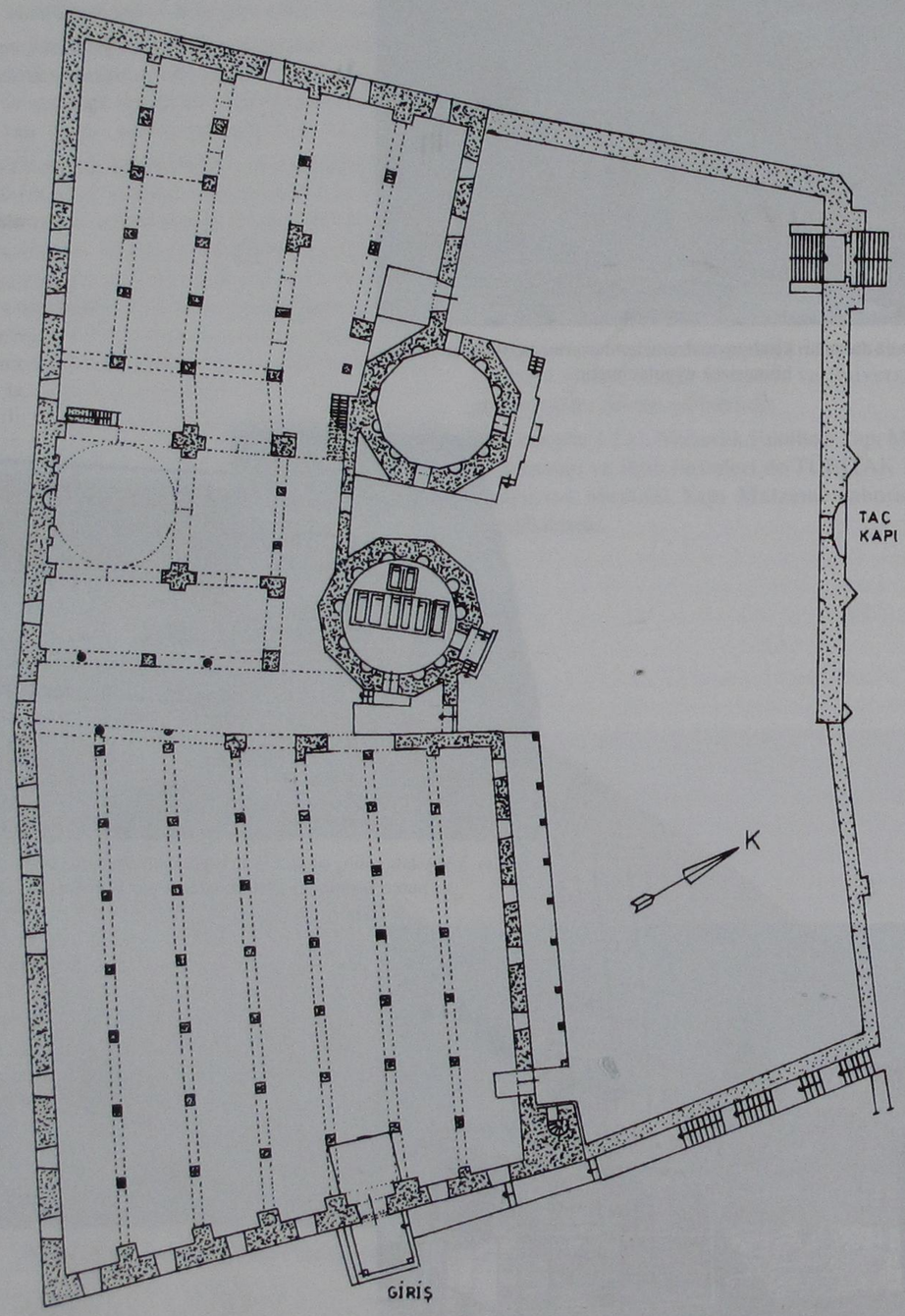
Resim:2 Derz dolguları ve ahşap malzemelerin üzerine portland çimentosu bilinçsizce uygulanmıştır.

Resim:3 Yapılan yanlış onarımlarla tuğla malzemelerde bozulmalar ve parça kopmaları görülmüştür (Foto:E. Koçaş).

Resim:4 Onarımlarda taş örgü sistemi geçmişin özelliklerini yansıtmamaktadır.

Şekil:1 Konya Alâeddin Camii plânı.

S.Ü. FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ TARAFINDAN KONYA'DA YAPILAN KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI*

Haşim KARPUZ**
Ali BAŞ***

Ortaçağ Selçuklu dönemi, siyasi tarih bakımından olduğu kadar kültür ve sanat açısından da önemli bir devredir. Selçuklu devletinin başkenti konumunda olan Konya da, bu dönemin kültür ve sanat açısından en önemli merkezi konumundadır.

Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nin öğretime başlayan ilk bölümlerinden biri olan Sanat Tarihi Bölümü'nde yörenin kültür ve sanat hayatına yönelik olarak çok sayıda araştırma yapılmış, bunlar kongre ve sempozyumlarda bildiri olarak sunulmuştur. Ayrıca yine bu konuda bir çok kitap ve makale de yayınlanmış durumdadır.

Bu tür yayın faaliyetlerinin yanı sıra, bilimsel amaçlı kazı çalışmaları yürütülmüş, çeşitli kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılarak, aynı zamanda restorasyon çalışmaları da sürdürülmüştür. Özellikle 1990'lı yıllarda yoğun bir biçimde sürdürülmeye çalışılan bu faaliyetleri, ilk etapta Konya çevresindeki harap durumda olan kervansaraylar üzerinde yoğunlaştırma plânlanmış olmasına rağmen, bu konuda ilgili kurum veya kuruluşlardan yeterli destek alınamamıştır. Fakat bir çok imkansızlıklara rağmen, Dokuzun Hanı'nın kazı ve restorasyon çalışmaları tamamlanmış, Zazadin ve Obruk hanlarında ise temizlik çalışmaları yapılmıştır. Bunun yanı sıra Buzhane ve sarnıç gibi su yapılarına yönelik restorasyonlar gerçekleştirilmiştir. Bu makalede sizlere Bölümün öğretim üyelerinin katılımıyla gerçekleştirilen kazı ve restorasyon çalışmaları kısaca anlatılmaya çalışılacaktır [1].

I. Kazı, Restorasyon ve Temizlik Çalışmaları

1. Şeyh Şıhabüddin Sühreverdi Kazısı: Bölümümde ortaçağ arkeolojisiyle ilgili olarak yapılan ilk çalışma sayın Prof.Dr.Beyhan Karamağaralı başkanlığında bölümün elemanlarının katılımıyla gerçekleştirilen Konya Ereğli Şeyh Şıhabüddin Sühreverdî Zâviyesi kazısıdır. 1984 yılında başlayan ve üç sezon devam eden bu çalışmada, tamamen toprak altında kalan yapının temel izleri bulunmuş ve bu izlere dayanarak duvarlar yaklaşık 50 cm. yükseltilmiştir. Söz konusu kazı ile ilgili bilgileri Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı etraflı bir biçimde bilimsel yayınlarında anlatacağı için, bu kazı üzerinde fazla durmayacaktır.

2. Dokuzun Hanı: Han Konya Akşehir yolu üzerinde 1210 yılında inşa edilmiş, günümüze çok harap durumda gelmiş bir Selçuklu yapısıdır. 1990 yılında Prof. Dr. Yılmaz Önge'nin başkanlığında başlatılan çalışmanın amacı, yapının kaybolan avlusunun açığa çıkarılması, restore edilmesi, çevresinin düzenlenerek fonksiyon verilip yaşatılmasıydı. 1995 yılına kadar süren çalışmalar sonucu avlunun kazısı bitirilmiş, kapalı kısmın restorasyonu ise Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce gerçekleştirilmiştir.

Dokuzun Hanı'ndaki çalışmaları iki başlık altında ele alınabilir.

a. Kazı Çalışmaları: 1990 yılında hanın içerisinde oluşan toprak dolgu, örtüden düşün kemer ve tonoz parçaları temizlenmiş, kapalı kısım ve bu kısmın önünde küçük sondajlar yapılmıştır. 1992 ve 1993 yıllarında plân karelere ayrılan avlunun kazısı yapılmıştır [2].

1992 yılında avlunun doğu bölümü kazıldı. Avlunun bu bölümünde, çamur harçlı moloz taş duvarlarla ayrılan dört mekân belirlenmiş, bu duvarların en azından iki evreli olduğu tesbit edilmiştir.

---

* Bu makale, III. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (1999)'da tebliğ olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi, Konya.
*** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Konya.

1 Bizim bu konuşmamızda bahsedeceğimiz kazı ve restorasyon çalışmaları bir vesile ile değişik toplantılarda anlatılmıştır. Hatta bu sempozyumun birincisi olan İzmir'deki toplantıda "Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Tarafından Konya'da Yapılan Kazı ve Restorasyon Çalışmaları" şeklinde sunulmuştu. Aslında Sanat Tarihi Bölümü ile SÜSAM'ı birbirinden ayırmak zordur. Çünkü bahsedilen kazı ve restorasyon çalışmaları bizzat Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerince gerçekleştirilmiş, SÜSAM ise konunun mali ve bürokratik işlemlerini çözümleme yolunda çaba göstermiştir.

2 1990-1991 ve 1992 çalışmalarının ayrıntıları için bkz.H.Karpuz,"Konya Dokuzun Hanı Kazı ve restorasyon çalışmaları", *XIV.Kazı Sonuçları Toplantısı*, II. Ankara 1992, s.459.

1993 yılında avlunun kazısı tamamlanmış, batı bölümünde de Selçuklu izleri ile Osmanlı döneminin muhdes duvar ve mekânları tespit edilmiştir. Mevcut kalıntılar fotoğraf ve çizimlerle belirlendikten sonra bu duvarlar kaldırılmıştır. Tarihî belgeler ve kazıda ortaya çıkan verilerden, Osmanlı dönemi onarımlarının iki evrede yapıldığı belirlenmiştir. Birinci evre, XVIII. yüzyılın başında III.Ahmet zamanında gerçekleştirilen avlunun etraflıca elden geçirilmesi ve aynı sırada kapalı kısımda çöken tonozların karaörtü olarak yenilenmesidir[3]. İkinci evre ise XIX. yüzyılın sonlarında hanın karakol olarak kullanıldığı sırada yapılan düzenlemedir. Doğu bölümünde korunan fırın ve batı bölümündeki büyük mekân, bu evreye ait olmalıdır.

Avluda Osmanlı dönemi onarım ve düzenlemeleri yapılırken orijinal mekânların tamamına yakını adeta kazınmış, izler yok edilmiştir. Belirlenebilen izlerden hareketle yapının avlu plânının Kuruçeşme ve Altınapa hanlarıyla benzerlik gösterdiği anlaşılıyor.

Avlu girişinin sağında, arkası oda olan bir eyvan, solunda ise bir oda yer almaktadır. Bu mekânlardan sonra avlunun doğu ve batı kanadında revak şeklinde düzenlenmiş beşik tonozlu beşer bölüm bulunmaktadır. 1930'lu yıllara ait fotoğraflardan, tonozların doğu-batı yönünde kurulduğunu, kemerlerin ise, ayaklar ile avlu duvarına oturtulduğu anlaşılıyor [4].

Avlu girişinin sağındaki eyvanlı mekânın üzerine bir merdivenle çıkıldığını tahmin edilmektedir. Bu, belki de üstteki mescide veya dama çıkmak için kullanılıyordu. Yapının mescidi avlu girişinin sağında ve solunda arandı, fakat mihrap izine rastlanamadı.

b. Restorasyon Çalışmaları:

Dokuzun Hanı çalışmalarında özellikle kapalı kısmın restorasyonu sırasında ortaya çıkan problemler, kötü uygulamalar yapıya çok zarar vermiştir. Dokuzun Hanı'ndaki bu uygulamalar sırasında tarihî yapıların ihale yoluyla müteahhide verilerek restore edilmesinin yanlışlığı yaşanarak öğrenilmiştir [5].

Bundan sonra Dokuzun Hanı çalışmalarına Kültür Bakanlığı ödenek vermemiştir. Mahalli desteklerle avluda ortaya çıkan izlerin dondurulması ve restorasyonlarının tamamlanması 1995 yılı içerisinde gerçekleşmiştir.

3 Bu onarıma ait K.Erdmann'ın çiziminde kapalı kısımda orta sahnın arka bölümünde görülen ayak temizlik sırasında kaldırılmıştır. K.Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin 1961, s.36-38.

4 H.Karpuz, "Konya Dokuzun Hanı'nda Yapılan Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *Aslanapa Armağanı*, İstanbul 1996, s.143, R.2.

5 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. H.Karpuz, *a.g.m.*, s.148-149..

II. Buzhane ve Su Yapıları

1. Sahip Ata Çifte Buzhanesi:

Havzan Mahallesi'nde, Tren İstasyonu civarında, Eski Meram Yolu üzerinde bulunur. Yaklaşık 250 m. doğusunda tekli Buzhane yer almaktadır. Anadolu'da Selçuklu devrine ait benzeri bulunmayan bu yapı bir çok yayında tanıtılmıştır [6].

Çifte Buzhane, doğu batı doğrultusunda kurulmuş, kalın taş duvarlı, yaklaşık 16 x 24 m. boyutlarında iki bölümlü bir yapıdır. Üst örtüsü beşik tonozlu olup kalın bir toprak tabakası ile örtülmüştür.

Buzhane'nin doğu cephesindeki köşelerde kapılar bulunmaktadır. Kapılardan merdivenle zemine inilmektedir. Mekânın doğu cephesinde buz doldurma kapıları bulunuyordu. Her iki bölümün üzerini örten beşik tonozlar iki kemer tarafından desteklenmektedir.

Sahip Ata Vakfı'ndan olan bu Buzhane 1930'lu yıllarda Vakıflarca kiraya verilerek kullanılıyordu. 1939 yılında 900 TL.'sına Derviş Kalın adlı bir şahsa satılmış, daha sonra kullanım dışı bırakılmıştır. Batı tarafındaki buz havuzları arsaya dönüştürülerek, bu alana yeni binalar yapılmıştır. Kooperatif binalarının yapımı sırasında 1986 tarihinde Buzhane'nin tonoz örtüsünün yarısı, kuzey, güney ve batı duvarlarının bir kısmı yıkılmıştır.

Koruma altına alınmış yapıyı yıkanlar hakkında yasal işlem yapılmış, fakat sorumluların beraatine karar verilmiştir [7]. Yapı Kooperatifi ruhsat alabilmek için Buzhane'nin mülkiyetini Meram Belediyesi'ne devretmiştir.

Bu önemli yapı, çöplük haline getirilip doldurulmaya başlanmıştı. Bunun üzerine SÜSAM restorasyon projelerini hazırlatıp, Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na (KKTVKK) sunup, uygulama için çözümler aranmaya başlanmıştır. Meram Belediye Başkanı projeye para ayırmayacağını beyan ederek, Buzhane'nin mülkiyetini asli sahibi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredebileceklerini belirtmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü ilgilileri ise bu yapıyı devralıp restore edemeyeceklerini, geçecek süre içinde yapının yok olabileceğini açıklamışlardır.

Bunun üzerine konu, Konya Büyükşehir Belediye Başkanı Halil Ürün'e iletildi. Başkanın şahsi ilgisi ve talimatı ile restorasyon 1995 yılı sonlarında gerçekleştirilmiştir.

6 İ.Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1964, s.267-268 ; M.Ferit-M.Mesut, *Sahip Ata ve Oğullarının Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1934, s.78-79; N.İlhan, "Les Buzhane de Konya", *Fifth International Congres of Turkish Art*, Budapeşte 1978, s.423-433.

7 Bu konuda bkz. Y.Önge, "Türk-İslam Devri Yapılarında Eski Eser Kaçakçılığı, Tahribatı, Nedenleri, Çareler", *DTCF Dergisi*, XXXIV / 1-2, (Ankara 1990), s.421, Res.7-8.

2. Şerafettin Sarnıcı

İl merkezi Meram İlçesi, Lalebahçe yolu üzerinde bulunan tescilli yapı, onarımlarla günümüze kadar gelmiş, Selçuklu devrine tarihlenen bir yapıdır. 1944 yılındaki durumu, tarihi ve vakıfları hakkında İ.H:Konyalı ayrıntılı bilgiler vermektedir [8]. Kullanım dışı kalan sarnıcın üst örtüsü yıkılmış ve harap duruma gelmişti. 1993 yılında yapının restorasyon projeleri Koruma Kurulu'na iletilerek restorasyonu gerçekleştirilmiştir [9].

İki katlı gömme sarnıçlar grubuna giren yapı, Çakır Irmağı'ndan su alıyordu. Sarnıcın ortasında sekizgen formlu kuyu bileziği bulunmaktadır. Eyvan şeklindeki yapının üzeri ahşap kirişlemeli düz dam şeklinde örtülüdür. Çamur harçlı, ahşap hatıllı duvar örgüsüne sahiptir. Duvarlarda Selçuklu devrine ait bezemeli parçalar bulunmaktadır. Köşelerde üzerleri bitkisel motifli kabaralar ile doğu kısmında geometrik motifli bir taş, eyvanın cephesinde her iki duvarda kaide şeklinde iki devşirme sütun bulunmaktadır.

Bölümün öğretim elemanlarının katılımıyla gerçekleşen restorasyon sırasında sarnıcın batı duvarı ile örtüsü son şekline uygun olarak yenilenmiş, yan duvarlarda kısmî onarımlar yapılmıştır. Sarnıcın üst örtüsünün asıl durumu hakkında bir şey söyleyemiyoruz. Belki de XX.yüzyıl başlarında bu son şeklini aldı. Aslı diğer sarnıçlar gibi tonoz örtülü olmalıdır.

3. Ak Sarnıç

Meram İlçesi, Kovanağzı Mahallesi'nde, Lalebahçe'ye giderken Çakır Irmağı'nın üstündeki köprüyü geçince yolun sağındadır. Selçuklu zamanında XIII. yüzyılda yapılan sarnıç, iki bölümden oluşmaktadır. Zeminde dikdörtgen plânlı bir hazne, bunun üzerinde de ortasında su almak için kullanılan bileziğin bulunduğu, dikdörtgen plânlı, kuzey cephesi açık, eyvan şeklindeki üst yapıdan oluşmaktadır. Tip olarak iki katlı, tam gömme sarnıç gurubuna girmektedir.

Alt taraftaki hazne girişi ile sarnıç ağzı kapatılmıştır. Üst yapı kuzey cephesi açık, üzeri beşik tonozla örtülü eyvan şeklindedir. Eyvanın doğu ve batı duvarının alt kısmı moloz taştan, zeminden l m. yükseklikten itibaren tuğla ile güney cephesinin tamamı ise moloz taş ile örülmüştür. 346 cm. yüksekliğindeki duvarlar, üstü beş sıra tuğlanın birbiri üzerinden taşırılmasından oluşmuş kirpi saçakla nihayetlenmiştir.

Üst yapının örtüsü topraktır. Eyvanın girişinde sağda ve solda Bizans döneminden kalma yassı birer sütun vardır. Eyvanın ortasında, alt kattaki haznenin ağzında köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen formlu bilezik taşı ve bunun üzerinde, tonozun ortasında sarnıçtan su çekmek için, kovanın zincirini asmaya yarayan bir demir halka mevcuttur [10].

Eyvanın doğu duvarında, zeminden 80 cm. yüksekliğinde küçük bir niş, arkasında ise dışarı doğru eğimli bir oluk bulunmaktadır. Hazneden çıkarılan suyun duvardaki oyuğa boşaltıldığı ve suyun buradan dışarıdaki yalağa aktığı, buradan da hayvanların sulandığı anlaşılmaktadır.

a. Restorasyon Çalışması: Ak Sarnıç, şehrin modern su şebekesinin kurulmasıyla önemini kaybetmiş bu yüzden yapı harap duruma gelmiştir. Haznesi kapatılmış, kuyu bileziği ve su yalakları yerinden kaldırılmıştır.

Yapının restorasyon prejeleri SÜSAM tarafından Araştırma Görevlisi Y.Mimar Osman Özyurt'a hazırlatılmış ve uygulamasını S.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim üyeleri ve araştırma görevlileri gerçekleştirmiştir. Bu sarnıcın restorasyon masrafları Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesi Başkanı Nimet Uzluk tarafından karşılanmıştır.

Restorasyon sırasında kapatılan hazne ağzı açılmış, bileziği yerine oturtulmuştur. Ayrıca hayvanların su içmesine yarayan su yalağı doğu cephesindeki orijinal yerine konulmuş, büyük bölümü tahrip olan kirpi saçak aslına uygun olarak onarılmıştır. Sarnıcın korunabilmesi için eyvan cephesine demir parmaklık yaptırılarak kapatılmıştır.

4. Durunday Ana Sultan Sarnıcı

Merkez Meram ilçesi, Durunday Mahallesi, Ana Sultan Caddesi üzerinde ve aynı adlı mezarlığın doğusunda yer alan sarnıç, Selçuklular zamanında, XIII. yüzyılda yapılan bu sarnıç, suyunu Meram Çayı'ndan gelen bir kanaldan almaktaydı. 30-40 yıldan beri kullanılmamaktadır.

Yapı iki bölümden oluşmaktadır. Zeminde dikdörtgen plânlı, beşik tonoz örtülü su haznesi, bunun üzerinde ise ortasında su almak için kullanılan bileziğin bulunduğu, eyvan şeklinde üst yapı gelmektedir. Yapı bu haliyle iki katlı, tam gömme sarnıç gurubuna girmektedir.

Güneydoğu-kuzeybatı istikametinde kurulan ve dikdörtgen plânlı olan alt kattaki suyun depolandığı haznenin üzeri beşik tonozla örtülüdür. Hazne, üst yapıyı oluşturan eyvandan yaklaşık 2 m. daha büyüktür. Üst yapı yer yer yıkılmış olup, beşik tonoz örtülü bir eyvan biçimindedir. Eyvanın ağzı kuzeydoğuya bakmaktadır.

Eyvan duvarlarının cephesine birer adet devşirme sütun konulmuştur. Eyvanın cephesindeki kemer ve alınlığı tuğla, sarnıcın diğer tarafları moloz taş malzeme

8 Konyalı, *a.g.e.*, s.1096-1097.

9 Restorasyon projeleri Y.Mimar İlhan Koç ve Y. Mimar Osman Özyurt tarafından gerçekleştirilmiştir.

10 Konyalı, *a.g.e.*, s.1095; O. Özyurt, *"Konya ve Çevresindeki Tarihi Su Sarnıçları"*, (S.Ü.Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1988, s.11-17.

ile örülmüştür. Eyvanın duvarları içte ve dışta yer yer yıkılmış güney duvarında büyük bir açıklık oluşmuştur. Eyvan kemerinin üzerindeki kalıntılar, eserin taş saçaklarla çevrili olduğunu göstermektedir. Eyvanın ortasında 70 cm yüksekliğinde 44 cm çapında bir bilezik yer alır [11].

Restorasyona Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesi ve SÜSAM'ın maddî katkıları ile S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı elemanlarının nezaretinde, bir usta, iki işçi ile 27.10.1994 tarihinde başlanmıştır. Öncelikle sarnıcın çevre temizliği yapılmış ve beden duvarlarının etrafı temel koduna kadar açılmıştır. Yapılan çalışmalar esnasında sarnıcın alt katını teşkil eden su haznesinin güneybatı duvarının dışında devam ettiği açığa çıkarılmış olup, haznenin belirli zamanlarda temizlenmesi için taş bir kapak yerleştirildiği tespit edilmiştir.

Sarnıcın yer yer yıkılmış olan doğu, batı ve güney beden duvarları benzer taşlarla restore edilerek tamamlanmıştır.

Esas cepheyi teşkil eden kuzeydoğu cephesinin eyvan kemeri ile alınlığın eksik kısımları, tuğlalarla saçağa kadar tamamlanmıştır. Beşik tonozun üstündeki toprak kaldırılmış, yok olan taş saçaklar orijinaline uygun olarak dört tarafta yeniden uygulanmıştır.

5. Buzlukbaşı Sarnıcı (Ak Sarnıç)

Yapı, Konya–Akşehir yolunun 15. km.'sinde Yazır Köyü sınırları içinde, Buzlukbaşı mevkiinde bulunmaktadır. Aslında sarnıç, doğusundaki Ak Han ve 200 m. kuzeyindeki eski Buzlukbaşı Köprüsü ile bir manzume oluşturuyordu. Sarnıç ve han, vakıf eser olarak kayıtlıdır.

Buzlukbaşı Hanı (Ak Han) eski temeller üzerine, moloz taş ve kerpiç duvarlı bir Osmanlı dönemi hanıydı. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 18.11.1978 tarih ve A-1929 sayılı kararıyla koruma altına alınmıştır.

O.C. Tuncer'in verdiği raporda yapının yıkılabileceği belirtilmiş, ancak GEEAYK üyeleri buna itiraz etmişlerdir. Daha sonra 1980'li yıllarda Sıkıyönetim Komutanı'nın emri ile yıktırılmıştır [12].

Buzlukbaşı Köprüsü bugün yol bağlantıları kesilmiş, iki kemer gözü kısmen toprağa gömülmüş bir Osmanlı eseridir.

Buzlukbaşı Sarnıcı: 3.15 x 20.05 m. ebatlarındaki Osmanlı dönemi sarnıcı, günümüzde metruk haldedir. 1986 yılında Koruma Kurulunca tescil edilmiştir. 10.7.1989 günü çevrede deneme sürüşü yapan YSE dozerinin yapının içerisine düşmesiyle yarıdan fazla bir bölümü yıkılmış, üst örtüsünün bütünü çökmüştür.

Kuyu bileziği eski bir Bizans değirmeninden uyarlanmış, alt kaidesi de başka bir yerden getirilmiş olmalıdır. Önünde farklı büyüklükte iki taş yalak vardı. Daha sonra bu parçalar çalınmıştır.

Kuyunun yıkılan üst örtüsünün tekne tonoz şeklinde çimento harçla 1923 tarihinde onarıldığı, batı dış duvarda bulunan sıva üzerindeki bir kitabeden anlaşılmaktadır. Kitabe şöyledir: "Hacı Ahmed ..... Osman ..... 1342".

Bu sarnıç, yakınındaki Selçuk Üniversitesi yurdunun çöplüğü haline getirilmeye başlanınca bu husus tarafımızca önlenerek, sarnıç ve köprü tescil ettirilmiştir. Sarnıcın restorasyon projeleri hazırlatılarak uygulama çalışmalarına baş vurulmuştur. Öncelikle eserin sahibi Vakıflardan ve eseri tahrip eden YSE'den yıktıkları eseri restore etmek için yardım istenmiş, ancak sonuç alınamamıştır.

Restorasyon, 1995 yılı içerisinde Selçuklu Belediye Başkanı İsmail Öksüzler'in ilgi ve yardımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Restorasyon sırasında üst örtünün son şekline uyulmuş, yapı yanlarda, kısa istinat duvarlarıyla üstten belirgin hale getirilmiştir.

III. Kervansaraylar

Anadolu Selçuklu devletinin başkenti Konya'nın yakın çevresinde önemli Selçuklu kervansarayları bulunmaktadır. Bunlar Altınapa, Kuruçeşme, Kızılören, Kızılören Küçük Han, Zazadin ve Obruk hanlarıdır. Ayrıca Selçuklu sonrasına tarihlenen Hoca Cihan Hanı'nı da burada belirtmek gerekir. Vakıf eser olarak yüzyıllar boyu bütün insanlığa karşılıksız hizmet veren bu yapılar teknolojik gelişmeye bağlı olarak zaman içerisinde kullanım dışı kalmış, hem doğanın, hem de define arayıcılarının veya yakın çevresindeki insanların tahribine maruz kalmıştır [13].

Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyeleri olarak bu yapıların korunup yaşatılması için çok yönlü teşebbüslerde bulunuldu. Konu Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Korumu Kurulu'nda görüşülerek ayrıntılı bir karar alındı. Korumadan sorumlu milli ve milletlerarası kurumlara, mahalli idarecilere başvuruldu, fakat olumlu cevap alınamadı. Ancak 1996 yılında göreve başlayan Konya Valisi Ziyaeddin Akbulut, konuyla yakından ilgilendi. Koruma tedbirleri yanında, yapıların rölövelerinin alınarak restorasyonlarına geçilebilmesi için temizlik çalışmalarına başlanılması için Vilayet Özel İdaresi'nden ödenek ayrıldı. Yapılan plânlama sonunda Zazadin ve Obruk hanlarında öncelikle çalışma kararı verildi.

11 Özyurt, *a.g.e.*, s.78-79 ; Restorasyon projeleri Y.Mimar Osman Özyurt ve eşi Mimar Ayşen Özyurt tarafından yapılmıştır. Kendilerine teşekkür ediyoruz.

12 Yapının sağlam resmi için bkz. İ.İlter, *Tarihi Türk Hanları*, Ankara 1969, s.79.

1. Zazadin Hanı: Konya-Aksaray yolunun 20. km. si'nde, 1237 yılında Selçuklu Veziri Sadeddin Köpek tarafından yaptırılmıştır. Düzgün olmayan avlu ve kapalı kısımdan oluşan bir plâna sahiptir. Bol miktarda devşirme malzeme kullanılan yapının anıtsal portali güney cephede yer alır.

Zazadin Hanı da tahribe uğrayan yapılardan biridir. Kapalı kısmın örtüsü, avlu etrafındaki revak ve mekânlar ile mescidi kısmen, avlunun kuzeydoğu köşesindeki revak ise tamamen tahrip olmuştur. Yapıdaki tahribatlar, özellikle 1985 yılından sonra hızlanmıştır [14]. Avlu etrafındaki mekânların duvarlarında yıkılmalar olmuş, defineciler tarafından mekânların içlerinde derin çukurlar açılmıştır. Benzer şekilde derin çukurlar kapalı kısımda da mevcuttur. Avluda, girişin karşısındaki ayak yıkılmak üzeredir.

Zazadin Hanı'ndaki temizlik çalışmaları, ortalama 20 işçi ile 35 gün devam etmiştir. Doç. Dr. Ali Baş, Yrd. Doç. Dr.Osman Kunduracı ile öğrenci olarak Ramazan Savaş'ın katıldığı çalışma, hanın kapalı ve açık kısımlarında aynı anda yapılmıştır

Yapının hem odaları, hem avlusu, hem de kapalı kısmı yaklaşık olarak 1 - 1.5 m. civarında, moloz ile dolmuştu. Öncelikle avlunun etrafındaki odalarda biriken moloz dolgu temizlenmiştir. Temizlik çalışmaları sonucu mekânların kireç harçlı zeminlerine ulaşılmıştır. Bu mekânların orijinal zeminlerinde taş, mermer vb. gibi döşemeye rastlanmamıştır. Benzer şekilde avlunun da zemin kotuna inmek için çalışmalar yapılmış, temizlik sonucunda avlunun zemininin taş döşeli olduğu anlaşılmıştır. Restorasyon çalışmaları sırasında tahrip olmaması için döşeme üzerinde yaklaşık 10-15 cm.lik bir toprak tabakası bırakılmıştır. Avluda ortada bir su yapısı olduğunu sanıyoruz. Bunun zeminin tamamen temizlenmesiyle aydınlatılacağı düşüncesindeyiz. Ayrıca avlu pis suyunu dışarı akıtan bir su yolu saptanmıştır.

Zazadin Hanı'nda temizlik çalışması büyük ölçüde tamamlanmıştır. Yapının restorasyon projesi Vakıflar Genel Müdürlüğü uzmanlarınca hazırlanmaktadır. Projenin tamamlanması sonucunda restorasyon uygulamasına gidilmelidir.

2. Obruk Hanı: XIII. yüzyıl ortalarında inşa edilen bir eserdir. Zazadin Hanı gibi kapalı ve açık kısmı bir arada bulunduran grupta yer alır. Yapının batı cephesinde yer alan ve cepheden öne doğru taşan portali bir eyvan gibi düzenlenmiştir. Avlunun kuzey ve güney kanatları eyvan şeklinde düzenlenmiş, girişin bulunduğu batı kanat ise iki katlı olarak düzenlenerek, burada değişik mekânlara yer verilmiştir.

Özellikle avlunun kuzeybatı köşesinde son yıllarda gerçekleştirilen büyük ölçüde tahribat söz konusudur.

Kapalı kısım doğu-batı doğrultusunda uzanan bir orta sahın ile bu sahına dikey olarak bağlanan yan sahınlardan oluşur. Üst örtüsü büyük ölçüde tahrip olan bu bölümün duvarlarında da tahribat söz konusudur.

Obruk Hanı'nda yapılan temizlik çalışmaları 20 işçi ile 34 gün devam etmiştir. Çalışmalara Doç. Dr. Ali Baş, Yrd. Doç. Dr. Osman Kunduracı, Arş. Gör. Osman Eravşar, Saim Cirtil, Arkeolog Mehmet Tekocak ile öğrenci olarak Mine Şen ve Derya Karakurt katılmışlardır. Zazadin Hanı'na göre daha fazla tahrip olan Obruk Hanı'ndaki çalışmalar ise, öncelikle çevre temizliği şeklinde başlatılmış, daha sonra ise kapalı kısmın temizlik çalışmalarına geçilmiştir. Bu bölümde hanın esas fonksiyonunu kaybetmesinden, yani kervansaray olarak kullanılmasına ara verildikten sonra yapıda farklı amaçlar doğrultusunda (Bezirhane) çalışmalar yürütüldüğü için, yapının içerisi hem büyük taşlar, hem de molozlarla dolu idi. Bu nedenle buradaki çalışmalar oldukça yavaş ilerlemiştir. Mevcut ödeneğe bağlı olarak buradaki temizlik çalışmaları da ödenek bitmesi sebebiyle sona ermiştir. Bu çalışmalar sırasında kapalı kısmın temizliği büyük oranda tamamlanmıştır. Çalışmalar sonucunda kapalı kısmın seki sistemi büyük ölçüde tespit edilmiştir.

Yapıda yürütülen temizlik çalışmalarından sonra, özellikle acil onarıma ihtiyaç hissedilen alanlarda restorasyon ve dondurma çalışmalarına başlanmıştır. Giriş eyvanının hem dış, hem de iç kemerleri önemli ölçüde tahrip olmuş, müdahale edilmemesi durumunda tahribatın daha da büyük boyutlara ulaşacağı anlaşıldığından, söz konusu alanlarda acilen küçük restorasyonlar yapılmış ve portalin tamamen yıkılması bu sayede önlenmiştir. Benzer bir çalışma hanın güney cephesinde de yürütülmüştür. Bu cephede çalışmalara başlamadan önce büyük boşlukların açıldığı, buna bağlı olarak da duvarın yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu görülmüştü. Söz konusu açıklıkların hepsi yine restore edilerek kapatılmış, böylece yapının duvarlarının yıkılması önlenmiştir.

Kapalı kısımda yer alan ayakların çoğunluğu yıkılma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu ayaklardan çok kötü durumda olanları için geçici çözümlere başvurulmuş, ayaklar ve buna bağlı olarak kemerler ve üst örtünün

13 Bu yapılar hakkında Başta K.Erdmann olmak üzere bir çok yayında bilgi bulunmaktadır. Hoca Cihan Hanı için bkz. R.H.Ünal, "Osmanlı Öncesi Devirden Yayınlanmamış Birkaç Han Üzerine Bir İnceleme", *A.Ü.Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı: 9 (Gabriel Özel Sayısı), (Ankara 1978), s.462 463; Yusuf Küçükdağ, "Konya Hocacihan Yakınındaki Dibidelik Han'a Dair Bir Vakfiye", *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (20-22 Mayıs 1993)*, Konya 1994, s.127-148. Tahribatlar için bkz. R.H.Ünal, "Mimari Anıtlarımızda Bilinçli veya Bilinçsiz Tahribat", *DTCF Dergisi*, Cilt: 34, sayı 1-2, (Ankara 1990), s.447-453. Son yıllarda Kızılören Hanı'nın kitabesi de kaybolmuştur.

14 1985 yılında Ataman Demir'in sağlam olarak görüntülediği ayak tahrip edilmiş ve avlunun kuzeydoğu köşesi tamamen yıkılmıştır. Bkz, Ataman Demir, "Zazadin Hanı", *İlgi*, Sayı:44, (İstanbul 1986), s.28.

yıkılması bir dereceye kadar önlenmiştir. Çalışmalar sırasında envanterlik esere rastlanmamıştır.

Obruk Hanı'nda temizlik çalışmalarının tamamlanması, rölöve ve restorasyon projelerinin hazırlanarak acilen uygulamaya geçilmesi gerekmektedir.

Sonuç

SÜSAM'ın öncülüğünde, Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinin katkıları ile gerçekleştirilen ve yukarıda kısaca tanımlamaya çalışılan kazı, restorasyon ve temizlik çalışmaları küçük boyutlu faaliyetlerdir. Ödenek bulunursa hanlardaki temizlik çalışmaları ve restorasyon hazırlıklarına devam edilecektir. Kültür Bakanlığı olanak verirse, Zazadin Hanı yakınındaki yapı kalıntısı kazılacaktır.

Bizans yerleşmeleri gibi, Selçuklu ve bazı Osmanlı yerleşmeleri de artık toprak altında kalmıştır. Bu dönemleri kapsayan bilimsel kazı ve restorasyon teknikleri geliştirmek ve çalışmalar yapmak mecburiyetindeyiz.

Bu hususların gerçekleştirilebilmesi için bir dizi çalışmalar yapılması gerekiyor. Bu hususla ilgili teklifler ana başlıklar altında aşağıdadır:

1. Üniversitelerin ilgili bölümlerin Ortaçağ Arkeolojisi Anabilim Dalı kurulmalı, bu anabilim dallarında kazı, rölöve ve restorasyon dersleri verilmelidir. Ortaçağ kazıları ve restorasyon çalışmaları için uzman-öğrenci yetiştirmek için uygulamalı yaz okulları düzenlenmelidir. Ayrıca uygulamalı çalışmalar gerçekleştirecek geziler yapılmalıdır. Bunların ilk uygulamasını Konya'da gerçekleştirilebilir. Ortaçağ Arkeolojisi kurulmasına yönelik olarak bölümümüzce YÖK nezdinde girişimde bulunmuş durumdayız.

2. Ülkemizde, Türk Cumhuriyetleri'nde ve istenilen diğer ülkelerde kültür varlıklarının araştırılması, korunması, restorasyonu; kazı ve restorasyon çalışmalarının plânlanması ve uygulaması ve uygulamaya geçilebilmesi için Türk Arkeoloji Enstitüsü kurulması gerekir. Bu enstitü tarih öncesi çağlardan günümüze kadar bütün uygarlık kalıntılarını kapsamalıdır. Bu enstitü için ciddi girişimlerde bulunmamız gerekiyor.

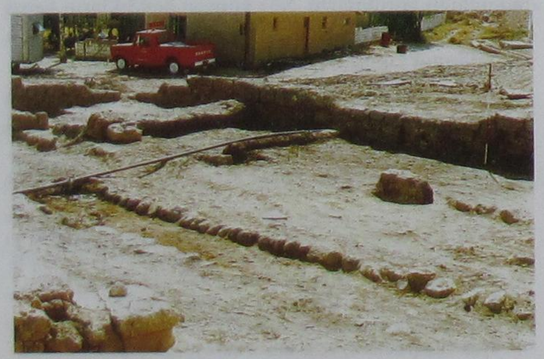
3. Restorasyonların uzman olmayanlar veya müteahhitler tarafından yaptırılmasına son verilmelidir. Bunun getirdiği olumsuz uygulamayı bizler yaşayarak öğrendiğimiz için, bu konu üzerinde de ciddi biçimde durmak gerekmektedir.

Resim:1 Dokuzun Hanı. Kazı öncesi görünüş.

Resim:2 Dokuzun Hanı. Kazı sonrası görünüş.

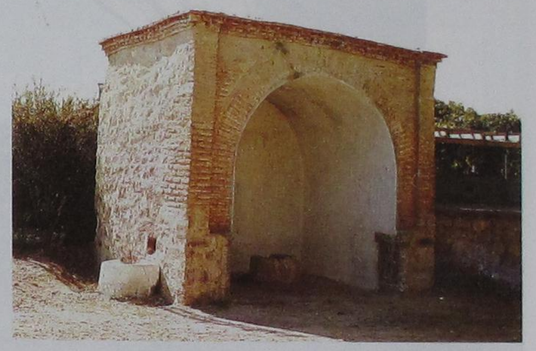
Resim:3 Dokuzun Hanı. Avlunun batı bölümü.

Resim:4 Çifte Buzhane'nin yıkılmadan önceki hali.

Resim:5 Çifte Buzhane'nin yıkıldıktan sonraki hali.

Resim:6 Ak Sarnıç. Restorasyon sonrası görünüş.

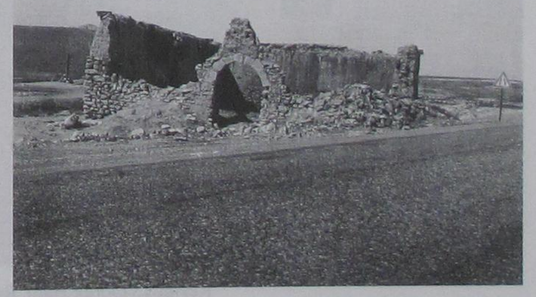
Resim:7 Ana Sultan Sarnıcı. Restorasyon öncesi görünüş.

Resim:8 Buzlukbaşı Sarnıcı. Restorasyon öncesi görünüş.

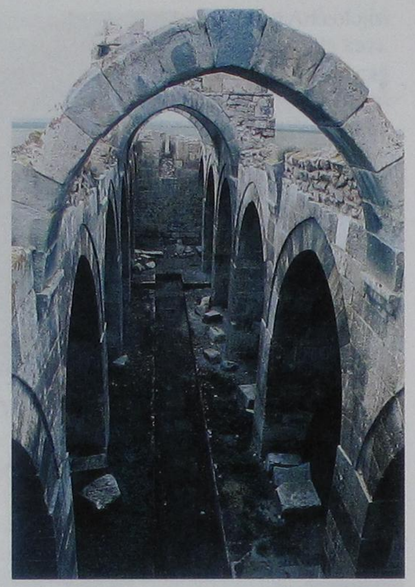
Resim:9 Buzlukbaşı Sarnıcı. Restorasyon sonrası görünüş.

Resim:10 Buzlukbaşı Ak Han.

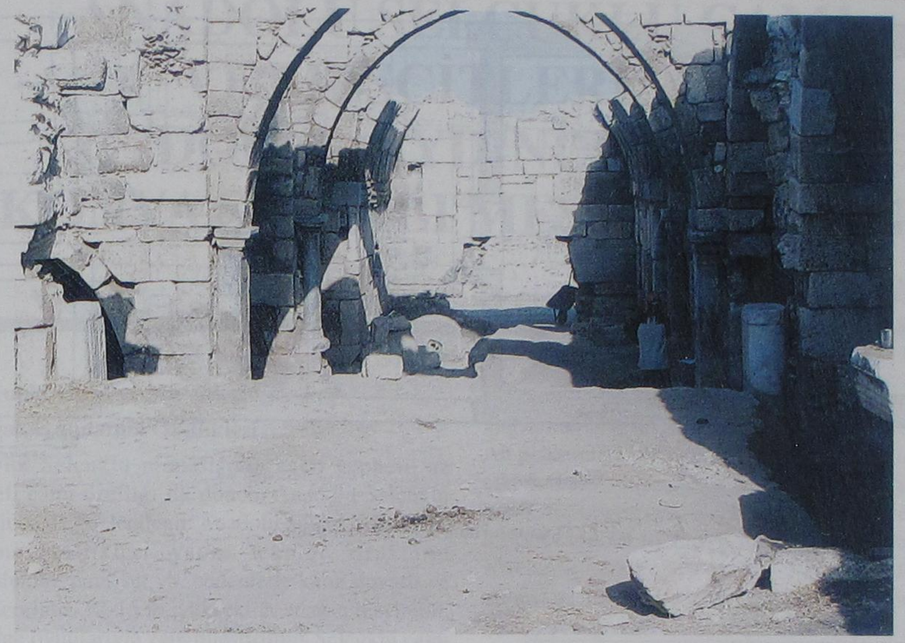

Resim:11 Zazadin Hanı. Temizlik sonrası görünüşü.

Resim:12 Zazadin Hanı. Kapalı kısmın kazı sonrası görünüşü.

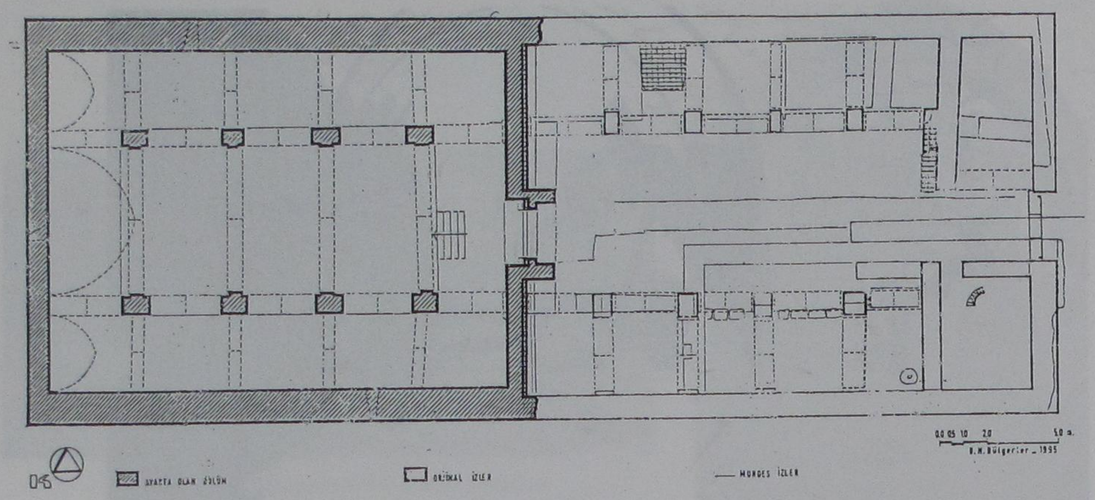
Resim:13 Obruk Hanı. Restorasyon öncesi görünüş.

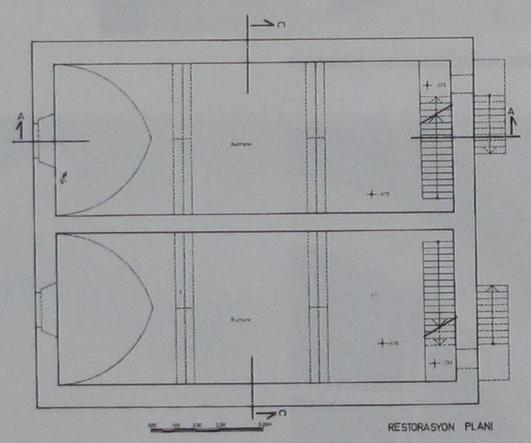
Resim:14 Obruk Hanı. Kapalı kısmın temizlik sonrası görünüşü.

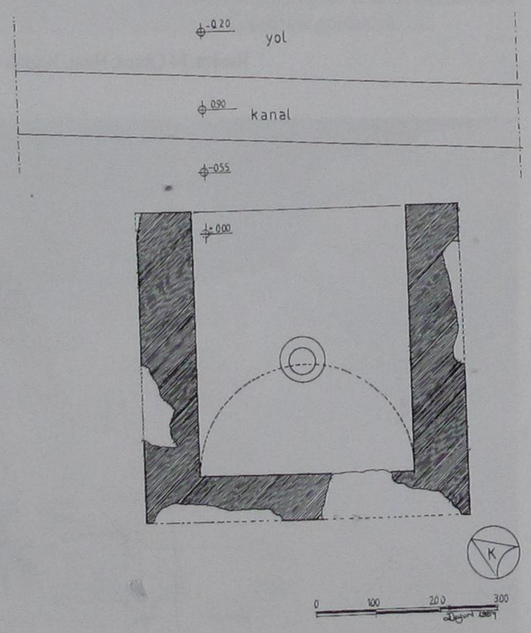
Resim:15 Obruk Hanı. Taç kapı restorasyonu.

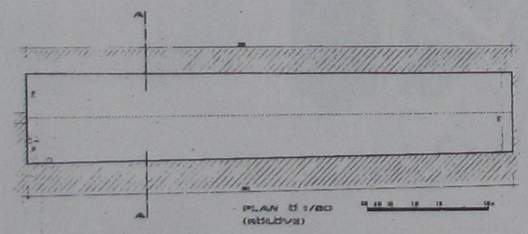
Şekil:1 Dokuzun Hanı. Kazı sonrası plânı.

Şekil:2 Çifte Buzhane.

Şekil:3 Ana Sultan Sarnıcı.

Şekil:4 Buzlukbaşı Sarnıcı plânı.

ANADOLU SELÇUKLU CAMİ VE MESCİTLERİNDE DOĞAL AYDINLATMA: KONYA SIRÇALI MESCİT ÖRNEĞİ

A. Deniz OKTAÇ *

Selçuklu Cami ve Mescitlerinin Doğal Aydınlatma Özellikleri

Büyük Selçuklu mimarisinin sağır cepheli, az pencereli cami özelliği ilk dönem Anadolu Selçuklu camilerinde de gözlemlenir. Anadolu Selçuklu camileri malzeme özellikleri, yapım tekniği, strüktürel zorunluluklar, emniyet vb. nedenlerle kalın duvarlı ve az pencerelidir. 12-15 m. yüksekliğe ulaşan tezyinatlı, ışık-gölge oyunlarıyla zenginleştirilmiş Selçuklu cami cephelerinin sağır olması estetik açıdan rahatsızlık vermemiştir. Işık, kubbe ve duvarların kubbe veya çatıya yakın, yüksek seviyelerdeki küçük üst pencerelerden içeriye alınmıştır. Anadolu Selçuklu dönemi cami ve mescitlerinde iç mekânı aydınlatmada en yaygın kullanılan elemanlar üst pencerelerdir [1].

Anadolu'da Türkler'den önce yapılan ibadet, yaşanmış acıları hatırlatan, ruhanî bir dekor ve mekân yaratmayı amaçlayan mekân gelenekleri ve bu yapıların mimarlarının ilk dönem Anadolu Selçuklu yapılarında etkili olmalarına karşılık İslâm inancında ibadet mekânı temiz ve aydınlık olmalıdır. Bu nedenle cami ve mescit mimarisinde mimarinin gelişimine koşut olarak, iç mekânda doğal aydınlatmadaki ışık miktarı artmış ve pencere düzenleme tekniği gelişmiştir.

XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra güney, doğu ve batı cephelerinin mihraba yakın yerlerinde alt pencereler açılmaya başlamıştır. Alt pencerelerin kullanılmasıyla üst pencereler yine önemini korumuştur. Alt pencerelere boşlukları açılırken, statik problemlerin çıkmaması için genellikle kemerli olan üst pencereler hafifletme kemeri görevini üstlenmiştir [2]. Alt pencerelerin dış çerçevesinde taş söve kullanılmıştır. Yapılar, pencere sövelerine yerleştirilen demir parmaklıklarla emniyete alınmıştır. Alt pencerelerde doğrama ve cam yoktur [3]. Emniyeti sağlamak ve kötü hava şartlarından korunmak için pencereler ahşap kapaklarla kapatılmıştır.

1135 M. tarihli Zevvare Mescidi Cuması'nda olduğu gibi camide avlu geleneği, Anadolu Selçuklu camilerinde, caminin mihrap ve giriş eksenlerinin kesiştiği orta sahın örtüsünün üstüne bir fener ve altına bir havuz inşa ederek yaşatılmıştır [4]. Bu özelliklere sahip ikinci örnek olan 1223 tarihli Niğde Alâeddin Camii güneyinde iki, doğuda bir adet alt pencere açılmıştır. Bunlar yerden 1.00 m. yüksekliktedir (Resim:1). Duvarlarda kubbeye yakın açılan üç adet üst pencere (çizimde G; R; S ile gösterilmektedir) aydınlatmaya katkıda bulunmuştur (Şekil:1). İç mekânı aydınlatmakta orta bölümde mihrap giriş aksının kesiştiği noktada kubbe üzerinde bir aydınlık boşluğu bulunmaktadır. Burada önceden bir ahşap fener olduğu bilinmektedir. Ayrıca mihrap önündeki kubbelerin yanlarında pencere açılmıştır [5]. Bütün bu çabalara rağmen iç mekânda istenilen düzeyde ışık sağlanamamıştır (Resim:2).

---

* Arş. Gör., Dr., Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Konya.

1 A. Deniz Oktaç, *"Anadolu Türk Mimarisi'nde Aydınlatma Detayları ve Aydınlatma Araçları"*, (Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1992, s.25, 38.

2 Oktaç, *aynı eser*, s.21.

3 Anadolu Selçuklu dönemi yapılarının pencerelerinde büyük boyutlarda cam üretimi henüz yapılmadığı için, camlı doğrama yerine pencere boşluklarını ahşap kapaklar örtmüştür. Bugün Selçuklu eserlerindeki ahşap kapaklar müzelerde saklanmaktadır. Bunlardan birisi Konya Beyhekim Mescidi'nin sökülerek Berlin Müzesi'nde sergilenen ahşap pencere kapaklarıdır. Bkz. Mehmet Önder, "Berlin Müzesi'ndeki Bu Selçuklu Eserleri Bizim", *Yeni İpek Yolu (Konya Ticaret Odası Dergisi)*, Konya II. (Özel Sayı), (Aralık 1999), s.24.

4 "Topak ev" adı verilen çadırdan (N. Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972, s.48, 146), tütekli ev (kırlangıç örtü) (Haşim Karpuz, *Türk İslâm Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, İstanbul 1984, s.25) ve ışığın tanrının gücünü simgeleyen şamanist inanç geleneğinden gelen etkiyle (Günkut Akın, *Asya Merkezi Mekan Geleneği*, Ankara 1990, s.153) Anadolu Türk mimari eserlerinde mekânlar tepeden aydınlatılmıştır. Mimaride tepe penceresinin altında havuz, şadırvan gibi bir su tesisinin bulunması ise yine şamanist inançlara göre, evrenin üç temel unsuru olan su, toprak ve havanın ışıkla birleşmesi ile bu mekânın evrenin merkezi haline getirilmesi simgelenmektedir. Bkz. Oktaç, *aynı tez*, s.15.

5 Albert Gabriel, *Niğde Türk Anıtları*, Ankara 1962, s.27.

Üstü ahşap örtülü camilerden Konya Sahip Ata Camii'nde de mihrabın iki yanında ve kuzey duvarında iki alt pencere, dört cephede üst pencere, mihrap önü külâhı ve giriş mihrap akslarının kesişiminde üst örtü külâhının kasnaklarında pencereler bulunmaktadır (Şekil: 2) [6].

Selçuklu mescitlerinde de alt ve üst pencereler açılmıştır. Camilere göre daha aydınlıktır. Bunlardan XIII. yüzyıl eseri olan Konya Hoca Hasan Mescidi'nin mihrabın iki yanlarında iki, doğu ve batı duvarında birer alt pencere ve doğu, batı, güney duvarlarında birer üst pencere ile aydınlatılmıştır. Kemerli üst pencereler bugün dikdörtgen biçimindedir (Resim:3).

Konya Sırçalı Mescidi Pencere Düzeni

XIII. yüzyıl Selçuklu eseri olan Sırçalı Mescit'te doğu duvarında birbirinin aynı olan iki pencere gurubu, batı duvarı ve kıble duvarında da birer üst pencere mevcuttur (Şekil: 3). Sırçalı Mescit, birçok Selçuklu cami ve mescitlerine göre aydınlık bir iç mekâna sahiptir[7].

Giriş kapısının bulunduğu doğu duvarında, kapının güneyinde, dikey olarak yerleştirilmiş bir alt ve üstündeki iki üst pencereden oluşan yan yana iki pencere grubu, onarılarak ayakta kalmış bir örnek olarak mimarisi ile önem taşımaktadır (Resim:4).

Her iki dikey pencere grubu birbirinin aynı ölçü, teknik ve malzeme ile yapılmıştır. Alt pencere, üst pencerelerin üstlendiği aydınlatma fonksiyonunun yanı sıra havalandırma ve hava şartlarından korunma fonksiyonunu da yerine getirir. Mescit, zemininden 73 cm. yükseklikteki alt pencere dikdörtgen biçiminde olup dış yüzey açıklığı 0.90 m., genişliği 1,35 m.'dir (Şekil: 4). Sövenin iç tarafına yerleştirilen ahşap doğramanın pencere yuvasında, 0.45 x 0.70 cm. boyutlarında, damlalıklı iki adet kanadın metal menteşe ile açılıp kapanması sağlanmakta ve ispanyolet ile yerine sabitleştirilmektedir. Camlar doğramaya macun ile tespit edilmiştir. Pencere yuvasının iç yüzey derinliği 0.66 m., açıklığı 0.97 m. ve yüksekliği 1.59 m.'dir.

Alt pencerenin 30 cm. üstündeki birinci sıra üst pencere dış yüzey açıklığı 0.91 m., yüksekliği 0.95 m^2'dir (Resim:5). Pencerenin üstü tuğla örgülü teğet kemerlidir. Bu birinci üst pencerenin 1.34 x 1.55 m.'lik dikdörtgen pano içinde olduğu kabul edilirse, kemer tuğlaları ile panonun üst çizgisi arasında çini tezyinatlı alınlık yer alır. Çinili pano duvar yüzeyinden 4 cm., pencere dışlığı ise 8 cm. içeridedir. Alçı dışlık sekiz kollu yıldızla oluşturulan bir kompozisyona sahiptir. Birinci sıra üst pencerenin kemerli dışlığının iç yüzünde derinliği 0.80 m., açıklığı 1.20 m., yüksekliği 0.90 m. olan pencere yuvası, tonozlu boşluk biçiminde dıştan içeriye doğru devam eder ve içte ahşap doğrama ile kapanır (Resim: 6). Bu içlik 0.99 x 1.14 m. boyutlarındadır. Altta iki yana açılan kanatlar, üstte ise kemerli ve açılmayan kanattan oluşur.

İkinci sıra üst pencere de kemerli bir penceredir. Pencere sövesi, duvar yüzeyinden 11 cm., pencere dışlığı 20 cm. içeridedir. 0.99 x 1.14 cm. boyutlarındaki alçı dışlık bir kademe alttaki pencerede olduğu gibi sekiz kollu yıldızlı geometrik bir kompozisyona sahiptir. Dış yüzeyde pencere yuvası açıklığı 1.16 m., yüksekliği 1.26 m^2'dir. Derinliği 0.73 m. olan pencere yuvası, tonozlu boşluk biçimindedir. İç yüzeyde 1.23 x 1.30 m. boyutlarındaki doğramalı içlik pencere bir alt pencerenin özelliklerini taşır.

Yapıdaki diğer üst pencereler doğu duvarında bulunan ikinci sıradaki üst pencerelerin özelliğini taşırlar.

Malzeme ve Teknik

Yapı onarım sonrasında birinci üst pencerenin alt hizasına (zeminden 2.33 m. yüksekliğe) kadar kesme taş kullanılmıştır. Bu nedenle alt pencere söveleri 30 cm. genişliğinde kesme taştır. Bu seviyenin üstündeki bölümde duvar örgüsü tuğladır. Bu nedenle üstteki iki üst pencere söveleri 22 x 5 cm. boyutlarındaki tuğlalarla yapılmıştır.

22 cm. genişliğindeki taş söveye açılan deliklere, çapı 0.16 m. olan yatay altı sıra, dikey üç sıra olarak düzenlenen dövme demir parmaklıklar yerleştirilmiştir. Alt pencerenin emniyetini sağlayan parmaklıkların birleşimleri, 40 x 40 x 40 mm. boyutlarındaki lokma adı verilen parçalarla sağlanmıştır [8].

Birinci sıradaki üst pencerenin çini alınlığı iki bölümden oluşur. Dikdörtgen pano şeklindeki çini levhada açık mavi, mavi, lâcivert renklerle altı kollu yıldız süslemeli bir kompozisyon yer alır [9]. Bu panonun altında, pencere kemeri köşeliklerindeki panoda, altı kollu çiçekler ve aralarında bunları bağlayan geometrik çubuklu kompozisyonda aynı renkler kullanılmıştır.

Dış cephede alçı içlikler döküm tekniğinde yapılmıştır.Buzlu camlar döküm esnasında alçı kayıtların arasına yerleştirilmiştir.

6 Haluk Karamağaralı, "Sahip Ata Camii'nin Restorasyonu Hakkında Bir Deneme", *Rölöve - Restorasyon Dergisi*, Sayı:3, s.49.

7 İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1964, s.523; Mehmet Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, (II. Baskı), Ankara 1971, s.:135; Yusuf Küçükdağ - Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, (II. Baskı), Konya 1999, s. 255-256.

8 Oktaç, *aynı tez*, s.21.

9 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s.130.

İçeride alt pencere üst hizasına kadar mermer kaplamadır. Pencere yuvaları ve duvar yüzeyleri sıva kaplama üstüne kireç ile boyanmıştır.

Tüm pencere menteşeleri metaldir. Üst pencereler 3 cm. boyundaki demir mandallar ile kapatılmışken alt pencerelerde ispanyolet kullanılmıştır. Ahşap doğramalar mavi renk yağlı boya ile boyanmıştır.

Onarımlar ve Orijinal Mimarisi Hakkında Düşünceler

Sırçalı Mescit, 1858 yılında Konyalı Müderris Sarı Hâfız Süleyman tarafından onarılmış ve yakınına bir medrese yapılmıştır [10]. Mescit, 1960 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılarak, pencere içlik ve dışlıkları yenilenmiştir. Dış cephede özgünlük korunmaya çalışılmıştır. Ancak iç yüzeyde pencere içlikleri çok değiştirilmiştir. Türk mimarisinde üst pencere içlikleri ahşap ve alçı ile renkli cam veya renkli kağıtlarla tezyin edilmiştir. Kesinlikle camlı doğrama yoktur. Sadece aydınlatma amacı ile kullanıldığı için üst pencere içliklerinin açılıp kapatılmasına gerek yoktur.

Alt pencerede ahşap pencere kapaklarına ait hiçbir iz kalmadığı için yeri kesin değildir. Fakat aynı yıllarda yapılan örneklere ve geleneğe göre ahşap pencere kapaklarının alt pencere sövesinin hemen arkasında, parmaklığın hemen arkasındaki camlı doğramanın yerinde olduğu söylenebilir. Pencerenin iç yüzünde, dış cephede ve mescit mihrabında olduğu gibi çini süslemeler bulunması beklenebilir.

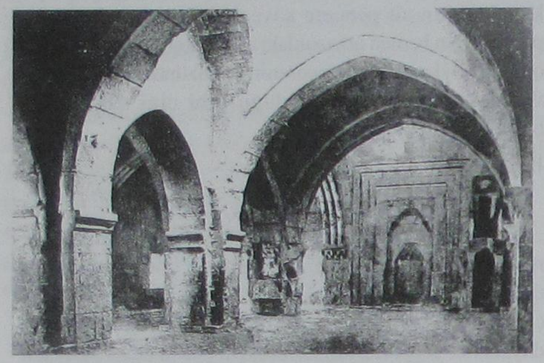
Sonuç

Anadolu Türk mimari eserlerinin korunması ve restorasyonu yapılmalıdır. Ancak bunlar dönem ve orijinal mimari özellikleri korunarak, eldeki belge ve yapı çevresinde yapılan kazılarda ele geçen bulgulara dayanarak gerçekleştirilmelidir. Bu çalışmada sergilenen detaylardan vaziyet plânına kadar her aşamada doğru kaynaklar rehberliğinde yapılan restorasyon projesi, doğru biçimde uygulanmalıdır. Amaç tarihten gelen eserleri geleceğe bozmadan, geleceği yanıltmadan aktarabilmektir.

Resim:1 Niğde Alâeddin Camii'nin dış görünüşü.

10 Avniye adını da alan Sarı Hâfız Medresesi hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Küçükdağ - Caner Arabacı, "Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s.97.

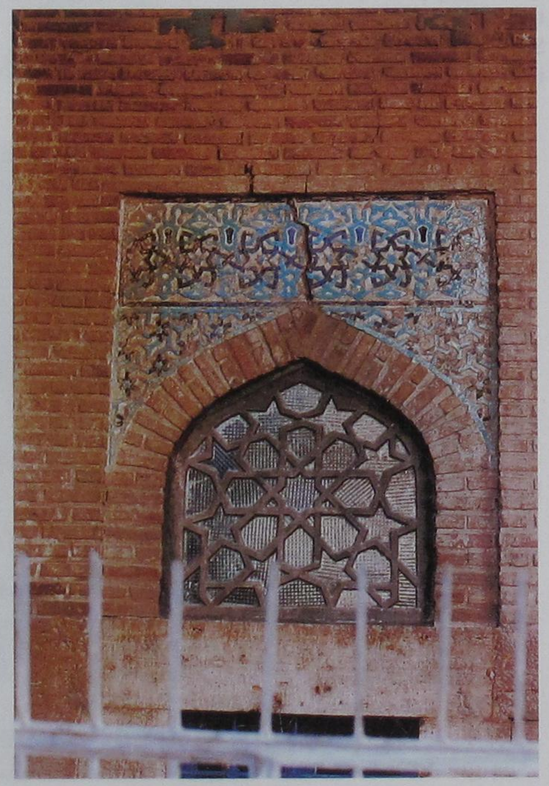
Resim:2 Niğde Alâeddin Camii'nin iç görünüşü.

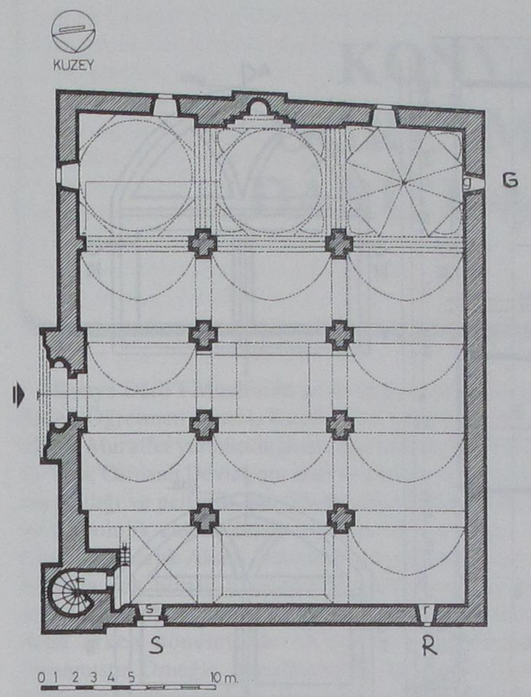
Resim:3 Konya Hoca Hasan Camii'nin mihrap üstü penceresi.

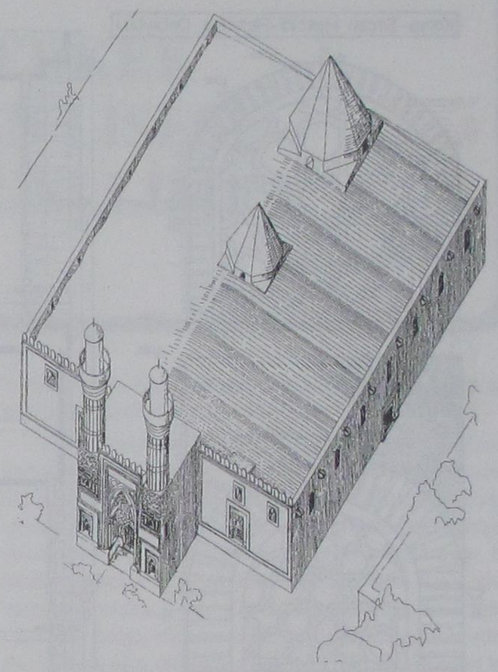
Resim:4 Konya Sırçalı Mescidi'nin
alt ve üst pencereleri dış görünüşü.

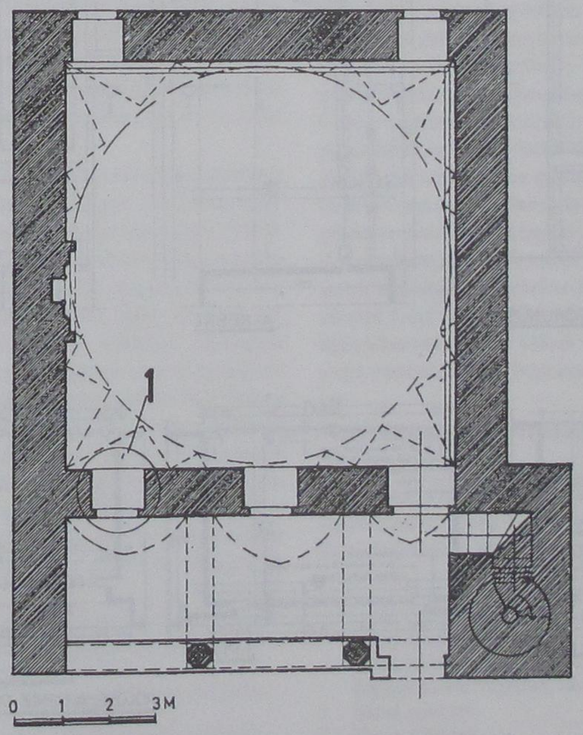
Resim:5 Konya Sırçalı Mescit'te
birinci üst pencerenin görünüşü.

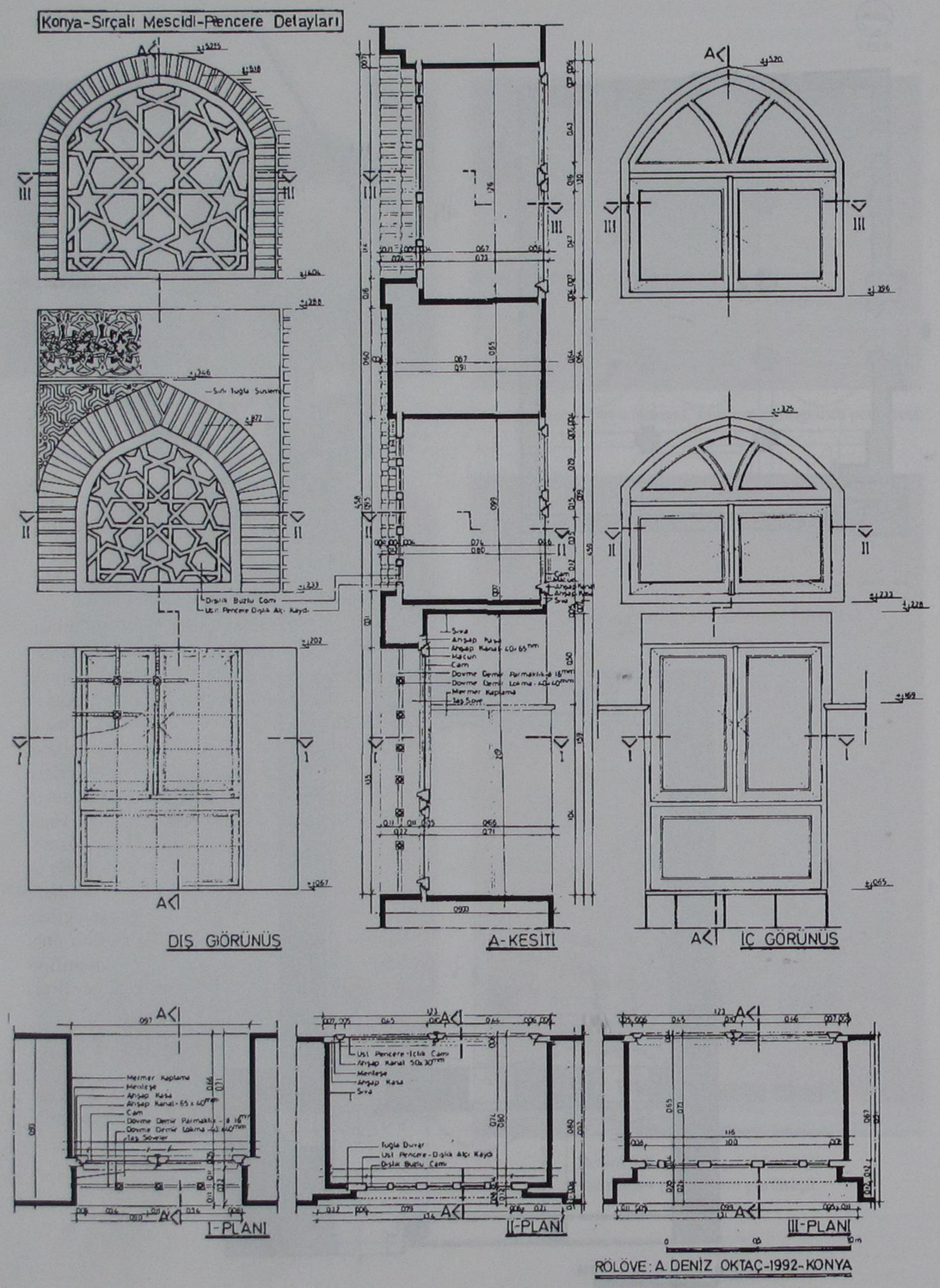
Şekil:1 Niğde Alâeddin Camii'nin plânı.

Şekil:2 Sabih Ata Camii'nin restitüsyon
perspektifi (Y. Önge'den).

Şekil:3 Konya Sırçalı Mescid'in plânı.

Şekil:4 Konya - Sırçalı Mescid'in pencere detayları.

KONYA ERKEK ÖĞRETMEN LİSESİ/ DÂRÜ'L-MUALLİMÎN

Çiğdem ÇİFTÇİ*

Konya Dârü'l-Muallimîn ya da diğer adıyla Konya Erkek Öğretmen Lisesi, Rumî 1333 (1917) yılında, Mimar Muzaffer yürütücülüğünde inşa edilmiştir (Resim: 1). Yapı; Osmanlı Devleti'nin idarî ve ekonomik gücünün zayıfladığı ve gelişmiş batı ülkelerinin özellikle askerî ve teknolojik alanda örnek alındığı bir dönemde, 1. Ulusal Mimarlık Akımı etkisinde gerçekleştirilmiştir. Aslında çok uluslu ülkelerin hepsinde yaşanan bu ulusallaşma süreci, dönemin gelişmiş Batı ülkelerinde, daha erken dönemlerde (XV-XVI. yüzyıllarda) yaşanmıştır. Örneğin, ulusallaşma ile ilgili ideolojileri, idarî, sosyal, ekonomik vb. tüm sahalarında benimseyen Fransa'da, sanat ve mimaride ulusallaşma, "Antik Çağda Kullanılan Formlar" ile sağlanmıştır. Keza Almanya'da da bu süreçte, yine aynı formlar kullanılmıştır. Ancak bu figürlerin her iki ülkede üstlendikleri ulusal anlam farklılık göstermektedir. Devrim dönemi Fransası için antik çağ formları, demokrasi ve özgürlüğü simgelerken; Nazi dönemi Almanyası için ırk saflığını ya da devletin gücünü çağrıştırmaktadır [1].

Sanat ve mimaride yaşanan ulusallıkta, çoğunlukla yakın geçmişteki koşullara bir tepki söz konusudur. Örneğin Osmanlı'da bu süreci incelediğimizde; XVIII. yüzyılda Avrupalı mimarlar ve yapı ustalarından görülüp öğrenilen biçimler; aynı şekilde alınarak Osmanlı mimarlık pratiğine girdiğini görürüz. XIX. yüzyılda ise; levanten, azınlık ve özellikle yabancı mimarlar aracılığıyla, Batı canlandırmacılığının ve seçmeciliğinin biçimleri, Osmanlı Mimarlığını belirlemiştir. XX. yüzyıl başlarında gelişen Birinci Ulusal Mimarlar Akımı da Batılı biçimleri sorgulamadan, aynı şekliyle verili olarak kabul eden, XVIII ve XIX. yüzyıl mimarlığına bir tepki olarak; ulusal kimliği Osmanlı-Müslüman ögelere endeksleyerek, bilinçli olarak Osmanlı'ya özgü özellikler üzerinde durmuştur. Tabanında güçlü bir tarihsellik ilişkisi olmasa da, bu model ile modern ulusal mimarlığa geçmede önemli bir adım atılmıştır [2].

XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın ilk çeyreği içinde uygulanan akım; kamu yapılarından konut mimarisine değin, yaygın bir sahada etkili olmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında, yeni siyasî, idarî ve sosyal yapının gereksinim duyduğu değişik fonksiyonlar üstlenen pekçok yapı, bu akım tarzında şekillenmiştir. Özellikle, okul, kışla, tren istasyonu, banka, iskele gibi kamu binalarının bu üslûpla yapılandırılması, bilhassa hükümet tarafından istenmiştir[3]. Bunda yeni ulus oluşturma gayretlerinin, teşvik edici bir unsur olduğu belirtilebilir.

Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'na bağlı mimarlar, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait mimarlık ürünlerini baz alarak, onlarda görülen klâsik ve İslâmî motifleri yeniden değerlendirmeye çalışmışlardır. Özellikle cephe tasarımına önem verilmiş ve projede ilk çözülmesi gereken noktanın cephe olduğu ilkesini gözetmişlerdir[4]. Cephe tasarımında Selçuklu ve Osmanlı kemerlerinin, çoğunlukla her katta farklı türü yerleştirilmek suretiyle yeni biçim arayışlarına girildiği görülmektedir. Hatta bu farklılık ana giriş cephesiyle diğer cepheler arasında da gözlenmektedir. Cephelerde dikkat çeken diğer bir unsur da; girişlerin klâsik Osmanlı yapılarındaki portaller gibi gerek bezemelerle gerekse üçüncü boyutta algılamayı artıran içeri veya dışarı konsollarla, özel bir önemle belirtilmesidir. Yine klâsik Osmanlı çini motifleri de yapı cephelerinde bezeme elemanı kullanılmıştır.

1. Yapının Mimarı Mimar Muzaffer Bey (1881-1926)

Mimar Muzaffer Bey, birinci ulusalcılık akımının öncülerinden Mimar Vedat Tek'in bürosunda yetişmiştir[5]. Burada İstanbul Sirkeci Büyük Postane, Hoca Hobyar

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Konya.
e-mail:cigdemci@selcuk.edu.tr

1 Uğur Tanyeli, "Ulusallık", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklobedisi*, C.III., İstanbul 1997, s. 1840-1841.

2 Yıldırım Yavuz, "Ulusal Mimari Üzerindeki Batı Etkileri (1908-1918)",*ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt:II/1, 1976, s. 9-34.

3 Metin Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1996, s. 13-33.

4 Sözen, *aynı yer.*

5 Sözen, *aynı yer.*

Mescidi, Sultanahmet Tapu ve Kadastro binalarının tasarım ve uygulama aşamalarında görev almıştır. Her üç yapıda, adeta anıt eser anlayışı ile ele alınmış; tipik ulusalcı akım modelinde, önemli yapılar arasındadır. Mimar Muzaffer Bey'in bu tecrübeleri, onun Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde asistanlık görevine getirilmesine katkı sağlamış olmalıdır. Daha sonra Posta ve Telgraf Nezareti Mimarlığına atanarak, belli merkezlere göre, seri postane projeleri üretmiştir [6].

Muzaffer Bey'in mimarlık pratiğindeki en büyük başarısı; hiç şüphesiz, 31 Mart olayı anısına yaptırılmak istenen Abide-i Hürriyet Proje Yarışmasında, aldığı birincilik ödülüdür. Çünkü bu yarışmaya dönemin ünlü mimarlarından Kemalettin Bey, Vedat Tek, Konstantin Kiryakidi ve Alexandre Vallaury de katılmıştır [7]. Bugünkü Şişli semtinde konumlanan bu anıtın projesinden yapım aşamasına kadar bizzat yöneticiliğini yapan Mimar Muzaffer Bey; birinci ulusalcılık akımının tüm özelliklerini de usta bir şekilde uygulamıştır.

1914 yılında Konya Valisi Hüsnü Bey tarafından, Vilayet Başmimarlığı görevine davet edilmiş ve yaşamının, son 12 yılını Konya'daki imar faaliyetlerine katkıda bulunarak tamamlamıştır [8]. Konya Dârü'l-Muallimîn / Erkek Öğretmen Lisesi (1917), Dârü'l-Muallimât / Kız Öğretmen Okulu (1924), Ziraat Abidesi, Umumi Meclis ve Konya Harası'ndan oluşan eserlerine, Mimar Sinan dönemine ait Selimiye Camii'nin onarımını da ilâve etmeliyiz [9].

2. Konya Erkek Öğretmen Lisesi / Konya Lisesi

Konya Erkek Öğretmen Lisesi, Mimar Muzaffer Bey'in Konya'daki ilk yapısıdır. 1914'te Konya'ya gelince tasarımını ve yapımını üstlendiği bu yapıyı, üç yıllık bir emekle tamamlamıştır. Böylece 1917'de kullanıma açılan binanın ilk kullanıcıları, Mehmet Önder'e göre Askerî Rüşdiye'dir [10] 1923-1934 döneminde Dârü'l-Muallimîn /Erkek Öğretmen Lisesi, 1934-1972 döneminde Konya İdadîsi, 1972-1997 döneminde Gazi Lisesi ve 1997'den günümüze değin Konya Lisesi adlarıyla kullanılagelmiştir. 1934 yılında bu yapıya taşınan, İdadinin, ilkokul-ortaokul ve lise bölümleriyle, yatılı öğrencilerinin de bulunduğunu yine Önder'in çalışmasından anlamaktayız.

3. Yapının Tanımlanması

Yapı konumu itibariyle, şimdiki Atatürk Caddesi ve Amber Reis Caddesi arasında, üç taraftan cephe alacak şekilde konumlanmaktadır (Şekil:1). Bina kuzey-doğu, güney-batı asal eksen alınmak suretiyle, kuzey-güney ana yönlerine diagonal bir şekilde yerleştirilmiştir. Böylece karasal iklim kuşağındaki Konya kenti için, kış mevsiminde olumsuz bir yön olan Kuzey yönünün olumsuzlukları, ağırlıklı olarak kışın kullanılacak bir okul binası için bertaraf edilmiştir. Ayrıca binanın ara yönlerde konumlanması, binayı sabahtan akşama tam gün kullanan kullanıcılar için, istenmeyen doğu ve batı güneş ışığını da engelleyecektir. Fakat aynı duyarlığı Konya Kız Öğretmen Okulu binasında göremiyoruz [11]. Çünkü orada asal eksen doğu-batı istikametinde ve bina cepheleri de kuzey-güney yönündedir.

Bina kitlesi, dirtdörtgen formlu olup, bina ön cephesindeki bahçe ile arka cephesindeki bahçe arasında 0.90 metrelik bir kot farkı vardır. Böylece bodrum katından arka bahçeye çıkışlar düzenlenmiş ve bodrum katın aydınlatılması temin edilmiştir (Şekil:1) (Resim: 2 - 3)[12].

Bina bodrum + zemin + 2 kat olmak üzere, toplam 4 kattan oluşmaktadır. İkinci katın üzerindeki çatı arasının sonradan kullanım alanına dahil edildiğini, merdiven taşıyıcı sistemine göre belirtmek mümkündür (Resim:3).

Bodrum kat, kantin, çay ocağı, su deposu ve depo işlevlerine ayrılmıştır. Kantin ya da bir önceki kullanımda yemekhane olarak kullanılan geniş açıklığın sağlanabilmesi için iki yönde zemin döşeme yükünü taşıyan ayaklar ve ayaklarla taşıyıcı duvarlar arasında da kemerler kullanılmıştır (Şekil: 2). Bodrum kat merdiven evlerinin bulunduğu mahallerde, bina yan cephelerindeki orijinal iki kapı ile arka bahçe zemin irtibatı kurulmuştur (Şekil: 2). Bu kapıların dışında pencereden bozma iki adet kapı, arka cephe üzerinde işlev görmektedir (Resim:2).

Zemin kat ortadan koridorlu, her iki yönde derslik ve diğer hacimleri içermektedir (Şekil:3). Kuzey-doğu ve güney-batı uçlarındaki merdiven holleri, simetrik bir biçimde yer almaktadır. Merdiven hollerinden iç koridora geçişlerde karşılıklı olarak yükselen ikişer ayakla, ana kitle, merdiven evi taşıyıcısından ayrılmıştır. Bina girişleri bu merdiven evlerinden, yol kotundan, yükseltilmiş her iki uçta simetrik olarak yerleştirilmiş, merdivenli platformlar aracılığı ile sağlanmaktadır. Girişlerin karşısında ise; yine ana taşıyıcı sistemden ve merdiven evi taşıyıcısından ayrı tutulan tuvalet ve santral odası gibi servis mekânları yer almaktadır. Bu bölümler;

6 Sözen, *aynı yer*.
7 Sözen, *aynı yer*.
8 Sözen, *aynı yer*.
9 Metin Sözen- Osman Nuri Dülgerler, "Mimar Muzaffer'in Konya Öğretmen Lisesi", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4/1, (1979), s. 132.
10 Mehmet Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1962, S: 385-390.
11 Sözen-Dülgerler, *aynı yer*.
12 Şekil 1, 1990'da çizilmiştir. Bu dönemde bina arka cepnesine bitişik mutfak+ banyo eklentisi vardı. Bu kısım, 1993'te Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunca yıkılmıştır. Resim:2'de eski, Resim:3'te ise şimdiki hali görülmektedir. Yapıya ne denli zarar verildiği, resim üzerinden kolayca algılanabilir.

cephelere pencere boyutlarının derslik ve merdiven evi pencere boyutlarından farklı tutulması suretiyle yansıtılmıştır.

Birinci kat, sınıf bölünmeleri zemin kat ile birbirini aynen tutmamaktadır (Şekil: 4). Buradaki sınıf sayısı, alt kattakinden tam iki katı fazladır. Ayrıca giriş platformlarının üzeri de, bu katta kapalı hacime dönüşerek; idari mekanlar olarak kullanılmaktadır. Bu şekilde girişler ileri-geri çekmeler dışında, doluluk-boşluk ilişkisi de kurularak kuvvetli bir şekilde vurgulanmaktadır.

İkinci kat, 1993 yılına değin yatakhane katı olarak kullanılmış olup, yatılı öğrencilere hizmet verirken; bu tarihten itibaren birinci kat esas alınarak sınıflara dönüştürülmüştür (Şekil: 5). Ayrıca çatı katında bulunan su deposu da bodrum kata taşınmıştır. Birinci katta kapalı hacime dönüşen giriş platformu üstü, burada balkon olarak değerlendirilerek; girişlerin, ana kitle ve merdiven evi kitlesinden kopartılmasını, ayrı bir özellik ile vurgulanmasını sağlamıştır.

Kat yükseklikleri bodrum katta 3.30 metre, zemin katta 5.00 metre, birinci ve ikinci katlarda 4.50 metre olmak üzere, her katta farklılık göstermektedir (Şekil:6).

Yapım tekniği olarak, yığma yapım tekniğiyle yapılmış olup; taşıyıcı sistem, her katta değişmektedir. Yapının 1962 yılında, birinci katının orijinal halinden bugünkü şekline dönüştüğü, o tarihte onarımında çalışmış olan duvarcı ustası Abdullah İnel'den öğrenilmektedir [13]. Abdullah Usta, orijinal birinci kat döşemelerinin ahşap olduğunu; önce bunları sökerek betonarmeye dönüştürdüklerini ve iç mekânları da 9x19 cm kalınlığındaki tuğlalarla böldüklerini aktarmaktadır. Bu arada orijinal yapıda, demiryolu taşımacılığında kullanılan raylarla zemin tavanını güçlendirdiklerini ve yapının dış duvarlar ile içteki geniş ayaklar tarafından taşındığını belirtmektedir. Ve orijinal yapı malzemesi olarak Sille taşı, gödene taşı, tuğla, ahşap ve bağlayıcı olarak da kireç harcının kullanıldığını vurgulanmaktadır. Aynı taşıma tekniği ve malzemeler şuanda Selçuk Üniversitesi Rektörlük binası olarak kullanılan Konya Kız Öğretmen Okulu'nda da kullanılmıştır [14]. Nitekim pek fazla değişime uğramayan ikinci kat tavan döşemelerine baktığımızda, gerçekten yapının orijinal döşemelerinin ahşap olduğu rahatlıkla anlaşılabilir (Resim: 4).

Yapıda kullanılan bezemeler ağırlıklı olarak, farklı renklerdeki Sille taşı ve Gödene taşının bir arada kullanımıyla oluşturulmuştur. Özellikle ön cephede 1.50 m. mesafe ile ana kitleden koparılarak öne doğru çıkarılan dersliklerde, köşe kenarlarında Gödene taşlarıyla düşey bant görünümü elde edilmiş ve yapıya dengeli bir canlılık kazandırmıştır (Resim:5).

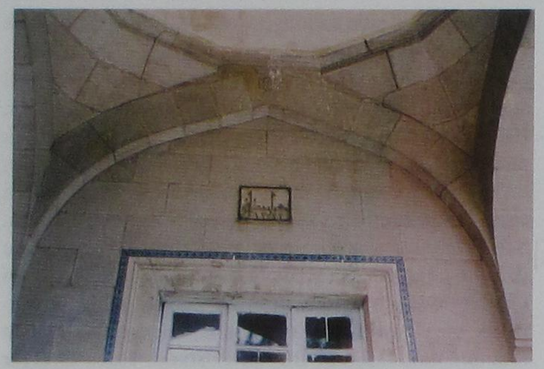
Ayrıca, bu taşlar pencere üstlerindeki kemerli alınlıklarda, farklı şekillerde almaşık tarzda kullanılmıştır. Her katta farklı kemer kullanımıyla ilişkili olarak, bu alınlıkların formları da farklı farklıdır. Bunların dışında; taşkın ve geometrik desenli hareketli saçaklar, ön cephedeki sütunlu ve kemerli girişler, sütun başlıkları, Selçuklu yıldızı motiflere sahip balkon korkulukları ve pencere alınlıklarıyla Gödene taşları arasında kullanılan Çiniler de yapının diğer bezeme elemanlarıdır. Ancak, gerek bu yapının, gerekse Kız Öğretmen Okulu'nun İstanbul'daki Sirkeci Büyük Postane, Hoca Hobyar Mescidi gibi, Mimar Muzaffer'in, çalıştığı diğer yapılardaki kadar, bezemeleri ön plânda ağırlıklı olarak tutulmamıştır.

Sonuç

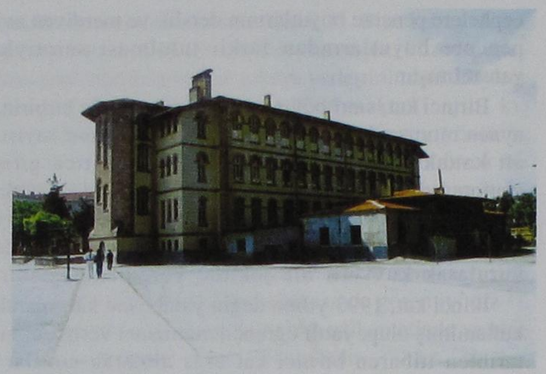
Birinci ulusal mimarlık akımının; incelenen Konya Erkek Öğretmen Lisesi binasında en sade şekliyle uygulandığı görülür. Bunun başlıca sebebi yapım yılına rastlayan Birinci Dünya Savaşı ve ekonomik kısıtlar olmalıdır. Nitekim yapıcı ustası Abdullah İnel de yapıda tren raylarının kullanıldığından bahsetmektedir. Bu durum ise; eldeki malzemelerle bina inşasına girişildiğine bir kanıttır. Nitekim Kız Öğretmen Okulu'nu inceleyen Metin Sözen ve Osman Nuri Dülgerler de Mimar Muzaffer ile bizzat çalışmış ustalar kanalıyla aynı tespiti yapmışlardır [15].

Yapı bir okul binası olarak, Milli Eğitim Bakanlığı'na ait tip projeli okul yapılarına göre; alan ve hacim kriterleri, bakımından üstündür [16]. Zira sahip olduğu yükseklik ve sınıfların kompakt form olan kareye yakınlığı bu sonucu belirlemiştir. Yine pencere düzenindeki geometrik tutum dolayısıyla, pencere fleksibilite ölçütüne göre de yeni binaya göre avantajlıdır. Tasarımındaki simetrik düzenlemeden dolayı her iki uçtaki servis hacimlerine de optimum mesafededir. Bunlara karşılık, yeni binalara göre; kat yüksekliklerinde görülen fazlalık, geniş merdiven sahanlıklarıyla, kullanıcıyı çok fazla zorlamayacak şekilde çözülmüştür. Bu durumda, her arazi ve iklim koşulunda hiç bir değişime tâbi tutmadan uygulaya geldiğimiz monoton görünümlü Tip Okul Projelerini, bir an önce revize etmemiz gerektiğini; şu anda 84 yaşında olan Dârü'l-Muallimîn Mektebi'ne göre söylenirse, herhalde yanlış bir öneri getirilmiş olmaz.

13 2001 yılında görüştüğüm Abdullah İnel, 1925 yılında doğmuş olup, 1941 yılında Silleli yapıcı ustası Mehmet Eltaş'ın yanında meslek hayatına atılmıştır. Ustası merhum Mehmet'in kayınpederi de yine, aynı meslekten duvarcı merhum İsmail Yapıcı'dır. İsmail Usta aynı zamanda Kız Öğretmen Okulu'nun duvarcı ustasıdır. Ve Abdullah Bey de ustasından dolayı, zaman zaman İsmail Bey'den tecrübeler edinmiştir.
14 Sözen-Dülgerler, *aynı yer*.
15 Sözen-Dülgerler, *aynı yer*.
16 Çiğdem Çiftçi, *"Bir Eğitim Yapısı Olarak Gazi Lisesi"*, (Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Semineri), Konya 1990.

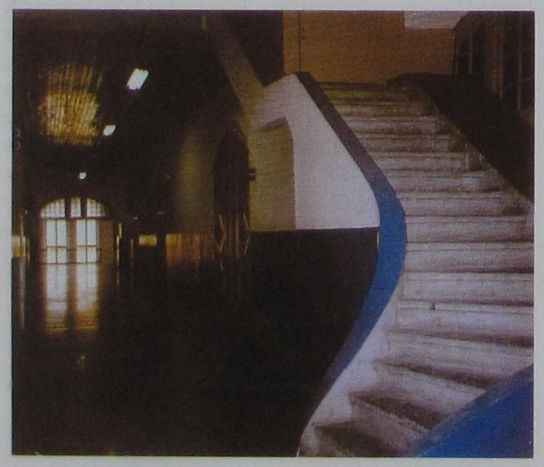
Resim:1 Konya Lisesi güney-doğu girişindeki yan pencere üzerinde yer alan kitâbe (Mimar Muzaffer-1333).

Resim:2 Konya Lisesi'nin arka cephesi, eski durumu.

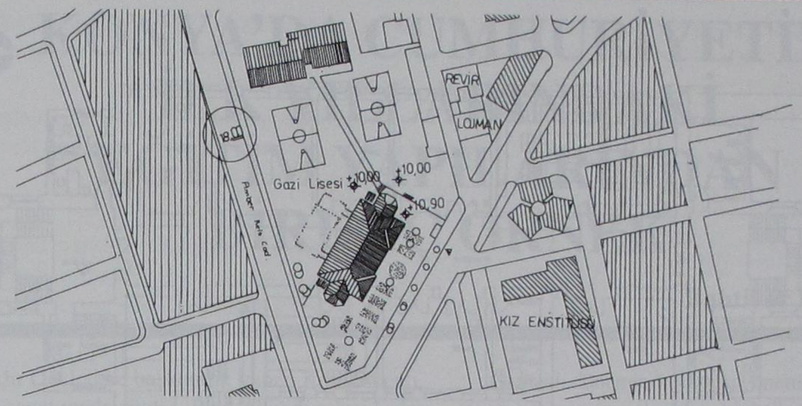
Resim:3 Konya Lisesi arka cephesi yeni durumu.

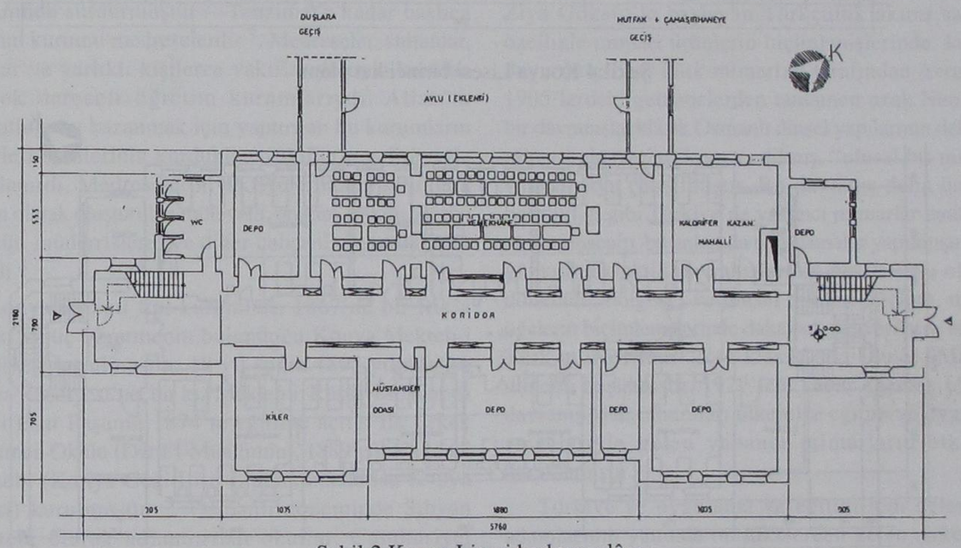
Resim:4 Konya Lisesi tarihi bina ikinci kat koridoru ve çatı katı çıkış merdiveni.

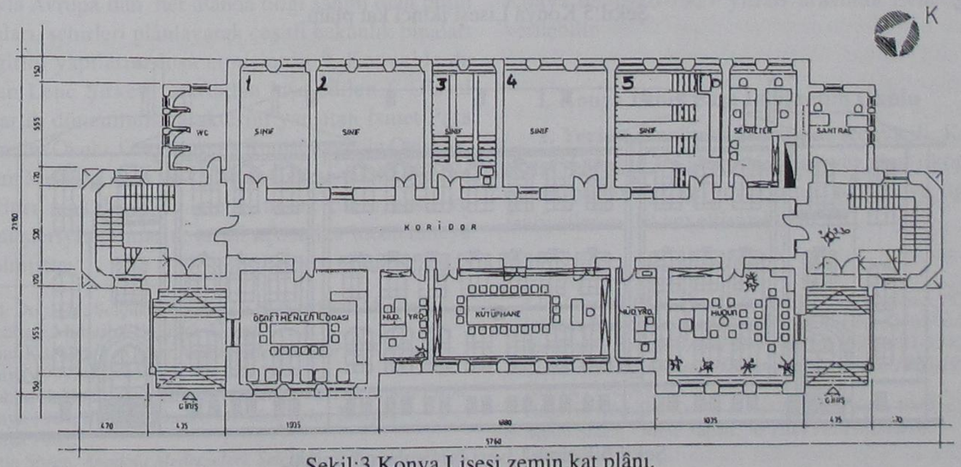
Resim:5 Konya Lisesi ön cephe detayı.

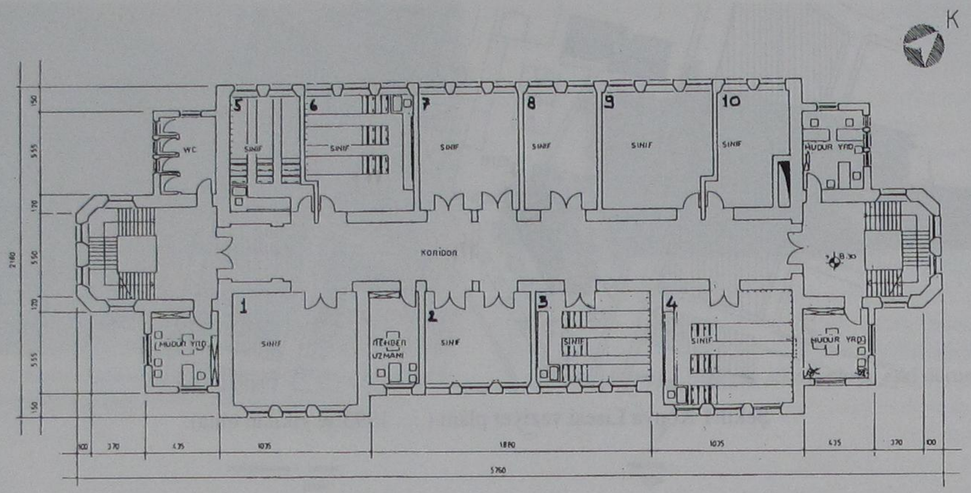
Şekil:1 Konya Lisesi vaziyet plânı (..... 1993'te yıkılan bina).

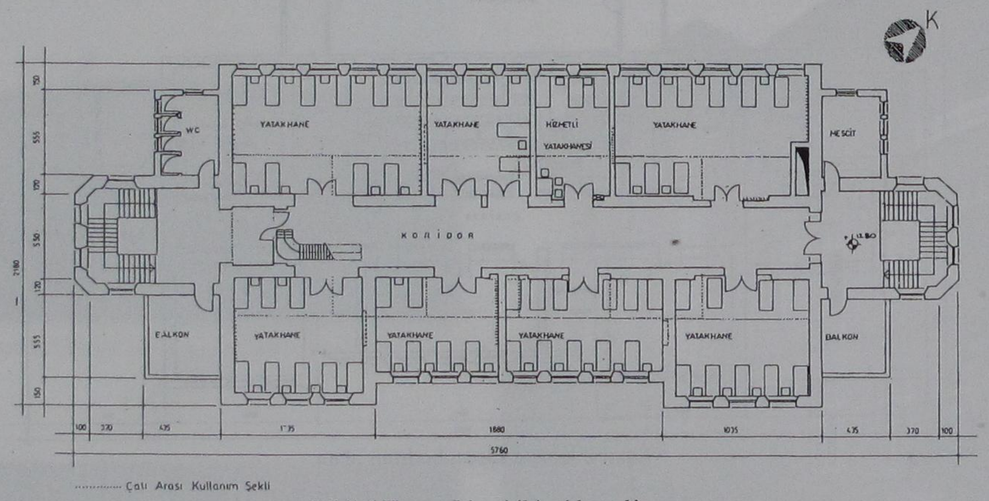
Şekil:2 Konya Lisesi bodrum plânı.

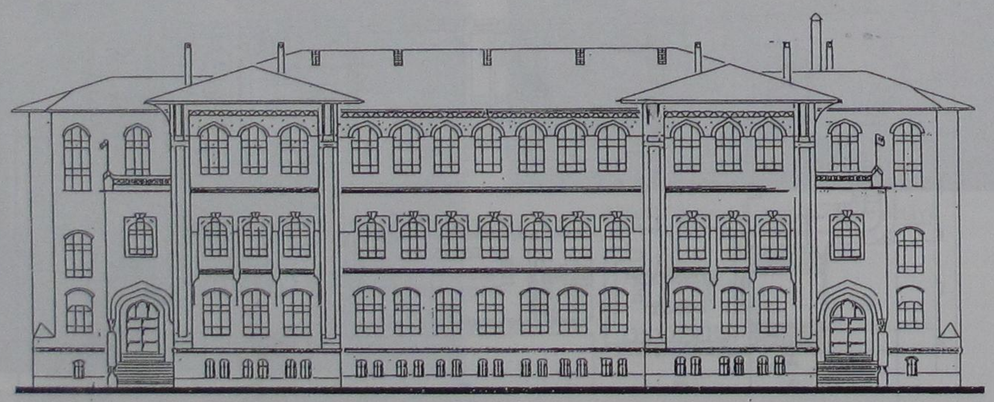
Şekil:3 Konya Lisesi zemin kat plânı.

Şekil:4 Konya Lisesi birinci kat plânı.

Şekil:5 Konya Lisesi ikinci kat plânı.

Şekil:6 Konya Lisesi ön cephe görünüşü.

KONYA'DA CUMHURİYETİN İLK YILLARINDAKİ EĞİTİM YAPILARINDAN BİRKAÇ ÖRNEK

Bahtiyar EROĞLU *

Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapan Konya kenti, bir ilim ve sanat merkeziydi [1]. Bu özelliğini eskisi kadar olmasa bile Karamanoğulları döneminde ve Osmanlılar zamanında sürdürmüştür [2]. Tanzimat'a kadar başlıca öğretim kurumu medreselerdir [3]. Medreseler, sultanlar, paşalar ve varlıklı kişilerce vakıflar yoluyla kurulan yüksek dereceli öğretim kurumlarıydı. Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptırılan bu kurumların giderleri bânilerinin kurdukları vakıfların gelirleriyle karşılanırdı. Medreselerin vakfiyelerindeki koşullara uygun olarak oluşturulan mütevelli, onarım, bakım işlerini yürütür, müderrislerin ve diğer çalışanların aylıklarını öderdi [4].

Konya'da batı tipi kurumları, 1867'de bir Rik'a hocası ve üç öğretmenin bulunduğu Konya Mekteb-i Rüşdiyesi kurulmuştur. 18 yıl sonra 1898 yılında ise Konya Rüşdiyesi'ne, bir kız Mekteb-i Rüşdiyesi, Konya Valisi Esat Paşanın 1874'te eğitime açtığı ilk Erkek Öğretmen Okulu (Dârü'l-Muallimîn), 1889 yılında İdadî Mektebi (Konya Gazi Lisesi, günümüzde ise Konya Lisesi) kurulmuştur [5]. Osmanlı döneminde Sıbyan Mektebi olarak adlandırılan okullar, Cumhuriyet döneminde ilkokul yapılmaya başlandı. Cumhuriyetin ilânıyla Avrupa'dan her alanda bilgi sahibi olan bilim adamları, şehirleri plânlayarak çeşitli bakanlık binaları ve eğitim yapılarını inşa etmişlerdir [6]. Konya'da da Alman Lenc Şirketi tarafından inşa edilen I. Ulusal Mimarlık döneminin karakterini yansıtan İsmet Paşa İlköğretim Okulu, Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik, Turizm Meslek Lisesi ve 23 Nisan Egemenlik İlköğretim Okulları makalemizde ele alınarak plân, kesit ve görünüşleriyle mimarlık tarihi açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı döneminde yapılan, önemli mimari ürünlerin tasarımlarına temel olan eklektik tutumun, 1923'te Cumhuriyet'in kurulmasıyla bırakılması düşünülemezdi. Ziya Gökalp'le başlayan Türkçülük akımı sanatta, özellikle mimari ürünlerin biçimlenişlerinde kendini duyurmuş, bazı Türk mimarları tarafından Avrupa'da 1905'lerdeki gelişmelerden tamamen uzak Neoklâsik bir davranışla, klâsik Osmanlı dinsel yapılarının dekoratif mimari elemanları kopya edilmiş, "ulusal bir mimari" yaratılmaya çalışılmıştır. Bu davranış daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'de yabancı mimarlar tarafından da benimsenip, bu anlamda uygulamalar yapılmıştı. XIX. yüzyılın eklektik davranışlarının bir devamı olan bu dönemde, bölgesel ve ulusal mimari öğelere, mimari öğelerin biçimlenişlerinde daha çok yer verilmiş, böylece Türk mimarisinin "Neo klasik" (1. Ulusal Mimari) dönemi başlamıştır. 1927'lere kadar egemen olan bu davranış, daha sonraları ülkemize eğitim ve uygulama amaçlarıyla gelen yabancı mimarların etkisiyle duraklamıştır.

Türkiye'ye uygulama ve eğitim için gelen ilim adamlarının yanında bu ülkelerden gelen şirketlerde binalar inşa etmemişlerdir. Bunlara örnek olarak Konya'da 1926-1927 yılları arasında Lenc Şirketi verilebilir.

I. Konya İsmet Paşa İlköğretim Okulu

1. Yeri ve Bugünkü Durumu: Konya ili, Karatay ilçesi, İstanbul Caddesi üzerinde yer alan ilköğretim okulu bugün iyi durumda olup, eğitim ve öğretim faaliyetlerini devam ettirmektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Konya.

1 Yusuf Küçükdağ - Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Konya 1999, s.226-315.

2 İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1964; Mehmet Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, Konya 1962.

3 Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri*, I-II., İstanbul 1970; Yusuf Küçükdağ - Caner Arabacı, "Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s.81-134.

4 Caner Arabacı, *Osmanlı Dönemi Medreseleri, 1920-1924*, Konya 1998, s.9-10.

5 Hüseyin Köroğlu, *Konya Lisesi Tarihi*, Konya 1989, s.8-9.

6 Metin Sözen - Mete Tapan, *50 Yılın Türk Mimarisi*, İstanbul 1973.

2. İnşa Tarihi ve Binası: Okul binası 10.9.1927 Alman Lenc Şirketi tarafından yaptırılarak eğitime başlanmıştır.

3.Mimari ve Ustaları: Mimarı ve ustası bilinmemektedir.

4.Kitâbesi: Kitâbesi yoktur.

5.Mimarisi ve Tezyinatı: E tipi plân şemasına sahip olan okul bodrum,zemin ve üst kat olmak üzere üç kattan oluşmaktadır. Okulun doğu ve batıda olmak üzere iki girişi bulunmaktadır. Ana giriş olarak batıdaki giriş kapısı genişliği tezyinatı ve farklı mimarisi ile öne çıkmaktadır (Şekil:1). Batı giriş kapısının önündeki platforma üç tarafını saran merdivenlerle çıkılır. İki kanatlı ahşap kapıdan içeri girildiğinde, kuzey ve güney doğrultusunda geniş bir koridor uzanmaktadır (Resim: 1). Batı giriş kapısının karşısında, zemin kattan üst kata ve bodruma inen merdiven yer almaktadır (Şekil:2). Zemin katta kuzey, güney ve doğu yönlerinde olmak üzere dört sınıf ve müdür odası yer almaktadır. Bodruma doğuda yer alan merdivenle inilir. Doğu yönde dışarıdan bir merdivenle zemin kata çıkılırken, merdiven altından da bodruma giriş kapısı bulunmaktadır (Resim:2). Bodrum da plân şeması olarak zemindeki gibi önde geniş koridoru, altı adet depo veya sınıf olarak kullanılan mekânlar yer almaktadır (Şekil: 3). Birinci kat plânı da zemin katın bir benzeridir (Şekil: 4). Bu katta 5 adet sınıf ve öğretmen odası yer almaktadır. Zemin ve üst katta duvar kalınlıkları 0.60 m. iken, bodrumda bu kalınlık 0.80 m.'dir. Plânda zemin ve üst kat pencereleri içeri doğru eğimli olarak genişleyerek sınıflara ve koridorlara daha fazla ışığın girmesi sağlanmıştır (Şekil: 5) (Resim: 3). Zemin kat pencereleri basık kemerli üst kat pencereleri ise sivri kemerli olarak inşa edilmiştir (Resim: 4). Bodrum kat pencereleri ise kare plânlı olarak yapılmıştır. Sınıflardaki pencere genişlikleri ile koridorlardaki pencere genişlikleri birbirinden farklı olarak plânlanmıştır (Resim: 5). İçeride merdiven korkulukları demir, harpuştası ise ağaçtan yapılmıştır (Resim: 6). Okul koridorunun zemin kaplaması olarak kullanılan karolar renkli sitilize çiçeklerle süslenmiştir (Resim: 7). Sınıflar ve koridorların alt kısımları mavi, üst kısımları sarı, tavan ise beyaz olarak boyanmıştır. Dış cepheler ise pencere kenarları kahverengi, saçak altları ve pencere araları sarı renkte boyanmıştır (Şekil: 6). Kuzey ve güneydeki mekânlar plânda doğu ve batı istikametinde ileri çıkartılmış, ortadaki dikdörtgen mekandan daha yüksek tutulmuştur. Bu kenardaki üst kat pencerelerin üzeri bir bordür içinde bulunan kare biçimindeki dama tahtası gibi siyaha boyanmıştır. Katların döşeme hizasında taşlar, bordür biçiminde dışarı taşırılarak, dekoratif bir güzellik oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bahçe kapısının sağında ve solunda yer alan kaidelerin üzerinde, kabartma biçimde yapılmış rozet şeklinde süslemeler yer almaktadır (Resim: 8).

6. Malzeme ve Teknik Özellikleri: Yapı, E tipi plân şemasına sahip olup, duvarları kesme taştan yapılmıştır. Batı giriş kapısının çevresi ve pencere kenarlarındaki taşlar, daha itinalı olarak işlenmiş ve dışarı taşırılmıştır. Döşemeler betonarme, pencereler ahşaptandır. Kırma çatılı ve üzeri galvanizli saç ile örtülüdür.

7. Tamirât ve Tadilâtları: Okul binası, 1945 yılında Kız Sanat Enstitüsü'ne verilmiş, okulun öğretmen ve öğrencileri ise Karma Ortaokulu'na taşınmıştır. 25 Aralık 1961 yılında Kız Enstitüsü bugünkü binasına taşınmıştır.

İsmet Paşa İlköğretim Okulu, 1927 yılından 1971 öğretim yılına kadar normal öğretim yapmış, 1971-1972 yılından itibaren çift tedrisatlı öğretime başlamıştır. 1974-1975 öğretim yılında Akif Paşa İlkokulu'nun inşaatı sebebi ile İsmet Paşa İlkokulu'nda bir ders yılı boyunca üçlü öğrenim yapılmıştır. İsmet Paşa İlköğretim Okulu'nun üst katının ahşap olması nedeniyle, 1978 yılında Milli Eğitim Müdürlüğü bu okulda büyük bir tadilat yaptırmıştır. Üst katın, duvarları kesme taş, döşemesi betonarme, çatısı ve elektrik tesisatı yeniden yapılmıştır. Okul binası, 520 m^2'dir. Bahçesinin yüzölçümü ise 1964 ve 1985 yıllarında yol düzenlemesi nedeniyle bir kısmı istimlak edilerek, 3120 m^2 kadar indirilmiştir. Okulun içi ve dışı değişik zamanlarda boyanmıştır. Okula 1981 yılında Atatürk büstü yaptırılmış ve bahçesi de 1983 yılında asfaltlanmıştır.

II. Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi

1.Yeri ve Bugünkü Durumu: Konya ili, Karatay ilçesi, güneyde Mevlânâ Caddesi, batısında Cumhuriyet Caddesi ve doğusunda Babalık Sokak ile çevrili okul, bugün yapı olarak iyi durumdadır. Öğretime devam edilmektedir.

2.İnşa Tarihi ve Binası : Okul Konya Valisi İzzet Bey tarafından 1926-1927 yılları arasında Alman Lenc (Leno) Şirketi'ne, Kazanlı Medresesi'nin yerine yaptırılmıştır.

3. Mimarı ve Ustalar: Mimarı ve ustaları bilinmemektedir.

4. Kitâbesi: Kitâbesi bulunmamaktadır.

5. Mimarisi ve Tezyinatı: Plân şeması olarak İsmet Paşa İlköğretim Okulu'nun bir benzeri olarak inşa edilmiştir (Şekil: 7, 8). E tipi plânıyla, cephelerdeki basık ve sivri kemerli pencereleriyle, doğu ve batıdan girilen giriş kapısıyla, tabanlara döşenen desenli renkli karasuyla, derslikleriyle aynı özellikleri taşımaktadır (Şekil: 9, 10) (Resim: 9, 10). Okul yapısı mimari orijinalliğini korumaktadır.

6. Malzeme ve Teknik Özellikleri: Okul binası tamamen kesme taştan yapılmıştır. Batıdaki giriş kapısının çevresi, pencere kenarlarındaki taşlar normal duvar yüzeyinden dışarı taşırılarak, dekoratif bir görüntü elde edilmeye çalışılmıştır. Kırma çatılı ve üzeri kiremitle kaplanmıştır (Şekil: 11, 12) (Resim: 11, 12).

7. Tamirât ve Tadilâtları: Bina, Gazi Mustafa Kemal İlkokulu iken son dönemde, Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi olarak hizmet vermektedir. Okul binası birkaç kez onarım görmüştür. Son tamirâtı 1982 de yapılmıştır.

III. 23 Nisan Egemenlik İlköğretim Okulu

1. Yeri ve Bugünkü Durumu: Konya ili, Karatay ilçesi, Dedemoğlu Mahallesi, Kudümlü Sokak No:1'de (Eskigaraj civarında) bugün yine öğretime devam etmektedir. Yapı iyi durumdadır (Resim: 13).

2. İnşa Tarihi ve Binası: Okul binası 1926-1927 eğitim öğretim yılında "Hakimiyet-i Milliye İlkokulu" adı ile ilk olarak eğitime başlamıştır. Benzeri diğer okullar İsmet Paşa İlköğretim Okulu ve Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi gibi Alman Lenc Şirketi tarafından yapıldığı sanılmaktadır (Resim: 14).

3. Mimarı ve Ustaları : Mimarı ve ustası bilinmemektedir.

4. Kitâbesi : Kitâbesi yoktur.

5. Mimarisi ve Tezyinatı : Plân şeması, malzeme özelliği, süslemesi ve bütün özellikleriyle İsmet Paşa İlköğretim Okulu ve Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi birbirine benzemektedir (Resim: 15, 16).

6. Malzeme ve Teknik Özellikleri: Malzeme ve teknik özelliği diğer bütün okulun teknik özelliklerini yansıtmaktadır (Resim: 17-18).

7. Tamirât ve Tadilâtlar: Okul, yeterli olmadığı için "Devrim Orta Okulu" adı ile ikinci kademe bina, 1961-1962 yılında eklenmiştir.

1983-1984 eğitim-öğretim yılında iki okul birleştirilerek "Hakimiyet-i Milliye", "Devrim İlköğretim Okulu" adını almıştır. Daha sonra adı tekrar değiştirilerek "Mehmet Akif Ersoy İlköğretim Okulu" adını almıştır.

1997-1998 eğitim-öğretim yılında bugünkü adı olan "23 Nisan Egemenlik İlköğretim Okulu" adını almıştır.

Okulun 2000 m^2 kullanım alanı 15000 m^2 de bahçe ve oyun alanı olmak üzere toplam 17000 m^2 alanı mevcuttur.

Sonuç

Toplumun günlük gereksinimlerini ön plâna almama, ayrıca eldeki olanakları gereksiz yere zorlama, XIX. yüzyılda batıdaki tutum ve davranışın özellikleridir. Meydana getirilen eserler, yeni bir mekân anlayışından tamamen uzaktır.

1910-1927 yıllarının ünlü mimarı, tamamen estetik, öznel, bireysel tutumlarıyla biçim açısından bölgesel karakterde bir "ulusal mimari" ortamını yaratmaya çalışmışlar, bu amaçlarında da bir dereceye kadar başarılı olmuşlardır. Ürünlerin dış görünüşleri incelendiğinde, cephelerde Osmanlı dinsel yapılarının motifleri, duvardan örtü elemanına geçişlerdeki klâsik biçimsel mimari detaylar, yalancı kubbeler vb., daha birçok fonksiyonel amaçtan uzak dekoratif öğelerin ürünleri donattıkları görülmektedir. Mimariyi dekoratif bir sanat eseri olarak görme, Türk mimarisinin bu döneminin özelliğidir.

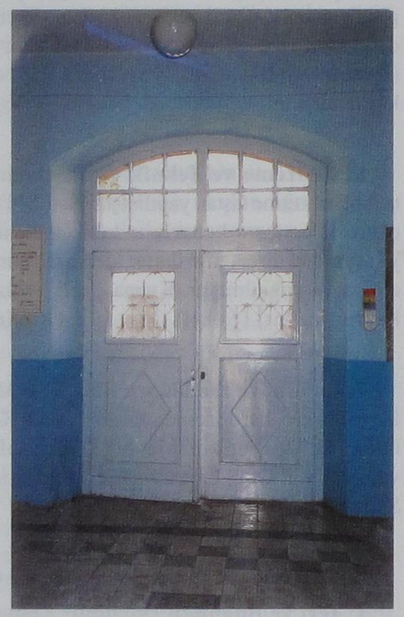
Bu dönemin özelliklerini özetle şöyle açıklayabiliriz; 1910-1927 döneminde, Batı ekletizminden farklı olarak ulusal bir bilinci yaratmak amacıyla, Osmanlı ve hatta Selçuklu dinsel, eğitimsel kurumlarının mimari elemanlarının yeni ürünlerde kullanılmaya çalışılmış, saçak, pencere, sütun başlıkları gibi mimari elemanların

biçimlenişleri eskinin bir kopyası olmaktan ileri gidememiştir. Eklektik bir tutumun ağır bastığı bu dönemde, bölgesel öğelere bir evvelki döneme oranla daha fazla yer verilmesi, olumlu sayılabilir. Ancak, yeni bir mekan anlayışına sahip, toplumun gereksinimlerini karşılayacak ürünlerin bu dönemde de gerçekleşmemesi, mimarimizin bugünün batıdaki mimari aşamalarından uzak kalmışlığının bir kanıtıdır. Yapı, mimarın yaratıcı gücünü göstermekle görevlendirilmiş, olanaklar ve gereksinmeler arasında doğru bir denge kurulamamıştır.

Makalemizde ele aldığımız İsmet Paşa İlköğretim Okulu, Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi, 23 Nisan Egemenlik İlköğretim Okulu döneminin özelliklerini yansıtan sayılı örneklerdendir. Bu eserlerin günümüzde de yapılış fonksiyonlarını devam ettirdiği için döneminin özelliğini fazla bir değişikliğe uğramadan devam ettirmektedir.

Resim:1 İsmet Paşa İlköğretim Okulu batı giriş cephesi.

Resim:2 İsmet Paşa İlköğretim Okulu batı giriş kapısının içten görünüşü.

Resim:3 İsmet Paşa İlköğretim Okulu doğu cephesi.

Resim:4 İsmet Paşa İlköğretim Okulu batı cephesinden güzel bir görünüm.

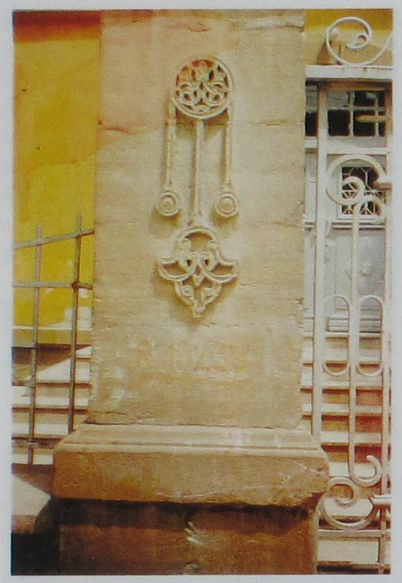
Resim:5 İsmet Paşa İlköğretim Okulu zemin ve birinci kat pencerelerinden bir görünüş.

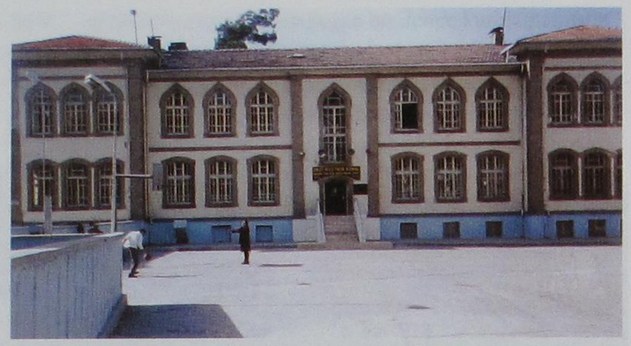
Resim:6 İsmet Paşa İlköğretim Okulu birinci kata çıkan merdiveni.

Resim:7 İsmet Paşa İlköğretim Okulu zemin döşemesinden görünüş.

Resim:8 İsmet Paşa İlköğretim Okulu bahçe kapısı yanındaki kaidelerden kabartma süslemeler.

Resim:9 Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi doğu cephesinden genel görünüş.

Resim:10 Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi öne çıkan yan kısımlardan bir görünüş.

Resim:11 Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi iç merdivenlerinden bir görünüş.

Resim:12 Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi koridorundan bir görünüş.

Resim:13 23 Nisan Egemenlik İlköğretim Okulu'nun tanıtım panosu.

Resim:14 23 Nisan Egemenlik İlköğretim Okulu batı giriş kapısından bir görünüş.

Resim:15 23 Nisan Egemenlik İlköğretim Okulu kuzey ve doğu cephesinden bir görünüş.

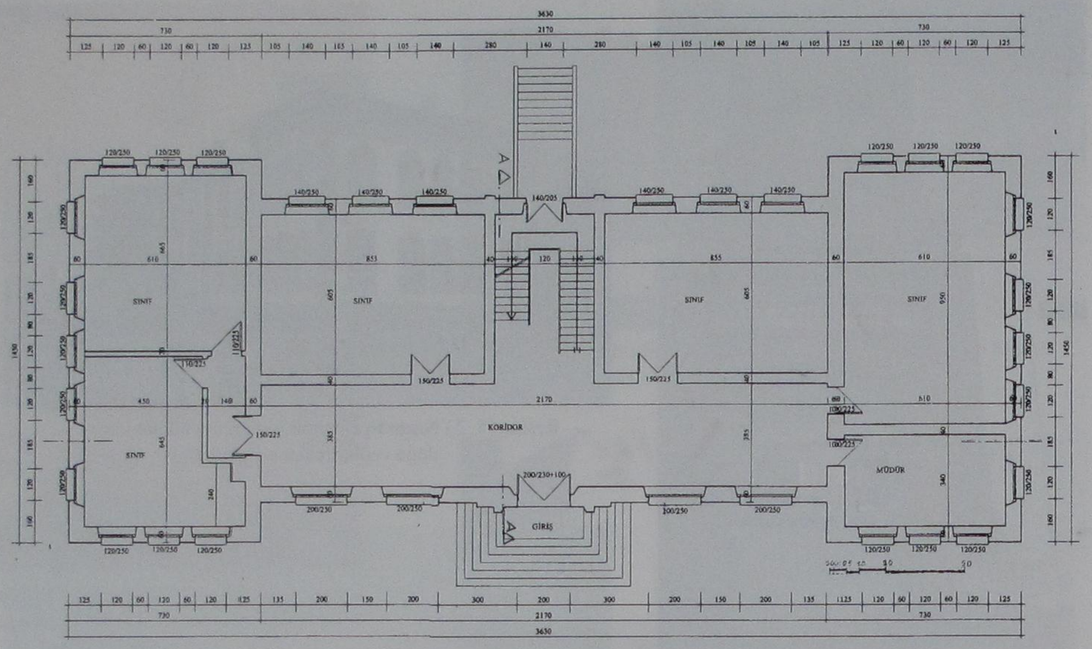
Resim:16 23 Nisan Egemenlik İlköğretim Okulu'nun çevresiyle birlikte bir görünüş.

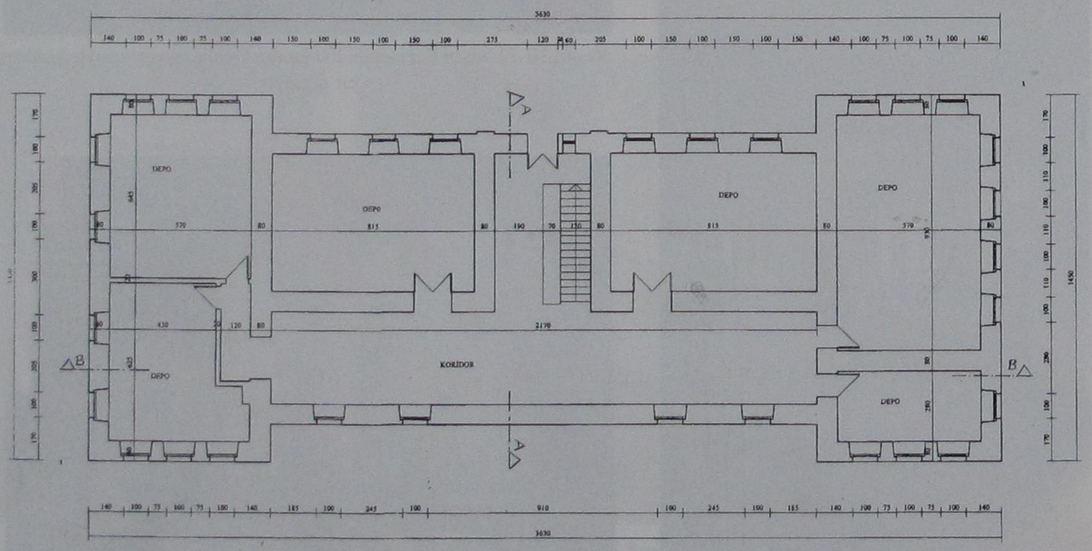
Resim:17 23 Nisan Egemenlik İlköğretim Okulu'nun koridorundan bir görünüş.

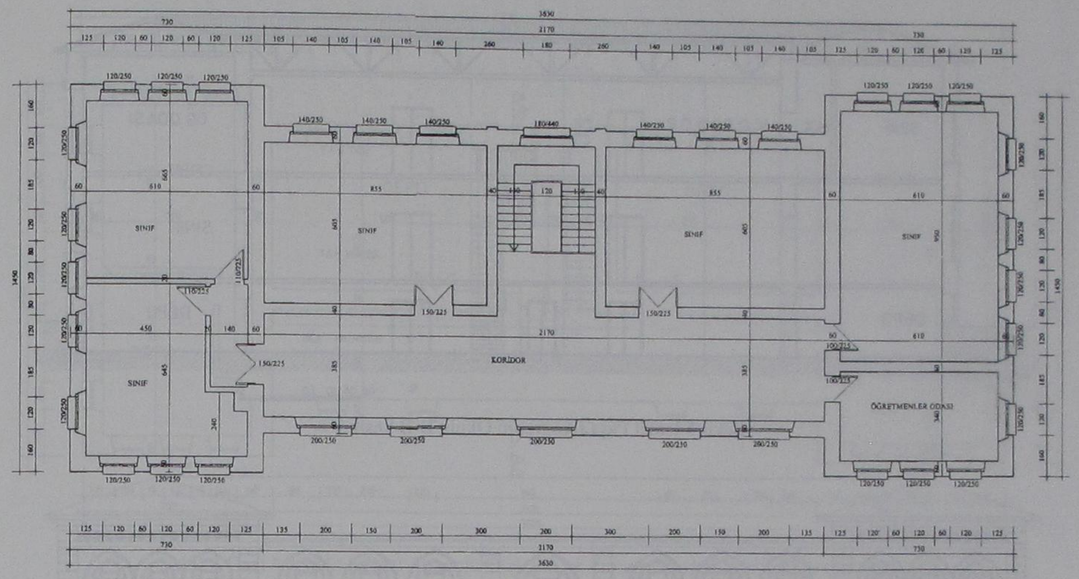
Resim:18 23 Nisan Egemenlik İlköğretim Okulu'nun sınıflarından bir görünüş.

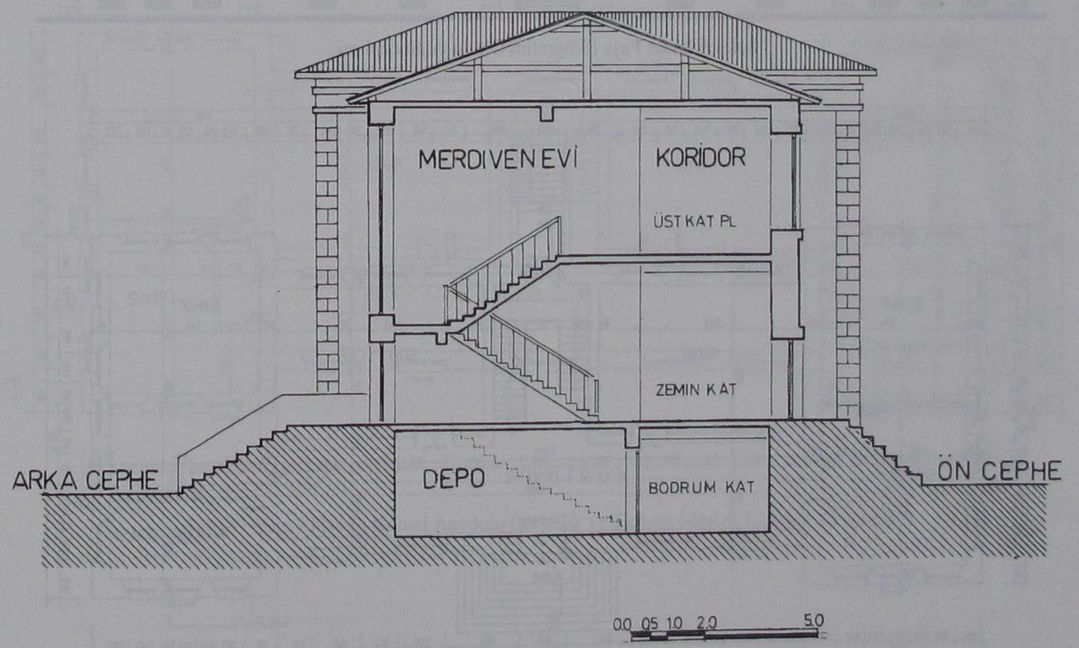
Şekil:1 İsmet Paşa İlköğretim Okulu zemin kat plânı.

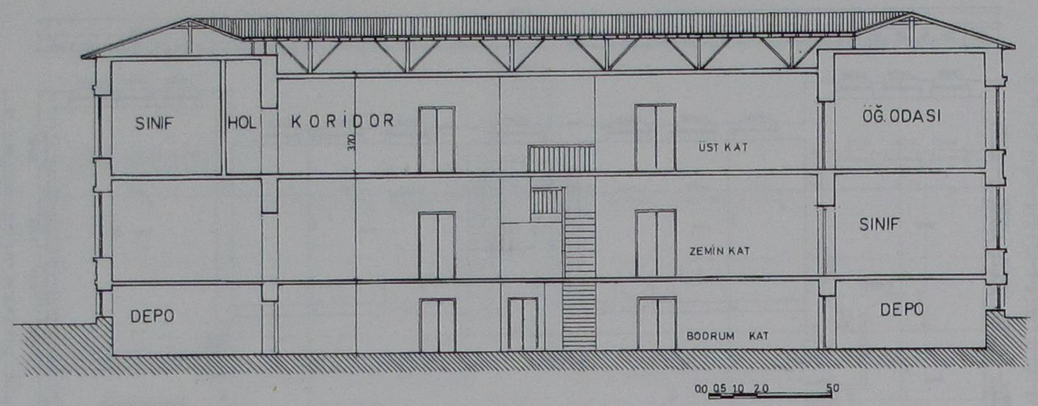
Şekil:2 İsmet Paşa İlköğretim Okulu bodrum kat plânı.

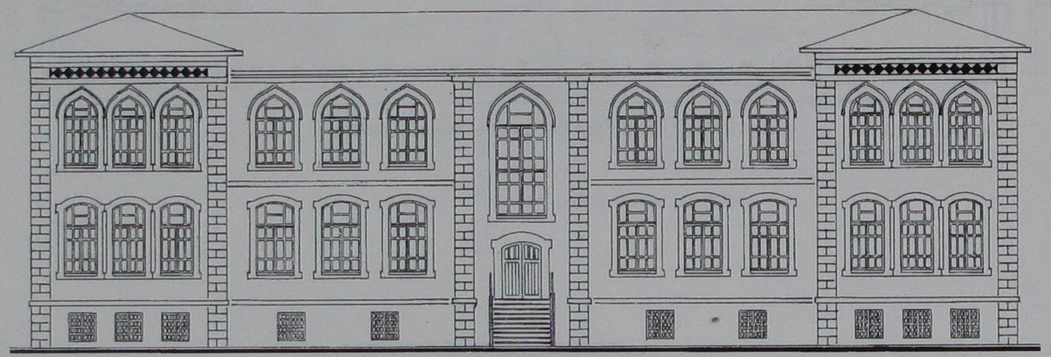
Şekil:3 İsmet Paşa İlköğretim Okulu 1. kat plânı.

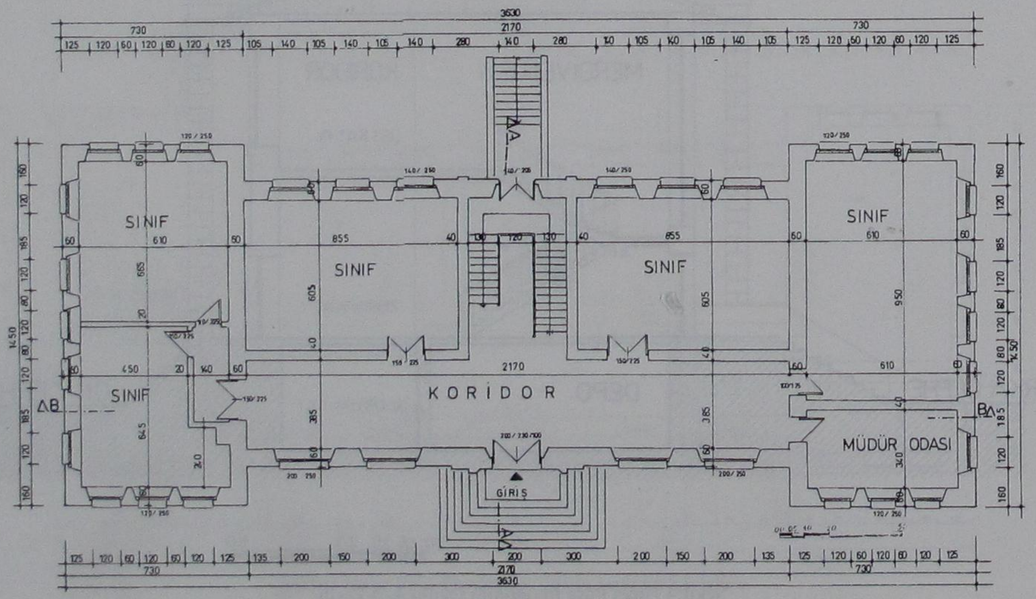
Şekil:4 İsmet Paşa İlköğretim Okulu A-A kesiti.

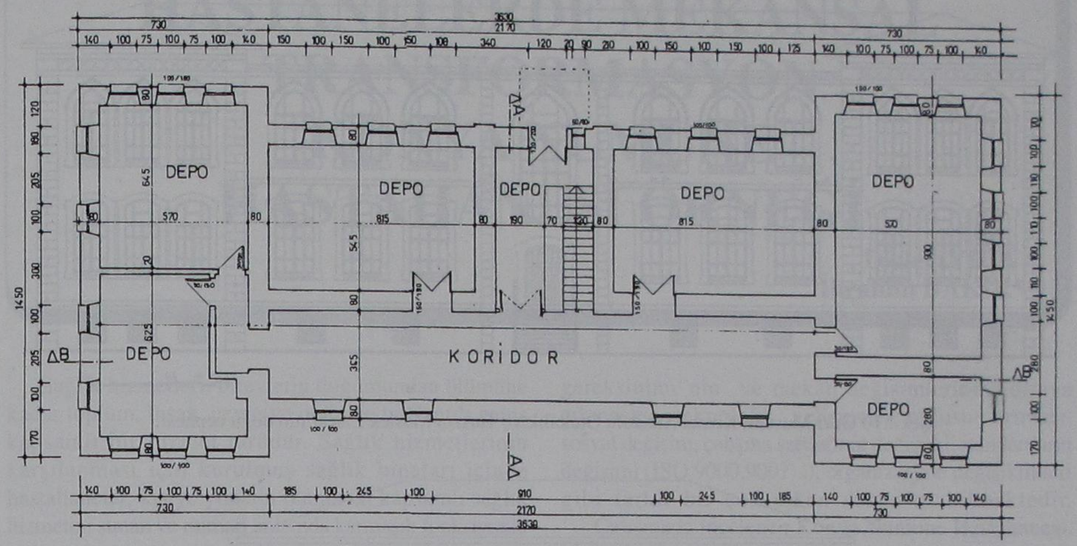
Şekil:5 İsmet Paşa İlköğretim Okulu B-B kesiti.

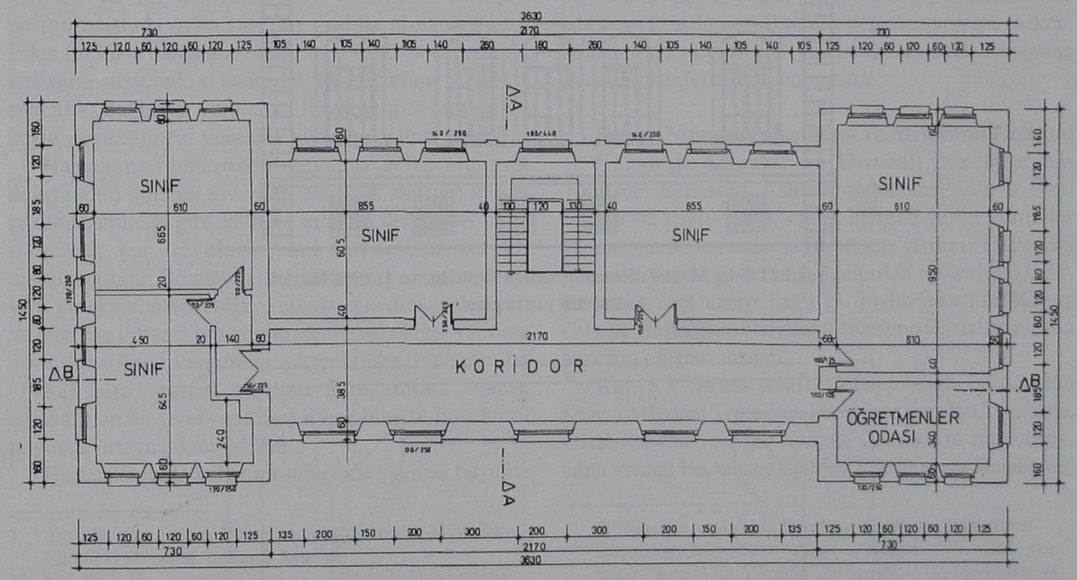
Şekil:6 İsmet Paşa İlköğretim Okulu doğu cephesi.

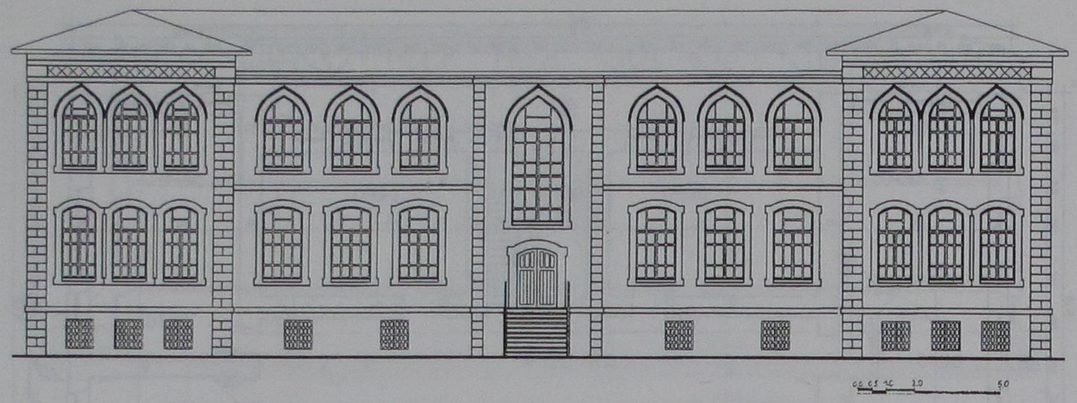
Şekil:7 Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi'nin zemin kat plânı.

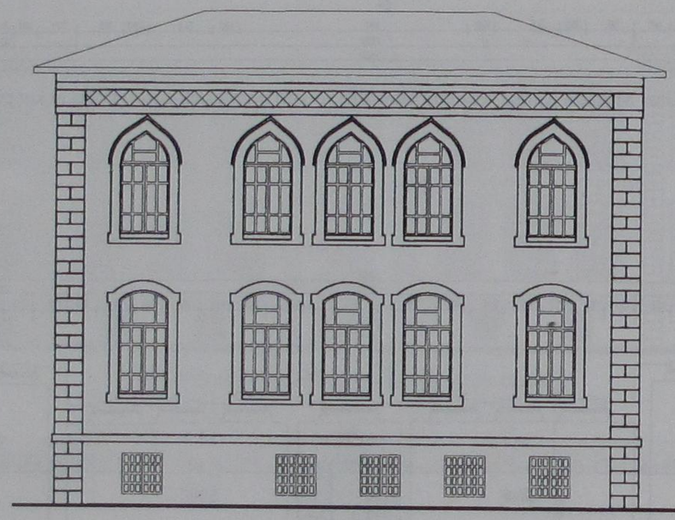
Şekil:8 Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi bodrum kat plânı.

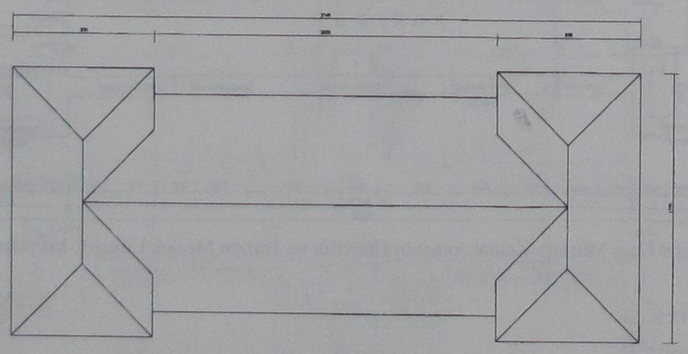
Şekil:9 Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi 1. kat plânı.

Şekil:10 Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi'nin doğu cephesi.

Şekil:11 Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi'nin yan cephesi.

Şekil:12 Gazi Mustafa Kemal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi'nin çatı plânı.

HASTANELERDE MEKÂNSAL TRANSFORMASYON KONYA NUMUNE HASTAHANESİ ÖRNEĞİ

Dicle AYDIN *
İbrahim BAKIR**

Sağlık hizmetleri, bireylerin doğumundan ölümüne kadar toplum, insan, çevre ve doğa ile bağlantılı geniş kapsamlı bir hizmet türüdür. Sağlık hizmetlerinin karşılanması için kurulmuş sağlık binaları içinde hastahaneler, kişiye yönelik olarak en kapsamlı sağlık hizmetini sunan ve mimari anlamda karmaşık fonksiyonlu yapı grubuna giren binalardandır.

Çeşitli mekân gruplarını, bölümleri, üniteleri yani farklı fonksiyonları bir arada bulunduran hastahanelerde, kullanım sürecine girildiğinde relatif eskime[1] (fonksiyonel eskime), fiziksel eskimenin[2] önünde gitmektedir. Yapım sürecinde seçilmiş sağlam ve uygun bir konstrüksiyon sistemi ve iyi bir bakım ve onarımla, binanın performansında uzun süre bir azalma olmamaktadır. Fakat özellikle hastahane binalarında fonksiyonel eskime kullanım sürecinde o kadar büyük boyutlara ulaşır ki; esneklik, değişme, yenileme, büyüme problemleri en başta düşünülmesi gereken konular haline gelebilir.

Hastahane binalarında meydana gelen biçimsel değişmeler, binanın elverdiği esneklik sınırları içinde çözümlenebildiği gibi, kütlesel anlamda değişimler (bina ilâveleri, kat ilâveleri) yani büyümeler gerekli olabilmektedir. Binalarda ilk plânlanmış olandan farklı yeni gereksinimlerin ortaya çıkmasıyla oluşan değişim ve büyüme ihtiyacı hastahane yapılarında diğer yapılara göre daha önce karşımıza çıkmaktadır, İnceoğlu'na (1982) göre "gerçek büyüme gereksinimi" olarak adlandırılan bu gereksinimler bir çok binada, bina ömrü boyunca ortaya çıkmayabilir.

Hastahanelerde kullanım sürecinde "gerçek büyüme gereksinimi"nin ve mekân değişimlerinin ortaya çıkmasına teknolojik gelişmeler, nüfusun artması, sosyal değişim, çalışma şartlarının değişimi, standartların değişimi (ISO 9000,9001...), organizasyon değişiklikleri gibi farklı bir çok etken sebep olabilmektedir.

Çalışmada incelenen Konya Numune Hastahanesi, tarihsel süreç içerisinde birçok faktörden etkilenerek mekânsal transformasyona uğramıştır. Bu transfarmasyon zaman zaman mekânsal değişim olarak kalmış, zaman zaman ise bina ilâveleriyle (büyüme) gerçekleşmiştir. Bu anlamda Konya Numune Hastahanesi birebir kullanılan bir bina olarak da alınmış, gözlem, görüşme ve literatüre dayalı olarak mekânsal değişim verileri elde edilmeye çalışılmıştır. Bulgular değerlendirilerek mevcut kullanımlara ve gelecekte yapılacak hastahane binalarına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Konya Numume Hastanesi ve Mekânsal Gelişimi

Konya'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Tophane, Bedesten, Aşhane, Sakahane[3] gibi İl Özel İdaresi'ne bağlı olarak sağlık hizmeti veren kurumlar yapılmıştır. Bu kurumlarda güçsüzlere yardım ve hastalara bakımın yapıldığı tarihi belgelerden anlaşılmaktadır. Konya'da özel idareye bağlı 1915 yılında kurulan Konya Gureba Hastahanesi bugünkü Numune Hastahanesi'nin temelini oluşturmuştur [3].

Konya kentinin şehirsel oluşumunda etkisi olan Konya Alâeddin Tepesi'nin kuzeyinde yer alan hastahane, Ulaşbaba Caddesi'yle Nalçacı Caddesi'ni birleştiren, adını verdiği Hastahane Caddesi üzerinde yer almaktadır.

* Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Konya.
** Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Konya.

1 Relatif eskime:İçinde bulunulan koşullara göre tanımlanabilen ve kullanıcı yargılarına göre farklılık gösteren bir eskime türüdür. Relatif eskime fonksiyonel ve ekonomik görüşlerden hareket edilerek açıklanabilir A. Atasoy, "Değişen ihtiyaçlar karşında konut tasarlamasının mevcut konutların değerlendirilmesi yolu ile geliştirilmesi", (İTÜ Mimarlık Fakültesi yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 1973.

2 Fiziksel eskime: Yapıda, dış etkenlerden dolayı zamanla ortaya çıkan bozulmalardır. Bir yapıda ideal olarak fiziksel eskime hızı fonksiyonel eskime hızına paralel olmalıdır Atasoy, aynı yer.

3 M. Karaküçük, "Konya Devlet Hastanesinin Tarihçesi", Konya Devlet Hastahanesi Dergisi, sayı:1 (1990), s. 7-8.

Şifâhâne'ye yanlışlıkla Sakahane denmiştir. Bkz. Yusuf Küçükdağ, *Selçuklular ve Konya*, Konya 1999, s.285; aynı yazar, "Konya'da Alâeddin Dârüş-şifâsı, Tıp Medresesi ve Mescidinin Yeri, Yapısı," *Osmanlı Araştırmaları*, IX., (1989), s.347-359.

Yakın çevresinde iş merkezleri, kamu binaları, eğitim yapıları ve konut dokusu yer alan hastahanenin girişi Hastahane Caddesi üzerinden olup, doğu tarafında da tali giriş bulunmaktadır (Resim:1) (Şekil:1).

Şimdiki Mümtaz Koru Verem Savaş Derneği'nin yerinde kurulan (1915) ilk hastahanede "emrâz-ı cildîye" hastalıklarının (bulaşıcı cilt hastalıkları) tedavisi yapılmıştır. Daha sonra " emrâz-ı aklîye" kliniği eklenmiş ve 1920 yılında hastahane bahçesi içerisindeki bina inşa edilmiştir (A Blok) (bugünkü fizik tedavi bölümü (Resim: 2) (Şekil:2). O tarihte hastahane ismi de "Memleket Hastahanesi" olarak değiştirilmiştir. O dönemde bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşmasıyla intaniye servisi de kurulmuş ve hastahanede hizmet veren doktorlar Almanya'dan getirilmiştir. Tek katlı olan bu bina pavyon sistem[4] düzeninde ve açık koğuş sistemiyle bir süre hizmet vermiştir. Daha sonra ortada bir koridor oluşturulmuş ve karşılıklı iki tarafına odalar yerleştirilmiştir. 1915 yılında yapılan ilk hastahane 1940'lara kadar kuduz hastahanesi olarak kullanılmış, daha sonra yıkılmıştır. 1915 yılında yapılan bina ile ilgili olarak görsel bir kayıt bulunamamıştır.

1920'de pavyon sistem düzeninde yapılan bina, nüfusun artması, farklı hastalıklar için ihtisas dallarının oluşması, bakım anlayışının değişmesi gibi nedenlerle ihtiyaca cevap verememiştir. Bu nedenle 1927 yılında yeni bir binanın yapımına karar verilmiştir. Mimari projesi Almanlar tarafından tasarlanan H tipi blok hastahane 1931 yılında hizmete girmiştir (B Blok) (Şekil: 3). Bina, hastahane mimarisinin o dönemdeki en iyi örneklerinden biridir. Zemin+bir katlı olarak inşa edilen binada tahlil için laboratuar, muayene için doktor odaları ve açık koğuş düzeninde hasta bakım ünitesi yer almıştır. İki ayrı bloktan (A ve B blok) oluşan bu hastane 1957 yılına kadar 100 yatak kapasiteyle hizmet vermiştir.

Geçen zaman içerisinde mevcut binada düzenlemeler yapılmıştır. Hasta polikliniklerinin bulunduğu mekânlar hasta odalarına dönüştürülmüş, röntgen cihazının alınmasıyla mekânlar yeniden düzenlenmiş, laboratuarlar yeniden ele alınmıştır. Cerrahî operasyonlar için mevcudun yeterli olmaması ve nüfusun artması gibi nedenlerle 1957 yılında yeni bina yapılmıştır (C Blok-Zemin+4 katlı) (Resim:3) (Şekil:4). Yeni binayla hastahane yatak kapasitesi 400'e çıkmıştır. H tipi binanın batı yönüne inşa edilen yeni bina ince uzun dikdörtgen formludur. Ortada yer alan koridorun iki yanında hasta odaları, doktor odaları ve hemşire istasyonu yer almaktadır. Hasta odalarında yatak sayısı çeşitlidir. Tek yataklı özel odalar ve 3,5,6 ve 7 yataklı odalar bulunmaktadır. Uzun kenar ortasında yer alan iki kollu merdiven ve merdiven ortasında yer alan asansör düşey sirkülâsyonu sağlamaktadır. Sonradan yapılan bu bina ile H tipi bina arasında bağlantı eğimli kapalı bir koridor aracılığıyla sağlanmaktadır (Resim:4). Bu binanın hizmete girmesiyle hastahanede servis sayıları arttırılmış, bevliye, genel cerrahî, göz hastalıkları, ortopedi, intaniye servisi yatak üniteleri kapasiteleri arttırılarak bu binaya alınmıştır. Son katta ameliyathane yer almaktadır. Ameliyathanede dört ameliyat salonu ve lokal anestezi ile yapılan operasyonlara yönelik mekânlar yer almaktadır (Resim:5). Ayrıca son katta beyin cerrahisi yatak ünitesi de bulunmaktadır.

H tipi binada ise psikiyatri, cildiye, çocuk hastalıkları, dahiliye, göğüs ve nöroloji servislerinin hem poliklinik hizmeti hem de hasta bakım üniteleri yer almıştır. Ayrıca H tipi binada acil servis hizmeti için zemin katta bir mekân ayrılmıştır. 1957 yılında yeni binanın yapılmasıyla, 1920 yılında yapılan A Blok sağlık personelinin eğitimi için ayrılmıştır.

1960 yılında H tipi bina ile cerrahî kliniklerinin olduğu bina (C Blok) arasında kalan alana, poliklinik servislerinin ihtiyaca cevap verememesinden dolayı bugünkü acil ve poliklinik binası yapılmıştır (D Blok) (Şekil:5). Binanın giriş cephesi yönünde acil servis yerleştirilmiştir. Zemin kotunda yer alan acil servisin üstü ise poliklinik olarak düzenlenmiştir. Acil servisin arka kısmında ve polikliniklerin alt katında teşhis üniteleri (röntgen, laboratuar) yerleştirilmiştir.

1981 yılında H tipi binaya bir kat ilâve yapılmıştır. Mevcut düzende yatakların odalarda fazla sıkışık olması, servislerin organizasyonunun iyi olmaması nedeniyle ilâve edilen bir kat sıkışık düzeni az da olsa rahatlatmıştır (Resim: 6) (Şekil: 6).

1991 yılında 100 yatak kapasiteli çocuk hastahanesi yapılmıştır (E Blok) (Şekil:7). Hastahanenin doğu tarafına eklenen bu yeni bina zemin+3 katlıdır. Önceleri bağımsız olan bu bina, daha sonra zemin kattan ana binaya bağlanmıştır. E bloğun hastahane esas girişinden bağımsız iki ayrı girişi bulunmaktadır. Girişlerin biri kuzeydoğu yönünde, binanın dar kenarından, diğeri ise kuzey batı yönünde birinci kata ulaşan merdivenli giriştir. Dar cephedeki girişe yakın konumlanan merdiven, üst katlara geçişi sağlamaktadır. Merdivenden bağımsız bir noktada yer alan asansör ise gerekli olduğunda kullanılmaktadır. Zemin katında çocuk poliklinikleri bulunmaktadır. Üst katlarda ise ortada bulunan koridor etrafında hasta odaları ve servis mahalleri yer almaktadır. Odalar genelde iki bebek ve refakatçisi için düşünülmüştür.

4 Pavyon Sistem: Koğuşlardaki pis havanın dışarıya atılabilmesi için, tek katlı ve iki taraftan havalandırılabilir düzende yapılan bir sistemdir. Bulaşıcı hastalıkları önlemek üzere hastalar ayrı ayrı binalarda barındırılmıştır. Zeminde yaygın olan bu sistem, yapım teknolojisinin ilerlemesi ve aynı bina içinde hastalık izolâsyon tedbirlerinin alınmasıyla terkedilmiştir A.Mutlu, Sağlık Binaları ve Hastahaneler, DGSA, İstanbul 1970 B. Aran, "Sağlık Yapılarının Evrimi", Mimarlık TMMOB, Sayı: 9-10 1971. s. 17.23.

Mevcut poliklinik binasının ihtiyaca cevap verememesi sebebiyle 1997 yılında acil servis için ek bina yapılmıştır (F Blok) (Şekil: 8). Yeni düzenlemeyle cerrahî kliniklerinin bulunduğu bina yönüne doğru yeni poliklinik bina ilâve edilmiş, alt kata (teşhis ünitelerine) bir merdiven bağlantısıyla geçiş sağlanmıştır.

1957 yılında eğitim için hizmet veren A Blok, 1980'li yıllarda personel için lojman olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1998 yılında ise fizik tedavi ünitesinin açılmasıyla bu amaca yönelik olarak tahsis edilmiştir.

Bugün hastahanenin B bloğunda (H tipi bina), bodrum katta teknik bölümler, ambar ve arşivler yer almaktadır. Zemin katta nöroloji servisi hasta bakım ünitesi ve idare, birinci katta kardiyoloji servisi hasta bakım ünitesi, ikinci katta ise göğüs ve dahiliye hasta bakım ünitesi yer almaktadır. Ayrıca 100 kişi kapasiteli bir konferans salonu da bulunmaktadır. C blok bodrum katta morg, kalorifer dairesi, çamaşırhane ve mutfak yer almaktadır. Zemin katta psikiyatri hasta bakım ünitesi, birinci katta ortopedi ve intaniye, ikinci katta kulak, burun, boğaz, bevliye ve göz, üçüncü katta genel cerrahî, dördüncü katta beyin cerrahî ve ameliyathaneler bulunmaktadır. D blokta, zeminde girişe konumlanmış acil servis yer almaktadır. Birinci katında polikliniker bulunmaktadır. E blokta zemin katta çocuk servisi poliklinikleri ve üst katlarda çocuk yatak ünitesi; F blokta zeminde polikliniker, borumda ise teşhis üniteleri dediğimiz laboratuar ve radyoloji bölümü yer almaktadır.

Kadro yatağı 600 yatak olan hastahane, 700 yatak kapasitelidir. Hastahane sadece Konya il ve ilçelerine değil aynı zamanda çevrede bulunan Karaman, Isparta, Aksaray ve Afyon illerinden ve ilçelerinden gelen hastalara da hizmet vermektedir.

Bölge hastahanesi konumunda olan hastahanenin poliklinik servisleri, üroloji, beyin cerrahisi, cildiye, çocuk hastalıkları, çocuk cerrahisi, göz, hariciye, intaniye, dahiliye, göğüs, gastroenteroloji, göğüs-kalp-damar cerrahisi, kardiyoloji, kulak-burun-boğaz, nöroloji, ortopedi, onkolojik cerrahî, psikiyatri ve acil servis bölümlerinden oluşmaktadır. Ayrıca diş tedavi hizmeti de bulunmakta, ancak personele ve tedavi sırasında diş problemi olan hastalara yönelik olarak hizmet vermektedir.

Hastahanenin teşhis üniteleri radyoloji ve laboratuar bölümlerinden oluşmaktadır. Radyoloji bölümünde, tomografi, röntgen, ultrasonografi, İVP (renkli film) bulunmaktadır. Laboratuarlar ise kan merkezi, patoloji, biyokimya, bakteriyoloji laboratuarlarından oluşmaktadır.

Hastahane bünyesinde tedavi ünitesi olarak fizik tedavi bulunmaktadır. Ancak kapsamlı bir hizmet verilmemekte, küçük cihazlarla tedavi uygulanmaktadır.

Teşhis ve tedavi anlamında endoskopi, rektoskopi, direkt grafi, İVP, tomografi, diyaliz, ultrason, EEG, odiyometri, biyopsi yapılabilmektedir. Hastane hizmetinde günümüz koşullarında nükleer tıp, anjio, magnetik resonans, koroner angio bulunmamaktadır. Gelecekte yeni teknolojilerin gelmesiyle yeni gereksinimler de ortaya çıkacaktır.

Değerlendirme

Konya Numune Hastahanesi kuruluşundan bugüne değişim göstermiştir. Hastahanede meydana gelen değişim gerekliliği, nüfus artışının yanısıra, anlayışların farklılaşması, teknolojinin ilerlemesiyle yeni cihazların hastaneye girmesi, organizasyonların değişmesi vb. bir çok faktörden dolayı gerçekleşmektedir. Değişim sürecinde mekân gruplarının iyi organize edilmemesi, hizmet sunan ve hizmet alan kullanıcılar açısından işlevsel sorunları gündeme getirmektedir. Bir birimde yapılan bir değişim, diğer bir birimi de etkileyecektir. Hasta bakım ünitelerinin parçalı olması, servislerin dağınık olması, koordinasyonu ve verimli çalışmayı olumsuz etkilemektedir. Ancak bu değişimler bitmeyecektir. Zaman içerisinde yeni tedavi yöntemlerinin gelişmesi, bugün kullanılmayan yeni cihazların hastahaneye girmesi, teşhis alanında yeniliklerin ortaya çıkmasıyla mekânsal değişim devam edecek ve bu durum imkân dahilinde süreklilik gösterecektir.

Sonuç ve Öneriler

Hastahanelerde kullanım sürecinde değişim, yenileme ve büyüme gereksinimi kaçınılmaz bir durum arz etmektedir. Hastahanelerde meydana gelen biçimsel değişmelere, nüfus artışı, organizasyon değişiklikleri ve özellikle de son yıllarda tıbbî teknolojik gelişimler neden olmaktadır. İyi hizmet sunumu, doğru teşhis ve tedavi için teknolojinin takibi ise hastahanelerde yeni düzenlemeleri gerekli kılmaktadır. Yeni bir cihazın hastahaneye girmesi, eskinin modernize edilmesi, mevcut cihaz sayısının arttırılması mekâna da yansımakta ve değişim süreklilik göstermektedir. Ancak değişikliklerin önceden plânlanmaması fonksiyonel olarak problemleri de beraberinde getirmekte ve organizasyonun iyi olmamasından kaynaklanan kullanım sorunları yaşanmaktadır. Mekânların kullanımında zaman ve enerji kayıpları verimliliği olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla hastahane tasarımında fonksiyonelliğin yanında esneklik, büyüyebilirlik, modernizasyon, adapte olabilirlik kavramları önemli olmaktadır. Değişikliklerin mevcuda uygun olması ve kullanımda rasyonelliği yakalamak esas olmalıdır. Binanın büyüme gereksinimi ortaya çıktığında, bina işleyişinde düzen bozulmamalı ve bina, her büyüme ile bitmişlik hissini vermelidir. Değişiklikler geleceği de kapsayacak şekilde düşünülmeli, mevcudun her yönüyle analizi yapılarak en doğru karar verilmeye çalışılmadır. En doğru kararı verebilmek için ise hastahane idarecileri, doktorlar, mimarlar ve konuyla ilgili benzer disiplinler işbirliği yapmalıdır. Böylelikle daha verimli ve daha rasyonel hizmetler sunulabilecektir.

Resim:1 Numune Hastahanesi'nin genel görünümü.

Resim:2 1920'de hastahane bahçesinde yapılan bina.

Resim:3 1957 yılında yapılan C Blok.

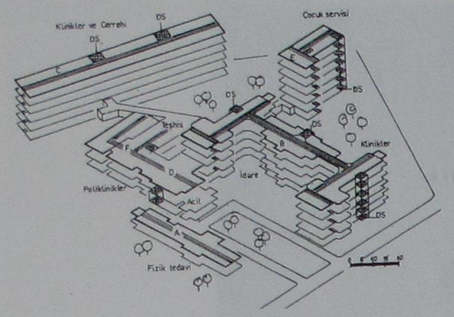
Resim:4 B Blok ile C Blok arasındaki kapalı bağlantı.

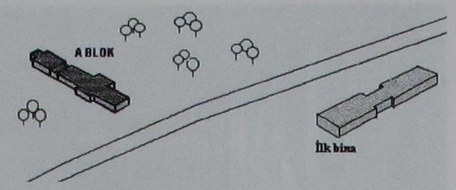
Resim:5 Lokal anestezi ameliyat salonu.

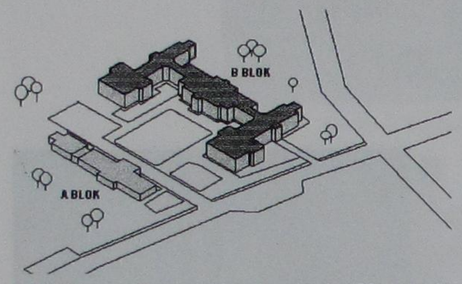
Resim:6 B Bloğa yapılan kat ilâvesi.

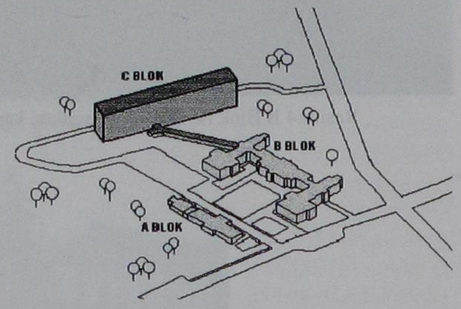
Şekil:1 Hastahanenin şematik görünümü.

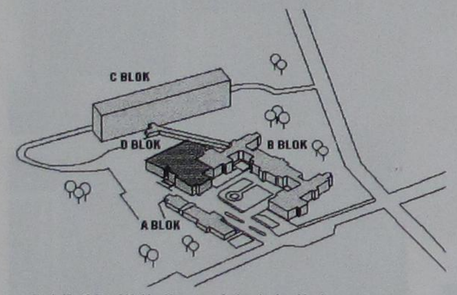
Şekil:2 Sağda 1915'de yapılan ilk hastahane ve 1920'de hastahane bahçesinde yapılan bina (A Blok). 1915'de yapılan ilk bina bugün bulunmamaktadır.

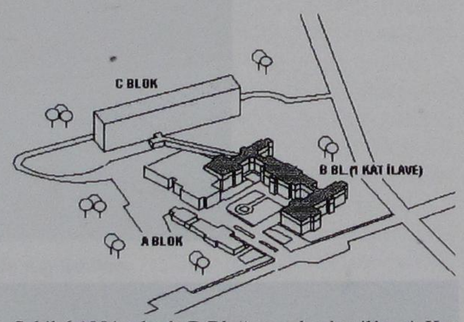
Şekil:3 Konya Numune Hastahanesinde 1931 yılında hizmete giren ve mimari projesi Almanlar tarafından yapılan H tipi hastahane (B Blok).

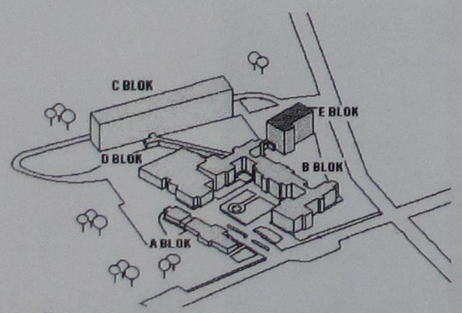
Şekil:4 1957 yılında yapılan, üst katında ameliyathanelerin bulunduğu zemin+4 katlı bina (C Blok).

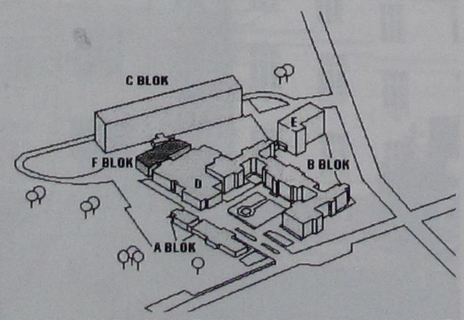
Şekil:5 Poliklinik servislerinin ihtiyaca cevap verememesinden dolayı yapılan D Blok. Yeni binanın yapılmasıyla B Blokta bulunan acil servis ve polikliniklerin bir kısmı D Bloğa aktarılmıştır.

Şekil:6 1981 yılında B Bloğa yapılan kat ilâvesi. Kat ilâvesiyle hasta yatak odalarında oda başına yatak sayısı azalmıştır.

Şekil:7 1991 yılında 100 yataklı olarak yapılan yeni bina. Yeni binaya çocuk polikliniği ve çocuk yatak ünitesi aktarılmıştır.

Şekil:8 1997 yılında D Bloğa ilâve olarak yapılan F blok. Poliklinik sayısı arttırılarak F Bloğa aktarılmıştır.

YAKIN DÖNEM KONYA CAMİ MİMARİSİNE DAİR GENEL DEĞERLENDİRME

Kerim ÇINAR *
Murat ORAL **

Konya, Anadolu Selçukluları'nın başkentliğini yaptığı XIII. yüzyıldan bu yana zaman zaman bütün İslâm dünyasının kültür başkentliğini yapmıştır. Büyük İslâm mütefekkirlerinin, mutasavvıflarının, sanatkârlarının ilim, fikir ve sanatlarını geliştirdikleri iltifat ve ilgi gördükleri "yarı kutsal" bir belde olarak Konya, bu önemini hiç kaybetmemiştir. Selçuklu mimarlığının en ileri örnekleri burada inşa edilmiştir)[1]. Bu eserlerin de çoğunu dinî yapılar oluşturur. Konya'nın "Mabet Mimarisi" olarak önemli bir geçmişi vardır. Bunun uzantısı olarak yakın dönem camilerinin de bu anlayıştan çizgiler alması beklenir.

Çalışma için, Konya Büyükşehir Belediyesi sınırları dahilinde yer alan üç merkez ilçe, çalışma evreni olarak tespit edilmiştir. Çalışmada üç merkez ilçede bulunan benzer cami örneklerinden "karakteristik" özellikleri yansıtan yapılar değerlendirilmiştir. Çalışma dışında kalan camiler, gözlemlenmiş, fakat çalışma kapsamı dahilinde ele alınan camilerin ışığında, bugünün cami yapılarının niteliksel özelliklerine ait veriler elde edebilmektir.

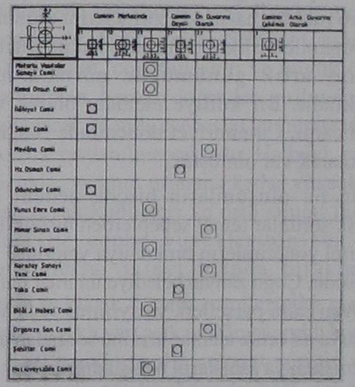
Yakın Dönem Konya Cami Mimarisi

Günümüz Konya cami tasarımları, klâsik Osmanlı camisinin biçim dilini, genellikle de merkezi kubbe şemalarını kullanmaya çalışan, her türlü denemeye kapalı bir nitelik göstermektedir [2] (Tablo: 1,2).

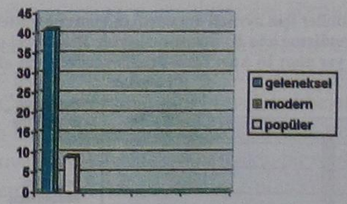
Maddî geliri çok güçlü olmayan semtlerde kurulan cami yaptırma derneklerinin vasıtası ile gerçekleştirilen camiler daha çok "popüler" diyebileceğimiz üst örtüde kubbenin yer almadığı çatılı cami yapılardır (Resim:1, 2), Üst örtüde merkezi kubbenin kullanılmadığı, farklı çatı örtülerinin denendiği yaklaşımları özellikle sanayi tesislerinin bulunduğu bölgelerde görmek mümkündür (Resim: 3,4).

Konya genelinde modernist yoruma sahip camiler yok denecek kadar azdır. Modernist yoruma sahip iki örnek yapıdan biri, Büyük Hizmet Kent Camii'dir. Klâsik ögelerin, "yeni" olmadığı yapı her ne kadar C. Keskinok'un Ankara Gölbaşı TEK camisi ile yakın bir akrabalık gösterse de "güncel" bir estetikle yorumlanmıştır (Resim: 5).

Tablo: 1 Günümüz Konya camileri kubbe yerleri ile ilgili şematik tablo

Tablo: 2 Günümüz Konya camileri tasarım şekli ile ilgili istatistiksel grafik. (Değerlendirme için Konya Büyükşehir Belediyesi merkez ilçelerinde yer alan 16 adet cami örneği verileri esas alınmıştır).

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Konya.
** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Konya.

1 Osmanlı Yapılarında Anadolu Selçuklu Mimarisinin eksen vurgulaması devam etmektedir. Avlulu Osmanlı camilerinde avlu cephesi ve kapısı, revaklar, son cemaat yeri ve cümle kapısı ekseni belirler.

2 Son cemaat yeri revakının yapı gövdesinin ortasına kadar yükselmesi, "Klasik Dönem" özelliklerindendir. XVI. yüzyıl Osmanlı mimarisinde gelişmiş olan bu oran, harimin üst bölümlerinin dışarıdan belirginleştirilmelerini sağlamıştır.

Cami tasarımında özgün bir arayışın sergilendiği tek yapı, yeni otogar camisidir. Mimar Mahmut Tuna tarafından küçük ölçekli bir cami olarak ele alınan yapının alt katında abdest alma birimleri, üst katında ibadet edilecek harim mekânı yer almaktadır. Yapıda minare, uzay kafes metal yapı elemanları kullanılarak stilize edilmeye çalışılmıştır (Resim: 6).

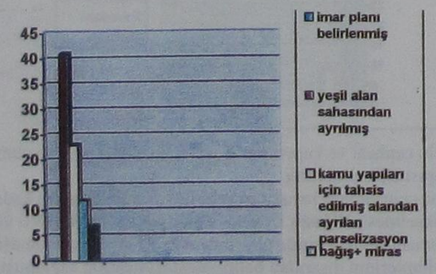
Hacıveyiszade Camii'ne yakın ölçülere sahip Kampüs Camii'nde, merkezi kubbe ve çevresindeki ikincil ögeler arasındaki geçişler, Hacıveyiszade Camii'ne göre daha uyumlu bir kitlesel oluşum sergiler (Resim:7).

Günümüz Konya camisinde, özellikle dış mekânda başta avlu, avluya bağlı olarak, avlu kapısı ve şadırvan gibi mimari elemanlar artık eksen vurgulaması dışında tutulmaya başlanmıştır. Son cemaat ve cümle kapısı gibi elemanlarda eksen vurgulanmaya çalışılmıştır[1].

Günümüz camilerinde etrafında yeterli dış mekânlar, avlular bulunmaktadır. Camiler, oluşmuş ve mevcut sıkışık çevrelerde inşa edilebilmektedir (Resim: 8). Caminin etrafında yeterli dış mekânlar, avlular, caminin her cephesindeki mimariyi lâyıkıyle kavrayabilmek için geri çekilmeye imkân verdiği gibi camiye gelenlerin ruhunda dünyadan ayrı bir aleme giriş hissini vermekte ve camiye ruhî bir hazırlıkla girmelerini sağlamaktadır. Klâsik dönemle birlikte uzun süre hakim olan bu avlu anlayışını artık günümüzde görmek mümkün olmamaktadır. Bir külliye elemanı olarak varlığını sürdüren cami, Cumhuriyet döneminde "bağımsız bir eleman"olarak var olmuştur.

Bütün bu oluşumların birçok nedeni olabilir. Ekonomik sorunlar temel sebeplerden biridir. Diğer bir neden yerel yönetimlerin bu konuya yeterince ihtimam göstermesidir. Çoğu zaman belediyenin imar paftalarında yer almayan cami parselleri, ya ayrılmış yeşil alan, okul gibi kamuya ait ortak alanlar üzerine sonradan eklenerek oluşturulmakta, ya şahısların bağışladığı arsalar üzerinde belediyece cami arsası olarak tanzimi şeklinde olmaktadır (Resim: 9,10) (Tablo: 3).

Tablo: 3 Camiler için ayrılan arsaların durumunu gösterir grafik. (Değerlendirme için Konya Büyükşehir Belediyesi merkez ilçelerinde yer alan 16 Adet cami örneği verileri esas alınmıştır):

Son cemaat yerlerinde, artık, üç tarafı açık, revaklı klâsik plân şemaları bozularak, çevreleri camekânlarla kapatılıp birer iç mekân şekline dönüştürülmektedir.

Cami minareleri, çoğunlukla cami bitiminden çok sonra, bazen ayrı bir dernek faaliyeti ile yapılabilmektedir. Bu durum, minare ile cami arasında olması gereken mimari bütünlüğü bozmaktadır.

Ana mekân harim ise, giriş aksına göre simetrik plân kuruluşunu devam ettirmektedir. Çalışma kapsamında ele alınan camilerin plân şemaları, birbirinin benzeri şeklindedir. Öyle ki bazıları artık tip cami niteliğine sahip olmuştur. Örneğin, Özdilek Camii'nin plân şemasını, altı değişik yerde daha görmek mümkündür (Resim:11). Harimde bulunan, mihrap, minber, kürsü ve müezzin mahfili gibi iç mimari öğeler, klâsik cami plân şemasına uygun olarak yerleştirilmişlerdir. Kadınlar mahfili, ele alınan camilerin genelinde çoğunlukla kuzey duvarı boyunca düzenlenmişlerdir. Fakat, kıble yönü hariç yapıyı çepeçevre kuşatan mahfil örneklerine de rastlanmaktadır.

Sonuç olarak plân tipleri değerlendirilir ise, Konya merkezde yer alan, ancak çalışma kapsamı dışında bırakılan birçok camilerde plân kuruluşları biribirinin tekrarı şeklindedir. Örneğin; Özdilek Camii plân şeması, sadece Konya merkezinde 16 ayrı camide tekrar edilmiştir.

Mimar Sinan, mimarlık yaratmasını her türlü katı, donmuş dogmanın dışında görerek, daima sentezler, buluşlar peşinde koşmuştur. Sinan, her tasarımda, kendi kendini aşabilmek ve yeni bir formülasyona varabilmek için kendini zorlamıştır. Bu arayışlar onun en saygın yönüdür. Kendisinden önceki bütün mimari deneyim ve araştırmaların doğal verisi konumundaki Sinan, uygulama alanını boyutlandırmak için geçmişten gelen her birikimi kolayca benimser, özümler ama hiçbir zaman kendi yorum süzgecinden geçirmeden kullanmamıştır.

Yapı Konstrüksiyon-Malzeme ve Süsleme Özellikleri

İncelenen camilerde sembol-biçim ilişkilerinin güçlü olarak hâlâ sürdürülmesinin yanısıra cami mimarlığında yine de değişmeler izlenilmektedir. Bunlardan biri, malzeme-konstrüksion yönünden olan değişmedir. Kubbe, örtü olarak yapılmaktadır. Ama artık yeni camilerin kubbeleri, homojen bir malzeme olan betonarme ile, bir seferde dökülerek yapılmaktadır. Fonksiyonlar açısından da bazı değişmelerin olduğunu, sembolik anlamlarından dolayı yapılmalarına rağmen sonradan çevreleri cam ile kapatılıp bir iç mekân şekline dönüştürülen son cemaat yerinin biçimlenmesinde görmek mümkündür (Resim:12).

Camilerdeki süslemeler, zamanla birçok değişime uğradığından, bu dönem Konya camisindeki süsleme konusunda tam isabetle görüş ileri sürmek mümkün değildir. Fakat şunu hemen söylemek mümkündür ki, incelenen yapıların genelinde; itinalı ve orjinal bir bezeme görülmektedir. Yapıların çoğunda süsleme ya hiç dikkate alınmamış, olanlarında ise birbirinin tekrarı olan düzenlemeler dikkati çekmektedir.

Camilerde, dışta, taş malzeme cephe kaplaması olarak yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu kullanım çoğu kez gelişigüzel bütün yapıyı kaplamıştır. İç mekânda kemerlerde, uygulama, farklı iki rengin kullanımı şeklindedir. Sütun başlıklarında ise taş malzeme, kemerle geçişi sağlayan üçgensel formlar şeklinde düzenlenmiştir. Cami içinde, özellikle mihrap ve minberde taş, çoğunlukla mermer, kaplama ve süsleme malzemesi olarak kullanılmıştır.

Klâsik Osmanlı dönemi camilerinde, mihrap duvarı ve mihrapta, pencere alınlıklarında, duvarları dolaşan frizlerde, pandantiflerde görülen çini kullanımı, çoğunlukla mihraptaki kullanımı ile sınırlı kalmıştır. Bunun yanısıra günümüz Konya camisinde, mihrap dışında, pencere altına kadar olan kısımlarda ve kürsülerde de çini kullanımına rastlanılmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan camilerde, ahşap işçiliğine çok az yer verilmiştir. Geçmişte, kapı, pencere kanatları, dolap kapakları, vaaz kürsüleri, müezzin mahafilleri, tavanlar, konsollar ve sundurmalar ile sanduka ve parmaklıklarda karşımıza çıkan ahşap işçiliği günümüz Konya camilerinde cümle kapılarında yoğunlaşmıştır.

Değerlendirme

Biçim açısından çalışma kapsamında ele alınan camilerin tek tek yapı öğelerinin, klâsik camilerde erişilmiş olan bir bütünlüğe sahip olmadığı görülmektedir. Taşıdıkları sembolik anlamları o kadar önemli olmayan, örneğin şadırvan gibi öğeler ise geleneksel biçimlenmelerden koparak tamamen yeni biçimlenmelere yönelebilmektedir. Modern yaklaşımdaki cami yapıları ancak küçük ölçekte gerçekleştirilebilmekte, büyük girişimler çabuk bitirilebilmeleri için gerekli ekonomik imkânları bulamamaktadır. Bu da cami yapılarının, biçimsel bütünlüğe ulaştıracak bir tasarım sürecinden geçmesini engellemekte, bu yapıların kubbe, minare vb. gibi ögelerinin biraraya getirilip, üretilmelerine, çeşitli yerlere göre çeşitli şekillerde biçimlendirilmelerine yol açmaktardır. Burada yapılan iş, ne geleneksel, ne de çağdaş mimarlık düşüncelerinin büyük ölçüde etkisi altında kalmadan, toplumun o andaki ihtiyaçlarını, o andaki imkânlarla, bu imkânların sınırlarını zorlamadan karşılamayı amaçladığından, toplumun isteği biçim kalıplarına daha çabuk kendini uydurabilmekte, onların biçimsel olarak gerçeğe daha yakın bir şekilde yansıtabilmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan bu dönem, Konya camilerinin dış cepheleri, tek düzlemde yer alan yüzeylerden oluşur. Özellikle, klâsik dönemin ikincil mekân eklemleri ve çeşitlemeleri ile genişletilen ve geliştirilen kubbeye bağlı merkez plânlı camilerde yatay ve düşey akslarda, farklı kademelerde yer alan duvarların aksine, burada cepheler yüzey parçalarına bölünmemektedir. Camilerin cephe düzeni bakımından gösterildikleri özellik, duvar yüzeylerinin çeşitlenmesi olgusundan çok öge biçimleri ve ögeler arasındaki ilişkilere bağlanabilir. Yüzey parçalarının bir cephe bütünlüğü oluşturmasında artık, Klâsik Dönemde olduğu gibi strüktürel şema ağırlıklı olarak rol oynamamaktadır.

Osmanlı Klâsik Dönem yapılarında, gerçek bir cephesellikten söz etmek kolay değildir. Cephe, Selatin camilerinde, avludan itibaren birbiri peşisıra gelen birçok mekânsal ögenin perspektif dizilişinde bir odaktır ve giriş kapısıyla temsil edilir. Cami işlevinde vazgeçilmez bir önem taşıyan son cemaat yeri, bu dönem Konya camilerinde gerektiği şekillerde düzenlenememişlerdir. Hatta bazılarında son cemaat yeri diye bir mekân dahi bulunmamaktadır. Aydınlıkevler, Şehitler Camii böyledir (Resim:12). Cami, çok kapsamlı ve büyük ölçülerde olmasına rağmen, harime doğrudan girilmektedir. Ara geçişi sağlayacak ve giriş cephesini yumuşatacak bir son cemaat yerine rastlanılmamaktadır. Halbuki, cephelerin bütünü içinde, yapının ortasına kadar yükselen revak kemerleri, revak kubbeleri ve örtü silüeti üç boyutlu nitelikleri ile cephe yüzeylerinin iki boyutlu düzenlenmelerini ikinci plânda bırakmaktadır.

Genellikle klâsik dönem camilerinde, son cemaat yerleri tipik, revaklı yarı açık mekân biçimini korumuştur. Burada, bazı camilerin son cemaat yerinin duvar ve camekânlarla kapatılmaları dikkati çekmektedir (Resim:13). Artık son cemaat yerinin, küp biçimli harim kütlesinin tam yarı yüksekliğinde orantılanması gibi klâsik çağ ölçülerinden uzaklaşmalar görülmektedir[2].

Son cemaat yeri üzerindeki yüzeylerin biçimlenişi kubbe ve gövdenin ilişkisine ve plân şemasına bağlıdır. İlahiyat Camii'nde olduğu gibi revak kubbeleri üstünde yükselen kubbe kaidesi, kemer içi alınlığı, pencereleri, dıştaki duvar uygulaması ile iki boyutlu bir cephe özelliği taşır. Kemer içi alınlığı kubbe siluetini iki boyutta tekrarladığı ve kemer şemasını vurguladığı için klâsik dönem camilerinin bir çoğunda belirleyici bir öge olarak değer kazanmaktadır (Resim:14).

Kırkbirevler Hz. Osman Camii ve Karatay Sanayi Yeni Camii'nde son cemaat yeri revak kubbeleri arkasında

yükselen bu kütleler topluluğunda iki boyutlu cephe düzeni yok gibidir. Bazı örneklerde yarım kubbe altındaki alınlıklar, yüzeylerine silmeler ve kemerli pencereler bulunduğu halde, ya giriş revağı üzerindeki kubbe arkasında kalmakta, ya da çeşitli kütleler arasında, düzlem olarak çok az bir yer kaplamaktadırlar (Resim:15, 16).

Camilerin güney cephelerinde dış revaklar bulunmadığından, yüzeyler örtüye kadar birtek düzlemde yükselirler. Yapı gövdesinden daha alçak olan mihrap duvarının öne uzandığı Hacıüveyszade, Kemal Onsun ve Mevlânâ camileri buna istisna teşkil ederler. Bu örnekler dışında genellikle güney cepheleri büyük iri boyutlu yüzeyler oluşturmaktadırlar.

Bazı camilerde, mihrap duvarın üst kademesindeki pencereler, üst ortadaki pencerenin daha yüksek yerleştirilmesiyle bir kemer görünümü oluşturmaktadırlar. Cami alınlıkların cephe ortasındaki yükselmeleri ve çoğu zaman, üzerlerindeki üçlü pencere grubunun ortadakinin daha yüksek olması gövde ile örtü arasındaki görsel bir geçiş imkanı sağlar. Mevlânâ Camii'nde olduğu gibi.

Tek mekânlı camilerin yan cephelerinde, iç düzenin eksiksiz bir şekilde pencere ve yapı ögeleri ile yan duvarlara yansıdığını ve genellikle kemer profilini hatırlatan düzenler geliştirdiğini görüyoruz. Bu camilerde yan cepheler, minare ayakları ve kenar pilastırlar daşında tek bir düzey oluşturmaktadırlar. İlahiyat Camii'nde olduğu gibi (Şekil:1). İç mekânda yan sahın genişlemeleri olan camilerin çoğunda kubbe yükleri bütünüyle yan duvarlara aktarılmadığından, bu cephelerde güney cephelerde olduğu gibi bölümleri ayırıcı kütlesel pilastırlar çok sık görülmez. Yan cephelerde minare ayanığı yüzeyi ve kuzeyde son cemaat yeri revağı yanı dışındaki yüzeyler gövde duvarları oluşturmaktadır.

Bazı camilerde yatay bölünmeler cephelerde farklı bir görünüm getirmiştir. Organize Sanayii Camii'nde bu bölümleri görmek mümkündür (Şekil:2).

Son cemaat yeri yan duvarları yan cephe düzenlemelerinde her ne kadar büyük bir rol oynamıyorsa da cephelere eklenmiş yüzeyler olarak silüeti ve bir ölçüde cephe bütünlğünü ektilemektedirler. Son cemaat yeri ve cami gövdesinin bütünleştiği durumlarda silüetin kuzeye doğru alçaldığı görülür. Yaka ve Özdilek camilerinde olduğu gibi, kuzey yönündeki kademeleşme yan cephelere bir yönlenme ve hareketlilik getirmiştir. Böylece, yan cephelerde kuzey ve güney cephelerde görülen simetri, merkezilik ve denge yerine kenardan kenara bir gerilim söz konusudur (Resim:18). Bu ve benzeri camilerde son cemaat yeri yanları açık ve kemerli olabildiği gibi duvarlı ve pencereli de olmaktardır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında ele alınan, Konya merkezde yer alan camiler için şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür.

Günümüz Konya cami tasarımları, klâsik Osmanlı Camii'nin Biçimsel Estetik dilini, genellikle de merkezi kubbe şemalarını kullanmaya çalışan, her türlü denemeye kapalı bir nitelik göstermektedir. Konya merkezde yer alan, çalışma kapsamında gözlemlenen fakat çalışma dışında bırakılan birçok camide plân kuruluşları, birbirinin tekrarı şeklindedir.

Biçimsel olarak çalışma kapsamında ele alınan camilerin temel yapı elemanlarının, klâsik camilerde ulaşılmış olan bir bütünlüğe sahip olmadığı görülmektedir. Bütün mekânın oranı ve şekillenmesi için esas ölçü olan kubbe, klâsik ölçülerde kullanılamamıştır. Ana kubbeler, genel kütle düzeninde ya "basık" bir etki vermekte, yeterli yükselişi sağlayamamakta ya da tam tersine aşırı bir şekilde yükselerek yapıdan soyutlanmaktadır. Ana kubbelerdeki oransızlıklar, yan kubbeler için de geçerlidir.

Camilerin etrafında yeterli dış alanlar bulunmamaktadır. Katalogdaki camilerde görülen ölçek ve algılama sorunlarını, merkezde inşa edilen birçok camide tespit etmek mümkündür. Günümüz Konya camileri, çevresel nitelik ve niceliksel tüm özellikleriyle değerlendirildiklerinde, olumlu bir oluşum gösterememektedirler. Bugün camiler, çevresel detaylardan uzak, mevcut oluşmuş çevrede, çevresel estetik yapılarla, kullanıcı ile hiçbir olumlu ilişkiyi kuramadan yer almaktadırlar. Yapılarda kullanıcı, bir tasarım ölçüsü olarak değerlendirilememiştir.

Bugün genellikle, mimari plânlama organizasyonundan uzak olarak "kontrolsüz" yapılan günümüz camilerinde, plânlama ve yapım sonrası yapılabilecek iyileştirmelerle, yeni strateji ve plânlama yaklaşımları ile maddî ve manevî kazanımlar elde edilebilecektir. Bu kapsamda günümüz cami mimarisi için şu öneriler getirilebilir:

1. Camide kullanılan biçim ve detaylarda simge ön plândadır. Bu simgelere işlevsel görevlerinin ötesinde anlamlar yüklenmiştir. Süreç içerisinde sembollere dönüşen bu anlamsal ifadeler belirli mesajları vermek için kullanılabilir. Fakat semboller, strüktürel-işlevsel bir görev olmadan sadece yüklendikleri bu anlamsal içeriklerinden dolayı biçimsel nedenlerle tercih edilmemelidir. Simgesellik kavramının çağdaş cami tasarımına nasıl ve ne ölçüde taşınması gerektiği dikkate alınmalıdır.

2. Klâsik Osmanlı üslûbunun, yeni teknolojilerle tekrar edilmesi geleneğinden çıkarılarak, yeni üslûplar geliştirilmelidir. Klâsik Osmanlı üslubuna böylesine bir bağımlılık, mimari yaratma ve fonksiyonel koşullarının tabiatına aykıdır. Gelenekte devamlılığı, XX. yüzyılın strüktürlerinin sağladığı imkânlara, yaratıcı gücü de ilâve edilerek sağlanmak gerekmektedir. Fonksiyonel olarak hiç gereği olmadığı halde, camide uygulanan bazı detaylar, ne dış görünüş, ne de iç mekân bakımından bir yenilik getirmektedir.

3. Cami projeleri daha çok kalfa düzeyinde iş yapan kişilerce yapılmaktadır. Altında bir mimar imzası taşıyan projelerin birçoğu o mimara ait değildir. Söz konusu camileri yaptıranlar, projeleri "hayır işi" kapsamında ücretsiz olarak veya çok cüzi ücretle yaptırmakta olduklarından, projeleri hazırlayanlar tarafından projelere gereken önem verilmemekte ve özen gösterilmemektedir. Ayrıca; başka bir yerde uygulanmış herhangi bir projeyi caminin yapılacağı arsaya uyarlamak suretiyle çok basit veya yanlış bir proje ile inşaata başlanmakta ve bu şekilde de bitirilmektedir. Mimarlık mesleği, insanların her türlü gereksinimine cevap veren, fonksyonel, çevresiyle uyumlu, doğru seçilmiş malzemesiyle, arsasına ve şehircilik prensiplerine uyan binayı, yani ideal binayı yapma sanatıdır. Bir binanın inşaatını kontrol eden teknik sorumlusu olmalıdır. Binanın yapılanma şartlarını belirleyen bir dizi (imar durumu, ruhsat vs.) belge olmalıdır. Oysa, Konya'da muhtelif semtlerde yükselen cami inşaatlarının, bütün bu aşamalardan geçerek inşa edildiğini söylemek mümkün değildir. Cami şantiyelerinde, mimarını, mühendisini, ruhsat tarihini belirten bir tanıtım levhası bulunmamaktadır.

4. Camilerin, ilgili ve yetkili birimlerinin izninin alınması ve imar mevzuatına uygun olması koşuluyla yapılabileceğini öngören yasa ve yönetmelikler yürürlüğe girmeli ve uygulanmalıdır. İnşaat yapım ruhsatı, iskân müsaadesi, mimari ve betonarme projesi, fennî mes'ulü olmadan inşa edilmelerine izin verilmemelidir. Diğer mimari etkinlik alanlarında olduğu gibi camiler de yapım sürecine katılmalıdır. Plânlama ve yapım sürecine mimarın katılımı, mutlak surette ve etkin olarak sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA:

1 Konyalı, İ.H., *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya 1964.

2 Oral, M., *"Gelişim Süreci İçerisinde Cumhuriyet Dönemi Cami Mimarisi-Konya Örneği"*, (Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1993.

3 Arseven, C.E., *Türk Sanat Tarihi*, Yazır Matbaacılık, Ankara 1954.

4 Erzen, J.N., *Sinan Dönemi Cami Cepheleri*, ODTÜ, Ankara 1981.

5 Küçükdağ, Yusuf- Arabacı, Caner, *Selçuklular ve Konya*, (İkinci Baskı), Konya 1999.

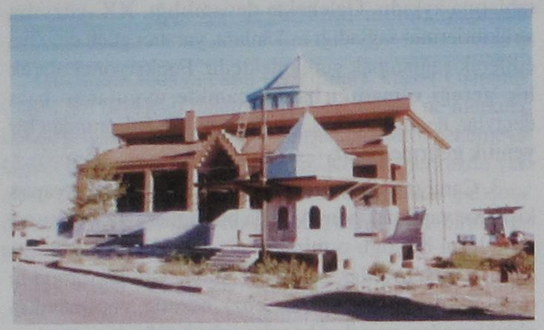
Resim: 1 MTA mevkiinde çatılı üstörtüye sahip bir semt camisi, Konya.

Resim: 2 Fatih Camii, Meram-Konya.

Resim: 3 Anadolu Sanayi Camii, Konya.

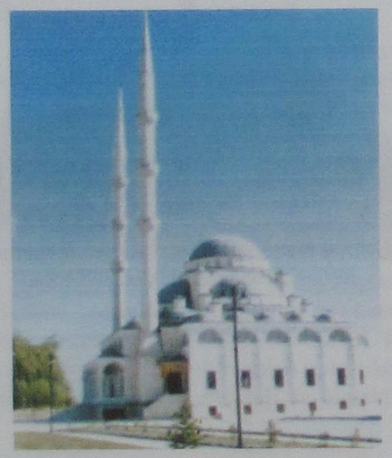
Resim: 4 Anadolu Sanayi Camii, Konya.

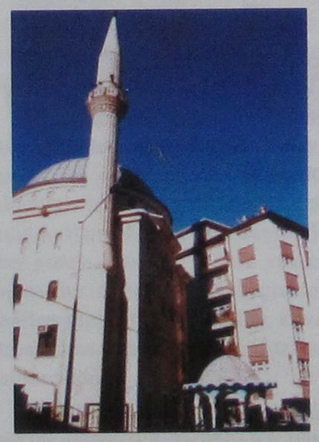
Resim: 5 Büyük Hizmet Kent Camii, Bosna-Hersek Mahallesi, Konya.

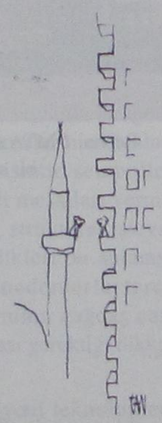

Resim: 6 Yeni Otogar Camii, Selçuklu-Konya.

Resim: 7 Selçuk Üniversitesi Kampüs Camii, Konya.

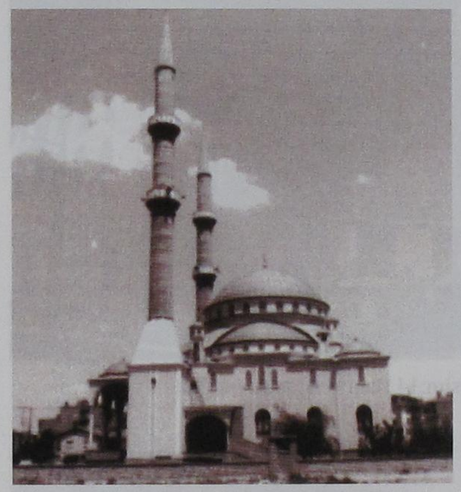
Resim: 8 Oluşmuş ve mevcut sıkışık çevrede inşa edilmiş bir cami örneği, İhsaniye Cami, Konya.

Resim: 9 Okul gibi kamuya ait ortak alanlar üzerine sonradan eklenerek inşa edilen bir cami örneği, Beyşehir çevre yolu üzeri, Konya.

Resim: 10 Şahısların bağışladıkları mekânlarda oluşturulan cami yapılarına bir örnek, Toptancılar Çarşısı, Konya.

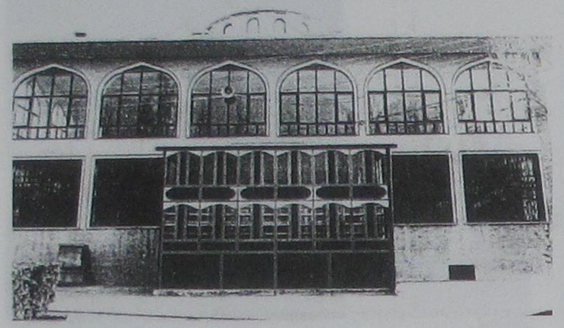
Resim: 11 Özdilek Camii, dış görünüş, Konya.

Mimari Proje	: Arif Tekbaş (mimar).
İnşaat Ruhsatı	: Yok.
İnşaatı Yaptıran	: Mustafa Özdilek.
Yapım Yılı	: 1985-1989.
Tasarım Şekli	: Geleneksel
Toplam İnşaat Alanı	: 495 m^2
Kapasite	: 1000 kişilik.
Konumu	: Konya ili, Selçuklu ilçesi.
Cami İnş. Alanı/ Avlu Oranı	: %28

Resim:12 Şehitler Camii, dış görünüş, Konya.

Mimari Proje	: Yok.
İnşaat Ruhsatı	: Yok.
İnşaatı Yaptıran	: Dernek.
Yapım Yılı	: 1991.
Tasarım Şekli	: Geleneksel
Toplam İnşaat Alanı	: 676 m^2
Kapasite	: 2000 kişilik.
Konumu	: Konya ili, Selçuklu ilçesi.
Cami İnş. Alanı/ Avlu Oranı	: %22

Resim:13 Motorlu Vasıtalar Sanayi Camii, son cemaat yeri cephesi, Konya.

Mimari Proje	: Yok.
İnşaat Ruhsatı	: Yok.
İnşaatı Yaptıran	: Türk Anadolu Vakfı.
Yapım Yılı	: 1968.
Tasarım Şekli	: Geleneksel
Toplam İnşaat Alanı	: 714 m^2
Kapasite	: 1000 kişi.
Konumu	: Konya ili, Meram ilçesi.
Cami İnş. Alanı/ Avlu Oranı	: %43

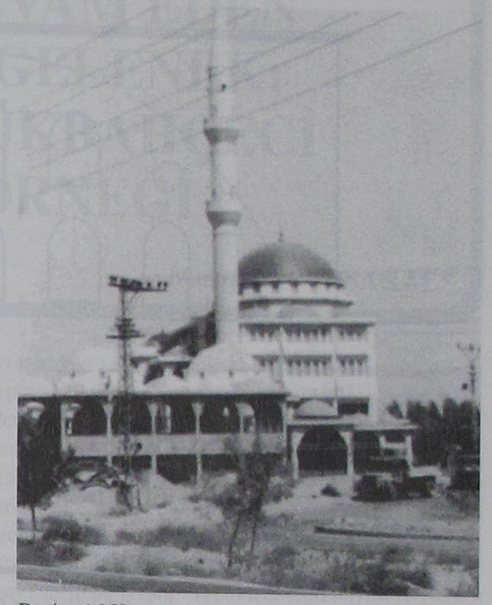
Resim:14 İlahiyat Camii, ön görünüş, Konya.

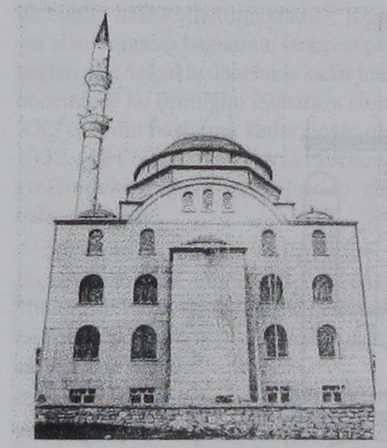
Resim:15 Kırkbirevler Hz. Osman Camii, dış görünüş, Konya.

Mimari Proje	: Yok.
İnşaat Ruhsatı	: Yok.
İnşaatı Yaptıran	: Dernek.
Yapım Yılı	: 1988.
Tasarım Şekli	: Geleneksel
Toplam İnşaat Alanı	: 533 m^2
Kapasite	: 450 kişilik.
Konumu	: Konya ili, Meram ilçesi.
Cami İnş. Alanı/ Avlu Oranı	: %83

Mimari Proje	: Muammer Batı (mimar).
İnşaat Ruhsatı	: Yok.
İnşaatı Yaptıran	: Dernek.
Yapım Yılı	: 1986-1989.
Tasarım Şekli	: Geleneksel
Toplam İnşaat Alanı	: 604 m^2
Kapasite	: 550 kişilik.
Konumu	: Konya, İstanbul yolu üzeri.
Cami İnş. Alanı/ Avlu Oranı	: %18

Resim:16 Karatay Sanayi Yeni Camii, dış görünüş, Konya.

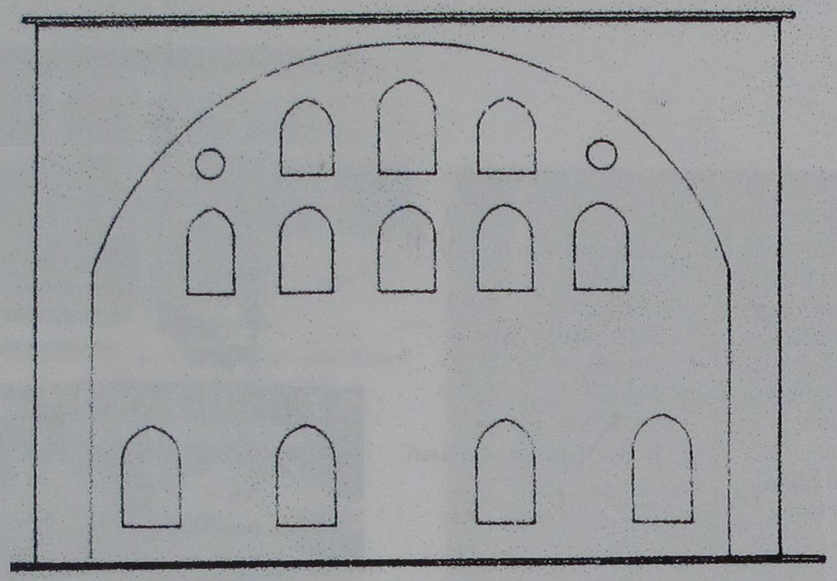

Resim:17 Mevlânâ Camii, Konya, güney cephe.

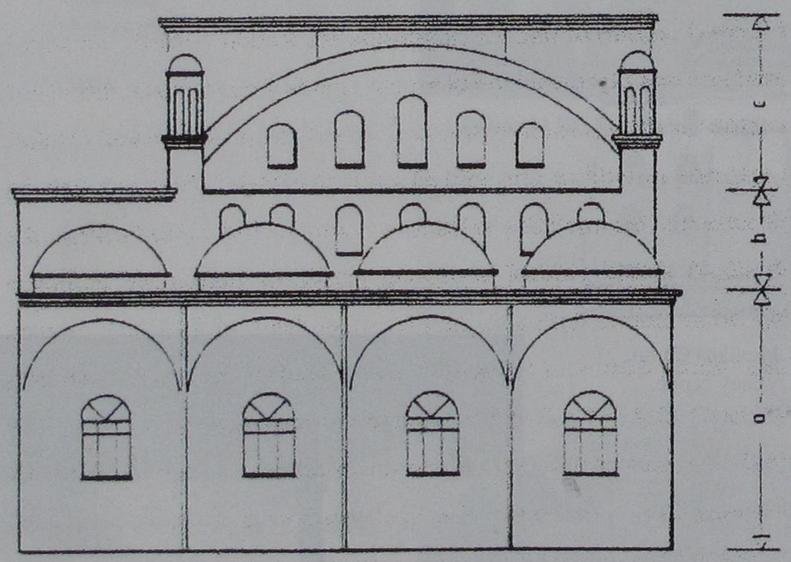
Mimari Proje	: Yok.
İnşaat Ruhsatı	: Yok.
İnşaatı Yaptıran	: Dernek.
Yapım Yılı	: 1987.
Tasarım Şekli	: Geleneksel
Toplam İnşaat Alanı	: 335 m^2
Kapasite	: 500 kişilik.
Konumu	: Konya ili, Meram ilçesi.
Cami İnş. Alanı/ Avlu Oranı	: %29

Resim:18 Yaka Cami, dış görünüş, Konya.

Şekil:1 İlahiyat Camii, Konya, yan cephe.

Şekil:2 Organize Sanayi Cami, yan cephedeki yatay bölümler, Konya.

KONYA'DA DEVAM EDEN BİR MİMARİ GELENEK: HAYDAR KÜÇÜKBAHÇECİ BAĞ EVİ ÖRNEĞİ

Mustafa İNCESAKAL*

Tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin merkezi olan Konya, bu medeniyetlerin izlerini yerel mimaride günümüze kadar taşımıştır. Konya'nın en muhteşem yılları Anadolu Selçukluları dönemidir[1]. Selçuklular bu dönemde dinî, idarî ve sosyal yapılardaki başarılarını konutlarda ve bağ evlerinde de göstermiştir.

Konya'da geleneksel mimarimiz içinde özel bir yeri olan bağ evlerinin bir bölümü geleneksel yaşama biçimi ile bugün hâlâ kullanılmaktadır[2]. Konya'nın batısında yer alan Yorgancı bağlarının tarihçesi çok eskidir. Meram bağları gibi Selçuklu dönemine kadar inmektedir. Osmanlı döneminde bu özelliğini muhafaza etmiştir[3]. Bu durum, XX. yüzyılın başlarına kadar böyle olmuştur. Nitekim 1332 (1917) tarihli *Konya Salnamesi*'nde şehrin etrafındaki bağ ve bahçelerden geniş bir şekilde bahsedilmiştir[4].

Araştırmanın amacı tarihsel süreç içinde uzun bir geçmişi olan halk mimarisi içinde bağ evlerinin çeşitli yönleri ile incelenerek onu var eden gerçekleri ortaya koymak, bu yolla gelecek mimari kültürümüze veri aktarmaktır.

1999 yılında bölgede yapılan araştırmada özellikle geleneksel yaşama biçiminin günümüzde aynen devam ettiği bağlar incelenmiştir. Bu amaçla seçilen Haydar Küçükbahçeci bağ evi kendi özgün haliyle bugün hâlâ kullanılmaktadır.

Mimari Özellikleri

Anadolu'da uzun bir geçmişe sahip olan sivil mimarlık örnekleri plân oluşumları açısından incelendiğinde iki ayrı karakter taşırlar: Yüksek avlu duvarları arkasında oluşan avlulu evler ve dışa, sokağa dönük evlerdir. Şehir evlerindeki bu özellikler, bağ evlerinde de aynen görülür. İncelenen bağ evi birinci grupta yeralmaktadır. Tek katlı, kerpiçten yapılmış olan yapı; büyük bir avlu, konut ve ahırlardan oluşmaktadır. Bağ evi, Yorgancı bağlarının kuzeyinde, düz bir arazi üzerinde kurulmuştur. Yaklaşık olarak 2300 m^2'lik bir bağın içinde, sokak ve eski bir su arkı arasında yeralır. Yapının çevresi büyük ve yüksek bir avlu duvarı ile çevrilidir. Yapı, kuzeye yönlendirilmiştir. Sahibinden edinilen bilgiye göre, 1915 yılında yapılmıştır. İki oda, bir mabeyn yanında samanlık ve ahırdan oluşmaktadır (Şekil:1). Konya bağ evleri mimarisi içinde mabeynli, hayatlı plân tipi içinde yer alır. Bu, yöredeki bağ evlerinin genel özelliğidir[5].

1970 yılında yapılan büyük ahır ve samanlık ilâvesiyle yapı bugünkü halini almıştır. Miras nedeniyle Konya'da sürekli olarak bölünen, parçalanan bağlar, ekonomik özelliklerini yitirdikleri için bağ evleri ya yıkılarak yok edilmekte ya da amaç değiştirilerek işlevi farklı bir biçimde devam ettirilmektedir. Bu nedenle günümüzde bu bağ evi, bir tarım işletmesi olarak kullanılmaktadır.

Bağ evinde günlük hayatın geçtiği en önemli mekân avludur. Avluya, kuzey yönündeki sokaktan büyük çift kanatlı ahşap bir kapı ile girilir (Resim:1). Giriş kapısının arkasında helâ ve araba örtüsü olarak isimlendirilen ocaklık, solunda ise üzeri basit bir üst örtü ile örtülü bir örtme mekânı yeralır. Avlunun karşısında ise ailenin yaşadığı konut bulunmaktadır. Aynı zamanda bir aile tarım işletmesi olarak da kullanılan bağ evinde avlu en önemli mekândır. Burası ailenin gün boyu kullandığı,

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Konya.

1 Geniş bilgi için bkz. Yusuf Küçükdağ - Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Konya 1999.

2 M. İncesakal, *"Orta Anadolu Bölgesi Bağ Evlerinin Tasarım ve Yapım İlkeleri"*,'(Selçuk Üniveirsitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1996.

3 Yusuf Küçükdağ, *Lâle Devri'nde Konya*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989, s. 23-14, 163.

4 Komisyon, *1332 Konya Vilâyet Salnâmesi*.

5 M. İncesakal, *"Geleneksel Konya Bağ Evleri"*, *Yeni İpek Yolu (Konya Ticaret Odası Dergisi)*, Konya I, (Özel Sayı) (Mayıs 1998) 1998.

üretim yaptığı yerdir. Avlu zemini taş kaplıdır. Bu nedenle yörede bu mekâna taşlık da denir. Bölgedeki geleneksel bağ evlerine göre avlu büyüktür. Boyutları 16.00 x 18.00 m.'dir (Şekil:1). Hayvancılık yapmak amacıyla büyük olan avlunun çevre duvarı da yüksek tutulmuştur. Duvar yüksekliği 2.60 m.'dir. Avludaki evin ön kısmında yaklaşık 8.00 x 10.00 m. boyutlarındaki kısım toprak olarak bırakılmıştır. Burada ortada büyük bir ağaç bulunmaktadır. Bugün çeşme bulunan ağaç altında eskiden evin su temini için bir kuyu bulunmaktaydı. Küçük bir bahçe olarak kullanılan toprak alan, evin sınırlı olarak sebze ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmaktadır.

Ailenin yaşadığı konut bir mabeyn ve iki odadan meydana gelmektedir. Mabeyn, yarı açık bir mekândır. Avlu zemininden 0.30 m. yukarıda yapılmıştır. Özellikle yaz aylarında oturmak amacıyla kullanılan mekânın serin olması için önü kuzey yönüne baktırılmıştır. Güney yönünden bir kapı ile bağa geçilmektedir. Bu mekân, aynı zamanda bir geçiş ve toplanma yeri olarak da kullanılmaktadır.

İlk örneklerinde zemini kum kaplı olan mekân, aynı plân kurgusu ile Kayseri ve Kırşehir bağ evlerinde tol, örtme, selâmlık olarak karşımıza çıkmaktadır[6]. Mabeyn kuzey yönünde avluya açılmaktadır. Eve gelen misafirler burada kabul edilmektedir. Servis için kuzeydeki oda kullanılmaktadır.

Mabeyne açılan iki odadan soldaki oda yatak odası olarak kullanılmaktadır. Boyutları yaklaşık olarak 4.00 x 4.00 m.'dir. Küçük olan bu odanın iç düzeni de sadedir. Oda kuzey yönünde avluya bakan iki küçük pencere ile aydınlatılmaktadır. Serin olması için diğer oda gibi güney yönü tamamen kapalı tutulmuştur. Odada giriş kapısının arkasında yere yığılan yatak ve döşeklere yere serilerek yatılmaktadır.

Mabeynin solunda yeralan oda diğer oda ile yaklaşık aynı boyutlardadır. Mutfak olarak da kullanılan bu odanın kuzey yönünde bir küçük pencere ve bir kapı ile avlu bağlantısı sağlanmıştır. Bu mekânın avluya açılan kapısı arkasındaki küçük niş dışında mekân, sade bir düzene sahiptir. Her iki odanın boyutları gibi yüksekliği de basık, 2.60 m.'dir.

Kuzeydeki odanın yanında birbirine irtibatlı olarak yapılmış ahır ve samanlık bulunur. Ahır kapısı, avluya direkt olarak açılarak hayvanların bakımı, giriş- çıkışı sırasında insanları rahatsız etmemeleri sağlanmıştır. Ahır odalara göre daha büyüktür. 5.00 x 7.00 m. boyutlarındaki ahırın toprak olan düz damını taşıyabilmek için ahırın ortasına iki adet ahşap direk yerleştirilmiştir. Hayvanların rahat giriş- çıkışının sağlanması amacıyla avlu ile aynı kotta yeralan ahırın giriş kapısının karşısında taştan yapılmış hayvanların yem yemeleri amacıyla 4 adet batman yeralır. Kapının solunda yerden 0.20 m. yükseltilmiş 2.00 x 3.00 m. ebadında ahır sekisi bulunmaktadır. Ahırın kuzey yönüne açılan iki küçük mazgal pencere ile hem aydınlatılması hem de havalandırılması sağlanmıştır.

Ahırdan güneyde yeralan ve odalarla aynı boyutlardaki samanlığa geçilir. Samanlık yine kuzey yönünden bir pencere ile aydınlatılmıştır.

Avlu giriş kapısının arkasında, helânın yanında yeralan ve araba örtüsü olarak isimlendirilen ocaklık, kırsal konutlarda ve bağ evlerinde yaygın olarak görülen bir mekândır (Şekil:2). Bağ evine çok maksatlı olarak hizmet veren bu mekân aslında bir açık ocaklıktır. Samanlık duvarına bitişik konumda yerde kerpiç bir ocak bulunmaktadır (Resim:5). Samanlık ve avlu duvarı ile iki cephesi ve üzeri kapalı olan mekânın ön iki cephesi açıktır. Üst örtü köşede ahşap bir direkle taşınmaktadır (Resim:6).

Avlunun doğu köşesinde yeralan örtme, aile tarafından açık oturma mekânı olarak kullanılmaktadır. Ocaklıkta olduğu gibi üst örtü köşede yeralan bir ahşap direkle taşıtılmaktadır. Her iki mekânda da üst örtü basit ahşap kirişler, saz veya dal parçaları ve ince toprak tabakasından oluşmaktadır.

Helâ, avlu kapısının yanında ve evden uzak bir konumda yerleştirilmiştir. 0,20 m. kalınlığında moloz taşlardan yapılan helâ da diğer mekânlar gibi basit bir yapıya sahiptir. Yerden 0.30 m. bir basamak yukarıda yeralan helânın su ihtiyacı önceden kuyudan temin edilirken günümüzde avludaki çeşmeden karşılanmaktadır. Helânın gideri üzeri kapalı bir fosseptik çukuruna verilmektedir.

Yapıya sonradan kuzey yöne büyük bir ikinci ahır ve samanlık ilâvesi yapılmıştır. Yine bu ahır ve samanlığın kapıları direkt olarak avluya açılmaktadır. Bağ evi, günümüzde yapılan bu ilâvelerle hayvancılık yapılan bir tarım işletmesine dönüştürülmüştür.

Yapıda kullanılan inşaat malzemesi, ağırlıkta kerpiç ve ahşaptır. Avlu duvarı, ev ve ahırların tamamında kalınlığı 0.60 m. olan kerpiç kullanılmıştır. Mekânlarda üst örtü, basit ahşap kirişleme ve düz topraktan oluşur. Duvarlar kerpiç sıva ile sıvalı, üzeri kireç badana ile boyalıdır. Bu durum bölgenin genel yapı karekterini oluşturur[7]. Bağ evinde tüm mekânların üst örtüsü ahşap kirişleme ve toprak damdır. Son yıllarda yapıya yapılan müdahaleler sonunda mekânların üzeri marsilya tipi kiremitle kaplanmıştır.

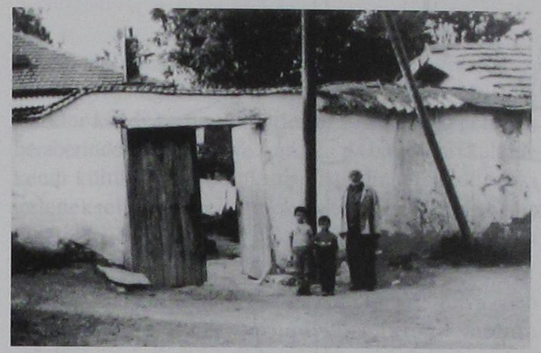
6 İncesakal, *aynı tez.*

7 *C. Berk, Konya Evleri*, İTÜ, Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1951, s. 38-72.

Kalın avlu duvarı ile çevrili olan yapının cepheleri düzdür. Dış cephede kapı ve penceresi bulunmayan yapının cephelerinde hareket bulunmamaktadır. Avlu cephesinde ise basit, sade pencere düzeneği cephenin genel karekterini oluşturur. Pencereleri demirlidir.

Sonuç

Türkiye'de hızla gelişen pek çok Anadolu şehrinde olduğu gibi Konya'nın da yakın çevresinde yer alan bağlar, bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Konya'da geleneksel mimari kültürü içinde önemli bir yer tutan bağ evleri, onları vareden kültür ve yaşama biçimi ile tesbit edilerek gelecek nesillere aktarılmalıdır. Kültürel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak yok olması kaçınılmaz bir gerçek olan bağ evlerinin günümüz modern yaşamına ayak uydurması ne yazık ki mümkün görülmemektedir. Yöreye özgü yaşama kültürü ile şekillenen ekonomik, insan sağlığı açısından daha uygun olan bu yapıların çeşitli yönleriyle incelenerek mimari literatüre kazandırılmalıdır.

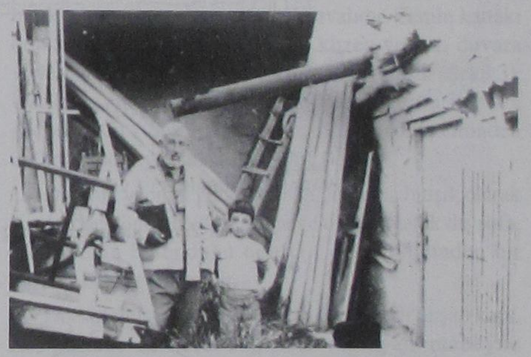
Resim:1 Haydar Küçükbahçeci bağ evinin avlu giriş kapısı.

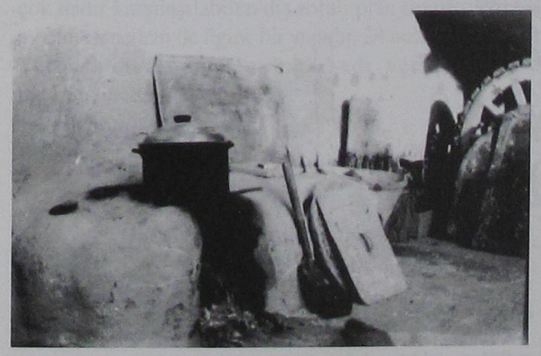
Resim:2 Avlunun görünüşü.

Resim:3 Ocaklığın bugünkü hali.

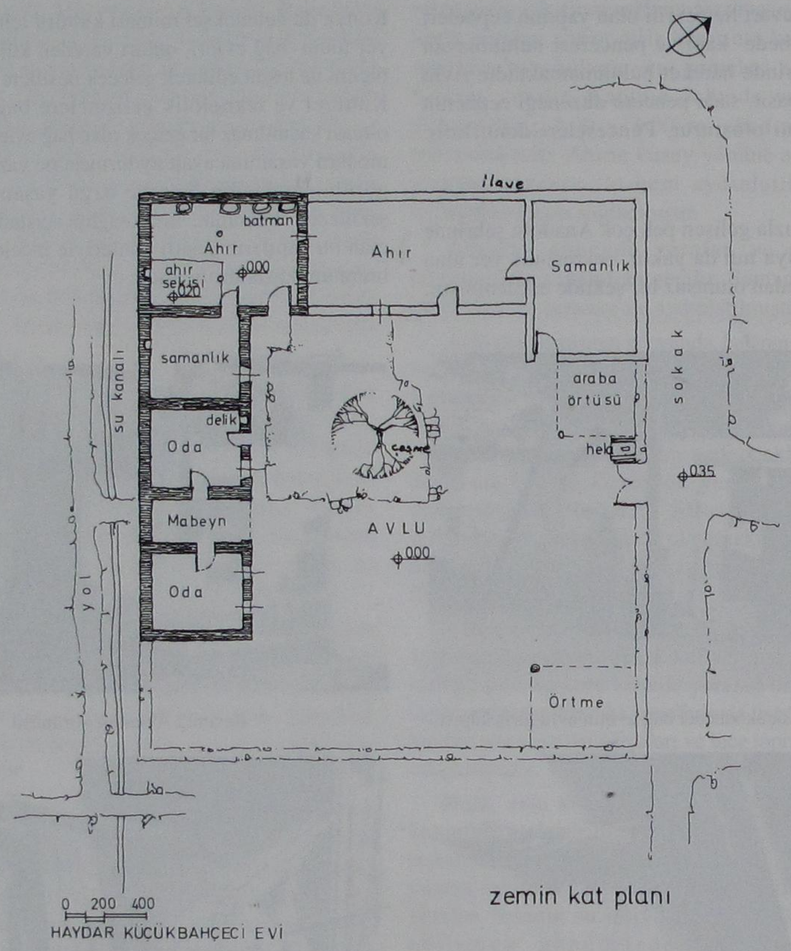
Resim:4 Bağ evi sahibi Haydar Küçükbahçeci.

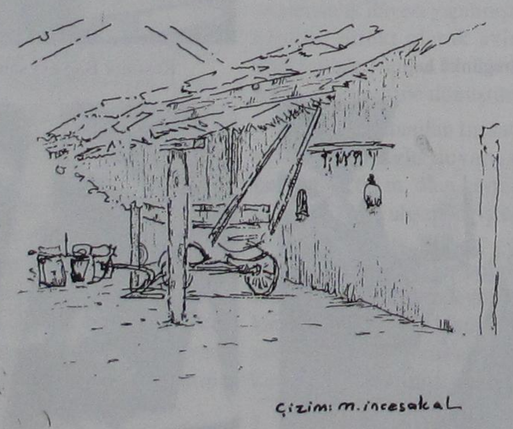
Resim:5 Avludaki kerpiç ocak.

Resim:6 Bağ evinde örtmedeki basit ahşap üst örtüsü.

Şekil:1 Zemin kat plânında bağ evi ve avluyu çeviren mekânlar.

Şekil:2 Araba örtüsü olarak isimlendirilen ocaklığın durumu.

DIŞ SOFALI PLÂN TİPİNDE GELENEKSEL BİR KONYA EVİ

Mine ULUSOY*

Anadolu insanoğlunun yerleşik düzene geçişinden sonraki yaşadığı bölgelerin en önemlilerinden birisidir. Türkler kendi yaşam kültürlerini Anadolu'ya gelirken beraberinde getirmişler ve Anadolu'da buldukları kültürle kendi kültürlerini bütünleştirmişlerdir. Anadolu'daki geleneksel Türk evi, gerek ülkemizde gerekse dış ülkelerde, bugüne kadar pek çok bilimsel araştırmanın özünü oluşturmuştur[1].

Türk evi birbirinden çok farklı iklimleri ihtiva eden bölgelere dağılmış durumdadır. İklim, yapının şekillenmesinde önemli bir faktör olduğu için evler, bölgelere göre değişiklik arz etmektedir[2].

Türk evi plân tipleri, sofasız plân tipleri, dış sofalı plân tipi, iç sofalı plân tipi, orta sofalı plân tipi olmak üzere dört guruba ayrılmaktadır. Eruzun, bu plân şemalarını şöyle açıklamaktadır: Sofasız evler Türk evinin çadırdan sonraki ilk evresini oluşturmaktadır. Dış sofalı evler, sofasız evleri izleyen aşamadır. İç sofalı evler dış sofanın açık yüzünün pencerelerle kapatılmasıyla ve en çok iki yüzü ışık görecek şekilde odaların arasına alınmasıyla korunmuş bir ortak kullanım alanının oluştuğu evredir. Orta sofalı plân tipi ise Türk Evi' nin evrimindeki son aşamadır[3].

Konya'da sıkça rastladığımız plân tipi iç sofalı plân şemasıdır. Araştırmamızın konusu olan yapı, Konya'da çok nadir karşılaşılabilen dış sofalı plân tipine dahil bir ev olması nedeni ile ilginç bir yapıdır. 24 nolu ev Mevlânâ Türbesi civarında Cıvıloğlu adı verilen semtte bulunmaktadır[4].

Cıvıloğlunda 24 Nolu Ev

(İnceleme Tarihi : 10/02/1991)

Genel Bilgiler : Ev Cıvıloğlu' nda Mimar Sinan Sokak'ta ve 24 numaradadır. Dış sofalı yapı zemin kat ve üst kat olmak üzere iki katlıdır. Ev terk edilmiş haldedir.

Plân Özelliği : Sokak üzerindeki iki kanatlı bir kapıyla avluya geçilir. Avlu belli bir mesafeden sonra genişlemektedir. Muhtemelen avludaki bu daralma sonradan yapılmış olmalıdır. Avlunun gerisinde yer almış bulunan yapıya giriş dış sofanın altındandır. Zemin kattaki giriş kapılarından birisi doğrudan odaya, diğeri ise bir geçiş mahalline açılmaktadır (Şekil: 1). Bu katta mekânların tavanları ahşap kirişlemeli tavan şeklinde bırakılmıştır, tabanlar ise toprak sıvalıdır. Zemin kattaki odalardan kuzey tarafta olanı , kuzey ve batı duvara yerleşik bulunan ağzı-açıklarla dekore edilmiştir (Şekil:3). Üst kata çıkışı sağlayan merdiven dış sofa içinden geçmektedir (Şekil: 2) (Resim: 1). Dış sofa zeminden 290 cm kadar yüksektedir (Şekil: 4).

Dış sofa yapının güney ve batı duvarına bitişik olarak L şeklinde dönmektedir. Geleneğe uygun olarak dış sofa, merdivenin bulunduğu tarafta , diğer bölümden bir basamak daha yüksektir.

Dış sofanın batısında yer alan iki kanatlı ahşap kapı, üst kattaki odalara dağılımı sağlayan mabeyne açılmaktadır. Üst katta küçük (mabeynin güney-batı köşesinde yer alan) oda hariç bütün mekânların tavanı ile tabanı ahşaplarla kaplanmıştır. Mabeynin batı duvarında bir yerli dolap mevcuttur. Mabeynin kuzeyindeki oda doğu ve kuzeye açılan pencerelerden aydınlatılmaktadır (Resim: 2). Odanın batı duvarındaki yerli dolaplara ilâveten güney duvarda bir aynalık ile yüklük (gusülhane) yer almaktadır (Resim: 3). Mabeynin

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Müh. Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Konya.

1 Önder Küçükerman, *Anadolu Mirasında Türk Evleri*, İstanbul 1995, s.14.

2 Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul 1955.

3 Cengiz Eruzun, "Kültürel Süreklilik İçinde Türk Evi", *Mimarlık*, Sayı:4, (1989), s: 68-71.

4 Mine Ulusoy, *"19. Yüzyıl Konya Ev Mimarisine Avrupa Mimarisi Etkileri"*, (Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1992, s.83-90.

güneyindeki odalardan küçük olanı güneye açılan pencerelerden aydınlatılmaktadır. Odanın batı duvarında açılmış bulunan nişler yalın görünüşlü olup, farklı kotlarda düşünülmüştür. Ayrıca odanın kuzey duvarında da bir yüklük bulunmaktadır.

Güneydeki diğer oda kuzeye ve doğuya açılan pencerelerden aydınlatılmaktadır. Odanın doğusunda ve pencerelerin hemen altında yer alan sedir oda zemininden 20 cm. kadar daha yüksektedir. Odanın güney duvarında iki yerli dolap, batı duvarında ise yüklük, aynalık ve bunlara dik konumda bir ağzı-açık plânlanmıştır.

İç Düzen : Yapıda yerli ahşap elemanların kullanımında sadeliğe oldukça özen gösterilmiştir. Ayrıca bu tür elemanların sayılarının azlığı da dikkati çekmektedir. Odalarda üst hatıl hizasında odayı çevreleyen terek yalnızca dekoratif bir anlayışta yapılmış olup, çok küçüktür (Resim: 4). Helâ, geleneksel konumuna uygun olarak avlunun bir köşesinde plânlanırken, yıkanmak için de yüklükler içindeki gusülhaneler düşünülmüştür.

Dış Düzen : Dış cephede Avrupa etkisi pek hissedilmez ve yapı geleneksel bir Türk evi izlenimi vermektedir. Çatı, yakın tarihlerde eğimli çatı şekline dönüştürülmüştür. Dış cephe kaplaması olarak da geleneksel toprak sıva kullanılmıştır.

Malzeme ve teknik bilgiler : Subasmana kadar duvarlar taş ile örülmüş, üzeri ise kerpiçle tamamlanmıştır. Dış sofa ahşap dikmelerle taşınmakta olup kirişlemeli bir döşeme şeklindedir.

Bezeme : Yapı dış cephe itibarıyla sade görünümlüdür. Odalarda tavanlar pasalı tavan kaplaması şeklinde bırakılmıştır. Aynalıklarda kullanılan bant şeklindeki başak motifleri ve ağzı-açık cephelerinde görülen dilimli kemerler dikkat çekicidir.

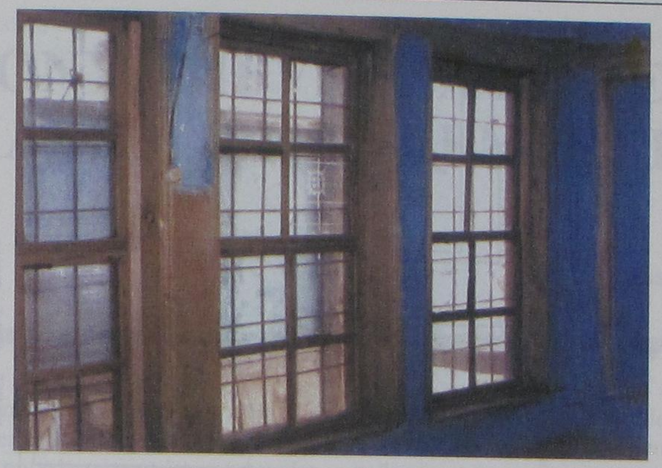
Sonradan Yapılan Değişiklikler : Yapıya girişi sağlayan dar avlu muhtemelen sonradan daraltılmış olmalıdır. Yapının çatısı önceden düz dam şeklindeyken sonradan yapılan mücâdeleler neticesi eğimli çatı şekline dönüştürülmüş ve metalik bir çatı kaplamasıyla kaplanmıştır. Dış sofa bugün tek yönlüdür. İzlerden anlaşıldığı kadarıyla üst kata çıkışı sağlayan merdiven üzerinde de dış sofa devam etmekte olup L şeklindeydi.

Sonuç

Eski Konya evinde dış sofalı tipe nadiren rastlanılmaktadır. Konya'daki örnekler arasında istisna bir plân şeması arz eden bu yapıda ahşap elemanların sayısının az oluşu dikkati çekmektedir. Yaptığımız inceleme ve gözlemlere dayalı olarak ev XIX. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

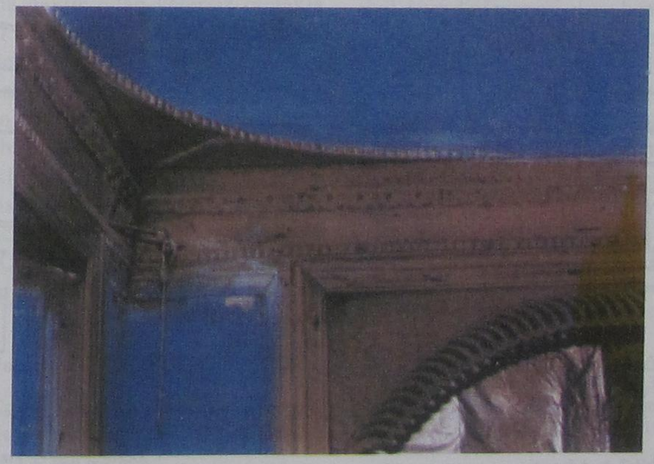
Resim:1 Cıvıloğlunda 24 nolu evden bir görünüş.

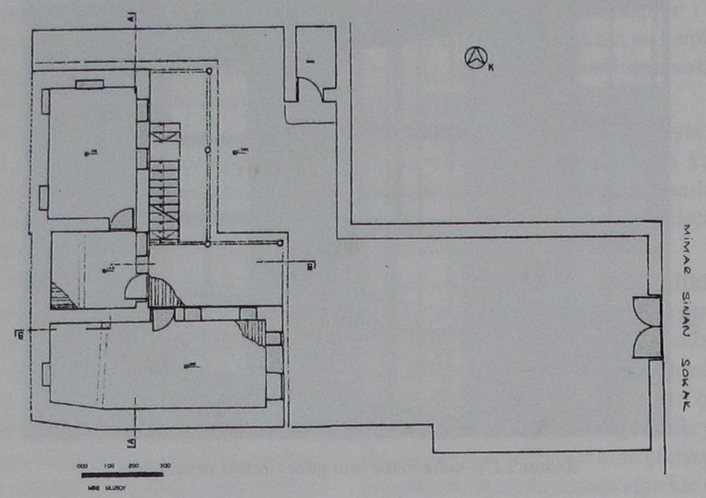
Resim:2 Üst katta mabeynin güneyindeki pencereleri.

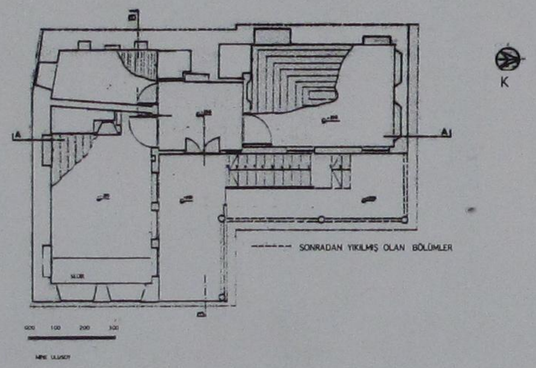
Resim:3 Odadaki ağzı açık, aynalık ve yüklük.

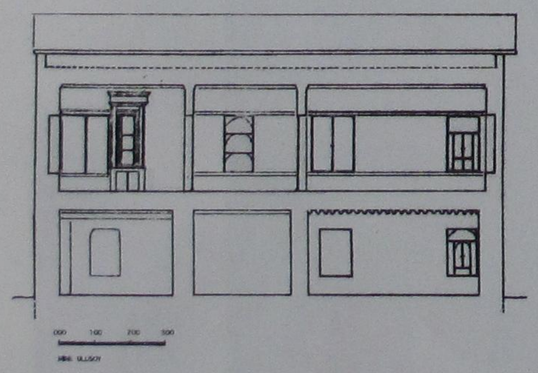
Resim:4 Oda tereklerinden bir detay.

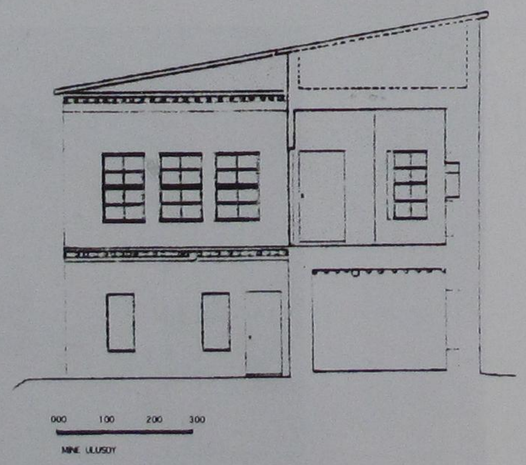
Şekil:1 Cıvıloğlu'nda 24 nolu evin zemin kat plânı.

Şekil:2 Üst kat plânı.

Şekil:3 A-A kesiti.

Şekil:4 B-B kesiti.

KONYA MEVLÂNÂ MÜZESİ KALEM İŞİ SÜSLEMELERİ

Fatma KOYUNCU*

Türk süsleme sanatı içinde önemli bir yere sahip olan kalem işi süslemelerini incelemek, yeni nesillere geçmişten kalan bu mirasların tanıtılması açısından önemlidir.

Kalemkârî, Farsça bir kelime olup sözlük karşılığı; fırça ile yapılan alçı süslemelere verilen isimdir. Osmanlı süsleme sanatında alçı ya da sıva üzerine kontur çizilerek oluşturulan yazılar ve bitki motiflerinin boyanmasıyla tamamlanan dekorasyona kalem işi (kalemkârî) denilmiş, atelyelerde hazırlanan desenler özellikle Sinan döneminde en parlak ürünlere sergilenmiştir [1].

Alçı, özellikle Erken İslâm Sanatı sivil mimarisinde çok önemli bir süs unsuru olmuştur. Selçuklu mimarisinde alçı bezeme çok gelişmiş bir düzeye ulaşmıştır. Sivil ve dinî mimari eserlerde duvarları, kemerleri, tonozları, mihrapları süsleyen bitkisel ve geometrik motifler, neshî ve kûfî yazılar, figürler barok bir ifade taşıyan bir üslûpla işlenmiştir. XIV. ve XV. yüzyıllarda Beylikler Devri'nde mihraplarda ve ocak üstlerinde bol olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir [2].

Erken Osmanlı Devri kalem işlerinden tespit edilebilen çok az sayıdaki örnekleri, bu süsleme türünün gelişmesini açıklama bakımından yetersiz olmakla beraber, bazı genel hükümlere varılabilmektedir. Restoreler sırasında ise yeni örneklerin meydana çıkması her an mümkün olmaktadır. Fırça ile oldukça serbest çalışma imkânı veren bu teknikte, bilhassa rumî tarzı süsleme, XV. yüzyıl başlarında çok olgun bir seviyeye ulaşmış, motifler klâsik şekiller almış ve çeşitli denemelerle kompozisyonlar, sonradan yerleşen tiplere doğru gelişmiştir. Ancak daha geç dönemlerde, mesela Edirne'deki Selimiye Camii'nde tekstil karekterinde olan süsleme, erken kalem işlerinde daha çok tezhip sanatı ile yakınlık gösterir. Yazı ile süslemeye de geniş ölçüde yer verilmiş olup, daha çok sınırlandırıcı bordürlerde kullanılmıştır.

Kalem işi, zamanın etkisiyle en kolay zarar gören süsleme türlerindendir. Sıva dökülmesi, aşırı nem gibi normal eskime görünümleri yanısıra, tamirler sırasında yeniden sıvama, badana gibi sebeplerle günümüze pek az kalem işi gelmiştir (Resim:1).

Bu Türk Sanatı'nın başlangıç dönemlerinden kalma kalem işleri, daha çok taş üzerine kırmızı renklerden oluşur. Tonoz, kubbe v.b. örtü düzenlerinde günümüze ulaşan örnekler arasında Divriği Ulu Camii ve Darüşifası gösterilebilir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde benzemeler daha zenginleşmiştir.

Geniş anlamıyla kalem işi veya kalemkârî adı altında, genellikle fırça ile tezhip tekniğini andıran bir teknikle meydana getirilen renkli desenleri anlıyoruz. Kalem işi daha çok sıva üzerinde, bazen de taş üzerinde, ahşap inşaatın geniş ölçüde görüldüğü yerlerde bu malzeme üzerinde de renkli nakışlar görülür [3].

Türkler, yüzyılardan beri Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar çeşitli yerlerde pek çok eserler vermişlerdir. İster sivil, ister dinî mimari olsun bunları meydana getirirken sadece bir yapı oluşturmak amacı güdülmemiştir. Mimariyi oluşturduktan sonra; iç süslemesine de önem vermişlerdir. Bunun nedenleri yaşadıkları ortamı güzelleştirmek, göze hitap edebilmektir. Yapılan çeşitli yerlerdeki kazılar ve araştırmalar sonucu bulunan el sanatları, ya da mimari eserler içindeki süslemeler, insanların her devirde süsleme ile ilgilendiklerini göstermektedir. Özellikle geniş bir kültüre sahip olan Türkler, medeniyet tarihi içinde süsleme sanatlarına

* Yrd. Doç., Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi, Konya

1 Ayşe Gülçin Küçükkaya, "Revival Classic Restorasyon Anlayışı ile Kalemişi Dekorasyonunda Yitirdiklerimiz ve Eski Camii", *Mimarlık*, S.247, (Ankara 1992), s.56-60.

2 Nejat İşcan, "Cam, Tuğla, Taş, Alçı Süslemeciliği", *Türk Süsleme Sanatı*, (Eskişehir 1979), s.34.

3 Yıldız Demiriz, "Kalem İşi", *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul 1979, s.23-24.

önem veren ve bu sanatların gelişmesine hizmet etmiş milletlerden biridir. Resim, tezhip ve minyatür gibi el sanatları, geniş Orta Asya topraklarında doğmuştur. Mimaride, dinî veya sivil yapı olsun, iç süsleme elemanı olarak çeşitli unsunlar kullanılmıştır. Bunlardan birisi de, kalem işi tabir ettiğimiz ahşap, sıva ve nadir olarak da taş üzerinde kullanılmış boyalı nakışlardır [4].

Bilindiği gibi kalem, geniş manada kâğıt üzerine yazı yazmaya yarayan aletin adıdır. Ancak kâğıdın bulunuşundan önceki zamanlara gidilecek olursa, yazı dediğimiz şeyin madenî çubuklar vasıtasıyla (çivi yazısı, hiyeroglif, resim yazısı v.b.) taşa ve pişmiş toprak tabletlere kazıdığını görürüz.

Kâğıdın icadı ile kalem yeni bir takım özellikler ve biçimler kazanırken, insanoğlu madenden yaptığı ilk kalemi terketmemiş ve onu geliştirerek çeşitli alanlarda kullanmıştır. Böylece kalem, hangi malzeme için kullanılacaksa onun özelliğine uygun biçim ve kalitede yapılmış, o malzemenin adını almıştır (ağaç kalem gibi)[5].

XIII. ve XVI. yüzyıllarda yapılmış olan çeşitli değişiklikler ve ilavelerle günümüze kadar gelebilen mimari eserleri süsleyen orjinal süslemelerin varlığını ispatlayan bazı izler olmasına rağmen, bunların mahiyeti hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Ancak bu devirlere ait eserlerin taş, tuğla, ahşap, alçı, çini gibi detaylarında görülebilen süsleme, sıvalı satıhlara tatbik edilmiş boyalı nakışların kompozisyonu için kısmen fikir vermektedir. Fakat bu konuda en doğru ve en iyi fikir veren, mukayese imkânı sağlayan örnekler muhakkak ki, bu devirden kalmış yazma kitaplardaki minyatür ve tezhiplerdir [6].

Kalem işi süslemeleri uygulandıkları malzeme cinsine göre çeşitlilik göstermektedir. Kalem işi süslemeler önceleri ahşap üzerine uygulanmış, daha sonra sıva alçı üzerinde kullanılmış, nadiren de taş ve mermer üzerinde görülmüştür. Aşağıda bunlar incelenecektir:

I. Ahşap Üzerine Yapılan Kalem İşi Süslemeler

Ahşap üzerine yapılmış kalem işi süslemelir ahşabın hazırlanması açısından sınıflandırabiliriz:

1. Doğrudan Ahşap Üzerine Macun Çekilerek Yapılan Kalem İşi Süslemeler

Ahşabın dayanıklılığını sağlamak ve düz bir zemin oluşturmak için çekilen macun, klâsik dönemde Osmanlı yağı denen kaynamış bezir yağı, İngiliz beziri ve üstübeç belirli oranlarda karıştırılarak hazırlanırdı. Seyreltici olarak da terebentin veya left yağı kullanılırdı. Gerekirse fon rengine yakın bir astar çekilir, sonra da ana motiflerle sahayı bölmek için hazırlanan desen kalıbı iğne ile delinip kömür tozu yardımıyla desen geçilirdi. Fonksiyonlarına göre değişik kalınlıkta fırçalar kullanılarak desenler sırayla boyanırdı. Bazen altınla çalışılacak motiflerin etkisini artırmak için alçı veya kâğıt hamuru kullanılarak rölyef (kabartma) tarzında çalışılmıştır.

Hindistan ve Birmanya'da akasya cinsi ağaçlarda yaşayan Tachardia Lacca böceğinin dallarda bıraktığı artık madde olarak "Gommlacca" denilen doğal reçine, zemindeki renge hafif kızılımsı kahverengi renk ve parlaklık verir. Bu çözeltiler kat kat zıt tabakalar halinde çatlamayı önlemek için buharlaşması yavaşlatılarak uygulanırdı [7].

2. Bez Üzerine Yapılan Kalem İşi Süslemeler

Süslenecek ahşap eleman üzerine, sarkmaması için az bükümlü iplikten dokunmuş kalınca bir bez gerildikten sonra, üstübeç, kitre zamkı, keten yağı ve sekatif ile hazırlanan ince bir karışımla yerinde terbiye edilerek emiciliği giderilir ve beze muşamba özelliği kazandırılır.

Süslemenin bir bez üzerine yapılmasını gerektiren nedenler, ahşap mimari elemanın kendi yapılış biçiminden kaynaklanan aksaklıklar ve kompozisyon türüne bağlı nedenler olabilir. Bez panolar daha geniş kompozisyon şemaları hazırlamaya olanak sağlarlar. Ahşabın eklenti yerleri dikkate alınmadan, ahşap kademesini geride bırakarak, kesintisiz, yekpare ve daha kalemgîr bir süsleme alanı elde etmek için bezden yararlanılmıştır.

3. Kâğıt Üzerine Yapılan Kalem İşi Süslemeler

Kâğıdın icadından önce çeşitli malzemeler üzerine uygulanan kalem işi süslemeler, kullanıldığı malzemenin adını alarak isimlendirilmiştir. Kâğıt üzerine çalışılan süslemelere kalem işi süslemeler denilmektedir.

Mevlânâ Müzesi'nde bulunan panolarda yazı araları ve yazının dış çevresinde kalem işi süslemeleri görmekteyiz (Resim:2).

II. Sıva Üzerine Yapılan Kalem İşi Süslemeler

Dekoratif tuğla, Selçuklu ve Beylikler Dönemi yapılarında bu inşaat geleneğini yansıtan bir süsleme şekli olarak dikkati çekmektedir. Altta kullanılan inşaat malzemesinin cinsine bağlı kalmaksızın sıvanmış satıhlar

4 Yasemin Eroğlu, "Ankara Camilerinde Ahşap Malzeme Üzerine Yapılmış Kalem İşi Bezeme Sanatı", *İlgi*, S.60, (1990), s.24.

5 M. Zeki Kuşoğlu,"Türk Sanatında Kalemkârlık Kalem İşi", *İlgi*, S.53, (1988), s.33-34.

6 Yılmaz Önge, "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu Mimari Eserlerini Süsleyen Boyalı Nakışlar", *Ön Asya*, IV/43, s.45.

7 A. Serdar Kantarcıoğlu,"Ahşap Üstü Kalem İşi Bezemelerin Korunma Yöntemleri", *Türkiyemiz*, S.68, (İstanbul 1992), s.42-53.

üzerine geometrik nizamda örülmüş tuğla dizilerini taklit eden bir süsleme çeşididir.

Tuğla ile örülüp üzeri sıvanmayan satıhlarda derzler kireç harçla doldurulup üzeri perdahlandıktan sonra, alttaki derzleri takiben kırmızı renkli çizgilerle süslenmekte ve böylece tuğla satıh canlı bir ifade kazanmaktadır.

Konya'da bulunan bazı türbe ve camilerin duvar, kemer, tonoz ve kubbe yüzlerinin zengin taş, ahşap ve çini süslemelerinin yanında kalem işi süslemelerinin de kullanıldığını görmekteyiz (Resim:3).

III. Taş Üzerine Yapılan Kalem İşi Süslemeler

Taş süslemeciliği başlı başına bir sanat olup, en güzel örnekleri Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı mimari süslemelerinde verilmiştir.

Taş üzerine kalem işi, ahşap ve alçı üzerine yapılan örnekler kadar çok görülmemektedir. Genellikle kemerleri taşıyan taş ayaklarda, mihrap nişlerinde, üzerleri beyaz veya renkli çizgilerle süslenmiştir.

IV. Gümüş Üzerine Yapılan Kalem İşi Süslemeler

Gümüş üzerine çelik kalemlerle düz zeminin oyularak yani üzerinde kanallar açılarak yapılan süsleme sanatına kalem işi denilmektedir.

Kalem işi yapımında şu yol izlenir: Şekillendirilmiş gümüş ibrik, tepsi gibi eşya üzerine, biçimlerine uyacak şekilde, kâğıt üzerine müsvedde desen hazırlanır, desen sabit kalemle gümüş üzerine çizilir, daha sonra çizilen desenin özelliğine göre değişik şekillerde uçları sivriltilmiş çelik kalemlerle çizilerek işlem tamamlanır.

Kalem işi süslemelerde seçilen konular çeşitli olup, değişik yerlerde değişik konular kullanılmıştır. Geometrik, bitkisel, yazı ile süslemeler ve nadiren de nesneli bezemeler konu olarak ele alınmışlardır:

I. Geometrik Motifler

Türk süsleme sanatında yüzyıllar boyunca en sık ve ayrıntılarıyla kullanılmış desen türlerinden biri de geometrik motiflerdir. İslâm felsefesi ile bağdaşlaşması ve soyut anlama ulaştığı için her türlü mekânda uygulanmıştır.

Konya Mevlânâ Müzesi, türbeler ve camilerdeki uygulanan kalem işi süslemelerinde de geometrik motifler genelde kenar süsü olarak kullanılmış, yine sütun üzerlerinde altıgen ve üçgenlerin bir araya getirdiği bir kompozisyon olarak karşımıza çıkmakta, pencere kenarlarında birbiri içine geçirilmiş halkaların kullanıldığı görülmektedir.

II. Bitkisel Motifler

Türk süsleme satanı içinde en yaygın ve çok zengin örnekleriyle karşımıza çıkan bitkisel motifler başlıca dört grupta toplanabilir:

1. Çiçekler

a. Hatâî: Mevlânâ Müzesi'nde kubbe kenarındaki pencerelerin üst alınlarını süsleyen motifler bitkisel olup, hatai tarzındaki motiflerle süslenmiştir.

b. Stilize Edilmiş Çiçekler: Mevlânâ Müzesi'nda bulunan kenar sütunların üzerinde iri ve tekstil havasında görünen stilize edilmiş çiçekler yer almaktadır.

Rûmîlerin de yer aldığı sütun üzerinde malakârî tekniği dediğimiz kabarık görünüşteki kalem işi süslemeleri bulunmaktadır (Resim:4).

c. Minyatür Çiçekleri: "Şükûfe Tarzı" olarak da adlandırılan ve Natüralist özellikleri olan bu üslûp, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda benimsenmiş bir süslemedir.

Mevlânâ Müzesi'nde mihrabın bulunduğu kısımda kurdela ile bağlanmış bir demet çiçek, üstte sağ ve solda yer aldığı görülmektedir.

Bir başka duvarda iyice kaybolmaya yüz tutmuş, boyaları dökülmüş saksı içinden çıkan çiçekler görülmektedir (Resim: 5).

2. Yapraklar

Stilize yapraklar çok dilimli olarak kullanılmıştır.

Mevlânâ Müzesi orta kubbe göbek deseninde rûmi tarzında içiçe geçmiş, yazılarında kullanıldığı çiçek motiflerini görmekteyiz. Yine başka bir kubbede çarkıfelek şeklinde yaprak motiflerinin ve kıvrım dalların içiçe geçmesiyle oluşturulmuş desenler görülmektedir.

3. Ağaçlar

Türk süslemeciliğinde ağaç örneklerinden en sık kullanılanlar selvi, hurma, hayat, meyveli ve çiçek açmış ağaçlardır.

Mevlânâ Müzesi'nde bir duvar üzerinde, hayat ağacı ve karanfillerle, vazo içinden çıkan lâleler bir kompozisyon oluşturmaktadır.

Ayrıca "Nisan Tası"nın bulunduğu taraftaki yan duvar üzerinde de selvi ağazları bir kompozisyon içinde ele alınmışlardır.

4. Yemiş ve Meyveler

XVIII. yüzyıla kadar az kullanılmıştır. Özellikle üzüm ve nar motiflerinin sembolik anlamlar taşıyarak kullanıldıkları görülmüştür.

5. Yazı Motifleri

Süslemelerde kûfî yazı, sülüs yazı, tâlik yazı, divanî yazı, rika yazısı olarak kullanılmışlardır.

Mevlânâ Müzesi'ndeki panolar içinde sülüs yazılar yer almaktadır. Çiçek motifleriyle (şükûfe tarzı) süslenmiştir.

Duvarda yer alan kûfî yazı zeminde rûmîlerle bir kompozisyon oluşturmuştur.

Pencere üstlerinde kızıl kahve zemin üzerinde kıvrım dallar ve rûmîler bulunmaktadır. Bunların üzerinde beyaz kûfî yazı yer almaktadır.

Kubbe kenarlarındaki pencere altlarında kartuşlar içinde kûfî yazı yer almaktadır. Kubbe altı köşelerinde de madalyonlar içinde yazılar bulunmaktadır.

Ayrıca kubbe altı yan duvarda bir taht üzerinde sülüs yazı bulunmaktadır. Bu tahtın sağ, sol ve altında bulunan çelenk görümünde bir motif içinde sülüs yazı görülmektedir.

6. Figürlü Bezemeler

Kur'ân'da figür yasağı olduğu ve İslâmî inanışlara göre figürün süsleme elemanı olarak kullanılması hâlâ tartışılmakta olan bir konudur.

7. Nesneli Bezemeler

Kalem işi süslemelerde nesne motiflerinin kısıtlı olarak kullanıldığını görürüz. Bir çoğu sembolik anlamda kullanılmıştır. Bazı eşya motiflerinin özellikle mezar taşlarında kişilerin sembolü olarak kullanıldığı görülür.

Mevlânâ Müzesi yan duvarında görülen taht ve çelenk motifleri de bu gruba girmektedir (Resim:6).

Kubbede kullanılan yuvarlak desenin ortasında lâcivert zemin üzerinde beyaz renkle kûfî yazı yer almaktadır. Daha sonra kızıl kahve zemin üzerine şal deseni ve hatâî gonca gül desenleri üzerinde beş dilimli penç motifi merkezî olarak dışarıya doğru genişlerken tek kanatlı rûmîlerle desen bütünlük kazanmıştır. Dairenin dışında kullanılan tığlar beyaz zemine geçişi ve dengeyi sağlamaktadır (Resim:7).

Sütunlarda iri ve tekstil görünümündeki desenler kızıl kahve zemin üzerine mavi, lâcivert renklerde malakârî (kabarık) tarzında çalışılmıştır. Motiflerde kıvrım dallar, rûmîler, lâleler ve gonca güllerle yaldız kullanılmıştır. Sütunlarda geometrik motiflere de yer verildiği görülmektedir (Resim:8).

Duvarlarda beyaz zemin üzerine siyah renk kullanılarak kûfî yazılar yer almaktadır. Arka fonda ise ince kıvrım dallar üzerinde kızıl kahve, turuncu, sarı ve yeşil renklerin kullanıldığı rûmîler görülmektedir (Resim:9).

Pencere kenarında kalan duvarlarda siyah renkle yazılmış kalın sülüs yazılar yer almaktadır. Pencere kenarlarında siyah renkte tığlarla geçiş sağlanmıştır (Resim:10).

Türbenin arka tarafında yer alan duvarda siyah zemin üzerine kızıl kahve ve beyaz renklerde kıvrım dallar ve rûmîler yer almaktadır. Dikdörtgen formda olan bu kompozisyonun altında geometrik geçmelerle oluşturulan kızıl kahve, siyah renklerde kandil görünümünde formlar bulunmaktadır (Resim:11).

Kubbe altı köşe desenlerinde madalyon şeklinde kızıl kahve zemin üzerinde beyaz renkte sülüs yazı yer almaktadır. Siyah bir konturla sınırlanan madalyonun dış çevresinde beyaz üzerine kızıl kahve renkli lotus ve palmetler içiçe kullanılmıştır (Resim:12).

Mihrabın üst sağ ve sol tarafında açık mavi zemin üzerinde yaldızla penç motifleri kabarık çalışılmış olup her iki yanında ve altta şükûfe tarzında çiçekler yer almaktadır.

Mihrabın taş oyma kısmının altında goncagül, küçük penç ve yaprak motifleri kullanılmıştır. Mihrabı çevreleyen bordür geometriktir. Aralarda yaldız kullanılmıştır. Mihrabın üzerinde bir kartuş içinde yaldızla yazılmış sülüs yazı bulunmaktadır (Resim:13).

Kemer ve baldekenlerde ise rûmiler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Kemerlerin içe dönük kısımlarında geometrik geçmeli motifler kızıl kahve zemin üzerine beyazla boyanmıştır. Kemerlerin dışa dönük kısımlarında bitkisel motifler ve beyaz zemine geçişi sağlayan tığlar bulunmaktadır (Resim:14).

Sonuç

Konya'da Mevlânâ Müzesi'nin dışında daha bir çok cami, mescit ve türbede kalem işi süslemeye rastlanmaktadır. Bunların dönemleri farklı olmakla beraber dönem özelliklerini yansıtmaktadırlar. Günümüzde yapılan cami süslemelerinde de kalem işi süslemeler uygulanmaktadır.

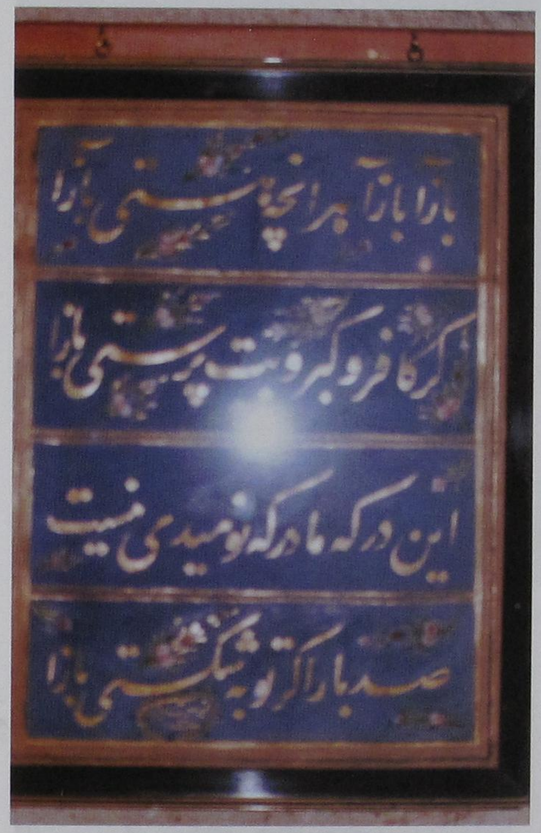
Mevlânâ Müzesi'nde bulunan kalem işi süslemeleri duvar, kubbe, sütun, kiriş kubbe altı köşeler, pencere üstleri ve panolar olarak ele alabiliriz. Kullanılan desen ve kompozisyonlar da çok çeşitlilik göstermektedir. Kullanılan renklerde sınırlı kalınarak kahverengi, lâcivert, siyah, beyaz renkleri çok görülmektedir.

Bazı kalem işleri oldukça iyi korunmuş, bunun yanında çok kötü durumda olan dökülmüş kalem işleride bulunmaktadır.

Resim:1 Mevlânâ Müzesi'ndeki kalem işi süsleme.

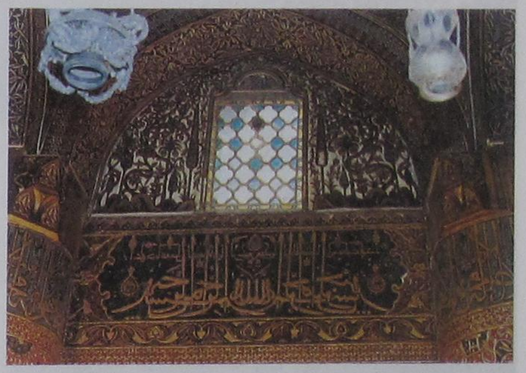

Resim: 2 Mevlânâ Müzesi'nde bulunan kalem işi süslemeli panolar.

Resim: 3.

Resim: 4.

Resim: 5.

Resim: 6.

Resim: 7.

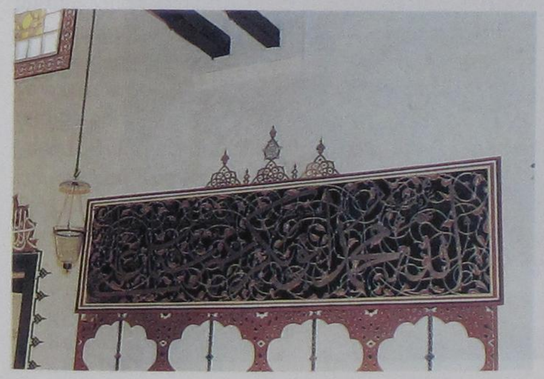
Resim: 8.

Resim: 9.

Resim: 10.

Resim: 11.

Resim: 12.

Resim: 13.

Resim: 14.

GELENEKSEL EL SANATLARIMIZDAN KEÇENİN ÜRETİM SÜRECİ ve KONYADAKİ ÖRNEKLERİ

Mukaddes ELİBOL*

Milletlerin gelişmiş düzeye erişebilmeleri için, teknolojinin yanında kültürünün ve geleneksel el sanatlarının da çeşitli ve köklü olması gerekir.

Dünyanın diğer kültür çevrelerinde keçe ve keçecilik fazlaca uygulanan bir gelenek değildir. Oysa Türkler için keçe ve keçeden yapılan ürünler ilk dönemden bugüne kadar Geleneksel Türk El Sanatları içinde hatırı sayılır bir yere sahiptir.

Orta Asya Türk Tarihi'ne dayanan kaynaklardan öğrenildiğine göre, göçebe olarak yaşayan Türkler, keçeyi günlük yaşamın her alanında kullanmışlardır[1].

Keçeler, genellikle kırsal kesimlerde daha sağlıklı ve sıcak tutma özelliğinden dolayı ahşap evlerin toprak zeminine açılan hasırın üzerine serilerek kullanılmıştır. Ayrıca yaylalarda, ahırdaki hayvanların üzerlerine örtülerek üşümeleri engellenmiştir. Yaygın olarak kullanıldığı gibi, göçebe oldukları için çadırlarını baştan aşağıya keçe ile döşemişlerdir. Elbise, palto, çoban kepeneği, çizmeler, külâhlar ve koruyucu örtüler gibi birçok eşyayı da keçeden yapmışlardır.

Bütün sanatlarda olduğu gibi keçeciliğin de kurucusu olduğuna inanılan bir zatın varlığı keçeciler arasında yaygındır. "Keçe ustalarından olan bu zat yünü hasıra atıp dürmüş, hasır açmış, bakmış keçe oluyor, tekrar dürmüş yine oluyor, bu işlemi üç defa tekrarlamış, sonuç aynı, bu arada o zat ağlamaya başlamış. Gözyaşı hasırın üzerine damlamış, "Ya Bismillâh" diyerek tekrar sarmış ve hasırı açmış. Bakıldığında gözyaşı damlayan yerin tuttuğu görülmüş, anlaşılmış ki sıcak su ile dövülmesi gerekir. Halk arasında adı geçen bu zatın kaynaklarda isminin Ebû Said Rukbenî, Ebû Said Rabbânî ya da Ebû Said Libabid" olduğu belirtilmektedir.

Anadolu'ya yerleştikten sonra Türkler keçeciliği bir sanat olarak geliştirmişlerdir. "Anadolu Selçukluları'nda keçecilik son derece gelişmiş ve Ahilik Örgütü içinde yer alan esnaf loncaları arasında büyük bir yer tutmuştur. Osmanlı döneminde de yine Konya başta olmak üzere Afyon, İstanbul, Isparta, Uşak, Manisa, Turgutlu, Ödemiş, Tire, Bursa, Ankara, Maraş, Çorum, Diyarbakır, Urfa ve Mardin belli başlı keçe üretim merkezleri olmuştur.

Keçeciliğin merkezlerinden biri olan Konya, eskiden Orta Anadolu'nun keçe ihtiyacını karşılayacak kapasitede bir çarşıya sahip olmasına rağmen[2] günümüzde yer keçelerini yapan sadece "Güven Keçe" imalâthanesi kalmıştır.

Geleneksel el sanatları ile ilgili şahıslar özel siparişlerle özel kolleksiyonlar hazırlatarak, keçe ustalarının kendi imkânları ile çalışmalarını devam ettirebilmek, bu sanatın ölmemesini, ayakta durmasını sağlayabilmektedir.

Bu araştırmada gelecek nesillere de el sanatlarındaki zengin kültürümüzü tanıtmak amacı ile "yer keçesi" yapımı konusu araştırılarak örneklerle katalog oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tekstil türünün ilk örneklerinden biri olan "keçe" Kültür Bakanlığı'nın yapmış olduğu araştırma yayınlarından *Türk Halk Kültüründen Derlemeler* adlı eserde "Koyun yününün dokunmadan yalnızca dövülerek yanı sıkıştırılarak elde edilmesi ile oluşturulan bir tür kaba kumaş"[3] olarak tanımlanmaktadır. *Ana Britanica*'da ise "yün, kıl ya da pamuğun ıslak ortamda çiğnenip, dövülerek liflerinin birbirine kaynaştırılmasıyla elde edilen örtü, yaygı, çadır ya da giysi yapmakta kullanılan kaba kumaş"[4] şeklinde tanımlanmaktadır.

---

* Yrd. Doç., Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi, Konya.

1 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III., Ankara 1991, s.175-191.

2 Yusuf Küçükdağ, *"Lâle Devri'nde Konya"*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1989, s.151.

3 Komisyon, *Türk Halk Kültürü'nden Derlemeler*, Ankara 1993.

4 Komisyon, "Keçe", *Ana Britanica*, C.XVIII., s.323-324.

Keçenin Kullanıldığı Yerlere Göre Değişik Çeşitleri

1. Ak Keçe: Her iki yüzü beyaz, elbise olarak yapılan keçelerdir.

2. Benekli ve Alaca Keçeler: Aralarına renkli yünler koyularak zemini desenli olarak yapılan keçelerdir.

3. Nakışlı Keçeler: Üzerine nakışlar yapılan veya dikilerek süslenen keçelerdir.

4. Elbiselik Keçeler: Aba ve kepenek için yapılan keçelerdir. Kalın olarak hazırlananların yanında, giyim eşyası olarak kullanılacak keçeler ince hazırlanırlar.

Keçenin Yapım Tekniği ve Özellikleri

Bilindiği gibi keçe; koyun ve kuzu yününden, deve tüyünden veya keçi kılından yapılır.

Kuzunun Haziran'da kırkılan yünü birinci dönem, birinci kalite, Ağustos ayında kırkılan yünü ise ikinci kalitedir. Tercihen keçe yapımında bu yünler kullanılır.

Keçe, nakışlı hazırlanmak isteniyorsa çeşitli şekillerde desenlendirilir:

1. Aplike Yöntemi: Düz keçe üzerine başka renkte ince kesilmiş keçelerin motif halinde yüzeye kaynaştırılması veya dikilmesi ile yapılır.

2. İşleme Yöntemi: Pişirilen keçe üzerine iplik, metal gibi malzemelerle işlenerek dikilir.

3. Bitmiş keçe üzerine boyama yapılarak desenlendirilmesi.

4. Mozaik Aplike Yöntemi: Tüm keçe yüzeyini oluşturacak desenler; yapıştırma veya dikme ile sabitleştirilir".

Keçenin Yapım Aşamaları

Bu araştırmada anlatılacak olan keçeler, renkli keçeler ile desenlendirilmiş yer keçeleridir. Desenli keçeler ile düz keçeler aynı teknikle yapılmaktadır. Ancak desenli keçelerde, desen renkli keçelerden yapılmaktadır. Bunun için sadece renkli keçelerin hazırlanması anlatılacaktır:

Öncelikle, alınan yün taranır. Daha önceki dönemlerde taraklarla yapılan bu işlem bugün makinalarla yapılmaktadır. Taranan yünler, yünlü bir kumaş kalınlığında keçe haline getirilir. Bu keçeler desenleri oluşturmak için boyanmak üzere boyama atelyelerine gönderilir (Resim: 1).

Boyanmak için kullanılan kazanlar ise özel bir kazandır. Malzemesi bakır olup, ayrıca beton, çamur, keçe kılı ve saman karıştırılarak kazanın etrafına sıvanır. Kazanın içindeki suya keçenin ağırlığı oranında boya ilâve edilir ve karıştırılarak eritilir ve boya kaynatılır.

Bu iş bittikten sonra kazanın ısısı düşürülür, soğuk su ilave edilir; çünkü sıcak su keçede boyanın dalga yapmasına neden olur. Keçeyi kazanın içine ilâve edip, bolca karıştırılır. Kaynama başladığında dalgalanmayı önlemek amacıyla bir miktar asetik asit ilâve edilir. Sudaki boyayı keçenin içine alması amacıyla sulandırılmış sülfirik asit ilave edilerek kaynatılır. Su beyazlaşmaya başlayınca keçe, kazanın içinden çıkarılır ve üzerine soğuk su dökülür. Kurumaya bırakılır (Resim: 3).

Eskiden papatyadan sarı, ceviz yaprağından yeşil, yaban pelitinden kahverengi, soğan kabuğundan turuncu, göztaşından mavi, gül kökünden kırmızı renkler elde edilerek bitkisel boyalar kullanılırken, günümüzde kimyasal toz boyalarla boyama işlemi yapılmaktadır.

Boyanan keçeler yaklaşık 2 cm. şeritler halinde kesilmektedir. Desen özelliğine göre değişik şekillerde tekrar kesilmektedir (Resim:4). Baklava dilimi şeklinde kesilen renkli keçelere kiremit adı verilir ve desenlerin arasına minik motifler yapılmasında kullanılır. Kalıp adı verilen hasır üzerine ince şerit halinde kesilen parçalar kullanılarak nakış döşeme işlemi yapılmaktadır.

Ustalar belirli bir modeli yapmak için başlamazlar. Model günün psikolojisine uygun olarak, kendiğilinden ortaya çıkar. Model bittikten sonra zemin yapılacak yün üzerine atılır. Keçenin her tarafının aynı kalınlıkta olmasına dikkat edilir. Atılan yünün üzerine ılık su serpilir. Bir ucundan başlayarak düzgün bir şekilde dürülerek sıkıca bağlanır. Bu işlem, birden fazla elemanla yapılır.

Sıkıca bağlanan dürülü kalıp, tepme işlemi makinada 1 saat, ayakla tepme ise 30-40 dakika sürmektedir. Makinaların kullanılmaya başlanması ile ayakla tepme işlemi uzun süredir yapılmamaktadır (Resim:7, 8).

Tepme işlemi bittikten sonra kalıp açılır. Keçeleşmeye başlayan yünün kenarları düzeltilir. Tekrar sarılan keçe, ham olarak 90 °C buharla pişirilir. Pişerken üzerine sabun sürülür. Keçenin ilaçı sabundur.

Makinadan çıkan keçeler bir tahta üzerinde ustalar tarafından açılır, tekrar sıkıca düzeltilerek aksi yönde sarılır ve makinaya verilir. Üzerine bastırılarak tekrar pişirilir. Bu işlemden sonra keçeler yıkanmak üzere havuz başına getirilir. Soğuk su ile yıkanan keçeler kurumaya bırakılır.

Bu araştırmada 8 adet keçe yer yaygısı incelenmiştir. 8 adet keçe yer yaygısının 4 adedi nakış ustası Mustafa Mutlu'ya (Aksaray 1963 doğumlu) ait olup Güven Keçe[5] atelyesinde üretilmiştir. Bu yer keçelerinin motif, teknik ve kompozisyon özellikleri incelenmiştir.

5 Cıvıloğlu Mengüç Cad. No:11, Konya.

Değerlendirme ve Sonuç

Zemininde siyah ve beyaz renklerin aynı miktarda kullanıldığı, süslemesinin tamamında mavi ve turuncu renklerin çoğunlukta olduğu, bunun yanısıra deseninde karışık renklerin kullanıldığı gözlenmiştir. Renkleri gruplayacak olursak, altı örnekte kırmızının, beş örnekte yeşilin, dört örnekte beyazın, 3 örnekte turkuazın, bir örnekte de kahverengi, siyah ve pembenin kullanıldığı belirlenmiştir.

Süsleme konusunda ise; geometrik bezeme motiflerinin çoğunlukla kullanıldığı görülmektedir. Altısında üçgen ve zikzaglar, beşinde düz çizgi, baklava dilimi, üçünde daire, elips, ikisinde nokta, "S" kıvrımları, bir örnekte de kare, verev, diagonal çizgi motifleri belirlenmiştir. Geometrik bezemeler keçe ustalarınca "trafik" motifi olarak adlandırılmaktadır. Bitkisel bezeme motiflerinden yıldız ve nilüfer çiçeği ise üç örnekte görülmüştür. Bu motiflerin yanında ayrıca az sayıda da olsa, kasımpatı, karanfil, söğüt dalı, yaprak gibi bitkisel kaynaklı motifler de kullanılmıştır. İnceleme altına alınan keçelerde, nesneli bezeme motifleri olarak, güneş motifi, göz boncuğu, mum ışığı motifleri şematize edilerek kullanıldığı tespit edilmiştir. Figürlü bezeme motifleri ise, salyangoz, kelebek ve sinek kanadı motifleri non-figüratif olarak biçimlendirilmişlerdir.

Keçe yapımı ile uğraşan usta kişiler, keçeyi döşerken hazır kalıp veya model kullanmamaktadırlar. Desen, ustanın o andaki psikolojisine uygun olarak yani, duygu ve düşüncelerine göre ortaya çıkmaktadır.

Türkler'in günlük yaşamında kullanılan ve zemin üzerine serilen yer keçeleri, halının her eve girmiş olmasından dolayı, diğer el sanatlarında olduğu gibi zamanla teknolojiden nasibini almış ve keçe sanatı önemini, geçerliliğini kaybederek yok olmaya başlamıştır. Bu yok olmayı engellemek amacıyla, bir an önce gereken önlemlerin alınması gerekmektedir.

Keçe sanatının yaşatılması ve gelecek nesillere bu sanatın Türkler'e ait olduğunu belgelemek amacıyla, üretim yapan atelye ve imalathanelerin ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından her yönden desteklenmesi, ayrıca el sanatları ile ilgili eğitim kurumlarının keçe sanatına teorik ve uygulamalı olarak müfredatlarında yer vermesi gerekmektedir. Aksi takdirde bir çok el sanatı çeşidinin başına gelenler, keçe sanatı için de kaçınılmaz olacaktır.

Resim: 1 Boyanmak üzere hazırlanmış keçeler.

Resim: 2 Kazanda boyanın karıştırılması.

Resim:3 Boyanmış keçeler.

Resim:5 Zemin yapılan yünün atılması.

Resim :4 Hasr üzerine desenin yapılmaya başlanması.

Resim: 6 Keçenin dürülmesi.

Resim:7 Aşakla tepme işlemi.

Resim: 8 Makinada tepme işlemi.

KONYA'DA BULUNAN ESKİ BİR JİLE ÖRNEĞİ

Mualla SEZGİN*

Konya /Beyşehir /Doğanbey, doğal güzelliklere sahip şirin bir kasabadır. Yörede eski giysilere hâlâ rastlanmaktadır. Bu giysilere ulaşmak ve onları incelemek, kültür varlıklarımızdan olan etnografik eserleri korumak ve onları tanıtmak açısından önemlidir. Çok dikkatli bir araştırma yaparak yöredeki eski eserlerin sandıklardan gün ışığına çıkarılmasını sağlamakla bu mümkün olabilir.

Konya'da oturmakta olan Doğanbeyli Hatice Muslu (50) anneannesi Emine Çelen'den derlediği örtüleri, giyecekleri çok dikkatli olarak saklamakta ve onlardan küçük bir koleksiyon yaparak evinin en güzel köşelerinde sergilemektedir. 86 yaşında ölen anneannesinin hatıralarını geçmişle gelecek arasında köprü olmak üzere bir kültür mirası olarak korumaktadır. Bu çalışmada incelenmeye alınan jile örneği anneannenin hatıralarından birisidir.

Jile-Jabo gibi terimler, giyim çeşitleri içerisinde çok kullandığımız giysiyi tamamlayıcı parçalardan birisidir. Jile, Fransızca'dan dilimize girmiş bir kelimedir ve yelek olarak tanımlanmaktadır[1]. İncelemeye çalıştığımız jile, "eskiden işliklerin içerisine giyilirdi" diyerek giysi giyim sırasına yeni bir ekleme yapmaya çalışan giysi sahibi Hatice Muslu'dan derlenmiştir. Şalvar uçkuru olarak işlendiğini düşündüğüm bu parça, giyen kişinin dikiş dikme ile ilgili bir becerisinin ürünüdür. Bu parça ihtiyaca göre jile şekline dönüştürülmüştür.

Örnek parça, belli bir sistemle incelenmeye çalışılmış ve konunun uzmanlarından bilgi alınmıştır. Parçada sandık lekelerinin olduğu, simlerin karardığı gözlenmiştir. Ön beden olarak düşünülen kısım uzun, arka beden kısadır. Ön beden ilik-düğme ile kapanmaktadır. Düğmeler metaldir. Bir pul, bir düğme dikilmiştir (Resim:1, 2).

Jilenin İşleme Özellikleri

Jilenin ön bedeninin her iki yanında aynı özellikte işleme tekniği ile yapılmış motifler vardır. Ortada vazo-saksıya benzeyen küçük bir kaideden çıkan dal üzerinde çiçekler ve yapraklar bulunmaktadır. Çiçekler mavi pembe renkte ipliklerle işlenmiştir. Hesap işi, verev ve düz hesap iğnesi, düz sarma tekniği ve gözeme işleme teknikleriyle işleme yapılmıştır[2]. Çiçeklerin taç yaprakları yassı tel ile düz sarma tekniğiyle işlenmiştir. Desenin etrafına kırık çizgiler ve narlardan oluşan kenar bordürleri yapılmıştır. (Resim: 3) Narlar yeşil ve pembe renklidir[3].

Jilenin Dikiş Teknikleri

Jile, çok sıkı oyulgama dikiş tekniği ile elde dikilmiştir. Ön beden açıklığına pat geçirilmiştir. Patın etrafına pullu oya dikilmiştir. Patın üzerine ilik açılmıştır. Yaka etrafına biye geçirilmiştir. Bedende enine kup görülmektedir. Jilenin etrafı elde baskı dikişi ile tutturulmuştur. Pat parçası pamuklu bezden hazırlanmıştır. Üzerinde yedi tane ilik bulunmaktadır (Resim : 4).

Değerlendirme ve Sonuç

Özel olarak hazırlandığını düşündüğüm bu giyim parçası çeşidi eski bir şalvar uçkurunun eskiyen kısımlarının çıkarıldıktan sonra elde kalan kısımlarından hazırlanmış bir tasarımdır. Yakası açık bir giysinin ön bedende yaka kısmındaki açıklığı örtmek ve giysiye daha güzel bir görüntü vermek amacıyla çalışıldığı düşünülmektedir. Çünkü eski giysi çeşitlerinin çok olduğu müzelerimizde şimdiye kadar yaptığım çalışmalarda böyle bir örneğe rastlanmamıştır. Hızla kaybolan eski giysilerin bazılarının var olduğu ve sandıklarda saklandığı bilinmektedir. Mevcutların araştırılarak incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu giysi çeşitlerinin kültür tarihi içerisinde yerlerinin belirlenmesi gelecek kuşaklara giysilerinin tarihi gelişimi konusunda bilgi verecektir.

* Yrd. Doç., Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi, Konya.

1 Komisyon, *Meydan Larousse*, İstanbul 1971, s. 691.

2 Gülizar Altır, SÜMEF, Nakış Eğt. Anasanat Dalı Öğr. Elemanı.

3 Sema Öz, SÜMEF, Nakış Eğitimi Anasanat Dalı Uzmanı.

Resim: 1

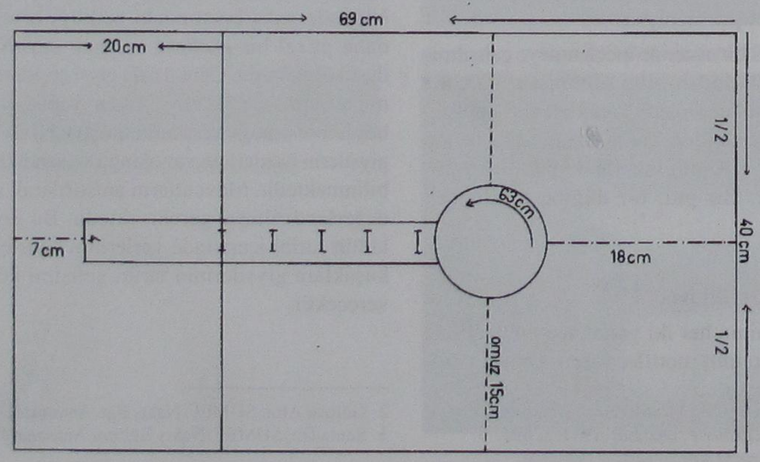
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Eski Jile Örneğinin Ölçüleri

SÜSLEME SANATLARINDA NAR MOTİFİ ve KONYA ÖRNEKLERİ

Emine KARPUZ *

Süsleme, insandaki güzellik duygusu ile ortaya çıkan, uygulandığı yüzeylerin doğal biçimini bozmadan, estetik olarak daha etkileyici hale getirmek için değişik tekniklerle yapılan çalışmalardır. Süsleme yapılan yüzeye estetik bir görünüş ve zenginlik kazandırılırken duygusal bir anlam da yükler. Süslemede ana unsur desen, deseni de oluşturan motiflerdir. Süsleme kelimesi bezeme, bezemek, bezeklik, teyzin etme gibi değişik terimlerle de ifade edilmektedir. Bu araştırmanın konusu Selçuklu ve Osmanlı döneminin Türk süsleme sanatında görülen nar motifidir. Nar motifi hakkında genel bilgiler verdikten sonra konu Konya'dan seçilmiş örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Şüphesiz ki, Türk süsleme sanatı gibi nar motifinin de Anadolu öncesi ve antik döneme ait zengin bir geçmişi vardır. Hem bu dönem hem de antik dönem süslemesi hakkında bilgi vermeyi bu yazının kapsamı dışında tutuyoruz.

Selçuklu ve Osmanlı dönemine tarihlendirilen çini, taş, ahşap, madeni, kumaş, halı, kâğıt gibi malzemelerin görünüşüne renk ve zenginlik katmak, anlamlandırmak amacıyla çeşitli desen ve motiflerle bezendiği bilinmektedir.

Süsleme sanatlarımızda değişik teknik ve şekillerde yapılmış yapraklar, hatayiler, şakayık, lâle, karanfil, gül, zambak, çiğdem, küpeli gibi çiçekler ile selvi, bahar dalları ve değişik meyve ağaçları gibi bitkisel karakterli motiflerle karşılaşılır. Yine süsleme motifleri arasında insan ve hayvan figürleri, mitolojik yaratıklar, geometrik kompozisyonlar, mimari motifleri, nesne motifleri, doğadan alınan motifler ile yazılı bezemeler uygulandıkları yüzeyleri gösterişli ve zevkli hale getirirler. Bu motiflerin seçilmesinde ve kompozisyon oluşturulmasında Orta Asya Türk kültürünün izleri kadar, yakın ve Uzak Doğu ile Anadolu'da yaşamış olan kültürlerin izlerini aramak gereklidir. Her motifin olmasa da bazılarının değişik din ve kültürlerden ikonografik anlamı olabilir.

Nar motifinin Türk süsleme sanatındaki bitkisel motifler arasında önemli bir yeri vardır. Kur'ân'ın En'am Suresi'nin 99 ve 141. âyetlerinde adı geçen nar, Rahman Suresi'nin 46. âyetinde "Rabbinin makamından korkan kimseye iki cennet var" meâlinin devamında 68. âyetde "İkisinde de meyve, hurma ve nar var" diye bildirilmesi, narın bir cennet meyvesi olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Selçuklu dönemine ait Kubad-abad çinilerinde kuşların etrafında cennet ve ebedî hayat sembolü olan nar dalları yer almaktadır [1].

Selçuklu dönemine ait taş ve ahşap süslemelerde yer alan insan figürlerinin ellerinde sonsuzluk ve bereketin sembolü olan nar[2] motifine de rastlanır. Sivas Gök Medrese'nin taç kapı sağ kanadında hayat ağacı panosunun dalları arasında nar meyvelerine yer verilmiştir.

Konya İnce Minareli Medrese'de (Taş ve Ahşap Eserler Müzesi) yer alan ve Beylikler dönemine tarihlendirilen 1055 envanter no'da kayıtlı mezar taşı üzerinde nar motifi bulunmaktadır [3].

XV. yüzyıldan itibaren çini, keramik, kumaş, kalemişi, mezartaşları, tezhip gibi süsleme sanatlarımızın birçok alanında oldukça sık görülen nar motifinin Osmanlı dönemine ait örnekleri olarak renkli sır tekniği ile yapılmış çini ve keramikler[4], Rodos işi adıyla tanınan İznik keramikleri[5], Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nde Altın Yol olarak adlandırılan yoldaki çini panoları ve Kanunî Sultan Süleyman Türbesi, Takkeci ve Sultan Ahmed camilerinin bir çiçek bahçesini andıran çini dekorları[6] arasındaki nar çiçekleri sayılabilir.

---

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi, Konya.

1 Gönül Öney, *Türk Çini Sanatı*, İstanbul 1976.

2 Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarasinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara 1978, s.32.

3 Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1992, s. 2; Seyfi Başkan,*Karamanoğulları Dönemi Mezartaşları*, Ankara 1996, s. 42.

4 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, 324-330.

5 Oktay Aslanapa, *Türk Çini ve Keramik Sanatı*, İstanbul 1968, s. 33.

6 *A.g.e.* 19-21.

Osmanlı dönemine ait kumaşlarda nar motifi sevilerek kullanılmıştır. Zengin koleksiyonları Konya Mevlânâ ve Topkapı Sarayı müzelerinde bulunan kumaş örneklerinden Konya Mevlânâ Müzesi'nde 617, 621, 622, 1376 envanter no'da kayıtlı kemha kumaşlar üzerinde nar motifi görülmektedir [7]. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan XVI. yüzyıla ait Sultan II. Bâyezıt'ın altınlı kemha kumaşı üzerinde nar çiçekleri görülmektedir.

Maden süsleme sanatında oldukça sık karşılaşılan nar motifleri zamanla oldukça stilize edilmiştir. Yalnız içindeki tanelerin sonsuzluk ve bereketi temsil etmesi açısından iç kısımları daima karşılıklı olarak taranmıştır.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki H.912 (M.1506) tarihli yazmanın tezhiplerinde olduğu gibi tezhip sanatında da sık karşılaşılmaktadır.

Türk halılarında görülen nar motifi büyük halılarda bazen bordürde tek motif olarak izlenir[8].

Mevlânâ Türbesi'nin Osmanlı geç dönemine tarihlendirilen kalemişi süslemelerinde cenneti tasvir eden kompozisyon içerisinde nar ağacı her iki tarafında meyveleri ile birlikte tasvir edilmiştir.

İnsan duygu, düşünce, özlem ve dileklerinin yansıması olan Türk işlemelerinde de sevilerek kullanılmıştır [9]. Nar gibi bol çekirdekli meyve motifleri ile bezenmiş işlemeli örneklerden kurulacak yuvanın bereketli, zengin ve bol çocuklu olacağı inancı [10], dile getirilmek istenmiştir.

İncelenen örneklerde nar bazen doğal olarak ağacın dallarında, bazen lâle, karanfil, sümbül, mine çiçekleri ile birlikte bazen de stilize edilmiş olarak geometrik motifler arasında yer almaktadır.

İnsanoğlu kendini ve çevresini, iç güzelliğinin bir yansıması olarak güzelleştirmek istemiş, doğadan seçtiği varlıkları dinî inançları ile birleştirip onlara anlam yükleyerek bezemeye aktarmıştır. Seçilen her kompozisyonun, onu oluşturan motiflerin mutlaka düşünce anlamında sembolik bir ifadesi olmalıdır. Bu bakımdan Türk süsleme sanatlarında birçok çiçek ve meyveye yer verilmiş, ancak narın bu meyveler arasında ayrıcalıklı bir yeri olmuştur.

Sonuç olarak, Kur'ân'da adı cennet meyvesi olarak geçen nar motifi, bilinebilen örnekleriyle Selçuklu döneminden günümüze değin Türk sanatında tarihî bir gelişim süreci izler. Türk süsleme sanatlarında sevilerek kullanılan bu motif, şekil olarak dünyayı, içindeki taneler insanları, aralarındaki zarlar dünya üzerindeki insan gruplarının din, ırk ayrımına rağmen bir bütün oluşturduklarını simgeleştirmiştir. Bu nedenle nar motifine saygı duyan Osmanlılar, gerek giysilerinde ve gerekse diğer eşyalarında vücudun üst tarafına gelecek kısımlarında yer vermişler, hiçbir zaman şalvar, pabuç ya da uçkurda kullanmamışlardır [11].

Halk hikâyelerimizin en güzellerinden narın önemli bir motif olduğunu görürüz. Ağlayan nar ile gülen ayva gibi. Ayrıca küçük yaştaki bir çocuğun bile cevap verebildiği "Çarşıdan aldım bir tane, eve geldim bin tane" bilmecesinde olduğu gibi sonsuzluğun, bereketin, cennetin sembolü olan nar motifi, sadece işlemelerde, oya ve bakır kap süslemelerinde devam ettirilmeye çalışılmaktadır.

Resim:1 Konya İnce Minareli Müze'de bulunan Selçuklu dönemine ait 1055 envanter nolu mezar tışında nar motifi.

7 Naci Bakırcı, *Konya Mevlevi Dergahından Mevlana Müzesine Nakledilen Türk Kumaşları*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 1991, s.67-69, 71-82.

8 Macide Gönül, *Eski Türk Halılarında Motif Çeşitleri ve Özellikleri*, Sümerbank Yay. s. 24.

9 H. Örcün Barışta, *Türk İşleme Sanatı Tarihi*, Ankara 1984, s. 22.

10 N. Berker, "Türk İşlemelerinde Semboller", *Sanat Dünyamız*, Yıl: 7 Sayı: 20, (İstanbul 1980), s.33.

11 Berker, *a.g.m.*, s. 34.

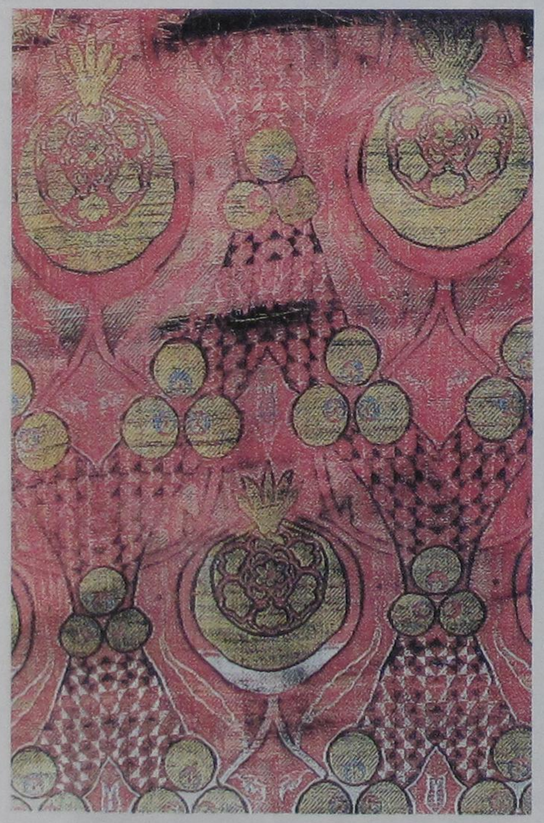
Resim:2 Konya Karatay Müzesi Selçuklu dönemine ait çinide nar motifi.

Resim:3 İşlemelerde görülen nar motifi.

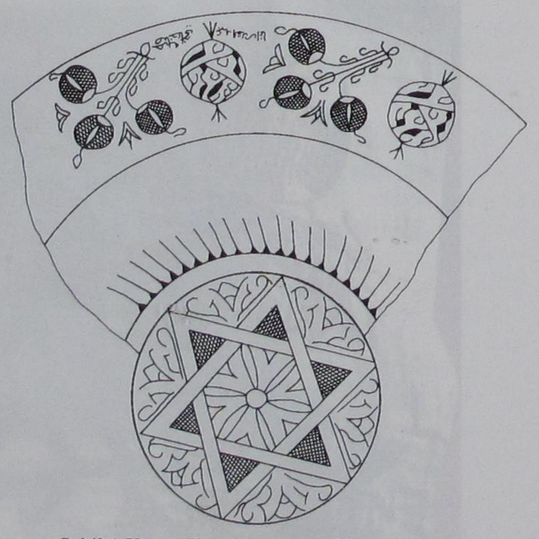
Resim:4 İşlemede nar motifi.

Resim:6 Konya Mevlâna Müzesi koleksiyonunda bulunan XVI. yüzyıla ait kemha.

Resim:5 Konya Etnoğrafya Müzesi 1439 envanter nolu Lenger üzerinde nar motifi.

Şekil:1 Konya Etn. Müzesi - 1439 envanter nolu Lengerdeki nar motifleri.

OSMANLI DÖNEMİ GELENEKSEL GİYİM-KUŞAMI İÇİNDE KONYA CEPKENLERİ

Şerife KÜÇÜKOSMANOĞLU*

İnsanlar, yeryüzünde yaşarken giyinme, örtünme daha sonraları da süslenme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu ihtiyaçlarını karşılamak için dokuma, örme ve dikme yoluna gitmişlerdir. Taş çağlarında avlanan hayvanların kürk ve derilerini ilkel malzemelerle birbirine tutturarak kullanırlarken, zamanla malzeme çoğalmış, giysi çeşidi artmıştır.

Türk toplumu zengin bir giyim kuşam kültürüne sahiptir. Kadın ve erkek giyimlerinde çok çeşitlilik dikkati çeker. Bu giysi çeşitlerinden birisi de cepkenlerdir. Cepkenler, çeşitli yörelerimizde model ve süslemeleri yönünden birbirinden ayrılır ve değişik adlar alır. Başlıcaları, fermene, salta, sarka, lefkayıt ve yelektir. Cepken, dik yakalı, yakasız, önü açık, arkası kapalı, boyu belde veya daha kısa, uzun kollu, ön-arka-kol ağızları sim, sırma ve harçlarla süslü çuha, keten, kadife gibi kumaşlardan dikilen bir cins cekettir.

Cepkenlerin kaynağı ilk Türk devleti olan Hunlar'a kadar dayanmaktadır. Bu devirlere ait elimizde cepken fotoğrafları bulunmaktadır. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç nedeniyle kültür etkileşimi giyim kuşamda da devam etmiştir. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu, Beylik ve Osmanlı dönemleri giyim kuşamı içinde cepkenler önemli yer almaktadır.

Türkiye dışında, Türkler'in de cepken kullandıkları bilinmektedir. Nitekim Azerbaycan kürklü cepkenleri günümüz "Sille" cepkenlerine çok benzemektedir. İkisinin de süsleme malzemeleri kürktür, kullanım yerleri ise yaka, kol kenarları ve ön ortalarıdır.

Osmanlı dönemi giyim kuşamı ile ilgili örnekler ve bilgiler oldukça çoktur. Yazılı kaynaklar ve İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan giyim örnekleri, Osmanlı dönemi giyimi içinde cepkenin hemen her bölgede kullanıldığını gösterir. Seyyahların gravürlerinde, 1873 Viyana sergisi için hazırlanan Osmanlı kıyafetleri albümünde bulunan birçok fotoğrafta cepken, bilhassa süslemeleri ile en önemli parça olarak göze çarpar.

Osmanlılar'da Yeniçeri ordu teşkilatı ile üniforma geleneği başladı. Cepkenler, bu dönemde karşımıza üniforma olarak çıktı ve "Subaşı" diye adlandırılan rütbe üniforması mavi potur veya çakşır üzerine sarı bir boy cepkeninden ibaretti. Nizam-ı Cedid subayları, kısa içlik üstüne bir boy cepkeni, orta subayları kırmızı boy cepken, binbaşılar da siyah cepken giyerlerdi. Küçük rütbeli zabitler ise, önü kopça ile kapanan göğsü, etekleri, yakası iki sıra işlemeli kırmızı kısa ceket giyerlerdi. Abdülaziz devrinde eskiye dönüldü. Avrupa tarzı üniformalar terkedildi, Orta Anadolu halkının giydiği şalvarlar ve önü açık kısa cepkenler kabul edildi.

II. Mahmut zamanında cepkenin biraz uzunu olan ceketler ve pantolon giyildi. Osmanlı dönemine ait giyim kuşam örnekleri ve cepkenleri Topkayı Sarayı Müzesi, Sadberk Hanım Müzesi ve illerde bulunan Etnoğrafya müzelerinde, evlerde sandıklarda görmek mümkündür.

Günümüzde Konya kadınlarında eski giyim kuşam geleneği hâlâ devam etmektedir. Günlük yaşantılarında şalvar-içlik giyirken, düğün, nişan, kına geceleri gibi özel günlerde bilhassa genç kızlar ve gelinler, günün modasına uygun giysiler yanında kadife şalvar-cepken giymektedirler.

Osmanlı dönemi cepkenlerinde kadife, keten, çuha, pazen gibi kumaşların yanında sevai gibi ipek kumaşlar da süslenerek kullanılmıştır.

Osmanlı dönemi cepkenleri incelendiğinde göz kamaştırıcı, abartılı süslemeleri dikkati çeker. Bu süslemeler yapılırken simli balıksırtı veya düz şeritler, ince kalın harçlar, kürkler, sutaşı, metal iplikli kordonlar, pamuklu iplikler, pul ve tırtıl gibi malzemelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu malzemeler, cepkenlerde kullanılırken; elde kordon tutturma iğnesi tekniği, Maraş işi (dival) tekniği, çeşitli renkte kumaşlardan yapılan aplikeler, sarma, pul-boncuk tutturma tektnikleri uygulanmıştır.

Osmanlı dönemi cepkenleri hazırlanırken, elde oyulgama ve elde çırpma dikişi tekniği uygulanmıştır. Dikiş makinasının icadından sonra da cepkenler makinada

* Yrd. Doç., Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi, Konya.

dikilmişlerdir. İncelenen cepken örneklerinde, düz kol ve düz beden kesimi, kuplu beden ve düz kol kesimi, oyuntulu beden ve kol kesimi uygulandığı görülmüştür. Boylarının çoğu bel uzunluğundadır ve belden kısa olanları da vardır. Çoğuna "O" ve "U" yaka kesimi uygulanırken "V" olanına rastlanmıştır. Bazılarına da dik yaka uygulanmıştır. Kumaşları seçilirken bordo, kahverengi, mavi, mor, siyah ve yeşil renkler daha çok tercih edilmiştir.

Osmanlı dönemi cepkenlerinin süsleme motifleri incelendiğinde;

Bitkisel bezemede, ağaç, stilize kır çiçekleri, kıvrım dallar, lâle, mimoza, rozet çiçeği;

Geometrik bezemede; baklava dilimleri, balıksırtı, "C" ve "S" kıvrımla, düz çizgiler, kartuşlar, zikzaklar, zincirler;

Nesneli bezemede; fiyonk, püskül, vazo, ay, yıldız gibi konular seçilmiştir. Figürlü bezeme çok az kullanılmıştır.

Osmanlı dönemi cepkenleri incelendiğinde sonuç olarak görülüyorki çok çeşitli konumlarda kullanılan cepkenler, günümüz giysileri ile kıyaslanmayacak boyutta farklılıklar gösterirler. Muhteşem süslemeleri ve görünüşleriyle parmak ısırtacak güzelliğe sahip el emeği, göz nuru duygu yüklü cepkenler, birer sanat eseri niteliğini taşımaktadırlar. Bugün müzelerde sergilenmekte olanları vardır. Fakat çoğu da evlerde, bohça içinde sandıklarda nesilden nesile el değiştirmektedirler. Bu eserlerin hızla kaybolmalarını önlemek, müzelere, kazandırılmalarını sağlamak gerekir. Evde bulunan eserlerin çürüyüp yok olmalarını önlemek için halkın, saklama koşullarını öğrenip bilinçlendirilmesi gerekir. Çünkü bunlar Türk millî kültürü ve millî kimliğidir.

KAYNAKÇA:

1 Aslanapa, O., *Türk Sanatı*, İstanbul 1984.
2 Atasoy, N., "Selçuklu Kadın Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, Cilt IV., *(İstanbul 1970-1971)*.
3 Barışta, H, Ö., *Cumhuriyet Dönemi Türk Halk İşletmeciliği Desen ve Terminelojisinden Örnekler*, Ankara 1984.
4 Koçu, R.E., *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967.
5 Köymen, M.A., "Alparslan Zamanı Giyim Kuşamı", *Selçuklu Araştırma Dergisi*, Cilt III, (Ankara 1971).
6 Küçükosmanoğlu Ş., "*Konya Müzelerinde ve Evlerinde Bulunan Cepkenler"*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1991.
7 Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V., Ankara 1978.
8 Önder, M., "Konya'da Kadın Giyimleri, Milli Giysilerimiz", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, Sayı:4, (Ankara 1978).
9 Sevin, N., *Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Ankara 1990.

Resim:1 İslâm Türk Eserleri Müzesi'nde bulunan cepken.

Resim: 2 İslâm Türk Eserleri Müzesi'nde bulunan bir diğer cepken.

Resim: 3 Koyunoğlu Müzesi'nde bulunan bir cepken.

Resim: 4 Emine Başkaya'dan alınan cepken, Konya.

KONYA'DA ESKİ KADIN GİYİMLERİ

Emine ESİRGENLER *

İnsanlar, ilk çağlarda vücutlarını dış etkenlerden koruma ve örtünme anlayışıyla giyinmişlerdir.

Toplumun gelişimi giyim alanında etkili olmuş, korunma duygusu ile birlikte süslenme ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. Moda akımları, dünyadaki ekonomik gelişmeler, iklim özellikleri, toplumun millî kültür, örf ve adetleri de giyimi etkileyen unsurlardır.

Konya; tarihî geçmişi içinde, birçok devletin, uygarlıkların ve kültürlerin içinde yaşadığı bir kenttir. Konya ve çevresinde cilalı taş devrinde yaşayanlar olduğu yapılan kazılardan anlaşılmıştır . Alâeddin Tepesi, Beyşehir-Çukurkent Köyü Öreni ve Çumra-Çatalhöyük yerleşim birimi Anadolu tarihi açısından son derece önemlidir.

Konya giyimleri hakkında eski el yazma kitaplardaki minyatürlerden ve kazılardan çıkan buluntulardan çok şey öğreniyoruz. Konya'da XIII. yüzyılda yazılmış olduğu anlaşılan Varka-Gülşah mesnevisi minyatürü (Resim: 1) Anadolu Selçuklu devri giyim şekillerini açıkça gösteren eserlerdendir.

Konya Sur kapısı kabartmalarından (Resim: 2), Beyşehir, Kubadabad Sarayı duvar çinilerinden anlaşılan Konya'nın eski kadın giyimi şalvar-işliktir (Resim: 3). Başta fes bulun-maktadır.

Şimdi bile birçok Konyalı kadın, şalvar ve işlik giyinmektedir. Şalvarın özelliği kaybolmamış, yalnız kumaşları değişmiştir. Ayrıca beline süslü uçkur yerine lastik geçirilerek rahatlık sağlanmıştır. Konya'nın bu kıyafeti Akşehir ilçesinde çok az değişikliğe uğramakla beraber Konya'nın çok yakınında bulunan Sille Kasabası'nın tamamen değişik giyimi vardır.

Konya kadını, giyimine özen gösterir. Evde sade, ev içi günlük giysileri kullanır (Resim: 4). Sokakta ve gezmelerinde kişilik giysilerini giyer. Günlük ve kişilik giysileri birbirinden ayırarak evine ve sosyal çevreye önem verir. Her zaman temiz ve düzenlidir (Resim: 5).

* Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi, Konya.

İç Giyimi

Eski Konya kadın çamaşırları üç parçadan ibarettir. Bunlar, gömlek (göynek), don ve delmedir.

İç çamaşırların iplikleri kadınların günlerce eğirip yumak haline getirmeleri sonunda hazırlanır; her mahallede birkaç evde bulunan dokuma tezgâhlarında çamaşır bezi dokunurdu. Bu bezlerin ensiz orta kısımları üç santim genişlikte çividi çizgili olurdu. Halk arasında bu bezlere "Kıvrıtma bez"; içerisinde ipek karışık olanına da "koçi bez" denirdi.

Gömlek: İç çamaşır olarak kullanılan gömleklerde yaka bulunmaz, ön kısmı karın boşluğuna kadar açık, kollar bileklere kadar uzun ve bol; genç kızlarda ise kol ağızları ve yaka kenarları işlemeli, tenteneli olurdu. Gömlek çıplak tene giyilirdi. Gömlek üzerine "dikolta" denilen bir üst gömlek alınırdı.

Don: İç donları pantolon biçiminde olup, topuğa kadar paça kısmı uzar ve dar olurdu. Bel kısmı uçkur ile bağlanırdı. Don paça ağızları ile uçkur uçları genç kızlarda işlemeli ve süslü olurdu. Çamaşırlıkların en makbul olanlarından biri de ketenden dokunan çamaşırlık don gömlekti. Halk arasında bunu dile getiren Konya türküsü de vardır.

"Keten gömlek dize dek
Kalk gidelim bize dek"

Delme: İç çamaşır olarak gömlek ve dondan başka kadınlar göğüslerin düzgün durması için dilme adı verilen arkadan öne doğru iki tarafı uçkurlu, yuvarlak yakalı, kolsuz pazen veya humayundan yapılmış yelek giyerlerdi. Emzikli kadınlar delme kullanmazlardı.

Dış Giyim

Entari: Entariye Konya'da eskiden ilgi gösterilmezdi. Gelinlerle yaşlı kadınlar entari giyerlerdi. İşlik ve şalvar, entariden daha makbul tutulurdu. Entariler "peşli" ve "peşsiz" olmak üzere ikiye ayrılırdı. Peşten amaç, kumaşın enli olmamasından dolayı entarinin genişe gelmesi için araya ek girmesidir.

Peşsiz entari giyilirse altına ikinci bir entari giyilirdi. Konya ve civarında daha çok evlenmiş zengin kadınların giydiği kürklü etekçe ikinci entarinin üzerine giyilirdi (Resim: 6).

Mıhlama adı verilen bu entariler, genç kız ve gelinlere özeldir. Başa taç şeklinde yassı oyalarla süslü fes giyildiği ve ince bir tül duvakla yüz kısmı örtüldüğü zaman gelin elbisesi olurdu. Genç kız giydiği zaman başına yaşmak örtülürdü (Resim: 9).

İşlik: Şalvarın üstüne giyilirdi. Şalvarla birlikte aynı kumaştan yapılırdı. Bu, vücudu yapışırcasına saran, beden boyu kısa, genelde astarlı buluzdu. Önden açık olup, çift kaytan düğme ile iliklenirdi. Kollar uzunca yapılır, kol genişliği kol ağzında pililerle daraltılarak düğmelenirdi.

Şalvar: Giyeni daha ince ve zarif gösterdiği için çizgili kumaşlardan dört en olarak yapılan, belden topuklara kadar gayet bol dikilen, paçaları ayak girecek kadar dar olan, vücut hatları kıvrımlar arasında belirsiz hale gelen şalvar belde uçkur ile toplanırdı (Resim: 10). Uçkur; humayun, kaput bezi gibi şalvarın astarlık kumaşından olup, uçları işlenirdi.

Hırka: İçi astarlı, üstü şellaki, pazen, atlas, kadife gibi kumaşlardan yapılarak arasına hallaçlar tarafından pamuk döşenen yorgan dikişi gibi dikilen, boyu kasıklara kadar uzanan bir çeşit cekettir (Resim:11).

Salta: Yünlü çuha, kadife gibi kumaşlardan yapılan, uzun kollu, ön kısmı açık cekettir. Sırma ve madenî pullarla işlenir.

Libade: Gelinler, eli iğne-iplik tutanlar diker ve giyerlerdi. Yaka açıklığı göğüs altında olup, bedeni sarardı. Pullarla işlenirdi.

Sokak Giyimi:

Ferace: Genç kızların giydiği bol uzun kollu, ince kumaştan yapılarak giyildiğinde etrafla savrulan bir sokak giyimidir.

Çar: Alt uçları bele sokulan büyük örtülüdür. Baş üstünden alınır, çene altında toplanırdı.

Şelme: Bugün de kullanılan beyaz büyük örtüdür.

Yeldirme: Elbisenin üstüne giyilen uzun, ince kumaştan manto biçimindeki giysidir.

Başa Giyilenler:

Başa vişne çürüğü renginde fes giyilirdi. Fesin kenarlarına ipek krep kumaş sarılır; hercai, sümbül, biber çiçeği, gül, mine gibi dal iğne oyları ile alına gelecek kısmı süslenirdi. İğne oyalarının ortasına elmas takılırdı. Fes üzerine iğne oyalı çember örtülürdü. Orta yaşlı kadınlar kellepoş denilen fesin altına takke giyerlerdi.

Ayağa Giyilenler:

Konya kadınları, yaz-kış yünü eğirerek iplik haline getirip, kendisinin beş çorap miliyle ördüğü yün çorabı, çorap üzerine kışın mest-lâstik giyerlerdi. Sıcak havalarda yumuşak mestler tercih edilirdi. Ev içinde Lapçin denilen terlik giyilirdi.

Takılar:

Konya'da altın takı takılır. Gümüş olarak sadece tarak, kemer kullanıldığı görülmüştür. Konya kadını oyalı fesler içinde bunları tamamlayacak takılar kullanmıştır.

Bilekte: Altın kordonlu saat, bilezik; boyunda: top inci, seksenlik (seksen altının üst üste dizilmesinden oluşan süs altını), beşibirlik (üç, beş, dokuz, onbir altından oluşan takı); elmas göğüs iğnesi; elmas gül veya tektaş modelli küpe ve yüzük takılır; zengin ailelerde düğünlerde uzun saça altın örülürdü.

Saç ve Yüz Tuvaleti:

Konya kadınlarının saçları uzundur. Genç kadınlar sağ kaşın üzerine bir tutam kakülü kıvırarak "akkuş" yaparlardı. Genç kızlar doğal olur, gelinler ve genç kadınlar kaşlara rastık, göze sürme, yanaklara allık kullanılırdı. Ellere koruma ve süslenme amacıyla kına yakılırdı.

KAYNAKÇA:

1. Es, Selçuk, "Konya Eski Kadın ve Erkek Kıyafetleri", *Folklor Dergisi*, Sayı: 6, s. 14-17.

2. Esirgenler, Emine, *"Konya-Sille Giyimleri"*, (Selçuk Üniversitesi Meslekî Eğitim Fakültesi Yayınlanmamış Lisans Tezi), Konya 1995.

3. Komisyon, *Konya İl Yıllığı*, Konya 1973.

4. Önder, Mehmet, "Konya'da Kadın Giyimleri", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, Sayı: 10, (Ankara 1962).

5. Sezgin, Mualla, "Konya Kadınlarının Eski Giysilerinin Model, Kalıp, Dikiş Özellikleri", *Türk Halk Edebiyatı ve Folklöründe Yeni Görüşler*, I, Ankara 1985.

Resim: 1 Varka - Gülşah

Resim:2 Konya Kalesi'nden çıkarılan taş (Konya İnce Minare Müzesi).

Resim: 3 Beyşehir - Kubadabad Sarayı duvar çinisi (Konya Karatay Müzesi).

Resim: 5 Konya kadını çevresine rahat uyum sağlar, problemlerini kendisi çözebilen ve sırlarını içine gömen özelliği ile takdir uyandırır.

Resim: 4 Konya kadını; evine, işine, eşine ve çocuklarına bağlıdır. Süse ve gösterişe düşkün değildir. Kazancına göre harcama yapan, dindar, geleneklerine bağlı Konya kadınının incelik ve zerafeti evinin her köşesinde hissedilir.

Resim: 6 Sevai kumaştan kürklü etekçe.

Resim: 7 Üç etek denen entariler Konya'da rağbet görmüş zamanla terkedilmiştir.

Resim: 8 Kadifeden yapılan entariler sim ve sırmadan işlenir.

Resim: 9

Resim: 11

Resim: 10

ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE KONYA'NIN YEŞİL ALANLARI

Koray ÖZCAN*

Anadolu Selçuklu Devleti'nin 219 yıl başkenti olan ve Dârü'l-mülk unvanı ile anılan Konya; geniş bir ovanın batısında yer alan dağların doğu eteklerindeki düzlükte kurulmuş, akarsuları bol, bağlar ve bahçeler içerinde bir şehirdir [1]. Şehrin bağ ve bahçelerinde değişik türde sebze ve meyvenin yanı sıra her sene tohumu ekilen ve sahtiyan üretiminde kullanılan debbâğ çiçeği[2] denen çiçekler yetiştirilmektedir.

Nitekim; Arap coğrafyacısı İbn Said; XIII. yüzyılda şehirde ve şehrin Roma döneminden kalan bölümünde üzüm ve meyve ağaçları ile Damas (Şam)'da yetişen kayısılara bile kesinlikle değişilmeyecek olan, Qamar ad-din (Kamereddin) adı verilen bademe benzeyen iri kayısılar yetiştiğini yazmaktadır[3].

Selçuklu döneminde Konya şehrinin dışı çok sayıda çayır, otlak, bağ ve bahçelerle çevrili iken, şehrin içi de avlulu, havuzlu, bahçeli evler ve ağaçlarla kaplıdır[4]. Öyle ki; İbn Bibî de Sultan Alâeddin Keykubâd (1219-1230)'ın Konya dış surlarının yapımı için Konya çevresinde gezintiye çıktığında, büyük nüfus ve zenginlikle donanmış, uzunluğu ve genişliği arasında bir günlük mesafe olan şehrin, her tarafının üzüm bağları ve meyve ağaçları ile dolu bostanlarla çevrili olarak gördüğünü yazmaktadır[5].

Kentteki bağ, bahçe ve bostanların bu derece fazla ve yetişen ürünlerin de bu kadar çeşitli olmasının kökeninde; Anadolu Selçuklu Devleti'nin uyguladığı toprak düzeni yatmaktadır. Öyle ki; Anadolu Selçuklu Devleti, şehirlerin imarını sağlamak ve tarımsal üretimi arttırmak için, şehir ve kasabalar çevresinde bulunan sulak tarla, bağ, bahçe, bostan ve meyvelik gibi özel çalışmalara ve uzun süreli bakıma gereksinimi olan alanlarda, devlete belirli vergilerinin ödenmesi karşılığında Müslüman ve Hristiyan halka özel mülkiyet hakkı tanımıştır. Bu tür alanlarda devlet, arazinin verim durumuna ve sulama imkânlarına göre değişen vergiler alırken, aynı zamanda arazi tahrirleri de yapmaktaydı. Nitekim Moğol valisi Keyhatu zamanında, Emir Yavlak Arslan, Konya şehri civarında bulunan bağ ve bahçeleri ehl-i hibre[6] tahminleri esasına göre yazarak, vergilerini tespit etmiştir[7].

Anadolu Selçuklu Devleti'nin uyguladığı bu toprak düzeni ile kentlerin dışında veya yakın çevresinde yer alan verimli ve sulak alanlar, kent halkı tarafından bağ, bahçe, bostan gibi özel tarımsal faaliyet alanları olarak kullanılmaya başlanmış ve Konya'da Meram bağları, Kayseri'de Gesi bağları gibi hemen her Selçuklu kentinin çevresi bu tür yeşil alanlarla kuşatılmıştır.

Bağ, Bahçe, Bostan ve Sebzelikler

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde başkent Konya'nın çevresinde ulema, emir ve şeyhlerin çok sayıda bağ, bahçe veya bostanlarının bulunduğunu Eflâkî kaydetmektedir[8]. Bunlardan en bilinenleri; Mevlânâ ve

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Mühendislik - Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Konya.

1 İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 1997, s.21.

2 Debbâğ Çiçeği, özellikle deri sanayiinde deriye renk vermek için kullanılırdı. Geniş bilgi için bkz. Yusuf Küçükdağ, "*Lâle Devri'nde Konya*", (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1989, s.150.

3 Claude Cahen, "İbn Sa'id sur l'Asie Mineure Seldjuqide", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:10-11, (Ankara 1968), s.45.

4 Vladimir Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Onur Yayınları, Ankara 1988, s. 229.

5 Ibn Bibî, 1996, *El-Evamirü'l-Ala'iye Fi'l - Umuri'l - Ala'iye (Selçuk-Name)*,I., (Çev.Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 1996, s.271.

6 Ehl-i Hibre; bir madde veya bir şey hakkında hususi ve etraflı bilgisi olanlar, bugünkü anlamda bilirkişi anlamına gelir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.509.

7 Osman Turan, *Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku, TTK Belleteni*, XI / 45, (Ankara 1948), s.562-563.

8 Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, (Çev:Tahsin Yazıcı), Remzi Yayınları, I, Ankara 1986, s.339.

yakın çevresinin de ziyaret ettiği, sohbet toplantıları ve semâ törenlerinin yapıldığı, Malatyalı Mevlânâ Şemseddin [9], Hümâmeddin-i İsfehsâlar [10], Şeyh Selâhaddin [11] ve Mevlânâ Bahâeddin-i Bahrî [12] bağları ile Emir Necmeddin ve Şeyh Kerimüddin-i Kal'a bostanlarıdır[13].

Öte yandan Mevlânâ'nın çeşitli vesilelerle yazdığı mektuplarda da sıkça bağ isimleri geçmektedir. Nitekim; Mevlânâ'nın Sipehsâlar Sucaâddin'e yazdığı ve bir borcun ertelenmesi hususundaki mektupta; Konya'nın Kâmil köyünde doğan ve Mevlânâ'nın müritlerinin şeyhi olan saraç Selâhaddin'in bağından bahsedilmektedir [14]. Yine Mevlânâ'nın mektuplarından, Anadolu Selçukluları döneminde kadınların da gezmek ve eğlenmek amacıyla sıklıkla bağlara gittikleri anlatılmakta, hatta Mevlânâ'nın yakın dostu Şems ile evlendirdiği evlatlığı Kimya ve Sultan Veled'in büyük annesi başta olmak üzere şehrin kadınlarının gezmek için Kerra Hatun [15] bağı ile Meram çevresindeki bağlara gittikleri yazılmaktadır[16].

Mevlânâ'nın çok sık ziyaret ettiği ve kimi zaman günler süren semâ törenleri yaptığı bir başka ünlü bağ da, Konya yakınlarındaki Filoras köyünde, cennet bağlarını andıran güzellikte olduğu söylenen Hüsâmeddin Çelebi'nin Hümâm bağıdır [17]. Ayrıca Arap coğrafyacısı İbn Said'in de bahsettiği ve meşhur Kameriddin kayısılarının yetiştirildiği Selçuklu Emiri Kameriddin'in bağı da şehrin bir diğer ünlü bağıdır [18].

Öte yandan Anadolu Selçuklu dönemi vakfiye kayıtlarından da, Konya şehri ve yakın çevresinde şehrin ulema, emir, tüccar ve esnaflarına ait çok sayıda bağ, bahçe ve bostanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki; Selçuklu veziri Sahib Ata Fahrü'd-Din Ali'nin 1264 tarihli Konya'daki imaretin vakfiyesinde, imarete vakfedilmiş bağlar listesinde, Konya'nın çevresinde Ahmed Han köyü yolu üzerinde bulunan dönemin meşhur Bahâü'd-Din Râzna ve Nizâmü'd-din Hurşidi'l-Burul sebzelikleri ile Baba Mehilas [19] yakınlarında 1000 adet tevekten oluşan bir üzüm bağından ve merhum Ebu Bekir Pervâne bağı adıyla meşhur olan Sıddık Hable bağının adları vakfiye kayıtlarında geçmektedir [20]. Yine Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus'un 1218 tarihli Sivas Dârüşşifası vakfiyesi kayıtlarında da, Konya şehri dışında bulunan bir sebze bahçesinin vakfedildiği ve bu mülkün sınırları tarif edilirken de, Saraç Cemâleddin Muhammed'e ait üzüm bağı ve sebzeliğin bulunduğu anlaşılmaktadır [21]. Benzer olarak Celâleddin Karatay'ın kardeşi Kemâleddin Rumtaş tarafından Konya'da inşa edilen mescit ve zâviyenin 1251 tarihli vakfiyesinde de, Konya şehrinin kuzeyinde Reşideddin Vakfı'na ait bir sebzelik bulunduğundan bahsedilmektedir [22]. Bu vakfiye kayıtlarından anlaşıldığı üzere; Selçuklu döneminde Konya şehrinde çok sayıda bağ, bahçe ve bostan bulunduğu ve bunların önemli bir kısmının vakfedilmeye değecek kadar verimli olduğu ve bol sayıda ürün verdiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda bahsedilen vakfiye kayıtları dışında Şeyh Sadreddin Konevî (1210-1274) Zâviye ve Türbesi için vakfedilmiş bağlar listesinden de anlaşıldığı üzere Konya şehrinde çok sayıda bağ ve bahçenin vakfedildiği görülmektedir. Bu vakfiye kayıtlarına göre; Selçuklu döneminde Konya şehrinde Meram bağları olarak da bilinen Sultan bağı başta olmak üzere; Meram-Turud mevkiinde Cemel Ali bağı [23], ünlü Selçuklu mimarı Külûk'e ait Külûk ve Selçuklu Emiri Seyfeddin Torumtay'a ait Torumtay bağları ile Akkuş, Hacı Bakkal, Bulusenk, Ulubaş, Kalburcu, Hacı Aytemur, Gürcü Hatun, Fıstıkiye, Haraccı, Sofu, Tayi Boğa, Abbas, Süleyman, Çelebi Hüseyin, Veledi Hacı Bekir, Hoca, Ammi Dost, Voli, Gurgurumi, Efisud, Yeni, Korucu, Andon Avreti ve Mihri Ağa bağları bulunmaktadır [24].

9 *A.g.e.*, II, s.53.
10 *A.g.e.*, II, s.118.
11 *A.g.e.*, II, s.115.
12 *A.g.e.*, II, s.339.
13 *A.g.e.*, II, s.205.
14 Mevlânâ Celaleddin, *Mektuplar*, (Çev: Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap ve Aka Yayınevi, İstanbul 1963, s. 226, mektup no: LXXXIII.
15 Sultan Veled'in süt annesi olan Kiramana Hatun'a ait olan bağdır. Bkz. Eflakî, *a.g.e.*, I, s.253.
16 Feridun Nafiz Uzluk, Mevlânâ'nın Mektupları, Anadolu Selçukileri Gününde Mevlevi Bitikleri:2, Sebat Basımevi, İstanbul 1937, s.81.
17 Eflakî, *a.g.e.*, I, s.66. Ayrıca; Hüsameddin Çelebi'nin Hümâm bağının, bugünkü Meram-Dere mahallesinde, Maarif Değirmeni civarında bulunduğu *Divan-ı Sultan Veled*'ten anlaşılmaktadır. Bkz. Feridun Nafiz Uzluk, *Divan-ı Sultan Veled*, Anadolu Selçukileri Gününde Mevlevi Bitikleri:3, Uzluk Basımevi, Konya 1941, s.22.
18 Konyalı, *a.g.e.*, s.790.
19 Muhtemelen bugün Milas olarak bilinen yerdir.
20 Sadi Bayram - Ahmet Hamdi Karabacak, "Sahib Ata Fahrü'd-Din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:XIII, (Ankara 1981).
21 Ali Haydar Bayat, "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Dârüşşifası Vakfiyesi", *Türk Kültürü*, Sayı:333, (Ankara 1991), s.8. Ayrıca bkz. Refek Yinanç, "Kayseri ve Sivas Darüşşifaları'nın Vakıfları", TTK Belleteni, XLVIII / 189-190, (Ankara 1984), s.302.
22 Osman Turan, 1948, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III, Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *TTK Belleteni*, XII / 45, (Ankara 1948), s.89.
23 Meram-Turud mevkii; Konya şehrinin yaklaşık 5 km batısında, Dört Okka ve Avgın yakınlarındadır. Bkz. Mevlânâ, *Fîhi Mâfih*, (Çev:Meliha Ülker Tarıkâhya), Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul 1954, s.377. Cemel Ali Bağı, aynı adla anılan zâviyenin bitişiğinde idi. Bkz. Yusuf Küçükdağ, "Les Zavias Mevlevites à Konya", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XIV., (1994), s.117-128.
24 Ahmet Şeref Ceran, *Şeyh Sadreddin Konevi*, Damla Ofset Yayınları, Konya 1995, s.118.

Sultanların Eğlence ve Dinlenme Bahçeleri

Selçuklular döneminde Konya çevresinde sultanların çok sayıda bahçe ve köşklerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan en bilineni şehrin kuzeyinde Filobad [25] denilen düzlükte yer alan ve III. Haçlı Seferi sırasında tahrip edilen Sultan II. Kılıç Aslan bahçesidir[26]. Filobad mevkiinde sultanların maiyetleri ile birlikte hava aldığı ve gezinti yaptığı yazılmaktadır [27]. Ayrıca Filobad'ta batıdaki dağlardan gelen suların birikmesi ile oluşan bir göl[28] ve kenarında sultanların saltanat köşkünün bulunduğu, hatta Karamanlı Türkmenleri tarafından Konya'da tahta çıkartılmak istenen Cimri lâkaplı Gıyaseddin Siyavuş'un da bir süre burada kaldığı belirtilmektedir [29].

Bunun dışında İbn Bibî, Konya şehrinin dışında Köşk-i Sebz (Yeşil Köşk) diye anılan, Selçuklu sultanlarının başka bir eğlence ve dinlenme yerinden de bahsetmekte, ancak yeri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir[30].

Ayrıca Selçuklu dönemi Konya şehrinin doğu kapılarından biri olan At Pazarı Kapısı dışında Bağçe-i Sultanî veya Sultan bağı[31] olarak adlandırılan ve muhtemelen gül bahçesi olarak kullanılan, Selçuklu sarayının has bahçesi vardır [32].

Öte yandan Aksarayî, Konya sahrasında Avcıkaya [33] adlı bir mevkiden bahsetmektedir ki; Selçuklu sultanlarının avlanmaya olan düşkünlükleri ve saraylarında av hayvanları bahçesi kurdurdukları göz önüne alındığında, bu yöre muhtemelen sultanların avlandıkları veya av sahası olarak kullandıkları bir yerdir.

Bunların dışında Konya şehrinin yaklaşık 6 kilometre kuzeyinde yer alan ve Selçuklu emirlerinden Esededdin Rûzbe'nin yaptırmış olduğu han[34] sebebiyle Rûzbe Ovası olarak adlandırılan yer, Selçuklu sultanlarının sefere çıktıklarında ilk konakladıkları, ordugâh kurdukları veya savaş öncesi hazırlıklarını yaptıkları bir yerdir [35].

Mezarlıklar

Eflâkî; Selçuklu döneminde Konya şehrinde Meydan[36] ve Mevlânâ Bâha Veled'in Konya halkına ünlü vaazını verdiği Güristan-i Kanî' [37] mezarlıklarından bahsetmektedir ki; bunlardan Güristan-i Kanî', şehrin güneydoğusunda sur dışında bulunan ve bugün Üçler Mezarlığı olarak bilinen yerdir[38]. Yine Celâleddin Karatay'ın kardeşi Kemâleddin Rumtaş'ın inşa ettiği medresenin 1251 tarihli vakfiyesinde; Konya şehrinin dışında, Çaşnıgir Kapısı yakınlarında Kamereddin Mezarlığı'nın bulunduğu belirtilmektedir [39]. Ayrıca kent surları dışında da bir Ermeni mezarlığı bulunmaktadır[40].

Su Kaynakları

Selçuklular zamanında Konya şehrinin içme suyu, kentin batısından gelen çay sularından temin edilmekteydi. Kentin en eski su yolu Mukbil Pınarı ve Bey Pınarı olarak bilinen kaynaktır. Bu suyun bir kısmı toprak borularla şehre gelirken, bir kısmı da kentin mesire yeri olan Meram bağ ve bahçelerine verilmekteydi. Şehrin çevresindeki dağlardan akan sular, yaklaşık 40 kilometre uzaklıktaki Altunkapak mevkiinde birleşerek, buradan Ulaşbaba yoluyla akar ve Yaka veya Hoca Cihan mevkiinde 2 büyük kola ayrılarak Dereköy'e inerdi. Esas su kaynağı ise, Kavutlu'yu geçerek Kızlar Kayası altından akar ve Geçeli Bentte Sahib Ata ve Şehir ırmak olarak adlandırılan 2 kola ayrılırdı. Bunlardan Sahib Ata kolu; Meram'ın bir kısmı, Buzhane, Tandır, Kirazlı, Avgın, Selviler, Pirebi, Aymanas, Arap Öldüren, Kovanağzı, Karaarslan, Evdireş, Hasanköy ve Bürümekbaşı mevkilerini sularken, Şehir Irmağı olarak adlandırılan şehir suyu da; Havzan yöresi, Cırınt, Hacı Şaban, Kürden, Hoca Fâkîh, Laleli, Harmancık, Çalıklı ve Turunday mevkilerini sulardı [41].

Sultan Alâeddin Keykubâd zamanında, şehrin batısındaki Dere, Sille ve Başara Kavağı sularından ayrılan Mukbil ve Bey Pınarı sularının, düzenli olarak

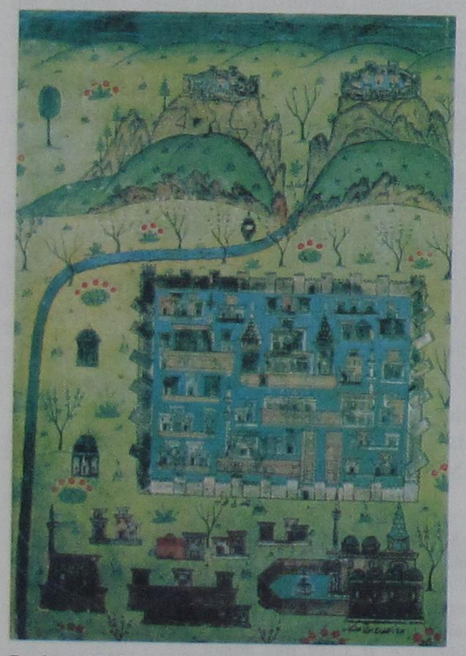
25 Selçuklu Türkleri, bugünkü Hoca Cihan ve Alavardı yörelerindeki eski kalıntıların olduğu bölgeye Filobad adını vermişlerdir. Bkz. Konyalı, *a.g.e.*, s.167.
26 İbn Bibî, *El-Evamirü'l-Alâ'iye Fi'l-Umuri'l- Ala'iye (Selçuk-Name)*,II., (Çev:Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 1996, s.204.
27 Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, (Çev:Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2000, s.40.
28 Konyalı, *a.g.e.*, s.21.
29 İbn Bibî, *a.g.e.*, II, s.204.
30 İbn Bibî, *a.g.e.*, II, s.210.
31 Bugün Mevlânâ Türbesi'nin bulunduğu yerdir. Bkz. Yusuf Küçükdağ, "1251 H / 1835 M. tarihli Mevlânâ Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı Tamir ve İnşası Defteri" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı:2 (Mayıs 1996), s.181.
32 Emre Madran, "Ariflerin Menkıbelerinde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme",*Vakıflar Dergisi*, X, (İstanbul 1978), s.179. Ayrıca bkz. Eflakî, *a.g.e.*, II, s.247.
33 Aksarayî, *a.g.e.*, s.185.
34 Bugünkü Horozlu Han'dır.
35 İbn Bibî, a.g.e., II, s.159, Bkz. dipnot:262.
36 Eflakî, *a.g.e.*, II , s.159.
37 Eflakî, *a.g.e.*, I, s.105.
38 Şehabettin Uzluk, "Selçukiler Zamanı Şehir Mimarisi", Yeni İpek Yolu (KTO Dergisi), Sayı:15, (Konya 1997), s.48.
39 Turan, *a.g.e.*, s.81.
40 Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Konya Valiliği Yayınları, Konya 1998, s.101.
41 Vladimir Gordlevski, "Konya İrvâ ve İskâ Tarihine Dair Materyaller", (Çev:Hasan Örtekin), *Konya Dergisi*, Sayı:18-19, (Konya 1938), s.1053-1054.

şehre dağıtımını sağlamak için Meram bağları ile şehir arasında Havuzhan [42] inşa edilmiştir [43].

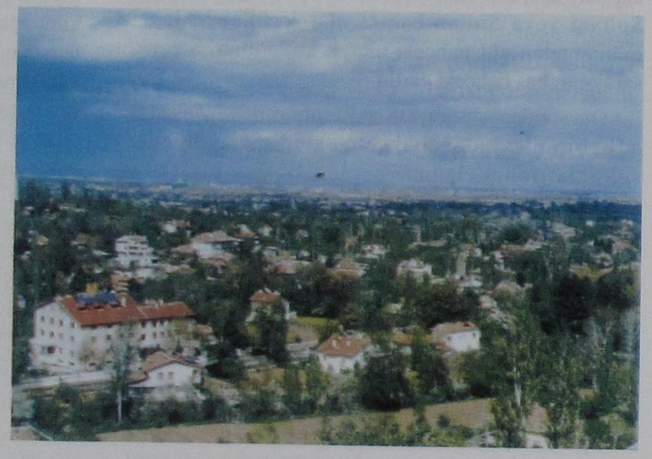
Değerlendirme ve Sonuç

1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun Türk iskânına açılması ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurularak, Anadolu'nun hızla Türkleşme-İslâmlaşma sürecine girmesini takiben, harap olan şehir ve kasabaların yeniden imarına ve yeni şehirlerin kurulmasına başlanmış, Anadolu'da sanat, ilim ve fikir hayatı da hızla gelişme göstermiştir. Bu arada doğuda başlayan ikinci Moğol İstilâsı nedeniyle Horasan, Acem-i Irak ve Azerbaycan yörelerinden de dönemin ünlü bilgin, âlim, şair ve filozofları Anadolu'ya gelmiş ve bunun sonucunda Anadolu şehirleri birer ilim ve kültür merkezleri haline gelmiştir. Bu dönemde Anadolu şehirleri; hukuk, tıp, matematik, astronomi, felsefe ve edebiyat eğitimi veren medreseler, sosyal dayanışma ve yardım kurumlarının ilk örnekleri olan imaretler, aynı zamanda birer tıp fakültesi olan dârüşşifâlar, hanlar, hankâhlar, çeşmeler ve köprülerle donatılmış ve Anadolu kentleri birer Türk-İslâm kenti kimliği kazanmaya başlamıştır[44].

Bu dönemde Selçukluların başkenti olan ve Dârü'l-Mülk unvanı ile anılan Konya'da da; medreseler, çarşılar, hanlar, emir ve tacirlere ait camiler, boyahâne, kârhâne, sabunhâne gibi imalâthâne ve ticarethâneler kurulmuş, su yolları ve çeşmeler yapılmış, kent surların dışına taşmış, yeni mahalleler kurulmuş ve Konya Anadolu'nun en önemli ilim ve kültür merkezi konumuna gelmiştir (45). Bu gelişmelere bağlı olarak, kentin sosyal ve kültürel hayatı da hızla gelişirken, kent çevresinde verimli, sulak alanların varlığı ve Selçuklular'ın özel mülkiyete verdikleri teşviklerin de etkisiyle kent çevresinde hemen her sınıftan halk kesimlerine ait bağ, bahçe ve bostanlar kurulmaya ve özel tarımsal faaliyetler yapılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda; Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1097-1308 yılları arasında 219 yıl başkenti olan Konya'nın çevresi bağ, bahçe ve bostanlarla kuşatılmış ve kent Orta Anadolu bozkırının ortasında yeşillikler içerisinde bir Anadolu-Türk kenti kimliğini kazanmıştır.

Resim:1 XVI. yüzyılda Konya'nın bağ ve bahçeler ortasında olduğunu gösteren minyatür (Matrakçı).

Resim:2 Günümüzde Meram (Fot: Mustafa Akgöl).

42 Bugün Havzan olarak bilinen mevkidir.

43 Yılmaz Önge, "Alaaddin Keykubad Döneminde Konya'da İnşa Edilmiş Mimarlık Eserleri", *Selçuk Dergisi, I. Alaaddin Keykubad Özel Sayısı*, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Sayı: 3, (Konya 1988), s.53.

44 Mehmet Altay Köymen, "Anadolu'nun Türk Yurdu Olmasında Selçukluların Rolü", *Milli Kültür*, Sayı:65, (Ankara 1989), s.29.

45 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971, s.234. Ayrıca bkz. Yusuf Küçükdağ - Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya* (II. Baskı), Konya 1999, s.226-315.

"GÜNCEL BİR YORUMLA" MEVLÂNÂ'YA GÖRE YÖNETİCİLER (SİYASETÇİLER), HALK ve ADALET

Nuri ŞİMŞEKLER *

Gündelik hayatımızda en çok konuştuğumuz, belki de düşünce madenimizi eriten ve meşgul eden hususların başında yöneticiler, halk ve adalet konuları gelmekte ve bu unsurların uyumları bir devletin düzenini, huzurunu ve hatta ömrünü belirlemektedir.

"Baş" kelimesi birçok mânâlara gelmekte birlikte, *TDK Sözlüğü*'nde birinci anlam olarak göz, kulak ve burun gibi uzuvların yer aldığı insanın bir parçası; ikinci anlamı ise "bir topluluğu yöneten kimse" olarak geçmektedir. Kelimeyi birinci anlamından ele alır ve basit tıbbî bilgilerimizle yorumlarsak; başın en önemli parçası olan beyin (!) olmaz ya da gerektiği gibi çalışmazsa, vücudun bütün organları rahatsızlık çeker. Hani atalarımızın da "Akılsız başın cezasını ayaklar çeker" dediği gibi.

Kelimenin ikinci mânâsını ele alırsak, yine benzer bir sonuca ulaşırız: Yani baş olan "yönetici" olmaz, ya da iyi çalışmazsa onun cezasını da vücut misali olan "halk" çeker.

Bunun tersi de mümkündür. Eğer vücut hasta olursa, baş ne kadar düşünürse düşünsün bu düşünce vücut yardımı olmadığı için eyleme dönüşmeyecektir.

"Baş" kelimesinin aynı sözlükteki üçüncü anlamı ise; "esas, temel"dir. Yani var olan bir şeyin mevcudiyet nedeni.

Kelimenin üç anlamını da birbirine giydirerek yorumlarsak, konuyla ilgili şu sonuçlar çıkacaktır:

"Yöneticinin (siyasetçi) var oluş sebebi halktır; eğer o iyi düşünür, dürüst karar verirse (ki kendini buna mecbur saymalıdır) halkı eziyet çekmeyecektir; ya da halk sağlıklı olursa "baş"ın düşünceleri ancak o zaman fiiliyâta dönüşecektir".

Bu sonuçtan da anlaşılacağı gibi baş ve beden (siyasetçi ve halk) birbirinin ayrılmaz parçası; her ikisinden birinin sağlıksız olması da vücud'un (ülkenin) tam olarak, hatta hiç işlev görememesi demektir. Uyumlarında ise vücudun sağlık ve mutluluğunun kaçınılmaz bir gerçek olduğu tahminlerden uzak değildir.

Yazıya böyle bir girişten sonra, yukarıdaki sonuçları çıkarmaya araç olan ve Peyami Safa'nın da dediği gibi, yedi asır önce gelmekle büyük sabırsızlık gösteren; fakat böyle olmakla birlikte düne, bugüne hatta yarına ışık olan[1] Mevlânâ'nın bu konuyla ilgili görüşleri ve dönemindeki idarecilerle olan irtibatları yansıtılacaktır. Zira Mevlânâ, her ne kadar dönemin insanlarıyla yüz yüze gelerek onları irşâd etmişse de, yazdığı eserleri ile her çağın "ihtiyaç sahibi" ve "anlayan" insanına bu fikirlerini yansıtıp durmadadır. Zaten Mevlânâ'nın yedi yüz küsur yıldır güncelliğini koruması, dünya çapında şöhret kazanması da bu yüzdendir.

Mevlânâ, Hz. Peygamber'in hadislerine paralel olarak sultanı, yani devletin yöneticisini, yeryüzünde Allah'ın gölgesi (zıllu'llâh) olarak nitelendirir ve ona tâbî olmayı esas sayar. Çünkü sultan, ilâhî adaletin yeryüzünde temsilcisidir ve "âdil"dir; veya öyle olmak zorundadır. Yine Mevlânâ'ya göre; "halk" Allah tarafından yöneticilere verilmiş bir emanettir. (Çünkü halk olmazsa sultanlık olmaz). Emanet de İslâmiyet ve diğer ilâhî dinlere göre kutsal olduğu için "emanete hıyanet olmaz"[2].

Mesnevîsi'nde, verdiği misal ve teşbihlerle konuların daha iyi anlaşılmasını sağlayan Mevlânâ'ya göre; yönetici bir havuz, halk ise bu havuza su dolduran borulara benzer. Hal böyle olunca, eğer borulardan pis su gelirse havuz pis suyla; temiz su gelirse temiz suyla dolacaktır [3].

Bu ne demek? Yönetici, halkın bir araya gelmesiyle oluşturduğu bir kişi ya da makamdır. (Bu oluşum,

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Konya.

1 Peyami Safa, "Ya Hazret-i Mevlânâ", *Türk Düşüncesi*, III/14, (Ocak 1955), s.81.

2 M. Necati Sepetçioğlu, "Mevlânâ Celâleddin Rûmî'de: Yönetenler ve Yönetilenler", *2. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya 1987, s.155.

3 Mevlânâ, *Mesnevî*, I-VI, (3. Baskı), (Çev. Veled İzbudak), İstanbul 1995, I/b. 2820 vd.d.

demokrasilerdeki seçim sistemidir). Yani; halk nasılsa, yönetici de öyledir. Ya da eğer kusur varsa bu tek taraflı değildir.

Yine, Mevlânâ'ya göre yönetenler arı-duru temiz bir su kaynağına benzer. Temiz su buradan çıkar arka gelir. Halk onu bulandırmaya çalışsa da o akarsu misali bulanıklığı, pisliği alır, götürür.

Bu da günümüz ortamında "idealist" ya da "nadir" yönetici tipidir. Ya da temiz sudaki pislik misali "yolsuzluklarla" gerektiği gibi mücadele edebilmek veya temizlerin arasındaki "pisleri" ayıklayabilmektir.

Mevlânâ, günümüzde ilk sırayı teşkil eden yöneticilerin sosyal adaleti sağlaması hususunu bir padişahın ağzından yine aynı eserinde şöyle nakleder:

"Ben bir hükümdarım, benim işim adalettir, lûtuftur. Ben kendi soframda ne yersem, halkıma da onu yediririm. Pişmiş-ham, boğazımdan ne geçerse maiyetimdekilerin (halk) boğazından da o geçer. Ben kürk, atlas ne giyersem halkım da onu giyer. Ben bunları giyerken onlara eski elbesi giydiremem. Çünkü Peygamber Efendemizin şu hadisinden öğüt alırım: Siz ne giyiyorsanız, hizmetçilerinize de onu giydirin; elinizin altındaki kişilere yediğiniz şeylerden yedirin."

Bu cümlelerden çıkacak sonuç da adaletli gelir dağılımı ve sosyal adaletin yüzyıllar öncesi vurgulanış ve öğütleniş durumudur.

Mesnevîsi'nde bir yöneticinin nasıl olması gerektiğini bu vurgulayıcı fikirlerle açıklayan Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a* adlı eserinde de zalim yöneticileri kınar ve şöyle der:

"Yoksulun gönlünü kebap edip yiyen zalim yönetici iyice dikkat ederse görür ki, kendi budunu kızartıp yemektedir" [4]. Eserlerinde adaletle, doğrulukla yönetim göstermeyen idareci ve hakimlere işaret eden Mevlânâ, haksızlığa uğrayan bir mazlumun ağzından şu sözleri söyler:

"Ey hâkim, senin hükmün adalettir, azgınlık değil.

Ey hâkim, kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına nasıl reva görürsün?

Kim kuyu kazarsa içine kendi düşer, hadis-i şerifini okumadın mı?

Çünkü zalimin zulmü, karanlık bir kuyudur..." [5].

Bu konuda Atalarımızın "Ne ekersen onu biçersin" dedikleri ama hâlâ ders almayanların durumlarını beyan etmektedir.

Mevlânâ yine *Mecâlis-i Seb'a* adlı eserinde bu konuyu duygusal bir şekilde dile getirir:

"Emir sahibi yönetici hainlik ederse, çevresindekiler de hainlik eder;

Yeryüzünde hüküm verecek hâkim de bilerek yanlış hüküm verirse,

Yüceler yücesi ve gerçek hâkim olan Allah tarafından nelere uğratılır?

Vay onların haline, vay onların haline;

Yine de vah, vah onların haline".

Mevlânâ, bu türlü adaletsiz davranan yöneticileri destekleyen ve öven halka da Hz. Peygamber'in "Zalim kişi övülünce, Allah gazaba gelir; arş bile titrer bu yüzden" hadisini hatırlatır.

Burada Şeyh Sadî-yi Şirâzî'nin (Ö.1292?) *Gülistân* adlı eserinden bir hikâyeyi aktarmak yerinde olacaktır. Çünkü bu hikâyeden çıkacak mesaj, günümüzde en çok ihtiyaç duyulan prensiplerin başında gelmektedir:

"Adaletli olmasıyla tanınan bir padişah (Nuş-i-Revan, Ö. 579) saray eşrafı ve hizmetçileriyle birlikte ava çıkar. Av sonunda, bulundukları yerde avlarını pişirip yemeye başlayacakları vakit bir bakarlar ki yanlarına tuz almamışlar. Padişah hemen bir hizmetçisini çağırarak yakındaki bir köyü gösterir ve hemen git oradan bir tutam tuz al gel, der ve sıkı sıkıya da parasını ödemesini tembihler. Etrafındakiler hayretle padişaha bu kadar tuzun köye ne zarar vereceğini sorarlar. O ise şu vurgulayıcı cümleleri sıralar:

-Eğer ben padişah olarak ücretini ödemeden halkın bir yumurtasını alsam, çevremdekiler o halkın bütün tavuklarını keser, yerler.

-Yine; eğer ben parasını vermeden bir elma alsam, onlar ağaçları kökünden söküp çıkarırlar" [6].

Türk tarihinde aralarında bu padişaha benzer onlarcasını saymak mümkün, ama "geçmiş" herhalde geçmiş olduğu için pek dikkate alınmamakta.

Dönemin idarecilerine gerek sohbetleriyle ve gerekse yazdığı mektuplarla daima yol gösteren, onları iyiliğe ve adalete davet eden ve bu bakımdan da "mânevî sultan" konumunda olan Mevlânâ'nın yaşamından konumuz ile ilgili Eflâkî Dede'nin *Menâkıbü'l-Ârifîn* adlı eserinden dört kesit sunuyor ve yorumunu okuyuculara bırakıyoruz[7]:

1. Birgün Mevlânâ'nın yanına bir kişi gelir ve "Falan yönetici hiç rüşvet almadan iş yapıyor; ne değerli bir kişi" diyerek o idareciyi övmeye başlar. Mevlânâ ise bu şahsı azarlayarak "Git buradan, zaten normal olanı da bu değil mi? Bu yapılması gerekenlerden dolayı hiç insan övülür mü?" der ve o kişiyi huzurundan uzaklaştırır.

2. Birgün, döneminin en etkin veziri Emir Pervane, kendisine nasihatlarda bulunması ve öğütler vermesi için Mevlânâ'nın huzuruna gelir. Mevlânâ onun bu isteğini dinler, bir müddet susar ve Emir'e dönerek sorar: "Emir, Kur'ân'ı ezberlediğini duyuyorum." Emir, "Evet ezberliyorum" diye cevap verir. Mevlânâ tekrar sorar: "Hadis-i şerifler ile ilgili bir eseri de Şeyh Sadreddin Hazretlerinden dinlediğini duyuyorum." Emir tekrar "Evet, doğrudur." diye cevap verir.

Bunun üzerine Mevlânâ "Madem ki Allah'ın ve O'nun elçisinden sözlerini okuduğun ve bildiğin halde o sözlerden nasihat alamıyor ve Âyet ve Hadislerin gereğince amel edemiyorsan benim nasihatımı nasıl dinlersin?" deyince Emir ağlayarak Mevlânâ'nın huzurundan ayrılır ve artık adaletli bir yönetim göstermeye başlar.

3. Yine Emir Pervane, Mevlânâ ile sohbet için medresesine gelir. Kapıdaki müritler hemen Mevlânâ'ya haber verirler. Mevlânâ ise öğrencilerine ders vermekte olduğunu bildirerek vezirin beklemesini söyler. Birkaç saat geçer; Mevlânâ hâlâ derstedir. Pervane'nin biraz daha beklemesini söyleyerek onu huzuruna almaz. Böylece uzun bir süre geçer. Sonunda Mevlânâ bir müridiyle haber göndererek çok meşgul olduğunu ve daha sonraki günlerde gelmesini ister ve onunla görüşmez. Emir Pervane ağlayarak medreseden ayrılır ve yolda giderken "Evet" der; kısık bir sesle, "Mevlânâ bana gereken dersi çok iyi verdi." Etrafındakiler sorar: "Ne dersi vezirim; siz kendisiyle görüşmediniz ki!" O, çevresindekilere şu cevabı verir: "Ben sultan olarak, kapıma gelen ihtiyaç sahiplerini nasıl bekletiyor ve hatta hiç görüşmeden onları kapımdan savuyorsam, o gönül sultanı da bana bunu yaptı ve bekletilmenin ne kadar kötü olduğunu bana gösterdi. Artık bundan sonra kapıma gelen hiçbir ihtiyaç sahibini bekletmeden huzuruma alın."

4. Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus Mevlânâ'yı ziyarete gelir. Mevlânâ ona gerektiği gibi iltifat göstermeyip dersi ve müritleriyle meşgul olur. Sultan bir müddet bekledikten sonra "Mevlânâ hazretleri, bana bir nasihat ver" der. Mevlânâ kendisine sertçe bakarak "Sana ne öğüt vereyim. Sana çobanlık emretmişler; sen kurtluk yapıyorsun. Sana bekçilik emretmişler, sen hırsızlık yapıyorsun. Allah seni sultan yaptı; sen şeytanın sözüyle hareket ediyorsun" buyurur.

Bu sözleri işitip yaptığı icraâtların muhasebesini yapan sultan, ağlayarak dışarı çıkar ve Allah'a dualarda bulanarak daima âdil olacağına ve iyi işler yapmaya dair yemin eder.

Sonuç olarak;

Evet!.. "Baş" ve "Beden" ayrılmaz bir parça; bu ikisinin uyumu da zarurî bir prensip, hatta "vücut" sağlığının olmazsa olmaz'larındandır. Çağımızda da bir Mevlânâ yetişmesini bekleyip durmaktansa ikisinin de asgarî değil azamî oranda uyumunu sağlamayı ya da "beden"in gereksinim duyduğu, doğasında var olan hareketleri "baş"ın iyi algılaması ve buna göre düşünmesi gerektiği kaçınılmaz bir sonuçtur. Hani M.K. Atatürk'ün de "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir" dediği gibi.

Yazıyı Mevlânâ'nın *Mesnevîsi*'nden bir beyitle tamamlıyoruz:

"Olgunun halinden hiç anlar mı hâm

O halde sözü kısa kesmek gerek ve'sselâm"[8].

Resim:1 Mevlânâ (Ş. *Uzluk, Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler*, resim no:87).

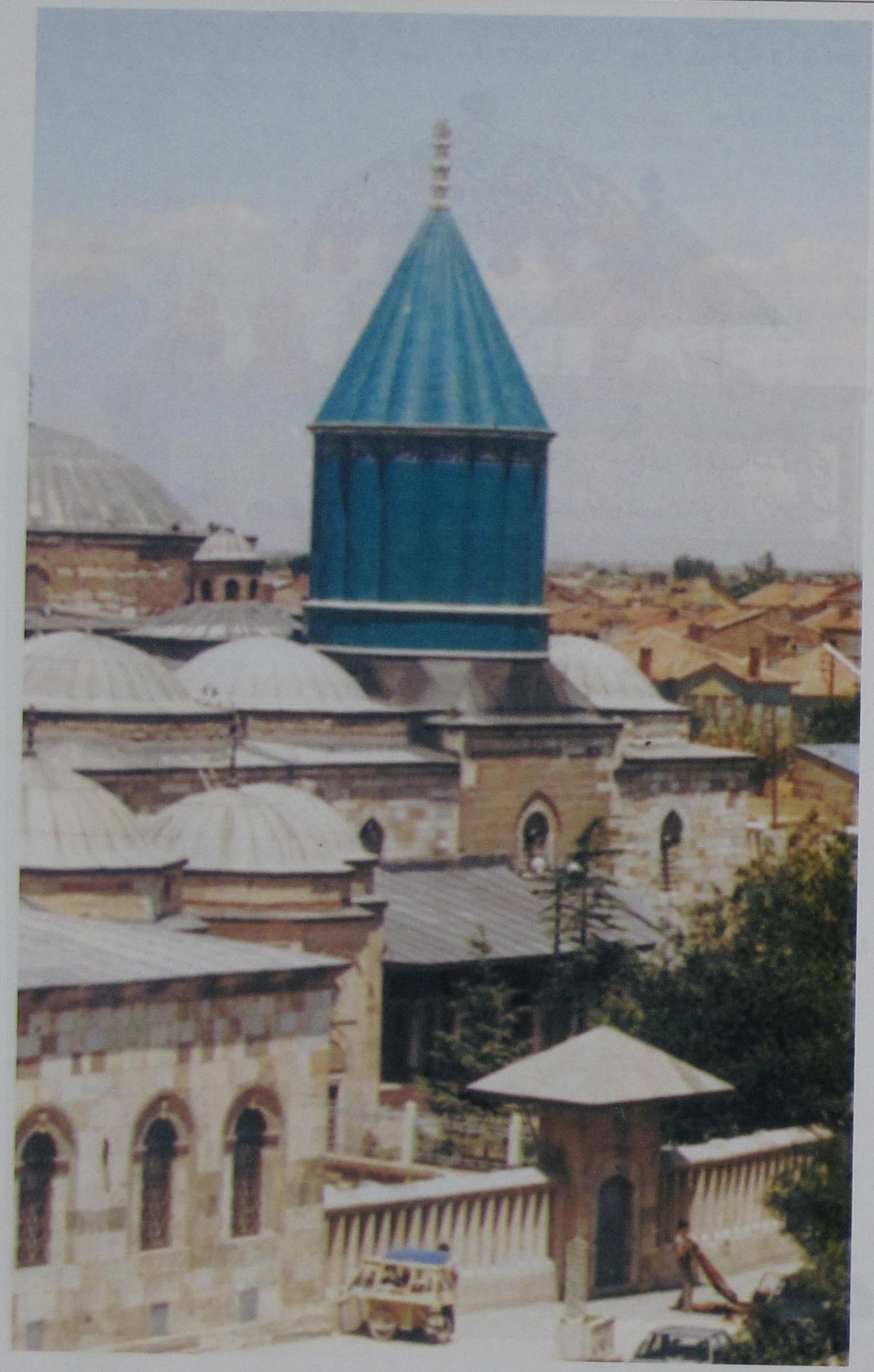
4 Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*, (Çev. Abdülbaki Çölpınarlı), Konya 1965, s.23.
5 Mevlânâ, *aynı yer*.
6 Sa'dî-yi Şîrâzî *Gülistan*, (Çev. Kilisli Rifat Bilge), İstanbul 1984, s.351.
7 Ahmet Eflâkî, *Ârifler'in Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), I-II., İstanbul 1989.
8 Mevlânâ, *Mesnevî*, I/b. 18.

Resim:2 Mevlânâ, Konya halkını ve müritlerini sohbetleriyle sürekli aydınlatır, onları irşâd ederdi. *(Sevâkıb-ı Menâkıb*'dan bu konuyla alâkalı bir minyatür, XVI. yüzyıl).

Resim:3 Mevlânâ'nın Emir Pervane'yi huzuruna kabul etmeyip, medresinin kapısında bekletmesini anlatan bir minyatür *(Sevâkıb-ı Menâkıb*, XVI. yüzyıl).

Resim:4 Mevlânâ Türbesi, Konya (Y. Küçükdağ Arşivi'nden).

KONYA YÖRESİNDE ALTERNATİF TURİZM POTANSİYELİ ve YAPILABİLİR TURİSTİK YATIRIM PROJELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mete SEZGİN*

Turizm, günümüzde hızla gelişen ve önemi artan bir sektör haline gelmektedir. Bu sektör, ülke ekonomilerine yaptığı olumlu katkıların yanı sıra, sosyal ve kültürel anlamda da insanları birbirine yaklaştırması ve 2000'li yıllarda da sosyal yaşama, barış ve sevgiye hizmet etmesi ile en önemli fonksiyonlarından birini yerine getirecektir.

Türkiye'de 1983 yılından sonra, turizm canlanmaya başlamış ve günümüze kadar önemli bir mesafe katedilmiştir. Turizm Bakanlığı'nın verilerine göre; 1984 yılında Türkiye'yi 2.117.094 yabancı turist ziyaret etmiş ve 840.000.000 dolar turizm geliri elde edilmişken; 2000 yılında ise bu rakam 10.412.000 yabancı turiste çıkmış ve 7.636.000.000 dolar turizm geliri elde edilmiştir.

Yerli ve yabancı turistlerin niteliksel ve niceliksel yönden ihtiyaca cevap verecek tesislerde ağırlanmaları; Türkiye'nin tarih, kültür, doğal güzelliklerinin sunulması kadar önem arz etmektedir. Turizm arzını oluşturan yatırımlar, turizmin geliştiği ülkelerde ihtiyaca cevap verecek kapasitede olmalıdır. TÜRSAB'ın verilerine göre; Türkiye'de de 2000 yılı başında, 1907'i işletme, 1311'si yatırım belgeli olmak üzere, 3218 tesis ve bu tesislerde toplam, 268.589 oda ve 564.856 yatağa ulaşılmıştır.

Türk turizminin, son yıllarda yalnızca deniz-güneş-kum üçlüsüne dayanmaması gerekliliği görülürken, turistik potansiyeli olan ve turistik etkinliğin çeşitlendiği diğer bölgelerde turizm hareketliliği dikkat çekmektedir. Günümüz turistinin bilinçli hareket etmesi ve gittiği ülkenin doğal dokusunu arzulaması, tarihsel ve kültürel bir kimliği olan Türkiye'nin ve özellikle Anadolu'nun da bu özelliğini koruması, yaşatması ve bu arzını ziyaretçilere sunması gerekliliği vardır.

Bu çerçevede İç Anadolu Bölgesi'nin merkezinde yer alan Konya yöresinin sahip olduğu turizm potansiyelinin de önemli rolü olacaktır. Konya, geçmiş medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir kültür kentidir. Tarihsel ve kültürel dokusu ile günümüzde gelen ziyaretçilerin ilgisini çekmenin yanı sıra; alternatif turizm türleri ile, ilçelerinde bulunan doğal güzellikleri, gölleri, mağaraları, mesire ve dinlenme yerleri, kaplıcaları ile de son yıllarda turistik arz ve talep yönünden, önemi artan bir yöre olmaktadır.

Bu çalışmada; turizm ile ilgili yatırımlar "Turistik arzı önem taşıyan bölgelerde yapılır" ilkesinden hareketle, yörenin alternatif turizm türleri değerlendirilmiştir. Turizm türleri bilinen ve değerlendirilen yörelerde hangi yatırımların geliştirilebileceği spesifik olarak ortaya koyulabilir. Bu noktadan hareketle ileriye dönük olarak ve plânlı bir şekilde Konya yöresinin mevcut turizm potansiyelinin değerlendirilmesi; yatırımcı, işletmeci ve potansiyel turistlerin faydalanması açısından da önem taşımaktadır.

I. Konya Yöresinde Alternatif Turizm Çeşitleri

1. Kültür Turizmi: Konya yöresinin gerek tarihî eserleri gerekse arkeolojik değerleri, kültür turizmi bakımından oldukça zengin bir potansiyele sahip olduğunun göstergesidir. Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin profiline bakıldığında ilk üç sırayı Almanya, BDT, İngiltere alırken, Konya yöresinde ilk üç sırayı, Japonya, ABD ve Almanya'nın alması dikkat çekicidir. Özellikle seyahate çıkan Japonlar'ın yöreyi ziyaret etme eğilimleri kültür turizmi çerçevesinde değerlendirilebilir.

Çatalhüyük, Glistra, Konya'da İnce Minare Müzesi, Karatay Müzesi, Mevlânâ Müzesi, Akşehir'de Nasreddin Hoca Türbesi, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden kalma birçok cami, medrese, kervansaray, kültür turizmi içinde ele alınmalıdır.

Turizm Bakanlığı tarafından kültürel mirasımızın en önemli unsurlarından sayılan, çoğu doğaya, çevresel etkenlere yenik düşmüş han ve kervansarayların bir

* Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksek Okulu, Akşehir.

koruma-kullanma dengesi içerisinde yaşatılması için "Tarihî İpek Yolunun" tanıtılarak turizme kazandırılması amaçlanmaktadır.

1995 yılında ikincisi düzenlenen turda İpek Yolu Projesi ile İstanbul'dan başlayıp Diyarbakır'a uzanan güzergâhta Konya ve Beyşehir'de yer almaktadır [1].

Kültür turizmi çerçevesinde değerlendirilebilir bir başka potansiyel ise Akşehir'de bulunan Nasreddin Hoca'dır.1208 tarihinde Sivrihisar'ın Hortu köyünde doğduğu Akşehir'de yaşadığı burada vefat ettiği sanılan ve Akşehir'de türbesi bulunan Nasreddin Hoca, bir halk filozofu ve gülmece ustasıdır [2]. Akşehir'de her yıl yerli ve yabancı turistlerin katılımı ile Nasreddin Hoca şenlikleri düzenlenmektedir. Ayrıca UNESCO 1996 yılını "Nasreddin Hoca Yılı" ilân etmiştir. Nasreddin Hoca, çok yönlü ve ilginç kişiliği ile birçok millet arasında hoşgörü ile karşılanmaktadır [3].

Konya'da ve Akşehir'de tarihi evlerden kültür turizmi kapsamında yararlanabilir. Akşehir'de sit alanındaki kentsel dokuya zenginlik katan klâsik Anadolu evleri olan bir-iki katlı düz toprak damlı evler, kerpiç yapılı erken dönem bahçeli evler, Osmanlı dönemi yapı geleneğinin tipik örneği olan iki-üç katlı evler bulunmaktadır [4].

Konya'da Konyalı Türk aileleri asırlardır deneyerek yaptığı en güzel ve rasyonel çizgilerine getirdiği ev tipi kaybolmaya yüz tutmuştur. Konya için oluşturulacak "Özel Koruma" politikası ile birlikte şehrin tüm tarihi dokusu da canlandırılabilir [5].

2. İnanç Turizmi: Türkiye coğrafi durumu ve tarihî dolayısıyla dünyanın eski medeniyetlerinin, inançlarının beşiği olmuştur. Konya'da XIII. yüzyılda yaşamış olan, eserleri ile dünya tarihinin en büyük sevgi mirasını bırakan büyük Türk mütefekkiri, mutasavvıfı, din adamı, insanlık şairi Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi'ye sahiplik eden bir ildir [6].

Mevlânâ'nın ekolünden XVI. yüzyılda Rönesans hümanistleri, XVII. yüzyılda büyük ressam Rembrandt, XVIII. yüzyılda müzik bestecisi Ludwig Von Beethoven, XIX. yüzyılda yazar Joseph Von Hammer, Geothe, Ruckert, XX. yüzyılda Cambridge üniversitesinden Prof. R. Nichelson, Prof. Arbey, gibi daha birçok kişi etkilenmiştir [7]. Yalnız Türkiye'nin değil tüm dünyanın ilgi gösterdiği Mevlânâ, aynı adı taşıyan türbesi ve müzesiyle Konya'da binlerce kişinin ziyaret ettiği inanç turizmi açısından bir merkez olmuştur.

10-17 Aralık tarihleri arasında her yıl düzenlenen "Mevlânâ'yı Anma Törenleri" ile birçok yerli ve yabancı turist Konya'ya gelmektedir. Mevlânâ'yı tüm eserleri ve her yönünü tanımak amacı ile semâ alanı, misafirhane, sergi salonu, kütüphane, sanat merkezi, toplântı salonları, ticarî ve sosyal birimleri bulunan "Mevlânâ Tanıtım Merkezi"nin yapımı bitmiş ve 1998 yılı sonunda açılmıştır [8].

Turizm Bakanlığı, 1994 yılından bu yana düzenlediği turlarda İstanbul, Kayseri, Konya, Isparta ve Antalya'daki inanç merkezlerini göz önünde tutmaktadır [9]. İnanç turizmi çerçevesinde üç büyük din olan Müslümanlık, Hristiyanlık ve Musevilik Anadolu topraklarındaki kutsal yerler açısından önemli bir potansiyel arz etmektedir. Turizm Bakanlığı, bu üç dine ait kutsal yerler için bir proje hazırlamıştır. Konya, bu proje kapsamı içerisinde Müslümanlıkta gelenekselleşmiş ziyaret noktalarından biri ve yoğunluklu ana tur güzergâhın da bulunan bir ildir [10].

1997 yılında yine Turizm Bakanlığı'nın düzenlediği İnanç turlarının üçüncüsü Karatay Medresesi, İnce Minareli Medrese ve Mevlânâ Müzesi'nin de bulunduğu gezi programıyla Konya'dan da geçerken, bu tura 16 ülkeden 37 din adamı, gazeteci ve yazar katılmıştır [11].

3. Sağlık ve Termal Turizm: Konya yöresi termal turizm açısından önemli kaynaklara sahiptir. Türkiye'de birinci dereceden önemli ve öncelikli kaplıcalar içerisinde Ilgın Kaplıcası, ikinci derecede Hüyük'te Köşk Kaplıcası, üçüncü derecede Sevindik Kaplıcası yer almaktadır. Ilgın Kaplıcası "Kaplıca şehri" olarak geliştirilmeye elverişli bir merkezdir [12]. Konya'nın Ilgın ve Hüyük'ün Köşk kaplıcaları tedavi amaçlı kullanılan belli başlı jeotermal kaynakların içerisinde yer almaktadır [13].

1 *TÜRSAB Aylık Yayın Organı*, Sayı:177, (Ekim 1998), s.60.
2 Ahmet Efe, *Nasreddin Hoca*, Konya 1998, s.4.
3 İrfan Önver Nasraddinoğlu, "Nasreddin Hoca'nın Dünyası", *Unesco 1996 Nasreddin Hoca Yılı*, Ankara 1996, s.17.
4 Aykut Karaman, "Kentsel Bir Miras Olarak Akşehir", *Sanatsal Mozaik*, Sayı:33, (Temmuz-Ağustos 1998), s.24.
5 Kâmil Uğurlu, "Konya'nın Eski Güzel Evleri", *Konya*, İstanbul 1998, s.93; Yusuf Küçükdağ, "Konya'nın Kültür Varlıklarına Sahip Çıkmak", *Ata Dergisi*,,Sayı:4 (1993), s.71-80.
6 Geniş bilgi için bkz. Yusuf Küçükdağ - Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Konya 1999.
7 Celâleddin Çelebi, *Hazret-i Mevlânâ*, Konya 1997, s.53-54.
8 Karatay Belediyesi, *Basın Bülteni*, 07.10.1998.
9 *TÜRSAB Aylık Yayın Organı*, s.60.
10 Turizm Bakanlığı, *Özel Projeler Turizm 1993*, Ankara 1993, s.8-9.
11 *TÜRSAB Aylık Yayın Organı*, Sayı:166 (Kasım 1996 s.50-51.
12 İsmet Ülker, *Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması*, Ankara 1988, s.59-79.
13 Cevdet Avcıkurt - Hüseyin Ceken, "Dünya'da ve Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Geliştirilmesi", *Turizmde Seçme Makaleler*, (Eylül 1998), s.32.

Tablo: 1 Konya Yöresinde Konaklama Tesisine Sahip Termal Kaynaklar[14]:

	Tesisin ve Kaynağı Adı	Kaynağın Debisi (lt/sn)	Kaynak Suyu Sıcaklığı (°C)	Kaynağın Fiziko-kimya Raporu
Ilgın	Ilgın Kaplıcası	110	42	Var
Hüyük	Çavuş Kaplıcası	8	30	Yok
Hüyük	Köşk Kaplıcası	17	37	Var

Tablo (1) ve (2)'de Konya yöresinde konaklama tesisine sahip termal kaynaklar, bu kaynakların özellikleri, tesis, oda, yatak sayıları görülmektedir. Tam yıl açık olan Ilgın Kaplıcası, belediye; Köşk Kaplıcası, özel idare tarafından işletilmektedir.

Tablo: 2 Konya Yöresinde Termal Kaynaklı Konaklama Tesislerinin Belge Tür ve Sınıflara Göre Listesi [15]:

	Yerel Yönetim Belge Türü	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Personel Sayısı	Tesisin Faaliyet Ömrü	Açık Olduğu Dönem
Ilgın	Belediye	1	174	600	37	99	Tüm yıl
Hüyük (Çavuş)	Belediye	-	-	-	-	-	-
Hüyük (Köşk)	Özel İdare	2	8	4	1	70	Tüm yıl

Tablo: 3 Konya Yöresinde Termal Kaynaklı Konaklama Tesislerinin Genel Nitelikleri [16]:

	Ilgın	Hüyük (Çavuş)	Hüyük (Köşk)
Gelen Yabancı Sayısı	67.200	300	5.000
Gelen Yerli Sayısı	500	-	3.000
Hizmet Üniteleri	Kahvaltı Salonu	Havuz	Havuz
Tedavi Üniteleri (Tesis İçinde)	Özel banyo küvet, Türk hamamı, basınçlı duş	Özel banyo, küvet	Kapalı ve açık (tesis dışında) termal havuz
İyi Gelen Rahatsızlıklar	Romatizma, deri, böbrek, idrar yolları, göz sinir sistemi, kas hastalıkları	-	Romatizma, kemik ve kireçlenme
Tesis Dışında Çekim Yerleri	Göl, dağ, milli park, alışveriş merkezi	-	-
İmar Planı	Var	Yok	Var
Tesis ile İlgili Yeni Yatırım Projeleri	-	Vakıflar Genel Müdürlüğünce onarım yapılmakta.	1 adet kaplıca hamamı yapılmakta.

Konya yöresinde termal kaynaklı tesislerin genel niteliklerine bakıldığında, Ilgın Kaplıcası'nın birçok hastalığa iyi geldiği görülürken çevresinde çekim alanlarının ve imar plânının olması dikkat çekmektedir.

14 Turizm Bakanlığı, *Sağlık Turizmi ve Turizm Sağlığı*, Ankara 1993.
15 Turizm Bakanlığı, *Sağlık Turizmi ve Turizm Sağlığı*, Ankara 1993.
16 Turizm Bakanlığı, *Sağlık Turizmi ve Turizm Sağlığı*, Ankara 1993.
17 Avcıkurt - Çeken, *aynı makale*, s.32.

Hüyük'te bulunan diğer iki kaplıcada ise, iki yeni yatırım projesi görülmektedir (Tablo:3).

Konya'nın Ilgın ve Köşk kaplıcaları, tedavi amaçlı kullanılan belli başlı jeotermal kaynaklar içerisinde yer almaktadır [17].

Ilgın'da jeotermal kaynaklar, kaplıca ve tesisinin ayrıca yakın yerleşim bölgelerinin ısıtılmasında kullanılmaktadır. Ilgın Çavuşçugöl'de de sıcak su kaynağı bulunmaktadır[18].

Ayrıca, Beyşehir Doğanbey'de kükürtlü hamam, Kuşaklı'da kaplıca, Görünmez köyünde maden suyu, Cihanbeyli Ilıcapınar ve Seydişehir'de içmece, Kadınhanın'da Kestel ormanlarında içme suyu, Ereğli'de Akhüyük kükürtlü suyu, sağlık turizmi bakımından yararlanılabilecek diğer kaynaklardır [19].

4. Mağara Turizmi: Konya mağaralar açısından çok zengin bir ildir. İç Anadolu bölgesinde en fazla mağaraya sahip olan yörede turizm potansiyeli bulunan mağaraların sayısı 30'u aşkındır. Bu mağaraların, turizme açılıp gerekli standartlara kavuşturulması gerekmektedir.

Yerköprü Mağarası Hadim'de ağzında çağlayan olan bir mağaradır. Tümüyle traverten içerisinde bulunan mağara, turistik ve doğal güzellikler açısından önemli bir değerdir. Ayrıca Beyşehir'de Çamlık Mağaraları'nın turizme açılmasıyla Konya, yeni bir turistik değer kazanacaktır. Çamlık Mağarası'nda yeraltı gölü üzerinde sandalla gezi yapılabilir. Beyşehir'de Hacı Akif Adası mağarasında sarkıt ve dikitler ilgi çekicidir [20].

5. Av Turizmi : Av turizmi açısından en zengin yöre Altınekin, Ereğli ve Bolkar Dağı'dır. Hotamış Gölü kıyıları , Akşehir Gölü, sazlık ve bataklıklarındaki yaban hayatı av turizmi için önemli alanlardır. Konya, Doğanhisar, Ereğli, Karapınar, Seydişehir ve bu ilçenin çevreleri belli sınırlarla Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı'nca koruma-üretim sahaları ile av yerleştirme sahaları olarak belirlenmiştir. Akşehir ve Beyşehir gölleri ise balıkçılığın en yoğun olduğu bölgelerdir [21].

Konya'da Orman Bakanlığınca yaban hayatı koruma ve yerleştirme sahası olarak Bozdağ yaban hayatı koruma sahası bulunmaktadır. Ormanlar, Karakaya , Göçügene, Akasaklar, İpekler, Tatlıkuyu, Eğribayat köylerinin çevrelediği Nusaş ve Balık dağları koruma sahası içindedir [22].

18 İTO, *Türkiye'nin Doğal Kaynaklar Rehberi*, İstanbul 1997, s.205
19 Mithat Dinçer, "Konya'nın Turizm Potansiyeli ve İl Kalkınmasına Katkısı", *Konya İli'nin Ekonomik Kalkınması (Seminer)*, İstanbul 1995, s.107-108.
20 Dinçer, *aynı tebliğ*, s.111-112.
21 Dinçer, *aynı tebliğ*, s.112-113.

6. Gençlik Turizmi: Genel olarak gelir düzeyleri turizme katılmalarına imkân vermeyecek daha çok öğretim teşekküllerinin öğretmen ve öğrencilerini kapsayan ve genelde toplu olarak yapılan turistik faaliyetler olarak tanımlanan[23] gençlik turizminden; Selçuk Üniversitesi'nin Konya ve ilçelerindeki okullarıyla birlikte öğrenci sayısının 25-30 bin civarında olması, değerlendirilebilecek bir potansiyeli ifade etmektedir.

Akşehir'de gençlik turizmi açısından en önemli potansiyel, THK'nin sahip olduğu "plânör ve Paraşüt Eğitim Merkezi"dir. Türkiye'de THK'ye ait Ankara-Etimesgut, Eskişehir-İnönü, İzmir-Efes, Antalya- Merkez ve Konya-Akşehir olmak üzere 5 adet eğitim tesisi bulunmaktadır. Genellikle yaz aylarında düzenlenen kurslara yalnız Türkiye'den değil bazen de dünyanın değişik ülkelerinden gençler katılmakta ve kurs süresince THK'ye ait yurt binasında konaklamakta ve yöreyi de gezmektedirler [24].

7.Diğer Alternatif Turizm Türleri: Konya'da mevcut bulunan yaylalardan yayla turizmi için, bir potansiyel oluştururken, Kulu'da 186 kuş çeşidinin bulunduğu Düden Gölü, Beyşehir Gölü Milli Parkı, Obruk Gölleri için doğal hayatı gözlemleme, foto safari gibi turizm türleri için bir potansiyeli ifade etmektedir. Özellikle Beyşehir Gölü ve etrafı için kamp ve karavan turizmi için elverişlidir.

Kongre turizmi açısından önemli bir konuma sahip yörede ihtiyaca cevap verecek tesislerin yetersizliği söz konusudur. Özellikle kentin ekonomisinin tarıma, ikinci etapta sanayiye dayalı olması, yapılan kongre ve toplântılara ev sahipliği yapmasını gerektirmekte fakat bir kongre merkezinin olmayışı, bu yöndeki taleplerin karşılanmayışına neden olmaktadır.

Türkiye'de yabancı ziyaretçiler tarafından oluşturulan turizm hareketlerinin önemli bir boyutunu organize turlar teşkil etmektedir. Tur güzergâhları üzerinde seyahat edenlerin belirli mesafelerde konaklayabilecekleri veya dinlenebilecekleri düzenli, uluslararası standartlara uygun, temiz ve bakımlı mola noktaları ve tesislerine ihtiyaçları vardır. Bu projeye göre, Konya; Antalya-Manavgat'a, Beyşehir'den Aksaray ve Nevşehir'e uzanan yoğunluklu ana tur güzergâhlarındadır. Bu tur güzergâhları üzerinde ihtiyacı duyulan turizm amaçlı hizmetleri sunabilecek mola noktaları ve tesis türlerinin belirlenmesine ilişkin çalışmalar devam etmektedir [25].

22 Orman Bakanlığı, *Milli Parklar ve Av Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü, 1998-1999 Av Dönemi Merkez Av Komisyonu Kararı*, Ankara 1998, s.49.

23 Adnan Türksoy - Esin Özkan, "Sosyal Turizm ve Gençlik Turizmi Kavramları", *Turizm Bakanlığı, Gençlik Turizmi Konferans Workshop*, Ankara 1992, s.140.

24 Internet THK web sayfası.

25 Turizm Bakanlığı, *Özel Projeler Turizm 1993*, s.16.

II. Konya Yöresi'nde Turistik Yatırım Hedefleri, Stratejileri ve Önerileri

Konya yöresi doğal güzellikleri, tarihî ve arkeolojik özellikleri ile İç Anadolu Bölgesi'nin ortasında önemli bir konuma sahip bir kültür kentidir. Turizm açısından zengin ve önemli olan bu yörenin arzını potansiyel turistlere sunmasında, turizm işletmelerinin önemli rolü olacaktır. Özellikle konaklama ve yiyecek-içecek işletmelerinin yerli ve yabancı turistlerin ihtiyacına uygun biçimde düzenlenmesi gerekmektedir.

Yıllar itibari ile yöreye gelen turist sayısının arttığı görülmektedir. Gelecek yıllarda da artış beklenmektedir. Yöreye gelen yabancı turistlerin daha çok dört yıldızlı turizm işletme belgeli tesisleri, yerli turistlerin ise iki yıldızlı turizm işletme belgeli tesisleri, belediye belgeli oteller ve kaplıca tesislerini tercih ettikleri görülmektedir.

Konya yöresini yerli turistler tatil, inanç turizmi, iş ve toplântı için tercih ederken, yabancı turistler kültürel, müze ziyareti ve tatil amaçlı ziyaret etmektedirler.

Konya yöresinde turizm potansiyelinin değerlendirilmesinde bir amaç da, gelecek yıllarda turizmden pazar payının artırılması ve ihtiyaca cevap verecek yeni yatırımların yapılmasıdır. Yapılacak turistik yatırımlarla Konya içerisinde turizm işletme belgeli tesislerden, beş yıldızlı oteller, Belediye belgeli tesislerde nitelikli oteller, ilçelerde ise özellikle Beyşehir'de motel, Ilgın'da kaplıca oteli yapmak öncelikli turistik yatırım hedefleri olmalıdır.

Bu çerçevede yiyecek-içecek tesisleri de önem taşımaktadır. Özellikle Konya merkezde mesire ve dinlenme yerlerinde Konya yöresel yemekleri gibi spesifik sunumlar yanı sıra fast-food ve 1. sınıf restoranlar gerekmektedir.

Turistik yatırım amaç ve hedeflerin gerçekleşmesinde izlenecek stratejiler önemlidir. Konya merkezde yapılması gereken beş yıldızlı turizm belgeli bir tesisin birden fazla restoranı, turistik olanaklara yakın olması, odaların geniş ve iyi dekore edilmiş olması, sağlık ünite ve aktivitelerinin olması, yerli ve yabancı turistler tarafından önem taşımaktadır.

Konya'ya gelen yabancı turist, kaliteli ve imkânları fazla turizm işletmelerini tercih etmektedir. Kalış süresinin kısa olması, bu tercihte etkili olabilir. Bu tesislerde yapılacak aktiviteler ile örneğin; sema gösterisi, Türk hamamı vb. konaklama süresi uzatılabilir. Yerli turistlerde ise konaklama tesislerinin imkânlarından çok, konaklama ücreti önemli olduğu ve daha çok Mevlânâ Müzesi civarında iki yıldızlı tesislerde konaklamaların yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle şehir merkezinde sayılabilecek Mevlânâ Müzesi civarında, özellikle yerli turistlerin ihtiyacına cevap verebilecek iki-üç yıldızlı tesisler ile belediye belgeli işletmeler yapılabilir.

Konya yöresinde yapılabilir ve geliştirilebilir bir konaklama tipi de ev pansiyonculuğudur. Daha ziyade Mevlânâ ve Selçuklu eserleri sebebi ile önemli bir potansiyele sahip olan Konya'da turistik tesisler yetersiz olduğundan, yabancı turistler ancak bir gecelik kalmak için gelmektedirler. Konyalı turizmciler ve resmi kuruşlar, kapasitelerinin yetmediğini, bunun için de yeni yatırımların yapılması ve pansiyoncuğun geliştirilmesini önermektedirler[26]. Ev pansiyonculuğunun geliştirebilmesi için, Konya'da halen bulunan eski Konya evlerinden yararlanılabilir.

Konya ili, İç Anadolu Bölgesinde kapladığı alan bakımından, Türkiye'nin en büyük yerleşim yeri olma özelliğini taşımaktadır. Konya ilinin merkezde bulunan ilçeler ve diğer ilçeler arasındaki mevcut ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklılıkları giderebilmek ve il ekonomisinin bir bütün olarak gelişimini hızlandırabilmek için iktisadi faaliyet kollarının -özellikle ilçelerde- çeşitlilik kazanması önem taşımaktadır. Bu itibarla yörenin potansiyel kaynaklarının ve bu kaynakların işlenebilme imkânlarının değerlendirilebilmesi, sonucunda yapılabilirliği ekonomik yönden anlamlı görülen ve yeni istihdam imkânları yaratacak yatırım konularının belirlenmesi potansiyel girişimcileri yönlendirmek bakımından yararlı görülmektedir [27].

Özellikle Beyşehir ilçesinde göl ve milli parktan yararlanılabilir. Millî Park'ın manzara güzellikleri ve kaynak değerlerinden yaralanmak için "Genel Gelişme Plânları" teklifinde 3 kategoride kullanım alanları düzenlenmiştir: Birinci grup; üç noktada motel ve pansiyon gibi konaklama tesisleri, ikinci grup; bungalow tesisleri ile desteklenen çadırlı kamp kullanımları, üçüncü grup; günü birlik kullanım alanları düzenlenmesi. Bu kullanımlarla yaklaşık günde 3000 kişilik günü birlik,1875 kişilik kamping, 674 kişilik sabit tesislerle konaklama imkânı potansiyeli yaratılmış olunacaktır[28].

Türkiye Kalkınma Bankası "Araştırma Müdürlüğü" tarafından yapılan Konya ili uygun yatırım alanları araştırmasına göre; Karatay ilçesine bağlı İsmil Kasabası sınırları içerisinde sıcaklığı 45-50 0C'ye varan sıcak su sahası mevcuttur. Özel sektör tarafından çalışmaları yapılan bu sahada detay, etüd ve sondajlarla elde edebilecek yüksek sıcaklıktaki jeotermal akıştan, başta "Kaplıca yatırımları" için kullanılabileceği ifade edilmektedir [29].

Turizm master plânları merkezdeki turizm potansiyeli dışındaki yerlerdeki potansiyeli ortaya çıkarıp yatırım yapma imkânı sağlayan rehber bir plândır. Bir master plânı merkez dışında yatırım yapılarak bir çok alanı ortaya çıkarır [30]. Konya ilinin coğrafi alanı çok geniş olduğundan yatırım alanları dar kapsamlı düşünülmemeli, yapılacak master plânlarıyla ilçelerdeki potansiyellerde değerlendirilmelidir.

Özellikle Ilgın, Akşehir, Beyşehir ilçeleri yatırımlar için uygun olabilecektir. Konya'da hiç bozulmamış doğal güzelliği ile dikkati çeken, özellikle;dağ ve av turizmi potansiyelleri olan, Hadim ve Taşkent turistik yatırımlar açısından cazip yerlerdir. Konya ve çevresinde;Konya merkez (Mevlânâ civarı), Beyşehir Gölü ve Milli Parkı, Karapınar Meke Tuzlası, Ilgın (Kaplıca), turizm değerleri taşıyan ve özellikle yatırımlar açısından önemli alanlardır.

Konya yöresine yapılacak yatırımlar açısından, yöresel tanıtımda önem taşımaktadır. Değerlendirilmeyen birçok doğal ve turistik kaynakların tanıtımı yapılarak, buralara turist akımı sağlanmalıdır. Örneğin; Hadim Yerköprü Şelâlesi, Beyşehir mağaraları, Obruk gölleri son derece çekici merkezlerdir.

Konya Valiliğince, "Geliştirilecek projeler" kapsamında, turizm hareketlerini iyileştirmek, yoğun turist trafiği ihtiyacını karşılayabilmek amacı ile, il merkezi ve ilçelerde turistik tesislerin artırılması, doğal değerlerin korunması, kampinglerin yaygınlaştırılması, ildeki tüm tarihi ve turistik yerlerin tanıtımının sağlanması amaçlanmaktadır [31].

Yatırımcıların Konya yöresini tercih etmeleri için gerekli sebepler şu başlıklar altında özetlenebilir:

- Özellikle Mevlânâ Müzesi ve tarihî eserlerden dolayı Konya'ya gelen yerli ve yabancı turistlerin olması,
- İş ve toplântı organizasyonunun hız kazanması,
- Konya'da turizm sezonunun hiç kapanmıyor oluşu (Şehir otelciliği),
- Mevsimlik talep dalgalanmasının olmaması,
- Konaklama tesislerinin yetersiz kalışı,
- Mevcut tesislerinin standartlarının düşük oluşu,
- Şehrin gittikçe kalabalıklaşması ve çehresinin değişmesi.

26 A. Hakan Atik - Erdal Ertuğrul, *Konya İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması*, Ankara 1997, s.39.

27 *Amfora Dergisi*, Sayı:14 (Temmuz 1993), s.14-15.

28 Atik - Ertuğrul, *aynı eser*, s.43.

29 Nancy Cockerell, (Managing Editor), *Travel and Tourism Intelligenc - International Tourism Report*, London 1998, s.87.

30 Konya Valiliği, *Rakamlarla Konya 1992*, Konya 1992, s.141.

Yatırım yapılacak turistik istasyon ya da kompleksin düzenlemesi için gerekli olan tüm alternatifler ayrıntılarıyla göz önüne alınır ve sürekli bir değerlendirme ve kontrol süreci içinde tutulursa, rasyonel bir şekilde uygun kararlar alınabilir [32]. Konya yöresinde turistik yatırımlar açısından değerlendirilebilmesinde, rasyonel ve yapılabilir projelerin gerekliliği vardır.

Değerlendirme, Sonuç ve Öneriler

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri açısından turizm sektörü önemli bir fırsattır. Turizmin var oluş sebepleri; tarihsel, kültürel, doğal vb. bir çok turistik çekicilik ve kaynakları elinde bulunduran Türkiye için bu fırsatın değerlendirilmesi söz konusudur.

Son yıllarda hem dünyada hem de ülkemizde, birçok alternatif turizm türünün ortaya çıktığı görülmektedir. Turistik ürünün çeşitlendirilmesi kapsamında önem kazanan bu turizm türleri, günümüz turistinin gürültü ve beton yığınlarından uzaklaşması, doğal çevreyi ve kaliteli hizmeti araması, turizm bilincinin ve eğitim düzeyinin önemi, turizmde yenilikler arayışında etkili olmuştur. Bu alternatif turizm türlerinden; mağara, av, kongre, termal, inanç, kültür vb. birçok turizm türlerinin geliştirilebilmesi için yöresel bazı öncelik ve standartların yakalanması gerekmektedir.

Türkiye'de turizm sektörünün gelişmesi ile birlikte, turistik potansiyeli olan yörelerin bu gelişmelerden pay alması beklenmektedir. Konya'da bu yönden önem kazanan merkezlerden birisidir. Konya yöresinde genel yapı itibari ile, tarım, hayvancılık ve tarıma dayalı sanayinin geliştiği görülmektedir. Konumu itibari ile önemli olan yörede, eğitim, sağlık, altyapı gibi göstergeleri yönünden de bir çok sorununu aştığı görülmektedir.

Konya yöresi öncelikli tarihsel ve kültürel dokunun yanı sıra; doğal güzellikler, mağara, kaplıca, av gibi alternatif turizm türleri ile bir potansiyele sahiptir. Konya, İç Anadolu Bölgesi'nin transit geçiş yollarının merkezi durumundadır. Özellikle Konya-Seydişehir üzerinden açılan yeni bir karayolu ile Antalya ulaşımı sağlanırken bu yol, kuzeyden güneye önemli bir güzergâh olmuştur. Ayrıca batı ve güney bölgelerinden Kapadokya'ya geçişte Konya üzerinden sağlanmaktadır.

Konya, arkeolojik ve tarihsel eserler yönü ile çok zengin bir yöredir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin önemli eserlerinin bazıları Konya'dadır. Bu kapsamda Mevlânâ Müzesi'nin önemi büyüktür. Yalnız ülke insanlarının değil bütün dünyanın tanıdığı büyük düşünür ve mutasavvıf Mevlânâ'ya olan ilgi ve sevginin onun manevî havası ile birlikte ziyaret etmeye gelenlerle dolup taşması, iç ve dış turizm açısından önem taşımaktadır. Özellikle Mevlânâ Müzesi'ni ziyaretçi sayılarına bakıldığında son beş yılda yaklaşık 5.000.000 yerli turistin,1.364.000 yabancı turistin, bu müzeyi ziyaret ettiği görülmektedir.

Konya büyükşehir olmasından sonra daha çok gelişmiş, birçok alışveriş merkezleri eğlence ve dinlenme alanlarının hizmete girmesi de kentte bir hareketlilik yaratmıştır. Talep yönünden Konya'da iç turizmde olduğu kadar özellikle tarih ve kültür turizmine katılanların sayılarında artışlar gözlenmektedir. Konya'da iş, seminer, toplântı vb. turizm hareketliliği de dikkat çekmektedir.

Konya yöresinin turistik işletme belgeli tesis sayısında İç Anadolu Bölgesi'nin %11'ine, yatak sayısı bazında %7, belediye belgeli tesis sayısında %24, yatak sayısında ise %20'sine sahip olduğu görülmektedir. Konya bu oranlar ile Ankara ve Nevşehir'den sonra üçüncü bir merkez konumundadır.

Konya, turizm potansiyelini yeterince değerlendirebilecek ve ihtiyaca cevap verecek turistik yatırımlar açısından yetersiz kalmaktadır. Gelecek dönemlerde turizm talebinde artışlar olacağı tahmin edilmektedir.

Bu bağlamda, Konya yöresinde arz ve talebin dengelenmesinde ihtiyaca cevap verecek yeni tesislerin yapılması gerekmektedir. Konya'nın yeni tesislere sahip olabilmesi için, altyapı ve üstyapı çalışmalarında mevcut turist profiline uygun yatırımların yapılması önemlidir. Ayrıca, hangi tesisin, nerede, hangi kapasite ile kimleri ağırlayacağının bilinmesi gerekmektedir.

Yapılacak turistik yatırımlarla Konya içerisinde turizm işletme belgeli tesislerden, beş yıldızlı oteller, Belediye belgeli tesislerde nitelikli oteller, ilçelerde ise özellikle Beyşehir'de motel, Ilgın'da kaplıca oteli yapmak öncelikli turistik yatırım hedefleri olmalıdır.

Turizm Bakanlığı'nın Konya ile ilgili olan projeleri çerçevesinde "İnanç turizmi ve mola noktaları projeleri", önem taşımaktadır. Üç büyük dine ait kutsal yerlerde yapılan çalışmalarda, yatırım olanaklarının teşvik edilmesi ve yatırımcılarının yönlendirilmesi çalışmaları Konya için bir fırsat olabilecektir. Ayrıca yoğunlu ana tur güzergâhı üzerinde bulunan Konya'da, turizm amaçlı mola noktaları ve tesislerinin yapılması turistik yatırımlar açısından önem taşımaktadır.

Konya ve ilçelerinin turizm potansiyelini değerlendirilmesinde ve yapılacak yatırımlar için şu öneriler getirilebilir:

32 Kültür ve Turizm Bakanlığı, *Turistik Düzenleme*, Ankara 1993, s.30.

1. Öncelikli olarak Konya'nın sahip olduğu arz potansiyelin tam envanterinin çıkarılması,

2. Turizm yatırımları için uygun görülen alanlarda bölgesel plânların yapılması, talebi karşılayabilecek nitelikte tesis yapılmasına ağırlık verilmesi,

3. Doğal dokunun bozulmadan, uygun alt ve üst yapı çalışmalarının tamamlanması,

4. Sayıları 100'ü bulan seyahat acentaları ile birlikte, yerel yönetim, il turizm ve kültür müdürlüğü, derneklerin ortaklaşa çalışmaları ile Konya'nın tanıtımının etkili bir şekilde yapılması,

5. Bir sivil havaalanının hizmete açılması,

6. Konya halkının turizm açısından daha iyi bilinçlendirebilmek için, yerel basından yararlanılması,

7. Mevlânâ Tanıtım Merkezi'nin işlerliğinin artırılması ve "Mevlânâ'yı Anma" törenlerinin Aralık ayı dışında yaz aylarında da yapılması,

8. Mevlânâ Müzesi'nin çevre düzenlemesinin yapılıp, kafeterya, dinlenme ve okuma salonlarının yazlık ve kışlık olarak düzenlenmesi,

9. İç turizm açısından talebi canlandırmak için, Mevlânâ Dergâhı'nı ziyarete gelenlerin diğer müzeler ve Meram gibi mesire yerlerine gitmelerini kolaylaştırıcı ulaşım şeklinin sağlanması,

10. Hristiyanlarca çok önemli ziyaret yerlerinden sayılan Sille ve Glistra'nın çevre düzenlemelerinin yapılması,

11. Konya'da var olan, özellikle tüfekçilik, halıcılık, keçecilik gibi el sanatlarının geliştirilmesi ve turistik açıdan ziyaretçilere sunulması için çalışmalar yapılması,

12. Yapımı devam eden kongre sarayının bir an önce tamamlanıp, kongre turizmi için altyapının oluşturulması,

13. Konya-Ankara arasında projesi var olan hızlı trenin hayata geçirilmesi,

14. Konya'da mevcut turistik tesislerde kalifiye eleman çalıştırılması için, Selçuk Üniversitesi Turizm ve Otelcilik bölümlerinden yaralanılması,

15. Daha çok günü birlik konaklayan turların daha fazla konaklamaları için, mevcut tesislerde sema gösterileri vb. aktivitelerin yapılması,

16. Özellikle yerli turistlerin ortalama kalış sürelerinin 11 gün gibi uzun bir süre olduğu Ilgında kaplıca tesislerinin düzenlenmesi, yapımı devam eden üç yıldızlı otelin bir an önce tamamlanması,

17. Köşk ve Hüyük'te kaplıcalar için turistik tesis yapılması,

18. Akören yakınlarında, Hristiyanlar'ca çok önemli merkezlerden olan Lystra ve Glistra antik kentlerinin kazı çalışmalarının bir an önce tamamlanıp, hizmete açılmasının sağlanması,

19. Akşehir'de Nasredddin Hoca'yı anma şenliklerinin daha önceden olduğu gibi uluslar arası boyutta yapılması,

20. Çumra Çatalhüyük'ün daha çok yabancı turistin ziyaret etmesini sağlamak için devam eden kazıların tamamlanması gerekmektedir.

Resim:1 Her yıl yüzlerce turistin ziyaret ettiği Mevlânâ Türbesi, Konya.

BAHÇIVANLAR BASIM SAN. A.Ş. 0.332.351 11 99

Vue de Konia (prise d'Alaëddin),

Souvenir de Konia

